

Овен Тузак.

Т В О Р И В П'ЯТИ Т О М А Х

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ТВОРИ
В П'ЯТИ ТОМАХ

ЄВГЕН ГУЦАЛО

Т О М
Ч Е Т В Е Р Т И Й

РОМАНИ

Київ
Видавництво
художньої літератури
“ДНІПРО”
1997

**ББК 84 Укр6
Г97**

До четвертого тому творів
визначного українського письменника,
лауреата Державної
премії України ім. Т. Г. Шевченка,
ввійшли його романи
“Приватне життя феномена” та
“Парад планет” —
друга і третя частини
самобутньої “химерної” трилогії,
об’єднаної образом “позиченого чоловіка” —
Хоми Прищепи.

Редактор-упорядник М. Н. МОСКАЛЕНКО

Г 4702640201-011 Без оголош.
205-97

ISBN 5-308-01672-0

© Склад. Спадкоємці Є.П. Гуцала, 1997.

© Художнє оформлення. І. М. Гашилок, 1997.

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ФЕНОМЕНА

Роман

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

де складається захоплений
панегірик людським звичкам і вдачі

Не мудруючи і не лукавлячи, скажемо, що все минає на землі. Вік людський? Вік наш — як година: зоглянутись не встигнеш, як уже збіг, наче вода в лотоки. Молодість людська? Та неспроста, ні, напевне, мовиться, що нове ситечко на кілочку, а як пристариться — садять квочку. Здоров'я людське? Здоров'я, дароване матір'ю, виходить пудами, а входить золотниками, отож і поміркуйте на скупому дозвіллі, чи багато з отих золотників можна зметикувати пудів!

Як ото дехто тримається за капшук чи калитку з грішми — немов чорт за грішну душу! Але гроші випурхують із рук, либонь, ще проворніше, ніж виривається з пальців казкова жар-птиця, зловлена вві сні. Та не всі покладаються на минушу силу грошей, знаходиться багато таких, що змалечку й до старості дбають про знання, досвід, розум, бо й сила перед розумом никне, бо й маєтки-статки не дорівнюються в ціні до золотого слова. Але ж бо, на жаль, із людським віком і розум минає.

А що не зникає, що саме? Адже кожен так хапається за минушу хвилину, намагається втримати, а вони линуць одна за одною невидними сонячними променями, линуць беззвучно, безслідно. Адже кожен намагається приборкати минушу хвилину, і на людській пам'яті хіба не знаходились одержимці, що хотіли її зупинити! Що хотіли її зупинити й поставити так, як стоїть явір у лузі, що хотіли, аби з навечно зупиненою хвилиною стояло й сонце в небі, й усе життя стояло в своїй найпрекраснішій миті.

Людина, либонь, здатна досягнути всього, чого лиш запрагне. Захоче — добром засіє землю, з щедрого засіву зросте щастя, а щастя вродить волю. А вже хтось другий,

ненависник добра та волі, напустить такого туману, утне такого мелуна, так перебере міри, що й справді біле здається чорним, а чорне ввижається білим. А вже хтось третій, кому неправда змалечку поперек горла кісткою стає, не вірячи в те, що слон годен літати, сповнюється духу високого і клепле направо й наліво правдою, мов кувалдою, сипле в очі й поза очі щирими словами, мов срібняками,— й таки домагається того, що біле всіма сприймається за біле і чорне за чорне, що знову ж таки всі прагнуть добром засівати землю, аби зростало щастя, аби щастя родило красною волею.

Та найбільший жаль жалить серце тому, що — надбавши землі, худоби, грошей, машин, одягу, харчів — з плином життя свого плавкого, мов вода, людина десь на схилі віку має все втратити, все за вітром пустити, між пальців: і землю, й худобу, і гроші, й машини, й одяг, і харчі. Та чи є хитромудрий спосіб, щоб утримати, не віддати, бо воно ж своє, кривне?! Спосіб, либонь, один-однісінький, усім справіку відомий, та цим способом, либонь, ніхто й не скористався ніколи. А може, й скористався, тільки ми не відаємо? Спробуй знай! А криється він у тому, щоб затримати минущу хвилину, а як затримаєш минущу хвилину — тоді життя твоє стане вічне, ніколи вже не обірветься, а відтак життю твоєму належатимуть небеса з сонцем та зорями, і землі з хлібом та квітами, і пристрасті солодкі й гіркі...

А якщо вже з химерної і жорстокої примхи природи не судилось людині вічне буття, а коли вже людина з неминучою фатальністю смертна, конечна, то чому б не спробувати якомога більше продовжити життя, чому б не спробувати до довгого чи короткого мотузка людського віку, дарованого долею, доточити бодай маленьку ріпичку, бодай пучечку, бодай дрібнесеньке чортійщо? Бо кому ж ото кортить у кутку прясти на тонку, бо нікому не захочеться радіти хлібу, як зубів не стане, бо чи кому буде велика радість із того, що над ним земля пером і йому легко лежиться!

Все має свій корінь-причину. Так само свій корінь-причину мають вдача людська і звички людські: вони зросли з бажання зупинити хвилину, доточити своє життя, домогтись якщо не безсмертя, то бодай доволіття. Авжеж, насамперед із бажання якомога вигідніше, зручніше й солодше звікувати свій вік, але в глибокому й темному підґрунті — з бажання опанувати якомога більшу кількість

днів, місяців і років. І від цієї нав'язливої турботи, що передається від батька-матері, що не полишає і вві сні, й прищепились у людини звички, якими вона послугується при цій нав'язливій турботі, тому-то в неї й виробилась не одна вдача на одну людину, а сотня вдач на сотню різних людей. І, будучи загнаним у кут таким сподіваним чи несподіваним багатством вдач і звичок, котрі, як відомо, і визначають людську долю, автор — перш ніж явити вам феномен свого подальшого красномовства — хоче скласти коротеньку величальну цим свідомим і підсвідомим виявам людського духу.

Величальна ця — весела й гірка, щира й лукава, скупа на почуття і водночас велемовна. І хай вона прозвучить добротворцям, які добром город городять, бо знають, що добро пушить, а лихо сушить. І правдолюбцям, які знають, що правда кривду переважить, які й на рідного батька правду кажуть. І ратоборцям, в яких кров — не водиця, проливати не годиться, та все ж таки їм море по коліна, їм або рибку з'їсти, або на дно сісти. І мудрецам, які знають, де вовк, а де лисиця, які вдатні навіть свого вуха вкусити, які вік живуть і вік учаться, а дурними однаково помирають.

Величальна ця — насамперед, либонь, працелюбам великим, яких ніколи не переведеться на нашій землі. З діда-прадіда знають, що труд чоловіка годує, вони, здається, не головами, а руками думають, і всяку їхню думку помацати можна, бо вона то спеченим хлібом називається, то вишитою сорочкою, то дубовим сокирищем до сокири. Ніколи задніх не пасучи, а тільки перед ведучи, вони знають, що краще тепер, ніж у четвер, а тому цілують жінку сьогодні, коли кортить, а не завтра, коли хотіння мовчить; не шукають обсмаленого вовка по промтоварних магазинах і з-під чужої поли не виманюють, а ловлять вовка самі й смалять так, що смалятиною по чужих селах пахне; вони знають, що якогось діла не зумієш, поки не впрієш, а тому, буває, ручаї поту з них цебенять усеньке життя, розливаються струмками, далі річками, потім Дніпром, — і гай-гай скільки зібралось його в Чорному морі! Ці великі працелюби знайдуть скрізь муки на свої руки, на будь-який труд налягають, мов на вільхову довбню, і неспроста кажуть про них, що відпочинуть лиш тоді, коли помруть, бо для них і смерті немає як смерті, то лиш відпочинок... а відпочинок — хіба ж то не замаскована хитромудро праця?!

А ще величальна ця — чесним та совісливим, які заради свого доброго імені здатні багатство пустити за вітром, у вогні горіти, у воді тонути. Бо самою долею їм так судилось, щоб оберігати й шанувати найдорожчий спадок, який їм од предків дістався, а саме — честь і совість, а цей спадок вони ж бо мають залишити дітям своїм, нащадкам далеким, аби ніколи не переводилися серед народу, аби прикрашали його так, як сині волошки та сокирки прикрашають житній сніп.

Авжеж, людська вдача не обмежується тими, яким уже проспівано величальну, бо де ж це видано, щоб на лузі людського життя зросло тільки дві чи три квітки, навіть якщо вони дуже гарні й пахучі! Проте, поміркувавши та зваживши свої симпатії та антипатії, не станемо, напевне, славити гонор, який і через гріб плюне, який за своїм великим носом нічогісінько не бачить. Не станемо славити й отих, кому не болить чужий біль, хто замотає, зав'яже — й нікому не скаже, у кого душа темнісінька всередині, мов чорний комин. І не станемо стелити добірне зерно захоплених слів перед тими, хто в будь-якому злі неперевершений майстер, хто вдався такий із біса вредний, що при його народженні і півень не співав, хто любить у чужій церкві паламарювати. Цур і пек тим, що в ноги кланяються, а за п'яти кусають, а ще тим лихим та худим, кого ліпше за три милі обійти, хто вміє славно вкрати — і ще й гарну побрехеньку скласти. Нехай сховаються собі на подзвіння оті, що вроджуються там, де їх не сіють, що за дурною головою таких мозолів на ногах натирають, котрих ніякими мазями не виведеш. І хай Кузьма вбригне отих, що, може, й косили б, якби за ними косу носили, хто б і заліз у глек по чуже молоко, та голова не влазить, хто шукає вчорашнього дня, а про завтрашній не думає.

Гай-гай, хто тільки заслуговує на величальну — й не на отаку, як ото співає поросля в тину, а на таку, що від неї ряст сходить і верба розвивається... Гай-гай, хто тільки геть не вартий величальної, а якщо вартий, то лише голосами болотяних солов'їв годилося б її виводити...

Отже, усе минає, і ця плинність життя завдає людині найдужчого клопоту. Оця минушість буття й спородила вдачі й звички, норови й характери, котрі декому вважаються мало не золотими ключиками, якими можна відімкнути шкатулки, де сховано безсмертя. Й так приміряються тими ключиками, й сьак приспособлюються,

бо ж безсмертя — то ж начебто і є зупинена мить, заповітна мрія кожного, хто приходить на цю землю. Хто приходить і б'ється в пошуках істини: навіщо появився тут? у чому призначення нового існування? що є не-тлінним у тобі, тлінному? загине твій дух по твоїй кончині, як і тіло, чи житиме? а якщо житиме, то чи не можна вже сьогодні подбати про вигідніші умови для духу?

Скільки сумнівів, скільки терпкого болю в загадках — і хоч би паршивенький натяк на розгадку, щоб можна було захопитися за той натяк, як за ниточку!

Вік живи — і вік розгадуй себе, таємницю зерна і пташиного співу, ніжності і тонких порухів душі, добра і зла. Може, в цьому нескінченному розгадуванні, яким страждали вчора, страждають сьогодні, страждатимуть завтра, і криється бодай крихта відповіді? Хто знає, хто відає...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

де розповідається
про успіх роману "Позичений чоловік"

Роман Хоми Прищепи "Позичений чоловік" справив враження вибуху атомної бомби.

Розказують, коли лінотипіст набирал книжку в друкарні, то сміявся так, наче батька його рідного лупцювала ватага п'яних жевжиків. Руки лінотипіста скакали на клавішах, мовби в гречку стрибали та з гречки вистрибували, щоки трусились, наче крупорухка, а з очей сіялись іскри, схожі на шмалькі приски електрозварки. Не відаючи причини (а лінотипіст за реготом і слова мовити не міг), стали реготати в друкарні складальники та верстальники, і з кожною хвилиною — все заразливніше, бо сміх — це напасть, пошесть, наслання. Надривали животи й легені, задихались і захлинались, плакали, і, звісно, всі цехи мали зупинитись, бо про яку роботу може йти мова, коли навіть ветерани виробництва й передовики належать не собі, а безпричинному реготу. Вірус цього безпричинного реготу, розказують, через одчинену квартиру потрапив на міську вулицю, на цей вірус умиль захворів постовий регулювальник, що чергу-

вав на перехресті доріг. Спершу він ще якось боровся з раптовим захворюванням, та перегодом губи йому стали сипатись, брови дригоніти, груди здиматись, як опара,— й ось уже постовий регулювальник зареготав на перехресті. А що водії таксі, трамваїв, тролейбусів та іншого транспорту ще не здибалися з таким чудом, то, зупиняючись і сигналячи, стали реготати й собі. Сміх їхній передався пасажирам, перехожим на вулицях, долинув у школи, інститути, технікуми!.. Сміялись продавці й покупці в магазинах, кіоскери “Союздруку”, робітники за верстатами на заводах. Не обминув сміх ні кондитерську фабрику, ні майстерню по ремонту радіоприймачів і телевізорів, ні районні відділення міліції. Якийсь командировочний на прийомі в “Дорресторантресті” так сміявся, що його вхопив інфаркт, і коли потерпілого везли в лікарню, то, звісно, в кареті “швидкої допомоги” сміялись лікар, санітар і шофер. Навпаки, інший командировочний (ім’я забулось, на жаль, хоча й гідне зостатись в анналах історії) так реготав у дістичній їдальні, що вмить вилікувався від за давненої виразки шлунка. Реготали в положових будинках — завдяки сміхові породіллі народжували немовлят хутко, наче лузали кедрові горішки. А якась молодиця з Подолу народила четверо хлопчаків-близнюків, ото сміху було, нянечка потім казала: “Якби не реготала, то, може, одне чи двоє знайшлося б, а то знай заливається — ось вони легенько й повилущувались, наче зі стручка квасолі”. На захисті дисертації, подекують, один пошукувач високого кандидатського звання став сміятися саме тоді, коли мав дякувати шановним опонентам за принципову увагу до його скромної праці. Члени вченої ради при таємному голосуванні одноголосно завалили молодого вченого, проте сміх, передавшись і їм, був такий сильний, що повів гуртом до ресторану, де вже було замовлено вечерю на пошанування невдатливого кандидата, й тут вони веселились до півночі, проголошуючи тости за жерців науки, себто за самих себе.

З якихось дивних причин цей гомеричний сміх не хлюпнув тоді за межі столиці, а якби хлюпнув? А якби зареготали Наддніпрянщина й Слобожанщина, Полісся і Поділля, Буковина й Волинь? А також великі наші міста — Харків, Донецьк, Львів? Та якби до їхньої спілки пристала Одеса, яка й так ніколи не перестає сміятися, є нагода чи немає нагоди? З Одеси сміх, що не визнає віз і кордонів, перекинувся б до болгарського Габрова, звідти до великих

європейських столиць, далі через моря й океани гайнув би на далекі континенти... й засміялася б уся Земля!

Хтось годен уявити, як сміється Земля? Могли б вийти ріки з берегів, прокинутись вулкани, що задрімали ще в доісторичну епоху, спалахнути бурі, циклони, тайфуни, подужчали б землетруси, порушилася б екологічна рівновага на суші й на воді,— і, гляди, планета відхилилася б від своєї орбіти, й тоді вже ніхто не зміг би передбачити всіх можливих катаклізмів, був би геть безсилий запобігти їм.

Отож, як бачимо, добре, що той славнозвісний сміх, од которого здригнулась була наша столиця в один із прекрасних днів останньої чверті двадцятого століття, у тяжких конвульсіях так і сконав на її околицях...

Про “Позиченого чоловіка” говорили ще до виходу в світ. Болільники на стадіонах забували про футбол, про витончені фінти Олега Блохіна, а тільки й теревенили про славнозвісного старшого куди пошлють із колгоспу “Барвінок”. Майстри помазка, бритви і ножиць у перукарнях забували подеколи намити своїх клієнтів, коли голили, або ж, навпаки, забували поголити клієнтів, коли вже намилили,— вони в запалі переказували один одному про химерні пригоди Хоми Прищепи в яблунівської спекулянтки Одарки Дармограїхи. Любителі жартів, дотепів, каламбурів умить позабували свої вже прибиті міллю, давно зготовлені експромти, а послугувались експромтами героя роману. На одному підприємстві — з багатими дореволюційними й пореволюційними традиціями — навіть створено комісію по організації клубу “Позичений чоловік” для пенсіонерів і літніх осіб, що прагнуть заслуженого затишку не біля своєї жінки, а біля чужої. Проте дуже швидко ця комісія припинила свою роботу, бо членами клубу раптом забажали стати не так пенсіонери й літні особи, як молоді ініціативні виробничники, котрим, звісно, ще рано було мріяти про заслужений відпочинок біля чужої, а не своєї жінки.

Надрукована книжка про химерника із Яблунівки так і не потрапила на прилавки магазинів — роман розлетівся ще по дорозі до книгарень. Не кожному бестселеру судилась така доля, навіть якщо той бестселер виходив із-під пера й грамотнішого письменника, ніж Хома Прищепка, навіть якщо той бестселер народився в тиші кабінету, а не в простій селянській хаті, або в комірчині, а то й на артільному корівнику.

Визнання роману стало планетарним і подеколи набирало патологічних форм. Так, наприклад, чи то з Сінгапура, чи то з Гонконгу до нашої країни було занесено моду на майки із зображенням на грудях Хоми Прищепи. Зарубіжні гангстери від легкої промисловості — до чого тільки вдасися задля живої копійки! — штампували парсуну яблунівського колгоспника такою, якою вона полюбилася всім у романі: грибок маслючок, який крізь землю пройшов і червону шапочку знайшов. На деяких майках біля Хоми Прищепи можна впізнати рідну жінку Мартоху, на інших — неймовірно звабливу спокусницю-спекулянтку Одарку Дармограїху. Не дивно, що яблунівську ловкачку ідеалізували, адже в світі капіталу і визиску люблять звеличувати всяких пройдисвітів. А ще, розповідають, у торговельному обігу користувались попитом майки, що навіть бувалу уяву вражали малюнком: Одарка і Мартоха стоять у саду, намагаючись перемогти у фантастичному герці, і їхні пишні місяці сяють так, наче неонові реклами на нічному Бродвеї. Ці майки викликали в зарубіжних любителів усякої екзотики і деградованих хіпі страшенний ажіотаж і, звісно, до Києва чи до Яблунівки потрапити не могли.

В Копенгагені ще за життя Хоми Прищепи споруджено пам'ятник: колгоспник із артілі “Барвінок” веде на налігачі породисту телицю, що дивиться на захоплених данців очима покійного бухгалтера Петра Зосимовича Варави.

З'явилась численна література про Хому Прищепу, його життя і творчість. Особливо старались усякі писакки фрейдистського штибу, що ввели в літературознавчий обіг терміни “комплекс Хоми” і “феномен колгоспника Прищепи”. Вони дописались до того, що назвали роман “Позичений чоловік” першим абсурдним твором не просто в сучасній українській літературі, а за “залізною завісою”. Спекулюючи на чистій любові Хоми до телиці, за яку його позичено ловкащі Одарці Дармограїсі, вони крізь свої чорні окуляри зуміли побачити в романі не просто любовний трикутник, як те здатен помітити неупереджений критик (Хома плюс рідна жінка Мартоха плюс пройдисвітка Одарка Дармограїха), а навіть чотирикутник (Хома плюс Мартоха плюс Одарка плюс телиця).

Вітчизняна промисловість не захотіла відставати від закордонної. Шкіргалантерея налагодила випуск спортивних сумок, що називалися “хомками” і “прищепками”. Набули

популярності сувенірні значки: Хома Прищепа, схожий на біблійного Каїна, протикає вилами-трійчатами купу гною. У вечірніх барах на Хрещатику в Києві подавали коктейль, що називався “позичений чоловік”: бармен змішував у фужері на довгій тонкій ніжці двадцять п’ять грамів горілки “Екстра” з двадцятьма п’ятьма грамами горілки “Московської”, доливав двадцять п’ять грамів горілки “Столичної”, потім іще двадцять п’ять грамів горілки “Петрівської” — й топив у цій пекельній суміші ціленький жовток із курячого яйця.

Між деякими чоловіками-гульвісами були в ходу жаргонні вирази: “Як мені вже набридла моя рідна Мартоха”, “Одвести душу в Одарки Дармограїхи”, “Бігати за телицею”.

А що на Україні, як відомо, є багато сіл, котрі по-йменовані Яблунівками, то деякий час у повітрі пахло військовим порохом. Так, пахло порохом війни, бо кожне село вважало, що в романі “Позичений чоловік” ідеться саме про його жителів, про їхні вікопомні пригоди, а тому кожна Яблунівка на базарах, у поїздах і навіть на нарадах заявляла, що Хома Прищепа — їхній, що Одарка Дармограїха — їхня, тільки, може, називається Ганною чи Василюною, а червона телиця із зірочкою на лобі тим паче їхня! На щастя, ці суперечки за Хому Прищепу не переросли у виснажливу кровопролитну війну, бо ж матерям та ветеранам іще не забулась друга світова, яка накоїла такого лиха у світі.

На чорному книжковому ринку за роман брали такі гроші, за які сміливо можна купити породисту телицю.

В небачених розмірах зросли державні запаси паперової макулатури. Якщо раніше “Королеву Марго” можна було придбати за двадцять кілограмів макулатури, так тепер уже навіть дві королеви Марго не могли впоратися з одним “Позиченим чоловіком”, доводилося підпрятатися зі своєю макулатурою ще третій королеві... Роман перекладали на всі мови світу. Книжку читали й перечитували навіть ті племена й народності, котрі не мали не тільки своєї писемності, а й взагалі були неграмотні. Сліпі в усіх країнах теж дістали своє унікальне видання твору. Нарешті, з оригіналу роман перекладено на мову есперанто — цей титанічний подвиг став до снаги видатній есперантистці нашого часу Надії Миколаївні Андріановій-Гордієнко... Текст роману вчені розписали по перфокартах для спеціального електронного обладнання, встановленого

на радянському космічному апараті, запущеному від Землі в безмежні простори галактики. Космічний апарат, долаючи мільйони світлових років, мав нести позаземним цивілізаціям геній старшого куди пошлють із яблунівського колгоспу “Барвінок”, мав до скарбниці мистецтва позаземних цивілізацій щедро додати монументальні, колоритні образи героїв роману — й голови колгоспу Михайла Григоровича Дима, і бойового побратима Дмитра Волосюка, і буфетниці Насті, і яблунівських дідів Бенері та Гапличка, і листоноші Федора Горбатьюка, й директора школи Діодора Дормидонтовича Кастальського... Бум на-ростає, як наростає смертельна снігова лавина в горах.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

де мовиться про чорну
заздрість, яка подеколи точить
людську душу

Спершу роман “Позичений чоловік” видався мені анахронізмом. Доісторичним мамонтом, що несподівано появився серед колгоспної худоби, яка перебуває на прив’язаному утриманні, споживає комбікорми, знає електро-доїння, забувши про зелену волю весняних луків і теплі пальці доярок на чутливому вимені. А цей мамонт заблукав у корівник з безмежних просторів, од нього пахло полиновим вітром, гіркотою чебреців, віяло духом боліт, було густим дурманом пущі. Захоплюються писаниною Хоми Прищепи тільки сноби, гадалось мені. Оті, хто вчора верещав од захвату, вихваляючи нейлон, капрон, кримплен, оперу “Ісус-суперзірка”. Тепер їм подавай не синтетичну ікру, а справжню червону, зодягня їх у полотно і в льон, встроми в руки сумку з натуральної шкіри, осели в хатині під солом’яною стріхою і з допотопним умеблюванням і тицьни в зуби натуральне читиво, пойменоване “Позиченим чоловіком”. Та в наш час поголовної грамотності і двірник, і сантехнік, і золотар напишуть змістовніше, якщо візьмуться вивертати свої життєві пригоди без хитрощів та прикрас. А хіба ж то література, коли ген на отому рядку бракує лаку, з іншого рядка дьоготь чорний так і капає, а годилося б додати трохи сиропу, а оту фразу не завадило б пофарбувати

цвинтарним сребрином, щоб блищала... А чи можна Хому Прищепу назвати стилістом? Лишенько, та не було ще в нашому красному письменстві такого стиліста — й не буде. Порожня бочка голосніше дзвенить, ніж автор "Позиченого чоловіка", а він говорив, балакав, казав, та не зав'язав, але ж, як відомо, сорока теж любить нарозказувати торбу й трошки, та толку мало.

В душі я глузував із Хоми Прищепи, веломовно по-йменованого Гомером із Яблунівки, кепкував із Мартохи та з її невиліковної хвороби позичати сусідам пучку солі, віхтик соломи чи вінник-драпак, сміявся з потопу та інших епізодів роману — довгих, мов поділ старорежимної баби. Іронізував я також із несамовитих прихильників роману, з того всесвітнього ажіотажу, який зчинився навколо цієї мистецької "перлини". Сподівався, що бум, викликаний романом, скоро вляжеться, погасне, як падуча зірка в небесах. Проте бум наростав, і мою душу стала підточувати заздрість.

Адже Хома Прищепка не мав за плечима ні вищої освіти, ні ерудиції. Він не читав ні Геродота, ні Страбона. В руках не тримав писань Фрейда і Сартра. Поп-музика і поп-живопис для нього білі плями. У своїй Яблунівці не міг бачити жодного фільму Фелліні. Очі його ніколи не розкошували на інкському золоті, яким вихвалялась американська виставка по великих містах Союзу. Ніколи не ручкався з Джоном Стейнбеком і не пив із ним ні кон'яку, ні кави на прогулянковому катері "Товариш", який туди-сюди сновигав по Дніпру понурого осіннього вечора. Та що там згадувати про Джона Стейнбека, якщо він і в вічі ніколи не бачив Олексія Коломійця, людину внутрішньої невимовної вроди, відомого драматурга, п'есою якого "Голубі олені" так захоплювалась рідна жінка Мартоха та багато інших яблунівців!

І нате — його роман лунає з космічного апарата для позаземних цивілізацій!

Я ніколи й нікому не заздрив — ні тим, кому і в будень свято чи кому чорт дітей колише, не брав прикладу з тих, що пишаються, мов корова в хомуті. Ніколи не ввижалось, що в чужих руках завше більший шматок, усе чуже не здавалось смачніше, не заздрив худорбі, а тут... А тут заздрість стала точити і вдень, і вночі. Авжеж, роман той — сіреньке казна-що, перев'язане шовковим бантиком, але хіба оте чортійщо я сам не зміг би зварганити за місяць-другий? Хіба оте химороддя з кованим носом

я теж не зумів би спекти на розпеченій пательні свого натхнення?! Почувався так, наче мене ошукано й окрадено, і злодій той — яблунівський колгоспник Хома Прищепа, який украв і кінці в воду сховав. І з природи своєї такий вдався, що підкує дядька, підкує й татка, і перейняв уміння в Дармограїхи, яка вухом веде, а очима пряде.

Треба ж було зловити Хому Прищепу за злодійську руку, а я раптом дивився — й нічого не бачив. Гавароззявляка! Бо чи вартий грибок маслючок усіх почестей, які впали на голову його? Моя фізіономія, яку штампували б на модних майках, на спортивних сумках, на целофанових кульках та на сувенірах, зажила б значно більшої слави, ніж рядова фізіономія рядового колгоспника. Зрештою, роман “Позичений чоловік” міг бути закономірним етапом творчої еволюції людини, котра зустрічалася з Джоном Стейнбеком і пила з ним у помірних дозах коньяк та каву на прогулянковому katerі “Товариш”.

Заздрість пробудила найтемніші інстинкти, підняла на дні душі такий чорний мул, про який і говорити соромно. Почувався, наче був волом, а став козлом. Дружина допитувалась: “Ти не вчадів од газу?.. Десь не вдарився, що тобі вчорашній борщ вернувся?” Мені все марилося, що в цю хвилю лукавий Хома Прищепа, в далекій Яблунівці живучи і на колгоспному корівнику працюючи, своїми хитрими руками ось-ось знову обкраде мене, бо вже як пішов раз по кривій стежці, то так і водитиме його. Що саме намірився поцупити цей спритник не з лика в’язаний, я не відав, та, міркуючи логічно, припущав: коли присвоїв “Позиченого чоловіка”, тепер намагатиметься присвоїти річ іще коштовнішу.

Якби знаття, що вкрадену в мене книжку він згодом видаватиме за свою, то я вчасно вдарив би по його злодійських руках, простягнутих від Яблунівки до Києва. Та чи зуміє той, хто колись хоч і зазнайомився з Джоном Стейнбеком, та все-таки подеколи буває ні нам, ні вам, ні добрим людям, бо не варт у такий мент і рожка табаки,— отож, чи зуміє той накрити мокрим рядном стару лисицю, яка хвостом і від собак захиститься?

Та коли я хочу, щоб моє ім’я стало відоме позаземним цивілізаціям, то мушу не сидіти склавши руки, бо пізно після літа йти в ліс по малину, а треба вже зараз крутитись, як сите поросся крутиться, вже нині слід захиститись — і від великого питльованого калача слави нікому не поступитися своїм смачним шматочком.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

де змальовується зустріч
із бойовим побратимом у Сухолужжі

Вже тримаючи кермо в руках і ведучи машину в густому потоці автомобільного транспорту, однаково не хотів зізнаватися самому собі, куди стелиться моя дорога. Київ залишився позаду, а за якусь годину-другу їзди проминув і Житомир. Цвіла весна, стояв місяць травень при вроді та при доброму здоров'ї. Чорноземні поля виткали зелені вину озимини та ярини. По барвистих gobеленах луків мерехтіло живе срібло води. З лісів долинала старовинна народна музика у виконанні різноманітного весняного птаства. Сільські хати у вінках садів здавалися чарівними квітами, вигаптуваними на полотняних рушниках. Царська корона сонця увінчувала благословенний світ.

Давкий клубок хвилювання, ставши в горлі, забивав дихання.

На придорожніх вказівних щитах майнули назви сіл: Білоконі, Велике Вербче, Гончарі... В селі Кривошиї мусив зупинитись коло ставу й трохи посидіти в машині, щоб угамувався дріж у руках. Ї гадки не мав, що ця мандрівка даватиметься так трудно.

Липівка — охайне село, схоже на святкову полив'яну таріль, на якій уміла рука намалювала яблуневі сади, вулиці вишневі, білу школу в бджолиному рою дітей.

Малі Дубові Гряди розсілись на горбах, поміж яких снувалась річечка та синіли ставки, вщерть наповнені небом. На схилах куці вулички скидались на рубані вірші-драбинку Володимира Маяковського. Якби я був у доброму гуморі, то, може, й зумів би на горбках у Малих Дубових Грядах прочитати щось на кшталт: "А вы ноктюрн сыграть смогли бы на флейте водосточных труб?"

Сухолужжя розляглося унизу на пласкій столовій долині, мовби на долоні циклопа. Навіть не маючи здібностей хіроманта, по борозенних зморшках-вулицях можна вгадати вчорашню, нинішню й завтрашню долю цього привільного села. Терпнучи від нападу хвилювання, мовби від оскомистого яблука-зеленухи, я спинив машину під гілкою тополею, схожою на граційний космічний корабель, готовий до старту.

Надумавши випити мінеральної води, зайшов до металево-скляного куба сухолузького кафе, що манило відчиненими дверима. Полиці буфета мало не тріщали від екзотичних напоїв із екзотичними етикетками: “Біле міцне”, “Червоне міцне”, “Сонцедар”, “Сонце в бокалі”. Білою вороною серед цієї строкатості вирізнялась пляшка французького коньяку “Наполеон”.

Повільно п'ючи мінеральну воду, що скидалась на розплавлену лаву з камчатського вулкана Толбачик, я мимоволі приглядався до сусіднього столика. За сусіднім столиком розташувалось двоє чоловіків. Приковував увагу сивоголовий із голубиними крильми сивих вусів дідок, що мав сократівське опукле чоло. На зів'ялому, наче вруно в спеку, обличчі вражало двоє оченят його наївною, гострою синню весняного барвінку, що мав зрости на клаптику чорнозему в саду, та з дивного дива зацвів під гіллям тугих брів.

Орденські колодочки яскравіли на грудях старого.

— А так, а так,— згідливо відказував старий, погойдуючи кульбабиним пухом голови.

А відказував своєму співбесідникові, чиї гандрабаті руки літали над столом, немовби чайки дніпровські перед бурею. Одземкуватий, натоптуваний, наче кропив'яний мішечок, повний по самісінький гузир картоплею чи буряками, чоловік цей вражав гострими, як у змії, очима, що палахкотіли сатанинським блиском, та ще кострицею волосся на голові. Настовбурчене, воно стриміло в усі боки, як стримить безліч голок, застромлених кравчиною в подушечку.

— ...снаряд німецький в акурат біля човна впав, і спершу човен перевернувся, а тоді вже вода стовпом устала. Я опинився у річці під човном, хочу випірнути — амуніція тягне донизу, а тут іще плечем у днище вдарився. Не загинати ж, правда? Викрутився, вивернувся, а вода кипить од снарядів і мін, кулемети січуть. Пекло! Думка вдарила: де ти, Гордію? Оглянувся — човни потрошені пливуть, убиті на хвилях гойдаються, дошки, тріски, дрантя... Вип'ємо, Гордію, бо при таких споминах закропитися кортить.

Вино в їхніх склянках заблищало на сонці — й скоро густе рубінове сяяння вина потекло живими струмками до жадібно розтулених ротів: здалось, наче вони споживають вогонь, од якого пашіють губи, розпалюються щоки, червоніють вуха.

— ...а ти, Гордію, вчепився дротяними пальцями за ящик. Ну, думаю, живий, раз тримаєшся. Давай тебе до берега буксувати з тим ящиком. Що гадалось? Гадалось: і вмирати разом, і рятуватись разом.

— Спасибі, Дмитре, що непритомного не кинув у біді. А якби кинув, то жінка не дочекалася б. А якби кинув, то мав би я тільки сина Федора, довоєнного, а дочку Ганну, вже післявоєнну, я б не мав і не знав. А діти — втіха моя.

— І внуків не було б.

— Од Федора, либонь, були б.

— А не спроворив би Ганну — ото переживань скільки!.. Поплач, Гордію, трохи полегшає...

Сльози, мов чиста роса, замерехтіли під повіками старого.

— Дмитре, а про синових внуків я б теж не знав, якби тоді не порятувався з Дніпра!

— Авжеж! І внуки ніколи б не бавилися зі своїм дідом. Тільки легенди чули б про нього, а хіба легенда замінить живу людину?

— Легенди, кажеш, Дмитре? Від кого наслухалися б легенд?

— Од мене!

— Та наче я не ходив серед героїв! То які легенди?

— Чи я такий дурний, аж носом баньки дму, що не вигидав би? І ще з більшою охотою повірили б, ніж у справжню.

— Спасибі тобі, Дмитре. Порятував од смерті в Дніпрі, а тут і безсмертя мені не пошкодував би.

— Я маю щедрю вдачу, Гордію, не скупий, що за шматок кишки піде сім верст пішки.

І як вогонь кидається на суху соломку, так вони кинулися в обійми. Зрештою рятівник, схожий на кропив'яний мішечок, повний бульби чи буряків, одірвався від грудей старого і, схлипнувши, сказав тремтким, немов комишина, голосом, у якому бринів гострий біль:

— А пригадуєш, Гордію, як у перервах між смертельними боями ти мріяв про онуків?

— Таке не забувається, Дмитре.

— Як у перерві між боями ти мріяв про нинішній щасливий день?

Шпаркий морозець залізною тертушкою деронув мене по спині, чесонув потилицю. Здогад пронизав свідомість: "Бойовий побратим! Таж оцей рятівник, що має зміїні

оченята-шильця, що обіймає залізними гандрабатими руками,— не хто інший, як Дмитро Волосюк, якого Хома Прищепя в своєму химерному романі звеличує як авантюриста і пройдисвіта, котрий втирається у довір'я до ветеранів війни і наживає моральний капітал на спілкуванні з ними. Значить, і досі не зминув із кривої дороги. Значить, отут, у Сухолужжі, втерся в довір'я до цього сивого, мов голуб, орденоносного Гордія і видає себе за рятівника! Весь світ прочитав “Позиченого чоловіка”, ніхто не попадеться на хитромудрі вудочки тилового пацюка, який і не нюхав фронтового пороху, то невже в Сухолужжі, від якого до Яблунівки рукою подати, знаменитий роман не знаний і не читаний?”

Наче розбитий тягарем споминів про страхітливі злочини фашистів у минулій війні, мовби розчавлений болем невимовних втрат, бойовий побратим обхопив обценьками долонь порубане зморшками чоло й завмер за столом гранітною брилою. Цю брилу при певній фантазії можна б назвати скульптурною композицією, що в простій, дохідливій формі виражає відчай і жах істоти, якій раптом відкрилась уся глибина трагічності людського існування. Мастак! Удаючись до лексики Хоми Прищепи, хіба не скажеш, що такий — хоч як, то викпиться, що такий — біля носа витиметься, а в руки не даватиметься.

Накульгуючи й тягнучи ліву ногу, наче плугом землю орючи, Гордій подався до буфета по пляшку. Не бажаючи бути свідком лицемірного ошуканства (навіть не свідком, а мало не співучасником), я поквапливо підійшов до героя форсування Дніпра.

— Даруйте,— мовив якомога чемніше,— ви давно знайомі з Дмитром Волосюком?

Ветеран війни саянув на мене світлом опуклого сократівського чола.

— З фронту.

— Воювали разом? — поспитав я з притиском.

— О, ковтнули горя,— відказав старий, розплачуючись із буфетницею за пляшку вина.

— І Дмитро Волосюк порятував од смерті вас?

— Таке не забувається.— Й сльоза чистою росиною заискрилась на віях.— Проклята війна...

— Вже третій день п'ють отут,— буркнула чорна, мов із комина, буфетниця.

— А ви знаєте, з ким п'єте? — пильно вглядався я в барвінковий цвіт його очей.

— З бойовим побратимом чому б і не випити, пенсії не жалко.— Й, підкрутивши пальцями кінчики молочних вусів, спробував: — Може, й ти на якому фронті воював разом із ним?

— Не доводилось.

— Шкода, що не доводилося, з таким бойовим побратимом не пропав би і в пеклі.

“Чортівня! Чи не здаюся я зараз оцьому ветеранові минулої війни отим дурнем, що сів у вагани ще й плаває? Бо інакше б не чіплявся, мов голомозий до стриженого чи мов смалений до обпатраного. А чи варто йому казати всю щирю правду про отого шахрая і ловкача, котрий он заснув, як гранітна брила, за столом непробудним гранітним сном? Може, хай застається ошуканим та обманутим, бо цей обман — такий солодкий та хмільний? Адже кортить поворошити фронтові спомини, згадати молодість... бо то ж він дорогу для кожного згадає молодість, що випала на лихоліття!”

— Маю семеро внуків,— п'яною усмішкою цвів ветеран війни.

— Побачили б зараз ваші внуки свого дідуня,— знову буркнула буфетниця.

— Полюбили мого бойового побратима, як батьків рідних не люблять.

Мені здалось, що все це відбувається не насправді, а вві сні. Мовби вві сні ожили сторінки роману “Позичений чоловік”, написаного яблунівським колгоспником Хомою Прищепою, і з живих його сторінок отут, у невивгаданому Сухолужжі, походили живі люди. Небувалої творчої снаги цей характерник, цей грибок маслючок, цей старший куди пошлють, якщо герої його вільно з книжки йдуть у життя, а з життя так само вільно йдуть у книжку! І чи я сам отут у цих місцях, які сховався Хома Прищепка і які оспівав у своєму романі, сьогодні чи завтра почуватимусь не сам собою, а одним із героїв його титанічної творчої уяви, котрій до снаги такі метаморфози?.. Вже й міркувати став подеколи на той штиб, який властивий Хомі та його персонажам і який сприймається як несмак і анахронізм серед рафінованої інтелігентної публіки, чие генеалогічне древо зросло у Халявинцях чи Псярівці, у Кочережному чи Вовковиях. Чи не пора отямитись і, поки не пізно, гайнути до Києва? Згорблений, наче крученого в'юна ковтнувши, я почувався до виходу з кафе.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

де розповідається про зустріч
із ординцями й козаками на колгоспній землі

Сухолужжя нагорнуло вздовж дороги — хвилями ви-
соких покосів — цвіту яблуневого та грушевого, вишне-
вого та черешневого. Кущі бузків цвіли фіолетовим, ліло-
вим та білим полум'ям. Здавалось, наче довкола широко
розлилась розпечена вулканічна лава та й захолола, а в
цій барвистій магімі навічно застигли хати, люди, машини.

Опинившись у полі, на околиці Сухолужжя, я обер-
нувся — село простиралося за моєю спиною, схоже на
декоративну таріль, витворену геніальним народним май-
стром. Майстром, чиєму розумові чужі божевільні про-
валля і підсвідомі візії мефістофельської ясновидючості,
а тільки властиве бажання гармонії, довершеності, до-
цільності.

Село Чудви скидалось на грандіозну мушлю доісторичної
черепahi, де на скойках розмістилися садиби та колгоспні
будівлі, а внизу сотався струмок. Я збавив хід машини,
поглядаючи по узбіччю дороги, наче сподіваючись непе-
редбаченого... Бо коли в Сухолужжі переді мною постав
ексцентричний епізод, наче вичаруваний магією роману
“Позичений чоловік”, то невже в Чудвах я не можу
сподіватись іще на більше чудо! Хоча б тому на більше
чудо, що за Чудвами — й роман так підказував, і душа
моя відчувала — вже мала бути ота всесвітньовідома
тепер Яблунівка, до якої і слався мій путь.

Село Чудви, либонь, і вразило мою уяву так гостро,
що нічогісінько чудного в цьому подільському селі я не
помітив і на пучку.

Прослалося поле, зодягнене у весільну сукню озимини.

“До Яблунівки — 3 км”.

Серце моє повільно, як наповнений гелієм стратостат,
опустилось у п'яти, і, ставши на якусь часинку безсер-
дечним, я звів страх. Од страху тіло стало легеньке,
мов пух кульбаби, і якби я сидів не в машині, то вітрець
підхопив би мою безтілесну кульбабку й поніс понад
землею. І з асфальтованої дороги я звернув на путівець:
треба переждати, щоб угамувалась душа, щоб охолонули
нерви, бо зустріч із Хомою Прищепою здатна остаточно
приголомшити, вбити.

Подолавши путівцем клин озимини, машина мовби пур-
хнула на луговий килим. Ген-ген за вербами та за

вільхами голубіло дзеркало ставка. Висока трава помережана квітами, над якими перепурхували метелики. Дикі груші, старі й молоді, облиті молоком цвіту. І глід-жостір наче барвистими хмарками понакривався, так рясно розквітнув.

Порозчинявши навстіж дверцята, щоб вітерцем провіяло в салоні, я ступив на цей килим, де трава сягала за коліна. Тлумовисько весняних пахошів ударило в свідомість, мов наркотичне зілля, і в голові стало просторіше й вільніше. Сила й воля повертались у тіло, наче я обернувся на міфічного Антея, котрий у єдності з рідною землею черпав непереможне завзяття...

Нагле двигтіння луку, тупіт копит, злий посвист із грудей, надсадне дихання раптом пролунали за спиною. Ще не позбувшись сомнамбулічного стану, я обернувся... Коні летіли галопом, із їхніх ніздрів наче аж диміло парюю, піна котилася з ошкірених зубів, очі палахкотіли ярим огнем. Хижа попригинавшись у сідлах, повбиравши голови в плечі, верхи на конях неслись, либонь, татари. Наче переборовши невмолімі закони часу, якому не було й нема вороття, наче виламавшись із реліктової товщі минувшини, яка давно відшуміла, вони були зодягнені в гостроконусні шапки, обторочені хутром, лопотіли від швидкої їзди їхні барвисті шаровари... в руках занесено криві ятагани... жорстокі усмішки зміїлись на тонких устах... Звинувшись вужем, шовковий аркан спалахнув на сонці в переднього вершника — і вже за коротку мить обвився довкола моєї шиї. Не вірячи в таку чудернацьку явину (наслання якесь, мана, верзеться казна-що!), я спробував розімкнути міцну петлю пальцями...

— Ясир! Ясир! — закричали вершники гортанною мовою, наче орли заклекотіли, оточуючи мене зусібіч щільним кільцем.

Кінські гніді та чалі боки ходили ходором від шаленого бігу, чулось хоркання, іржання, надсадне сапання. Обличчя нападників — смагляві, тонкоброві, з приплюснутими носами, що роздимались крильцятами напружених ніздрів, — виражали азарт і таку непідробну щирю ворожість до мене, а шовковий аркан так міцно стискував шию, що я злякався.

— Волоцюги! Хулігани! Розперезались, бо районна міліція далеко! — кричав я, задихаючись від гніву і від аркана на шиї. — Відпустіть — і я зараз сам поїду в район до начальника міліції самого товариша Венеційського!

— Ясир! Ясир! — горлали татари на конях. — Одвеземо в Бахчисарай! У Кафу! Гребтимо галерником на галері.

— Ви, холерники, я вам покажу галерника! Нашо мені ваша галера, коли маю “Волгу”, хіба вам повилазило, ген стоїть під грушею.

— У рабство! — аж пінився, витріщаючись, мов дідько, отой клятий песиголовець, що тримав у лівій руці кінець аркана, а в правій татарську шаблю, що зблискувала водяною синню дамаської сталі. — Хай зогніє в кайданах!

— Побешкетували, хлопці, й годі! — спробував я вдатись до розсудливого мирного тону. — Я іноді теж люблю пожартувати, бо в душі не бюрократ.

— А тепер додому, до Ногайського ханства! — скомандував їхній ватажок і смикнув за аркан так, що в мене очі полізли на лоба, як жабенята на слизке.

— Сказилися! Подурили! Яке Ногайське ханство! — хрипів я, ледь перебираючи ногами, щоб утратити за конем, що спритною ступою ступав у табуні. Вершники гомоніли між собою якоюсь чудною мовою, з якої не можна було втямити й словечка.

Невже вони, злої личини діти, й справді отак візьмуть мене у ясир і потягнуть у шовковій петлі до Ногайського ханства? А що, коли стався неприродний катаклізм і якісь уламки минувшини, добре зберігшись, подекуди ожили, стали дійсністю — й ось я одним із перших громадян зіткнувся з усією жорстокістю цієї дійсності?

Маячня, та й годі, бо чому ж тоді реактивний літак летить у небесах? У пору татарських набігів на Україну реактивні літаки над зграями степових зайд не літали. Та й сталеві коні, себто трактори, тоді на колгоспних ланах не водились, бо до перших тракторних заводів було ще далеко, як і до колективізації.

До гаю темненького наближались, із якого спів солов'їний линув та багатоголосе зозулине віщування довгих літ (кому — цим зайдам чи мені?), як раптом стіна гаю немов провалилася зсередини і прямо на нас... поринув загін кінних вершників. Загін, може, був і малесенький зовсім, та появився з гаю так несподівано, мчав уперед так стрімко в грізному мовчанні, довгі шаблі над схиленими до кінських грив головами палахкотіли з такою смертельною одчайдушністю, що я відчув: ось і настав мій кінець на близьких підступах до благословенної Яблунівки. Страху не було, перед внутрішнім зором із

калейдоскопічною швидкістю не проносились картини прожитого життя. Ось тільки в пам'яті монотонною струною бриніли чийсь поетичні рядки: "Не йди, кохана! Чуєш, зачекай! Прошу — любов'ю. Поглядом. Рукою. Моя душа — мов голуба ріка простелеться, щоб бігти за тобою". Губи тремтіли, мов осикові листочки, й шепотіли: "за тобою... за тобою... за тобою".

І враз я відчув, що зашморг на моїй шиї ослабнув, вільніше дихнулось, а шовковий аркан довжелезною змією згорнувся коло моїх ніг... Зграя степових посіпак щодуху тікала, не зважившись вступити в люту січу зі своїми ворогами, й татарські коні, стелячись животами по високій траві, аж вгинались під тілами вершників, котрими тепер правив страх та бажання врятувати свою шкуру. Зраділий від несподіваного порятунку, я дивився їм услід, а що очі сухі плакати не могли, то боляче пашили, наче сіллю посипані.

Мої рятівники сиділи на червоних конях, мов уліті. Голени та круглі, мов кавуни, голови, довгі оселедці в'ються за вуха. У вишитих сорочках та в чумарочках, підперезані зеленими, вишневими та червоними шовковими поясами, інкрустовані сріблом піхви стримлять уздовж ніг, а блискучі шаблі грають у руках, наче з самого сонця куті. Збруя кінська цяцькована коштовними прикрасами — видно, не теперішня легка промисловість трудилась, виготовляючи ширвжиток для трудящих, а заморські майстри за срібло-злото.

— Визволили тебе від бусурманів, небораче,— озвався молодий красень, чия ліва щока була навскоси у якійсь битві порубцьована ударом ворожої шаблі.— Тепер ти вільний, як вільний степ наш український.

— Як сизий сокіл у піднебессі,— докинув його русявий побратим, що мав чорні в'юнки вуса на довгообразому обличчі, оповитому вічною зажурою.

— Вільний як мисль,— додав їхній вірний товариш, побитий віспою і з такими пухкими губами-вареницями, що вони добру половину побитого віспою обличчя ховали від чужого ока.

— Хто ж ви такі, люди добрі, що порятували від бусурманів нечестивих? — поспитав я, мимоволі переходячи на їхній велеречивий та патетичний стиль.— Кому шану маю скласти за порятунок?

— Ми вільні козаки в цьому степу вільному,— привітно відказав молодий красень, і голос його бринів малиновим

дзвоном.— Бережемо край рідний від невірних, визволяємо з ярма турецького, з каторги бусурманської братів своїх із Великого Лугу та всяку сірому, таку, як ти.

— Спасибі ж вам, браття,— мовив я розчулено, схиляючись у поклоні.

— Богові дякуй, небораче,— порадив русявий побратим, і вічна зажура на його обличчі поглибшала.— Чи ти, може, не християнин?

— Я... атеїст,— дерев'яним язиком пролепетав я.

— Хто? Атеїст?.. А це з боговірних чи з невірних? — Грім заgrimів у голосі побитого віспою вершника.— Ану признавайся, сучий сину, хвостом не крути.

— Тут, бачте, наукова основа... Закони такі... Все по закону...

— Коли все по закону, то гаразд,— змилюстився побитий віспою.— Дивися ж, більше не потрапляй у вовчі лапи, бо вхопить тебе так, як ухопило kota впоперек живота.

Й трое богатирів зареготали так гучно, що луна покоїлася гаєм, ляснула раз і вдруге над дзеркалом ставка. Побитий віспою козак вихопив із-за широкого пояса дебілого кремінного пістоля, прицілився в небо, натиснув на гачок — і гримнув постріл, і запахло порохом. Я гадав, що вистрелив із пістоля заради козацького молодечтва, та через якусь хвилину, розітнувши з холодним посвистом повітря, біля нас упав на траву мертвий шуліка. Хижий птах лежав, розпростерши неживі крила, і його гачкуватий дзьоб застряв у землі.

— Отак, сіромо, буде з усіма нашими ворогами,— мовив стрілець. До речі, коли він говорив, то губи-варениці, ворущачись, затуляли не добру половину обличчя, як при мовчанні, а геть усе його чортячої роботи решето.— Прощай, світ широкий — іще здибаємось.

Кортіло сказати, щоб не квапились, адже хочеться помоніти про їхні морські походи на байдаках до берегів Туреччини, про долання ненажерливих дніпровських порогів, про звияжні пригоди в рідних степах. Та ще кортіло помилуватись їхніми козацькими стрілами, кремінною рушницею “яничаркою”, яку порубцьований ворожою шаблею молодий красень, либонь, відняв у турка й приспособив собі за плечима; а також праглось бодай пальцем торкнутись до кинджалів, якими рясно, наче папушами тютюну, обнизано їхні пояси. Та чи смів я затримувати хоробрих звияжців? Тільки й поспитав у них із гіркою печаллю:

— А тепер, браття, куди вам долею судилось?

І вони, зацвівши маковими пелюстками облич, відказали:

— На славне Запорожжя!

— До Великого Лугу!

— На Хортицю!

— Чи не візьмете мене до гурту? — запитав я тихо, переборовши несміливість.

Та козаки не почули б, навіть якби я мовив із більшою відвагою, бо чвалом рушили з місця, і голос мій, мовби чаєчка, загинув під копитами їхніх коней. Вершники, припадаючи до розмаяних грив, полинули по строкатому килиму трав, ось поміж розквітлих диких груш майнули востаннє — і зникли. А я все дивився їм услід, наче хотів побачити їхню дорогу не тільки за деревами, а й далі за обрієм, а й ще далі — за часом і простором, здається, і мимоволі снувалось: авжеж, степ та воля — козацька доля, авжеж, хліб та вода — то козацька їда, авжеж, на козаку нема знаку, нехай дівка одбуває, як сама те знає... Проси не проси їх, та однаково не взяли б із собою, бо хіба б я заради звання козацького та й стерпів би життя собацьке, бо хіба я зумів би жити не тим, що є, а тим, що буде, бо чи годен я із лиха стару обняти, коли молодій ніде відшукати?

Зоставляючи в блакитному небі емульсійний білий слід, знову пролетів реактивний літак. І коли він зник за обрієм, у вуха вдарив пронизливий турбінний рев... Що зі мною коїться? В якому я столітті і в якій епосі? Химерний сон із татарами й козаками закарбувався в моїй пам'яті чи явина?.. Від таких запитань мимоволі відчує себе нікчемним у затишку й опустить вуха, як лопух на дощ, і той доскоцький мудрагель, що має лоб на сім п'ядей, а що вже казати про мене, що бувають подеколи розумом такий міцний, як із клоччя батіг?!

Авжеж, це — сон, навіяний поїздкою, волею зелених полів, розквітлими садами.

Так вирішивши, я круто повернувся і рушив до машини. Як умить перечепився і впав, бо шовковий турецький аркан в'юнкою гадиною переплів мої ноги. З досади згадавши біса й чорта, бісенят і чортенят, я гидливо зняв чужинецькі пута, що навіть пахли не по-нашому, і вже намірився викинути, як в останню хвилю передумав. Аркан покладу в багажник, знадобиться. Е-е, тепер таких по коопераціях і вдень із вогнем не знайдеш, тоненький

та міцний, тепер би на ньому знак якості поставили. Що то на вільну людину готувався, а не на якусь там телицю норовисту чи корову тілисту!

Опинившись нарешті у машині, міцно позачиняв дверцята. В машині я не боявся ні татарів, ні їхнього шовкового аркана. Може, й справді стався якийсь катаклізм із такою філософською категорією як час, а тому татари й потрапили із сивої давнини в нашу космічну епоху? Від учених усього можна сподіватись, коли вони візьмуться свої досліди ставити й експериментувати... Гаразд, треба набрати у рот води й мовчати до пори. Бо розкажеш — не повірять, глузуватимуть, а кому охота бути осміяним!

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

де розказано про першу вікопомну
зустріч із Хомою та породистою коровою

Ось, нарешті, благословенна Яблунівка...

Неспроста, звісно, Яблунівку названо саме так — яблуневі сади шумовинням біло-рожевого цвіту розіллались, як море. У морі цьому, схожі на вітрильники, пливли хати з телевізійними щоглами на бляшаних, шиферних і руберойдних гребенях. Інтуїція мала безпомилково привести до знаменитої садиби. На диво, хвилювання вляглося, тепер я почувався спокійним і врівноваженим, близька зустріч із Хомою Прищепою вже не примушувала болісно завмирати серце. Мабуть, спокій опанував єство тому, що яблунівські колгоспники, які траплялись назустріч, теж не виказували ніяких знаків збентеження чи розчулення від того, що мають щастя здібатись щодня з творцем “Позиченого чоловіка”, ступати по його слідах, вгамовувати спрагу тією самою водою, чути його жарти з живих уст, задивляться у бездонні колодязі його мудрих очей...

Тепер той перший приїзд у Яблунівку вже ледь повитий туманом, та не багато в моєму житті було зустрічей із видатними людьми, щоб забулись подробиці, нюанси, штрихи. Не багато зустрічей? Коли по правді, коли покласти руку на серце, то, виявляється, лише дві зустрічі. Перша, як ви пригадуєте, з американським письменником Джоном Стейнбеком, а друга — з майстром магічного

реалізму Хомою Прищепою, якого народила, сповила і якому дала крила щедра українська земля, споконвіку не бідна на таланти-самородки...

Серце моє тьохнуло, мов соловей, бо хто б не впізнав яблуневий садок, у якому колись місячної осінньої ночі старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок” носив на руках рідну жінку Мартоху! Садок сміявся буйним цвітом, і я мимоволі всміхнувся йому у відповідь, як славному своєму товаришеві, з котрим давно не бачився.

Зоставивши машину за ворітьми, легкими — наче журавлині крила! — ногами ступив на подвір'я добре доглянутої садиби. Жадібно роззираючись, клав у комору пам'яті все, що траплялось на очі: і погрібник із високим чолопком, на якому розсядисто стримів куль соломи; і рогатий стовпець, на якому підсихали вимиті друшляк, макітра та гладушик; і дерев'яну драбину, сперту до стіни хліва, а на шаблях — курка зозуляста, півень червоний і півень білий.

І враз отетерів, не вірячи очам своїм.

Під ясеню, опушеним веселеньким прозорим листячком, з білої силікатної цегли споруджено постамент заввишки в половину людського росту. На постаменті зведено цегляну лаву, а на лаві сидів не хтось, а сам Хома Прищепа, якого я, хоч і ніколи не бачив раніше, впізнав би в тисячному натовпі.

Всі знають знаменитого “Мислителя” французького скульптора Родена. Будучи в Парижі восени 1962 року, я бачив цей шедевр у прекрасному музеї Родена, — цей музей буквально приголомшує зібраними тут скарбами. Так от Хома Прищепа сидів у цій всесвітньовідомій позі. Тягар думок був такий тяжкий, що чоло помережилось багатьма зморшками, які скидались на розтягнуту гармошку. Відчувши дрож у колінах, я ступив у затінок ясени і спинився за кілька кроків од п'єдесталу.

— Доброго дня, — зірвалося вітання з мого язика.

Хома Прищепа не ворухнувся, наче я обізвався до камінного ідола. Тверді й коричневі, як жолуді, очі дивились прямо, й погляд їхній вливав у ество моє дивну магнетичну силу. Під тим поглядом я завмер, відчуваючи холодок у грудях. “А може, переді мною майстерно виготовлена скульптура? — майнула думка. — Місця для скульптури в хаті не вистачило, от хазяї й винесли під ясен, щоб гранітний Хома слухав пісні птахів та милувався весною... Ха-ха, я привітався з пам'ятником!”

Раптом гранітний пам'ятник ворухнувся, звівся з лавки, випростався — і позіхнув. Мабуть, моє обличчя відбило таку гаму здивування, що пам'ятник змружив очі, а потім зареготав.

— Ха-ха-ха! — заливчасто сміявся пам'ятник, і язик у його роті здригався, мов собака на прив'язі.— Що, чорт біса здалеку впізнав?

— Та хто ж вас не впізнає, Хомо Хомовичу,— мовив, отямлюючись і сміливішаючи.— Бачу, без діла не сидите, роботи маєте багато.

— Роботи по горло. Колгосп наш поставив оцей п'єдестал, мають пам'ятник витесати мені ще за життя, але баряться.

— В Копенгагені вже маєте пам'ятник.

— Ага, в Копенгагені гав не ловлять і витрішок не продають, а наше яблунівське правління тільки губу розпустило.

— Я бачив знімки вашого копенгагенського пам'ятника, Хомо Хомовичу. Либонь, датському скульптору найдужче вдався ваш образ.

— Та ні, той скульптор усю свою душу вклав ув образ телиці, яку я веду на налігачі,— заперечив Прищепка.— А чому так поталанило з телицею? Бо в Данії знаються на тваринництві, шанують худобу.

— Авжеж, телицю для прототипу не довелося шукати за морями.

Я приглядався до знаменитості. Вже посічене сивиною волосся стріхою звисало над вухами, що стирчали, мов кажанячі крила. Не довгообразий і не круглий з обличчя, а якийсь пукатий: щоки понадимались, наче хотіли потікати з хазяйства. Ніс скидався на морквину, яку на кінчику сточили голодні миші. Соковиті губи мерехтіли тугим кораловим саявом — це були чутливі губи життєлюба, його майстерний інструмент. І здавалось, то не Хома дивиться своїми жолудевими очима, а химерна чоловікова душа, що сховалася в оболонці тіла, насторожено й пильно позирає на світ. Присадкуватий, окоренкуватий, з вигнутими коромислом плечима, з діжкуватими грудьми (п'ятивідерними, а то й шестивідерними), він аж ніяк не нагадував Гомера із Яблунівки, а звичайнісінького дядька. Звичайнісінького дядька, який справді знає вила й сокиру, долото й шило, фуганок і струганок, граблі й косу, а не письменницьке перо чи друкарську машинку. Лукавий та ще й невірний Хома не квапився сходити з п'єдесталу.

— Я, може, й не залазив би сюди,— зізнався з наївною, дитячою усмішкою,— якби Мартоха не просила. Мовляв, посидь, Хомо, а я стану й помилуюсь. Ну, звісно, як жінку не послухати. Сяду, посиджу, а вона тішиться.

— Часто сидите?

— Трапляється... Позавчора в дощ сидів, бо піонери зі школи навідувались, мав догодити малечі.

— Маєте улюблену позу? Сьогодні я вас побачив у позі мислителя.

— Сядеш і в позу мислителя, коли треба поміркувати над тим, чи вистачить комбікормів худобі і свиням. А чи опосідають голову думки про арабів, про долю палестинців... А як погарикаюся з жінкою, теж тікаю на п'єдестал. Стану і стою, наче бовван. А вона перегнівається, то приходить просити, щоб до хати йшов, бо вже вечір чи ніч надворі. То я не озиваюсь. Бо де це бачено, щоб пам'ятники говорили. Зголоднію, то Мартоха їсти винесе, а я до харчів і пучкою не торкнуся, бо який же це пам'ятник у світі їсть хліб із салом чи лемішку лигає? Я бував по всяких закордонах у війну, то не бачив. І в нашій країні не водиться. Ось узяти до прикладу Петра Першого в Ленінграді. Вже, кажуть, давненько стоїть над Невою, а й ріски в роті не мав, а кінь його ні вівса не бачив, ні води, хоч і річка близько. Отож і я на п'єдесталі такий, як усі пам'ятники на білому світі. Стовбичу, поки Мартоха переказиться і перегнівається, а тоді вже спускаюся на землю. На землі знову і їм, і п'ю, як усяка людина. Та й треба надолужити згаяне за той час, що сидів на п'єдесталі.

— А які, Хомо Хомовичу, є ще пози у вашому арсеналі?

Прищепи став жвавий, мовби чорт пугою вдарив, і лице його засвітилось ювілейним карбованцем. Підморгнув мені змовницьки:

— У моєму арсеналі їх багацько, як за копійку часнику. Тут що важить? Буває, важить настрої — у доброму можу стати в таку позу, що любо-дорого серцю, а в кепському — то й поза кепська, бо, може, мені тієї пози треба, як п'ятого колеса. Голодний чи ситий — теж залежить. Поки живий, то можу бути на п'єдесталі, як хочу: і прямо, і криво, і навколішки, і навлежачки.— Він пирснув сміхом, наче пшоном сипонув по блясі.— Недавно один із районної газети навідувався, просив стати на п'єдесталі в позу войовничого гуманіста нашого часу,

щоб, значить, по очах можна було прочитати, що, може, мені з усякими людиноненависниками не по дорозі.

— Й ви стояли в позі войовничого гуманіста?

— Мусив стати, щоб той журналіст одчепився, бо він мені потрібен, як кобилі тряся... Поки правління бариться з пам'ятником, то повинен сам стояти, адже народ просить, а народ хіба можна не уважити? Я ж бо з народу вийшов, плоть од плоті його, хіба не видно?

Крекчучи, Хома Прищепа спустився з мурованого п'єдесталу. На землі уже не був такий монументальний, як недавно,— на землі він був весь земний.

— А настане та пора,— мовив із замріяною зажурою,— коли отак стану на цьому підмурівку — і вже ніколи не спущуся додолу, не подамся ні до Мартохи, ні до колгоспу, не візьмуся ні за вила на корівнику, ні за ложку в хаті... Стоятиму у віках!

— А вже зараз хочете бодай трохи постояти у віках?

— Кажу ж, не хочеться,— зітхнув.— Та доля не обмине й не одцурається, почекаю.

Хома Прищепа, либонь, читав мою душу, як батюшка в церкві читає євангеліє, бо, лукаво стрельнувши очима, сказав:

— Та що це я ханьки мну, так наче діла немає? Добивалися ж, мабуть, не для того, щоб на живий пам'ятник надивитись. Ну й Хома — третєся та мнетєся, вибираєтьєся, мов за море стріляти... Прошу!

— Насамперед на вас подивитись кортить.

— Е-е, всі так балакають, а насправді... Прошу!

Й проворно задрібцював попереду, а я вже слідком покотився, мов дурень з гори.

— Ласкаво прошу,— Хома Прищепа відчинив двері хліва, ступив через поріг.— Будьте гостем.

І нарешті побачив я знамениту породисту телицю, за яку рідна жінка Мартоха позичила свого чоловіка Хому яблунівській пройдисвітці Одарці Дармограїсі. Власне, в хліві стояла не телиця, а тілиста корова червоної масті з великими крученими рогами. Вим'я завбільшки з бідон мало підстилки не сягало. Корова, звісно ж, дивилась на мене очима покійного колгоспного бухгалтера Петра Зосимовича Варави — ось який вираз, виявляється, прибирали його очі після того, як покійник призволявся пивцем до варених раків: очі його немов парували хмелем, немов диміли від щастя і втіхи, світились добротою і ласкою до всього сущого.

— Хіба за таку худібчину до самого чорта на роги не полізеш? — не так спитав, як ствердив Хома. Й додав загадково: — Ой чук-брик! З рогом бик, а Хома із двома.

Коли очі звикли до сутінків у хліві, мені здалось, наче я потрапив зовсім не до хліва, а до хати. Авжеж, до хати! Над жолобом, до якого покладено зеленої паші, поблискувало велике дзеркало, стіни обклеєно картинами, в кутку темніє чорний полумисок репродуктора. Хазяїн, відчувши моє здивування, натиснув умикач біля дверей — і спалахнуло м'яке електричне світло.

— Ось дзеркало, еге? — пробелькотав чи то прохара-маркав мій язик.

— Ага, дзеркало,— підхопив Хома Прищепи.— Впливає на надої молока й на жирність.

— Дзеркало впливає?

— Ага! Корова — що молодиця, яка стає добріша, коли в дзеркалі своє лице побачить. І корова добрішає, помилувавшись своєю вродою. А на веселий настрій і доїться краще. Не думайте, що маю вас за того дурня, який на льоду ставить хату.— Він засміявся тихесенько, наче сіра мишка зашаруділа в соломі.— Тут один учений навідувався з київської академії. Видно, башковитий чоловік, не з отих, що знають свого батька лисого. То до чого додумалась його кебетлива голова? До того, щоб обходитись без паші! Без кормів і комбікормів!

— Ніяк не второпаю... Значить, без буряків, без браги, без гички, без січки?..

— Без сіна, без вики, без вівсяної і гречаної соломи, без барди, без пійла,— підхопив Хома.

— А він спершу розжовував оте, що казав, чи говорив геть нежованим? — питаю.— Як би це він домагався молока без кормів? У світі іще такого не чувано.

— Раз казано, то вже чувано,— заперечив Хома. Й випалив, наче гранату кинув на ворога: — З допомогою дзеркал! Цілої системи дзеркал!

— Що ж це за дзеркальна система така, яка замінить для худоби жом, барду, силос?

— Значить, так! — Він палахкотів, неначе віхоть клоччя.— У корівнику скрізь дзеркала! На стінах і на стелі. Куди тільки худобина повернеться — скрізь бачить себе, з ранку й до вечора милується собою, ось у неї настрої такий, немов у молоді, що до загсу йде. А де настрої — там і молоко, а де молоко — там і надої, а де надої — там премії і нагороди, заслужена повага. Е-е, про того

київського вченого не скажеш, що він, мудрець, натягує маленьку латку на велику дірку.

— Таки не скажеш,— згодився я, щиро подивований тим прогресом, якого в близькому майбутньому може сягнути наше колгоспне тваринництво, якщо до діла візьмуться гарячі голови.— А де ж стільки дзеркал набрати? Ваше сільпо навряд чи задовольнить попит...

Хома Прищепа натиснув якусь кнопку в стіні — й солодка музика скрипок пролунала в хліві. Корова, нащуливши вуха, заслухалась голосами інструментів, які злагоджено творили чарівну мелодію.

Вона то мружилась від задоволення, то кліпала довгими повіками, схожими на жіночі, а то легесенько так водила хвостом, погойдуючи китичкою на кінчику, наче диригувала оркестром.

— Ви з Мартохою слухаєте в хліві концерти, які транслюються по радіо?

— Корова слухає! — вигукнув Хома таким невдоволеним голосом, наче й справді розмовляв із недотепою, що знається на хазяйнуванні, як сліпий на живописі, а глухий на танцях.

— Вона меломанка?

— Ага, меломанка.

— Часом на концерти обласної філармонії не возите до Вінниці?

— На концерти не возимо, отут у хліві слухає.

— Музика теж впливає на надої молока? — здогадався я.— І на жирність?

— Впливає, та не всяка,— скрушно зітхнув Хома Прищепа. І не без посміху вимкнув радіо, яке озвалося утробним басом співака.— Найдужче їй до смаку оперна творчість. Як ізранку послухає, наприклад, “Пікову даму”, то вже в полудень дає молока на цілий літр більше. Ми з Мартохою вивчили її норов!

— Чудасія, та й годі,— пурхнуло мені з язика.

— Ми з Мартохою багатьох перепробували, перевіряючи, хто найдужче підходить... Що ж ви хотіли! Навіть серед людей одному дай пареного, а другому смаженого. то що вже тоді казати про худобу!

— Як позначається на її продуктивності легка музика естрадні концерти, скетчі?

— Злецько.

— Як ставиться до сопрано й до меццо-сопрано, до тенора й баритона?

— Полюбляє колоратурне сопрано й кохається в тенорах — і вітчизняних, і закордонних.

— Який інструмент імпонує — рояль, піаніно, кобза, балалайка, сурма, цимбали чи барабан?

— Спокійна до всяких там смичкових та струнних інструментів, зате як почує барабан — тоді до неї підступитись важко: хвицяється хвостом, ратицею може вдарити чи відро з молоком перевернути.

— Ви ж дивіться! — не міг я стримати захоплення такою вибагливою меломанкою, котра, слухаючи нашу балачку, посмикувала зелену пашу з жолоба.— Мабуть, і до оперети ставиться скептично, коли знає толк в класичній опері?

— Що правда, то не гріх,— підтакнув Хома.— Коли прослухає, бувало, оперету, то хоч і з'їсть із гору, та віддячить якимось кухликом. Ми з Мартохою завжди вичаємо радіопрограми в газетах, щоб, сохрани Господи, не збісилась корівчина.

— Телевізор у хліві поставити не думаєте? Щоб, може, дивилась футбол і хокей. Знаєте, які інколи бувають матчі з канадськими професіоналами — полум'я на льоду, вулкан!

— Телевізор для корови — діло зовсім нове, ще не перевірене,— задумливо сказав Хома Прищепа.— Боюсь, аби дров не наламати, аби зовсім не перестала доїтись.

— Але ви ж бо ніколи не боялись нових, прогресивних методів.

— Бо й не боявся! — півником підстрибнув Хома, улещений своєю похвалою.— Порадимось з Мартохою, бо чом не спробувати.

В урочистому мовчанні стояли ми в хліві, зачудовано дивлячись на корову, а мені думалось... Думалось, що ця корова, яка поглядає невмирущими очима покійного яблунівського бухгалтера Петра Зосимовича Варави, має знатись на оркестровому колориті й основному тоні акорду, на паралельних гамах і парафразах, на партесному співі й на піфагоровому строї. Наділена унікальним чуттям, яке спричиняється до збільшення чи зменшення надоїв молока, корова має знати толк у подвійному каноні і подвійному контрапункті, у прихованій поліфонії і прохідних дисонансах, у раптовій модуляції і секундевому співвідношенні акордів. Гай-гай! Музичний слух і музична ерудиція — ось які резерви збільшення надоїв молока відкрив Хома Прищепа.

Ще трохи погомонівши про мистецтво для худоби (не сумнівались, що поп-музика тут не прищепиться, як і всякі авангардистські антинародні течії), ми вийшли з хліва надвір. Світило полудневе сонце. Під ясенем на мурованому п'єдесталі, наче на воротах, притаковився гребенястий червоний півень. Либонь, у півнячій позі було щось від великого завойовника, наполеонівське.

— То ти мені п'єдестал намірився каляти й паскудити! — закричав Хома Прищепа і, вхопивши якийсь дрючок, пожбурих у самозванця. Дрючок ударився об стовбур ясена, і півень, злякано скрикнувши, кинувся в садок до курей. — Так і норовить кожне, щоб спаплюжити святе місце!

— А хто посягає на святиню? — поцікавився я. — Знаходяться такі зухвальці?

— В Яблунівці є народу всякого заводу, від них дочекаєшся честі. Отож і правління бариться, коли вже гранітний пам'ятник витеше чи вирубає з мармуру... Мушу нагадати, авжеж. І вночі подеколи вийду з хати, посторожую. Бо залізе волоцюга, а ти потім його громадою не стягнеш додолу, стоятиме, а місце ж для мене, правда?

— Кажете, знайдуться охочі?

— Чому б і ні. Поки що, сохрани Господь, не траплялось такої біди, а коли трапиться? Та з мене ж усі глузуватимуть, навіть кури реготатимуть, що прогавив п'єдестал, що пошився в дурні.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

де явлено образи Мартохи
і французької спокусниці-горлодерки

Я так докладно зупинився на першій зустрічі з Хомою Прищепою, бо надаю великої ваги першому враженню. Перше враження завжди гостре й правдиве. А що в мою розповідь вклинилась корова червоної масті, так не слід забувати, що корова — така сама повноправна героїня любовного чотирикутника в романі “Позичений чоловік”, як Дармограїха чи Мартоха. Звісно, в чомусь вона програє першим двом (жіноцтво завжди жіноцтво!), в чомусь дорівнюється до них, а в чомусь, можливо, й перевершує. А перевершує, напевне, в своїй альтруїстичній безкорисливості, якої, зізнайтесь, бракує першим двом героїням чотирикутника.

Мабуть, надалі я не стану дотримуватись чіткої послідовності у викладі подій, бо внутрішня інтуїція підказує деякі незначні факти обійти мовчанням, деякі згадати кількома словами, а деякі то й зовсім виставити на передній план — так у старовину й тепер у сільській хаті виставляють на передній план шановного гостя, садовлячи його на покуті, на красному місці.

Тепер ось інтуїція (котра зрідні знаменитому внутрішньому голосу, який колись підказував Хоми Прищепі, від якої жінки він хотів би мати дівчинку, від якої хлопчика, а від якої взагалі не хотів би розстаратись дітей), — значить, ця інтуїція радить посадити на покуті своєї розповіді не когось, а Мартоху.

Про таких жінок говорять, що вони й сімнадцятку заткнуть за пояс. І хоч інколи доводилося жити не з медом, збереглась Мартоха так, немов її щодня в меду купали. Широка в стегнах і вузька в стані (золотим перснем, може, й не підперезалася б, але надіти на стан спробувала б), Мартоха мала такий вінок сплетеного волосся на голові, що якби розпустила — чорним водоспадом залляло б і плечі, і спину, сховавши жінку, наче відьму. На смаглявому обличчі губи її жили, наче дві ластівочки, які в злагоді пурхають і в злагоді щебечуть. Із карої темряви Мартошиних очей текла якась в'язка смола погляду, й ця смола невидимим, проте відчутним тканиям обпугувала, здається, твої руки й груди, сповивала думки, бажання.

Музей імені Хо Хо Прищепи з такою любов'ю змалюваний у романі “Позичений чоловік” самим Хо Хо Прищепою, фоторепортажі з музею так часто друкувала світова й наша преса, що, либонь, немає потреби вдруге описувати цю святиню. Скажу тільки, що Мартоха, водячи мене від стенда до стенда, нахвалитись не могла власноручно зібраними експонатами. У німій шанобі я постояв перед вилами, сокирою, косою, граблями та іншими інструментами, теслярськими й кравецькими, бондарськими й римарськими, швецькими й колійськими, — ці інструменти на різних етапах життя побували в руках Хоми Прищепи, щоб, нарешті, спочити в музейній тиші. Кілька стелажів сам хазяїн витесав і збив під книжки. Авжеж, це були видання “Позиченого чоловіка” всіма мовами світу. Які тільки художники не ілюстрували роман, безнадійно силкуючись підняти до генія яблунівського колгоспника з артілі “Барвінок”! Я переглядав малюнки

в книжках, чудуючись із тих трансформацій, яких зазнавали Хома, телиця, Мартоха й Одарка Дармограїха на різних континентах земної кулі. У японців вони виглядали на японський лад, в ескімосів вони вже здавались ескімосами, в індіюців — індусами. (В індусів, до речі, які споконвіку боготворять корову, яблунівська телиця малювалася мало не з ореолом над ріжками). В книзі, виданій для якогось індіанського племені в Америці, той, хто “крізь землю пройшов — червону шапочку знайшов”, раптом постав перед моїм зором в образі індіанського воїна, озброєного томагавком і з орлиним пір'ям на головному уборі... Ось книга, видана мовою есперанто в перекладі київської письменниці Надії Миколаївни Андріанової-Гордієнко, з якою ми нещодавно зустрічалися в Будинку творчості, ведучи розмови про прекрасне майбутнє її дочки Лесі, теж есперантистки... Ось біографія Хоми Прищепи, надрукована у Франції у видавництві “Галлімар”... Руки обривав дебелий том якогось академічного лондонського видавництва “Фрейд, Сартр і Прищепи...” Ось канарейкового кольору обкладинка, на якій золотом вибито претензійну назву: “Від Заратустри до Хоми-златоуста”.

Окремий стелаж відведено під книжки з дарчими написами. Ці книжки плавом пливли у Яблунівку з Києва і Москви, з Праги і Берліна, з Рима і Мадрида. Мої знайомі київські літератори не жаліли ні потоки, ні фіміаму, ні елею, ні меду, складаючи велеречиві панегирики Хомі Прищепі. Не скупились на компліменти Франсуаза Саган, Апдайк, Маркес, Радічков й інші зарубіжні митці...

Приголомшений і радісно здивований світовою славою роману й автора, про що красномовно свідчив хоча й самодіяльний, та все-таки прекрасний музей, я мав відбути неофіційну частину нашої зустрічі. А неофіційна частина зустрічі в хлібосольній господі, як відомо, зводилась до частування і вгощання, до величання і примовляння.

Та чи стачить мені хисту, щоб змалювати стіл не гірше, ніж було насправді? Змагатися з Хомою — безнадійна річ: хмарка сонця не заступить. Але ж можна і повчитися у нього, бо наука не йде тільки до бука, а чому я маю боятись і підгинати хвоста, чому в мене більше страху, ніж переполоху! Отож, не бажаючи бути схожим на отого, котрий що скопить — те й змеле, таки зізнаюсь, що стіл у Мартохи був багацький. І хоч кажуть, начебто з попелу

галушки не вдаються, все ж Мартоха, видать, зугарна з попелу наготувати делікатесів, ріпу обернути на медяник, а біле молоко чорної корови на хмільний напій.

Не вірячи губі, я клав на зуби, знаючи, що з душі ніхто не вийме ні смаженого, ні вареного. Хома Прищепя орудував язиком, наче лопатою: що на ту лопату покладеш — вона хутенько спроваджувала в рот, наче в піч, і в тій печі аж клекотіло, аж булькало, аж прискало. Ось тільки Мартоха після музею сиділа така за обіднім столом, наче боялась, що кисіль їй зуби попусує, наче хотіла сказати пісними губами: “Є квас, та не для нас”. Зрештою, роботящий Хома, якому за вухами лящало так, як лящить вода в лотоках, одклав ложку.

— Мартохо, чи треба так побиватись, як ти побиваєшся?..

— Ой, Хомо, я б і не хотіла побиватися, та серцю не накажеш, саме печалиться.

— Мартохо, скільки вже гомоніли з тобою про цю притичину, може, годі? Бо я зі своїм серцем теж ізвладати не годе, як і ти зі своїм.

— Може, вона — як ота Катерина: щороку як не весілля, то хрестини.

— Я б жив із такою, як риба з водою.

— Може, вона з тих, що рано народила, та пізно повинчалась.

— Не байстрюкові гріх, а батькові.

— Ой, Хомо, ріжеш ти мене без ножа, коlesh мене без швайки, голиш без бритви.

— Хоч би гостей посоромилася,— пострікнув Хома.— Нащо сміття з хати виносити?

— Хай гості знають, хай світ знає, як ти розіпсів, розсобачився і розсучився, Хомо!

— Тихше, Мартохо, бо завтра Європа й Америка кричатимуть знову про нашу сварку. В тих проклятих радіоголосів скрізь є вуха, а вуха не сплять.

— Хай знають! — як сікачем одрубала рідна жінка Мартоха, й не думаючи потурати чоловікові, котрий у гіркому відчаї знову взявся до келишка та до виделки. І вже до мене Мартоха зверталась, наче перед попом сповідалась: — Анахтемський крутий — ось хто такий Хома! Був у Дармограїхи Одарки за телицю, все честь-честью, поки свій строк відбув у молодиці та поки товариський суд перевиховав мого Хому. З рук у руки передала чоловіка, так само з рук у руки назад забрала,

вся Яблунівка знала, бо я люблю відкрито й правдиво жити. Може, й поривалась думка за Хомою, та я терпіла муки. Може, брешу? Говори, іроде іскаріотський!

— Ти, Мартохо, не вмієш брехати так, щоб за тобою аж курилось,— муркнув Хома.

— Отож-бо! Але ти, видать, набрався ума в того Гриця, що любить спускатись на чужу паляницю.

— Не гнівайся, Мартохо, бо вже в роті почорніло, наче ти хибнула в чорти.

— Хай чужий чоловік розсудить нас, коли, сердячись, за парою і світа не бачимо.— Й Мартоха в'юнкою осокою гойднулась до мене, мовби в дудочку вуха хотіла продуднити сімейну таємницю.— Стерявся Хома останнього ума і на сміх курям закохався у французьку горлодерку.

— Й зовсім то не горлодерка, Мартохо, а знаменита в усьому світі співачка.

— А я кажу, що горлодерка!

— А я кажу, що співачка!

— Та вона з тіла така худа, як пужално.

— Бо не їсть у себе й позад себе, а дієти дотримується.

— Та в неї рот дереться аж до вух!

— Зате з її рота не змії виповзають, а пісні-соловейки, пісні-ластівки, пісні-щиглики.

— Вилітають пісні-ворони, пісні-круки, пісні-граки!.. Кричить, наче в неї в животі бурчить. Горлає, наче її кілька діймає. Реве, наче відьом-сестер до себе зве.

— О, вже й намурмосилась, Мартохо, по парі пізнати, чим твоє серце кипить.

— Чоловіче добрий,— в дудочку вуха дудніла мені Мартоха, сподіваючись на підтримку й порозуміння.— Хіба в Яблунівці не вміють співати? Що дівка — то й голос, що жінка — то й пісня. Позбирати старих до хору — так заспівають, як очерет у лузі. А та французька горлодерка знай тільки кричить, наче коза, що смерть свою зачула. Та коли б у лісі посеред ночі почув отакий голос, то посивів би і в землю вріс... Уся Яблунівка з Хоми сміється за ту любов. А найдужче кривда палить за те, що далеко живе горлодерка.

— Радіти маєш, Мартохо, що бачуся зрідка, не часто. Може, раз на місяць.

— А хіба радіолу не купив, щоб слухати платівки з її голосом? Ти слухаєш, а я плачу. Якби ж у Яблунівці жила, то від журби серце не рвалося. Зустрілися б із

нею у вербах чи в лозах, погломніли б ладком, як яблунівська молодиця з другою яблунівською молодичею, — ось уже й пропала б твоя, Хомо, любов, як пропадає золотий між двома сліпими. А так не дістати її ніяким побитом у тому Парижі, бо в Париж поїхати — не в район на ярмарок.

— То й добре, Мартохо, що тобі ані дзень, ані бом, ані на посторонки, бо ти в Парижі накоїла б такого шелесту, якого в світі й не чувано. Й на Ейфелеву вежу видерлася б, аби чули тебе скрізь та бачили зусюди.

Нарешті в їхню суперечку, що палахкотіла окропом у розпеченому казані, зумів і я докинути слівце. Звісно, знав, що не буде з мене третейського судді, як не буде з пса солонини.

— Аж у світовій столиці, як колись називали Париж, знайшли собі пасію, Хомо Хомовичу?

У відповідь на моє запитання, бачу, хазяїн — вдамось тут до лексики славнозвісного роману, котрий вийшов із-під його пера! — надувся важно так, мов пузир на воді, ось-ось, гляди, зовсім розідметься, наче на вола бажаючи обернутись, а потім кинув із губи, наче з гори:

— Чим далі дівка — тим вона краща, а найсолідша дівка — це засватана, а для кожного чоловіка ласа — це та, що на сьомій дитині навчилась дівочити! Живу для мудрості, а мудрість підказує, що, може, тепер колгоспник такого ума повинен собі шукати молодичу не в Яблунівці й Чудвах, не в Сухолужжі і Липівці, а далі, в синій далечині.

— А щоб тобі в голові посиніло! — якнайщиріше побажала рідна жінка Мартоха.

— Бо що виходить? — і вухом не повів Хома на той прокльон. — Виходить, усяким там мільярдерам чи мільйонерам, капіталістам чи аферистам можна зазіхати на оту французьку гречку, що росте на берегах Сени, а колгоспнику з Яблунівки заборонено? Та, може, мільйонери й мільярдери нашим чоловікам-колгоспникам і в підметки не годяться, не варті доброго тьху. Звідкись же повинні парижанки знати святу правду, хтось має зняти полуду з їхніх очей!

— Значить, ти, Хомо, надумав просвітити французьких шльондр, паризьких повій? Та вони вже такі просвіщенні, такі роботящі, такі охочі, що й мертві з могил можуть повставати.

— Говори, Мартохо, та не забалакуйся. Може, вони зі своєю просвіщеністю й охотою такі бідні, як мак наче-веро, такі вбогі, як нитка, і немає їм ні від місяця, ні від сонця. Коли хочеш знати, може, вони такого, як я, чекають, щоб звідати справжнє щастя.

— Ага, чекають, щоб розживитись, як сорока на лозі чи як тінь на воді. А в тебе ж, Хомо, того чоловічого вміння, як у жаби пір'я. А в твоєї чоловічої охоти, Хомо, в одній кишені смеркає, а в другій світає! І вже твоя біда на престолі, бо нічогісінько немає у твоїй чоловічій стодолі. Навіть віничком підметено!

— Так-таки й нема нічогісінько? — з люциперською лукавістю примружився Хома. — Так-таки віничком підметено? Чому ж тоді побиваєшся і голосиш, наче за небіжчиком?

— Бо жаль твою дурну голову, твою біду на воді розведу, твою біду до себе прикладу, твою біду із хлібом із'їм до обіду!

— Моя біда вмерла — і ноги задерла, Мартохо, а я живу в щасті, як в'юн у болоті.

— Бо любиш оту французьку горлодерку?

— Бо люблю оту співачку! — Хома звівся за столом, у лівому вусі йому булькнуло випите, а потім булькнуло і в правому. Намагаючись втримати рівновагу, щоб не полилося з обох вух одразу, хазяїн тримався руками і за лутку вікна й за моє плече. — І вже коли ти при чужому чоловікові затіяла цю балачку, то я скажу!.. То я скажу, що дивився телевизор — і дивитимусь!

— А я вилами поколю оту програму! Поб'ю макогоном! Рогачами розтрощу той канал!

— Де ж це видано, щоб чоловік після роботи не міг подивитись телевизор! Схаменись, Мартохо, та візьмись за розум, бо я люблю по телевизору.

— Ага, доскоцький, ага, проворний! Ти й по телевизору вскочиш у гречку, гречкосій нещасний!

Хома знову запишався, мов кошеня в попелі, й сказав самовдоволено:

— Воно, як то кажуть, вгору не підскочиш, а вниз не провалишся, воно хоч вуха вище лоба не ростуть, але ж чому б і не спробувати? Тепер такий час сподівань і звершень, така епоха космічна, що, дивися, й на небо можна злізти, погуляти під зірками, то чому б і штани не навчитись через голову скидати!

— Ой, Хомо, дивись, щоб та любов не роздягнула тебе! Може, та горлодерка звикла до подарунків, то ти проциндриш

не тільки наше хазяйство, а й до колгоспного добра доберешся. Гаразд, я стану голопуцька, як горобенятко, одну сорочку матиму на спині, а другу на бантині. Але ж людей яблунівських жаль. Уже війна була розорила наш колгосп, фашисти недоколихані, хрестами обвішані. Але ж не гоже тобі, Хомо, добиратися заради горлодерки до колгоспної каси, до корівників та свинарників.

Зажурився Хома, наче тепер його думки були вітром підбиті, а морозом підшиті... І голосом Карася з опери "Запорожець за Дунаєм" він заспівав:

— Гей, Мартохо, годі буде, перестань-бо вже кричати!.. — А далі вже розсудливо та статечно: — Може, й правду кажеш... Треба думати. Ой як треба думати, щоб нашого кожуха вовки не з'їли, бо воно хоч у ятері циганові з хвороби добре, та в кожусі краще. Бо й справді, хто відає, куди любов здатна звести, мов сліпого під монастир!.. Але дуже діточок яблунівських жалко. Не доведи Господь, щоб через моє темне гречкосійство вони собі поли краяли, а плечі латали, щоби к святу прибирались у нову лату... Але якби ж ти знала, Мартохо, як мені трудно відмовитись від своєї любові по телевізору. Ти хоч догадуєшся, хто такий телевізор? Чінгісхан! Та ні, дужчий від Чінгісхана, бо той усього світу не завоював, а телевізор уже підкорив. По телевізору не тільки любитимуться, а й дітей народжуватимуть! І поле оратимуть, і землю засіватимуть.

— Цур тобі й пек, Хомо, схаменись! — зблідла, як полотно, рідна жінка.

— А я, Мартохо, може, попереду прогресу йду, зрозуміла? Бо хтось же повинен прокладати нові путі, правда?.. Той у Льодовитому океані, той у космосі, той на Місяці...

Вони бесідували тихіше й мирніше, ніж досі, бо, видно, Мартоху вже не так допікали ревності. А я не міг не захоплюватися силою духу Хоми Прищепи. Такі постаті, либонь, народжувались тільки в епоху європейського Ренесансу, в середні віки. І раптом — у Яблунівці, та ще в наш час! Авжеж, свідомо чи несвідомо, але він тягнеться до рівних самому собі за дерзновенністю помислів і звершень, утверджуючи в цьому потязі свою особистість. А ще мені подумалось про те, що якби Хома Прищепка жив не в нашу прекрасну пору, а в давно минулі епохи, то в цих давно минулих епохах він міг би скласти гідну конкуренцію, скажімо, Петрарці — й де б той Петрарка

був зі своїми сонетами, тепер би всі читали й захоплювалися сонетами Хоми Прищепи. Так само до снаги було йому виступити гідним суперником Леонардо да Вінчі — тепер усі чарувалися б загадковою усмішкою Джоконди, але ж усмішка ця неминуче належала б пензлю Хоми Прищепи. Лишенько, а чим не фаворит у цариці Катерини Другої,— та він би всім фаворитам був фаворит, та цариця б ходила перед Хомою навшпиньках і, можливо, за його порадою не руйнувала б Запорозьку Січ! І хто відає, як би склалась історія, та вона склалась так, як склалась, бо не випало яблунівському колгоспнику жити разом із Григорієм Потьомкіним і графом Розумовським, не ввійшов із ними в могутню конфронтацію.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

де йдеться про шахову
партію, зіграну з гітлерівцем

Так раніше, либонь, ходили боговірні до святих місць, як я ото поїхав до Яблунівки. Начебто й не Мекка, начебто й не Єрусалим сьогодні, на ранній зорі космічної ери, але хіба вгадаєш її завтрашню долю, хіба прозирнеш у майбутнє!

Посеред Яблунівки височів зведений на колгоспні кошти двоповерховий Будинок культури, про який згодом буде розказано докладніше й змістовніше. А зараз, либонь, наспіла пора оповісти про хатину для приїжджих, що біліла глиняними стінами неподалік од будівлі, яка швидше нагадувала міське вогнище культури, аніж сільське. Хатина для приїжджих стояла в яблуневому садочку, розквітлому й гомінкому від бджіл та солов'їв, і дивилась вікнами на чималий клапоть городу. Біля воріт стримів над колодязем дерев'яний журавель, до якого підвищено обкуту залізними обручами цеберку. На причілку цвіли півники й кущилось чимало зілля, яке вже скоро чи трохи пізніше мало розпуститися загадовими строкатими квітами, тішачи феєрією барв.

У відання сільради ця запала в землю хатина перейшла, розказують, після смерті баби-знахарки, в якої не виявилось ні родичів, ні спадкоємців. Начебто сюди найжджав болящий люд із околиць близьких і далеких, а то діставалися з-під Вологди чи з Уралу, наслуковавшись про

чародійні замовляння і цілющі бабині трави та напої. Важко сказати, скільки в цих балачках правди, а скільки вигадки, проте в сінях, у комірці і в чистій хатчині стояв тривкий аромат сушених квіток, листя, коріння, нагадуючи про лісові нетрі й лугові роздолля, про тьмаву драглисту драговину й поля, по яких вигулюється чебрецевий вільний вітер. Та, либонь, не так цим ароматом, що не вигасав, і не так пучками сухого зілля, що збереглося на горіщі на бантинах і на латах та кроквах, як зовсім іншими прикметами вражала глиняна хатина баби-знахарки.

Хтось та колись розмалював її так, що не можна було не дивуватись! Ото наче старій жінці мало було того буйноцвіття, яке росло на подільській землі і яке вона потрохи зносила додому, то запраглося бачити його на стінах і стелі, на одвірках дверей і сволоках. Може, гадаєте, намальованими в хатині знову розцвітали ті, що мали лікарську силу, помагали від болячок і немочей? Скажімо, татарське зілля чи проскурняк, нечуй-вітер чи котячі лапки, барвінок хрещатий чи білокопитник? Зовсім ні. Все обмальовано фантастичними квітами, які в нашій природі й не водяться, а тільки можуть вільно квітнути в людській уяві, та й не кожній людській уяві сотворити таке багатство! Либонь, хатній квітник увібрав у себе щось таке потаємне, приховане з неосяжного квітника природи, що могло відкритись не так свідомості, як підсвідомості, а тому-то мальовані квіти справляли враження справжніх, уже передбачуваних бажаннями, уже приступних майбутнім відчуттям... Коли я вперше зайшов у хатчину, коли озирнувся зачудовано, то мимоволі здалось тоді, що маєш і сам тут почуватись квіткою, інакше не приживешся, інакше зостанешся чужорідним тілом.

Хата-квітник, хата-вишиванка, хата-лут... Химерні згоди й метафори спадали на гадку. Мабуть, баба-знахарка жила в своїй хаті не так, як живуть інші яблунівці, а вона мовби надягала свою господу на себе. Так, як надягають сорочку чи кохтину. Квітчаста хата не тиснула бабу в пахвах, не була довга чи коротка, а якраз упору, не давила на горлі чи на грудях, а вільно облягала. Хата давала затишок, зігрівала і, можливо, складала спільно з бабою єдину живу істоту, яка в такому симбіозі й була вартя чогось...

Відпочиваючи, я примостився горизнак на дерев'яному тапчані, застеленому барвистою веретою, і дивився в низьку стелю. Стеля також була розмальована квітами,

в'юнилася стеблами, зеленіла вибагливим гнупим листям. Вступившись угору, я дивився так довго, що в якийсь мент стеля вже видалася склепінчастим небом, а квітки обернулись на зорі. Тільки ці зорі, світлячись не крижаним мерехтінням, а теплою барвистістю червоних, жовтих, коричневих та блакитних пелюсток, складали якісь не відомі мені сузір'я, гуртувались у незнайомі галактичні світи, простирались поміж двох немашених дубових сводків шляхом, що, можливо, нагадував Чумацький Шлях. Повіки склепились від втоми, але навіть через заплющені повіки мені бачилась картина дивна й несподівана. Мовби квіти, намальовані на стінах і на стелі, зненацька стали рухатись. Так у прозорому осінньому повітрі перелітають перші сніжинки, боязкі й тихі, звістуючи майбутню хурделицю. Та ось квітки запальніше затріпотіли пелюстками, хмаркою стали кружляти кругом, і ця хмара світилася усіма кольорами веселки, барвами казкової жар-птиці.

Враз квіткова хурделиця пропала, й коли я розплющив очі, то мальовані квіти, як і раніше, палахкотіли на стінах і на стелі. Крім того, на куценькому, побіленому вапном шнурі горіла електрична лампочка, яку я у напівсні ввімкнути не міг.

Відчуваючи холодок на спині, я різко звівся з дерев'яного тапчана.

В порозі, торкаючись гострим плечем одвірка, стояв гітлерівський офіцер.

У добре пригнаному кітелі зі свастикою на грудях і з дубовим листям у петлицях, у високих лакованих чоботях, над якими роздimalись розтруби галіфе, цей німець-фашист, ледь насунувши на веснянкуватий лоб зеленого кашкета з високим околишем, не так дивився, як лляв світло погляду. А погляд світлих, мов акацієвий цвіт, очей скидався на свічення підпаленого спирту, який погойдується блідим вінчиком, погрожуючи смертельним опіком.

Тут би хто хоч розгубився, тим більше, що в пам'яті були свіжі картини приголомшливих зустрічей то з дикими ординцями, то з вільними козаками на просторах колгоспних лу́гів за Яблунівкою. Отож я задерев'янів, шнуркуючи очима по долівці та кутках у пошуку дрючка чи сокири, бо коли зі мною жартують, то дуже недотепно, а коли насправді?.. Може, саме в Яблунівці відбуваються незрозумілі аномалії з часом, тут змішується минуле з сьогоденням і з майбутнім. Ординці! Козаки! Та й, коли

поміркувати, роман Хоми Прищепи “Позичений чоловік” теж із цих явищ, бо надто вже автор випередив свою епоху!

В одній руці гітлерівський офіцер тримав зброю, це був пістолет “вальтер”, а в другій — шахівницю. Навіть на відстані від нього віяло чужинецькими парфумами й запахами — такі я чув од окупантів під час минулої війни. Галюцинація чи явина? Я вщипнув себе непомітно за стегно й відчув біль. Таки не галюцинація, таки з плоті й нервів, а як дивиться, як дивиться! Хоче розчавити поглядом, наче танком.

Рівно тримаючись, наче багнета ковтнув, офіцер ступив крок-другий і спинився коло столу. Шахівниця лягла на скатертину, а поряд чорним круком ліг “вальтер”. Непроханий гість підсунув стару клишоногу табуретку, сів.

Хто він, звідки? А може, це витівки яблунівського майстра магічного реалізму Хоми Прищепи? Дивак і характерник, гуманіст і пройдисвіт, ловкач і народний умілець, джигун і мудрець — ну ж нічогоісінько йому не чуже, всьому навстіж одчинена його натура, то хіба йому важко спромогтись на отакий жарт-каламбур? Але ж і страшнуватий гумор, коли це й справді гумор.

Офіцер зняв чорні лайкові рукавички, поклав на підвіконні, а вже потім заходився розставляти фігури на шахівниці. За цей час не подивився на мене жодного разу. Коли нарешті білі та чорні вишикувались двома ворожими лавами, гітлерівець підвів голову — й холодна крига його очей спалахнула так, начебто факнуло полум'ям підпаленого спирту. Одвів од себе ліву руку, вдавано люб'язним жестом запрошуючи мене за шахівницю, й тонкі, мов павутинка, кутики його уст здригнулися від усмішки, яка так і не народилась на білому мрамурі обличчя. А що я першої миті не втямив значення того жесту, закам'янівши на тапчані, він пригасив на устах натяк на усмішку й повільним красномовним рухом поклав праву руку на пістолет “вальтер”.

Я мусив примиритися з наругою над своєю особою, бо хіба під дулом пістолета й під страхом смерті не сядеш грати в шахи? Здається, один із героїв безсмертного Миколи Гоголя грав у карти із самою панею смертю, а в костюмах з-за кістлявих плечей виглядала коса. Що ж, змінилися часи — змінилися і знаряддя вбивства: в другій половині двадцятого століття було б технічним нонсенсом одубіти від коси, а не від пістолета...

Вибравши білі фігури, гітлерівець зробив хід королівським пішаком.

Не задумуючись, я так само походив пішаком від короля.

Очевидно, він сподівався на перевагу вже в дебютній стадії партії, проте позиція утворилась рівна. Ще б пак! З дитинства я, може, кохався не так на грі в шахи, як на шаховій літературі. Перечитав усе, що тільки міг дістати про цю древню і мудру гру. Знав про всіх видатних гросмейстерів, серед яких найдужче захоплювався Капабланкою, звісно. Й потроху грав — на уроках у школі, на лекціях в інституті, на роботі у видавництві. Значного якісного стрибка моє шахове вміння зазнало в редакціях молодіжних газет, де інколи доводилось просиджувати за шахівницею до півночі, коли чергував у друкарні й вихід газети затримувався в зв'язку з важливим повідомленням телеграфного агентства. Тоді грали без фори і з форою, без цейтноту і в цейтноті...

Й раптом я очам своїм не повірив: чи то загавившись, чи то недооцінивши позицію, гітлерівець оддавав туру за слона, втрачаючи якість! Серце моє застукотіло в грудях, мов горобенятко в жмені, та я вирішив не квапитися, а докладніше проаналізувати ситуацію.

І раптом зловив на собі прямий, як удар прикладом, погляд гітлерівця. Погляд виражав таку непримиренну жорстокість, що я мав зіщулитись, уклакнути, обернутись на чортійщо. Він помітив свій прорахунок. Дрібні бісеринки поту виступили на його перенісці.

І пешена рука, всяна рудим волоссячком, з повільною й погрозовою рішучістю лягла на "вальтер", пучки пальців стали вигравати якийсь марш "третього рейху". Отже, захищаючи туру, офіцер міг розрядити всю обойму в свого суперника, тобто в мене. З калейдоскопічною швидкістю перед моїм внутрішнім зором промайнули картини дитинства, отроцтва, юності, майнуло перелякане обличчя дружини; згадався потоп із роману Хоми Прищепи "Позичений чоловік"; чітко у вухах пролунала фраза Джона Стейнбека, сказана коло річкового вокзалу в Києві: "На коника з такими очима я б не ризикнув сісти..."

І, очевидно, фраза Джона Стейнбека, що спливла в пам'яті, мала найбільше значення для подальшого перебігу мого поєдинку з гітлерівцем.

Не скліпуючи у відповідь на його погляд, схожий на удар прикладом, дивлячись прями́сінько у нещадні цівки

очей, правою рукою я взяв туру на шахівниці, натомість поставивши - слона. Всією рудими волосинками рука здригнулась конвульсійно, кощаві пальці вже не вибивали марш, а барабанили по "вальтеру", ось-ось ладні зімкнутись на зброї, щоб стріляти, щоб сіяти смерть.

Я зрозумів, що переміг у цьому психологічному поєдинку не тоді, коли фашист прибрав праву руку з пістолета (руку він прибрав пізніше), а тоді, коли ліва його рука знялась над столом і, роблячи черговий хід у партії, взяла мого слона. Я на все життя запам'ятав, що ферзем С-3 він зняв мого слона на А-6.

Міттельшпіль він зіграв краще, ніж я, вигравши зайвого пішака. Аналізуючи становище, яке склалось на шахівниці, я раптом подумав: "А коли цьому гітлеряці здасться, що я піддаюся навмисне, заляканий зброєю? Що я зумисне віддав пішака, далі поступлюсь ініціативою, а там і хапону мат?"

Умить на шиї відчув доторк шовкового ординського аркана, й це відчуття пробудило не так страх, як гордість, а гордість мобілізувала волю, примусила міркувати на кілька ходів наперед. І в ті тяжкі хвилини випробувань пошкодував, що не розвивав у собі шахового генія. А може, мій шаховий геній якраз і розквітне під дулом фашистського пістолета?

А він мовчав, цей загадковий нацистський сфінкс, і його мовчання з кожною хвилиною ставало загрозливішим. Довгообразе обличчя, яке недавно берегло спокій, ледь порожевіло, а на вилицях чітко виступили фіолетові плями. Партія наша наближалась до кінця, тепер я мав дві з'єднані тури на королівському фланзі й коня, яким ось-ось міг оголосити шах. Поки що шах, білому королю було куди відступити й сховатись, та вже наступним ходом я міг відіграти пішака, а за ним і виграти зайвого.

Реально оцінивши ситуацію, гітлерівський офіцер сповільненим сомнамбулічним рухом потягнувся до "вальтера". Тверді пучки пальців ударили по руків'ю пістолета, і я подумав про те, що цей любитель древньої мудрої гри не допустить до своєї поразки. Авжеж, так звана вища арійська раса! Де ж це видано, щоб слов'янська худобина, недолудина, взяла гору в рафінованому змаганні двох інтелектів!

Я походив конем, оголошуючи шах білому королю. Тиша, яка панувала в хаті-квітнику покійної яблунівської

знахарки, стала глибока, мов бездонний колодязь. У цій тиші я почув, як б'ється моє серце; наче хтось на телеграфі вибивав телеграму.

Права рука гітлерівського офіцера лежала на "вальтері", пальці ось-ось мали зімкнутись, темна цівка ось-ось мала глянути мені прямісінько в перенісся. На вулиці пролунав гуркіт автомобіля, проте звук мотора не розрядив напруженої обстановки. Той звук наче належав іншій, нереальній дійсності — далекій, мов світло холодної небесної зорі.

Лівою рукою фашист переставив короля не на чорну клітинку, як я сподівався, а на білу. Тут, на білій клітинці, через два ходи його королю загрожував мат Мабуть, мій суперник зовсім розгубився, а тому припустився елементарної помилки.

І якщо я скористаюсь помилкою, це може коштувати мені життя.

Звісно, я ще міг звести партію внічию. Авжеж, я міг і програти. Моя майбутня доля була в моїх руках — тільки піддайся, тільки викажи себе нікчемним боягузом, який тремтить за свою шкуру. Так, я любив життя, але гідність була мені дорожча, а моральна перемога над фашистом — у сто крат. Хай знає, що наші герої не зраджують ні себе, ні свій народ. Хай знає, що куля в барабані "вальтера" — ніщо перед високістю духу людського.

І я походив слоном так, як велів священний обов'язок. Порятунку не було — вже наступним ходом тури по вертикалі я мав оголосити мат у партії, що тривала хвилин, може, двадцять, хоч мені ці двадцять хвилин здавались вічністю.

На переніссі в німецького офіцера бісеринки поту обернулися на краплину, яка, зоставляючи фосфоричний слід, поволі наближалась до горбинки. Ніздрі роздimalись і опадали, наче крильця метелика, що ніяк не зважиться на політ. Не такий уже він був профан у шахах, щоб не втямити неминучість своєї поразки.

Крижані очі хлюпнули холодом вічної мерзлоти. Це були очі ката і вбивці, мародера й гвалтівника. Це були очі надлюдини, народженої фашизмом і вихованої антикомуністичною істерією. Тонкі брови, схожі на вусики протипіхотної міни, затремтіли. Я не відводив погляду. Боковим зором помітив, що права рука його в лікті зігнулась, — і вже наступної миті сліпа цівка "вальтера" погрозило блимнула перед моїм обличчям.

Хотілось крикнути: “Стріляй, гаде!” Проте вуста не розмикались, наче замуrowані.

Погляди наші схрестились, як мечі, і в цьому поєдинку перемога була на моєму боці, бо фашист скліпнув і, поклавши зброю до бокової кишені зеленого френча, обома руками став згортати фігури до шахівниці. Згорнувши й замкнувши шахівницю, випростався над столом, сягнувши високим форменим кашкетом до низької дощатої стелі, обмальованої квітами.

Й нарешті обізвався.

— Тобі повезло, чоловіче,— сказав чистою українською мовою, бездоганно вимовляючи слова. Й повторив багатозначно: — Тобі поталанило сьогодні так, як може поталанити тільки раз у житті.

По-солдатському карбуючи крок, гітлерівський офіцер подався до дверей. Спина в нього була пряма, як ствол зенітки. В порозі нагнувся, щоб не вдаритись, і зник у темряві сіней. Двері zostались напіввідхилені.

Мене як поставило стовпом, так і тримало. Чому я не біг у сільраду, чому не бив тривогу, щоб скликати яблунівців — хай би ловили ворога, поки далеко не втік, поки не накоїв біди. Гаразд, що я вмю грати в шахи, а коли хтось інший зроду не тримав фігур у руках? Та його ж чекає нагла смерть від фашистської кулі!.. А коли не один цей офіцер, а кілька, а цілий загін раптом появився у колгоспі “Барвінок”?

Яксь аномалія таки сталася з часом у Яблунівці. Спершу ординці, тоді козаки, тепер ось німець. Щоправда, репрезентуючи різні епохи, вони пристойно говорять по-українському, та хіба не могли навчитись!

Вийшовши надвір, сторожка прислухався, чи не почується стрілянина. Співали по садках солов’ї, наче стріляли з автоматів, і цій закоханій пташиній пальбі не бачилось кінця-краю. Над садками плив місяць, наче клапоть парашутного шовку. І я так гостро відчув красу життя, і так трепетно забилося серце, і так тривожно задзвеніла кров у скронях, що запроглоось озватися голосом солов’я, затьохкати в їхньому хорі. Приверзлось, примарилось — не було ніякого фашиста, не грав я із загарбником у шахи, не було смертельної загрози моєму життю!

Наслухавшись солов’їного співу, надихавшись ароматом нічного повітря і намилювавшись місяцем, я поволеньки подався до хати, бо пора вкладатися спати. Опинившись

серед намальованого по стінах і стелі фантастичного цвіту, я пройшов до столу, мимохить глянув на підвіконня.

На підвіконні лежали забуті чорні лайкові рукавички.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому розповідається
про нові звичаї та обряди, а також, зокрема,
висловлюються пропозиції про кумування з театром імені
Івана Франка чи з кіностудією імені Олександра Довженка

Мене, як почесного гостя Яблунівки, запросили на засідання правління колгоспу "Барвінок". На засідання поприходили також учителі, деякі танцюристи і співаки з сільської художньої самодіяльності, бібліотекарка, завклубу. В залі стояв гамір, наче за вікном текла стрімка гірська річка. Сидячи збоку під стіною, я спрагло приглядався до облич, намагаючись серед них упізнати оспівані Хомою Прищепою в романі "Позичений чоловік".

Які типи, яке багатство характерів, яка неповторність вдач! Видать, яблунівський чорнозем родить щедро не тільки буряки та картоплю, жито й пшеницю, мак і квасолю, а й отаку людську розмаїтість, яка зараз ось у Будинку культури цвіте усмішками, очима й щокми, яка морщить пряменькі й кирпаті носи, говорить губами повними, як рум'яні свинячі хвостики, або ж тоненькими, як павутинки бабиного літа, має косами пшеничного колоса, косами воронячого крила, косами зеленого моху, що росте на стріхах. Та ще ж яблунівський чорнозем густо вродив оцією мовою, що табуном вільних пташок літає у людському гурті, а ще він уродив сміх, що займається й гасне, що шумить і гуде.

Першим тоді виступив голова колгоспу Михайло Григорович Дим. Кільця кучерявого волосся так вились над чолом, над вухами й на потилиці, наче мав чоловік замість зачіски гніздо молоденьких гадючок, і цей величезний виводок не зоставався в спокої, ворухився, здригався, кільчився. На темному, як смалюх, обличчі ніжним цвітом білої березки проросли ясні очі й світилися так, наче справді то світитися цвіт березки десь на городі між картоплі.

— Товариші, як ми живемо? Рахуємо за принципом: на сто га землі. На сто га землі вирощено стільки-то центнерів пшениці чи жита. На сто га землі рахуємо

просо і гречку, буряки й кукурудзу. Навіть м'ясо й молоко переводимо на сто га земельних угідь. У корені, товариші, така лінія нашого життя правильна. Треба домагатись і знатних урожаїв, і вагомих здобутків. Тепер, товариші, ми вже не голодні. То раніше ситий голодного не розумів, то раніше, як хотіли їсти — пили воду, то раніше борщ такий у Яблунівці варили, що за туманом і дітей не видно!

— Ха-ха-ха! — засміявся яблунівський люд із дотепної мови голови колгоспу.

Й полинули дотепи:

— Може, вистачало на юшку, та бракувало на петрушку.

— Було як трапиться: коли середа, а коли й п'ятниця.

— У піст їли хрін, а у м'ясниці — кислиці.

— Бувало, постишся і говієш, поки ніг підняти не зумієш.

— А тепер, товариші, — вів далі голова колгоспу Дим, — яблунівський колгоспник страждає не так від недоїдання, як від переїдання. Хіба немає в нас таких, що наїдаються, хоч під лавку їх коти. Як нападе на кого ненажер, то наче бездонною бочкою стає, а хіба налєш бездонну бочку! Товариші, ми тут радились у правлінні, з якої б то причини дехто в нас любить мало вкусити, а більше ковтнути, чому в нас не переводяться мастаки добрати таку ложку, яка і в миску не влізе. Причина, мабуть, криється в низькій культурі. І в тому, що не дбаємо про нові звичаї, а тримаємося за старі. Старі звичаї — від старого життя, якого й сліду не зосталось, а нам треба створювати нові, гідні епохи. Ось ми збудували оцей Будинок культури, оцей палац. Який хор тут співає — доярки і свинарки, комбайнери й трактористи, інтелігенція, бухгалтерські працівники, школярі! Є драмгурток, є гурток декламаторів, шаховий гурток. Товариші, всі ви помітили, що фойє нашого Будинку культури поки що зачинене, доводиться ходити до зали та до бібліотеки через чорний хід. Це тому, що у фойє нині створюється панно трудової слави. На цьому панно буде зображено не абстрактні поля і абстрактних передовиків змагання, а яблунівські врожайні ниви і яблунівських знатних людей. Список кращих людей, що потраплять на панно, затверджувався на правлінні колгоспу, так що увічненими для потомків зостануться справді найкращі. Ті, хто ділами доказує: праці не боюся, з праці я горджуся! А не ті,

що в них діло сяк-так волочиться, та й покинути його дуже хочеться!

Михайло Григорович Дим, стоячи на сцені за трибуною, налив з графина в склянку, промочив горлянку.

— Прийме душа і з ковша,— полинуло з залу, ви-кликавши сміх.

— Але, товариші, треба ставити перед собою нові завдання,— провадив голова колгоспу.— Рішуче поліпшувати і вдосконалювати наш побут, боротися з віджилими звичаями, впроваджувати прогресивні. Високий матеріальний добробут потребує, зобов'язує і надихає на високі духовні завоювання. Авжеж, ми боремося за те, щоб на сто га земельних угідь давали більші врожаї хліба, картоплі, буряків. Але ж треба ставити питання й так: що яблунівський колгоспник має сьогодні на сто га душі! А коли має не так багато, то слід домагатися більшого. Правильно я кажу, товариші?

Діодор Дормидонтович Кастальський, директор школи, зійшов на сцену, зодягнений у білий полотняний костюм, озутий у білі парусинові туфлі, а на голову зодів шапку білого посивілого волосся. Мав вигляд людини, яка ввісні і наяву, яка на уроці й за обідом — скрізь і всюди сподівається на початок атомної війни. Голос мав сухий і механічний, наче записаний на магнітну стрічку.

— Дорогі товариші колгоспники,— котилися з рота слова, схожі на целулоїдні кульки для гри в настільний теніс.— Що таке культура? Культура — це культура. Є культура ярих і озимих культур, а є культура бактеріальних і мікробних культур. Можна було б говорити й про культуру хамського безкультур'я, про культуру відсутності культурності. Та я хочу поставити перед усіма нами проблему іншої культури. Як вітаються яблунівці між собою? Ну, скаже “добрий день” чи “здрастуй”, а дехто згадає “помагайбі”. Той муркне, той буркне, той кахикне. А чи відвернеться, або голову опустить, або десятою дорогою обійде. А як ставиться перед нами питання? Аби підвищували культуру привітання, бо привітання — то усне гасло, усний заклик, тож од вітання залежить дуже багато.

Магнітна стрічка крутилася, в зал сипалися целулоїдні кульки... Чи знають яблунівці про те, як вітаються тибетці? Здороваючись, вони знімають головний убір правою рукою, а ліву руку закладають за ліве вухо, та ще й висовують язика.

— Чи далеко висувають язика? — долинуло з залу слухне запитання. Дехто з присутніх заклав ліву руку за ліве вухо й висунув язика. Зашелестіло сміхом, що переростав у регіт.— А довго стояти з висолопленим язиком?

— Скільки стояти з висолопленим язиком — залежить від вихованості й культурності,— пояснив Діодор Дормидонтович.— Або візьмімо, наприклад, японців. Коли студент зустрічає свого професора, то низько кланяється, а професор теж кланяється своєму студентові, проте не так низько. І хай скільки разів вони зустрічаються за день, студент однаково кланяється. Я не закликаю вас, товариші, запозичати звичаї тибетців чи японців, але маємо з більшою повагою ставитись одне до одного... Раніше жінкам цілували руки, подекуди й подеколи цілують і тепер. Може, Яблунівці варто виступити ініціатором у відродженні цієї традиції? Бо подумайте, товариші, хіба наша доярка чи свинарка, пташниця чи телятниця своєю працею не заслужила, щоб їй цілували трудову руку? Ту руку, яка доїть і поїть, годує і доглядає, скубе і мацає, голубить і пестить!

Після виступу директора школи яблунівські жінки стали розглядати свої руки, яким, виявляється, так потрібні поцілунки сильної статі. Були це руки напрацьовані, в мозолях, у декого репані, у декого в синіх жилах, із задирками та гусеницями коло нігтів, були це руки важкі (вже як прикладеться до невдатливого залицяльника, то довгенько доведеться послухати чмелів), але ж, безумовно, ці руки варті були чоловічих цілунків, ох і варті!

Буфетниця Настя — хоч і нівроку собі, хоч і тлуста, хоч і ширша, ніж довша,— котилась до сцени так, наче їй спереду було прикріплено пропелер, який і ніс молодлицю вперед. Обернувшись обличчям до людей, вона спершу й слова не могла мовити, бо, видно, слів було багато, рвались попереду одне одного, зчинили колотнечу в грудях та гармидер у роті, ото ж язик у буфетниці Насті ворухився беззвучно, мовби на пательні підсмажений. Та зрештою перестав буксувати, й тоді наче хурделицею війнуло, наче ураганом дихнуло, аж волосся на голові заворушилось, аж мурашки по спині поповзли. Довго ж вона стримувалась у буфеті, що стільки прокльонів та лайокросло в душі, як ото красивих мухоморів наростає на лісовій галяві.

— А бодай не діждались гречаної паски їсти, а щоб їх, окаянних, земля не прийняла, а щоб їх на марак

винесло, а щоб їх поховали на розстанях, а щоб їм свічка!..

Яблунівський люд нетямовито переглядався — кому же Настя зичить якщо не гнилої колоди, то осичини, як не халепи, то греця в діжі, як не баньок сліпих, то безголов'я? А вона чесала-рубала, сікла-стригла, пекла-смажила з трибуни так, наче то сам демон із пекла видерся на грішну землю, запопав собі сцену в яблунівському Будинку культури й проповідусь, наче святий із церковного амвона... І вже перегода стали розуміти, кого бичує Настя, кого батожить, кого канчуками й гарапниками свого красномовства нещадно карає. Бо не далеких і чужих мерзила й паплюжила, а яблунівських-таки. Отих, виявляється, хто живе з десятої чарки, у кого в горлі клекотить з ранку й до вечора, бо з чайної не вилазить. Отих, у кого сім п'ятниць на тиждень, хто на гріш вип'є, а на карбованець репетує, хто до кужеля нездужає, а до чарочки одужає... Входячи в раж, пасіюючи, дедалі ширше розперізуючись, буфетниця Настя у своєму несамовитому шаленстві геть, либонь, берега пустилась, бо не навмання говорила, а й п'яниць по іменах називала, а потім на сцені стала показувати, як хто, налигавшись по зав'язку, ходить. Та не ходить, а землю носом оре, а ногами скородить, блюваками засіває, а слиною поливає. Шкопертається, валандається, чеберяє, скаче, дрібцює, лізе рачки, любить шкандибачку, біжить, мов рак, летить, як мертва ворона, повзе, як мокре горить. Та ще добре, коли дядько може знайти свої ноги, коли виходить із буфету, а скільки трапляється таких, що навідаються на своїх двох, а потім ніяк не знайдуть їх, то доводиться на чужих іти додому. А хіба мало таких, що навіть не ноги забувають, а голову!

— Я й сама не без гріха, бо така робота,— закінчуючи виступ, сказала буфетниця Настя.— Така робота, що мушу заливати в пельки, бо за це гроші одержую. Та вже коли казати про нові звичаї, то, може, годилося б у нашій чайній готувати чай. Бо всякої хвороби нап'єшся в яблунівській чайній, десертної й сухої хвороби, білої й зеленої, з зірками й без зірок, тільки чаю нема. Коли говорити за нову культуру, то, може, з чаю і варто починати. А коли воно раз вип'є чаю, та вдруге вип'є чаю, та втретє вип'є чаю, то на ранок похмелятись не стане. А як не стане похмелятись, то, може, привітається по-людському і руку жінці поцілує, правильно тут казав

дорогий Діодор Дормидонтович. А питимуть чай, то й робитимуть краще біля землі та біля худоби. І врожаї зростуть, і надої, й поголів'я худоби, і народний добробут.

— Значить, чай — це і є наш великий резерв у піднесенні культури? — озвався з-за столу президії голова колгоспу Дим.

— Бо таки чай! Я, може, довго мовчала, та правду мушу сказати, бо мені теж болить. Якби таку спеціальну постанову прийняли про чай, та якби громадськість стала боротися з тими, що не п'ють чаю, та якби викорінювала, випікала залізом, викорчувувала,— тоді б ми сьогодні були не тут, де оце сидимо, а далеко попереду, ген-ген за обріями.

— Де саме? — насторожився Дим.

— За обріями! — не зреклася своїх правдивих слів буфетниця Настя, сходячи з трибуни.

— Товариші! — спробував голова колгоспу кермо зборів узяти до своїх рук.— Активна критика свідчить про наше моральне здоров'я, про те, що коли ми хочемо одужати, то в труну лягати не станемо. Наша артіль молода за духом, не скажеш, що в неї сто немощів, як у ста баб. Але, крім критики, потрібні ділові поради: які нові звичаї запроваджувати, які нові традиції утверджувати? Чи, може, стару традицію так перелицювати на новий лад, щоб вона стала мов сімнадцятка?

Посипались пропозиції. Хтось запропонував організувати в Яблунівці гурток скелелазів. Мовляв, молодь радо подалася б до того гуртка, та й старші за віком і навіть літні не захотіли б відстати від молоді, теж приєдналися б до їхнього гурту. Альпінізм загартовує не тільки тіло, а й дух, а вже із загартованим духом можна впоратися з будь-якою роботою коло худоби чи коло землі. Чийсь скептичний голос зауважив, що не тільки на околицях Яблунівки, а й по довколишніх селах немає гір, де могли б підвищувати майстерність альпіністи, та самотній скептичний голос потонув у гаморі оптимістів. Оптимісти мріяли про сходження не тільки на Говерлу, а й на Джомолунгму.

Глибоке враження на всіх справив виступ листоноші Федора Горбатюка, що зійшов на трибуну з поштарською сумкою. Листоноша говорив, виставивши перед собою руки й стискаючи кулаки,— так, наче витискував воду із кожного слова, перш ніж мовити.

— З кожним роком у нас більшає та більшає свят. Є свята для хіміків і металургів, для шахтарів і рибалок, для вчителів і льотчиків, для моряків і танкістів. Скоро вже не стане жодного буденного дня, тільки святкові, і весь рік стане святом від першого січня до тридцять першого грудня... Добре це чи погано? Авжеж, добре. То десь люди працюють і навіть у неділю не мають відпочинку, а в нас і під час роботи відпочивають і тільки те й роблять, що святкують. У мене є пропозиція! Пропоную в нашому колгоспі організувати день мрійника!

Послухали б, якими аргументами сипав Федір Горбатюк на підтримку своєї пропозиції! Мовляв, поки що в Яблунівці кожен мріє, як йому Бог на душу покладе, до того ж мріють в індивідуальному порядку, мріють про що завгодно і, може, не завжди в інтересах колгоспу чи сільради. Отож годилося б і тут навести лад, навіть обговорити й затвердити план мрій. Такий план можна скласти як для всієї артілі, так і для кожного колгоспника зокрема.

Пропозицію листоніші ніхто не підтримав і не відкинув. День мрійника, гм... Начебто задум не позбавлений сміливості, потай міркували яблунівці, але ж чому б тоді не запровадити День доброго настрою чи Тиждень поліпшених стосунків із тещею, День сміху чи Місяць золотії журби? Авжеж, годилося б навести лад в індивідуальному мрійництві, але з цією ініціативою, либонь, не слід вискакувати попереду інших, бо можна потім клопоту не обібрatись.

Бурхливу реакцію викликала пропозиція одного болільника: футбольну техніку застосувати на збиранні цукрових буряків. Либонь, болільник цей був напідпитку, бо орудував язиком, як безногий протезом. Яку футбольну техніку, як застосувати? Хіба в футболі є збиральні комбайни? Болільник мовчав медуна, кажучи, що система дубль-ве на плантації дала б кращі результати, ніж система з одним нападаючим. А ще більших успіхів можна сягнути, коли вся команда виступатиме в ролі форвардів, коли кожен доможеться майстерності Кігаша, Бекенбауера чи Блохіна. Авжеж, найкраще для колгоспу було б, якби на бурякових плантаціях зростали такі віртуози своєї справи, як "чорна перлина", як "король футболу" Пеле, проте Пеле народжуються не в кожному столітті і не в кожній державі. Іще плутано й не зовсім розбірливо цей болільник говорив про астрономічні рахунки, яких можна

було б домагатись на яблунівських плантаціях, про введення ліміту на нічийні рахунки (цей захід підвищив би темпи збирання буряків і вчасне транспортування цінної сировини на цукрові заводи), він також говорив про необхідність наукового підходу до тренування і гри, проте цього болільника слухали без належної уваги, і він, зовсім заплутавшись у своїх пропозиціях, безславно зійшов зі сцени.

Христя Борозенна, знатна доярка (котра, як ви не забули, свого сінка назвала Хомою Хомовичем, а потім уже мусила переписувати на Хому Трохимовича, на честь рідного батька), стала не за трибуною, а перед трибуною. Перебираючи пальцями різок тернової хустки, вона говорила з ніяковим усміхом, чи то в сонця позиченим, чи то солов'ями навороженим.

— От записують за дитиною хрещеного батька і хрещену матір. Так у народі споконвіку велось і ведеться. А чому б не запровадити в нашому селі новий звичай — за хрещеного батька записувати, скажімо, колгосп “Барвінок”, а за хрещену матір — яблунівську середню школу?

Сказала — й потонула серед яблунівського жіноцтва, а після її виступу зчинилась веремія. Гаразд, запишуть у сільраді за хрещеного батька не дядька Василя чи дядька Демида, а колгосп “Барвінок”, запишуть хрещеною матір'ю яблунівську середню школу. То й що? Кум до куми, як відомо, й клинці підбиває, й женихається, й горілки не цурається, а колгосп що? Колгосп — не дядько, в нього нема лудженої горлянки, щоб пити без просипу. Гай-гай, коли послухати Христю Борозенну, то можна дитині записувати хрещеним батьком міст Патона й завод “Арсенал”, трикотажну фабрику імені Рози Люксембург і товариство сліпих, театр імені Івана Франка і комбінат друку “Радянська Україна”. А хрещеною матір'ю — оперету й Організацію Об'єднаних Націй, Дунайську флотилію і Тихоокеанський флот, Київську консерваторію й Одеську філармонію, Спілку художників і кіностудію імені Довженка! Може, Христина пропозиція й розумна, бо розумною жінкою сказана, але квапитися з нею не слід. Хай такий обряд запровадять спершу в області чи в самій столиці, хай накопичиться досвід, а Яблунівка, не барячись, запозичить і собі. Знайдеться в селі якась кума Ганна, яка матиме за кума Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат, і знайдеться якийсь кум Іван, якому замандюриться кумуватися з Організацією африканських країн!

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ,

у якому, між іншим,
висловлюється сумнівний здогад,
що година веселого сміху може бути
корисніша для людського здоров'я, ніж глечик сметани

Хоча й гаряче, мов окріп у горщику, зібрання ще не закінчилось, однак ми почнемо новий розділ, цілком присвячений виступу Хоми Прищепи. Окремим розділом хочеться підкреслити як шанобливе ставлення автора і яблунівців до славного співвітчизника і земляка, так і вагомість усього того, що казав, наче виважував на крамничних вагах-тарелях, той, хто крізь землю пройшов — червону шапочку знайшов.

Із бойовими нагородами на вишитій сорочці (ви пригадуєте, що з цими відзнаками доблесті й звитяг давно колись ходив знаменитий старший куди пошлють позичатись Одарці Дармограїсі за телицю) Хома Прищепи став за трибуну й зненацька заспівав:

Що в полі, полі, близько дорозі,
Ой там Іван орлами оре.
Орлами оре, стрілкою сіє,
Стрілкою сіє, лучком волочить,
Лучком волочить да й Бога просить:
— Й уроди, Боже, жито густее,
Жито густее, волосистее.
Поставим женців сімсот молодців,
Нажнемо кіпок, як на небі зірок,
Поставим стожок, золотенький вершок.

Доспівавши, Хома Прищепи хвацько підкрутив вуса, яких у нього не було, й став лунко ляскати в долоні, заохочуючи яблунівців до аплодисментів.

— Правда ж бо, славна щедрівка? Та ця щедрівка — з учорашнього дня й про день учорашній, а новий день треба славити новими піснями. Де ж це видано, щоб у небесах літали космічні кораблі, а по землі ходили піонери та колгоспниці й щедрували отакими піснями...— Він узявся руками в боки, ставши фертом нетутешнім, а тамтешнім, і ревно баритончиком: — Добрий вечір тобі, господарю! Стережи, Боже, твого товару. Твого товару від всякого спадку, щоб не було якого припадку! — Вже не стояв собі фертом тамтешнім, а знову обернувся на яблунівського, тутешнього.— То раніше Бог оберігав і лікував худобину, а тепер ветеринарія та зоотехніки не згірше від самого Бога впоруються. Щоправда, колись Бог не був на зарплаті, а ветеринари люблять гроші.

Хома Прищепа перечекав сміх, який хвилиною прокотився поміж люди, й провадив далі:

— Живемо в достатку. Правильно говоримо ниньки: а що маємо не тільки на сто га земельних угідь, а й на сто га душі? Тільки подумайте, які в нас душі — в якийсь там морг чи десятину, в сотку чи в десять соток не вкладаються. Ніякою землемірською кроковкою не зміряєш їх, бо ж чуєте: на сто гектарів душі! Що я хочу сказати? Знали колись і посуху, і недорід, і голод. Але навіть у посушливі часи на подільському чорноземі щедро сходило і щедро родило сміхом. Бо які ми? Сміємось тоді, коли є що кинути до рота, й тоді, коли треба тримати зуби на полиці. Регочемо тоді, коли в животі вмістилося півкабана, півкурника, півполя, й тоді регочемо, коли маємо в кендюхові затеруху, а в тій затерусі бовтається пучка борошна. Сміємось тоді, коли молоді й здорові, що навіть утримали б віжки від четверика чортів, якщо їх запрягти до воза, й сміємось тоді, коли від старості так руки тремтять, що й волоконце бабиного літа видається трудною ношею. Сміялися навіть на фронтах під кулями й під мінами, коли смерть заглядала в очі. Сміх навідає на того, хто ходить у передовиках, і на того, що пасе задніх. Смішинку, буває, проковтне чоловік, який сидить у президії і якому треба мати поважний вигляд, а він долонею затуляється, губи кусає. А хіба не трапляється, що вийде співаки співак на сцену, сидять у залі люди, а співак цей ізнагла як почне реготати! Сміється одягнений і голий, босий і взутий, ситий і голодний, хворий і здоровий, розумний і дурний, багатий і бідний, скупий і щедрий. І не вибирають хвилини для сміху — до обіду чи після обіду, натщесерце чи надголодь, а сміються завжди, навіть уві сні. Сміються, коли обіймаються й коли розлучаються, коли сходяться й знову розходяться, коли гарикаються й миряться. Сміються взимку і влітку, в люті морози і в спеку, сміються після дощуку в четвер і через дорогу навприсядки. Сміються тоді, коли весело, й тоді, коли зовсім сміятися не хочеться. Бо найдужчий у цьому світі — це сміх!

Голова колгоспу Дим слухав, приклавши до вуха розплесканого коржа долоні, й кинув репліку:

— Треба знати, з кого сміятись! Так усе можна висміяти й осміяти!

Хома підморгнув лукаво в зал до яблунівців:

— Авжеж, треба знати, з кого сміятись, а що діяти, коли без причини смієшся?

— Бо сміх може бути правильний і сміх може бути неправильний.

— Коли сміється народ, то сміх його завжди правильний.

Голова колгоспу звівся за столом і вже розмовляв стоячи.

— Робота є робота, а сміх є сміх. Треба знати, коли сміятися, скільки сміятися. А також — як сміятися і з кого сміятися. Сміх, дорогий Хомо Хомовичу, є дошкульна зброя, а до зброї треба розумно братися. Щоб бодай у своїх не вистрелити й самим собі не завдати шкоди. Товариші! Засміється доярка на фермі, далі всі тваринники, весь колгосп засміється — де таке бачено й чувано? А коли такий безпричинний сміх перекинеться з нашого “Барвінку” на інші колгоспи? А як засміється район? Область? Республіка? Держава? Ще не траплялось такого, щоб держава сміялась!

— Та як не траплялося,— заперечив лукавий Хома,— коли держава ніколи не перестає сміятись.

— Крім того, сміх не повинен виходити за рамки. Сміх завжди має бути в рамках!

— Та сміх — це вільна птаха: летить, куди хоче, звідки хоче і як хоче.

— В умовах колгоспу, товариші, сміх може бути рентабельний і нерентабельний.

— Та сміх завжди рентабельний,— заперечував Хома, гнучи свою лінію.

— Демагогія чистої води,— зривався Дим на півнячий крик.— Над усім має бути контроль. А якщо з мене ворог сміється, недоброзичливець? Сміх ворога мені ворожий. Я, товариші, приймаю тільки прогресивний сміх, у якого правильна філософська основа. Хай знає Хома Хомович, що сміх теж може мати всякі реакційні напрямки, стояти на чужих методологічних засадах. А головне — куди сміх кличе, до чого закликає? Я за той сміх, який розумно кличе й мудро закликає. І туди, куди слід, а не на манівці чи задвірки. За такий здоровий сміх ми кров проливали, мерзли в окопах, недоїдали й недо-сипали. І такий сміх ніяким ворогам не віддамо. Не зазіхаємо на чужий сміх, але й своїм не поступимось і п'яддю. Чи ти, Хомо, хочеш порушити чистоту нашого сміху?

І Дим соколиними очима прицілився в старшого куди пошлють, а долоню лівої руки приклав до грудей, наче

тим рухом захищав колодочки бойових нагород. Прищепи так само торкнувся своїх фронтових відзнак, і коли озвався, то в голосі бриніла глуха образа:

— Я теж фронтовик. Я, може, воював із ворогами не тільки за наш яблунівський сміх, а й за те, щоб вільно сміялась вся держава. І я кров проливав, а не в тилу відсиджувався. І відступати аж ниньки не збираюсь — свято зберігаю чистоту нашого сміху. Коли треба, то завтра знову візьму зброю, аби в Яблунівці народ сміявся на повні груди. Кожен! Так що я теж тільки за той сміх, який розумно кличе й мудро закликає.

Голова колгоспу всміхнувся, задоволений громадянськістю позиції рядового яблунівського колгоспника, а Хома тим часом, підкрутивши пучками пальців пишні вуса, яких у нього не було, сказав:

— Такі збори, як ниньки, давно годилося скликати, щоб погомоніти за нові обряди й нові традиції. Славні тут пропозиції чулись, отож і я, наче ота Химка, хочу зі своїм глечичком на капусту... А чому б і не спробувати? Спершу в Яблунівці, а там, дивись, і по сусідніх селах. Бо ситий і культурний народ не може не сміятися... Отож пропоную в нашому селі таке свято провести, щоб назвати його День сміху.

Яблунівське жіноцтво й чоловіцтво засміялося. Спершу немов тихий струмок зажебонів, далі струмок побільшав, потім побіг через каміння та пороги, через ревуни та чорторії. Начебто в цього залу було не багато облич, а одне величезне обличчя, на якому звершував таїнство свого буття голосний сміх. Та ще на цьому величезному обличчі веселими квітками порозцвітали очі, порозцвітали карими, синіми, золотими та зеленими вогнями. Ці барвисті вогні прискакали барвистими присками. Це був сміх начебто й індивідуальний, та більше, либонь, колективний, — і не можна було не зачаруватися його здоровою силою, ширістю, відвертістю.

— Значить, День сміху? — поспитав Дим, коли ревуни та чорторії повтихали, коли струмок уже біг не через пороги й каміння, а тихесенько слався по рівній долині. — А хто дозволить?

— Самі собі й дозволимо! — прогримів дужим голосом Хома.

— Себто як?

— А відкритим голосуванням! — І Прищепи, майоріючи зі сцени кумачевим лицем, весело крикнув: — Хто за День сміху в Яблунівці, прошу голосувати!

Руки знялись угору, мов згряя голубів.

— Одногосно! — підсумував Хома.— Отже, віднині в Яблунівці щороку проводитиметься День сміху. Звісно, можна сміятися в будь-який день і в будь-яку годину, навіть опівночі, навіть перед третіми півнями. Але справжнім святом має стати День сміху. До цього свята слід старанно готуватися цілий рік, примножувати здобутки назустріч святу, збільшувати показники.

— Значить, так,— звелась у залі рум'яна, мов наливне яблучко, молодиця.— Настало свято, так? Усі сміються, так? А от мені не хочеться сміятись, то що?

— Народ сміятиметься — й ти зарегочеш! — стали запевняти і зліва, і справа.

— Ще такі реготи нападуть, що, дивися, пересмієш найзавзятіших реготунів.

— Гляди, щоб після свята не захворіла на сміх та не стала вимагати від колгоспу пенсії.

— Ой, не кажіть, бо сміх — це здоров'я, чим більше смієшся — тим здоровший.

— То, може, скоро обходитимемося самим сміхом, відцураємось від лікарів і ліків?

— А що? Вчені ще дослідять: що корисніше — година веселого сміху чи глечик сметани.

— Ой, трудно мені втямити,— стала бідкатись молодиця з наливними яблучками щічок — А я утямити не годна, то як же сміятимусь? По мені, то краще глечик сметани!

— Отже, товариші,— озвався Дим до присутніх,— проголосувати ви проголосували за День сміху, а відповідальність лягає на чії плечі? На плечі керівництва. Щоб не було непотрібної самодіяльності, ми складемо сценарій Свята сміху, розпишемо ролі. А також підготуємо репліки, й ці репліки завізуємо. Також продумаємо докладно, з чого саме сміятись. Теми для сміху треба вибирати з розумом, щоб після великого сміху не було великого плачу. Скажімо, глузуї із сусідки, з дефектів мови, з недбайливого хазяйнування — біля курей чи біля печі. Але ми самі не захочемо сміятися геть-чисто з усього.

— А в душі? — пурхнуло дівоче щебетання в залі.

— Як у душі? — не второпав Дим.

— Потай, у душі, щоб ніхто не побачив і не почув.

— Товариші! — вже не без гніву говорив Михайло Григорович.— День сміху — це день не потайного сміху, а відкритого й здорового, це День сміху для сильних

фізично і морально. Адже мовилось тут не про день потайного сміху, правда? Смійся на весь голос, щоб тебе за твій сміх поважали, щоб із твого сміху приклад брали. Щоб, може, тебе, дівчино, за сміх полюбили, а тебе, сивий ветеране, поважали ще більше, ніж поважають. І нам потрібен не сміх задля сміху, не дзеньки-бреньки, не цяцькові брязкальця, а сміх, який бичує і випалює, допомагає домагатись високих урожаїв і поступу вперед. Бо економічність сміху ми ніяк не можемо скинути з рахунку, економічність сміху — на балансі.

Дим запалювався, як сира солома, в яку линули бочку солярки.

— Кривенька усмішечка, товариші, не пройде. В'їдливий сміх — кому він служить? Хихикання, підсміювання — теж не нашого поля ягоди. Адже День сміху, а не День хихикання? І не День кривої усмішки, так? Отож перше ніж сміятись, кожен має добре поміркувати. Кількість сміху має автоматично в умовах колгоспу "Барвінок" переростати в якість. Маємо поважати міжнародні стандарти сміху, але не цуратися своїх, яблунівських. Свій сміх не понесемо й не повеземо на чужі смітники. Живемо, поки сміємось, і сміємось, поки живемо. Як сказав філософ: я сміюся — отже, я існую. Маємо берегти раціональне зерно в будь-якому сміхові чи навіть випадковому підсміюванні. Сміх — поняття не ідеалістичне, а матеріалістичне!

Пролунали аплодисменти. Найлункіше ляскав у долоні Хома Прищепа, стоячи на сцені поряд із головою колгоспу. Долоні його ляскали, мов молот об ковадло, й здавалось, що Хома своїм лясканням тягне перший голос, а всі вторять, що він соліст, а то хор підляскувачів. Оценята ж у старшого куди пошлють були такі хитренькі, як двоє лисеняток, що й хвостами понакривались, а губи цвіли на обличчі, як млинець у маслі. Дивлячись на Хому, яблунівський люд так дружно вдарив у долоні, що звуки молота й відзвуки ковадла вже ледь-ледь чулись, та й реготи сипонули такі повсюдно, мов сліпий дощ із весняної хмари. А що за якусь хвилину лукавий Хома зумів надати своїм очам зовсім іншого виразу (тепер вони, поважчавши й пострашнішавши, скидались на двох розкуйовджених сов, які хоча й сплять, а все ж таки курей бачать), а губи вже не здавались млинцем у пахучому маслі (тепер нагадували рум'яну цілушечку хліба), то яблунівський люд ляснув у долоні з такою запопадливістю

й громом, наче раптом у залі по цинковій блясі бігла сотня урвritelів, озутих у залізні чоботи, а за ними гналася сотня охоронців порядку, закутих у залізні лати й озутих у кам'яні шкарбани.

А що голова колгоспу Дим не розумів причини реготу (він, як і Хома, стояв обличчям до громади), то дедалі більше тетерів на виду й скидався на того, хто пошився в дурники і їсть бублики, вже об'їв кругом і вкрай здивований, що всередині нема нічогісінько.

Хитрий і лукавий Хома, б'ючи молотом правої руки об ковадло руки лівої, тим часом правому своєму оку зумів надати розуму такого великого, мовби в кобилячої голови, а оку лівому ще більшого — начебто розуму голови курячої. На таку маніпуляцію яблунівський люд став не те що сміятись чи реготати, а вибухом колективного гомеричного реготу вибухнув. Дехто плакав за сміху, витираючи сльози, дехто гикав, бо напала гикавка, а дехто корчився, бо напосілись кольки.

Коли Хома Прищепа зійшов зі сцени, всі встали. Сказавши, що всі встали, автор, безумовно, погрішив проти істини, бо звестися змогли не всі. Декого так розібрав сміх, що ноги віднялися, відмовившись служити, й такий яблунівець чи яблунівка марно силкувались відірватись од стільця.

Аплодували й реготали доти, аж поки постать грибка маслячка зникла за порогом.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ,

у якому не без спантеличення мовиться
про зустріч із прекрасною незнайомкою, котра хоче
віддати своє серце, нічогісінько не просячи взамін

Фойє Будинку культури в Яблунівці швидше скидалось на майстерню художника де-небудь у Києві на так званий дачі Кульженка, котра, можливо, для столичних майстрів пензля важить не менше, ніж Монпарнас у Парижі важить для Франції і для всього світу. Цікавих туристів, що побували на Монпарнасі, розглядаючи цю неповторну майстерню просто неба, набереться багато, бо що ж то за турист, котрий був на Єлисейських полях, в резиденції ЮНЕСКО, в Луврі, в Музеї сучасного мистецтва, в соборі Паризької богоматері, в Опері і т. д.,— і раптом не побував на Монпарнасі! Отож для тисяч і тисяч туристів

це рядова подія, та автор тим і відрізняється від цих незчисленних тисяч і тисяч, що, відвідавши свого часу Мекку сучасних художників (даруйте велеречиву манеру висловлюватись), він пізніше мав щастя і втіху відвідувати фойє Будинку культури у Яблунівці впродовж кількох місяців. Говориться про це з великою гордістю тому, що інтуїція і обізнаність із мистецькими надбаннями всіх епох підказують: у майбутньому слава Яблунівки, як новітньої Мекки новітніх художників, здатна перевершити й затьмарити віками примножувану славу Монпарнаса.

За розмірами фойє нагадувало залізничний вокзал у Києві. Тут поставлено дерев'яні столи й тапчани, на яких розкладено рами й підрамники. Під ногами валялися якісь ескізи, замальовки. Там і сям стояли бляшані банки з фарбами та білилами — такі банки з такими фарбами та білилами продаються в господарських магазинах. Стеля вгорі вражала своєю неторканою білиною — це був безмежний оперативний простір для митця з неймовірно буйною фантазією. Частина стіни ліворуч приваблювала зір завершеним пейзажем. Приглянувшись уважніше, я впізнав отой порослий розквітлимими дикими яблунями та грушами луг за Яблунівкою, де був заарканений ординцями, а потім визволений із полону козаками. Картина так точно передавала справжню конкретику, що я відчув мимовільний страх... немов ось-ось вирине згряг чужинців, почується хрипіння коней і рик людських горлянок, тупотіння копит і посвист шовкового аркана, що змією обив'ється довкола шиї. Звісно, кого міх налякає, тому й торба не дасть спати, але раптом цей реалістичний пейзаж через призму моїх споминів видався не таким і реалістичним, а прибрав непевного, містичного колориту... Все на картині видавалося надміру живим, надміру справжнім: кожна травинка вражала соковитою зеленню, квітки пахтіли барвами, якась пташка начебто й не застигла на місці, а таки летіла, й повітря дихало весняною урочистою легкістю.

Раз і вдруге оглянувшись на рукотворний цей пейзаж, я став відступати в глибину фойє, коли зненацька спинився, почувши за спиною шепіт притишений, палкий. Обернувся — на високих дерев'яних козлах було розвішано транспаранти, почеплено матерію під гасла, білів перкаль, висіли зелені стрічки. З усього цього барвистого промтоварного виру виглядала дівоча голова.

Голова здавалась пришпиленою до кумачу та до перкалю, як буває пришпилена квітка чи бант.

Виразисті й круглі, як старовинні срібні монети, її очі мерехтіли живим сріблом, світилися багатоярусним полярним сяйвом. А над полярним сяйвом очей, на холодній крижаній безодні небес, якими тієї миті привиділось її чоло, брови завмерли в незбагненному таїнстві польоту. Я вже хотів мовчки відступити від цієї дивної дівочої голови, як іще недавно відступив од мальованого краєвиду, як уста її розімкнулись. Із трагічного зламу вуст, із їхнього болісного тріпотіння, що нагадувало тріпотіння пелюсток маку, зродилися слова:

— Любов — це весняний вітер, од якого починають брунькувати серця, як брунькує молода верба в яблунівському лузі. Любов — це біла надія проліска, що зріє на лісовій галяві в промінні ранкової зорі...

Пристрасним рухом огорнутих краєм рук вона зняла зі своєї постаті хвилі червоного, білого та зеленого краму — й постала переді мною в червоних чобітках на високих підборах, у плахті, у вишитій сорочці. В туго викладеному її русьвому волоссі дамаською крицею ледь-ледь синіла шовкова стрічка.

— Серце моє жде любові не одне століття й не одне тисячоліття. Я вічна жінка, народжена землею для вічного чекання і сподівання, для вічної віри, яка завдає найсолодшої муки.

Голос її грудний бринів із драматичною силою, очі світилися великою тугою, — і ця дівчина все ще видавалась несправжньою. Такою, як і чимало іншого, з чим я уже встиг зіткнутись у Яблунівці. Тільки на казковій землі і міг зрости Хома Прищепа, й могла вибуяти гомерівська його земна сила, свіфтівська могутність духу, раблезіанське життєлюбство!

— О, незнайомцю, візьми серце моє, бо серце моє — це подарунок вічності. Це скіфська золота ваза, що завжди зберігається в такому прекрасному кургані, яким є кожна жінка.

Граційним рухом простягла перед собою ліву руку — руку від серця, і я з острахом подивився на її тендітну долоню, помережану химерним плетивом борозенок. Дивився так, наче й справді мав побачити на дівочій долоні живе серце, пульсуюче, закривавлене, що дихає жаром. Долоня безнадійно затріпотіла, як зів'ялий листочок, і полетіла до подолу плахти теж, як листочок.

— Ти не той, хто вічністю свого почуття віддячить за вічність мого почуття. Моє життя в цьому минушому

космосі, що називається землею, складається з самих розчарувань. Від одного розчарування до іншого я йду в польовому вінку надії і страждань, у терновому вінку втіхи і горя.

Важко було витримати погляд її очей — немов і справді дивилась на тебе чи то доля, чи то вічна жінка з вічною своєю жагою, з обіцянкою щастя — і з його фатальною неможливістю.

Постукуючи каблуками червоних чобіт по підлозі, заляпаній глиною, вапном та фарбами, зграбна її постать віддалялась, майнула на тлі яблунівського пейзажу — і здалось, наче зникла не в дверях, а ступила на луг намальований, пропала у молодій траві поміж розквітлого дерева.

Хто вона? Ким вичарувана така неземна й незвичайна отут, у Яблунівці? А що... а що, коли й вона, й ця картина, й гітлерівський офіцер, і козаки, й ординці існують справді... авжеж, існують справді! Вони — це нові герої нового твору Хоми Прищепи, плід його ума й таланту. Й такою могутньою рукою великого майстра написано цей твір, що герої не можуть zostаватись на папері, на стандартних аркушах, а постійно прагнуть вириватись у живе життя, хочуть волі й міцної землі під ногами. Й зовсім то не катаклізми відбуваються з матерією часу, а катаклізми, що характеризують природу творчості автора "Позиченого чоловіка".

Герої нового роману прагнуть поєднатися з життям, яке їх і витворило!

Й не сумніваючись у слушності свого здогаду, я кинувся з фойє навздогін за дівчиною, з якою щойно зустрівся, яка розмовляла зі мною хоч, може, пишномовно, зате щиро, з трагічним надривом. Траплялись назустріч яблунівські хлопці й дівчата, дядьки й тітки, дітлахи, що, видно, збирались на демонстрування кінофільму, я вглядався в незнайомі обличчя, намагаючись серед них побачити те, що закарбувалось у пам'яті... Й марно, марно, марно! Дівчини, в чиєму русьвому волоссі сяяла блиском дамаської крици блакитна стрічка, ніде не було, а яблунівці дивувались з мого поспіху, квапливості, давали дорогу, всміхались то доброзичливо, то іронічно.

Здавалося: знайду цю дівчину — й розгадаю таємницю, яка переслідує скрізь у Яблунівці, бо я вже тримаю в руках ключ від загадки. Ключ! Можливо, я прилучусь до найбільшої таємниці нашого двадцятого віку, до тієї

таємниці, яка вже так просто й мудро відкрита Хомою Прищепою. Так, так, Хомою Прищепою, а не високолобими професорами з Оксфордського, Кембріджського чи Принстонського університетів, не елітарною європейською інтелігенцією, не інтелігенцією країн третього світу або ж країн, які не приєднались!..

І не знайшов. Немов у воду канула, немов пропала в антисвіті дівчина, яка з таким щирим пафосом віддавала мені своє серце, тримаючи на долоні, а я не взяв, не взяв, не взяв!..

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ,

де розповідається
про так званий рухомий живопис,
який у недалекому майбутньому спричиниться до
різкого підвищення продуктивності в тваринництві,
водночас не втративши своїх естетичних цінностей

Отож, не знайшовши дівчини, повернувся тоді я до фойє Будинку культури, що за розмірами нагадувало пасажирський залізничний вокзал у Києві. Вдихав запахи глини й вапна, оліфи й фарб. Під ногами шаруділи тріски, шматки паперу, осколки камінців. Ось той високий дерев'яний козел, обвішаний буйноцвіттям транспарантів і лозунгів, із-поміж яких ще зовсім недавно подивились на мене виразисті, круглі очі, схожі на старовинні срібні монети... Прислухаючись до скрадливого шарудіння своїх кроків, до їхнього кажаннячого відгомону по кутках та під стелею, я ступив за розкаряченого козла, що нагадував скелет викопної доісторичної істоти,— й завмер од несподіванки.

Либонь, не один мій читач завмер би від несподіванки, а читачі, як відомо, люди бувалі в бувальцях: усі вони по морю плавали, то їм калюжа не страшна, із них за невміння не здереш реміння, вони тільки коло пирога стануть пирожитись!.. Бо в попелястих вечірніх сутінках, що залягли у фойє, постала перед моїм зором геть чудна картина, яку швидше хотілося сприйняти за марення, а не за явину.

На тлі білої стіни було намальовано... корову.

Тілиста, червоної масті, з вигнутими вінком рогами, з рожевим вим'ям, повнісіньким молока, ця корова здалася

схожою на знамениту корову Хоми Прищепи. Та, придивившись пильніше, помітив, що в цієї очі зовсім не такі, як у покійного яблунівського бухгалтера, коли він випивав пиво до варених раків, а зовсім інші! А такі, скажімо, які могли б бути в чоловіка, коли він вип'є не просто пива, а "йоржа", тобто до кухля пива хлюпне грамів сто п'ятдесят горілки, а цей напій загризе плавленням сирком "Дружба" чи сирком "Український".

Вірте чи не вірте, раптом намальована корова повернула намальовану морду до мене, витягнула вперед намальовану шию і, широко розтуливши намальовану пащу, голосно мукнула.

— Му-у-у! — Й, передихнувши, знову: — Му-у-у!

Й опустила намальовану морду до купи намальованої — соковитої, свіжої, запашної — трави!

Якби пролунав грім із ясного неба, я не став би так дивуватись, бо моя свідомість давно звикла до традицій грому з ясного неба, які існують у народній творчості, себто у фольклорі. І хоч як я вперто вглядався перед собою, намагаючись зусиллям волі прогнати чудне наслання, воно, оце чудне наслання, не щезало, а товстими губами перебирало пащу й навіть вертіло хвостом із китичкою на кінчику, як могло б вертати десь у полі, відганяючи гедзів і мух.

І тоді з-за корови появився якийсь чорнявий бородатий чоловік у джинсовому костюмі. Я кажу, появився з-за корови, хоч, може, слід сказати не так, слід сказати, що він вийшов зі стіни. Авжеж, раз корову намальовано, то бородань вийшов зі стіни, як чоловік-невидимка, для якого це не складає труднощів. А коли корова справжня, жива, а не відтворена віртуозом з допомогою фарб, то бородань, звісно, появився з-за корови.

Це був середнього росту чолов'яга років на сорок, плечистий, розхристаний, босоногий. Гострий горбатий ніс видавався вперед, як форштевень старовинної турецької фелюги. Надміру соковиті червоні губи виказували не тільки життєлюбство, схильного до всяких прянощів земного буття, а й малюнок їхній виказував людину владолюбну, котра підкоряє інших собі хоча б уже тому, що сама не може перебувати в залежності чи в покорі.

Чоло його поорали глибокі зморшки — це були зморшки літнього мудреця, для якого вже не існує ніяких таємниць буття, бо все досягнуто його розумінням. У погляді начебто мерехтів гострий космічний пил, а зіниці нагадували

далекі зоряні галактики, геть зовсім дрібнесенькі, як макові зернятка, бо ж віддалені на мільйони мільйонів світлових років. Якби Мефістофель і справді був невмирущий, то, дивлячись на цього бороданя, що в такий дивовижний спосіб явився у Яблунівці, я мав би подумати: ось Мефістофель, тільки не гетевський, бо належить іншій епосі, а в різні епохи вони відмінні між собою, хоч і зберігають, звісно, одну й ту саму свою мефістофельську суть.

— Ви часом забрели сюди не в пошуках філософського каменя? — озвався бородань. Його баритон прозвучав, наче грім далекого реактивного літака.— Я до ваших послуг.

Зрозумівши, що людина з таким голосом могла вийти з-за корови, а не появитися зі стіни, я водночас зрозумів, що тварина — справжня, мукання її справжнє, і їсть вона справжню траву.

— А як опинилась тут корова? — не спромігся я на розумніше запитання.

— Римський імператор Калігула міг увести до сенату свого улюбленого жеребця, то чому ж у наш час до Будинку культури в Яблунівці не можна ввести корову?

— Бачте, деспот є деспот, і кінь деспота є кінь деспота, а тут звичайна колгоспна корова...

— У фойє Будинку культури це не звичайна колгоспна корова, а натура.

— Натура? — В голові моїй стало розвиднятись, проте до світанку було далеко.— Яка натура?

— Авжеж, це натура, яку — даруйте за каламбур — я з натури переводжу на стіну.— Бородань навпочіпки став коло корови, помасажував вим'я й смикнув уміло пальцями обох рук за дві тугі великі дійки. Краплини молока пролялись донизу, наче в серпні впали рясні метеорити над селом, згасаючи й танучи.— Тепер пересвідчилися?

Зайшовши збоку, я зміг, нарешті, поглянути на той клапоть стіни, який досі затуляла корова тлустими своїми боками. Впевненим штрихом накидано контур тварини, яка зараз жувала жуйку. Художник користувався поки що вугіллям, щоб згодом, упоравшись із композицією, взятися за гаму кольорів, за спектр відтінків. У його манері мені привиділась майстерна рука самого маестро Пікассо, який любив малювати биків і іспанську кориду.

— Натура — ось справжній предмет зображення для художника,— мовив бородань, сиплючи на мене іскристим

космічним пилом зі смоляної безодні очей.— І коли художник не йде до натури, то натура сама приходить до художника або ж приводять її на налігачі. Даруйте за афоризм, але навіть налігана натура — це натура. Таким чином отут,— бородань жестом руки показав на фойє,— все буде створено з натури. Корова — це перша ластівка, знову ж таки даруйте за каламбур. За першою ластівкою появляться й інші.

— Які саме? — несміливо поцікавився я.

— Я намалюю на оцій стіні корів і телят, свиней і овець, курей і качок, індиків і гусей.

— Птахів буде загнано осюди в фойє?

— Тільки так можна домогтись ефекту найбільшої правди, а мистецтво — завжди правда... Крім того, намалюю й сучасну потужну механізацію, якої вдосталь у колгоспі "Барвінок".

— Трактори й комбайни? — поспитав я.— Лінію високовольтної передачі?..

— І трактори, й комбайни, й лінію високовольтної передачі,— сипнув твердими словами, наче жолуддям із решета.— А техніку треба відтворити так, щоб була справжня, ніж її випускають на заводах. Щоб у будь-яку хвилину могла зійти з картини! — Очі його палахкотіли гострим крижаним блиском, а чорні брови здригались, мов крила беркута в передчутті польоту.— Так, щоб техніка могла зійти з картини й своїм ходом податись на колгоспні поля, аби орати й сіяти, копати й молотити. Ось якої сили мають бути мій хист і мій пензель! І я неодмінно доможусь такого ефекту.

— Даруйте,— мовив я спантеличено,— а техніку ви теж малюватимете з натури?

— З натури! Бо немає інших шляхів, щоб домогтись максимальної правди. Різні художники дотримуються різних принципів. Для одного солодка брехня краща гіркої правди. Для другого — розумна брехня краща дурної правди. У третього буває стільки правд, скільки ніг у гадюки. А хіба мало таких, що сповідають у мистецтві принцип: на вербі — груші, а на осиці — кислиці? Та я не з таких. Мистецтво — це життя, і життя — це мистецтво.

— Отже, сюди, в фойє, заведуть трактори і комбайни, щоб малювати їх із натури? — Я розгублено обдивлявся кругом.— Либонь, через двері не пройдуть, особливо комбайн "Нива"...

— А не пройдуть, то колгосп виламає стіну — й пройдуть! — Весь його вид цвів страшним, нелюдським натхненням, яке мимоволі передавалось і мені, остуджуючи мозок.— Пройдуть!

— Отже, ви сповідаєте істину, що мистецтво потребує жертв?

— Ще й яких жертв!

Корова крутнула хвостом і протяжно мукнула, наче своїм ревом кидала гостру репліку в нашої розмові про мистецтво. Мені здалось, що корова не заперечує тези про необхідність жертв в ім'я мистецтва. Звісно, якби заперечувала, то не стояла б слухняно зараз у фойє яблунівського Будинку культури, а паслася б у вечірньому лузі в колгоспній череді.

— Прогрес у техніці неминучий, так само прогрес не обмине сільського господарства,— мовив я.— Отже, з часом ваш настінний живопис застаріє, ваші фрески виглядатимуть як анахронізм...

Глибокі зморшки на чолі бороданя затріпотіли напружено, мовби то рухалась вулканічна лава по схилах кратера. На мить здалось, наче я бачу трудне народження живої думки.

— Мій живопис повинен йти в ногу з часом, у ногу прогресом! — вигукнув.

— Як ви думаєте досягнути такого феномена?

— Модернізується техніка — має модернізуватись зміст картини. Розумієте? Наприклад, промисловість освоїла випуск нових марок збиральних агрегатів, а “Колос” і “Ниву” списано в тираж. Що маю чинити я, живописець, щоб моє мистецтво не стало жертвою минулої злободенності? Я приїжджаю в цю саму Яблунівку — й замість старої марки збирального агрегата малюю нову. І вже ніхто не звинуватить мене у відсталості чи ретроградстві... Змінюються реалії дійсності — має змінюватись і зміст мистецтва! Я давно вже виношую ідею рухомого живопису, розумієте? Такого рухомого, як кіно чи телебачення. Я пишаюсь, що пріоритет у рухомому живописі повністю належить мені.

Сурма заголосила протяжно, лунко, з баритональними хрипами — це корова ревла урочисто, славлячи, очевидно, цей пріоритет у рухомому живописі.

— Здорово! — мимоволі вигукнув і я, поділяючи щире захоплення тілостої корови червоної масті.

— Ще б пак! — не без гордості мовив бородань, чу-
хаючи корову між рогами.— Я — за принципово нове
мистецтво. За таке, скажімо, яке нічим не відрізняло-
ся б від натури, яке було б адекватне натурі. Всі мріють
про успіхи, про шедеври, про етапні вершини в творчості...

Він примружився, проте в щілінках повік не пригасли
зіниці, що нагадували далекі зоряні галактики, а тільки
свічення їхнє стало ще гостріше, набрало сатанинського
виблиску.

— Мрію про час, коли оця корова, намальована на
стіні, доїтиметься!

Задер голову, втупившись поглядом у стелю, і прока-
зував у незбагненному трансі:

— Так, доїтиметься!.. І, можливо, навіть даватиме мо-
лока більше, ніж її живий прототип! Я мрію про той час
і про таку силу мистецтва, себто свого рухомого живопису,
коли намальована череда даватиме молоко й масло, сир
і сметану.

— А також шкіру, шерсть, роги? — несміливо під-
казав я.

І, все ще перебуваючи в трансі, в стані ясновидючості
й провісництва, бородань підхопив:

— Так, даватиме шкіру, шерсть і роги! Подвійна вигода
від мистецтва — з одного боку, незаперечний естетичний
вплив на людей, на їхні душі, а з другого боку, вели-
чезний економічний ефект.

— Значить, вівці...

— Вівці даватимуть руно! Каракуль! Шашлики! Модні
жіночі кожухи!

— А намальовані кури...

— Біле дієтичне м'ясо! Яйця й перо! Вся Яблунівка
спатиме на перинах!

— А коні...

— Згодом можна буде збудувати іподром. Ви знаєте,
що таке кінні перегони? Ні, ви не знаєте, що таке кінні
перегони. Ви вже навіть забули, що таке кінська ковбаса.
Засади мого рухомого живопису здатні відновити кінське
поголів'я в Яблунівці, повернути колгоспникам красу кін-
ських перегонів і смак сухої кінської ковбаси.

— Прекрасна перспектива! — захоплено вигукнув я,
переймаючись небуденною сміливістю мистецьких ідей,
якими фонтанував бородатий художник біля корови чер-
воної масті.— І, либонь, мінімальні затрати на корми?
Затрати тільки на фарби та пензлі, еге?

— Такий метод рухомого живопису передбачає не затрати на корми, а затрати розуму, серця й таланту художника. Чим більше генія, дарованого матір'ю і рідною землею, вкладе майстер у своє творіння, тим помітнішими будуть його досягнення.

— Отже, чим більший талант — тим вищі надії молока?

— Більший мистецький талант прямо спричиняється до сортності колгоспної череди, до її продуктивності по м'ясу й молоку. У нездар та епігонів будуть найнижчі показники в районі. Нездари й епігони не вийдуть у маяки, до них не приїжджатимуть запозичувати передовий досвід, їхні портрети нічого не прикрашатимуть і їхні імена ніде не фігуруватимуть, а пам'ять про них не збережеться в серцях вдячних і ситих нащадків. Таким чином, заохочуватимуться тільки справжні обдарування. Роль і значення індивідуальності в рухомому живописі зростає до небачених масштабів. І хай поки що малюють одиниці, об'єднані чи й не об'єднані в творчій спільці, домагаючись більшого чи меншого економічного ефекту. А в недалекому майбутньому — я вірю, я провіщаю! — всі народні маси піднімуться до свідомої художньої творчості, всі малюватимуть, дбаючи про великі естетичні і господарські результати. Дефіцит завтрашнього дня — це дефіцит на фарби та пензлі, бо свій хист пробуватиме старе й мале, скалічене й недуже. Будуть обмальовані стіни й стелі, дахи й димарі, тепловози й електровози. Знайдуться сміливці-авангардисти, що прокладатимуть нові шляхи в новому мистецтві, щоб воно не стало рутинним, то вони в неземній своїй гордості малюватимуть на хмарах і небесах. Виникнуть школи й напрямки, групи й угруповання, та гору завжди триматиме реалістичний напрямок, який я закладаю вже сьогодні своєю працею у Яблунівці. Перемогу йому постійно забезпечуватиме девіз: сила рухомого живопису — у високих економічних показниках.

От що сказав би Хома Прищепка, наслуковавши таких речей? Мовляв, на словах — як на органах, а як до діла — ані гугу? Чи так: гомонів — поки й одубів? А чи так: лясає, мов дурний батогом по воді, і дивиться, чи смуг не знати?

Важко вгадати, що сказав би Хома Прищепка, а от я зачаровано слухав бороданя в синьому джинсовому костюмі, дедалі більше переймаючись вірою в слушність його мріянь. І думками своїми прудкими я майнув до дня нашої першої зустрічі зі старшим куди пошлють із колгоспу

“Барвінок”. Яскраво постало, як він у монументальній задумі сидів на цегляному підмурівку-постаменті, а во-рушке листя ясена мовби зодягло його в мереживо світла й тіней. Яскраво також постали в пам’яті відвідини хліва, швидше обладнаного під філармонію чи під сучасну дискотеку, згадалась розмова про музику та композиторів, про зразки оперного та естрадного мистецтва, які найдужче смакують корові, навіваючи добрий настрій, підвищуючи продуктивність... Видать, у Яблунівці — і тільки в благословенній Яблунівці! — могла народитись ідея тотального використання мистецтва в сільському господарстві, тільки тут міг бути відкритий феномен не лише взаємозв’язку, а й впливу мистецтва на продуктивність такої важливої галузі хазяйнування, як тваринництво. А що пошуки ведуться в різних напрямках, свідчить приклад не тільки Хоми Прищепи, а й оцього бородатого модерна, який, либонь, пішов значно далі, ніж старший куди пошлють! Авжеж, таки далі! Бо Хома Прищеп, покладаючись на магічну силу мистецтва, домагається більших надоїв молока від живої тварини, а оцей художник мріє домагатись молока, шерсті, кістки, яєць, пір’я не від живої природи, себто прототипів, а від природи, відображеної в живописі, себто від типів!

Корова, переступивши з ноги на ногу, різко та сухо застукотіла ратицями по цементованій долівці. Війнула хвостом — і донизу впали ріденькі ляпанці-хляпанці, ширячи ні з чим не зрівнянний аромат. Ніздрі в бороданя, що жадібно вбирали цей дух, тріпотіли, вібрували, а вся його могутня, окоренкувата постать аж сіпалась від задоволення, мовби він перебував у наркотичному чаду-запамороченні. Гострий космічний пил, який, здавалось, мерехтів у погляді, нагадуючи далекі зоряні галактики, зараз погас, прикритий блідою тьмавістю повік.

— Запахи мого дитинства... — з болісною мlostю прошепотів, усе ще перебуваючи в напівзабутті. — Ніщо так не спонукає мене до творчості, як запахи дитинства. Хай то гниле яблуко чи дух огірчаного розсолу з діжки, хай то кінська упряж пахне чи солом’яна вустілка в чоботі!

Зрештою, поволі отямлюючись, він уже не здригався великим кутастим тілом, ніздрі вже не тремтіли в нападі хворобливої пристрасті. Переді мною стояла зморена, виснажена, мовби викручена істота, яка зовні ледь-ледь скидалась на недавнього златоуста, що весь — у пафосі екзальтації. От до яких наслідків можуть спричинитися

запахи дитинства — нехай то навіть буде аромат звичайнісінького коров'ячого кізяка, який, однак, теж необхідний для творця!

— Авжеж, — ледве переводячи дух, озвався художник, — я також працюю над портретами людей, передовиків змагання. Фойє цього Будинку культури насамперед прикрашатиме панно трудової слави. Готую ескізи, вже є фрагменти майбутнього панно. Завітайте завтра чи післязавтра, поговоримо, порадимось. А зараз я стомився. Та й натуру слід на ферму відвести, щоб подоїли...

І, взявши в руку прядив'яний налігач, він повів корову до виходу з Будинку культури.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ,

у якому знову розповідається про зустріч із прекрасною незнайомкою, поійменованою Соломією, про її тяжке материнське горе, яке з підставами чи без підстав автор сприймає за своє особисте

Не запалюючи світла, приліг на тапчані в знахарчиній хаті — немов у квітнику приліг, неначе у вінках, виплетених чи то фантазією, буйнішою за природу, чи то самою природою, з якою не зрівняється ніяка фантазія. Мальовані квіти оточували зусібіч хмарою, легкою й невагомою, барвистою, пахучою, і я наче плив, наче летів у цій хмарі. Та ще летів, звісно, на крилах солов'їного співу, що хвилями затікав у двоє одчинених навстіж віконець. Двоє цих одчинених у весняний вечір віконець нагадували широко розплющені очі дивної істоти, яка спрагло приглядається до розквітлого світу, вибирає до найдрібніших подробиць красу зеленої трави чи яблуневої гілки в гірляндах пелюсток, поблиск сизого любистку на причілку хати чи сиве мерехтіння лопухів у побратимському колі кропиви. Отож через цих двоє віконець вливався солов'їний спів, і я вже плив не просто в хмарі квіток, а ще й на крилах пташиних пісень, і моя плавба могла зрівнятися хіба що з маренням чи зі сном. Крила пташиних пісень підносили іноді так високо, що серце завмирало в болісній знеможі, а то раптом так стрімко ринули з небесних високостей до землі, що душа танула в грудях, як тане останній сніг від щирого сонечка весни.

Я наче перебував між маренням і явиною, тіло видавалось не реальним і плотським, а якоюсь дивовижною еманацією, якій властивий зовсім інший стан, ніж людській плоті. Може, саме тому згодом я не міг утямити: а те, що відбувається зі мною, є дійсністю чи сном? Ніхто, либонь, не відповів би ствердно чи заперечливо на це запитання, бо ж і Яблунівка була селом не від світу сього, бо ж і Яблунівка могла наворожити всячини.

Де вже я бачив ці очі — блискучі й свіжі, мов ранкова роса на доспільй червоній вишні, що віддзеркалює сонячне проміння? А то вже за хвилику видались вони старовинним сріблом, покритим патиною, а то вже з їхньої непроглядної — глибокої, мов гірське бескеття, — глибини саянули містичні смуги полярного саява. Над полярним саявом очей брови творили таїнство польоту, і цей політ брів надавав опуклому високому чолу чи то всесвітньої скорботи, чи то всесвітньої печальної задуми. Я з острахом і заціпенінням приглядався до губів, які ось-ось мали зламати свій застиглий малюнок, які ось-ось мали розквітнути або словом, або зітханням.

Де вже я бачив це обличчя, цю дівочу постать, зодягнену в білу вишивану блузочку з короткими рукавами та в картату куценьку спідничку, що відкриває білі напівсфери тугих колін? Чи то сьогодні бачились, чи то вчора, а якщо не сьогодні й не вчора, то зустрічались таки з нею, — хай у минулому сторіччі, хай у сивому позаминулому, а дороги наші таки схрещувались!

І раптом забринів її голос — грудний глибокий голос, і драматичне звучання видалось знайомим, пройняло гостро, й серце моє заболіло, наче його діткнувся кінчик шаблі.

— Ти впізнаєш мене, так! — швидше ствердила, ніж запитала дівчина. Вона стояла неподалік від мене, посеред знахарчиної хати, й хурделиця різнобарвних квітів летіла довкола її голови, над вузькими зсутуленими плечима.

— Впізнаю, — сказав я розгублено, зводячись із тапчана.

— Даруй недавню знетямленість, але хіба інша, будучи на моєму місці, не втратила б глузду? Втратила глузд і я, твоя Соломія, яку ти так солодко називав своєю коханою.

Про яку недавню знетямленість говорить ця дівчина? Та грудний її, соковитого тембру, голос нагадав: ми ж бо з нею зустрічались у просторому, як київський залізничний вокзал, фойє Будинку культури. Вона тоді

несподівано вийшла з шумовиння гасел і транспарантів, мов Афродіта з піни морської, і, перебуваючи в химерному сомнамбулічному стані, говорила про любов. Як же вона говорила?.. Ага, любов — це весняний вітер, од якого починають брунькувати серця... Серце її жде любові не одне сторіччя й не одне тисячоліття. Вона віддавала тоді мені своє серце — подарунок вічності, так, так!.. І зникла, а я ще бігав серед яблунівського люду, намагаючись відшукати, й не міг знайти, як не можна знайти жар-птицю.

Леле, а щойно причулось, чи й насправжки проказали її вуста, “Твоя Соломія, яку ти так солодко називав своєю коханою”? Може, я для неї — тільки галюцинація, а насправді бачиться їй хтось інший, ввижається той, кому вона ладна віддати свою любов і хто не здатний віддячити їй вічністю свого почуття — саме так вона й говорила тоді! — за вічність її почуття... Ця екзальтація, скорботно-мученицьке свічення в погляді, цей нервовий хрускіт пальців — у якому вона стані? що привело її сюди, в знахарчину хату? Але, мабуть, слід ні в чому не суперечити, щоб, крий Боже, не сполохати душу її тремтку й лякливу, як полумінець свічки.

— Але ж я зовсім не винна у смерті нашого сина! — вигукнула молода жінка.

— Якого сина?

— Максима, чи ти вже встиг забути ім'я його?

— Максима? — спробував я втрапити в її тон. — Так він помер...

— Я не винна, чуєш! — Голос її забринів од болю, й очі пойнялись іскристою росою сліз. — Ти в душі звинувачуєш мене в його смерті, я й сама звинувачую себе, здається, що можна було врятувати, що слід було душу свою вдихнути в його бездиханне тіло, а я не спромоглась!

— Соломіє, але ж і лікарі не могли врятувати, правда? — розгублено пробубонів я, переймаючись її горем, як своїм. Мабуть, як і своїм, так, бо говорить вона про нашого сина Максима. Максима? В якому житті, коли й де ми з Соломією, котру я бачу тільки вдруге, народжували сина Максима? І я знову повторив: — Не могли врятувати лікарі, не могли.

Соломія наблизилась упритул, і я навіть почув стукіт її серця в грудях.

— І з тих пір я втратила розум, страждаю, караюсь. Кличу його вночі, бо здається: коли благодіму в долі —

таки воскресне, таки появиться. Скажи, хіба я не можу сподіватись на його воскресіння? Адже християни й досі вірять у воскресіння Ісуса Христа. Може, я живу тільки тому, що надіюсь, а без надії стала б мертва, мов камінь.

Схлипування пташиним скриком вирвалося Соломії з грудей, голова її похилилась на плече моє. Близьким невпевненим рухом я лівою рукою обійняв жінку за стан, а правою рукою раз і вдруге провів по щоці, пучками пальців відчуючи теплі сльози.

У відчинених вікнах сяяли грона зірок, із саду линули духмяні пахощі яблуневого цвіту, ллявся водоспад солов'їних пісень. Я відчував, що беру участь у якійсь незбагненній грі, де мені суджено химерну роль. Цю химерну роль імпровізуєш не ти, а диктують обставини — й ці обставини трудно передбачити.

— Сину мій, Максиме... сину мій... сину...

Соломія здригалась на моєму плечі, як могло б здригатись покалічене голубине крило.

— Я стала сиротою в цьому світі, й світ цей став сиротою.

Клубок болю ворухнувся мені в грудях, підступив до горла. Може, й справді я втратив сина? Соломія плакала, плече моє стало мокре від сліз. Я провів долонею по її спині й відчув, як ніжна шкіра під білою блузочкою затремтіла, наче трава од вітру. Враз молода жінка відсахнулась — і я побачив не так великі виразисті очі, як темний, глухий біль у її очах.

— Куди не піду — скрізь чується голос Максима. То долине з левади, на якій він грався, і я вже біжу на леваду. А то з калинових кущів із-за хати почується, і я біжу на причілок. Сьогодні чула від тополі, що росте біля воріт... А тобі чується голос нашого сина?

Я провинно опустив голову, зітхнувши. Стало шкода, що ніде в Яблунівці досі не причувся голос Максима, за яким так побивається мати.

— А може, той голос лине десь із моєї душі, а не з левади чи від воріт, може, голос нашого сина в серці моєму живе, звідти озивається?

— Соломіє,— сказав я,— горе непоправне, печаллю своєю й скорботою не зарадиш, треба рятуватись від скорботи.

— Ой знаю, знаю, та скорбота моя дужча від розуму.

— Соломіє, ти ще молода, матимеш сина й дочку.

Мені здалось, що в очах її майнув жак. Губи здригнулись, ладні ось-ось розтягнутись у гримасі болю, а груди раз і вдруге здійнялись високо. Вірте чи ні, тільки в ту хвилю я перейнявся до цієї жінки родинним почуттям. Усе моє життя зосталося десь далеко, воно видавалось несправжнім, а справжньою була Соломія в своєму тяжкому горі, й це горе передалось мені.

— О! — вирвалось їй із горла чайним кигиканням.—
О! Чи можна знайти розраду в інших дітях?

— Ти, Соломіє, знайдеш розраду в інших дітях.

— І ти їх любитимеш?

— Любитиму.

— Не менше, ніж Максима?

— Не менше, ніж Максима.

— Чоловіче горе не таке, як жіноче. Може, крига в моєму серці розтане згодом.

— Розтане, Соломіє, бо ти народжена для радості, а не для горя.

Соломія заплющила очі й так стояла, немов прислухалась. А чи не чувся їй зараз голос Максима — з нічного яблуневого саду, з-поміж солов'їних посвистів, із-поміж оцієї весняної пісенної вакханалії? Розплющилась — і її срібні очі, схожі на великі старовинні монети, сяйнули бездонністю полярного сяйва. Під тим поглядом я примружився, склепив повіки, а коли розплющився — Соломії не було. Вона зникла, як безтілесний дух, навіть кроки не прошаруділи в синах чи за вікном. Вимкнувши світло, вийшов надвір, наче прагнув наздогнати, наче хотів спробувати розгадати загадку її появи й зникнення, її невірнівної мови. На темній скатертині неба цвіли зірки, круглий язичницький місяць, наче голова соняшника, лежав на тій неоглядній скатертині поміж зірок. І як пахли розквітлі сади, як тьохкали солов'ї! Ніч здавалась таємницею, яка береже в собі стільки незбагненого, яка сховала в своїх надрах приголомшену горем Соломію. Мою Соломію? І здавалось, що таки мою...

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ,

де не без оторопіння
мовиться про таємниче викрадення Хоми

Яблунівка про цю незвичайну подію довідалася із зарубіжної преси. Ось тільки з якої саме газети — італійської “Мессаджеро”, французької “Оррор” чи “Фігаро”,

з американської “Нью-Йорк таймс”, а чи з англійської “Дейлі телеграф”?

А як відомості з зарубіжної преси потрапили до Яблунівки? Розказують, начебто сільська самогонниця Вівдя Оберемок, будучи на районному ярмарку, надумала купити грудочку масла. Завжди купувала Вівдя коров'яче масло, загорнуте в капустяний листок чи, в крайньому разі, в лопух, а тут у якоїсь молодиці — з Сухолужжя, здається, чи з Великого Вербчого — купила грудочку, загорнуту в клапоть газети. Вже ідучи автобусом додому, Вівдя пильніше приглянулася до того газетного клаптя, що сірів у лозиновій корзині. Приглянувшись, спробувала прочитати, але писалось там не по-нашому, а якось по-чудернацькому. А що яблунівська самогонниця не знала, крім української, ніяких мов — ні французької, ні іспанської, ні англійської, ні польської, ні німецької, — то, звісно, й не могла скористуватися цим своїм незнанням іноземних мов, бо незнання і є незнання. Проте з великим здивуванням на тому газетному клапті побачила фотознімок, а на фотознімку впізнала рідну Яблунівку, а в рідній Яблунівці побачила не когось, а Хому Прищепу. Так, так, із фотознімка дивився через плече на ошелешену самогонницю старший куди пошлють із їхнього колгоспу “Барвінок”. Причому тримали його за руки двое дебелих гевалів. Причому силоміць саджали його в машину, а всім своїм виглядом чоловік виказував, що сідати в машину не хоче, бо остерігається вготованої долі.

Треба сказати, що Вівдя Оберемок народилася, може, навіть не в Яблунівці, а в Брехунівці. Вона, бувало, ногою не ступить, щоб не збрехати, вона, бувало, не з'їсть, поки не оббреше, їй, бувало, й нудно, як не збреше. Здогадуючись, що небувала удача сама припливла до її рук, здогадуючись, що може стати вісником найприголомшливішої новини для всієї Яблунівки, самогонниця Вівдя Оберемок не так прочитала, як нутром відчула і вгадала ту новину, котра з нинішнього дня зайняла перші сторінки світової преси. (Як ви бачите з цього факту, італійська “Мессаджеро”, французька “Оррор” чи американська “Нью-Йорк таймс” потрапляють на будь-який подільський ярмарок у день свого виходу й знаходять тут пряме застосування — в друковану буржуазну пропаганду наші колгоспні молодіці загортають сир і масло, курячі й гусячі потрушки, скручують пакетики під гарбузове чи соняшникове насіння, ліплять паперові затички, якими запихають пляшки з олією).

— Я так і знала! — вигукнула в автобусі самогонниця Вівдя Оберемок, згораючи від нетерпіння якомога швидше розповісти про новину, яку нутром відчула з буржуазної преси.— Я так і знала, що його вкрадуть. Його вже давно мали вкрасти!

Пасажири в автобусі схвилювались: кого вкрадено, де вкрадено, з якою метою вкрадено? Гріх щиро не сказати, що наш люд начебто звідусь великі емоційні катаклізми, коли довідується про крадіжки. Чим більше вкрадено — тим більші душевні струси!

— Хому Прищепу вкрадено! — виголосила Вівдя Оберемок урочисто, наче з амвона.

Для неї брехенька завжди була наче рідна ненька; їй своя брехня не докучала, то вона ще й за чужими ганялась; вона таке любила говорити, що собака й з маслом не з'їв би. А тут вона сказала чисту-пречисту правду, яка стоїть на двох ногах, а не якусь олжу, яка на ліву ногу накульгує, а на праву спотикається.

Клапоть газети, в якій вміщено цю буржуазну пропаганду, випурхнув од Вівді Оберемок. До нього потягнулись десятки рук, вп'ялись десятки очей. І хоча ніхто з присутніх в автобусі пасажирів не знав жодної іноземної мови, повідомлення про викрадення Хоми Прищепи прочитано за якусь хвилину-другу.

І ще не встиг той злощасний автобус із Вівдею Оберемок та клаптем чи то "Мессаджеро", чи то "Оррор", чи то "Нью-Йорк таймс" дістатись до Яблунівки, як село вже знало новину. А найчудніше те, що останньою з яблунівського люду про зникнення Хоми довідався не хто-небудь, а його рідна жінка Мартоха. Вона, бачте, гадала, що чоловік подався на ферму, себто на корівник, а там і затримався коло худоби. Авжеж, затримався коло худоби, адже Хома який? Він такий, що де його руки й охота — там скоро робота, адже він заробить кривно — і з'їсть певно, адже його навіть маленька праця краща за його ж таки велике безділля.

Мартоха — похмура, мов туга, й зла, наче вона з пекла родом,— стояла на зупинці біля сільського промтоварного магазину й чекала на автобус.

— Хіба наші вороги не понаписують усякої брехні? — на всі заставки лаяла буржуазну пропаганду.— Вони які за морями та океанами? Брешуть та й дивляться, навіть очей не заплющують. Хома біля скотини в колгоспі, зовсім

не вкрадений! Бачте, вороги киселем млинці помазали, а на паркані сушити почепили. Ані ладу, ані складу немає в таких плітках. Ой, не інакше, як тут видно руку Одарки Дармограїхи, вона таку брехню аж за океан покотила, немов перекотиполе. Авжеж, бо тепер у спекулянтки й пройдисвітки ні Хоми, ні телиці, а в мене і Хома, і корова! Не повірю, поки сама ту друковану всесвітню брехню в руках не потримаю.

Коли підкотив автобус, коли на яблунівську землю ступила Вівдя Оберемок, то Мартоха кинулась до самогонниці, наче вогонь до сухої соломи. Вихопила клапоть “Мессаджеро” чи “Оррор”, уп’ялась очима-беркутами в італійські чи французькі фрази (як бачите, всі яблунівські молодіщі добре знаються на іноземних мовах, хоча ніколи й не вивчали їх). Пробігши поглядом повідомлення за якийсь коротенький мент, вона зблідла, як полотно, котре всю весну і все літо вимочували у воді та висувували на осонні в лузі.

— А в сьогоднішніх наших газетах спростування іще не було? — спитала язиком, який раптом став у роті твердий, наче осиковий кілок. — У кого є наша районна газета? Я всі справжні новини довідуюся з нашої районної газети. Вона й про силос пише і про гній чистісіньку правду. То вона сушу правду напише про мого Хому. А в них... — і Мартоха труснула клаптем газети, — стільки правди, як у кози хвоста.

Тут саме навинувся листоноша Федір Горбатюк і, переймаючись щирим розпачем Мартохи, як своїм горем, винувато сказав, що в центральних газетах спростування про викрадення Хоми Прищепи сьогодні не друкувалось, мабуть, появиться завтра. А районна газета, яка завжди друкує саму правду (і про гній, і про силос, і про атеїзм, і про погоду на завтра), зі злободенною інформацією запізнюється майже на тиждень: то, либонь, матеріал про Хому слід чекати на її сторінках не раніше наступної суботи. Хоч круть, хоч верть, а таки виходить, що в Лондоні чи Парижі не тільки оперативніші кореспонденти, а й новини з Яблунівки летять туди в десять разів швидше, ніж до району.

— А хто б міг викрасти Хому? — підступала самогонниця до Мартохи так, як курка підступає до кицьки, бажаючи дзьобнути в тім’я і водночас побоюючись.

— Хіба в твоїй брехливій газеті не сказано?

— Фотографія така, що трудно втямити. Тягнуть до машини два гевали, а хто ці гевали — й міліція, либонь, не знає.

Мартоха мовчала, наче одбігла свого язика за тридев'ять земель, а потім як заголосить:

— Але ж на обід ниньки додому не приходив, то, може, й справді?.. Може, й справді оті, що спідтишка мішки рвуть, що вкусять і меду дадуть, та й викрали? Позичала колись Хому свого за телицю на півроку, то тепер задурно поцупили! Ой народ який — знишка та стишка купили мого Хому за три огляди.

— Може, Мартохо, тепер стануть вимагати з вас викуп за Хому, — гомонів люд на автобусній зупинці. — Авжеж, водиться так по чужих світах. Укравдуть гангстери дитину, а з батьків мільйони доларів дють. От, може, й на Хомі сподіваються руки нагріти.

— Як же вони руки нагріють на Хомі? — бідкалась рідна жінка Мартоха, здіймаючи руки до неба. — Хіба ми на тому романі зиск мали?

— Може, колгосп наш "Барвінок" пособить, бо не за-хоче втрачати такого трудівника...

— Може, міліція порятує Хому, от і не доведеться марно тратитись ні вам, ні колгоспові.

— Може, світова громадськість заступиться за Хому, бо знають його на всіх континентах.

— Лишенько, посеред білого дня викрали! Не інакше, як на літаючій тарілці прилітали.

— Не кажіть мені за літаючу тарілку! — скрикнула Мартоха. — Бо якщо на літаючій тарілці прилітали, то, либонь, немає мого Хоми ні в Яблунівці, ні в районі, а десь він там...

І Мартоха задерла голову, вдивляючись у чисту блакить над селом. Натовп, що зібрався, теж задер голови, наче сподівався побачити вгорі Хому в літаючій тарілці. Запала така гнітюча тиша, що можна було почути, як шарудить однісінька, мов перст, думка в голові листоноші Федора Горбатюка, шарудить тихесенько, мов мишка в ячмінній крупі.

— Коли викрали за гроші, — нарешті взявся висловлювати свою думку листоноша, — то таки добре знали, що не такі ви вже голопузі пущьверінки, що вам горе штанів не поре. Маєте таку породисту корову, що не скажеш, наче кожушана латка вам рідніша рідного батька.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ,

де змальовується
дивовижна пригода, величніша за біблійну
пригоду в Синайській пустелі з манною небесною

Як ви помітили, попередній — чотирнадцятий — розділ завершується реплікою листоноші Федора Горбатюка, й ця репліка повисає в повітрі. А як відомо, великої треба хусти, щоб зав'язати Мартосі усти! Чому ж вона держала язик за зубами, наче їй нічого не кортіло, чому ж раптом губа їй стала заперта, наче почеплено залізний замок пудів на два?

Усяких несподіванок можна чекати в цьому світі. Там, дивись, корова отелилася телям, що має не пару ріжок, а дві пари. Ще в інших краях знайшлось теля то й зовсім із двома головами. У якомусь селі виріс у дядька на вгороді гарбуз хоча й не завбільшки з цистерну, та все-таки з чималого собацюру навприсядки. Ще в іншого народного вмільця поспіли на вербі не тільки яблука, а й груші. В сусідньому районі льоха опоросилась у чоловіка, привівши таку тьму-тьмущу поросятток, що й уся свиноферма за один опорос не здатна.

До таких дивовижних явищ, либонь, слід віднести й мовчання Мартоси в тій ситуації, яка докладно змальована. А як їй було не змовчати довгим, як ціп, язиком, як їй було не зав'язати свого преславного мішка, щоб звідти не посипалась полова, коли раптом перед її зором стало звершуватись незвичайне видовисько, від якого не могла відірвати палахких очей?

Над зеленими полями, що слались по м'яких горбах за Яблунівкою, вставала чорна хмара. Ця чорна хмара скидалась на стіну, яка стрімко вищала й вищала. Хвилю-другу зводилась над обрієм, а тепер ось затуляла півнеба, вже сягнула села. Чорний морок ішов по землі, розливаючись хвилями гупої, безпросвітньої ночі. Частина Яблунівки ще цвіла садами й сяяла усміхом весняного дня, а половина мовби в темну прірву пірнула. Валували собаки, наче їх циганський піт проймав зі страху. Раптом заєць пробіг по дорозі, ловко наживуючи лапками. Прокаркала вгорі лякана ворона, яка й куща боїться. Вихором пролетів шолудивий цуцик, який, видно, і своїє тіні лякається. Зелене буйство травневого дня мовби потьмяніло, дрібне й велике птаство наче отетеріло. Либонь, не одному подумалось, що наближається судна година, хоча балачки про судну годину давно не в моді.

Ось хмара просунулась над головами, й тепер уже все довкола почорніло, немов у дьоготь вимазане. Так, у дьоготь були вимазані стіни промтоварного магазину, розквітлі сади вже не рожевіли цвітом, а лякали брудним клоччям-страпаками, людські обличчя поставали такими, якими бувають на фотонегативах. Мабуть, усьому гурту, що зібрався на автобусній зупинці, хотілось приснути врізнобіч, як прискає живе срібло, хотілося ноги на плечі — й чухрати, хотілось п'ятами наживати, щоб аж залопотіло, щоб аж волосся замайоріло, та... Та, скуті страхом, приглядались до холодної ночі, що знагла сповила Яблунівку.

Сіялись дрібненькі краплі дощу, перелітав сніжок, раз і вдруге над головами спалахнули блискавиці — без вилясків грому, наче неживі. Й нарешті в моторошній тиші, порушуваній зрідка собачим скімленням, пролунав глухий, наче з дубової бодні, голос Мартохи:

— Оце на тебе, Федоре, отаке наслання, кара Господня за брехливі слова. Ми які з Хомою? Ми з Хомою щирі, у нас хоч рак, та на тарілці, у нас хоч на воді, аби на сковороді. А ти, видать, Федоре, ласий хапунець на чужий гаманець.

Листоноша мовчав, хоча Мартоха й дерла з нього шкуру пасами, неначе з сидорової кози. Своїм понурим виглядом казав, що хай їх чапля розсудить.

Як насунула хмара на Яблунівку, так і спливла хутенько. Побрилося сонце згори, спалахнув рожево-білим кипінням цвіт на деревах, закувала зозуля у вербовому шатрі, пролунав дитячий сміх. Та не так, мабуть, усі були обрадувані поверненням весняного дня, що поборов несподівану ніч ополудні, як химерним видовиськом, яке постало на моріжку неподалік од автобусної зупинки. Не вірячи побаченому, переглядались між собою, наче питали одне в одного: правда чи сон, явина чи вигадка? Еге ж, менше, либонь, здивувалися б, якби столітня баба, сидючи на печі, та раптом озвалась і сказала: “Але!”

— Ти бач, який товар випав із хмари,— першою озвалася самогонниця Вівдя Оберемок. Вона й досі тримала в руці газетний клапоть “Мессаджеро” чи то “Оррор”, про який усі позабували.

— Наче ж раніше ніякий товар не випадав ні з дощових, ні зі снігових хмар.

— Не випадав, бо раніше й хмари такі над Яблунівкою не водились.

— Либонь, тільки в хмарах такий товар і виготовляється,— гомонів люд, не зважаючи зрушити з місця й водночас усією душею пориваючись на моріжок, щоб не опізнитись.

Ця пригода назавжди увійшла в новітню історію Яблунівки, яка ніколи не була бідна й на приголомшливі пригоди, й на видатні події. В пам'яті нинішнього покоління і в пам'яті далеких нащадків збережеться та апокаліптична хмара, яка раптом насунула на Яблунівку, обернувши ясний весняний день на похмуру ніч, а коли знову засяяло сонце, то в його промінні на смарагдовому моріжку й постав фантастичний товар. Що там тільки було й чого не було! Наче на виставку виставлені, красувались наймодніші чоботи жіночі й чоловічі, а також черевики й туфлі. А вибір туфлів такий широкий, що могли задовольнити смак найвимогливішої не лише сільської, а й міської вертихвістки, котра хоче подобатись уранці чоловічі-брюнету, вдень хоче закрутити мізки чоловічині-блондину, а вже ввечері хоче замакітрити голову чоловічині-шатену. А також лежали на траві жіночі панчохи, колготки й ті предмети інтимного туалету, про які не прийнято говорити відкритим текстом. Коло предметів інтимного туалету розсипано тюбики з губною помадою, флакони з духами та одеколоном, пудру, туш для вій та брів, якісь щіточки, щипці, ножиці й ножики. А також шкряні сумки найрізноманітніших фасонів. І ще таку прекрасну біжутерію, якої не побачиш ні в яблунівському промтоварному магазині, ані в районному, а побачиш хіба що на столичних модницях — та й то на тих, хто ганяється за модою, висолопивши язика. А ще на моріжку лежали веселкові косинки, райдужні вовняні й трикотажні кофточки, багато лайкових рукавичок — одні кольору слонової кістки, другі кольору бразильської кави з українським молоком, треті кольору оксамитової тропічної ночі. Були й інші галантерейні речі, яких автор ніде в продажу не бачив і не здогадується про їхнє призначення, проте й вони вражали як своєю екзотичною привабливістю, так і високою якістю.

Трапляється, всяке випадає з хмар. У Синайській пустелі, й досі розповідають, у сиву давнину з небес випала манна небесна. У якомусь місті колись посипалося з хмари безліч великих та малих жаб, які, либонь, ураганом були вирвані з водойми й перенесені в повітрі на велику відстань. А хіба пилові бурі в наших степах не зривають

чорнозем і не переносять на десятки й сотні кілометрів? Гай-гай, таких випадків можна навести багато, але не відвертатимемо увагу від випадку, що стався над Яблунівкою, бо він не менш цікавий, ніж той, що стався колись у Синайській пустелі.

Не вириваючись уперед і не відстаючи, плече в плече, побуюючись, що товари на моріжку можуть зникнути, як зникає ранковий туманець у лузі, народ із автобусної зупинки рушив уперед. І чим ближче підходили, тим дужче здавалося: як випали товари з чорної хмари, так зараз і злетять угору, щоб зникнути в небесній голубизні.

І що Мартоху теж не полишав такий страх, то праву руку виставила вперед, як виставляють тоді, коли хочуть зловити курку, щоб помацати — з яйцем чи без яйця. “Тю-тю-тю”, — подумки зверталась до туфлів і чобіт, до кофточок і косинок, і в грудях серце їй завмирало від хвилювання. І коли вже до облюбваних чобіт — хромо-вих, на металевих блискавках, із натуральним хутром, що біліло з халявок, — зоставалось крок чи навіть півкроку, Мартоха наче спіткнулась і впала. Але то вона спіткнулась про людське око, а насправді впала зумисне грудьми на чоботи, щоб взуття все-таки не пурхнуло переляканою птицею, не вирвалось з руку.

Чуючи ніздрями терпкий дух шкіри, поглядом ніжачись на білій овечій вовні, якою зсередини встелено халявки, Мартоха пригортала чоботи й повторювала знестямлено:

— Тож-бо я накликала хмару, людоньки, щоб покарати Федора Горбатюка. Тож-бо все це багатство моє, людоньки. Беріть, беріть, мені не жалко, беріть.

А що народ хапав товари без Мартошиного дозволу, бо хмара, що дарувала багатство, це все-таки не Мартоха, то вона ще голосніше проказувала:

— Знайшли не знайшли, а помацати можна і взяти можна, бо раз у рік Великдень, і цей Великдень, людоньки, не від Господа Бога, а від мене.

Все, що випало з хмари на моріжку й за моріжком, хутенько підібрано людськими руками. Так, наче ураганом зметене. Дехто поглядав на небо, наче на обрії сподівався побачити ще чорнішу хмару, проте небеса світилися чистою й прозорою блакиттю.

Листоноші Федору Горбатюку в тій веремії дістались лише кілька предметів інтимного жіночого туалету, які могли виявитись тісними для його дорідної жінки. Потерпаючи, що може перепастися вдома на горіхи, криво-живо, немов на шурупах, підійшов до Мартохи:

— Може, ти ще нашлеш одну хмару на мою голову? Бо хмару ти насилала на мою погибель, а все добро з тієї хмари дісталось іншим...

— Треба тобі, Федоре, навчитись ходити плечима чи очима,— загадково відказала Мартоха.— Приймай малеє за велике, ось і не знатимеш, де згубиш, а де знайдеш.

У цей час зупинився автобус, і з одчинених дверей вийшов... Хома Прищепу. Він усміхнувся сам собі весело, як сміялась ота річка болоту, хоч сама ж із болота витікає. Ішов ледь похитуючись, наче кручений та благовісний, здавалось, що отак ітиме — й невдовзі хвоста збудеться. Хтось би, дивлячись зараз на Хому, неодмінно сказав би чи просто подумав, що цей старий кіт любить масло, що він, либонь, десь ускочив у гречку — та й увірвав. Але ніхто не подивився на Хому Прищепу, навіть рідна жінка Мартоха. Так, наче про викрадення Хоми й про його таємниче зникнення не розбарабанили в усі барабани продажна зарубіжна пропаганда — всякі там "Оррор", "Дейлі телеграф", "Мессаджеро", "Нью-Йорк таймс".

Яблунівський люд не міг угледіти Хому Прищепу з тієї простісінької причини, що дружно задер голови вгору, марно сподіваючись іще на грізнішу хмару в небі, а якщо на грізнішу, то, звісно, ще з більшими подарунками. З якими, спитаєте? Ну, скажімо, хтось сподівався на холодильник "Дніпро" чи телевізор "Електрон", хтось надіявся на меблевий югославський гарнітур "Європа" чи на шубу із сибірських соболів, хтось ждав автомобіль "Волгу" чи бодай "Запорожця". А якщо такі великі сподівання на подарунки з неба, то, звичайно, кому тут діло до Хоми.

Бо Хома — не хмара небесна, тим більше не імпортні жіночі колготки, навіть не французька помада.

Отож, непомічений, подався він своєю дорогою, насвистуючи й кумедно так приспівуючи:

— Ой не рад пес, що вбитий є, ще й ногами дригає!.. Геть-те того пса за тин, а мене слідом за ним!.. Лучче псу та мені муха, ніж та муха поза вуха!..

Дізнається пізніше, хто саме і з якою метою викрадав Хому Прищепу, а тепер давайте заглянемо в близьке майбутнє, щоб побачити, чим закінчилась okazія з небесними гостинцями. Бо хоч і химерний початок цього захмарного благодіяння, та химерніше попереду, повірте авторові, а він трохи знається на химерах, хоча, може, й не більше, ніж письменник Олександр Ільченко, якому

належить роман “Козацькому роду нема переводу, або ж Козак Мамай і чужа молодиця”.

Видно, хтось написав анонімку на ту хмару, бо незабаром у Яблунівку стали найжджати всякі комісії. Розслідування не дали нічогосінько, бо як можна розслідувати, скажімо, діяльність чорної хмари? Товари, що впали з неба, були справжні, добротні, високої якості. На деяких стояли написи “зроблено у Франції”, “зроблено в Іспанії”, а на деяких — “зроблено в Києві” чи “зроблено у Вінниці”. Наші товари нічим не поступались перед хваленими зарубіжними, а в чомусь, можливо, й перевершували. Отож комісії з’ясували сам лише дивовижний факт, який стався у Яблунівці, а проти факту поперти ніяк не могли.

На матеріалі цього феноменального явища стала діяти цілком компетентна група вчених, переважно з Київської сільськогосподарської академії, яка широко прославилася своєю великою вченістю. Так от, вони заходились вивчати можливості, які могла б створити подібна хмара, якби стала функціонувати постійно. Й до того ж осипати своїми благодіяннями не одну лише заштатну Яблунівку, а й саму сільгоспакадемію чи бодай дослідницьку групу. Мріяння були сміливі, бо київським вченим сміливості по заграницях не позичати. Висловлювались подиву гідні, відчайдушні проекти: не чекати отих товарів, які замандоряться чорній хмарі сипнути на людські голови, а на наукових засадах впливати й керувати їхнім асортиментом, а також, позбувшись стихійності, перейти на тверде планування. Уявляєте? Можна було б просто з хмар одержувати сучасні й надсучасні трактори та комбайни, обладнання для відгодівельних комплексів, електронно-обчислювальну апаратуру, тепловози й електровози, лінії високовольтних передач, залізничні й автомобільні артерії, нафтові заводи і т. д.

В уяві київських учених уже малювались кандидатські й докторські дисертації, всесвітній пріоритет: назавжди мало бути покінчено з людиноненависницькою теорією мальтузіанства! Звільнившись від фізичної праці в результаті “феномена яблунівської хмари”, всі мали перейти до праці духовної, мав настати розквіт культури, всіх мистецьких жанрів, мали забуяти таланти, рівні талантам епохи Відродження,— на найдальших хуторах, у пушах, у пустелях, за Полярним колом!

На жаль, мріяння групи київських учених так і залишились мріяннями, щоб не сказати гірше: вони лопнули, як

мильна булька. Чому? Тут нам знову з небес треба опуститись у Яблунівку, в якій споконвіку говорять: “Е, якби та якби, та вирости на голові гриби, то був би город”.

Бо одного прекрасного дня — не менш прекрасного, ніж день знаменитої благодіяльної хмари,— тут сталося інше диво, яке, либонь, слід назвати не дивом, а конфузом. Саме хмарилося, збиралося на дощ, садки вже поодцвітали, на городах картопля посходила. Полуднева година стояла. З багатьма приключилося, ой із багатьма! Трудно й розказувати, бо слів бракує, бо як розкажеш про такий конфуз! Ось ішла, скажімо, по вулиці дівчина, вродлива й свіжа, тішилася своєю молодістю й красою життя, йшла у новеньких туфлях, модних, закордонних,— як раптом того взуття вже на її ногах нема, а йде вона босоніж по дорозі, п'ятами по куряві хляпає. А то стояла в сільському поштовому відділенні молодиця, здавала посылку для сина, що працює на гірничо-збагачувальному комбінаті в Кривому Розі, стояла ця яблунівська молодиця в мохеровій імпортній кофті,— як раптом поштові службовці дивляться й очам своїм не вірять: перед ними стоїть молодиця без кофти й навіть без ліфчика, й хоча груди в неї тугі й чималі, мов горнята, але де ж це бачено отак появляться у філії зв'язку! А хіба раптом не звітрилась у той день губна помада в дівчат, хіба не побілішали їхні виї, не посвітлішали брови — й саме тоді, коли до них загравали хлопці? А хіба в схожих ситуаціях раптом деякі жінки й дівчата не відчули, що несподівано zostались без тих предметів інтимного туалету, про які не прийнято говорити відкритим текстом, опинились без цих предметів, хоча жодна чоловіча чи парубоча рука хвацько не посягнула на суверенність жіночої чи дівочої цноти?! Як правило, зникали, щезали, звітрювались ті товари, які колись випали з грізної хмари, котра обернула в Яблунівці день на ніч, зате привселюдно чи непривселюдно не пропало нічогосінько з того, що було придбано за трудові доходи, що було подароване батьком-матір'ю, що дісталось у спадок чи навіть на лотерейний квиток.

Мартоха, довідавшись десь на вулиці про нове чудо, кинулась хутчій додому. Чоботи! Чоботи, які ні разу не взувала, бережучи для найбільшого свята. Невже пропали?

І коли, заглянувши до скрині, пересвідчилась, що чобіт у скрині немає, наче ніколи там і не лежали серед іншого краму, вона в розпачі опустила руки. Як же це так, думалось їй, що межі двома своїми сокира пропала, як

же це так, що підголено її без мила? Вийшла в горі надвір, хотіла своїм нещастям поділитися з Хомою, та як же ти поділишся з ним, коли знову на цегляному постаменті під ясном сидить! Та краще собаку на ланцюгу тримати, ніж Хому на постаменті, собака встеріг би хату від злодія, й чоботи не пропали б, і ходила б Мартоха в обновці, гримкотячи святковою взувачкою, наче громом небесним!

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ,
у якому скоромовиться
про марнославство Хоми Прищепи

Виявляється, Хому Прищепу тоді викрадали й не викрадали. Прочитавши брехливу інформацію з іноземного клаптя, спровореного самогонницею Вівдею Оберемок на районному базарі, старший куди пошлють із яблунівського колгоспу “Барвінок” став чомусь на обличчі худий, як щука, лютий, як тур у горах, такий добрий, що в ложці води втопив би.

— Та вони мене хочуть обернути на єгипетську бабу! — кричав Мартосі, вогнем дихаючи на ту італійську “Мес-сатджеро” чи то французьку “Оррор”. — Без полум’я хочуть зварити!

— Хомонько, заспокойся, бо напустив брови, як пущик, — угамовувала рідна жінка. — Став такий од тієї новини, що до тебе й ні приступу без кочерги. Дідько в тобі сидить, у роті почорніло. І як тільки очей на спичку не повидовбуєш!

— Хіба я такий з натури, Мартохо? Та я такий добрий вдачею, хоч до болячки клади. Ти поглянь на цю газету! Хіба не красавиця, що з-під столу кусається?

— Тільки здохлий пес не куса, а в них собачі звичаї. Пруться замітати чужу хижу, а не дивляться, що своя незаметена. Оббрехали, бо завжди ото з паршивою головою та в тин лізуть.

— Наклеп звели перед усім білим світом. Ославили, прирівнявши оладок до посльоду.

— Але ж, Хомонько, друкувалося спростування в нашій районній газеті.

— А хіба вони передрукували те спростування? Світ читав, світ знає? Торох — горох, змолотили — квасоля!

— Але ж, Хомонько, всі чесні трудящі люди в районі прочитали, в Яблунівці знають — і в правлінні колгоспу, і в сільраді. Шкода, звісно, що наша районна газета не потрапляє десь на базар у Лондоні чи Парижі, а якби потрапила, то трудящий люд там теж прочитав би. І ще з якою охотою! Ганяли б за нашою районкою по своїх базарах, мов чорти по болоту.

— Правду кажеш, Мартохо? — допитувався чоловік, наче жінка мала знати й за чужинецькі базари.

— Гадаєш, їхньому трудящому люду якась “Мессаджеро” дорожча, ніж наша районна газета? Бо наша районка — як отой малий язик, що всім тілом володає!

— Еге ж, Мартохо, лукавому суком випре.

Й тут рідна жінка Мартоха ляснула себе по тім'ю, наче гедзя била, й каже:

— Хіба ж не шкода моєї краси, що розум втратила? Шкода! А винувата ота чорна хмара, схожа на промтоварну лавку, що навезла нам безплатних товарів. Та за тими товарами поставали в нас цвілі голови, аж побачились нам лопатки в горосі!.. Де ж ти, Хомо, валандався все-таки, де вештався, коли тебе не викрадали? — І, сповнюючись підозрою, стала підступати й наступати, а Хома перед нею від припічка хатнього до скрині задкувати. — А часом не так у нас: узвар — на базар, а кутя — на покутя? Поглянь не себе, Хомо! Такого, як ти, діда треба бити до обіду, а після обіду знову братися за діда!

— Що з тобою, Мартохо! — боронився руками, наче від кусливої оси. — Отямся і схаменись!

— Чи не знайшов часом собі десь шльондру та не сів із нею на колоді поговорить о погоді? Де ж це тебе поштували тим часом, яким ворота підпирають?

— Мартохо, отямся і схаменись! Та мені вже треба казати так: стривай, діду, не вмирай, киселику дожидай!

— А твоя французька горлодерка? — Мартоха як мокрим рядном накрила. — В тебе, Хомо, в усякому ділі так: аби зуби, а хліб знайдеться.

При згадці про французьку горлодерку Хома Прищепи, якому ось щойно прядась ниточка до клубочка, наче помолодшав: щоки посвіжішали й полисніли, очі полум'ям молодості вийняли.

— О, бач, як йому сподобалось про французьку горлодерку! Значить, не брешу!

При другій згадці про французьку горлодерку ще дужче помолодшав на виду — о, до такого чоловіка, здавалось,

ніколи не прийде сім баб і не скаже сім рад, о, такий завжди здужатиме скіпку підняти, о, такий і до смерті своєї ніколи не вмере!

А Мартоха, подивована всіма тими одмінами, що відбувалися з Хомою, скрикнула вражено:

— То значить, тобі та французька горлодерка така дорога, як хворому тілу болячка?

При третій згадці про знамениту французьку горлодерку Хома Принцепа став іще молодший, ніж був досі молодий, — о, такий своїм світом не стане калатати, о, такий від хати ще далеко зможе пошкандибати, о, такому буде три дні до смерті — й він ніколи не доживе!

Й так стало Мартосі шкода саму себе на світі цьому білому, що заголосила:

— Дивися, Хомо, бо хоч у мене скоро старість то старість, але без віжок не вдержиш! Як сяду поміж молодими, то теж помолодшаю і згадаю свій дівич-вечір. По-доброму та по-чесному зізнайся, де ходив, де пропадав, що у хаті не бував.

— А повіриш? — узяв Хому жаль за рясні Мартошині сльози.

— Як ловко лжу зложиш, то повірю, — схлипуючи, пообіцяла рідна жінка.

— Та якби ж не оці почитальники, а то розвелось, наче опеньків після майського дощу у вишняку.

— Які почитальники? — поспитала Мартоха, й очі її бігали, як приданка на весіллі.

— Та шанувальники, які ото гасають біля мене, як опарені, скачуть, як дідьки на прив'язі. Обридли, Мартохо, гірше печеної редьки, гірше вовчого смаленого хвоста. Оті, значить, що книжку мою по світах читають. Читаєте — читайте, але ж чого по всяких читацьких конференціях смикати мене й розсмикувати по частинах? Навіщо від роботи на фермі відривати? Позбираються десь у бібліотеці — і дивляться, як богомільні баби на попа чи як коти на мишу. Стид і страм, бо кожне слово моє ловлять, записують, фотографують, у почесні піонери приймають, шановним громадянином якогось міста чи села величають. Ото в них ласка солодкі реп'яхи за пазуху класти. Ото в них уміння в душу влитись, а в серце залазити. Ото в них звичка у вічі як лиси, а позаочі як біси. Хіба не надокучить, Мартохо? Ну, написав колись геніальну книжку — з ким не буває, то вже хіба слід так зі мною панькатись? От я став і відбиватись від

почитальників та шанувальників. А хіба відіб'єшся, коли для них усе нехай буде гречка, коли ти їм про коня, а вони тобі верзуть про вола, коли ти їм “отче наш”, а вони тобі “од лукавого”... Ну й силоміць, ну й примусом!

— Силоміць? Примусом? — усе ще не вірила Мартоха, сидючи на ліжку, як печериця. Очі її вже не бігали, мов приданка по весіллі, зморились трохи.— А хіба ти сімнадцятка, Хомо, що тебе живосилом у машину посадили? Як слово твоє не допомогло, то кием дошкулив би!

— Ой, Мартохо! — якимось так нудно стенув плечем Хома, по-дівочому стенув, не по-чоловічому.— Хіба ти не знаєш такого: як захоче — так на гору скоче, а не захоче — як рак лізе?.. То, може, не дуже й кортіло мені дошкулити їм словом чи кием.

— Як то не кортіло? — Очі її вже не тримались підлоб'я, мов воші кожуха, а спритно полізли на лоба.— А хіба воно тобі не так потрібне, як дзюра в мості?

— Слава, Мартохо, річ хитра: і хочеться, і колеться.

— Значить, я не хочу, а ви мені буцім просіть? — стала здогадуватись Мартоха.

— Ага, вдома боюся, а в поле не хочу.

— Коли ж ти, Хомо, таким хитрим хватом став, що ховаєшся в закапелку, а хвостика й видно?

— Ось повір, Мартохо, що й сам не відаю. Либонь, винувата слава моя, що кортить величатись, як свиня в дощ, кортить надутись, мов шкуроток на огні. Сам себе хаменаю, щоб не розминався зі своєю головою, щоб прикупив ума на базарі, коли свого розгубив, а що? Слава однаково на манівець веде, ось мимоволі й надимаюсь, як легке в горшку, ось і ламаюсь на макарони. Хвороба, від якої ліків нема,— ось що таке слава. Хочеться бути отією козою, яка здається вища на горі, ніж корова в полі. Як говорили колись у Яблунівці? Хочеться бути не звичайною свинею, а поповою.

— Значить, ти тепер і є ота коза на горі, а не корова в долині? Ота попова свиня?..

— Е-е, не кажи, Мартохо, не кажи! — хитро заперечив Хома.— А може, я й справді зловив зайця за хвіст, звідки ти знаєш? Поки що зірок із неба не знімаю, а там і зніматиму!

Й Хома Прищепи поніс у хатній музей свого імені отой клопоть “Мессаджеро” чи “Оррор”.

— Стій,— закричала Мартоха, зриваючись із ліжка й кидаючись так за чоловіком огнисто, як блискавка в небі.—

Раніше я тебе шанувала, музей твій по ниточці збираючи, а тепер ти сам себе величаєш, зорі лічиш, а того й не бачиш, що під носом мокро.

Хома хрюснув дверима музею свого імені прямисінько перед носом рідної жінки Мартохи. Кури злякано полетіли з драбини коло бовдура, тікаючи надвір.

— Одчини! — кричала. — Занапастився ти, Хомо, вже став такий, що поки зайця вб'єш, то вола з'їси!

— Аби музей розорила? — долинуло з-за дверей, обшпигованих залізними штабами.

— І розорю, коли ти ума позбувся. Щоб у музеї твій дух і не пах!

— Хочеш у газети потрапити? Чи в кіно? У скандальну хроніку?.. Вони весь час знімають із супутника. Хіба не зняли мене, коли силоміць саджали оті, щоб на читацьку конференцію везти в сусідній район? Піди лишень і подивись на небо!

Мартоха, якій у цю хвилю копиця сіна могла показатися за сім вовків, проворно подалась надвір, поглянула в небо над Яблунівкою — ніде нічогісінько й нікогісінько. Хіба що горобці та ворони літають, але хіба можуть чужинецькі супутники так замаскуватись, га? Правду кажучи, Мартоха зараз і зграї супутників не злякалася б, хай знімають, хай прославляють на весь світ! А стало їй просто шкода Хому, який ото замкнувся в своєму музеї, замість того, щоб жити в мирі та злагоді зі своєю рідною жінкою, ділячи з нею радість і злигодні.

— Одчинись, Хомо, — покликала з сіней, — бо не таке ти гречане, щоб аж репатись. Нехай книш, аби не паланиця, нехай твого батька журавлі, а мого чаплі!

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ,

де йдеться про підозрілі наміри
західнонімецького телебачення, а також про смертоносний
тропічний ураган, який своїм назвиськом
завдячує світовій славі яблунівського колгоспника

Автор цих рядків не шахрай, щоб махлювати картами в грі, він не вміє ні пересмикувати, ні грати крапленими. Проте, ведучи свою розповідь про Яблунівку та про Хому Прищепу, йому так і кортить пересмикувати деякими епізодами, міняючи їхню послідовність у часі. Цим

шахрайським прийомом автор намагається досягнути певного ефекту, а чи досягнуто цього певного ефекту — судити не йому.

Отже, тепер автор вважає за потрібне розказати про одну з численних зустрічей із Хомою Прищепою, яка тоді пройшла без свідків, та тепер, надавши гласності, кортить до сану свідків цієї зустрічі і розмови возвести всіх шанувальників і почитальників старшого куди пошлють із колгоспу “Барвінок”. Розмова наша відбулась по гарячих слідах після того, як на правлінні яблунівського колгоспу дуже палко дебатовалось питання: дозволити чи не дозволити західнонімецькому телебаченню спорудити новітній телецентр на околиці села. Телецентр, обладнаний найсучаснішою технікою, мав повністю зосередитись на житті і діяльності Хоми Прищепи, який на цей час став найпопулярнішою постаттю в Західній Європі. З популярністю Хоми не могли сперечатись ні прем’єр-міністр й президенти, ні королі мила й жувальної гумки, ні кінозірки й найвродливіші жінки легкої поведінки. Бум навколо імені Хоми Прищепи сягнув, либонь, свого апогею. Отож західнонімецьке телебачення, сподіваючись неабияк погріти руки на популярності яблунівського колгоспника, хотіло вести шохвилинний, щогодинний, щодобовий живий репортаж (через окремий канал, спеціально виділений для цієї мети). Живий репортаж мав знайомити європейських телеглядачів усіх вікових і соціальних цензів із усіма аспектами життя старшого куди пошлють. Телекамери мали супроводжувати Хому на обійсті, на фермі, в магазині, в буфеті; за сніданком, за обідом і за вечерею; тверезого й напідпитку; в гуморі й без гумору; у любошах і сварках з Мартохою; на колгоспних зборах і з рибальською вудочкою коло ставу. Програма не мала ніяких обмежень і вже наперед широко рекламувалась у шпрінгерівській пресі.

Західнонімецьке телебачення начебто заручилось принциповою згодою керівників нашого обласного телебачення, і, либонь, скоро в Яблунівці вже б виріс телевізійний комплекс, якби не правління яблунівського колгоспу “Барвінок” і виступ на цьому правлінні доярки Христі Борозенної. Так, отієї доярки Христі, яка колись свого синочка назвала Хомою Хомовичем на честь старшого куди пошлють. Христя сказала на правлінні, що не допустить, аби наш яблунівець, її сучасник, та став телеідолом західної публіки. Мовляв, хай продукують своїх

ідолів, раз у них такі звичаї, а Хому Прищепу відпускати в ідоли не слід. Бо візьмуть в ідоли, авжеж, чому не взяти такого працювитого колгоспника, а якщо назад із ідолів відпускати не захочуть? Тоді великих моральних збитків зазнає не тільки сам Хома, а й весь колгосп “Барвінок”, бо Хома був і зостається членом колгоспу. Христя говорила так зворушливо, з таким уболіванням, що правління, яке вже хиталося туди-сюди, одностайно стало на її бік, а відтак західнонімецькому телебаченню було відмовлено не тільки на сьогодні, а й на століття вперед.

Розмова наша відбувалась тоді, коли весь світ оповіщено про засідання правління колгоспу “Барвінок” і про виступ доярки Христі Борозенної. Всілякі “радіоголоси” зчинили вакханалію, звинувачуючи яблунівську доярку в зневазі до прав людини. Група американських сенаторів виступила з заявою, начебто правління колгоспу “Барвінок” своїм рішенням порушує хельсінські угоди, підписані Радянським Союзом.

Звісно, Хома Прищеп, розмовляючи зі мною, почувався знервованим і вкрай стомленим. Почуваючись так-сяк, наосяк, не по-людськи, він зовні скидався чи то на скрипуче дерево, яке має довго жити, чи то на скрипуче колесо, яке має довго їздити. І, дивлячись на нього, чомусь кортіло сказати, що череп'я живе довше, ніж цілий посуд, отож із розбитою душею теж можна сто літ протягнути.

Западав сизий, мов голубине крило, вечір. Ми сиділи в хаті, і в одчинене вікно хвилею плинув запах м'яти. Сад уже одцвів, і над верхівками яблунь світилась апельсинова шкурочка місяця. Трагічний смуток, вселенська скорбота повили круте чоло Хоми Прищепи, надаючи йому того незабутнього виразу, який він мав, сидячи на цегляному постаменті, в день першої нашої зустрічі.

— Слава зрідні неславі,— говорив Хома, п'ючи дрібними ковтками каву, заварену по-турецьки.— Слава — це ярмо, якому ти й належиш, а не собі. Всі, що прагнуть слави, насправді прагнуть рабства, уярмлення. Слава — це чорт, який завжди чортом буде, з яким і не треба змагатись і з якого ніколи не буде солодкого м'яса. Так, слава — це смалений дідько, який із пекла родом, який горами перевертає, який ніколи ніякому богові не мо-литесь!

Говорив Хома розмисливо, зважуючи кожне слово, й подеколи здавалось, що ті слова сходять на його опуклому чолі, мов ярвина в полі.

— Домагатися слави — це свідомо запродаати чортові душу. Слава крутить людиною, мов чорт дорогою, слава так виринає людське коріння, як ото чорт гречку рве з корінням на перевесло!

Говорив, наче кайлом рубав граніт у кар'єрі, й мені не могла не сподобатись його афористичність, яка, либонь, була зрідні афористичності самого чорта, якби він тут появився й раптом заговорив.

— Я ніколи не понесу свого таланту на європейські ідеологічні смітники, бо, як говориться, не видали попа в боярах — і ніколи не побачать, і вже не допоможе тут отим підбрехачам ні кропило, ні кадило. Бо для мого славолюбства вистачає поки що отого постаменту під ясе-ном, де я можу посидіти тоді, коли замандюриться. Бо годі з мене музею, з такою любов'ю доглянутого Марто-хою. Не продамся нікому телебаченню, навіть якби вели прямі репортажі на Місяць.

І Хома кивнув головою на апельсинову шкурочку місяця, що сяяв над садом. Уловивши в моїх очах сумнів чи недовіру, він скривився так, як міг би скривитись парубок, що надумав півнячим гребенем розчесати густого, як жито колосистее, чуба — і ніяк не розчесе!

— Бо я не схожий на оту вербу, яка хоч і товста, а зсередини пуста!

Хома Прищепи звівся від стола і ввімкнув радіоприймач. Наче в забутті крутив ручку настройки, а в хатині звучали всі мови, які тільки є в світі. Голоси дикторів шепотіли, шелестіли, звучали вкрадливо чи влєсливо, хитро й лукаво, голоси то вузами звивались, то зміями повзли, то кібцями злітали, то горобчиками пурхали, то градом били, то дошовою водичкою цяпотіли, — і з усього цього іншомовного виру та хаосу, з цієї хурделиці-заметілі літко чулось одне й те саме, як заклинання, як клятва: Хома Прищепи... Хома Прищепи... Хома Прищепи...

Здавалось, Хома задоволено слухає ефір, що сипле і сипле його іменем. Та враз огида спотворила обличчя хазяїна, надавши йому схожості з підсушеним на сонці коров'ячим млинцем.

— А щоб ви впились і повалились! — лайнувся всмак. — Ото гелгочуть мороженьки, мов гуси. А бодай вас оті знають, що трясуть очеретами! Скрегочуть і скрегочуть,

як жаби в болоті. Хе-хе, піймали карася з поросля хе-хе, розказують, як мухи кашляють. А чи не можна послухати чогось чесного й правдивого, бо ця балачка вилами писана й граблями скороджена?

Хома знову крутнув ручку настройки — і в хатину полявся зболений, різкий голос коментатора, від якого вмиль війнуло тривогою.

— Двісті тисяч чоловік, охоплених панікою, поспіхом поклавши свої скарби в машини, кинулися з плаского узбережжя Мексиканської затоки в глибину країни, рятуєчись від урагану... Швидкість вітру за найрвучкіших поривів досягала трьохсот тридцяти кілометрів на годину. Метеорологічні служби по радіо й телебаченню безперервно попереджали про близьку небезпеку, нагадуючи, що ураган несе з собою велетенський водяний вал... Не всі поставилися серйозно до цих повідомлень. В готелі "Рішельє", що містився за сто метрів від пляжу, неподалік од Пасс-Крістіан, двадцять п'ятеро людей з цього приводу надумали навіть влаштувати вечірку і стежити за грою незагнузданої стихії з великої веранди. Їм і на думку не спадало, що великому триповерховому будинку загрожує небезпека. Та на той час, коли мали початись веселощі, готель уже не існував. Серед живих зосталось лише двоє мешканців, решта загинула.

Хома, слухаючи, журливішав на лиці, й очі його кислишали, як солоні огірки: либонь, перейнявся чужою бідою, як своєю. Додавив звуку в радіоприймачі, й тепер голос диктора поближчав, начебто чувся не з далекої далини, а народжувався в самій хаті.

— Мері-Енн Герлах (одна з тих, що пережили цю страшну катастрофу) розповідала потім, що раптом у стіни й вікна вдарили гігантські хвилі. Кімнату подружжя Герлах, що містилась на другому поверсі, затопила вода. Мері-Енн учепилася за надувний матрац і випливла на ньому через вікно, перш ніж будівля обвалилась, а її уламки підхопила вода. Мері-Енн Герлах врятували тільки через вісім годин...

— А якби Яблунівка стояла на березі океану, га? — замислено зронив Хома.— А то живемо так, що не чуємо пупа на череві. Я такий, що завжди хочу поділити чужу біду. Ото війна у В'єтнамі — я б уже йшов на поміч. Ото сидять у Чилі по тюрмах — я б сам сидів, аби тільки людям полегшало. Ото недоїдають діти в Пакистані — сам за них недоїв би...

— Кілька сотень людей було знищено ураганом, понад десять тисяч поранено. Тридцять тисяч будинків зруйновано або серйозно пошкоджено самим ураганом чи гігантськими хвилями. Над горами Блу-Рідж пройшли грозові дощі. За шість годин тут випало стільки води, скільки, скажімо, в Гамбурзі випадає за цілий рік. Багато районів затоплено. З гір на долини посунули оповзи. Збитки, скоєні ураганом, складають півтора мільярда доларів.

— А чи можна в доларах виміряти людські жертви? — зауважив Хома.

На коротку хвилю радіоприймач умовк, наче диктор зважував сказане Хомою, й раптом сказав:

— Цей смертоносний ураган вчені-метеорологи назвали “Хомою Прищепою”...

— Що? — бліднучи, прошепотів Хома Прищепи.

— ...на честь яблунівського колгоспника Хоми Прищепи, автора роману “Позичений чоловік”.

Різко клацнувши вимикачем, Хома обірвав голос диктора. В хатині зачалась, наче дика рись у хащах, тиша. Апельсинова шкурочка місяця над садом пожовтішала, стала соковитіша.

— Яке святотатство, яке варварство, — шепотіли обвуглені болем вуста Хоми, що, здавалося, завмер зараз посеред хати застиглою блискавкою, яка зберегла фантастичну покрученість свого конвульсійного руху. — Ураган — це жах смерті, це вбивство дітей і калік, це сплюндрування й спустошення. І раптом — називають моїм іменем! Де ті циклони й тайфуни, де тровато й торнадо, а де я — Хома! Що виходить? Виходить, наче то я приніс смерть і спустошення, руїни й горе. О, де справедливість у цьому світі? Я не хочу бути символом смерті, бо мій геній — світлий і сонячний!

Так сказавши, Хома впритул наблизився до мене і, дивлячись не так очима, як стражденною мукою в очах, спитав у гнівному запалі:

— Правда ж бо, геній мій світлий, геній мій несе радість життя, а не страх смерті?

Хто б не згодився з цією істиною, хто б заперечив? Отож не став заперечувати і я, щиро поділяючи думку Хоми про його світлий геній, гуманний за пафосом і природою. Звісно, я міг би висловити й претензії, та ситуація не спонукала до повної відвертості.

— Ураган століття! Ураган “Хома Прищепа”! Таки вовчі звичаї за морями й океанами. Значить, добре виступила Христя Борозенна на засіданні правління проти телебачення з Західної Німеччини. Бо негоже бути їхнім ідолом, ох негоже! Годі з мене постамент під ясенем і музею в коморі. Лисий лисого бачить здалека, і свій свояка вгадає здалека, але який я їм свояк, який я їм лисий?!

Хай кличуть оті чорти на бал таких бісів, як самі!

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ,

у якому побіжно говориться
про загадки людської душі, а також про
нову зустріч із козаками за нічним садом Хоми Прищепи

Людська душа — це темна комора, в якій світло запалюється зрідка, та й то не для стороннього ока. В цій темній коморі можна лише напوماцьки посуватись, боячись наразитись якщо не на одвірок, то на залізний гак, якщо не на бодню, то на полицю. І в коморі цій наосліп маєш угадувати — ось, здається, мішок із борошном пшеничним чи питльованим, а ось у торбині сім'я конопляне чи пшоно, а ось горох чи квасоля. Хоча повної впевненості в тому нема — справді це пшеничне борошно чи питльоване, справді це конопляне сім'я чи пшоно.

Отакою темною коморою видалась мені душа Хоми Прищепи після пригоди із західнонімецьким телебаченням та з тропічним ураганом, поійменованим почитальниками-метеорологами на честь яблунівського колгоспника “Хомою Прищепою”. Так подумалось про його душу тому, що, з одного боку, щиро потерпав: його іменем названо смерч, який несе знищення і смерть. Та, з другого боку, здалось мені, що в глибині єства — в химерних закамарках підсвідомості — Хома не здатен позбутись і вдоволення: мораль і етика пасують перед глобальною агресією його слави та популярності!

Зоставивши в той вечір мене самого в хаті, Хома зник десь надовго, наче подався випрошувати молока у ялової корови чи очікувати, поки на осіці груші виростуть. Погода стояла надворі така славна, що якби хто вмер у таку

годину, то неодмінно покаювся б. Отож і мені в хаті сиділось мультко та марудно, і я надумав податися в заклечану зірками весняну лагідність.

Постояв на сінешньому ганку, звикаючи до темряви, а коли звикнув, то побачив сад великий, що стояв довкола хати чумацьким табором. Ступив поміж дерев, наче пірнув у пахучі й свіжі води їхнього мовчання, й простував стежечкою, що повела до межі городу. Й тут укліяк, мов бовван.

Та й як було не вклякнути бовваном! У волохатих нічних сутінках, що переливались оксамитовою синню, вимальовувались обриси коней, чулось кінське хоркання, гупання копит, бряжчання вуздечок і зброї. На конях вгадувались постаті вершників; припавши до шерехатого стовбура груші, у строях цих вершників я вгадав козаків. Чи не той самий загін, який не так давно визволив мене з ординського полону? Може, зараз, пронизавши тишу весняної ночі гортанними дикими скриками, появляться й ординці, як тоді появились на мою голову? Й відчувши на шиї доторк шовкового аркана, я міцніше притулювся до груші, наче шукаючи в неї захистку й порятунку.

Долинав гострий дух кінської зброї, поту й махорки, яку смалили козаки, бо вгадувались вогники чи то в запалених цибухах, чи то в люлечках-носогрієчках. Зрідка в їхньому гурті чувся неголосний сміх, який перелітав так, як молоденький кажанчик. І хоч миром та злагодою віяло від їхнього товариства, мене бив легенький дрож, бо стояв на порозі якоїсь загадки й безнадійно розгадував, наче намагався набрати води з сухої криниці!

Видно, за чиеюсь командою враз над козачими головами задерлися списи, мов очерет.

— З Богом, діти! — долинув голос, що видався мені знайомим. — Не забувайте, що козака шабля стереже, то дивіться, щоб не сидячих вас татари вхопили.

— Козак з бідую, як риба з водою, — почулось у відповідь.

— І ще не забувайте, що піч — річ бабська, а пляшка — козацька.

— П'яному і Бог з дороги звертає, батьку, — мовлено було з веселим сміхом.

— І ще не забувайте, діти, що козак із дудами — пропащий козак. Кінь та ніч — козакові товариші, і хай вам світить місяць — козаچه сонце! З Богом, діти!

— Батьку, спасибі за науку, та ми вже й самі знаємо, що куля — не галушка, її не проковтнеш, і хоч ми малі тілом, та великі духом!

Коні затупцяли, залопотіли копитами по моріжку — і вже козацька ватага рушила від саду, кінь за конем ступали, козацькі постаті погойдувались у сідлах, і гострі списи стриміли над головами, як очерет. Ось уже й розтанули озброєні вершники за кущами бузини, тільки чулось глухе гупотіння копит, і кінське хоркання долинало, і сміх козацький дзенькнув, як лезо шаблі об камінь. Справді були чи привиділись? Але ж не могла примаритись балачка, але ж хіба ніздрі мої сторожко не вловлюють дух розпашілих кінських тіл, збудливий запах тютюну?

Вже хотів вийти з-за груші, як знову припав до стовбура, ховаючись, бо там, де на моріжку щойно гомоніли козаки, привиділась мені людська постать — піша, а не комонна. Ледь бовваніла в сутінках, заливаючись із темрявою, і, либонь, теж прислухалась, як віддаляються козаки по нічній Яблунівці, як сям і там брешуть собаки на їхній пізній похід. Може, захищати рідний край від бусурманів чи зайд. Може, обороняти вдів і сиріт чи визволяти бранців із полону...

У вишині поміж зірок летів космічний супутник, наче то лялалась крапля живого срібла.

З моріжка, де бовваніла постать, долинув глухий спів, із якого я вловлював лише окремі слова:

— Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина...
Лучче на своїй стороні кистьми лягти, ніж на чужині слави натягти... Нуте, браття, або перемогу добути, або дома не бути... І після сонця бува негода, отак і в народа...

В глухому тому співі чувся такий біль — біль любові до рідного краю, біль переживання за народні муки, — що шпаркий морозець дернув мене по спині. Хоча, здавалося б, чому? Адже весняна година на порі, адже співається про далеку минувшину, яку можна воскресити хіба що в пісні, в легенді та в думі... Але ж серце заболіло, чайкою-небогою кигикаючи в грудях!

Постать зрушила з місця, простуючи по стежині, і я мало не влип у грушу, мало не заліз у її серцевину, остерігаючись бути поміченим та ще й покараним за свої підгляданини.

— Степ та воля — козацька доля,— почувся зовсім близько хрипкий спів, який аж наче гірчив полином і чебрецем. Обірвався.— Ех, та чи самому не податись на Низ, щоб ніхто голови не гриз?!

І я мало не скрикнув од здивування, бо в тому голосі впізнав не когось, а Хому Прищепу! Значить, він гомонів із козаками, споряджаючи їх у дорогу, значить, він благословляв, напучуючи берегти шаблю, він зичив, аби світив місяць — козаچه сонце! І він щойно тужливо співав, славлячи свій рідний край, а чужий називаючи домовиною! Гм, або я — ні риба ні м'ясо, а щось наче гриб, а чи я — ні до Бога, ні до людей, ні до третього чорта, або ще я — ні сюди Микита, ні туди Микита, а тільки... А тільки — невже так буває, скажіть!

Адже хотіло західнонімецьке телебачення з яблунівського піску та й свого пропагандистського бича вкрутити? Хотіло, хоч ти сирової землі хватайся! Адже смертоносний ураган названо іменем гуманіста Хоми Прищепи — й тут він уже проти рожна не попре, й тут уже хоч і не бажаєш братися за гарячий камінь, та треба. Хіба все це не з'їло Хоминого здоров'я стільки, що інший на його місці став би схожий на того сліпого, що кривого доганяє, чи на того глухого, що пісню співає, чи на того горбатого, що прямого до стіни ставить. Він, либонь, не з тих мужиків, що їдуть дорогою, а їхній віз дібровою, та вже начебто скараскався турбот про західнонімецьке телебачення й тропічний ураган, уже він козаків благословляє на подвиги, а сам б'ється в тузі над їхньою долею!

Хоч іще більше, ніж досі, було мені в цей вечір і в цю ніч загадано, та, здається, я вже трохи наближався до їхньої розгадки. А в моєму захопленому сприйнятті постать Хоми Прищепи виростала до могутніх постатей епохи європейського Ренесансу, коли сила людського духу сягнула раптом таких висот, яких вона не могла сягнути раніше в тероризованій інквізицією Європі.

І чомусь я все з більшою певністю думав, що козаки — то плід творчої уяви Хоми Прищепи, але такої сильної, що мистецька ідея реалізується, обростає плоттю і стає явищем, фактом об'єктивної дійсності. Таким предметним, як усе в світі, що виросло з насіння, паростка, яйцеклітини. Й навіть найпильніше око не помітить різниці між творінням природи і творінням Хоми!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ,

який годилося б назвати панегіриком
слову, котре то широче, як степ, а то
сунеться, як чорна хмара, а то жахається,
як зо сну, а то горить, як сліпий дивиться,
а то є карбом, котрий уміщує замисли й розмисли

Оговтавшись та обзвичаївшись у Яблунівці, набачившись та наслухавшись, автор цих рядків, нарешті, в цьому коротенькому розділі хоче скласти велемовний панегірик слову. Хтось би інший, може, захотів прославити землю чи джерельну воду в криницях, цвіт пролісковий чи дух євшан-зілля, спів солов'я на вишневій гілці чи сяяння зірниці над ранковими росяними житами,— лишенько, хіба нема чого славити в цьому прекрасному нескінченному світі! Але мені в цю хвилину кортить написати панегірик слову, завдяки якому й можна розказати про дух євшан-зілля, пісню солов'я і млистий серпанок над росяними житами, бо слово таке велике, що здатне вмістити в собі всю довколишню багатоманітність і невичерпність, воно не нижче чи вище, а рівне цій невичерпності.

Лише Яблунівка дала мені ясне усвідомлення того, що слово — то наче ластівка, яка вилітає і гарну годину обіцяє, а то наче кібчик — птичка невеличка, та пазурчик гострий, а то наче синиця, яка пищить і зиму віщить. А хіба не буває слово таке холодне, як мороз, од якого зорі скачуть, таке холодне, як ятір, яким узимку циган надумає закритись, таке холодне, що хоч вовків ганяй? А то раптом слово те вдасться темне, хоч в око стрель, і тихеньке, хоч мак сій, і таке сумненьке, як грудень і в свято, і в будень. А то воно раптом засвітить та заіскриться, як місяць, що світить, та не гріє, тільки даремно хліб їсть, а то воно раптом таке первісне й свіже в ту пору, коли чорти ще й навулачки не б'ються, коли птахи ніч розкльовують і коли світ настав, та ще рак не свистав. А що воно, те слово, високе, як небесна височина, й глибоке, як морська глибина, і співоче, як соловейко, поки дітей не виведе й поки не вдавиться ячмінним колоском, і таке жаристе, що від нього й камінь тріснув би!

У слові — вода все криє та береги риє, у слові — зимою деньок, як комарів носок, у слові — гарно й при місяцю, коли сонця немає. Слово може розіллятись, як Ворскла-річка невеличка, слово може попотурчати, як туркіт,

слово може заспівати-засурмити, як півень. Слово де не посій, там воно вродить, навіть на яловій землі, яка сама їсти просить. Як ти даси слову, так слово й тобі дасть, навіть коли посадиш його на камінній горі, котра водою не годна похвалитись. Навіть на мохах воно плодоносить, навіть на пісках, навіть на сухоземеллі, на незораному міждоріжжі, на битім шляху, на долівці, на підлозі! Наори мілко та посій рідко, то, може, й не вродить дідько, а слово таки вродить. Як посієш наволоком, то й слово вродить як нароком, а як посієш густо, то й слово вродить не рідко й не пусто. Мокрий квітень, сухий май — буде слову урожай. А зима вже питає, де літував і як ти слово доглядав, як ти складав слово до слова, наче сніп до снопа, як ти шанував оте ремесло, в якому слово за леміш та чересло, як ти на жорнах своєї душі перемелював слова добірні чи кукіль. Як і на все свій час, так і на слово свій час, ото ж бійся в лінощах вік звікувати, не будь ні Богові свічка, ні чортові кочерга, бо в старості будеш бідний, як церковна миша, серцем голодний, як цуцик, мислями вбогий, замірами злиденний, хотінням нещасний, і вестиметься тобі часом із квасом і порою з водою, й хоч ложку матимеш, та в мисці катматимеш!

І яке слово на людських душевних неозор'ях плекалось і нині плачеться! То, дивись, у злому слові ще зліше сидить, а те сердите, що здатне й дірку в голові прогризти чи визвірितись, як на батька. А вже в іншій людині ті слова здаються безсовісними — наче очі, в сірка позичені, наче хмелина, яка з кілочка та на дубочка, наче чорти, яких пустили в хату, а вони набили зуби брату. А вже перегода в того самого чоловіка слова — куди вітер, туди й вони, сюди гав і туди дзяв, уже такі викрутні, говорять і сіро, і біло. А в того ловкача-пройдисвіта сліза кручені й верчені, як сороки на тину, язик ними крутить, як пес хвостом, такі вже вони слизькі, що й обома не вдержиш.

Скільки ж бо хитрих слів у цьому світі водиться, і тих хитрих не одрізниш од лукавих, і такі в них бувають довгі хвости, як у лисиці. Слова хитрі вміють і кудку-дакати вчасно, хоч нестись і не збираються, слова ті можуть спати, а Химині кури бачити, вони можуть і овечками прикинутись, не боячись хижого вовка. А на противагу хитрим людська натура хіба не дарує і в святу неділеньку і в будень слів дурних та нерозумних, які аж носом баньки дмуть, які аж гудуть, які аж світяться, які

не каються. Їм і горя нема, вони всі блазні своїм строем, їм і море по коліна, їм закон не писаний. Таким словам не можна давати кия в руки, і товчача не можна, і макогона не можна, бо вони того макогона в макітрі зламають. Тим дурним словам і черепок цяцька, вони тільки й знають, що з миски та в рот, вони плюють та хапають, вони залізо ламають, вони в огонь скачуть, а перед вовком тупочуть, із ними і в ступі не справишся, вони радіють, коли ще з дурнішими здібаються.

А хіба немає слів ледачих, що годяться лише нінащо, або ж на віник та на смітник. Їм би все святкувати, хоч і немає чого ковтати, бо вони лише свят і пильнують, їм щодня неділя, лінощі та безділля. Вони в цьому житті найдужче полюбляють байдики бити, а роблять — як за напасть, та й то не тепер, не в четвер, а лиш на Петрівку! За тими байдужими й ледачими словами трава не росте, вони б лиш у шкапових постолах ходили, вони ні грачі, ні помагачі, з них, наче із песького хвоста, не виготовиш сита, бо їх скільки вб'єш — стільки в'їдеш, бо вони як роблять — так і в чоботях ходять!

А хіба немає слів із забитими памороками, слів-роззявляк, що ротами ловлять мух, а туди ворони зграями влітають? Та вміють же ці слова ротом дивитись, ротом слухати й ротом міркувати! А хіба немає в нашій мові слів-невмивак, які чорті й коли в кориті купані, які такі чепурненькі, мов мазнички, які хоч і в рами оправляй, а вони тобі блазні блазнями. Не хочеться тут пошанувати (хоча згадати — вже й пошанувати!) оті слова, що не варт і на віхоть, які ні взад, ні вперед, які ні Богу ні людям, які ні до ладу ні до поладу, які від ворон відстали, та до пав не пристали. Не слова, а пришийкобиліхвіст, курям на сміх, п'яте через десяте, вони б дуже добрі, та нікуди не годяться!

А то ще слова — вперті, мов свині, які квичать, а в пліт лізуть, які кладеш на полицю, а вони падають на лавицю, які хоч врїж, а вони не потечуть, яких хоч прикандич, а вони не забажають! А то ще слова — в них од страху очі великі, для них що сіре, то й вовк, вони б усіх перегнали, та бігти бояться! А то ще слова хвастуни й пустобрехи, що самі себе перехвалюють на один бік, що похвалилися б самі собою, та огірки за пазухою, що вони б ото щенились, мов собаки, та ніколи не стануть дійними! А то ще слова-базіки, які здаються

мішками незав'язаними, які мелють, коли мелеться, які жарно щебечуть, та погано їх слухати, які тринди-ринди коржі з маком!

І як у цьому велемовному панегірику, рівного якому ніде не знайти, та й не згадати слів-дурносмій, котрі ще нам ой як знадобляться! Це слова, в яких завжди рот розтягнутий до вух, вони регочуться, коли й не хочеться, вони аж за боки беруться і животи в них од сміху трясуться. А ще треба згадати слова-джигуни й слова-гульвіси, які так і норвлять вигулькнути з конопель та вскочити в гречку, норвлять берега пуститись, вони — мов оті лелеки, що літають далеко, вони — мов оті коні, що вночі блукають і в стайні не ночують. Не обійдеш чи то хвалебним, чи то ганьбливим словом і ті наші слова, які хміль п'ють, хмелем дихають і хмелем співають, які в хмелю ладні й голови погубити. П'яні слова розминаються з розумом, п'яні слова попідтинню вештаються, у п'яних слів і очі сині, і спина в глині. Слово напідпитку не придатне до вжитку, для нього празник — Іван Бражник, для нього рідна хата — Неминай-буфет, а найдорожчий товариш — Непролийкрапля. Душа в п'яного слова міри не знає, — надудлится, а потім качається, душа п'яного слова гуляє в тілі, бо сорочку воші з'їли. П'яне слово п'є не наживо, а на смерть, чорно п'є, наче оселедців обжерлось, п'є горілку, вино та пиво, наче в лазні на піч лле. Погляньте ж ви на те слово-наливайло, на те слово-випивайло, що на колгоспних зборах горлопанить, що на трибуну здирається, що в сім'ї з дітей збиткується, й скажіть йому: а смоли б ти напилось! А смоли б ти напилось, бо вже пропило обличчя своє — маєш тепер мармизу, бо пропило очі свої — маєш тепер болото, бо пропило совість свою — маєш тепер дим голубий вівсяний. П'яне слово з таким самим п'яндигою водиться, бо ворон ворона не клює і циган цигана на шкапі не обдурить. І хоч кажуть, що язик не помело й слова не полова, а все-таки п'яні слова і є отією половиною від нетверезого помела.

Хай славляться серед народу слова-скарби, які вміщають замисли й розмисли, які подеколи бувають зрідні не так дурному приятелю, як розумному ворогові, може. Хай славляться поміж люду слова-одчайдухи, що мають волю й силу, що мають відвагу та щастя, що виграють або програють. Хай славляться невмирущі слова-шаблі, слова-запорожці, які не бояться ні тучі, ні грому, які журби

не знають, а з біди не заплачуть. Шана й доземний поклін словам-богоборцям, які вродились і не хрестились, які до церкви не ходили й не ходять і дзвонів не слухають, які за святим ділом та чортовими ногами не ганяються. Незалежні й горді ці слова-богоборці, вони не стануть інколи запалювати свічку й чортові, не ждуть хліба від святих, не мерзнуть у пеклі, бо там тепліше, ніж у раю. А побратимами слів-богоборців є слова-добротворці, які ніколи не помирають, хоч, може, інколи так тяжко добра дочекатись, як із каменя, та ще братами їхніми є слова-правдолюбів, які за праве діло стоять сміло, які в морі не тонуть і в огні не горять. Слова-правдолюбів ніколи не переведуться, завжди їх мало буде, завжди на них чи недорід, чи неврожай. І хай ці слова подеколи ходять у постолах, і хай цими словами хтось торгує, сподіваючись на бариші, і хай подеколи їх позички з'їдають та іржа точить, і хай вони вряди-годи з дороги звихнуться, і хай декому боком вилазять, і хай інколи бувають гірші брехні, і хай вони часто по правді вмирають,— та все ж таки це слова-правдолюбів, найпомітніші поміж усіх інших. найдорожчі.

Цей захоплений панегірик словам складаючи, автор, однак, не збирається відмовитись бодай від однісінького, бо немає слів-сиріт, а є слова — рідні діти. А мова — це велика та дружна сім'я, де всі свої, де для батька й матері всі однаково серцю любі. Отож, маючи Яблунівку, автор і надалі вдаватиметься до помічі всього словесного воїнства, й надалі грітиме свою душу теплом розмаїтої, наче весняний степ, рідної мови. Бо якщо Яблунівка вже породила таку мову багату й щедру, то майбутнє безсмертя Яблунівки таки в безсмерті цієї мови, в її нев'янучій енергії та ще в одвічному самооновленні!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ,

у якому розповідається про четверик старовинних позолочених коней, що стоять коло собору святого Марка у Венеції, а мали начебто стояти у Яблунівці коло хати старшого куди пошлють

Японський інститут по вивченню громадської думки з допомогою численних тестів з'ясував, що найпопулярнішою особою травня місяця серед аборигенів острова Хоккайдо,

ескімосів Аляски та алеутів Алеутських островів виявився знову, як і в попередні місяці, яблунівський колгоспник Хома Прищепа. Серед цих народностей своєю популярністю з Хомою Прищепою могли б посперечатися, здається, американський президент Джіммі Картер і вокальний ансамбль “АББА”, та, на жаль, японський інститут по вивченню громадської думки не вивчав рівня їхньої популярності ні на Хоккайдо, ні на Алясці, ні на Алеутах.

Може, не варто було б зупинятись на цьому курйозі, який, однак, швидше виглядає закономірністю, коли б інший курйоз, пов'язаний із першим, не набрав міжнародного розголосу. Річ у тому, що мер міста Венеції — знаменитого італійського міста, котре, як відомо, розташоване на знаменитих венеційських каналах і на знаменитій лагуні,— та й не надумав зробити скромний презент.

Авжеж, довідавшись про виняткову популярність Хоми Прищепи і намагаючись привернути увагу до своєї особи та до Венеції, до якої стало приїжджати менше туристів, він надумав подарувати яблунівському колгоспнику золотих коней, що охороняють головний вхід до собору святого Марка в місті. Скликавши прес-конференцію, мер оповістив усіх про свій намір, і вже наступного ранку цю новину знали у Яблунівці. Знову ж таки, з італійської “Мессаджера” чи то з французької “Оррор”, що потрапляють на районний ярмарок, де наші молодіжці загортають у них сир і курячі потрухи.

Старовинні золоті коні, які не одне століття прикрашають собор святого Марка, в подарунок Хомі! Що ж виходить? Виходить, Хома, який зовсім не є святим, а просто старшим куди пошлють у колгоспі “Барвінок”, який навряд чи й хреститись уміє по-православному, та й святіший за католицького святого! Листоноша Федір Горбатюк, який любив підпустити Хомі шпильку чи підкласти свиню, бігав по селу й галасував, що є достойніші. Розуміючи, що йому важко тягатися з самим Хомою, щоб претендувати на золотих коней у подарунок, листоноша навіть називав такого достойника — форварда київського “Динамо”, володаря “Золотого м'яча” Олега Блохіна. Розносячи по хатах газети й журнали, листоноша бубонів і бубонів: “О, не догадались віддати золотих коней Блохіну!”

Найпалкіше, звісно, цю новину обговорювало яблунівське жіноцтво у яблунівській лавці. Купуючи сіль чи сірники, перкаль чи м'ятні цукерки-подушечки, вони чесали язика, як ото чешуть повісимо клоччя.

— Ганько, а то часом не ті коні, які ще в Древньому Римі стояли біля тріумфальної арки?

— Хороба їх знає, ті чи не ті, Фросько. В Римі тих коней золотих табуни водяться, хіба вгадаєш.

— А мій Федір каже, що таки ті. Начебто вони колись стояли і в Константинополі на іподромі.

— Раз Федір каже, то знає, бо він в Австрії воював, там і лівої руки позбувся, неборака.

— А ще Федір каже, що тих коней колись Наполеон возив собі до Парижа.

— Ганько, за якого Наполеона ти говориш? За того, що бито його під Москвою?

— Аякже, за того. В Парижі стояли коні коло палацу Тюїльрі, а потім на майдані Карусель, де у французів своя Тріумфальна арка. Так що, Фросько, обскакали коники весь білий світ.

— Обскакали, Ганько, весь світ, але раз не бачили Яблунівки, то нічого не бачили.

— Стоятимуть тепер у Яблунівці коло хати Хоми Прищепи. Либонь, на воротах поставить, еге?

— На воротах, кажеш? А може, коло свого постаменту під ясеню, щоб самому сидіти серед коней?

— А правду кажуть, що коні тільки згори позолочені, а всередині бронзові?

— Де ти таку вутку зловила?

— Од Вівді Оберемок чула, а Вівдя не стане брехати.

— Мені зовсім інше плескали! Наче коні з чистісінької міді, всі четверо.

— Аж четверо? Та це ж табун! Добре, що годувати не треба, а то ж, либонь, якщо вони золоті і бронзові, то мають їсти якусь пашу бронзову чи золоту. І пити пійло бронзове чи позолочене.

— Де ж їм такого пійла в Яблунівці набрати?

— Мене питаєш! Піді спитай у Хоми чи в Мартохи, раз їм тих коней кортить. Але якось викрутяться. Правління колгоспу трохи пособить із бронзовим сіном, комбікормів позолочених розстараються. Стільки століть стояли ті коні — і в Константинополі, і в Парижі, і в Римі — й не пропали від голоду, то в Яблунівці тим більше не пропадуть. Хома краще доглядатиме їх, ніж доглядав імператор Наполеон.

— Може, й справді краще, бо який із того Наполеона був конюх? А з Хоми — справний конюх, він уже коло тих золотих коників ходитиме і вдень і вночі. Та й Мартоха доглядатиме...

Так гомоніла Яблунівка про золотих коней, обіцяних мером італійського міста Венеція у подарунок Хомі Прищепі, визнаному найпопулярнішою особою на Хоккайдо, Алясці й Алеутських островах. Усе, як бачимо, складалось якнайкраще, й сам Хома не заперечував проти такого подарунка. Ходив по Яблунівці чепурний, як горщик із квашею, і такий хороший, як свиня в порошу, бо, мабуть, нарадуватись не міг. Але якби ж ви знали, що з Мартохою стало коїтись! Так змарніла на виду й попоганшала, наче їй на обличчі горох молотила чортова дюжина чортів у чортову дюжину ціпів.

І мовчала, наче рот їй замкнено на замок, на шлямбон і на прогонич. Але де ж це бачено, щоб язик Мартошин сидів, як за тином, коли там у роті така тіснота від бажання виговоритись, що й кием не протиснеш. Отож нарешті замок, шлямбон і прогонич було знято з рота, язик як із цепу зірвався — й ох, моя матінко, став труситись, як мокре щеня, дригоніти, як зимою хорт, носитися за зубами й перед зубами, як баба зі ступою.

Мартоха загадково казала, що дідько не дідько, а тільки людей таких тепер рідко, хоче ошукати її й виставити на посміховисько перед білим світом. Вона ото свого Хому позичала спекулянтці Одарці Дармограїсі за породисту телицю. Знає, що лучче дати, ніж узяти, знає, що подарки люблять оддарки. Якщо в Яблунівці позичала пучку насіння весною, то восени віддавала вінком цибулі, і якщо давала, то очі не драла. А що таке золоті коні з Венеції? Ті золоті коні у Венеції перед усім світом на видноті, і якщо потраплять у Яблунівку, то світ і далі витріщатиметься на них. Хай навіть коло криниці стоятимуть, чи в садку під ясеню, чи коло воріт, а білий світ однаково бачитиме їх! А не звикла ж вона, Мартоха, брати, щоб не віддавати, бо в її звичці взяти личком і віддати ре-мінцем. Хе, ті вже повмирали, що даром давали, а в Мартохи нема рівноцінного віддарунка. От нема — й край! Щоб отак: венеційський мер їй золотих коней, а вона венеційському мерові четверо золотих корів! А як нема гідного віддарунка, то не обіратися сорому й стида. Але ж, мабуть, той мер венеційський виб'є хвіст об тин, марно не сподіваючись на віддяку. І, либонь, не сам він здогадався подарувати золотих коней, а підказала йому ота французька співачка-горлодерка, в яку Хома закоханий. Підказала, впрохала, вблагала, аби поглумитися з Мартохи, познушатися з її жіночих чеснот, із яких досі ніхто не міг познушатись ні в селі, ні поза селом.

— Якби тій французькій жабі хвоста, була б вона не проста! — гнівалась Мартоха.— Але хай знає, що й півень на своєму смітті гордий, хай знає, що коли сова з'яст-рубіє, то вище сокола літає!

Наступного дня яблунівці з “Мессаджеро” чи то з “Оррор”, які, звісно, трапляються на районному базарі, довідались іншу новину. А довідались вони про те, що муніципальна рада Венеції запротестувала проти рішення мера подарувати квалдригу старовинних золочених коней яблунівському колгоспнику Хоми Прищепі. Мовляв, нехай і надалі охороняють центральний вхід до собору святого Марка, як охороняли й досі. Цим своїм вчинком муніципальна рада Венеції зовсім не применшувала популярність Хоми в сучасному світі, навпаки, на засіданні ради ця популярність одностайно підкреслювалась, проте ж бо державні венеційські уми вболівали за національні мистецькі скарби. Так, останнім часом неоціненні пам'ятки старовини в Італії розкрадались усілякими грабіжницькими групами, підпільними злочинськими синдикатами, що простягали свої руки до прекрасних витворів скульптури, живопису, ювелірних надбань. Крадені шедеври плавом пливли за океан до американських товстосумів, осідаючи в приватних колекціях. І якби не таке скандальне становище з охороною пам'яток старовини та мистецтва, то вшанування Хоми Прищепи квалдригою позолочених коней, які колись потішили самолюбство самого Наполеона, можна було б тільки вітати. Муніципальна рада на своєму екстреному засіданні висловила впевненість, що яблунівський колгоспник правильно зрозуміє її рішення, а водночас оголосила Хому Прищепу почесним громадянином Венеції. Так, почесним громадянином Венеції, який будь-коли може приїхати в православне місто, скільки завгодно милуватися квалдригою золочених коней біля головного входу собору святого Марка, а також плавати з гондольєром у гондолі по гостинній воді венеційських каналів.

Мартоха спершу зрадїла постанові муніципальної ради — в неї рот як розтулився від усміху, то хоч ногою заткни. А потім якийсь сумнів закрався їй у голову, й стала вона возитися з тим сумнівом, як кіт із оселедцем, а потім сама над собою розжалувалась, як Бог над раком.

— Еге,— сказала,— значить, роздумала ота французька горлодерка. Спершу підмовила самого мера подарувати Хоми чотирьох золотих коней, а потім, видно, шкода стало, то вговорила муніципальну раду, щоб виступили

проти свого голови. Та й я теж із хвороби хороша! Чи завадили б нам на хазяйстві четверо золочених коней? Маємо корову, а тепер іще б мали й коней. Годувати їх треба, кажуть, тільки бронзовим вівсом, а напувати золоченою водою. Де ми візьмемо бронзи й золота на годівлю? Ось і тримали б негодованих, а вони робили в хазяйстві, наче ситі...

А Хома Прищепа мовчав. Десь там слова жили в ньому, як кажани в дуплі, а з дупла не вилітали. Мабуть, хотілось говорити, бо кому ж не хочеться, попікшись на такій okazji, та душив чоловік свої хотіння, як вовк кобилу. Здатний на будь-які витребеньки, німував, як камінь під водою, тільки очі його колотились на змарнілому виду, як чорти лозою, тільки ж зарився він сам у себе, як свиня в багно. А коли вже зовсім стало мовчати несила, то, видно, так йому захотілося висловитись, як ото кортить голому на вулицю.

— Хе, де це в мене є час плавати з гондольєром на гондолі? А робити в колгоспі хто за мене стане — гондольєр? Та сидіть ви вже там у своїй Венеції, мов кулики на болоті!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ,

де Хома загадково мовчить
про захворювання тварин на туберкульоз
та бруцельоз, сибірку й туляремію, ящур і ботулізм

Тирада, якою закінчується попередній розділ, стала знаменита, її передавали з уст в уста. На яблунівській фермі появилася лозунг: "Товариші тваринники, за вас гондольєри не працюватимуть!" Політики й політикани, а також ділки від політики в міжнародних сферах бавились фразою: "Та сидіть ви вже там у своїй Венеції, мов кулики на болоті!" Молодь, що гралась у хіпі, вклала якийсь особливий зміст у вираз "плавати з гондольєром на гондолі".

Не тільки дотепність і філософська мудрість прислужились немеркнучій популярності сказаного Хомаю, хоча ні філософської мудрості, ні дотепності ніхто не скидає з рахунку. А річ ще й у тому, що після цієї тиради Хома замовк. Як ви пригадуєте, він значний час мовчав і перед тирадою, але вже після тиради замовк надовго. Дехто навіть був схильний думати, що мовчанням Хома хотів

надати особливого значення сказаному, хотів наголосити на своєму красномовстві, та ми не станемо поділяти цей погляд. Не станемо поділяти бодай тому, що Хома завжди відзначався красномовством і афористичність мислення та органічне любомудріє ніколи не були для яблунівського колгоспника кусливим свекром чи свекрухою. А справжню причину його історичного мовчання ми схильні шукати в оказії з квадригою античних позолочених коней.

Не можна сказати, що Хома, злостячись на постанову муніципальної ради міста Венеції, посинів, як жаба, й розгнівався так, наче муха йому на ніс сіла. Він не став ні зашморгом давитись, ні сильцем галушки ловити, він і в халяву, як то кажеться, не вступив, і не ошетинився, як їжак, і не спарився, як в окропі, і не став схожий на сердитого собаку, який для вовка — велика користь. Інший би на його місці і в п'ятику кинувся, славлячи горілку та п'яними кулаками дрова рубаючи, але Хома не став напиватись, як квач, не став цівкою смикати, не став собі горлом лихо заганяти.

Хіба що мовчав про отих золочених коней. Інший би молов, як порожній млин, який без вітру меле, інший би бовтав і бовтав, як дурень у воду, інший би сипав, як маком, дрібненько, а Хома після тієї оказії замовк — і край! Мартоха свариться, а Хома хоч би пару з вуст, корова в хліві реве, а Хома як заворожений, кури соко-чуть негодовані, а Хомі як заціпило.

Виявляється, про все можна мовчати. Один, скажімо, все своє життя мовчить про те, що книш — не пиріг, чи про те, що крупник — кулешеві брат. Другий розживеться на відкриття, що киселева їда — до порога хода, зате цим відкриттям не захоче поділитись не тільки з сусідою, а й з рідною матір'ю. Третє від молодості до старості мовчить про те, що однієї руки пальці, та не однакові. Отже, про що завгодно можна мовчати. Мовчати без крику, без галасу, тихенько мовчати — в кулак чи в пригоршчу. Але де ж це бачено, щоб мовчати про четверик золотих коней!

Оскільки ж Хома мовчав і не зізнавався, про що мовчить, то дехто в Яблунівці гадав зовсім не так, як гадає автор. Дехто в селі вважав, що зовсім не про золотих коней мовчить Хома, а про ті хвороби, які нападають на живих коней та всяку рогату і всяку безрогу худобу. А якщо нападають, мовляв, на живих коней, то можуть напасти й на золотих. Отож Хома начебто думав про туберкульоз та бруцельоз, сибірку й туляремію, правець

і ящур, віспу і ботулізм. А ще про чуму, на яку хворіють свині, бешиху та дизентерію. А ще про запалення слизової оболонки рота, про закупорку, звуження, параліч, запалення й спазми стравоходу, про гостре й хронічне здуття рубця, а також переповнення рубця. А ще, звичайно, мало думатись Хомі про гостре й хронічне запалення кишечника, про черевну водянку. А ще начебто Хомі об'їдали вуха всякі клопоти про отруєння — буряками, бавовниковою макухою, про люпиноз, про конюшинну та гречану хворобу. А ще засіло йому в свідомості отруєння кухонною сіллю, запліснявілими кормами, сечовиною, а також отруєння хлорорганічними отрутохімікатами, отруєння препаратами фтору, отруєння сполуками азоту, отруєння препаратами міді та барію, сполуками цинку та ціаністими сполуками. А ще начебто не давало Хомі спокою думання про переломи кісток, опіки, відмороження, шок, про дерматити — бородавчастий, гангренозний і токсичний. Потерпав також Хома за пупкову та черевну грижу, за фурункульоз і травматичний набряк холки. А ще потерпав за суглоби — запалення лопатко-плечового суглоба, запалення ліктьового, карпального, путового, вінцевого, колінного, скакального суглобів...

Леленько, патку мій, патку! Які болі та вболівання, виявляється, можуть бути приховані за красномовним мовчанням Хомі! А ми ж тут іще не все сказали, не всі хвороби та болячки назвали...

Отож було про що помовчати Хомі Прищепі через оту okazію з четвериком італійських позолочених коней! Легко сказати, що мер надумав подарувати, а муніципальна рада Венеції, всупереч меру, відмовила, залишивши античну квадригу біля головного входу собору святого Марка. Притарабанили б Хомі оцю квадригу, встановили б коло воріт дерев'яних чи довкола цегляного постаменту під ясенем, а що далі? А далі вони візьми й захворій бодай на однеєнку з тих численних хвороб, про які оце мовчав Хома! Бо, звісно, все це могло загрожувати четверику позолочених коней. А кого світова громадськість звинуватила б у недбайливому догляді історичної пам'ятки? Та Хома звинуватила б і його рідну жінку Мартоху. Мовляв, у Наполеона обійшлися без болячок, а яблунівський колгоспник не вберіг. Е-е, що б ви там не говорили про славу й шану, а хай ті коні зостаються у Венеції ще не одне десятиліття й століття, а вони з Мартохою поки що обійдуться без такого знаменитого товару, вистачить і породистої корови!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ,

де розповідається про можливі польоти
Хоми в космос і про заздрість людську,
навіяну космічним амплуа яблунівського
колгоспника, а також висловлюється підозра
в тому, що правління колгоспу “Барвінок” збирається
висунути Хому на роль першої в світі снігової людини

Коли Хома Прищепа мовчав, довкола його імені багато всяких чуток і пліток віялось та крутилось. Отим людям, у яких одна голова, та десять язиків, рота не заткнеш і на кожен язик не почепиш замків хоча б тому, що замків малувато в продажу, наша промисловість іще не задовольняє попит. Отож чимало гороху намолотили — й вітчизняного, й зарубіжного гороху, та ми всім тим намолоченим зерном інтересуватись не станемо, хай його свині поїдять чи жінки перетруть на горохвяники.

Але плітки, поговори, обмови, чутки, анонімки та доноси хоча й далекий, та все-таки мають стосунок до громадської думки, а нам ігнорувати громадську думку не годиться навіть у найдрібнішому аспекті. Не годиться тому, що це може викликати плітки, поговори, обмови, чутки, анонімки та доноси, від яких ніхто не застрахований, а тим більше автор, котрий у безрозсудній відвазі взявся за життєпис яблунівського колгоспника Хоми Прищепи. Зовсім не шануючи тих, що брешуть, мов попові собаки, що теревенять-белевенять ані в тин, ані в ворота, що в хоробах кулі ллють і ворон б'ють, автор бодай одним-двома словами згадає версії, де було міри перебрано, дуже переборщено чи передано куті меду.

Вилась у Яблунівці й поза околицями поголоска — мов голуб сизий у піднебессі! — начебто Хому тренують на космонавта. І тренують не в Зоряному містечку під Москвою, а таки в Яблунівці, тільки так таємно, що про це ніхто не знає. Вже так таємно, що сам Хома чи то не здогадується, чи то не завжди здогадується. І що має він космічний скафандр, який піддіває під штани та сорочку, в яких ходить на колгоспну ферму. Тільки знову ж таки — скафандр той космічний теж із секретом, дуже схожий за своєю конструкцією на славнозвісний одяг славнозвісного датського короля: начебто є — й начебто немає. А для Хоми пошито за цим принципом космічний скафандр тому, щоб ніхто не вкрав. І справді, таку космічну вдягачку не вкрадеш!

Чомусь ніхто не дивувався, що саме Хому — й на космонавта! Давно пора запустити в позаземний простір колгоспника-трудівника, чії руки навіть у підзоряних просторах шукатимуть селянської праці. Авжеж, звиклі до земної роботи, такої самої земної роботи вони прагнути-муть у небесних емпіреях. А якщо дуже коротітимо, то хіба не знайдуть там роботи коло землі, щоб орати й сіяти, щоб збирати врожай і молотити, щоб доглядати худібку, вичищати гній на фермі чи підвозити фураж? Можливо, вихід Хоми у космос і покладе, нарешті, початок підкоренню неосвоєних суворих космічних просторів, неоглядних космічних перелогів, непривітної космічної цілини?

Перспектива одкривалась хвальковита — якби такої перспективі та довгого хвоста, то вона сама собі повідбивала б боки. Але ж перспектива ця не з балакучих, які тріщать, мов пустий вітер у полі, перспектива ця за вдачею скромна й сором'язлива така, що їй іноді сором за ворота вийти, отож і ми посторонимось від неї, як вовк од пастки, хай їй буде солоду й замолоду!

Знайшлись у селі ревнивці: чому Хома? Гаразд, колись розпустили чутку про Хому та літаючу тарілку, яку він збирався приспособити, щоб дерть дерла в колгоспі, січку сікла, силос силосувала та в строк виконувала всякі весняно-літні польові роботи. Але ж таку чутку могли розпустити про будь-якого яблунівського колгоспника, нагородивши його цілим мисником літаючих тарілок, то чому Хома, га?

Серед ревнивців-заздрісників бачимо людей навіть шанованих — таких, як директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський і доярка Христя Борозенна. Директор на педнаradі в школі привселюдно заявив, що досі в космосі не побував жоден сільський учитель, жоден директор сільської школи, й ніхто не заперечив йому, бо правда є правда. Так само Христя Борозенна чи то на ранковому, чи то на вечірньому доїнні кинула репліку, що хоч тепер і шанують працю телятниць і свиначок, птахівниць і доярок, але й по нинішній день жодна доярка в космосі ще не побувала. А якби побувала, якби пролетіла трасою Гагаріна, Титова, Ніколаєва, Поповича, Терешкової, а якби проклала свою власну трасу, то тоді престиж професії доярки зріс би неймовірно. Так, зріс би до космічних висот. Тоді б сучасна молодь зі шкільної лави, не закінчивши десятирічки, ринула б у тваринництво.

Бо престиж професії доярки — це зайві кілограми молока, масла і м'яса, котрі, як відомо, ніколи не є зайвими. І тоді б не забарився, можливо, вийти на екрани наших кінотеатрів фільм “Космонавт і доярка”, або “На небесному пасовиську”, або “Любов на космічній полонині”.

Яблунівці підозрювали, що буфетниця Настя з сільської чайної теж потай мріяла про політ у космос, сподіваючись, очевидно, підняти престиж своєї професії. Зосталося загалом, які саме напої вона мала пропагувати на космічних трасах, та вже коли й далі посуватись шляхом логічних і алогічних підозр, то... То можна гадати, що зі звичайного “Червоного міцного” і “Плодоягідного” десь у космічному апараті Настя б збовтала такий міжзоряний коктейль, що від нього очі рогом лізли, а змішуючи “Сонцедар” і “Сонце в бокалі”, могла б домогтись такого міжгалактичного трунку, який би вбив позаземні цивілізації на відстані в сто тисяч світлових років од Насі!

Щоб більше не згадувати про заздрісників, назвемо серед них і Одарку Дармограїху, котра начебто зі своїм спекулятивним земним умінням хотіла вийти на позаземні орбіти. Вважаючи, либонь, що дефіцитів там значно більше, ніж на землі. А якщо мало, чи й зовсім мало, а то й нема — ще ліпше: тоді можна буде в космос доставляти не тільки земні ходові товари, а й земні неходові товари. А й навіть ті завалючі з яблунівського промтоварного магазину, що роками тут припадають пороком... І серед заздрісників, мабуть, слід назвати листоношу Федора Горбатюка, який за вдачею своєю не міг не бути заздрісником. Стільки переносивши всякої кореспонденції, він вважав, що має чималий досвід перед людьми і заслуги перед древньою професією, аби претендувати на нову орбіту для своєї діяльності, а саме — орбіту космічну. Бо хіба не зміг би він у далекий космос доставляти пошту з Землі, та й з цієї самої Яблунівки, що стала для нього замала? Хіба б не впорався, припроводжуючи кореспондентів з космосу на Землю, та й у цю ж саму Яблунівку?

Коли Хома Прищепа мовчав, то народилось і чимало інших чуток, на які в Яблунівці ніколи не було недороду. Бураки могли вродити менше проти плану, корови дати менше молока проти зобов'язань доярки, а от чулки — понад плани, які ніхто не складав, і понад зобов'язання, яких ніхто не брав у цій важливій галузі громадського життя. Отож бодай побіжно зупинимось на чутці (яка,

либонь, у пічурці народилась, бо була крива, як криве дерево!), начебто Хома Прищепа є не хтось, а замаскована... снігова людина! Яка тут алхімія, спитаєте ви? Так само спитав би й автор, котрий трудно й чесно міркував над цим яблунівським поговором. І якщо ви не здогадались і здогадається лише через місяць, то автор уже зараз ладен поділитися своїми міркуваннями.

Звісно, Хома ніколи сніговою людиною не був. Ні тоді, коли вийшов із лона матері, появившись у цьому кращому з найкращих світів. Ні тоді, коли залицявся до Мартохи, бо хто-хто, а яблунівська дівчина, хоча зроду-віку не зналася з жодним сніговим парубком, одразу відчула б підміну й дала одкоша Хоми. І не був грибок маслючок сніговою людиною на фронті, бо всі добре знають, що німецьких фашистів побили таки не снігові люди, а радянські, й жодної снігової серед них не було. Й не обернувся Хома на снігового перевертня в післявоєнний час, коли слід було піднімати зруйноване господарство.

Отож, народившись од яблунівських батька-матері, Хома ніколи не був сніговою людиною. Це зафіксовано в паспорті, в нагородних листах і в тих квитанціях, по яких він сплачував за електрику. Але, бачите, надто багато галасу зчинилося останнім часом із тією сніговою людиною, яку шукали і в горах Тянь-Шаню, і в Гімалаях, і в Кордільєрах. Так захопились пошуками снігової людини, що подеколи здавалось, начебто престиж тієї або іншої держави залежить від того, на чий території вперше буде знайдено й науково класифіковано цю снігову людину. Отож, зваживши на терезах розсудливості й політичної далекоглядності цю міжнародну вакханалію, правління яблунівської артілі "Барвінок" начебто звернулося з проханням до Хоми, аби саме він претендував на роль першої снігової людини. Бо чи багато візьмеш толку з того, що згодом десь у горах Тянь-Шаню знайдеш справжню? Справжня може виявитися груба й неотесана, ходить босоніж і в звіриній шкурі, що тхне курним димом печери, справжня снігова людина й слова по-людськи не годна сказати. Авжеж, ніяк не порівняєш із Хомою, котрий і озутий у черевики фабрики імені Клари Цеткін, і костюм носить швейної фабрики імені Смирнова-Ласточкина, і пишається в сорочці фабрики імені Чапаєва, й подеколи їсть варену лікарську ковбасу, виготовлену на фабриці імені Котовського, зрідка палить цигарки фабрики імені Луначарського, п'є пиво пивзаводу імені Ломоносова,

пригощає Мартоху цукерками фабрики імені Сакко і Ванцетті. А лексика Хоми значно багатша, ніж її здатні вмістити всі досі випущені словники, авжеж, бо в лексиці Хоми, як і багатьох інших колгоспників, є такі колоритні слівця та карколомні звороти, що їх не витримало б ні дореволюційне, ні пореволюційне видання. Хіба хтось за-сумнівається в тому, що мовний апарат снігової людини бліде ніщо порівняно з мовним апаратом Хоми? Отож кому, як не Хомі Прищепі, й претендувати на роль першої снігової людини, з котрею й погомоніти можна ладком про яблунівські та державні справи, й горілочки хильнути так, щоб із вух дзюрчала, й солоненьким, як маринований грибок, анекдотиком перекинутись, і до молодичь податись через дорогу навприсядки!

Мабуть, яблунівське правління, висуваючи Хому Прищепу на роль першої снігової людини, міркувало ще й так: від першого в світі космонавта — до першої снігової людини! Оскільки ж Хомі Прищепі в силу історичних обставин стати першим у світі космонавтом не дано, бо історії рогів не скрутиш і не повернеш її назад, то першою в світі сніговою людиною стати цілком можливо. Та й чому не можливо, коли в нас здавна існує славна традиція: не чекати, поки достойна людина висунеться на достойне місце, а на достойне місце висувати висуванця. Отож нехай Хома Прищепка і буде таким висуванцем, нехай гідно несе ярмо слави першої снігової людини.

Трудно, скажете. І якось незвично, скажете. Та й до-свіду, скажете, ніякого. Але хіба ми не першопроходці, не підкорювачі трас — хоча б космічних? То нехай Хома Прищепка пройде трасою снігової людини, хай покрутиться в її шкурі, а ми вже полюбуємось, а ми вже потішимося. Бо негоже віддавати пріоритет, яблунівський “Барвінок” за пріоритет горлянку перегризе.

Й інші чутки ширились про Хому, бо якщо ти на видноті, мов гуля на лобі, та до того ж іще й мовчиш загадково, мов риба об лід, після тієї придибенції з чет-вериком позолочених італійських коней, то чуток рясно родитиме... Начебто він готується їхати в далеку Шот-ландію, щоб нарешті розгадати загадку озера Лох-Нес, своїми руками виловити знамените чудовисько Нессі... Та ми не станемо докладно зупинятись на цій хоч і цікавій, проте неправдивій чутці, бо нарешті маємо намір по-слухати самого Хому, який ось-ось розтулить уста.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

де Хома не хоче їхати ні до Великого Вербчого, ні в Сухолужжя, ні в Чудви, а тільки до Америки

Повернувся якось мовчазний Хома Прищепка з колгоспної ферми додому — стомлений, як вірьовка, на якій з ранку до вечора воду із колодязя витягають. І очі в чоловіка наморені, мовби два кінських хвости, якими коні в лузі відганялись від гедзів. І руки натружені, мовби два собаки, які від усієї душі цілу ніч брехали на місяць, а вдень, здурівши, й золоте сонечко в небі обгавкували натщесерце. Ніколи так не стомлювався в колгоспі, то, либонь, і на цей раз охляв не від улюбленої роботи, а від усяких пліток, чуток, обмов, поговорів, поголосок, що доходили до його незамкнених вух.

Поклав на столі темні, мовби з ковальського горна вийняті, залізні болванки кулаків і дивився на них, наче на дику диковину, коли ото свиня не кована. Либонь, за дні мовчання голос йому десь глибоко запав у грудях, як западає на дні в криниці відро, що зірвалося з ланцюга. Зрештою, став витягувати голос із грудей — і пролунали з горла схлипування, булькання, зітхання, шепіт і по-свист.

Мартоха, перед чоловіком гарячу страву ставлячи, нахилилась до його рота, наче мала обіруч зловити оте довгождане слово, щоб воно, сохрани Господь, у двері не вилетіло, бо потім шукай вітра в полі!

— Мартохо! — зрештою вирвалось те перше й те найважче слово з грудей.— Поза морем і так багато всякого лиха, а їм Бог іще й жінок наплотив...

— Тьху, чоловіче! — сахнулась Мартоха.— Й чого тобі забивать памороки заморськими жінками?

— Я оце, Мартохо, на своє думання сам набрів, ніхто не пхав... Їхати чи не їхати?

— А куди, Хомонько, їхати?.. А куди, Хомонько, не їхати?.. Бач, як довго мовчав, хоч і не живемо з тобою, мов кішка з собакою. І немає в нас так, щоб ми вдень одне одного гудили, а вночі одне одного любили... То куди їхати?.. Куди не їхати?

— В Америку, трясця її матері! — Й Хома вдарив кулаками, наче молотами, по столу.

— А я думала, що ти збираєшся у Велике Вербче, там, кажуть, у магазині викинули славні соковижималки,

а в цьому році ой як рясно має вродити яблук... Значить, тебе в ту Америку пускають?

— А чого б це мене мали пускати?

— Значить, не пускають?

— А чого б це мене не пускати?

Мартоха, ледь отетерівши, стала схожа на оту ліниву, яку й ноги не носять, очі позлазились на обличчі, як мухи після морозу, а губи їй порозсідались на всі боки, як решетилівська толока.

— Чого це мене мають пускати чи не пускати? Захотів — їду, захотів — не їду.

Мартоха заходилась. якесь слово м'яти в роті, проте, либонь, м'яла так, наче три дні не їла хліба, а слово їй прилипло до гострих зубів, як до смоляної лавки. Й нарешті випустила те пришаломонене слово з рота, й подибицяло воно, мовби приблудна вівця.

— Та з якої хвороби та Америка знадобилась? Подайся в Сухолужжя. Там, кажуть, у промтоварах такі сапки викинули, що не гнуться, а нашу вже іржа сточила, чим город обідемо?

— Совість кличе, Мартохо! Фермери. Совість кличе, щоб, може, разом із фермерами пройтись у великому поході, пройтись зі штату Айова до Білого дому у Вашингтоні. Притискують, Мартохо, фермерів, що їм уже невикрут, дихати нічим... Індіанцям теж трудно в резервації, як мор і голод у них, а утисків скільки, а знущань!.. Негри, Мартохо, в безправ'ї живуть, ку-клукс-клан без ножа ріже... Оце я подумав, як подумав, як подумав! Скільки ще в них силують отого діда скакати за кавалок хліба, скільки ще там багатих шепчуть із кумою, а убогі з сумою, скільки ще отих, що прагнуть навіть у старця кий відняти! То чи можу я сидіти склавши руки, цень-цень, аби день, аби вечір близько? У нас в Яблунівці як говорять? Волю неволя вчить.

— Хомонько,— залебеділа рідна жінка Мартоха,— а може б, ти в Сухолужжя все-таки подався? Або у Велике Вербче... Або в Чудви! Скрізь у нас тихо й спокійно, голови не віднімуть.

Вона, либонь, своєю ласкою хотіла проткнути Хому, наче вужа вилами. Тому й бо в цю хвилю лагідність із неї йшла, як вода з каменя. Проте чоловік, забувши про страву на столі, яка вже задубіла, все дужче сурмонився на лиці, наче його пригощали вареним милом. І Мартоха тоді вмить забула свою лагідність, уже говорила — як гвіздки прибивала:

— То, значить, я тобі наче старий чобіт: скинув із ноги й викинув? А хто за тебе в колгоспі робитиме? А хто за тебе сидітиме під ясенем на постаменті? — Руки її шугнули над головою вгору, як блискавиці. — А чиї плечі твою славу, Хома, триматимуть? Нема такої людини ні в Яблунівці, ні поза Яблунівкою, тільки твої плечі те жорно і вдержать.

Інший би замовк, обмірковуючи, але ж, як пригадуєте, Хома напередодні довго мовчав, наче аршина проковтнув ізнічев'я. Гадали, що він побивається за четвериком італійським, за позолоченою квадригою, а, виявляється, зовсім інше варилося в душі. Отож мав час обміркувати й зважити, а тепер викладав слова — наче зі сковороди оладки, печені на олії соняшниковій.

— Мартохо, згадай, що ні люльку, ні тебе я ніколи й нікому не позичав.

— А так не позичав, — знітилась Мартоха, згадавши, як сама позичала Хому за телицю.

— Бо не тільки від людей знаю, що віддаси жінку — й сам мусиш свистіти в сопілку.

— Тобі вже, либонь, бачиться, що я клячусь — і то не віддаєш! — утішилась Мартоха.

— Значить, і за морем не захочу, щоб там на злість якійсь жінці та було мене бито.

— Бо ти, Хомонько, знаєш, що шафрану не перетреш, а Мартоху не перепреш.

— Еге ж, Мартохо, ти й кам'яну гору пересічеш, а я не гора — тільки Хома. Значить, не старий ти для мене чобіт, а завжди новий, якому і зносу немає.

— А це, Хомонько, не така правда, як у рові вовк іздох?

— А хіба на моїй правді пальці знати? А хіба я передом січу, а зад волочу? — грізно, мов Ілля-пророк, запитував Хома. — Отож-бо й воно, Мартохо, що правду кажу, а брехнею хліба не їсти!.. А про постамент говориш... — Хома лише на коротку часинку замислився, наче якесь не зовсім старанно вим'яте слово доминав до кінця. — Хай порожній постоїть...

— Але ж, Хомонько, святе місце ніколи не буває по-рожне, — нагадала жінка чомусь пошепки.

— То хай сідає кожен, кому заманеться! — великодушно кинув Хома, вельми гордий собою.

— Кому заманеться? Отак із вулиці? Яке брело, таке й забрело? Волоцюги й гультіпаки?

— А чому б і ні! — великодушно сміявся Хома, радий зі своєї широти душевної.

— Але ж колгосп ставив постамент не якимось лобурям чи проїжджій шоферні, не п'яницям чи яблунівським джигунам, а тобі, заслуженому. Й навіть пам'ятник обіцяли!

— Нині поставили мені, а завтра, дивись, можуть іншому віддати, правда?

— Віддати, кажеш? Звісно, можуть,— зітхнула.— Та поки надумуються віддати, насидишся, Хомонько, вволю, а мені від людей теж якась повага за той постамент.

І в її очах стало пихи на три штихи; й лице її в усміщечку вирядилось, як телятко в мішку; і брівки її стрибнули туди-сюди, мов двоє поросятко, що рівнялись до лошаток, але ж не змогли дорівнятись, бо шерсть не така. І, може, Хомі задля цієї нагоди теж можна було запишатись, мов кошеняті в попелі, та не запишався, бо неспроста ж думні думи варились у голові, як раки в казані.

— А слава моя, Мартохо, вже нехай тут у Яблунівці без мене поіндичиться й поприщиться.

— Як то слава поіндичиться без тебе? А коли хтось привласнить, що потім не відбереш?

— Як без мене? А так: я там, а вона тут. Нехай вона поверх дерев ходить, хай через голови плює і кривим оком ні на кого в колгоспі не погляне. Хай моя слава тут без мене заверне собі ніс, хай гне кирпу, хай хвоста розпускає. І хай навіть думає, що вона одна сорока білобока.

— Ой, Хомонько, це ж вона так розбеститься без тебе, так розволочиться!

— І що — хай від неї відпочину, а вона від мене передихне. Хай іде до Будинку культури й несе свою голову, як гуска. А здибається з директором школи Кастальським, то хай покиває головою, наче кобила в спасівку. А побачить голову колгоспу Дима, хай дметься, як жаба проти вола.

— Вкрадуть,— жахалась жінка,— й проциндрять. Чужі люди твою славу в буфеті проп'ють чи повезуть в Одесу й там на Привозі втридорога продадуть. Тоді вже ніколи не побачиш, як твоя слава величається, наче сучка в човні. Ще не пізно тобі, Хомо, схаменутись і передумати.

— Передумати? Багато я думав, щоб передумувати. Болить мені доля тих в Америці, що у великому судні та на самому дні. Чом не поїхати? Щоб не сказали, що

я лиш до себе горну, що я свою славу взяв — та й прав, що моя слава лиш собі править.

— Осб̑ у Великому Вербчому, або в Сухолужжі, або в Чудвах...

— Та годі з Чудвами! — grimнув Хома. Й Мартоха не впізнала свого чоловіка. Отож був досі грибок маслючок, що крізь землю пройшов і червону шапочку знайшов, а тут... А тут — роздало його вшир, підняло вгору, в очі налляло вогню, на губи поклато справедливий гнів. І знову grimнув Хома: — То камінь сам собі належить чи пеньок. А вже навіть трансформаторна будка собі не належить. А я, Мартохо, належу людству й часові, то яке маю право ховатись?

— Коли ж тебе, Хомо, в дорогу збирати — до того Білого дому?

— Поволеньки збирай, а збереш — от і поїду, — мовив Хома, беручись за ложку й сьорбаючи страву.

А Мартоха хоч й нівроку жінка, та стала мінятись хутко від переживань. Пожаліснішали в неї очі, наче їм у світ за очі; а бровенята її скидались на тих двох настраханих зайчиків, які мимоволі біжать понад озерами її очей, бо літати в них немає чим. А в погляді всяких думок налилось — хай і вороги, видко, таких думок не знають безнадійних. Зітхнула Мартоха — й зітхання її здалося схожим на сухий пісок, із якого бича не вкрутиш.

Ой, Америко, Америко, хоч сядь та й руки сложи, хоч сядь та плач, хоч стань та реви!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ,

де мовиться про появу у Яблунівці
робота Васі, який має замінити Хому на
тваринницькій фермі, наводяться зразки його
науково-технічних лайок, а також аргументованим
дідівським способом доводиться його чоловіче достоїнство

Подеколи автор ловить себе на думці, що все-таки добився до Яблунівки з нечистими намірами. Відкидає цю думку, щоб згодом, дивися, знову зловити себе не на якійсь іншій думці, а таки на цій самій. І нечисті наміри — не просто в тому, щоб пожити в селі та ближче зійтись з Хомою, а насамперед у тому, щоб викрасти найсвіжіші факти з його життя, попаразитувати на його

почуттях і думаннях, як капуста тля паразитує на капустяному листку, і вже згодом життя і діяння позиченого чоловіка показати перед читаючим загальом од свого імені. Наче Хоми руки відняло й він не годен узятися за перо, щоб із самобутнім іскрометним гумором, послуговуючись призвою свого магічного реалізму, самому розповісти про себе!

Почуваючись нищпоркою, підглядачем, котрий і через замкову щілину не посоромиться зазирнути, почуваючись злодієм, котрий здатен поцупити все, що легко лежить (а факти з життя Хоми Прищепи вже так, здається, легко лежать, що кожен безкарно може зазіхнути на них!), автор усе ж таки почувається нищпоркою, підглядачем і злодієм особливого, так би мовити, сорту. Привласнюючи, він прагне привласненням багатством поділитися з усіма і в цьому бачить свій вроджений, а згодом і розвинений альтруїзм. Тобто він не ховає Хому за лаштунками сцени, а, навпаки, виводить старшого куди пошлють із колгоспу “Барвінок” на авансцену історії, і що при цьому не забуває себе, то вже даруйте цю слабкість, характерну чи не всім. Інакше б ця розповідь подеколи не скидалась на медаль, де обидві сторони — лицьові: на одній лицьовій стороні — Хома, на другій — автор!

Можете й посміятись: подеколи здається, що Хома — то насправді сам автор, тільки в іншій іпостасі. В тій іпостасі, що багата Мартохою й спогадами про спекулянтку Одарку Дармограїху, що має десь у близьких чи далеких мандрах бойового побратима Дмитра Волосюка, а в Яблунівці названого синочка Хому Хомовича, котрий, щоправда, вже з деякої пори не Хомович... У тій іпостасі, що знається з дідами Гапличком та Бенерею, що любить смикнути чарчину в чайній у буфетниці Насті, що зберігає спогади про незабутнього яблунівського бухгалтера Петра Зосимовича Вараву, про котрого в цьому світі щодня нагадують очі породистої корови, на яку обернулась породища телиця... Гай-гай, а що вже тоді казати про лексику, про думки, про манеру вислову, коли автор не годен втямити — де його добро, а де багатство Хоми, де своя приказка, а де позичена!

Цей відступ — щире зізнання, документ душі, і, маючи на руках такий документ, якийсь літературний сутяжник зчинив би галас про плагіат, про наслідування, про злодійство, написав би до редакцій багатьох газет, звернувся б до Всесоюзного агентства авторських прав. На

щастя, Хома Прищепи не з таких сутяжників. Скільки не обкрадай — однаково не обкрадеш, зостанеться. І не просто зостанеться, а й побагатшає яблунівський колгоспник, а й для інших нищпорок і підглядачів стащить його життя!..

Чи не помічали ви такої дивної дивини... Ось має з чоловіком, наприклад, статись пригода — одружитись він чи в лікарню ляже, одержить урядову нагороду чи полетить із високої посади. Так от, цей чоловік ще сам не знає про свою завтрашню долю, ще, можливо, тільки здогадується підсвідомістю, а довкола все вже відомо до найменших подробиць! Отож іще не встиг Хома Прищепи в своїй хаті розімкнути уста після великого свого історичного мовчання й не встиг іще обізватись до Мартохи, як село вже знало, що він має їхати до Америки!

Поїхати до Америки, як відомо, не штука. А хто ж тебе, чоловіче, на роботі замінить, хто замість тебе на фермі коло худоби ходитиме — ось у чому штука! З тієї самої Америки, може, хтось прибіжить і вхопиться за твої вила — Джон чи Джозеф, Петерс чи Джордж?

А без Хоми яблунівській тваринницькій фермі хоч живцем у домовину лізь. Але як зуміти долю свою загнати на слизке, щоб перехитрувати її, щоб не було так: чи совою в пень, чи совою в дуба, а все сові буба! Як? І вже в тумані бачилось яблунівському правлінню, як біда на біді їде, бідою поганяє, тобто: завалений план по тваринництву їде на такому самому заваленому плані по кормах та комбікормах.

І прошелестіло по Яблунівці, як шелестить вітер за пазухою в української тополі: ш-ш-ш-ш...

І вдруге прошелестіло по селу, як шелестить вітер побіля розквітлої калини: ш-ш-ш-ш...

І втретє прошелестіло скрізь, як шелестить вітер-пройдисвіт побіля скирти соломи: ш-ш-ш-ш...

А шелест цей на мову людську слід перекласти так: на яблунівській фермі замість старшого кудя пошлють Хоми Прищепи працюватиме робот. І не робот учорашнього дня. І не робот нинішнього дня. А робот майбутнього!

Звісно, увагу авторську прикуто до Хоми й до його майбутньої поїздки до Америки, але було б несправедливо, якщо забути про робота. Скажемо, що з району він прибув рейсовим пошарпанним автобусом — тим самим, у якому не так давно сільська самогонниця Вівдя Оберемок із італійської “Мессаджера” чи то з французької “Оррор”

вичитала про викрадення Хоми. З певних міркувань робот був замаскований під звичайного подільського дядька, а тому нічим і не відрізнявся від дядьків, що їхали в автобусі. Зійшовши на зупинці в Яблунівці, робот зупинився, розглядаючись довкола. На круглій, мов закіптюжений казанець, голові робот мав кепку-восьмиклинку з пиптиком у центрі. Зодягнений у рубчиковий піджак, штани мав коричневого вельвету. Штани бульбашились на колінах, скидаючись на два гігантські парашути космічного призначення. Черевики мав збиті на передках і зчесані на каблуках. Очі схожі на два живі уламки небесної голубизни.

Першими кроками робота на яблунівській землі були кроки до чайної. Тут він не справив ніякого враження ні на завсідників, ні на буфетницю Настю. Либонь, тому не справив, що не став пити горілку, промочуючи горлянку пивом, а відразу видудлив кухоль пива, а вже тоді смикнув сто грамів. Витерши мокрі губи рукавом, робот розплатився з буфетницею і, не хитаючись, подався до виходу. В порозі він затримався, вхопившись рукою за одвірок,— либонь, якась надскладна деталь у його надскладному нутрі забарахлила. Проте забарахлила тільки на коротку мить, бо вже за хвилю робот відірвався від одвірка, відважно переступив поріг яблунівської чайної — й рівною ходою подався геть.

Парадоксальність ситуації з роботом полягає, зокрема, ось у чому. Яблунівці, звісно, не такі здібні, як від до корита, щоб оминути своєю увагою появу робота в селі. Вони стежили за кожним кроком цього чуда техніки, цього досягнення людського генія, проте стежили непомітно, з уродженим тактом. А про їхню поінформованість і говорити зайве. Бо навіть немовлятам, що не відірвалися іще від материнських грудей, у підсвідомості було закладено, що ото по вулиці йде робот, робот званий Вася.

Треба сказати, що робот Вася працювати взявся не згірше від Хоми. Низько насунувши на твердий лоб кепку-восьмиклинку, робот із вилами-згрелями в руках кидався до гною, як вогонь до сухої соломи. А що був залізний, а що був із чутливих і надчутливих деталей, то не тільки не стомлювався, а й не пітнів, а й не відпочивав. Либонь, перехопив од когось із яблунівців приказку, бо уста весь час шепотіли: "Хоч вогню до мене прикладай!.. Хоч вогню до мене прикладай!" І, милуючись заповзятливцем, зоотехнік Трохим Трохимович

Невечеря бубонів захоплено: “О, він не чвала, як неживий, о, він не лежить, як пес на стерві, о, він не спить, а спочити й ніколи!” І Хома Прищепа, гордий за свого напарника, якому не гріх доручити на час поїздки до Америки свою трудову ділянку, згоджувався із зоотехніком: “Еге, він не такий, що повечеряє — і не прокинеться!”

Голова колгоспу Дим теж навідався на ферму. І не тому, що, може, засумнівався, чи правильно вчинив, прийнявши роботу тимчасово в члені колгоспу. Авжеж, правильно!.. А цікавило Михайла Григоровича інше: чи не можна в майбутньому працю колгоспників замінити працею роботів? І так приглядався до робота Васи, й сяк принохався до нього — не робот, а невтомний трудяга. Звісно, шкода, що зловживає оковитою... Та коли з толком і з розумом, міркував голова колгоспу Дим, то робота можна використати й з агітаційною метою. А саме з такою: щоб дехто вчився в робота не відлежуватись у холодку, щоб не були отакими — як спить, то не їсть, а як їсть, то не дрімає! З інших колгоспів навідувалися б у “Барвінок” по передовий досвід...

Й від цих мрій у Михайла Григоровича запаморочилися памороки, й він оперся плечем на стіну в корівнику, щоб не впасти.

А робот Вася ходив, як сокира-саморубка, по фермі, робив усяку роботу, яка тільки потрапляла до рук, і приказував: “Хоч вогню до мене прикладай!.. Хоч вогню до мене прикладай!..” І хоч би тобі якийсь суглоб хруснув, хоч би тобі якийсь індикатор відмовив, хоч би тобі електронний агрегат вийшов із ладу!

Не дивина, що на робота Васю стали заглядатись яблунівські молодіці. Й не тільки ті, що під вербою брови загубили чи мали дітей-самосійок.

Автор не був свідком цієї сцени, про яку йтиметься далі, але ж обійтись без неї не можна, порушиться гармонія розповіді, яка й так подеколи надто дисгармонійна. Але ж сором не нагодує! І хоча авторським очам не перший базар, а вже третій ярмарок, та він на цьому третьому ярмарку про всяк випадок та про запас позичить ще очей і в сірка й оповість... Й оповість із чужих, звісно, уст про okazію, що сталася з роботом Васею в Будинку культури.

Після колгоспної ферми робот у сільській чайній випив трохи пива, бо, либонь, його внутрішня надскладна система надскладних елементів подеколи потребувала бочкового

чи “Жигулівського”. Загризши смаженим свіжомороженим хеком під маринадом, робот за своєю звичкою витер губи рукавом і подався до Будинку культури на танці. Музикаючи з якоїсь пісеньки слова “а вже через нашу хату та й качки летять”, робот зупинився неподалік від гурту, що під радіолу танцював шейк.

Хто знає, чому поява робота на танцях не сподобалась яблунівським парубкам. Може, тому, що дівчата цікаво позиркували на цей останній витвір людського генія і сучасної інженерії, а вони самозакохано звикли відчувати ласку дівочих очей тільки на собі. А може, тому не сподобався робот Вася, що від нього ткнуло не тільки коров'ячим гноєм, а й гостро несло “Жигулівським” пивом. Ну, гаразд, коли від робота тхне гноєм — до такого яблунівським парубкам не звикати, але де ж це в світі чувано, щоб від робота несло пивом?!

Легенько так — ліктями, грудьми та плечима — робота Васю виштовхали надвір, під лагідні весняні зорі. З уживанням характерної для яблунівського парубоцтва термінології почалася стихійна прес-конференція.

— Слухай, фраєр, ти самодельний чи тебе клепали разом із французькими фірмами?

— Тебе, такого красивого, чи не в кукурудзі монтували з транзисторів старим дідівським способом?

— А може, не в кукурудзі монтували, а в капусті зварювали газозварювальним апаратом?

— А якщо тебе, фраєра, клепали разом із французькими фірмами, якщо дідівським способом монтували з транзисторів у кукурудзі, якщо зварювали в капусті газозварювальним апаратом, то чого заглядаєшся на яблунівських дівчат? Гайда, хлопці, перевіримо, чи велике в нього право заглядатись на наших дівчат!

І яблунівські хлопці заходились перевіряти. Перевірка велась досить незвичним способом — ніхто не став вимагати документів, папірців, а, розперезавши на роботові Васі широкий армійський ремінь, хотіли розстебнути штани.

Отямившись і схаменувшись, робот Вася заходився захищати своє достоїнство робота так, як на його місці захищав би будь-хто. Проте дужі парубоцькі руки так надійно скрутили це чудо техніки, цей витвір людського генія, що витвір людського генія тільки сопів і плювався крізь зуби, лаючись. І лаявся він чомусь не так, як то годилося б лаятись хрещеному синові науково-технічної революції, запрограмованому наймодернішою термінологією,

а якось примітивно, по-старосвітському, що, здавалося, зовсім не личило навіть роботів застарілої конструкції. "А сто сот крот його ма! — лаявся робот Вася.— А сто дідьків у ваші бебехи й печінки! А хай ваші батьки показяться!"

Робот Вася шпиняв і кпинив, проте ці шпиняння й кпини швидше пройняли б у домовині покійного бухгалтера Петра Зосимовича Вараву, ніж яблунівських парубків, якщо вони вже так заповзялись. Та ви б їм зараз на груди землі насипали — й не помогло б! Отож, ремінь розперезавши та штани знявши, парубки яблунівські навіть переконались, які права у робота Васі заглядатись на їхніх дівчат. Либонь, були так вражені побаченим, що дружно відпустили розхарапудженого робота. Гомоніли:

— Ну й подумались наші вчені до техніки! Та в цієї техніки коло пупа чортів купа...

— Авжеж, такого старого собаку, як цей робот Вася, важко до ланцюга привчити...

— Така техніка, як цей робот Вася, хутко перемолотить усю гречку в Яблунівці...

І, залишивши робота Васю, порозходились хлопці, похнюплені, наче падали з вишні та піймали черешню.

І вже не один яблунівський дядько того вечора підозріливо приглядався до своєї жінки: про що так ревно задумалась — чи не про отого робота Васю, про якого впала слава опукою в ноги. А як подумати — хіба щось ліпше могло замінити в колгоспі химородника Хому Прищепу, котрому, бачте, замандюрилось добиватися в Америку, наче та гемонська Америка не могла добитись до Хоми.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

де розповідається про таку новину інтимного побуту, як поява цнотливості, придбаний Хоמוю для рідної жінки Мартохи, а також висловлюється припущення: чи не спричинився до цієї okazji шалапутний робот Вася?

Життєпис яблунівського колгоспника Хоми Прищепи дедалі більше потребує поважного ставлення: щоб можна було багато казати, та не було чого слухать. Або ж навпаки: щоб було що слухать, та не було чого казати.

Поважне ставлення до життєпису Хоми не відмітає й іншого славнозвісного принципу — що то плести, коли не знаю що, й шкода того говорити, що не варити, й скільки віршовку не плести, а кінця їй не буде,— та, либонь, пора перейти до діла насущного.

А діло насущне, так підказує інтуїція, потребує, щоб коло нього не тупцялись, як ватага підпилих механізаторів коло зачиненої яблунівської чайної, а відразу брали за роги.

Візьмемо це діло за роги: Яблунівка заговорила про те, що Хома Прищепа для своєї рідної жінки Мартохи чи то придбав у районному магазині господарчих товарів, чи то власноручно із заліза викував пояс цнотливості.

Для того, хто недочув або не повірив, автор повторює: перед своєю поїздкою до тієї гаспидської Америки старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок” надумав на свою жінку надіти пояс цнотливості. Ну ж, скажуть, в живії очі бреше, щоб оббрехати не тільки Хому, а й жінку його! А все, напевне, від заздрості, коли ото, розперезавшись, чоловік їсть і їсть чуже пригосання, сподіваючись розбагатіти, а насправді — щоб пузати й перепузати!

Мовляв, де ж це в наш час видано, щоб рядові колгоспники та зодягали на своїх жінок, теж рядових колгоспниць, та й пояси цнотливості! Українське село ніколи й не чуло про такі пояси, хоча від того невідання в українському селі не поменшало цнотливості.

Голова колгоспу Михайло Дим чухав у конторі свою виту-перевиту кільцями кучериків потилицю: чутка є чутка, її не докажеш і не перевіриш. Досі про пояси цнотливості в їхніх краях не знали; на всяких нарадах по передачі передового досвіду теж не говорилось про пояси цнотливості. Про корми, урожайність, особливо про приховані внутрішні резерви точилось усіляких балачок чимало, а щоб про пояси цнотливості?.. Вже хотів зняти телефонну трубку, щоб подзвонити в сусідні колгоспи та розпитати про це чи то нововведення, чи то старовведення, та вчасно схаменувся: а коли його піднімуть на глузи? Либонь, ніяких інструкцій чи рішень про пояси цнотливості не було, то чи не краще сидіти нишком-тишком і ждати... По шапці за таке діло дати не повинні, бо по шапці дають за невиконання планів, за липову звітність, за оковамилювання, за фальшиві документи. Ну, може, при нагоді посміються, довідавшись про таку

придирчивість, але чужий сміх не повинен довести до інфаркту.

Яблунівське жіноцтво, яке завжди знає більше, ніж є, зовсім не здивувалося з чутки, начебто Хома зодягнув пояс цнотливості своїй рідній жінці Мартосі. Чи то жіноцтво вже так звикло нічому не дивуватись у нашому житті, чи то вже так було надивоване, що для нових здивувань не вистачало ні часу, ні здоров'я, проте цю новину зустріло спокійно. От якби в промтоварний магазин підкинули ходові товари — тоді б втратили спокій, паніку зчинили, колотнечу, гвалт, ажіотаж, а чого, скажіть, панікувати чи гвалтувати, коли Хома підперезав свою Мартоху поясом цнотливості? Повернеться з Америки — й зніме, а нашим жінкам не звикати до будь-якого одягу. Хіба чунів із синьої, чорної та червоної гуми не носили, хіба з солдатського галіфе не шили собі спідниць, хіба з парашутного шовку не спроторювали такі блузочки, що однорукі чи одноногі інваліди очей не могли відірвати, а що вже там казати про хлоп'яків, у яких тільки вуса посіялись і на плечах яких лежала вся колгоспна робота? А тут якийсь пояс цнотливості із замочком, ключик од якого полетить в Америку...

— Ото все через шалапутного робота Васю,— здогадалось яблунівське жіноцтво.— Підміняє Хому на фермі ота техніка, то, звісно, захоче підмінити Хому коло Мартохи. І хоч Мартоха наче фортеця, але краще фортецю взяти на замок, щоб не сушити собі голову аж в Америці.

Робот Вася, перекочуючись по селі на ногах-шарнірах і посвічуючи голубуватими індикаторами, встановленими в зіниці очей, прислухався до тих балачок упівуха й ще нижче насовував на випуклого лоба кепку-восьмиклинку. Своїм хитрим виглядом наче казав, що коли невспійної роботи на колгоспній фермі не злякався, то тим паче не злякається й пояса цнотливості. Навіть замкненого на замок. Навіть якщо ключик від замка випаде з авіалайнера і потоне на дні Тихого океану або ж опиниться в череві кита, в утробі восьминога.

Отож коли з Мартошиного пояса цнотливості не здивувалося яблунівське жіноцтво, то авторові нічого не зостається, як перестати дивуватись. Перестати дивуватись і приступити до зображення подій не менш чудних, котрі, однак, можуть знову ж таки здивувати самого лише автора, більше нікого

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

де мовиться
про анонімні доноси, які в неправдивому
дзеркалі показують Хому, котрий начебто
є кривою гілкою не того, що слід, генеалогічного древа

Тепер, коли на тваринницькій фермі замість Хоми трудиться робот Вася, чиє чоловіче достоїнство явлено світу не без наруги та знущання, тепер, коли на Мартоху зодягнено пояс цнотливості, про який у наших краях не чувано,— отже, тепер, здається, з чистою совістю можна відправляти Хому Прищепу до Америки, раз вона йому таким більмом на оці стала, раз так приспичило.

Інший автор — менш досвідчений, котрий ще не зловив, а вже скубе, котрий говорить гоп, ще не перескочивши,— так би й вчинив, мало піклуючись як про долю Хоми, так і про свою подальшу долю. Проте нам, либонь, не варто вподібнюватись до того лошати, що гасає без діла коло кобили, яка все-таки бігає за ділом. Хай там хоч горохом об стіну, а ми своєї правитимем, але ж правитимем, тричі змірявши, а раз відрізавши, намагаючись триматися за гриву, а не за хвоста!..

Отак будь-хто гляне у вікно надвір і одразу вкмітить, що надворі стоїть космічна пора, а не якась інша, що ця космічна пора ще й атомна. А що вже казати про науково-технічну революцію, яка так і кипить, так і звершується, не засинаючи й на хвилику. То тільки упереджений і недоброзичливий автор може говорити, що старі баби, повсідавшись увечері на лавочці за ворітьми, розмовляють про горщики та баняки, про Химині кури та болячки. Дзуськи! Баби розмовляють про хокей і футбол, про Родніну й Зайцева, про електронно-обчислювальні машини та золоту лихоманку на валютних біржах Лондона, Парижа, Нью-Йорка й Буенос-Айреса.

Та ми погрішили б проти святої істини, стверджуючи, що всі сучасні сільські баби. Авжеж, не всі. А ті, хто має інститутську чи університетську освіту й вийшов на пенсію. Бо не в кожного психіка може вгнатися за такою вертихвісткою, як науково-технічна революція. У когось відстає — і психіка подеколи їде на возі, де колеса змащено коломаззю, й мораль іноді сидить у запічку, а не на барвистій софі єгипетського виробництва, й етика тупіє босоніж, а не грімкотить по сільській вулиці на височезних дерев'яних підосвах такого новомодного взуття, як сабо!

Звісно, якби був сам білий, то не чорнив би другого, але ми тут зовсім не прагнемо кинути тінь на науково-технічну революцію чи очорнити чиїсь мораль та етику. Оскільки ж серед наших героїв багато таких, що кажуть правди не на гривню, а на всю калитку (навіть якщо калитка та порожня!), то й ми не сміємо оминати правди, яка розмислу потребує чи й не потребує...

Річ ось у чому. Коли тривало велике історичне мовчання Хоми, коли в селі появився робот Вася й коли яблунівський поговор зодягнув на Мартоху ніким не бачений пояс цнотливості, підпільно звершувалися й інші події, котрі спливали на поверхню саме тоді, коли цей пояс цнотливості в умовах Яблунівки так міцно оперезав Мартошині стегна, що міцніше не опережеш. З'ясувалося, що якийсь лицар пера й каламаря день у день писав анонімні доноси на Хому Прищепу до правління колгоспу. Звісно, з метою перешкодити його поїздки до Америки. І начебто в колгоспній конторі набралоса стільки анонімок, що скоро вони плавом попливли по Яблунівці так, як у горах повзе снігова лавина: листоноша Федір Горбатюк, згинаючись у три погібелі, щодня приносив величезну поштарську сумку цих доносів, мимоволі обертаючись на двогорбого верблюда.

Спершу ці анонімки голова колгоспу Дим зберігав у сейфі, та коли їх стало з хуру, а потім зо дві хури, то вже валялися скрізь і ті писання могли читати не тільки працівники контори та бухгалтерії, а й будь-хто з відвідувачів, а й собаки, що зрідка забігали в приміщення правління колгоспу, а й коти, кури, індики, гуси та інша неграмотна живність.

Про що ж ішлося в анонімних доносах? Були в них перебрані-перемелені кісточки в другому, третьому, четвертому й п'ятому колінах генеалогічного дерева Хоми Прищепи, а також і в тих колінах, яких і не відкопашеш із-під історичного пороку. Мовляв, це навіть не генеалогічне дерево в яблунівського колгоспника з артілі "Барвінок", а чортополох — і це в той час, коли так строго йдеться не просто про крону чи навіть гілляку, а й про найдрібніший сучечок! А в цьому чортополосі, звісно, звичайні такі споконвіку панували, як і мають панувати в чортополосі. Всі Прищепи, мовляв, були загребуші хазяї й шкуродери, глитаї або ж павуки. Вони, як та мишка, завжди тягли до своєї нірки, вони своє добро впізнавали і в калюжі, вони і гріха ладні були вкусити, аби свого

не облишити. Хоч куркулі в роду й не водились, та чи не водились такі, що мали ручки — собі карлючки, що з рота й пари не пускали, а вже їм зі своєї хати й дим був не гіркий. І начебто з діда-прадіда в їхніх душах щось вовче водилось і не переводилось, отож і дивились вони на яблунівців, як вовк на теля дивиться, отож вони й захищали громадське діло, як вовк захищає отару овець, отож вони милували чужого сироту чи зайшлого жебрака-прошака, як милує вовк барана. А що вже гоноровиті повдавались і пихаті — геть-чисто всі: і злиденніші, і заможніші. З заможнішого не подивуєш, а як не подивувати було односельцям із того прищепенка, в якого чоботи скриплять, а горшки без сала киплять, які тримались гучно, бучно, а в п'яти мерзли, які квасолі їли, а фасону не втрачали. Й вони ж таки, прищепенки, знаменитими брехунами та підбріхувачами повдавались, що в цьому древньому ремеслі рівних їм ніхто знайти не зміг би. Собак у Яблунівці перебріхували, й ніхто їхньої брехні переслухати не міг, на всі заставки хватили й не червоніли. Майстри не останньої руки, а руки першої, бо передавалось уміння з кров'ю, а з молоком матері всмоктувалось. Що ступнуть, то й збрехнуть, навіть оком не моргнуть. А що вже мастаки були з чорного біле робити, передаючи куті меду через лад та через міру, то навіть собаки заздрили. Правду кажуть, що з брехні люди не мруть, то й прищепенки не вмирили, а тільки, здавалося, більшого здоров'я здобували. Хе-хе, ти його не годуй, тільки дай брехнути,— і він уже ситий сам від своєї брехні, рум'яніці сяють на щоках, як на книшах!

А ще в анонімках ішлося про генеалогічне древо Хоми Прищепи таке, що при сонці не розкажеш, а тільки при місяці, та й то лише тоді, коли місяць заховався вночі за хмарою. Наче дівки в їхньому роду завжди вдавались вередливі — мовляв, і раків не хочу, й іншого не можу! — а тому-то рідко виходили заміж. Ага, рідко виходили заміж, зате потай уміли пекти добрих раків, через дурний розумочок часто втрачали віночок, під вербами брови губили, а потім і вили! Ті, що хитрощами-мудрощами все-таки знаходили собі чоловіків, ставали такі ревниві, що ревнували чоловіків до сухої верби та до сухої груші, до горбатой берези та спаленої блискавкою тополі, до корови, до вівці, до кози і до безхвостой кицьки-егози. Й не так матері вдавалися з них, як мачухи, яким усе треба зробити, та спробуй догодити! Стаючи

старими, жінки-прищепенки начебто любили скакати і задом-і передом, а ще вони любили жартувати з колесами й при цьому застрягали в спицях, а ще вони часто не мали клопоту, то купували поросля, а ще де їх дідько не сіяв, то вони однаковісінько вроджувались. Особливо ж уславилася ще за кріпацьких часів баба Секлета з помелястим язиком та з кобилястими речами: як наспіла її пора, то забралась на небо — й скотилась, так їй і треба! Її дочка, що згодом стала бабою Нимидорою, зажила слави тим, що завжди любила сидіти в парі зі своїм старим: чи то в хаті, чи під хатою сиділа, чи то в клуні, чи під клунею капцаніла, у шопі чи коло шопи лебеділа — тому в них із року в рік добре гречка родила. А вже дочка Нимидори, себто Секлетина внучка, яка згодом теж стала бабою, пойменованою Варкою, пам'ятна по нинішній день небувалою своєю боговірністю та богомільністю на схилі віку, бо поки була молода, то в ній десятеро чортів сиділо, а порожні сідала гуляли ще на дванадцяттеро! А вже що Секлета, Нимидора чи Варка роботящі були — й розказувати годі: узялася б котра пошити кожуха, але ж вовна збіса перешкоджає! А вже які вони танцюристі були — хоч і погано танцювали, зате довго, за цей час і свіженьке молоко могло скиснути в глечику! А що вже вони до торгів були вдатні й охочі — кожну з них свій дід на ярмарок возив, але жодну з них, таку хорошу, на тому ярмарку ніхто не торгував і не купив!

Ну, гаразд, а хіба чоловіки, що водились на цьому генеалогічному дереві, кращі були від жінок? Хвальки — світ не бачив таких хвальків: ото про свято тримають якусь вістку, а в будень неодмінно скажуть. Якийсь старорежимний Явтух із їхнього роду, бідняк із бідняків, що коло громадської череди чередникував, прославився тим, що купив шкапові чоботи. Купив то й купив, та Явтух ті чоботи ніколи не взував, а тільки на шиї носив. У поле з чередою — й чоботи на шиї, із поля з чередою — чоботи на шиї. Йї не було в чоловіка інших балачок, як про шкапові чоботи, які він із ошадливості носить на шиї. Носив доти, поки вмер — і лише тоді зняли йому шкапові чоботи з шиї й назвали на репані його пастуші ноги. Якщо на цьому світі не походив у чоботях, то нехай на тому порозкошує, бо зносу їм на тому світі не буде, хоч ходи в них до судного дня!.. А якийсь там із прищепенків Савка начебто поїв після Великодня воскові

недогарки, то, по-перше, світився по ночах, наче свічка перед образом Божої матері, і, по-друге, деякі яблунівські баби з доброго дива стали на нього хреститись, як здибали на вулиці, та й, по-третє, бджоли довгенько кидались на Савку, щоб жалити, сиріч — щоб меду давати!.. А якогось там із прищепенків гад був у лісі вкусив, зовсім плохенький гад, не страшний і не отруйний, то хіба той старорежимний прищепенко не перелякався був так, що й глистів став остерігатись, що й на воду студив, хоча на молоці не опарювався!

Так у тих анонімних доносах перепадало духопеликів усьому генеалогічному дереву Хоми Прищепи — аж до надцятого коліна. А ще більше, звісно, діставалося самому Хомі, бо не хтось, а він увінчував свіжим своїм пагінцем розкішну крону цього дерева, бо заради нього, а не заради отих надцятих колін старався лицар (чи лицарі — скільки їх там збралось?) пера й каламаря. Чого-чого, а жовчі для Хоми не шкодувалось, жовчю бризкало кожне слово, і якби хтось додумався ту жовч вичавити з писаних доносів — пролявся б не струмок, а річка, і в тій річці плавали отруєні жовчю яблунівські собаки, гуси, кури, коти, всяке дрібне птаство. Гей-гей, був той лицар пера й каламаря, напевне, десь аж за сім миль із-за пекла, був він страшніший понеділкової жінки, до того ж покусаної скаженою кішкою, був він, либонь, із тих, кому Хома від своєї доброти сердечної не дав померти, щоб він тепер не дав Хомі жити!

Насамперед жовчю малювався портрет старшого куди пошлють із колгоспу “Барвінок”. Начебто очі його ловлять гав та витрішки продають, а губи в нього начебто десь уві сні бачені, а наяву прогавлені, а жовна випинаються, наче вербові трухляві пеньки в осінньому лузі. А рот, мовляв, завжди так роззявлений, що навіть не голоблюю можна впертись — прямісінько трактором “Беларусь” заїжджай! А у вухах стільки бруду, наче там щоночі всі яблунівські свині барложаться: сюди хип, туди хип, за сміттячко десять кіп. А хіба-мова в Хоми? Верзе казна-що, наче перед ним йому батько змолів невіяне, а мати спекла несіяне. А хіба є в Хоми кмітливість у колгоспному ділі, хіба він коло худоби ходить як слід? Та за що візьметься — пшик виходить собачий, він із дуба завжди шпичку виготовить, та він же загостреного шила не вміє загострити, він колгоспну короварню обдирає та стіни своєї хати латає. А чи вміє він берегти соціалістичну

власність, символом якої є насамперед вила-згрілі в його руках? Та він ту колгоспну власність здатен як із платка вивинути, та він золоту гору яблунівського багатства віддасть за іноземну іржаву швайку, та він такий доскодький, що перебиває бики на барани. А яка психологія в Хоми? Психологія теляча: наївся — і в хлів прожогом летить, йому дорога з ферми лежить до обіду, а пообідавши, то й під лавку. А яка мораль у Хоми? Йому що до Одарки, що до Мартохи, що до Марушки — аби джиг та джиг, аби з перцем уварилася юшка. А яке моральне обличчя у Хоми? Має йти на ферму, а неодмінно зачепиться в центрі Яблунівки коло чайної, так і дивись, що в тієї буфетниці Насті залізе в пляшку і в тій пляшці задрімає, а прокинувшись — знову надудлить-ся ще й співати із пляшки почне. А з ким водиться Хома? Яка пташка — така й пісня. Водиться Хома в колгоспі якщо не з чортенятами, то з бісентами, якщо не з відьмами, то з відьмаками, які хоч і числяться серед колгоспників, та толку з них — мов із бичачого хвоста молока, але ж, звісно, біс бісові ока не вибере!

Не обійдено й Мартоху в анонімних доносах. Ще на-чебто за старих козацьких часів її предок запродав чортові душу, тому-то в бою не брала його ні шабля турецька, ні пицаль лядська, ні базука татарська. По смерті своїй однаково не вмер, обернувшись на вовкулаку, та й з тих пір душа його живе в сірому вовкулаці. Сина цього безіменного пройдисвіта й характерника звано Оксеном, він хоча й пономарював у церкві, проте з нечистою силою зв'язку не губив і, говорять, коней та волів на господарстві не тримав, зате поле мав зоране й засіяне, хліб вчасно зібраний і змолочений. Бо з чортами знався! А вже чорти не тільки землю орали і врожай збирали, а й узагалі по господарству крутились, мов чорти в пеклі. Вони і яйця несли та курей скубли, і горіхи в коморі гризли та й на зуби клали собі, й корову здоювали і молоко випивали, і мед із вуликів качали й за здорово живеш споживали. А що вже казати про те, що вони в тихому болоті плодилися, а то при нагоді підлазили під монастир, а то принохувались до свічок, які перед ними ставив хтось із богобоязких яблунівців. І хоча від дідька не чекають добра, проте оце братання з нечистою силою прислужилось одному з Оксенових далеких нащадків, який у громадянську війну, що вогненним перекотиполем прокотилась по Україні, вештався по всяких бандах, аж поки

знайшов зерно істини саме в боротьбі з цими бандами. А загинув не від снарядного осколка чи кулі, а від лемішки. Так, переїв лемішки, захворів на живіт, і не змогли врятувати чоловіка ні повітова медицина, ні народна, ні нечиста сила, яка ж бо мала опікуватись його душею. А якщо в Мартошиному роду водились такі відчайдухи та зірвіголови, які руки гріли над церковним згарищем, які грядку могли засіяти чортячим сім'ям, аби походило бісове зілля, то що вже тоді казати про Мартоху!

Навівши неспростовні докази на користь існування випробуваних історією зв'язків із нечистою силою, анонімний автор не пошкодував ні пороку, ні завзяття, щоб усмак полихословити про вади Мартошиної вдачі. Мовляв, позичала колись Хому за породисту телицю, але ж при нагоді могла б позичити й за автомобіль “Запорожець”, за мотоцикл із коляскою чи ще за якісь матеріальні блага. Живе Мартоха так, щоб себе не оголить і Хому не обділить, але ж ставиться до Хоми, як до приватної власності, а Хома теж хороший, бо примирився, теж за принципом живе: краще нині горобець, ніж завтра голубець... Та й багато іншого нагорнуто було великою совковою лопатою в тих анонімних дописах на Хому й Мартоху, нагорнуто з сатанинським натхненням та з диявольським умінням.

Звісно, коли Хому та обмовлено, так плітками обплітковано — не бачити йому тієї Америки, як ніколи наперед п'ятами не взутись. Це ж поки яблунівське правління створить комісію, поки комісія відсіє зерно від полови, з'ясовуючи, де біле й де чорне, де правда й де брехня, то посивіти можна.

Порятував діло не хтось, а Мартоха. Нехотя, наче вчорашнього дня шукаючи, прийшла в правління до голови колгоспу Михайла Дима й сказала спроквола — наче слова свої посилала по смерть багачеві:

— Не треба ніяких комісій, бо комісія ходитиме біля доносів, як рак по дріжджі ходив... Усі ті доноси на Хому та на себе понаписувала я сама, й правди в них немає на дрібненьку пучку. А писала анонімки тому, що розгнівалась: не хотів свині в рило засилити дротину, щоб у хліві не підривала. Після Америки обіцяв, от ми й заїлися з ним. А тепер ось засилив свині дротину, свиня вже не підриває в хліві, то я хочу свої анонімки забрати з контори.

Й Мартоха, ставши навколішки, стала згрібати доноси, розсипані на підлозі, й засувати до мішка...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

-де Яблунівка проводить Хому за океан

Усі перешкоди на триумфальному шляху з Яблунівки до Америки зметено, тепер, здається, наспіла пора десь на сільській околиці сідати в суперавіалайнер і летіти, але ж...

Але ж де це бачено, щоб село гідно не провело Хому, а проводжаючи — не пошанувало й не повеличало? Оце село, яке колись Хома уві сні врятував од потопу і яке, звісно, не знало, що саме йому має завдячувати своїм порятунком, ладне було рушники білі простелити від Яблунівки до Америки, ладне було ті рушники квітами встелити, зерном-пшеницею всіяти!

Не станемо перераховувати гостей, які зібрались на проводи, бо імен їхніх так багато — не вистачить паперу, який за рік випускає целюлозно-паперова промисловість у країні. Не станемо переказувати і зміст промов та величальних тостів, бо, по-перше, не зуміємо передати всі відтінки вишуканого сільського красномовства, а, по-друге, річ це виявилася б геть безнадійною навіть для такого віртуоза слова, як Гомер.

Не згадуючи, які саме напої спожито на проводжанні Хоми (бо від згадки про високоградусні напої ці сторінки можуть спалахнути синім полум'ям), докладніше розкажемо про наїдки, наготовлені й з'їдені... Проте чи не забагато зухвалості в цьому намірі? Чи можна обійняти те, що не обіймається, — скажімо, земну кулю?.. Вочевидь, зухвальства й справді перебрано. Значно простіше сказати про те, чого не було зготовлено й не подано на столи...

Хома Прищеп сидів за столом зажурений — чи то з Яблунівкою жаль було прощатись, чи то жаль було до Америки їхати: ото так ведеться чоловікові, котрий у своєму щасті вбачає нещастя, а в нещасті — вбачає щастя. А може, й тому печалився, що перед ним не виставлено капусти, тушкованої з яблуками, і капусти, смаженої з салом, завиванців із свіжої капусти і гречаної каші, пінників із капусти, січеників із цвітної капусти, цвітної капусти, смаженої в сухарях? Хто скаже!

А поряд із Хомою печалилась його рідна жінка Мартоха — в передчутті близького чоловікового від'їзду мов із хреста знята була, гадка гадку в неї прошибала: журилась, що так багато втрачала. І, либонь, зримо перед

очима коси її від журби сіклися — хоча, здавалось, чого тобі, Мартохо, журитись, нехай кобила журиться, бо в кобили голова велика.

Гай-гай, хто б тут не запечалився, коли стільки гостей зібралось, коли Хому проводжають не в Чудви чи Сухолужжя, не у Велике Вербче, а в Америку!

А ще ж, звісно, під ті напої, які не випито, й під ті найдки, які не з'їдено, було думано-передумано тости-побажання, так і не виголошені. Авжеж, виголошені тости виголошено, їх перерахувати неможливо, і щоб у читачів бодай слабкеньке уявлення склалось про них, слід зупинитись на тостах невиголошених. Обійдено мовчанням у здравицях найновіші досягнення в нейрохірургії, в генетиці ядра, а також у такій окультній науці, як парапсихологія. Ні словом ніхто не похопився про абстрактне мистецтво, бітлів, рок-музику, поп-мистецтво, масову культуру, битників, хіпі, абсурдне мистецтво, фільми жахів, порнографію в буржуазній культурі. Не говорилося також про переселення людства на інші планети в тому разі, коли станеться грандіозний демографічний вибух, і цей вибух спричиниться до різкого перенаселення планети, зокрема Яблунівки. Як бачимо, в тостах і здравицях із мудрою передбачливістю або ж просто з дядьківською хитрістю обійдено значне коло проблем, обійдено чи то з метою не загострювати міжнародні стосунки, чи то з метою не зав'язувати раз і назавжди розв'язані питання або ж навпаки — не розв'язувати питання, раз і назавжди міцно зав'язані.

Тут годиться, либонь, сказати, що всі гості тримались, як і належить триматись гостям. Знали, що прийшли не пороги оббивати, а тому й перевзулись назад носками і, побоюючись, що теща глуха буде, поскидали шапки. В гості зібравшись, вони таки вдома не обідали, бо знали, що в гостях поживляться не так, як пес макогоном, що лави не засидять і ліжка не залежать, а тому й дякували нам, що прийшли ік нам. А тому й гарно сідали, щоб усе добре сідало, а тому й сідали, щоб рої сідали, а тому й сідали, щоб поли не висіли, а тому й сідали, що берегли ноги для дороги. Ситого гостя завжди добре годують, дають йому семеро страв, та все гриби, годують хоч із перцем, та з щирим серцем, бо в Яблунівці ж бо знали, що гість і риба до трьох днів не засмердяться. Понаїдавшись, гості б іще їли очима, але душа не приймала, то вже тоді стали випроводжати їх, а гості красно дякували.

Дякували за обід, що наївся дармоїд, вашим даром та вам же чолом, дякували за розсіл, а хліб свій та й сіль. Мовляв, погано за комір заливалося, тільки в чарці не зоставалося, і деякі душі не береглися, бо геть не боялися потопу, а ще інші душі пили тут, бо на тому світі їм не дадуть, а ще якісь там душі пили до дна, щоб не було ворогам добра, а ще якісь душі пили тільки по половинці, щоб велось добре всякій малій дитинці. І на противагу химерним невіголошеним тостам виголошувалися виголошені: аби яблунівці жили, багатіли та спереду горбатіли, щоб родилися жито-пшениця, а в запічку дітей копиця, щоб вашим ворогам очі повилазили, а наші рачки лазили, щоб були здорові, як сірі корови, а наш бик і так звик, щоб наше лихо скакало, щоб оковита отрута сиділа тут, щоб горло не пересихало, а їло, пило і розмовляло!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

де смакуються чутки
про можливу націоналізацію грибка маслючка,
а також наводиться Мартошине інтерв'ю, в якому, зокрема,
не обійшлося без випадів проти французької горлодерки

Чутка про поїздку Хоми до Америки спричинилась до створення деяких комітетів, які, щоправда, діяли на громадських засадах. Не варто, мабуть, докладно зупинятись на галасливій діяльності цих організацій, бо вони не мали ні чіткої програми, ні виразної мети, а скажемо лише про один комітет. Цей комітет, багато в чому схожий на інші, все ж таки піднісся вище на кілька голів, бо в основу своєї програми поклав ясну й конкретну ідею, а також мав філіали в колгоспах і на заводах, в інститутах та університетах, в науково-дослідних закладах.

Суть ясної й конкретної ідеї виражалась ясно й конкретно: "Націоналізувати Хому!"

Авжеж, щоб під час цієї сакраментальної поїздки до Америки не сталося непередбачене й непоправне, слід націоналізувати старшого куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок". Свого часу, коли за океан із паризького Лувру посилали знамениту картину "Мона Ліза Джоконда" знаменитого живописця Леонардо да Вінчі, то цю Мону Лізу не тільки застрахували на кілька мільйонів

доларів, а й обладнали для неї спеціальний сейф, у якому ні загадковій Джоконді, ні її загадковій усмішці не страшні були ні океанські шторми, ні гангстери всіх американських мафій. Так само дбали про безпеку живописних скарбів із ленінградського “Ермітажа”. На величезні суми страхуються не тільки твори мистецтва, а й, наприклад, видатні представники націй. А що вже тоді казати про ліву — особливо ж про праву! — ногу футболіста, котрий зважується грати в футбол за яку-небудь американську команду. І ліва — особливо ж права! — нога страхуються в банках на суми, які значно перевищують суми, котрі визначаються при страхуванні за життя будь-якого видатного представника будь-якої нації.

Мабуть, робота комітету по націоналізації Хоми Прищепи й по негайному оголошенню його всенародною святиною закінчилася б схвальним рішенням. Тим більше, що з Америки до Яблунівки докочувалися свіжі чутки про баталії між ворогуючими гангстерськими бандами, про міжусобну колотнечу в мафії, про всякі терористичні акції, про викрадення з політичною метою чи з метою наживи, — отож слід було ще вдома турбуватись про повну безпеку яблунівського колгоспника за кордоном. Проте несподівано в роботу комітету втрутилась Мартоха, рідна жінка Хоми.

Поки тривали історичні проводи, на перших сторінках газет (спершу районної, а вже тоді з районної передрукуювали “Фігаро”, “Дейлі-телеграф”, “Нью-Йорк таймс” і деякі інші) появилася інтерв’ю з Мартохою. Інтерв’ю нагадувало гру в піддавки: запитання інтерв’юєра провокували й підказували відповіді. Чулась роздратованість і недоброзичливість у ставленні до комітету по націоналізації Хоми. Початок інтерв’ю витримано в кращих зразках красномовства яблунівських жінок: “Брито, стрижено, а все голо, отож говоріть, говоріть нісенітницю. Мудрий мудрець гускою оре, отож тікайте, голі, а то обдеруть. Недавно осліпли, а нічого не бачите, отож, хлопці, запрягайте воли, а ярмо потім знайдемо. Ах ви ж куряча сліпота! Чи я вам межу переорала, чи я вам якась турецька, а чи я вам врагова мати? Будьте ви тричі неладні, а щоб ви затамили сьому масляну, а нехай вам сто чортів, іродові сини ви, гемонові пасинки й гидолове насіння!”

Після цього традиційного яблунівського заспіву роздосадувана Мартоха висловлювалась по суті діяльності

комітету по націоналізації Хоми. Але ця суть у неї чомусь починала танцювати аж до французької горлодерки, яка зовсім несправедливо порівнювалася з яблунівською спекулянткою Одаркою Дармограїхою. “О, вона там співає, а ми в селі своєму співаємо ліпше. Ліпше, бо давно вже не їмо сочевиці з картоплею й сочевиці з цибулею, не їмо січеників із гороху та чини відварної з томатом і цибулею, не їмо нуту з цибульною підливою й оладок із квасолі. А що французькій горлодерці ніколи не скуштувати січеників, нуту й чини, то хай навіть роздереться — не співати їй журливіше й печальніше за наших жінок!”

Та й після випадку проти французької горлодерки Мартоха в своєму інтерв'ю ще довго ставала гопки довкола суті справи (чомусь закортіло їй поговорити про драгли з вина та ягід, молочні та зі збитих вершків, кофейно-вершкові драгли, шоколадні драгли), а потім уже, либонь, тицьнулась лобом, як у тин, у діяльність комітету. “Це діло таке, що слід сім разів відрізати, аби довге було, а сім разів перелицювати, аби новеньке вдалось. Це діло таке, що годилося б озутися в чоботи, але ж і заморожки багато, бо доведеться ті чоботи мазати, а саме діло не взується в чоботи, значить, доведеться взувати. Це таке діло, що його слід годувати тільки цибулею з медом, але ж цибуля яка? Цибуля стане хвалитись і чванитись, наче вона дуже солодка з медом, а мед гоноровитий, він і без цибулі добрий,— от і посваряться мед із цибулею, от діло зостанеться ненагодованим і голодним. А це ж діло з хвороби норавливе, схоже воно на кадило, хоч і не так пахне, і голова в такого діла шукає місця, а щось інше батога”.

Звісно, коли Мартоха в своєму інтерв'ю дала таку різку оцінку роботі комітету по націоналізації Хоми Прищепи, то комітет умить розпався і розпались його філіали — на всіх виробничих об'єднаннях, в науково-дослідних інститутах та університетах. Комітет розпався, як порхавка, й тепер ніщо не гарантувало безпеки Хомі, тепер будь-хто за синім морем міг посягнути на його людський суверенітет. От що таке ревності Мартохи, яка любить Хому, як сіль в оці, а тернину в боці, а тому-то дала інтерв'ю, де й на міжнародній арені лається, бо таки з дідьком знається!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

де пояснюється, чому Хома не може взяти
з собою в подорож за океан свого бойового побратима

Хвалений борщ надвір виливають, а що ж тоді чинити з автором, який сам себе хвалить і хвастається, що Хома ось-ось опиниться в Америці, а Хома й досі в Яблунівці? Рідна земля не відпускає колгоспника з "Барвінка" чи, може, автор зумисне бариться з розповіддю та подіями? Фрази якісь в автора — ні гульня, ні робота, ритм оповіді — ні кує ні меле, а вже темперамент — що автор і за косою змерзнув би!

Але ж дарованому коневі в зуби не дивляться, отож нічого заглядати в зуби авторові, бо він не збирається з довбнею носитись, хоч де ще оте теля,— себто не стане квапитись. І фрази його не бігатимуть, мов собака по хаті, і думки не шастатимуть, мов миша в пастці, і темперамент не вируватиме поспішно та недоладно, й події не падатимуть, як грім на голову. А все тому, що автор відчуває скупість, йому не хочеться прогавити навіть найдрібнішу подробицю, коли йдеться про Хому. І хоча не все дається так, як прагнеться, бо, видать, не для пса ковбаса і не всякому по Якову, й хоча автор наставляє ширше й ладен іти з довгою рукою під цвинтар, а в нього тільки по губах помазано — отож, незважаючи на ці вдачі-невдачі, автор однаково співатиме своїй пісні, а вона довга.

Хтось заперечить: стільки кусай, скільки можеш лигнути. А що вдієш зі вдачею? За своєю скупюю вдачею автор то прирівнює комара до слона, то чіпляє кобилі другий хвіст, то коня шукає, а кінь його виглядає, то робить — на собаку мале, на кішку велике.

А тільки ж кортить розповісти про зустріч Хоми Прищепи з його бойовим побратимом Дмитром Волосюком. Бойовий побратим, звісно, не міг не провести Хому за синє море, отож навідався в Яблунівку, отож не обійшлося без нього застолля. Сивий посічений чуб так само костричився кострицею, оченята гостренькими шильцями блискотіли, а над ними завмерли брови — щоправда, не двома чаєчками, як колись, а двома змерзлими, настовбурченими горобчиками. Бойовий побратим за звичаєм накинувся на страви, а добряче попоївши і таким чином погомонівши, бойовий побратим почувався так, наче плюнув на рака, а юшку геть вилив, та ще й одклав млинці

на другий день. Затим підвівся і, заточуючись од невинитого, смикнув Хому з-за столу й повів у кущі. А тут, у кущах став проситись: візьми та й візьми, Хомо, в Америку мене, ось так приспичило.

— Приспичило, кажеш? Та куди тобі з твоїми домашніми думками в далеку дорогу?

— Неправду кажеш, Хомо, бо думки мої не домашні, а вже заморські й заокеанські!

— Чи на хочеш часом і там пошукати бойових побратимів, із якими воював по світових фронтах?

— Як у воду, Хомо, дивишся, вгадав! Бо вже які фронтовики були в районі й поза районом — із усіма здивався, в усіх перегостював. Уже дехто й не вірить мені, що воювали разом.

— Трапляються такі, що й не вірять? — реготав Хома, й сміх колисав чоловіка, як буря осиковий листок.— А в міліцію заяви не поступали на тебе, Венеційський не балакав із тобою?

— Чи мені боятись Венеційського? А коли й з ним годували вошей на фронті? Що тоді, га?

— Ха-ха-ха! — реготав Хома.— Йі не побоявся б самого Венеційського обійняти й поговорити про війну?

— Хіба начальник міліції такий страшний, що маю боятись його?

— Йі то правда, ха-ха-ха! Для чесних людей не страшний. А чого тобі в Америку, коли не секрет?

— Та кажу, що й там кортить пошукати бойових побратимів, з якими на Ельбі зустрічався.

— І ти б здогадався, хто з них воював, а хто в тилу відсиджувався?

— Фронтовика відразу видно, так само як тилового шура... Ось приїхав би у Вашингтон чи в Чікаго,— замріяно мовив Дмитро Волосюк,— став посеред авеню чи стріт і стою, а назустріч, бачу, якийсь Джон іде на милицях чи без руки. Я на груди йому падаю, обіймаю, плачу й кажу, як роки змінили Джона з тої пори, відколи не бачились...

— Слухай, Дмитре, а як ти з ним балакатимеш, коли тільки українську знаєш?

— Подумаєш! Може, той Джон теж тільки свою англійську знає, а в українській — ні в зуб ногою? Ой Хомо, воювали, хоч ми не знали англійської, а вони української. Йі розуміли одне одного, й німця побили. То як же нам не зрозуміти одне одного в мирний час? Фронтовик фронтовика завжди зрозуміє й пригостить,

а мені вже пора й за океан, бо тут тісно... Може, вони там позабували за війну, то треба нагадати, бо дуже носяться з тими атомними ракетами. Отак би ходив у них від хати до хати, від села до села, здибався б із фронтовиками — й нагадував!

— Еге, Дмитре, видать, що мати тебе в голову не била, маєш спичку в носі!

— І скотина розумна, дарма що не говорить, а чому б то мені бути дурнішим за худобу? Очі мої, Хомо, бачать далеко, а розум іще далі... Отож поїдемо вдвох до Америки, так?

Очі в Хоми стали голі-голісінькі, наче зажурились, що йде зима, а кожуха нема.

— Радий би взяти, щоб там, як говориться, на святі мати бодай одну лату, але...

І бойовий побратим Дмитро Волосюк хоча ще й не дослухав, а вже очі його теж стали голі-голісінькі, наче зажурився чоловік, що одна нога в нього взута гарно, друга роззута ще краще, а якби третя була, то й не вгадаєш, як би вона по світах пішла.

— А чому, Хомо? — питається жалісливо бойовий побратим. — Думаєш, там не ждуть мене?

— Може, й ждуть, Дмитре, — сказав сумно, як чоловік, що молотив цілий день, а віяти нічого. — Але ж трапляється там багато фронтовиків, які не тільки з гітлеряками воювали і калічилися...

— То й що? — недорікувато спитав бойовий побратим, наче йому в голові й на зуб не орано. Й підморгнув: — Та чого нам журитись, Хомо? Аби живі туди дістались, а голі там будемо!

— Авжеж, не тільки фронтовики, що німців били... А багато й таких, що десь в Африці воювали... Чи в Кореї. Чи в інших державах душили свободу... Як у тому В'єтнамі стражденному...

— То й що? — вперто допитувався Дмитро Волосюк, наче він розуму в Божих баранів набрався.

— Як то що? — розсердився Хома, і язик йому так ворухнувся в роті, мовби хотів засичати гадюкою. — Ось у Вашингтоні чи в Чикаго станеш ти посеред авеню або посеред стріт, еге?

— Ну стану, — похмуро згодився Дмитро Волосюк, потемнівши лицем, неначе не з доброго тіста зліплений.

— А назустріч тобі на милицях іде інвалід, обвішаний усякими нагородами, так? І ти немов із ланцюга зриваєшся, в обійми йому падаєш, сльозами своїми вмиваєш його, так?

— Ну так,— випустив Дмитро Волосюк із рота двійко сердитих слів, немовби їх гедзь уразив.

— Станеш йому розказувати, як в окопах мерзнув, як із ним зустрівся на Ельбі, еге?

— А чом би й ні! — знов буркнув Дмитро Волосюк, і з кожного слова сердита іскра приснула.

— Вродився ти, Дмитре, і виріс, а розуму не виніс,— дорікнув Хома.— Ото дурень до Америки й дурень із Америки. А який ум, такий і товк... А може, той інвалід у В'єтнамі воював, може, в'єтнамці йому ноги поперебивали, що він тепер на милицях шкутильгає? То ти, значить, пойдеш обійматися та чаркуватися з ворогом в'єтнамського народу? А що тоді про мене скажуть у Яблунівці? А прогресивний люд Америки? Мовляв, який їде, такого й на віз бере!

— Я ще в Америку не поїхав, ще не здибався там ні з яким фронтовиком, а ти, Хомо, вже вибатькував мене, вже мій лоб наскуб, а свого й не наставив. Кум із кумою тири-тири — свині моркву порили, от! Хто сказав, що я там із першим-ліпшим фронтовиком родичатимусь? Бачу, вільно твоїй губці в своїй халупці гомоніти, та краще взяв би мовчок на гачок... О, чи я не зумів би знайти інваліда до душі? Правильного інваліда, що правильно постраждав!

— Став би там товктись, як Сивко в пеклі, то накоїв би такого, що потім довелось їсти заварену тобою кашу й мені, і яблунівському правлінню. Ото краще один раз тут у селі відміряти, щоб потім не довелось жодного разу в Америці відрізати. Бо на похороні треба плакати, а на весіллі танцювати, Дмитре. Отож не будь сердитим, бо сердите не бува ситим.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ,

де з палким словом
про Америку виступає робот Вася,
попереджаючи, що за морем люди б'ються
з горем, а те горе навчить глядіти в море,
хоч далі від моря, та не далі від горя, бо те горе
не кинеш у море, і бредуть там горем, мов тим синім морем

Робот Вася, котрий мав замінити Хому на яблунівському корівнику, також навідався на проводи старшого куди пошлють із артілі "Барвінок" до Америки. Від робота

тхнуло гноєм, жомом, трудовим потом і ще якимось технічним маслом, яким змащено його численні деталі. За цей час, що робот Вася обзвичаювався в селі, він зовні став скидатись на Хому: начебто ввійшов із головою не тільки в його роботу біля худоби, а й уліз у запасну шкуру грибка маслючка. Й іржати навчився так, як жеребець на стайні, й механічне черево його вже те полюбило, що не одну людську душу загубило, й начебто він хоч і вдома ночував, та не з одною чужою жінкою жартував.

Захмелівши від пташиного молока та від пуза наївшись манни небесної, робот Вася заговорив:

— Хомо, чи ти знаєш, що таке Америка? Спитай у Каленика: їздив по гроші, а привіз гниди та воші. Надивись, скільки там убогих, у яких тоді неділя, коли сорочка біла, які постягувались на корову, а ще сподіваються стягнутись і на віршовку, у яких на ниві колосся, як у шолудивого волосся. Там панує нужда! Ота нужда, що вчить хліба їсти, що закон ломить, що честю торгує, що камінь точить і в могилу кладе. За морем сидять злидні на покуті! А за тими злиднями світа не видно, за ними добра не доробишся, вони довічні і довші за всяке багатство. Там править лихо! Оте печене лихо, якого там насунулось до бісового батька, яке з ніг валить на погибель, яке хапає за ногу, коли бідак хоче на гору. Там усі кланяються горю! І за морем люди б'ються з горем, а те горе навчить глядіти в море, хоч далі від моря, та не далі від горя, бо те горе не кинеш у море, і бредуть там горем, мов тим синім морем, і те горе — що море: ні перепливти, ні випити. А ще там владарює біда! А ту біду ні продати, ні проміняти, й коли перед очима біда, то злидарям не йде на ум ні їда, ні вода. Там впадають у біду, як курка в борщ, живуть із бідною, як із рідною мамою, там впиваються бідною, похмеляються слезою. Там безвихідь! Там думай не думай, а вище себе не плигнеш, вгору не підсочиш, а вниз не провалишся, там як із биком не битись, а молока не напитись, там хоч пень об сову, хоч сову об пень, а все сові лихо. Там ситі голодом! Там день не їдять, два дні перегодять, а тоді знову не їдять, там чути, як пісні співають, та не чути, як вовками виють, там хати в людей багаті, та нічого й собаці дати. Там ситий голодному не вірить, там хліб за шлунок не ганяється, а шлунок за хлібом, там такі убогі, що й кошеняти із запічка нічим виманити!

Зате багачі там великого роду, а песького ходу, зате панам і лсам там усе вільно, зате доста розвелось отих, що з одного вола та вміють дві шкури злупити, а з однієї липи двічі лико здерти, які вміють чужим потом умитись і нагрітись. Багачі там багаті, як чорти рогаті, вони Богу моляться, а чорту вірують, у них тіло в золоті, а душа в мерзоті. А візьми, Хомо, їхній військово-промисловий комплекс. Той комплекс — як собака: на своєму лежить, а хвіст перекинув на чуже. А вже яка латиноамериканська дрібна держава задумає тягатися з Америкою та мірятися з нею чубами, то як твоє довше, то утнуть, а як коротше, то натягнуть. Із тим гидольним комплексом краще не знатись і не цілуватись, бо скільки йому не годи — однаково тобі рябу корову не подарує, вредний і хитрий: у нього й шило голить і голило, а в тебе й ніж не візьме.

— О, розбалакався, мов гуска зі свинєю,— невдоволено буркнула Мартоха.— Чи там для Хоми нема трудящого люду, що він має брататися з усякими комплексами? Побачать вони Хому, як свою потилицю! Знатиметься з тими, що кують залізо, поки гаряче, хто зробить, лиш стань та подивися, хто в шахту спускається — з світом прощається, хто з ткача не виб'ється на багача, а із швачки — в багачки!

— Так то воно так,— згодився робот Вася.— Треба за морем знатися з тими, у кого густа рука, що й не треба дрюка, у кого ремесло хмелем не поросло, хто що вхопить, то в нього і вродиться. А також із тими, кому проклятий капіталізм залив сала за шкуру, кого визискувачі б'ють і плакати не дають, кого банки ганяють, як солоного зайця, кого експлуатація запрягла ще й нукає. Бо лиш бідняки зрозуміють тебе, Хомо, оті, що заробляють три вирви в шию, а четверту навздогінці, хто доробився на конвейерах, як сіль на окропі, хто тягне на заводі лямку, поки йому викопують ямку! Ось хто захоче поговорити про Яблунівку та довідатись щирю правду про колгосп "Барвінок". Розкажи, хай довідаються, що тут минулись часи, коли працювали, як коняки, а їли, як собаки, коли в багачів працювали, а болячку заробляли, коли ходячи наїдались, а стоячи висипались!

За цими словами робот Вася звівся з-за столу, хрест-навхрест почоломкався з Хоמוю і заквапився на ферму.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ,

у якому Мартоха голосить
за Хоמוю, а також розказано
про терористичну акцію гітлерівського офіцера

Хома полетів.

Суперавіалайнер зайшов на посадку на сільській околиці тоді, коли Яблунівка після трудового дня спала, як дитина після купелі. Потужний рев реактивних двигунів авіалайнера навіть не побудив собак, які теж спали, як би шовком шили. Ось тому-то перший політ по міжнародній трасі аеропорт імені Кеннеді — Яблунівка зостався всіма непоміченим, навіть листоношею Федором Горбатюком, котрий подеколи й спить, як полоханий заєць, або ж ловить уві сні мишей, але на цей раз спав, наче після маківників.

Суперавіалайнер як сів, так і злетів, прихопивши Хому Прищепу, на честь якого й було прокладено цю авіалінію, а листоноша Федір Горбатюк і далі боровся зі сном, наче з волом. Про те, що Хома полетів, Яблунівка довідалась від Мартохи. Звісно, могла б довідатись і з зарубіжної преси, як і раніше довідувалась про найважливіші події з життя старшого куди пошлють. Скажімо, з “Мессаджєро”, “Оррор”, “Фігаро”, “Дейлі-телеграф”, “Таймс оф Індія” і т. д. Але ж рань була ще така рання, що чорти й навкулачки не бились, отож самогонниця Вівдя Оберемок іще не могла зі своїм підпільним товаром звинутись на районний ярмарок і повернутися звідти з друкованим органом якої-небудь лейбористської, соціал-демократичної, ліберальної чи республіканської партії. Значить, Вівдя Оберемок іще не звинулась у район і не повернулася з району, як Мартоха заголосила по своєму Хомі. Оскільки це голосіння було голосінням-інформацією, що з успіхом замінило не завжди правдиву, а здебільшого лицемірну буржуазну пресу, то прислухаймось!

— Ой, Хомонько, ти з доброго кореня, то й сам окоренок нівроку, з гарного коріння, то й славне твоє насіння, й родюче твоє сім'ячко, бо зросло на зеленому зіллячку! Й треба ж тобі та Америка? Пізнаєш, відкіль гримить, пізнаєш, що сук таки не верба, пізнаєш, як ото мішатись ополонику поміж ложками. Либонь, чуєш мене в небі, не можеш не чути, й киваєш, мов кінь гривую. Кивай, Хомо, поки там тобі хвоста не підкосили, поки тебе там не забили на бузан оті щербаті акули імперіалізму.

А чи я тобі колись дівчиною не була, що мала стільки ласки, як на тихому ставу ряски? А хіба з тієї гарної дівки та й не вдалася гарна молодиця? Не було в мене гріхів чубатих, тому-то мене й посватав, і любив ти свою любку, як голуб голубку, і були твої поцілунки милісінькі, хоч по одруженню ходили обоє голісінькі. А як на фронт подався, то хіба за тобою я дух не ронила, хоч огинався тут один поліцаюка, що начебто ненароком коло мене терся боком. А як повернувся з війни, згадай, після окопів здавався людям, як постіл, а мені був такий, як сокіл. І прилип ти до мене, як сліпий до тіста, а я прилипла до тебе, як сліпа до пакола в тину. Ти мене любив — кулаками ніколи не голубив, хоч колись я всі гроші потринькала, а в хаті нічим було підперезатись, щоб на роботу зібратись. І хоч кажуть у Яблунівці, щоб не вірити жінці вдома, а кобилі в дорозі, але ж, Хомо, стара вже тебе не покине, а молоді, може, ти й сам уже не захочеш. Не знайдеш ти в Америці такої, що тебе розує та ще й поцілує, яка продасть корову і вишле гроші на дорогу, яка, може, світитиме, та не грітиме і тільки в Бога марно хліб їстиме. Отож чуєш мене в небі, чуєш! Затям, що в Америці ти будеш такий мужчина, як без хвоста скотина, будеш отим самоваром, який кипить, та нікому з нього пити, і будеш ти там в Америці однесенький, як макогін у макітрі, серед усяких там хмародряпів. Еге ж, і сам станеш схожий на хмародряп! Згадуватимеш, як перед від'їздом сидів на постаменті під ясеню, бо ж мусив за звичаєм посидіти перед дорогою, а сльози з очей лились, а корова з хліва чує твою печаль і теж кричить, як опарена, реве, наче по мертвому, так що тільки кривавії в худобини не ллються. Згадуватимеш, як перед від'їздом заходив до музею, дивився на свій солдатський портрет, приглядався до експонатів. Ті вилазгрілі з музею, ті сокира, молоток і долото снитимуться тобі в Америці жар-птицями, але журба не дасть ні Яблунівки, ні Мартохи!

Поки Хома в небі у літаку летить, а Мартоха на землі з розпуки кричить, авторові кортить розповісти про те, що старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" міг би й не потрапити в літак, міг би й не полетіти в Америку, якби... Вміти не вміти — треба говорити, отож слід іти і йти вперед, наче мила ковтнувши!.. Міг би й не полетіти, якби в історію не втрутилась козацька ватага.

Ні ви про автора, ні сам автор про себе не скаже, що в нього язик, мов у собаки хвіст, що він бреше на свою голову, будучи схожий на шевця, котрий що ступить, то збреше. Але як не засвідчити правду, хоч, може, та правда така, як мухи коня з'їли, а вовк помагав?.. Ясен місяць угорі світив, коли Хома ступив зі своєї хати через поріг, залишивши вдома непритомну від горя й сліз Мартоху, наряджену в пояс цнотливості. Хома згорбився, наче йшов по лиху, а очі його були так нагострені горем, що погляд їхній був тонший і гостріший від місячного проміння. І вже коли ступив із обійстя, за ворітьми від стовбура тополі відірвалася загадкова тінь, наче виткана з найглухішого мороку найглупішої ночі. Тінь похмуро й зловісно посувалася за Хомою, котрий, пригноблений розпачем, не помічав страховидної й непрошеної супутниці.

Тінь посувалася скрадливо, наче наїлась лихого нужди, а кроки її шеберхали так, як шеберхали б кроки злої години, котра дасть знати, почім ківш лиха. В центрі села Хома Прищепа звернув до братської могили, щоб узяти пригірщ рідної яблунівської землі в дорогу далеку, то тінь похмура причаїлася за кущами, чатувала, як біда, котра не сама йде, а й другу за собою веде, чигала, як горе, котре і з ніг звалить, і задавить.

Хома, взявши з братської могили пригірщ землі й зав'язавши у вузлику, ступив на дорогу — й зловісна тінь вигулькнула з потайної криївки, й кроки знову зашелестіли, мов кажани, мов лиху, яке посувається тихо. Й чому Хома не чув, чому не бачив?

І враз, коли з-за хмари знову місяць вихопився, мов краснопір зринув над водою, тінь ота на коротку хвилю постала зовсім не тінню, а гітлерівським офіцером. Зблиснули фашистські погони на плечах, знаки на грудях, нашивки на рукавах, а в руці смертельною блискавкою зблиснув пістолет. Місячне проміння заміїлося гострим шерехатим саявом на воронової барви стволі хижому, на пекельної чорноти оцупкуватору руків'ї, й здалось, що зараз рука, яка стискає пістолет, злетить угору, й з його смертовбивчого жерла вирветься віхоть золотого полум'я, й те полум'я громом своїм уб'є Хому. І не дійде старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок" до сільської околиці, не сяде в літак, котрий уже реве в небі, заходячи на посадку. А впаде, вбитий підступною рукою, на сиру землю, цілуючи її скривавленими вустами,— і якби він не вмер, то довго жив би, але ж візьме його впоперек

живота, неначе отого кота, і вже по смерті не буде Хоми ні життя, ні каяття. І скажуть тоді про нього в Яблунівці: “Умер Хома — й добра нема!” Заперечать: “А застерігали його, казали, щоб не квапився, бо не звалить когось, коли квапитиметься, то не послухав!” Докинуть: “Який Хомка, така його й тонка”. Згадають: “Бо вживав зілля од похмілля”. Виправдовуватимуть: “Хома купував, Хома випивав, бо Хома гроші заробляв”. Оббрихуватимуть: “А ноги такі були в того Хоми, що частенько самі тягли чоловіка до куми”. Зводитимуть наклепи: “Мастили Хому смолою, а Хома все заливався Хоною”. Доливатимуть масла в огонь: “Було, коли Хома захоче, то й сама відьма захоче”. Обмовлятимуть: “Впертий вдався: нехай його батька журавлі, а вже мого — чаплі. А то як заведуться Ярема з Хоною, то Ярема в воду, а Хома на дно, бо обоє вперті”. Бурчатимуть: “О, хто про Хому, а він про Ярему”.

Проте чи корчі зсудомили руку фашистського офіцера, чи ще не наспіла пора стріляти і вбивати Хому, тільки пістолет не злетів круком догори, не каркнув смертю, і Хома ходою господаря ще міряв свою путь по яблунівській землі, не падаючи в її лоно й не цілуєчи її материнську снагу скривавленими вустами. Значить, його талан іще не з’їв баран, а причина була поза очима.

Знову місяць сховався за хмарами, наче злякався, що лиш йому голову одкусить, а коли випірнув із-за хмари хоч не гарно, зате добре, то щось несосвітненне стало творитися, мовби десь собака в рові утонув. Якби хтось глянув на ту несосвітненну картину, подумав би неодмінно: ще де те лоно, а вже хтось обротьки плете на нього, ще де та косовиця, а вже хтось і сіно для лошади возить!

Бо той небесний грім авіалайнера чи то лунким потоптом віддався в яблунівській землі, чи то в передчутті прощання з Хоною серце колгоспу “Барвінок” загупало так лунко... А тільки задвиготів простір, застугоніла ніч, тривогою дихнуло вогке повітря! І вже почулось хоркання коней, брязкання кінської збруї, скреготіли вудила, дзенькали вуздечки, скрипіли сідла, заспівали шаблі, запахло рушничним порохом, тьохнули стріли, скреготнули кинджали, защебетали зведені курки кремінних пістолів, гостро запахли кістяні та шкіряні порохівниці, а також порохівниці-натруски й дерев’яні порохівниці. У світлі місяця сяйнув одяг на кінних вершниках — черкески з відкидними рукавами заграли веселковими барвами, напівжупани та шаровари так само наче аж гримнули в яблунівську

ніч водоспадами багатих кольорів, на комусь спалахнув кожух, засвітилась гостроверха шапка, сяйнула мереживом та вишивкою сорочка, загорілась епанча, зблиснули хромові чи юхтові чоботи, жар-птицею заяскрів ярмолук...

Козаки! Знову наринали козаки, яких тут чи не добрий яблунівський дух виворожував, і в їхньому верткому чортії на хвилику пропав Хома Прищеп, який квапився на літак, і та зловісна озброєна тінь, що скрадалася слідом за грибком маслючком, ладна всадити кулю в спину. Лише чулося стривожене іржання коней, що гарцювали чи дибки спинались, чулася срібна мова кінської збруї, що широко розкочувалася серед світлої подільської ночі, та ще розлунювались козацькі скрики. Це були скрики воїнів, котрі вчасно навинулись, щоб не тільки відвести смертельну небезпеку від свого побратима, як то їм велить совість і закони побратимства, а й провести його в дорогу далеко й небезпечно, гірку й почесну.

Козаки як виринули зі світлого мороку ночі, з її безмежних та загадкових володінь, так і раптово канули в блакитно-смагадковий її непевності, в неоглядній її таїні. Тільки ще чувся тупіт кінських копит у полях серед молодого жита й пшениці, аж поки пропав, і запала тиша обізвалась голосом сонного перепела. Місяць із гострого рога свого, наче з міфічного рога достатку, сипнув на доли не так срібне проміння, як срібну грошву старовинного карбування, й та грошва заіскрилася, заграла в полях!..

Самотній, мов перст, простував Хома Прищеп сільською околицею, кваплячись на екстраординарний міжнародний рейс Яблунівка — аеропорт імені Джона Кеннеді, й тепер уже ніяка тінь не кралася за старшим куди пошлють, пропала та тінь після козацького нальоту, щоб не бігала, як бігає кобила з зіллям, а лоша з весіллям.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ,

де світ живої природи журиться
за старшим куди пошлють, котрий полетів до Америки

Світ весь навч угледів, що таке являє собою магічний феномен присутності Хомі у Яблунівці, і авторові тепер нічогісінько не застається, як усьому світу явити не менш магічний феномен його відсутності у Яблунівці,— хай старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок” у цю

хвилину летить над рідною землею, вільно розкинувшись у комфортабельному сидінні авіалайнера, а чи вже летить над Атлантичним океаном, дивлячись в ілюмінатор на грізну водну поверхню й згадуючи Мартоху, породисту корову, колгоспну тваринницьку ферму... Хай летить Хома, бо хтось же має літати, щоб у польоті і на чужині гірко тужити за рідною землею, щоб потім повертатись додому, радіючи кожною клітинкою й жилочкою, серцем і передсерддями, свідомістю й підсвідомістю.

Либонь, звук двигунів потужного авіалайнера не розтанув іще над Яблунівкою, як у сонному естві автора завовтузилося щось і почало скубти із всіх сторін, і він, прокидаючись, почувався так, наче пригрів гадюку за пазухою, й тепер гадюка, розігрівшись, стала кусати. Неспроста кажуть — не нагодуй його хлібом, то не буде тобі ворог! Отож слід було прокидатись, сягати рукою за пазуху, щоб відкинути пригріту гадюку, що автор вчинив спритно, хоча гадюки не зловив, бо, проворна, встигла ізслизнути. Квіти на стелі й на стінах знахарчиної хати палахкотіли, як на квітнику, й кожна квітка нагадувала незвичайну зірку, а вишита квітками хата, безумовно, скидалась на галактичний простір, на космос,— саме десь у такому космосі й мав зараз пересуватись Хома Прищепа, линуци назустріч новим пригодам на чужині.

Я вийшов надвір і відразу відчув, що повітря якесь не таке, як завжди по ночах. Воно нагадувало непевну драглісту масу, яка не тільки пахла м'ятою, канупером, кропом, нічною красунею та кропивою, а й наче жило якимось особливим життям. Ї особливості цього життя найперше, мабуть, крились у тлумовиську найрізноманітніших звуків, якими був насичений довколишній простір. Кожен зі звуків чувся зосібна — з кушів півоній коло криниці, від погрібника, від хлівця, мало не з-під кожного куша картоплі на городі, від кушів смородини та малини, від кожного дерева в саду. Лунаючи зосібна й не втрачаючи своєї виразної індивідуальності, звуки в сукупності, звісно, творили не какофонію, а симфонію. Ї ця симфонія була живою, органічною — такою, як солов'їний хор чи хор ставкових жаб. Прислухавшись уважніше, я спромігся розрізнити, які інструменти нагадували ті звуки літньої ночі, котрі так виразно чулись, дивуючи мою уяву... Ось із хатнього причілку начебто по-басовому впевнено озивається старовинний народний інструмент бугай, посилаючи тремтливий звук непевної висоти. Від тину, де вишні

стоять рядком, линуть теж звуки непевної висоти, ритмічні, мовби творені шкірою, натягнуеною на дерев'яний обруч, та ще бубонцями — такими срібними чи бронзовими кульками, завбільшки з горішок, а в ньому дірочки, а всередині дробинка, що піддзвонює. Ага, то химерний бубон! А від воріт струнні звуки вигойдуються тонесеньким разком у повітрі, навіваючи спогади про троїсті музики, і ті звуки нагадують якийсь смичковий інструмент басового регістру, чи не басоль, український, народний, старовинний. А від дерев'яного стовпця-рогача, на якому знахарка колись, очевидно, сушила горнята й гладушки, бандура ні-ні та й озветься, ні-ні та й заговорить гамованим, переривчастим речитативом. Під хлівцем, де зарості кропиви й лопухів, де чад чорнобилю й полину, таке вже ніжне та солодке голосіння струнне прокльовується, щип і щип хтось по струнах, чи не арфа божественна? А до неї — від дикої груші, посадженої на межі, — голос кобзи лине, і в неї, може, не так струни озиваються, як приструнки, пробуджувані плектром... Я ступив стежкою на город, і вже тут, на городі, від гарбузової поворозки, обтиканої лапатим слонячим листям, охрипло так, з кволим зітханням-вдиханням-видиханням озвалась надута шкіра чи то міхур надутий, нагадуючи козу, духовий народний інструмент. А від соняшників — дерев'яні малесенькі молоточки залопотіли, такі собі мініатюрні стукачки, лишенько, та це ж цимбали, самісінька старовина струнна озвалась своїми подвійними, потрійними та четвертинними струнами. З пахощів цибулі та часнику чомусь легесенько так ударили гуслі, пролунали по-лебединому геть-геть далеко їхні скрики. Від чубатої кукурудзи — звуки ну ж такого ніжного тембру, такого м'якого, наче хтось дме не так губами в дерев'яну дудочку, як мрії свої вилускає в лоно духового інструмента, й не можна не вгадати флейту. Хай добро цій чудотворній ночі, яка тут, у Яблунівці, на початку щедрого подільського літа, раптом обернулася на оркестр, інструменти якого були поховані мало не під кожною зеленою рослиною, ховались мало не під кожним кущиком чи плодовим деревом. І ще мені з того плодючого бушовиська, з царства буяння і зела, вчулись голоси всяких дудочок, сопілочок та свистків, а також флейти-пикколо; а ще не дала забути про себе гуцульська ліщинова флюяра, рідна посестра українських сопілок; не обійшлося також без органу, котрий заховався навіть не в садку, а за садком, де стелився

отой моріжок, на якому Хома колись був зустрічався з кінними козаками; від постаменту, на якому в цю ніч сиділо хіба що проміння зірок та місяця, долинув звук, який народжувався начебто в нутрі паленої глини, і ця палена глина, либонь, мала творити такий музичний інструмент, як окарина.

Музика, яку чули мої вуха, народжувалась живим світом живих рослин. Усе, що росло на обійсті, на городі, в саду, випромінювало музику, дихало музикою в цю ніч. Хай то буряки чи картопля, кріп чи петрушка, квасоля чи пасльон, калачик чи березка, лобода чи ширій — кожна рослина світилась гармонійними звуками, які ви-кликали в пам'яті старовинний чи сучасний інструмент, духовий чи смичковий. Море звуків, якими насичене вогке повітря, складалось у повільні урочисті ряди хвиль, котрі не те що злегка прокочувались, а наче зависали над землею й сяяли, як ото сяяло місячне проміння, і в сяянні їхньому чулась неоглядна глибина вічної загадки буття.

Все ще зачудований, я сів у саду під яблунею. Опустивши очі долу, помітив, наче двоє грубих стебел, у яких вгадувались мальви, обнизані широкопелюстковими квітками, здригаються. Ні ногою не зачепив, ні вітер не віяв, то чого б їм здригатись? Приглянувшись пильніше, застеріг, що стебла не просто здригаються, а рухаються в дивній осмисленій злагоді, то відступаючи одне перед одним, то наступаючи, то начебто кружляючи... Так, немов танцюють?! А може, й справді танцюють, бо ж музика й досі живе в повітрі, бо рухи стебел вкладаються в її ритм. Я вщипнув себе за شوку, відчув біль, отже, не сплю, отже, не сниться ніч, не мариться рослинна музика, не вижається танець мальв, а все відбувається насправді на колишній знахарчиній садибі... Лишенько, але ж не тільки мальви танцюють, а й калачики неподалік од них теж ворухаться в гармонійній злагоді, химерно поводячи кругленькими голівками, а довкола тих голівок листячко здригається так, наче долоньки в аплодисментах. Ставши на коліна, за гуртом калачиків помітив кілька кошиків деревію на тонких граційних стеблах, ці кошики з гордовитою самоповагою також віддавались ритмові танцю, а за деревієм два-три кушкики полину погойдувались... Холодіючи душею, усвідомив я, що мальви, калачики, деревій, полин не тільки танцюють, а й творять ту музику, під яку танцюють!

І танець не якийсь, а павана, такого тепер ніхто не тільки не грає, а й не танцює. Авжеж, ніхто не танцює цього старовинного й повільного, по-лебединому плавного, по-лебединому урочисто-величного танцю, уже, либонь, і нот не згадають і не знайдуть, а живий світ яблунівської природи — нате! Зберіг у своїй всеосяжній зеленій пам'яті, грає всіма музичними інструментами, які тільки можуть вичаруватись у царстві його магічної сили, грає й танцює світ, грає й танцює!

Тремтячи від збудження, вийшов із садка на моріжок — тут також линули хвилі нової музики, тут також звершувалось таїнство танцю: ромашки танцювали, конюшина, стоколос безостий, тонконіг бульбистий. Ще трохи пройшовши, я надибав на нетребу й осот, на нечуй-вітер і череду, на мати-й-мачуху і романець, які, звісно, також у повільному та плавному, у велично-урочистому танці старовинному павана відкривали зараз моїм очам таку таємницю, якої раніше звідувати не доводилось.

Осяяння, мов спалах блискавки, пронизало свідомість: світ природи влаштував прощальну учту на честь Хоми!

Пригадується, як у "Слові о полку Ігоревім" журилась уся природа, коли було полонено князя київського?.. Журилась тоді вона у язичницькі часи, а тепер, у нові часи, раділа природа й печалилась водночас, прощаючись не з князем київським, а зі звичайнісіньким яблунівським колгоспником, укотре дозвольте нагадати вам — зі старшим куди пошлють із артілі "Барвінок". Змінились часи, то, звісно, змінились і герої журби!

Й мені, враженому монументальною величчю осягнутої картини, внутрішнім зором пощастило побачити її в багатьох подробицях. Бо уявилося, як усі обійстя й городи в Яблунівці, сади й левади, вулиці й завулки, ставки та болітця, ярочки та байраки зараз усім рослинним розмаїттям танцюють старовинну павану!

Жимолость, гіркоштан, живокіст, очиток, перстач, біла глуха кропива, воловик, люцерна, подорожник, шавлія, чебрець, мак, гірчак, портулак, свербіжниця, розрив-трава, буркун, гірчиця, звіробій, материнка, дягель, еспарцет, волошки, верес, цикорій, шафран, вовчі ягоди, брусниця, чебрець, дудник, чистець, комонник, золотушник!.. Хто б зумів зібрати такий оркестр народних інструментів, кому до снаги звести докупі стільки індивідуальностей, щоб вони водночас склали танцювальний ансамбль! Оркестровка! Пластика рухів! Чи здогадується Хома, котрий зараз

летить у небі, що твориться на землі яблунівській на його честь? А либонь, і знає, і чує, ще й приспівує в літаку: “Нуте, хлопці, нуте всі! Нуте погуляйте! Одні скачте, другі плачте, а треті співайте. Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!.. Мене жінка у дорогу нарядила паном: сорочечка по коліна, підв’язана валом. Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!.. Ти отам, я отут, а хто ж із нас дома? А хто у нас порубає солому на дрова? Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!.. Оженюся в Америці, буду панувати, жінка стане свиней пасти, а я заганяти. Ду-ду-ду, ду-ду-ду, уродивсь я на біду!..”

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

де оповідається про першу зустріч Мартохи з лебедем і про той чорний людський поговір, що приписав жінці любов до красивого птаха, а також висловлюється підозра, що яблунівська молодиця здатна восени полетіти до вирію разом із лебедями

Бачили б ви Мартоху другодні, коли Хома з великої охоти і з дурного розуму заgrimів до Америки!

Всує не станемо знову згадувати “Слово о полку Ігоревім”, та куди тій княгині Ярославні з її княжою журбою проти сучасної яблунівської молодиці та її великої журби! Коли вранці плентала по селу, то здавалось, що то якась похмура журба теліпається за іншою журбою, що вже й зникла за околицею. Ноги не йшли, а дибцяли, як могли б дибцяти двоє сиріт без роду, без племені, без привіту та без совіту. Очі були такі сумні й самотні, немов із хмари повипадали, і в них — тільки й рідні, що постоли одні, тільки й рідні, що в Києві Химка. Звісно, що брови над такими запечаленими очима теж не грали радістю, а наче згадували отих предків, що померли з редьки.

При живому Хомі, котрий у цю годину чи то навздогін за сонцем ще летів, чи то сонце навздогін за Хомою квапилося, стала Мартоха на вдовицю схожа. Зосталась у Яблунівці, як у полі вітер. Боячись, що тепер у неї плакана доля, що тепер її і кури заклують, і не треба умиватись, бо нема з ким цілуватись, Мартоха таки надумала хоч як-небудь порятуватись у своєму горі.

Понад ставом йшла вранці, по росі зернистій, мов горох, аж глядь — білий лебідь дигає назустріч із-поміж шелюги.

Ледь переставляє лапи, шию гордо вигинає дудкою, ось-ось, здається, задуднить-заграє та дудка, тільки ж не грає, й очі в лебедя сумні. Такі сумні, мовби він теж сам душею. Мартоха — вітер осиротілий! — до лебедя білого — билинки в лузі! — а той і не думає тікати, й дивиться ж на неї достеменно так, як мала дитина, що своєї матері ніяк не може з могили дочекатись.

— Та тобі хтось крило перебив! — забринів сльозою голос Мартохи, що простягла руку до птаха.— Тому й не тікаєш. Давай занесу до хати, полікую, очуняєш та оклигаєш, а мені розрада...

Пригорнула до грудей лебедя, шепчучи йому слова ласкаві, а птах не виривався, довгою шиєю горнувся до жіночої голови вродливої, де волосся вже де-не-де було посічене зорями сивини. А Мартоха шепотіла й шепотіла, й з того шепоту можна було втямити: “Чорт тридцять пар постолів стоптав, поки таку пару підібрав... Ой за мостом, попід мостом трава зеленіє, за лебедиком біленьким жінка молодіє... Я лебедем затулюсь, затулюсь і нікого не збоюсь, не збоюсь!..”

У хаті змастила поранене крило гусячим смальцем та перев’язала м’якеньким перкалем, щоб загоювалось хутчій, а потім і нагодувати надумала. Нарізала дрібними шматочками м’яса свинячого, кинула перед лебедем — їсть! Дала йому картоплі вареної — розтуляє гарного дзьоба і їсть усяк.

— Ти, видать, поїсти мастак, як і мій Хома! — зраділа Мартоха, ледь відмерзаючи зажуреною душею.— Він ото їсть мою накипчасту і насипчасту страву, боїться, щоб собакам не викинула.

Лебідь, слухаючи, довгим дзьобом клював крихти білого пухкого хліба.

— Що до чого, а до хліба — борщ! — мовила Мартоха.— Ось я тобі всиплю борщу в полумисок, нагодую, Хома поважає борщ... Покуштуй лишень, славний борщ, хоч бинди клади.

Лебідь і від борщу не відмовився, червоним дзьобом заліз у полумисок. Мартоха зраділа:

— З таким самим апетитом і Хома їсть! Але ж борщ без каші удовець, а каша без борщу удова, то я тобі, лебедику, й каші насиплю, бо каша — рідна мати наша.

Лебідь, звісно, скуштував і каші, бо чом не скуштувати в такої гостинної хазяйки.

— Я не з тих, лебедику, що шкода й лою на лемішку, я не замішаю тобі, та віддам свині, покуштуй ось

маторжаників, покуштуй ячне і прийми за вдячне, хай буде тобі ні кисло, ні прісно.

Лебідь не сваволився — він був не з тих птахів, які від усього відмовляються, мов стара дівка від гарного жениха. Він не командував у чужій хаті: сип борщ, клади кашу, подай пить. Лебідь зі статечністю, якою лебеді славляться по світах, споживав усі наїдки, якими частувала Мартоха, а наїдків, звісно, після великого випроводження Хоми зосталось ой як багато, вистачило б на лебедину зграю! І, видно, цей лебідь зі скаліченим крилом знався на людських стравах, особливо ж — на варениках. Їв би й такі-сякі вареники, бо вони ж кращі варениць, а тут же поставила Мартоха вареники, сметаною не збавлені, які, звісно, слід було їсти, поки не настав піст і вони не повтікали на вербу. За варениками наспіла пора всякої риби, адже лебеді теж неабиякі любителі риби. А Мартоха натішитись не могла птахом:

— Ой як люблю годувати! Бувало, коли Хома сяде до столу, то сало потане і ковбасам лихо стане. А ти, лебедику, видать, із моїм Хомою знався, бо начебто в чоловіка мого натурою вдався, пошкодуєш псові білого хліба, з'їси і дурницю — з маком паляницю!.. Може, і п'єш часом?

Лебідь ствердно клацнув дзьобом і, вигнувши арфою довгу шию, прохально дивився на Мартоху.

— Ха-ха-ха! — засміялась вона, геть відходячи від недавнього туску, від печалі-всеїдниці.— Геть-чисто вдався в мого Хому, котрий пасе червону запаску, щоб запобігти гемонської жіночої ласки... Але ж ти, звісно, п'єш воду в озері, а не оковиту. От би мого Хому привчити до озерної води! Добре, лебедику, що ти не п'яниця, ба чарочка та рюмочка доведуть твою лебедину сім'ю до сумочки.

Мартоха, ставши навколішки посеред хати, долонею гладила сумирного птаха по шиї, проводила пучками по лискухих грудях, по лискухих перах на спині і, заплющуючись, шепотіла надривно:

— Доля послала тебе, лебедику, замість Хоми... Перебите крило загойтись, догляну й вилікую, а ти вже вгамуй мою душу, хай не болять. Будь за Хому, за чоловіка рідного, я тебе й Хомою називатиму, лебедику мій солодкий, втіхо золота, а коли Хома повернеться додому, то чоловіка лебедем кликатиму.

Журба, либонь, так розібрала Мартоху, наче бражка підсвинка на третій день, і вона почувалася захмелілою,

ледве язиком повертала, наче він їй повстаний, і слова її здавались п'яними, немов шевці.

Лебідь, вдячний Мартосі за лікування, прихисток і гостину, не пручався в її руках, не уникав обіймів, а теж тулився до жінки ближче, а крилом покаліченим начеб по її голові раз і вдруге провів, пестячи та голублячи. Мартоху від лебединих доторків струмом било, дровами колотило, й вона шепотіла:

— Так тільки Хома голубив у молодості, на смик перепадався, як довго зі мною не видався. Ой, правду, мабуть, і серед птахів таку кажуть: хто милий, той красен, як у небі місяць ясен!

Так гомоніла Мартоха з лебедем, годуючи птаха, з біди виручаючи, до зболеного серця пригортаючи. Але ж село за всіх часів є село. І тоді, коли, траплялось, покрадуть яйця — було двоє, а ставало троє. І пізніше — коли жив паламар, а його діти паламаренята перепаламарились. А також за всіх царів — за Хмеля, коли була людей жменя; за Митрохи, коли було людей трохи; за Панька, як була земля тонка; за Горошка, як луб'яне небо було, а шкуратяні гроші ходили. А також за Юрія о цій порі, коли свистів рак на оборі...

Отож гомоніла Мартоха з лебедем, а хтось чи в вікно побачив, чи крізь стіну погляд-вужаку пустив, запримітив ті обійми-цілування поміж яблунівською жінкою та вільним лебедем — і, кажуть, диво як сито, а чудо як решето! І почали сліпі розказувати невидючим, як хата згоріла. А почула куриця, то й розказала всій вулиці, і вже скоро, окрім районного базару, ніхто не знав. Авжеж, окрім районного базару, ніхто не знав, що не встигли ще Хому провести з села, не встиг іще Хома загриміти в Америку, як рідна жінка Мартоха з того великого й невтішного горя привела в хату лебедя. Ну, хай навіть дідка Бенерю чи дідка Гапличка — й то село не так здивувалося б, і то простило б Мартосі, але ж лебедя! Чужі грихи в селі завжди перед очима, а свої завжди за плечима, про себе ні слова, зате на других примова, — ось і поклала Яблунівка живу-живісіньку Мартоху на міцні свої зуби, наче на жорна, й стала перетирати й перемелювати їй кісточки, стала згадувати й пригадувати, припоминати й випоминати. І все за того лебедя білокрилого та довгошийого, котрого вона начебто годує найкращими наїдками, яких і законному Хомі не готувала, а лебідь у тих наїдках усолоджується, мов черв'як у хріні.

Та й випивака з лебедя такий, якого світ не бачив серед людей і не скоро побачить,— аж мало з пір'я не вискакує, так нажлуктитись квапиться, і в горлі у птиці клекотить, коли дудлить, і взагалі він не лебідь, не рак, не жаба, а просто п'яний у дим нахаба! І якби яблунівські хлопці га парубки не були такі сміливі, як за плотом, що втрюх та й безрогої кози бояться, то вони мусили б поговорити гарненько з лебедем, узявши за петельки, щоб сховався в небесному закапелку — й хвостика не було видно.

Всяку всячину гомоніла Яблунівка про Мартоху та лебедя, бо чом не погелготіти, коли дурне захотіти. Еге ж, по-всякому в гречку можна вскочити, але щоб отак — хоч бери та паруй і чорту їх даруй! За все життя не привела дітей ні мирові, ні собі, то тепер уже безпремінно розстарається на маленьких лебедят. До Америки — це не в Чудви і не в Велике Вербче, поки Хома обернеться туди-сюди, то, повернувшись додому, здибає на подвір'ї виводок маленьких та пухнастеньких пташенят. Не качаток чи індичаток, не гусятток чи курчаток, а білосніжних лебедятток, біля яких Мартоха лебедітиме по-лебединому, наче коло дітей рідних, а довгошийй цибатий лебідь батьком виступатиме поміж них. Як же то Хома поведеться — битиме волоцюгу лебедя лукавого чи тягатиме за коси рідну жінку? Зостанеться Мартоха з Хомою, коли буде прогнано лебедя з подвір'я, чи навпаки — прикипить душею до лебедят отак, що подається з ними на стави-озера, на болота-пущі, і виростуть у Мартохи крила, й мало вже в неї людського зостанеться, і полетить жінка-лебедиця разом із своїми лебедями до вирію, десь до Африки теплої? І з тої пори не журитиметься за Хомою, бо на роду їй напишеться життя лебедине.

Ну як тут знову не згадати народом сказане: ой чукбрик, із рогом бик, а Хома із двома!

Яблунівка, значить, гомоніла про невірну Мартоху, котра навіть не діда Бенерю чи діда Гапличка пустила в хату, хоч Хома ще й до Америки, може, не встиг долетіти. Жіноцтво було пройняте цікавістю, а чоловіцтво — тривогою: бо що, коли не Мартосі одній замандюриться ускочити в гречку з лебедем! Бо якщо можна Мартосі, то можна й Антосі, якщо можна Лесі, то можна й Фесі, бо якщо можна Ганьці, то можна й Олянці... Зло пойняло чоловіків на всіх білих лебедів усього білого світу, а що під руками білих лебедів не було, щоб зігнати на них

зло, то стали бити півнів, качурів, гусаків, індиків та всяке інше дрібне птаство — горобців, омелюхів, олянок, одудів, соловейків, сойок, зябликів, дятлів, перепелів.

Може, птахам перепало б і далі, якби подзвін отих язикатих яблунівських дзвонів та й не докотився до вух самої Мартохи. А коли докотився, то Мартоха не була б Мартохою, якби раптом замкнула свого язика в роті за сімома замками. Не тільки не замкнула, а й випустила на волю, мов голуба сизого, і він по селу літав і попташиному щебетав. Мовляв, валіть на сірого, сірий повезе, мовляв, із дурної голови та на здорову, мовляв, лин вилиняє, а карася очешуть, мовляв, коваль провинувся, а шевця повісили. Та чи ви, людоньки недобрі, так хутко призабули, що Хома перед від'їздом надів на Мартоху пояс цнотливості й тепер ніякій хоробі до неї ніякого доступу нема — ні дідові Бенері, ні дідові Гапличкові, ні лебедеві, ні індікові, ні гусакові, ні качурові? Так що нехай чоловіки перестануть із ревностів чинити наругу над птаством, а молодіці нехай повпинають свої язики на ланцюгах, а ланцюги прив'яжуть до прикорнів залізних, а прикорні заб'ють глибоко в землю святу.

Так, розопівши, пасював Мартошин язик. І, коли подумати, на його місці так пасював би всякий жіночий язик, воюючи з марною ославою. Що б там не казали, а пояси цнотливості для подільських жінок та чоловіків — діло нове, мало вивчене, й не вгадаєш: належить до прогресивних чи реакційних явищ. Тут легко вскочити в халепу, як ми щойно пересвідчилися на пригоді Мартохи з лебедем.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ,

де йдеться про дестабілізацію міжнародного становища, викликану поїздкою Хоми до Америки, а також коротко переказується зміст зарубіжного фільму "Позичений чоловік", у котрому навіть породисту телицю зображено еротоманкою

Міжнародну атмосферу, пов'язану з іменем яблунівського колгоспника Хоми Прищепи, либонь, ніхто не зумів би охарактеризувати з лаконічною однозначністю.

У парламентах багатьох країн депутати від правих і центристських партій виступили із запитом про ставлення урядів до наступного візиту Хоми в Америку. В Італії

спалахнула чергова парламентська криза, бо в цій ситуації християнсько-демократична партія так і не зуміла зайняти чіткої позиції. Представниці найдавнішої професії з печально знаменитого лондонського кварталу Сохо оголосили дводенний страйк з вимогою до держави пенсійного забезпечення в старості або ж у зв'язку з професійними травмами і захворюваннями, приурочивши свій страйк до поїздки Хоми за океан. На валютних біржах Лондона, Парижа, Цюриха, Нью-Йорка, Буенос-Айреса і Йоганнесбурга спалахнула чергова лихоманка, знову катастрофічно впав курс долара, підскочила ціна унції золота; валютну вакханалію так чи інакше теж поєднували зі старшим куди пошлють. Назрівав конфлікт між країнами — споживачами нафти і країнами — експортерами нафти, що мало призвести до стрибка цін на рідке паливо й до чергової енергетичної кризи в буржуазному світі; це загострення стосунків пояснювалось особливим розташуванням зірок зодіака, під яким народився грибок маслячок. У передмісті Сантьяго глава фашистської хунти генерал Піночет заходився зводити приміщення нової тюрми, найновіше обладнання для якої мали виготовити фірми США; одну камеру в цій в'язниці, обладнану з єзуїтською винахідливістю, хунта начебто мала намір тримати завжди вільною, тільки для Хоми Прищепи, коли раптом йому закортить відвідати Чілі. В цій строкатій мозаїці фактів і подій привертає увагу і чергова епідемія шлюбних розлучень серед кінозірок Голлівуду. Якби ж одна чи дві затіяли судові процеси по розірванню шлюбу, а то ж мало не всі: розлучалися з кінопродюсерами, акторами, синками мільйонерів і мільйонерами, банкірами і фабрикантами, замаскованими босами мафії і ділками підпільного бізнесу, генералами Пентагону і великими цабе в таких організаціях, як Федеральне бюро розслідувань, Центральне розвідувальне управління. Цю пошесть спершу не могли пояснити навіть наймодніші астрологи Сан-Франциско, Лос-Анджелеса і Філадельфії, аж поки хтось почував потилицю і ненароком вискуб із потилиці дивовижно простий здогад: Хома! В усьому винен Хома! За ради нього будь-яка американська зірка, котра холоду не любить, а в жару не спить, котра як хоче, так і сокоче, — здатна гори Анди перевернути, а що вже казати про якісь Апалачі!

Іменем Хоми, як зручним прапором, стали прикриватись усякі шарлатани від релігії; окультні науки взяли на

озброєння якісь його висловлювання про телицю й спекулювали так, що від сорому перевертались у цинкових гробах на Арлінгтонському кладовиську в Вашингтоні колишні учасники в'єтнамської кампанії. Деякі з членів куклукс-кланівських банд, замість традиційного білого мішка з гостроконусним ковпаком, стали зодягати костюми, схожі на той святковий, у якому Хома ходив позичатись Одарці Дармограїсі. Хтось із дотеппників додумався до того, що знаменитій статуї Свободи в Нью-Йорку зумів надати схожості з яблунівською молодницею: достоту стоїть собі зі смолоскипом у руці Одарка Дармограїха й вітає всіх, хто прибуває в місто-мегаполіс. Статуї Свободи надали звичного виразу обличчя і звичного вигляду, проте наступного ранку вона вже знову була схожа на Одарку Дармограїху, бо хтось, напевне, вважав не без підстав, що саме так і має виглядати символ американської свободи. Побільшало чуток про невпізнані літаючі об'єкти, себто про літаючі тарілки. Інститут Харріса, котрий вивчав громадську думку, в результаті проведеного серед американців опиту дійшов висновку, що в приватному користуванні Хоми Прищепи таки є літаюча тарілка, якій не страшні енергетичні кризи й загострення стосунків з Іраном чи з іншими країнами — членами ОПЕК. Більшості опитаних гість Америки уявлявся не старшим куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок", а загадковим і таємничим інопланетянином, котрий хитро замащувався під грибка маслечка.

На екрани американських кінотеатрів вийшов фільм "Позичений чоловік", поставлений знаменитим режисером Стенлі Кубриком. У фільмі знімалися зірки світового екрану. Роль Хоми грав англійський актор, який так вправно тримав у руках вила-згрелі, наче з тими згрелями й народився. Спекулянтку Одарку Дармограїху грала італійська актриса, чимось невловно схожа на Джіну Лолобріджиду. В трактуванні італійки яблунівська провиди-світка скидалась на учасницю міжнародної злодійської зграї, яка безкарно орудує на морях і континентах. Із грудьми, які не вмістилися б у бюстгальтер жодного розміру, з осиним станом, який можна було б охопити срібним перснем, вона виглядала типовою секс-бомбою буржуазного розважального кіно. На роль Мартохи запрошено французьку актрису, чиї очі — великі, чорні й глибокі, мов космічні провалля, — начебто ввібрали знаду й чарівливість усього жіноцтва. Француженка красувалась

на екрані в такому пишному й довгому волоссі, у якому вона могла схватись від голови до п'ят, прикривши великі й малі подробиці оголеного ества. Коли Хома подався до Одарки Дармограїхи, французенка впала в такий затяжний сексуальний транс, що здавалось, начебто разом із нею в цьому трансі перебуває весь світ органічної й неорганічної матерії. Роль породистої телиці у фільмі гра-ла якась мила й симпатична телиця з Іспанії. Серед багатьох претенденток (особливу конкуренцію склали телиці з Індії, Бельгії та Голландії) відібрано саме іспанку, в якій, на глибоке переконання продюсера фільму, очі найбільше скидались на очі покійного яблунівського бухгалтера Петра Зосимовича Варави після того, як він спожив один-другий кухоль "Жигулівського" пива під варені раки. Іспанська телиця на екрані милувала зір точеними ніжками та лискучими вгодованими боками, і якби вона була не телиця, а дівчина, то навіть неупередженим поглядом за її поведінкою можна було б роздивитись прикмети такого захворювання, як еротоманія. В одному з епізодів американського фільму з яблунівського життя іспанська телиця навіть співала: "Як я була молодого преподобницею, повісила фартушину над віконницею. Я робити добре вмю: піч тепло, руки грію, плечі парю, не йди, Хомо, бо ударю!"

Деякі епізоди фільму сягали вершин геніальності, а деякі не переступали меж пустої розважальності. Режисер Стенлі Кубрик, на жаль, знадився на значні грошові винагороди деяких фірм, удавшись до реклами їхніх товарів. Так, наприклад, він зняв епізод на колгоспній фермі, де під час ранкового доїння худоби яблунівські доярки жують американські гумові жвачки. В епізоді, в якому зі смакуванням подробиць показано сомнамбулічне залицання бойового побратима до Одарки Дармограїхи, не обійшлося без чужорідного кадра, який рекламує мийні засоби якоїсь фірми. А коли вся Яблунівка зібралась, щоб провести в останню путь колгоспного бухгалтера Вараву, раптом серед могильних надгробків, хрестів і зірчастих пірамідок з'являється екстравагантної барвистості щит, на якому написано: "Пийте кока-колу!" Примара бізнесу скрізь показує своє огидне мурло, й ця обставина не дозволяє фільмові "Позичений чоловік" уповні бути явищем високого мистецтва.

Отже, як бачимо, міжнародна атмосфера, пов'язана з іменем Хоми, склалася складна й напружена, щохвили

мінчалась, підносячи такі сюрпризи, що навіть третій-перетертий у політиці калач Генрі Кіссінджер мусив за голову хапатись, чухаючи потилицю, приказуючи: "Як ся має, як ся знає — так ся повертає".

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

де йдеться про нову зустріч
із основоположником естетики рухомого живопису,
про творчу невдачу, спричинену маститом і флегмоною
вимені у корови, а також про те, чому бородатого художника
названо генієм комбайнового мотовила

То в старовину завдавали ноги на плечі, щоб долати дорогу, яка і вночі не спить. Пішки ходили — чи навпростець, як ворони тільки літають, щоб і не скоро повернутись. Мусили шанувати гори й мости, щоб були цілі кості. Але ж не тільки пішки, а й на конях, бо чудеса на колесах: самі котяться! Добре знали за тих часів: не в тім сила, що кобила сива, а як вона везе, чи не затягне воза десь на яловий міст. Знали також, що далеко на батозі не заїдеш, тому гладили коня не батоном, а вівсом, не жаліли вухналя, щоб підкову не загубити. Вірили свято, що не копиту кобила, а копито кобилі, бо хотіли краще погано їхати, ніж добре йти. Ох, спогади, спогади, як за годину моря не переїдеш, так усього за годину не виповіси, хоч би й розтікався своїми думками до Золотоноші, що з золота, й до Лубнів, що з лубків, до чигиринців, що спекли чорта в ринці, й до тарашанців, що з'їли чорта вранці.

Тепер не так подорожують — чи до Ромнів, города на горі, де по дві дурниці на дворі, ні до преславногo Ніжина, який більший від Носівки тільки одною хатою. Тепер подорожують так, як Хома Прищеп: сів на яблунівський околиці на суперлайнер і чинно полетів до Америки. Звісно, чоловік без пригоди не живе, живому чоловікові все потреба, то нехай старший куди пошлють летить, раз у нього й за океаном діла знайшлися. Як волові роги не тяжкі, так, видать, і Хомі та поїздка не тяжка, то хай летить, бо ж говориться: утік не втік, а побігати можна.

А ми не станемо відриватись від Яблунівки, щоб не уподібнюватися широко знаному міфічному героєві, котрий необачно відірвався від рідної землі, поплатившись

життям. Не пиво диво, а слова. Ми цю істину не знали, не знали, та як на те й забули,— отож назбираємо на яблунівській землі таких слів, які б і далі самі-самісінькі розповідали про село подільське, яке, з'ївши калач, береться знову до хліба, та про людей подільських, які багато роблять, а тому-то багато знають.

Хоча автор захопився розповіддю про Хому, але не забував він, як то мовиться, про Ярему, себто про інші події у Яблунівці, зокрема — про мистецьке оздоблення сільського Будинку культури. Отой бородань у джинсовому костюмі, котрий колись здивався мені у фойє за малюванням корови з натури і котрий натхненно виклав основні тези так званого “рухомого” живопису, не забувався й на хвилю тоді, коли увага була повністю прикута до старшого куди пошлють. Яких нових творчих результатів він домігся, яких зоряних вершин натхнення сягнув? Чи вже скоро його малярський пензель і мистецький хист прислужаться до збільшення поголів'я великої рогатої худоби у Яблунівці, до різкого підвищення надоїв молока, до перевиконання колгоспом “Барвінок” планів по м'ясу, вовні, шкірах, рогах і копитах?

Отже, Хома ще, напевне, летів у небесах до Америки, а Мартоха ще тільки несла додому з левади знайденого лебедя з покаліченим крилом і їхній зв'язок в очах яблунівців іще не набрав романних нюансів, як автор заквапився до Будинку культури на неминучу зустріч із художником, основоположником “рухомого” живопису. Фойє було виповнене вщерть золотом літнього сонця, проміння якого прозорими медами розіллялося скрізь. Під стелею літала гострокрила ластівка, зрідка щебечучи, наче розсипаючи тривожний шріт морзянки. Ступаючи по розіллятих прозорих медах сонця і підсвідомо намагаючись розшифрувати ластів'їну морзянку, автор попрямував до художника, котрий, звісно, в цю годину був саме тут. Проте замість прикрашати стіни кращими зразками свого “рухомого” живопису, художник у безпорадній позі сидів під намальованою коровою, охопивши руками коліна й погойдуючи головою.

— Корова вдалась на славу! — вигукнув я захоплено, приглядаючись до малювання.— Хоч у колгоспі “Барвінок” і гарний догляд за худобою, проте в череді навряд чи знайдеться екземпляр, котрий мав би кращий вигляд. Мабуть, і живому прототипу важко змагатися з тим, що створили ви!

Очі бороданя, в яких колись мерехтів гострий космічний пил, зараз схожі були на сухі осінні реп'яхи — безбарвні й колючі. Зіниці не нагадували далекі зоряні галактики, швидше скидались на вівсяні висівки.

Художник зітхнув — і в грудях та в горлі те зітхання зарипіло так, як іржавий ланцюг, на якому з колодязя витягують повне відро води. Зморшки на чолі поглибшали, схожі на борозни в полі. У бороданя був вигляд митця, котрий чи невдоволений собою, чи карається гіркою невдачею.

— Ви знаєте, що таке мастит? — поспитав голосом, який прозвучав наче з глухого погребя. І, не чекаючи на відповідь, вів далі: — Ні, ви не знаєте, що таке мастит. А я знаю! — вигукнув, і гримаса болю скорчила йому обличчя. — Мастити є всякі — серозний мастит, катафальний, фібринозний, гнійний, гнійно-катаральний... О лишенько, й де тільки вони взялись на мою голову!

Вим'я в корови, намальованої на стіні, було створене в кращих зразках реалістичного живопису. Округле, біле, з тугими ділками, воно ось-ось, здавалось, бризне струменями пахучого молока, бо з такою експресією, з такою силою таланту створене. Еталон вимені! Про який мастит ідеться? Може, лихоманка, хворі візії в чоловіка, який саможертвно віддається процесу творчості?

— Від дбайливої доярки перейшла до недбайливої, а та недбайливиця не доглядала ділок, ось і потріскались, самісінькі верхівки ділок пошкодились. А туди вже й ринули всякі стафілококи, стрептококи, кишкові палички, мікроорганізми гноєтворної палички, палички синьо-зеленого гною...

Він говорив, наче марив, і в очах — оцих осінніх безбарвних реп'яхах — сивим димом клубочились божевілля, розпач, безнадія, страх. Із потоку мови проривались окремі слова: гематогенно... лімфогенно... галактогенно... Ці слова кривавою сукровицею витікали йому з рота і, либонь, обпікали губи та язик, бо все те судомилось. Міра страждання, очевидно, дорівнювалась до безмірної міри його таланту.

— Еге ж, так, так, — удав я співчуття, хоча не міг утямити як причини митцевого розпачу, так і причини свого вдаваного співчуття. — Мастит, застій молока, низькі надой, план по колгоспу...

У відповідь на моє співчуття очі в бороданя ледь-ледь набрали виразу осмисленості, в їхньому безбарвному реп'яшиному смутку трохи заискрилося зірковим пилом крижаних космічних безмеж.

— А далі — флегмона вимені! — вигукнув бородань. — Вим'я покритось червоними плямами, напухли лимфатичні вузли. Стала кульгати спершу на задні ноги, а далі й на передні, підскочила температура, пропав апетит, і вже не дихала, а важко сапала, задихалась. І мастит, і флегмона!

— Ото потріскались дійки, лопнула шкіра — ось і проникла мікрофлора, ось і загноїлось...

— Так! — вигукнув художник, який зараз, либонь, уже був не художником, а зоотехніком широкого профілю. — Й пропало молоко! І в такому колгоспі, як "Барвінок", вчасно не достежили, не кинулись лікувати, й тепер ось із колгоспної череди треба вибракувати таку прекрасну натуру!

— Натуру? — здивувався я почутому. — Корову!

— Мого прототипа — й вибракувати! Мою героїню — на бойню! — У бороданя був напад істерії, слова і далі сукровицею текли з рота, очі знову втратили зірковий пил космічних галактик. — Я зазнавав усяких трагедій, які й не снились шекспірівському Гамлету, але такої ще не звідував! — І в самозабутті бородань став бубоніти: — Мою героїню — на бойню!.. Героїню — на бойню... На бойню...

— Стривайте, — спробував я повернути його до тями. — З худобою таке трапляється. То набряк вимені, то гангрена, то опік, то фурункульоз. Чи інші хвороби — запалення глотки, закупорка стравоходу, параліч, спазми, розширення сичуга. Живе не може не хворіти. Звісно, бойня — не закономірний фінал для кожного прототипа мистецького твору, але ж у даному разі йдеться про такого прототипа, як корова... — При цих моїх словах із грудей художника вирвався стогін, що нагадував віддалений клекіт вулканічної лави. — Крім того, для яблунівських колгоспників ця корова назавжди зостанеться здоровою й ситою, здатною доїтись і доїтись... У пам'яті яблунівців корова зостанеться такою, якою ви увічнили її на стіні у фойє.

— Ви так нічогісінько й не втімили в ідеї мого рухомого живопису, — зітхнув бородань.

— Дещо все-таки збагнув, — скромно похвалився я.

— Нічогісінько! — прохрипів розпачливо. — Основоположні тези мого рухомого живопису обговорювались на засіданні правління колгоспу "Барвінок" і дістали одностороннє схвалення.

— Щиро поздоровляю з успіхом!

— Усі згодились, що ідеї рухомого живопису спричиняться до поліпшення економічних показників господарства, до росту добробуту трудящих... Але хто ж міг подумати, що ця корова захворіє на мастит, що згодом її доведеться відправляти на бойню! Ви ж бо знаєте голову колгоспу товариша Дима? Так от, Дим прийшов сюди і сказав, що в фойє Будинку культури не можна пропагувати образ корови, яка перестала доїтись і яку вибракували з череди, відправивши на бойню. Мовляв, коли пропагувати образ такої корови — це з господарського погляду неправильно, спричиниться до падіння показників не тільки на фермі, а й по інших галузях. Мовляв, звеличення образу вибракуваної корови в корені суперечить найголовнішим принципам мого рухомого живопису.

— І ви згодилися з головою колгоспу?

— Не згодитися з головою — значить, стати відступником од своїх власних ідей. Адже вибракувана корова не дасть ефекту ні в господарстві, ні в мистецтві, а правда мистецтва має відповідати правді господарства. Той, хто порушує цю заповідь, свідомо применшує економічно-господарські функції мистецтва.

— Як же ви тепер маєте виходити з цього парадоксального становища? — розгублено запитав я.

— Геть сентименти й розчуленість, тільки раціоналізм і прагматизм, оперті на найновіші формальні пошуки й високу ідейність! — вигукнув бородань. І вказівним перстом тицьнув на стіну: — Оцю корову, що втратила ефективність, слід знищити, а замість неї намалювати іншу — таку, що справно доїтсь. Таку, яка здатна буде зійти з картини й пасти у лузі, доїтись, допомагатиме виконувати й перевиконувати плани.

— Я все глибше осягаю специфіку рухомого живопису, якому притаманні драматизм і трагедійність...

— Еге ж, мастит — чим не драматизм, а шкіродерня — чим не трагедійність! Навіть профан відчує різницю між трагедійністю античною і трагедійністю рухомого живопису, який цілком підпорядкований народногосподарським планам, задоволенню запитів трудящих.— Бородань звівся з підлоги, де горбився поруйнованою розпачем купою брухту, до нього повернулась дешиця волі й завзяття. Звичним рухом вказівного перста тицьнув на велику картину ліворуч, де намальовано було пшеничну ниву за селом.— Забраковано...

— Забраковано? Але чому? Видно, що земля гарно зорана, кожен колосок — наче з золота щирого кутий!

— Голова колгоспу забракував учора. Сказав, що з такої ниви можна зібрати урожай пшениці сорок — сорок п'ять центнерів на гектар, а Яблунівка на своїх землях збере в цьому році по п'ятдесят центнерів. Отже, я відступив од правди дійсності, цим самим звівши наклеп на ентузіазм і трудові показники колгоспників "Барвінка". Крім того, він сказав, начебто я намалював пшеницю сорту "миронівська-22", а таку в Яблунівці ніколи не сіяли, а сіяли й сіють "миронівську-29", яка дає більші врожаї.

— Доведеться вам пересівати, себто перемальовувати? — співчутливо поцікавився, вгадуючи відповідь наперед.

— Цього потребують закони мистецтва, основоположником якого я став отут, у благословенній Яблунівці.

Бородань підвів мене до комбайна, що в натуральну свою величину красувався на стіні. Це був комбайн "Нива", який із недавніх пір тріумфально збирав урожай по радгоспах та колгоспах. Рука вправного митця відчувалась у тій скрупульозній точності, з якою вималювано кожнісінський агрегат і деталь, хай то кабіна чи шнек, плаваючий транспортер чи мотовило, барабан чи натяжні ремені варіатора приводу барабана, верхнє і нижнє решета, грехот і соломотряс, ведучі колеса і гальма, двигуни й гідравлічна система.

Радіти й тішитися слід, дивлячись на таку могутню техніку, якою держава оснащує сільське господарство, проте обличчя бороданя зоставалось похмуре, а зморшки на чолі брижились — як в'юни взимку, коли відмерзають і оживають. Голосом порожнісіньким, як післявоєнний колгоспний трудовдень, художник мовив:

— І це чудо техніки теж слід перемалювати, бо голова колгоспу розцінив як невдачу. О, він виявився більшим прихильником і тлумачем ідей рухомого живопису, ніж я сподівався!

— Але в чому річ? Комбайн — як лялечка, наче щойно зійшов із заводського конвейера! Ви домоглися безсумнівного ефекту — цей комбайн здатен зійти зі стіни, щоб збирати урожай на полі.

— Вашими вустами та мед би пити, — криво всміхнувся той. — Ось пригляньтесь до мотовила...

І, наче кваліфікований механік із колгоспної ремонтної майстерні, бородань заходився показувати пальцем кожнісінську деталь, з яких складалось мотовило і які з бухгалтерською педантичністю відтворено на стіні. Терміни

вимовляв зі смаком, натхненно, і кожен термін звучав у його мові, як нотний знак у патетичний ораторії. Кронштейни, шайби, палець, напівпідшипники, повзуни, щиток, захисний диск, хрестовини, захисна пластина, центральна труба, промені з отворами, шпренгель, лопать, граблина, розпірна планка, тяга, зірочка з запобіжною муфтою, вісь, обойма ексцентрика, кривошип... З такою ніжністю, напевне, ще можна було б називати імена коханих чи дітей.

— Ви — геній мотовила! — злетіло з мого язика.

— Якби ж то!..

— Ні, ви таки справді геній мотовила, — щиро наполював я, вражений обізнаністю художника.

— Якби я й справді вродився генієм мотовила, то голова колгоспу не забракував би цього шедевра. Хоч і як трудно було впоратися з копнувачем, проте я впорався. Погляньте, як вдало я відтворив бокові ферми, підкіс, передній пояс, куліси, хомут, задній клапан, катафот, днище, защіпку... Жоден спец не знайшов би недоліків, навіть якби під лупою чи мікроскопом узявся вивчати. Усе — за технічними рекламаціями, все відповідає стандарту. А от із мотовилом діла мої кепські. Голова колгоспу Дим сказав, що на такому комбайні не збереш ні грама зерна, що цей комбайн — ганьба мого рухомого живопису, і такі невдачі взагалі можуть поставити хрест на рухомому живописі.

— Але чому, чому? — запитував я розгублено, несподівано збиваючись на істеричний тон. — Таке досконале мотовило, яке відтворили ви, навряд чи могло зійти з заводського конвейера.

— І ви, знаєте, Дим, либонь, правий, він не перебільшує, — зізнався художник, і в очах його блиснули іскринки сліз, що кольором нагадали цвинтарний срібрин. — Бачте, я не дотримався пропорцій. По-перше, моє мотовило взагалі вийшло трохи менше, ніж його випускають на комбайновому заводі. По-друге, відрегулювати моє мотовило неможливо, бо в моєму плаваючому транспортері — ось придивіться лишень, ледь-ледь видно! — центруюча втулка не відповідає ГОСТу. По-третє, ланцюжок транспортера закріплено так, що він не може рухатись. По-четверте, кронштейн також не досконалий у технічному відношенні... Правду сказав Дим, що комбайн із таким мотовилом — повнісінька моя творча невдача, що він може знаменувати початок занепаду такого творчого методу, як рухомий живопис.

— Абстрактне мистецтво, кубізм, поп-арт, конкретне мистецтво бліднуть перед жанром, який ви утверджуєте своїм генієм на терені Яблунівки. Але ж попереду вас чекають не тільки успіхи...

— Успіхи! — саркастично сказав бородань. — Мої успіхи — це високі економічні показники, так би мовити, господарська ефективність жанру. Скажу не криючись, що важко, бо це — неторована дорога. Але кому з великих було легко? Мікеланджело чи Леонардо да Вінчі, Родену чи Пікассо? Я не прихильник самобичувань, не любитель вівісекцій своєї власної душі, проте в труднощах — теж насолода. Оновлення — в свідомому самознищенні, коли ти дні й ночі б'єшся над образом не вибракунаної, а здорової корови. Утвердження — це коли ти приносиш на жертвний олтар свою душу, намагаючись, щоб у моделі комбайна не вкралось жодної похибки, щоб у комбайні все було прекрасне, й не тільки в мотівилі, а й, наприклад, у гідравлічній системі — і насос, і застережний клапан, і балансірна балка, і вирівнювальний циліндр, і поплавцевий датчик, і масляний резервуар, і все чистісінько!

Бородань, либонь, забув про свої невдачі, які в нього мали такий самий тимчасовий характер, як і успіхи. Очі вже не здавались осінніми бляклими реп'яшками, в їхній глибині знову появився мефістофельський сатанинський блиск, знову заіскрився зірковий пил крижаних космічних безмеж. Я бачив перед собою творця, здатного не тільки з ідеальною точністю відтворити пензлем і фарбами комбайн "Ниву" в оцьому фойє, а демонічну силу нової формації, спроможну засобами свого нового жанру мистецтва зодягнути й нагодувати людей, дати їм реальні надії на завтра.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

де розказано про те, як у голові
автора звучить блюз американських негрів,
потім бамкає могутній дзвін, де автор хоче заволати:
"Дістаньте з моєї душі гавайську гітару й розтрощіть об
яблунівські тини, дістаньте банджо — й порвіть струни!..."

Тут, можливо, починається найзагадковіше в нашій розповіді. Автор усвідомлює, що історія з четвериком позолочених італійських коней, велике мовчання Хоми, пояс

цнотливості для Мартохи, поява робота Васі в колгоспі “Барвінок” і поїздка старшого куди пошлять до Америки — речі також загадкові як для вразливої, так і невразливої людської психіки. Проте немає межі загадковим явищам у нашому щоденному побуті, як немає краю й цікавості до цих явищ.

У той мент, коли художник вітійствував, говорячи про творче самознищення, яке може виявитись у роботі над образом здорової, а не вибракуваної корови, коли він говорив про те, що в комбайна все має бути прекрасне, й не тільки в мотовилі, а й у гідравлічній системі (і насос, і балансирна балка, і масляний резервуар), — отож у той момент в автора заболів крайній правий зуб нижньої щелепи. Нічогісінько таємничого чи загадкового, звісно, в зубному болю немає, й автор не береться тут розказувати про свої болячки — шлунка чи дванадцятипалої кишки, горла чи порожнини рота. А зубний біль згадується з тієї простої причини, що він і знаменував початок отого загадкового явища, про яке не можна не розповісти.

— Так! — натхненно вів далі бородань. — А й гідравлічна система! І вентиль, і золотник, і насос-дозатор, і всякі там клапани, і гідроциліндр, і вібратор, і гідропідсилювач, і...

Далі стало незмога слухати, що ж саме повинно бути прекрасне в гідравлічній системі комбайна, і, кривлячись від нападу гострого зубного болю, я потупцяв із Будинку культури на свіже повітря. Авжеж, добра голова поболить та й перестане, проте моя й надворі не перестала: гуло, як у млині, біль м'яв мене, мов гостець бабу, аж морозом по тілу сипало.

Довкола клумби, засадженої півоніями, я не йшов, а ніс у своєму тілі мегатонни зубного болю, який, звісно, дивиною не був для мене: якими тільки штучними зубами не світилися мої нижня та верхня щелепи. Навіть позавчора я навідувався до районного стоматолога. Але щоб отак стріляло?! Важко, немов на ладан дишу, наче на тонку пряду, наче наставився вовку в зуби. Сів на лавчині коло півоній, підпираю щоку долонею і, здається, вмер би, що й ногою не дригнув би.

Ну, думаю, більше разу не вмирати, положать Савку на голую лавку, а в Яблунівці — то й у Яблунівці, бо тут також комар здатен з дуба впасти і спочинути. І вже з білим світом од того страшного болю попрощавшись —

бо таки раз козі смерть! — я відчув, як біль наче хвилями спливає з мого тіла, й зуб поволеньки перестає стріляти й шпигати. А з хвиль страждання наче музика стала чутись, кволі й невиразні звуки долинали, проте долинали. Грав оркестр, легко вгадувались окремі інструменти — саксофон, тромбон, труба, гавайська гітара, банджо, а також скрипка, віолончель, контрабас. Вони творили повільну меланхолійну музику, що вражала якимось пронизливо прозорим ліричним почуттям. Часті синкопи надавали музиці неповторного, якогось мученицького темпу. Можливо, блюз американських негрів — спів їхній чується, горлові вигуки, наче співають і танцюють...

Блюз американських негрів?! Біль знеможливими хвилями випромінився з мого тіла, ество стало схоже на химерний резонатор, у якому в злагодженому ритмі відлунювали банджо, гавайська гітара, віолончель... Але де в Яблунівці взялась ця музика?! Наче й не з репродуктора на стовпі лине (звідти чулося зведення республіканського метеорологічного бюро). І не магнітофон із ближчого чи дальшого обійстя. Зацікавлений і стривожений, я звівся з лавки, подався геть від Будинку культури по яблунівській дорозі — й музика не пригасла, не віддалилась, а й далі звучала.

І я все більше впевнювався, що блюз американських негрів не збоку десь, а... в мені! Хвилі меланхолійної музики пронизували свідомість і підсвідомість, я був повний музики, як шкірка апельсина повна апельсиновим соком. Я наче обернувся на живий біологічний апарат, який сам народжує й сам слухає музику! Ага, обернувся на апарат, котрий хочеться порівняти зі славнозвісним добрим відром — обручі з нього кинули під лавку, клепки в піч, і відтепер воно не буде текти.

Блюз американських негрів подаленів-подаленів, і я вже втішився. Та, либонь, втішився передчасно, бо зненацька почув удар дзвона. Спершу подумалось, що дзвонять у Яблунівці, та вже наступний удар переконав у тому, що дзвін гуде в голові. Бом-м-м!.. Звук тієї самої висоти і дзвінкого тембру гримнув у скронях, у потилиці, в маківці, в лобі,— й мимоволі я хитнувся від сили й напруги того звуку, який, либонь, мав супроводжувати якусь симфонію чи оперну виставу (можливо, "Бориса Годунова" Мусоргського), ось тільки ні симфонія не долинала до мого слуху, ні оперна вистава. Бом-м-м!.. Знову вдарило

в голові, знову ледь замакітрились памороки, знову гойднуло моєю постаттю. Лишенько, та це мав бути дзвін неабияких розмірів, якщо так потужно діяли на мою психіку основний тон, терції, квінти й октави цього незвичайного музичного інструмента, еге ж, чималенький дзвін мав гудіти в моїй голові, цар Петро Перший переплавив би його на добрячу гармату проти шведів чи турків! Добре, що я живу тепер, а не в старі, сповнені небезпек часи, коли могли б звинуватити, що ховаю від держави мідний дзвін у голові,— й прости-прощай не тільки голосистий дзвін, а й голова!

Знову бамкнуло в потилиці та скронях, і мене взяв острах: а коли голос дзвона лунає на всю Яблунівку, а коли почують і подумують, що я обернувся на дзвіницю, де б'ють на сполох? А якщо примариться комусь, що горить колгоспний корівник, і народ побіжить із відрами води, й зворохобиться пожежна команда? А коли злякаються, що злодійська зграя зазіхнула на яблунівську святую святих — на постамент, поставлений під майбутній пам'ятник Хомі Прищепи? Та народ же заходиться коло мене, мов коло батькової чуприни, дадуть губки й прочуханки, нагріють потилицю й дадуть потиличників, а як звалуся з ніг, то за кулаками діло не стане!

Ото так за пробийголову думаючи, як не пригладьголову очікуючи на поміч, я прислухався до могутніх ударів дзвона в естві своєму, як ізнагла — вібруючи, гаснучи, вимерхаючи,— покотився десь дуже далеко в моїй свідомості останній звук малинового дзвона, покотився, заливаючи начебто білосно-оксамитовий слід у душі моїй — і не повернувся. І стала моя голова неправдоподібно порожнісінька, й справді як ота стара церковна дзвіниця, з якої не тільки дзвін ізняли безбожні атеїсти, а й сичі та сови геть повилітали, бо, звикнувши до малинового подзвіну, не змогли жити в глухій пустці.

Я вже не сумнівався в тому, що блюз американських негрів і монотонний подзвін мідного дзвона лунали в моїй голові. На диво, містичний жах не оповив ество, не ввергнув у хаос паніки та божевілля. Я навіть із цікавістю став прислухатись до себе: що там далі за програмою?

Цвів погожий літній день, як сонях на городі; мимо проходили заклопотані люди; зовсім низько над селом пролетів вертоліт, схожий на велику й злу механічну

бабку; на велосипеді проїхав зоотехнік Невечеря, й вуса на його лиці сиділи, як двоє ситих перепелів у житі...

І враз голова сповнилась немилозвучним, несуголосним звучанням різних інструментів!.. Гавайська гітара озвучалась характерним своїм — глісандруючим, вібруючим — звуком, який добувався за допомогою плектра зі струн, притиснутих металевою пластинкою... Можна було впізнати банджо-укулею, банджо-мандоліну, банджо-гітару з шістьма ординарними струнами, банджо-тенор з чотирма ординарними струнами... Можна було не так упізнати, як вгадати тромбони — альтові, тенорові, басові, контрабасові... І, либонь, віолончель озивалася соковито, співуче, та ще скрипка, фортепіано, ще якісь інструменти... Хто звів до купи цей оркестр, хто примусив виконувати пошлі, еротичні ритми, якими задвигтіла моя голова? Какофонія, повнісінький сумбур, начебто гавайська гітара, банджо, тромбони, скрипки та інші інструменти з ланцюга позривались і в буйному шаленстві чи то в шаленому буйстві святкують свято дисгармонії, свято втрати здорового глузду, свято розбещеності. Тваринна жорстокість, неприродна різкість, нелюдське напруження — хто склав цю пошлу еротичну музику, чому вона гримить у моїй голові, як грім небесний у захмар'ї? Мозок мій палахкотів, наче бензином підпалений, серце билось у грудях швидко, як б'ється целулоїдна кулька пінг-понга під ракетками вправних тенісистів, а нерви вже, здавалось, тліли в усьому тілі — так тліють і смердять на-смалені нитки полотняні. Я кинувся мало не бігти по вулиці, вже не боячись привернути до себе увагу, проте хіба можна було втекти від цієї какофонії? Від какофонії, що надсадно ревла в моїй голові, не можна було втекти, як не можна було втекти від себе і, страждаючи від марності зусиль, я захотів закричати до яблунівських колгоспників: "Людоньки, врятуйте мене від цієї какофонії! Дістаньте з моєї душі гавайську гітару й розтрошіть об яблунівські тини, дістаньте банджо і порвіть струни, вивіть отой басовий тромбон, який завдає непередаваного болю!" Проте я так не закричав до яблунівського люду, бо нічого б не втямили з моїх волянь, а тільки подивилися б як на несамовитого, якого слід ізолювати від колгоспників "Барвінку" з допомогою районної міліції!

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

де відбуваються події ще загадковіші й химерніші

Гнаний банджо-гітарою з шістьма ординарними струнами, банджо-тенором із чотирма ординарними струнами, банджо-укулеею, банджо-мандоліною та іншими немилосердними інструментами, котрі з чиєїсь жорстокої волі творили в моїй голові джазові еротичні ритми, я бравовою риссю дістався берега яблунівського ставка. Злякавшись, жаби з зелених долоньок латаття шубовснули в глибину, розбивши на скалки небесну голубизну поверхні. Мабуть, і я б кинувся слідом за жабами в ставок — якщо музику не втоплю, то хоча б утоплю себе! — та в цей час музика в голові стихла. Запала тиша, солодша — всупереч усяким дисонансам — наймилозвучнішого суголосного звучання. Звільнення від тиранії какофонії було таке несподіване й раптове, що тиша спершу оглушила мене не менше, ніж недавнє вивергання пошлої еротики.

Не встиг я натішитись тишею, смакуючи нею, мов найприскіпливіший гурман, як у голові моїй щось клацнуло. З таким звуком перемикають зіпсовану клавішу в радіоприймачі, бажаючи послухати іншу програму. Почулися загонисті, вогняні звуки скрипки, басолі, бубона, — це грали українські троїсті музики. Свідомістю й підсвідомістю, нутром і еством, усіма своїми фібрами я відчув, що троїсті музики грають гопак. Власне, вони грали, а ритми гопака разом із кров'ю струменіли по моїх жилах, хвилі гопака доходили до кожної клітинки й капілярчика, вони складали моє дихання, зір моїх очей, матеріальність моїх думок і почуттів. І я — вже був не я, а якийсь феномен, який увібрав у себе зміст і форму танцю, а тепер неминуче мав виразити й зміст отой і форму. Усвідомлюючи чи й не усвідомлюючи своїх вчинків, бо зараз мої воля й свідомість належали якійсь вищій силі, а ця сила, можливо, прибрала подобизну народного танцю, я заходився танцювати гопак.

Танцював гопак, хоча здавалось, що то не я танцюю гопак, а гопак витанцьовує мною як хоче. Розумієте? Взявся руками в боки і, присідаючи та викидаючи вперед ноги, вигукував:

— Жінку дайте! Хочу танцювати гопак із жінкою!

Власне, то не я кричав, а та вища сила народного танцю, що підпорядкувала душу, кликала жінку, щоб шаленіти спільно з нею у вихорі, у полум'ї, у нестямі.

І, видно, така вже була магія мого бажання, що неминуче мала витворити жінку — й витворила, й жінка раптом появилась із верболозів. Соломія! Скільки ж ми не бачилися з тобою, Соломіє, тож не барись, іди на вогонь танцю, хай вогонь спалює обох, бо тільки вдвох і можна звідати солодке страждання.

Загорнута в старовинні строї, Соломія скидалась на велику барвисту квітку, яка чомусь надбала подобищу жінки. Запаска й керсетка її, дякуючи світловим рефлексам, палахкотіли кольорами веселки, до того спричинялись нитки основи й піткання, переплетені під різним кутом. Рисунок на керсетці складався з пружків, кожен із яких ішов косо, вертикально чи горизонтально, на рисунку виділялись квадратні та ромбовидні фігури. Крайні поля запаски вражали різнокольоровими узорчатими смугами, а середнє поле вбирало зір темно-вишневим насиченим кольором. Верхня двоколірна заснівка — зелене з голубим — виступала з-під пояса, схоплювала Соломіїн стан мовби живими барвистими блискавками.

— Четвер середу догнав на льоду, як став тащить, аж лід тріщить,— кинув я примовку до танцю, щоб веселіше та завзятіше викилялося й руки-ноги туди-сюди викидалися.

— Їшла баба дубнячком, зачепилась гапличком, сюди смик, туди смик — одчепися, мій гаплик,— підхопила Соломія, й зерна її зубів засвітилася в усмішці, як зерна дорідної кукурудзи.

— Ой жаль шевця, та не вернеться: набрав підошов та і к чорту пішов!

— Ї жив — не любила, і вмер — не тужила, і на лавці лежить — і не буду любить!

— Ї ти тут, і я тут, а хто ж у нас дома, тільки піч на кирпич, солом'яні дрова...

— Трошки гречки, трохи проса, трошки взута, трошки боса...

Велике діло гопак, який гримить у твоїй голові, який кидає твоє тіло у шал танцю й вичарує в яблунівських левадах таку жінку, як Соломія, та ще в старовинному одязі, та ще в червоних чобітках. А ноги ж її в тих чобітках — наче дві лілеї білі, що в гарячий вогонь вступили. А груди ж її у вишиваній керсетці — як дві голубки, що на крилатих чортах літають чи то в раю, чи то в пеклі. А губи її, а щоки її, а брови її, а очі її — зоряна метелиця, та й годі!

Отака людина, бачте... Ще недавно Соломія, навідавшись до знахарчиної хати, горювала й тужила за сином Максимом. За сином Максимом, який начебто доводився сином і мені, хоча я ні сном ні духом не відав раніше про нього. Аби не побільшувати її материнське горе, я згоджувався, не заперечував... А тепер ось, виплакавши криваві сльози, вдарила Соломія горем об землю. А тепер ось, у сльозах хустку виправши і на грудях висушивши, танцює Соломія, і так мені хочеться, щоб нашому танцю не було краю, щоб до Соломії не поверталась журба так, як ластівка повертається навесні.

Музика, що звучала в голові, обірвалась, натомість почувись карбовані ритми похідного маршу. Я й не стямився, коли перестав танцювати і, випроставшись та випнувши груди, чітким кроком рушив геть від Соломії. Вона, розгублена, глянула на мене благальним боєм очей, блискучих і свіжих, мов перлиста роса на достиглій вишні. Тим поглядом просила зупинитись. Та що я міг удіяти з собою, коли належав не собі і своїм бажанням, а ритмам маршу, який лунав у свідомості, його чотиридюльному розміру, його чіткому ритму, його маніфестаційній владності, а тому й вибивав крок, віддаляючись од Соломії...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

де висловлюються слушні
міркування про злочинну діяльність
Центрального розвідувального управління США

Такого фантастичного самопочуття я ще ніколи не звідував за все своє життя. Забулось усе — поїздка Хоми до Америки, робот Вася, пояс цнотливості для Мартохи, постамент для старшого куди пошлють, породиста корова, творець рухомого живопису, бойовий побратим, козаки, фашистський офіцер... Усе це стало несправжнім, наче належало антисвіту й антиматерії. Зате справжньою стала музика, яка безперервно звучала в голові. Після блюза американських негрів, дзвона, нестримного розгулу модерної какофонії, гопака й маршу, я в той день яку тільки музику переслухав! Начебто обернувшись на радіостанцію, котра передає й приймає на довгих, коротких і ультракоротких хвилях, я чув у собі звуки волинки, віолончелі, барабана, валторни, бугая, бубона, баяна, бандури,

балалайки, арфи, акордеона, гелікона, гуслів, гудка, денцівки, домри, жалійки, кастаньєт, контрабаса, литаврів, лютні, пищика і т. д. Своїм внутрішнім, музичним і абсолютним музичним слухом я слухав сонати й сонатини, тарантели й каватини, меси й набати. В мені звучали альти й контральто, тенор ліричний і тенор драматичний, бас і баритон, меццо-сопрано й колоратурне сопрано. Коли я, ховаючись від людей, ішов стежкою через колгоспний садок, то мене переслідував голос Карузо, а коли за садком здибалася самогонниця Вівдя Оберемок, то весь аж затремтів од голосу Федора Шаляпіна. Реквієм Моцарта полонив мою свідомість, коли я проходив повз Дармограйшине обійстя, на якому владарював здоровенний кудлатий пес на ланцюгу.

А то раптом втратилась виразність звуку, й голова обернулась на музичний смітник, на звалисько звуків, пісень, мелодій, ритмів. І на цьому звалиську годі було щось утямити — докупи змішались куплети з водевілів, сигнали з військових маршів, звуки ксилофона, органа, нервова тріскотнява пасажів, урочиста вшанувальність пена, почувся навіть гуркіт ножної педалі біля фортепіано.

Задвірками та завулками дістався до знахарчиної хати, ускочив у мальований квітник... Із мішанини звуків, із музичного хаосу пробилась fuga Генделя, й на тлі поліфонічного звучання fugи Генделя стали мені снуватись думки, які, либонь, снувалися б у кожного на моєму місці. Я сам собі здавався жертвою чийогось жахливого нелюдського експерименту. Набрав із відра на лаві кухоль води — й пив її вже під fugу Баха, а коли згодом надумав покласти до рота шкоринку хліба, то жував її під fugу Моцарта. Авжеж, передача якоїсь радіостанції, на хвили якої зараз була налаштована моя голова, повністю присвячена fugам видатних композиторів минулого. Отож і лад моїх думок накладався на лад знаменитих fug, думки мої прибирали їхнього темпу й ритму, їхньої тональності.

А чому б я не міг і стати жертвою експерименту, скажімо, Центрального розвідувального управління США? Цілком можливо. Хіба для ведення стратегічної розвідки вони тепер не використовують космічні апарати? Використовують, виводячи з допомогою ракети-носія "Тораджена" на орбіту довкола Землі космічних шпигунів. Так само використовують як для стратегічної, так і для тактичної розвідки сучасні літаки зі змінною стріловидністю

крила. А безпілотні й пілотовані “чорні шпигуни”, які випускає фірма “Локхід”! А корабель-шпигун “Пуебло”, обладнаний радіоелектронною апаратурою! Хіба не могла вся ця шпигунська надсучасна барахлівка сконцентрувати свої зусилля на тому, щоб із допомогою канібальського експерименту зтягнути мене в свої шпигунські сіті?

Саме тепер, коли старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок” та полетів до Америки!

Ця думка спалахнула в моїй свідомості в музичному супроводі вже не фуги, а фугетти. Звісно, вона могла народитись під фугу й під фугато, але... може... все-таки... є... якась... закономірність у тому, що вона появилась на світ Божий саме під фугетту?!

Хитрощам ворожих розвідувальних служб немає меж. Отой Пентагон у каламутній воді рибу ловить, а хоче з води вийти сухим. Оте Федеральне бюро розслідувань саме лежить у калюжі, а на весь світ кричить: “Не бризкайте!” Рада національної безпеки і риби наловить, і ніг не замочить. Рада по розвідці при Раді національної безпеки уміє з чорного біле зробити, а з білого чорне. Розвідувальна служба по атомній енергії каркає, як ворона, а хитра, як чорт. Отож коли вони всі разом такі хитрі, то хіба не могли вдатись до такого езуїтського експерименту наді мною?!

Еге ж, еге ж! Ви тільки подумайте — вміють замаскувати мікрофони в корпусах годинників, щоб секретно записувати чужі розмови. Уміють узяти звичайнісінький шматок пористої гуми, заховати в ньому радіолампи для радіопередавача — і, будьте ласкаві, маєте контейнер для шпигуна. А розвідники-дипломати хіба в натільних поясах не перевозять таємні матеріали? А хіба не влаштовують тайники в замках дамських сумочок? А каністри не обладнують так, що в них можна перевозити шпигунські радіостанції? А автоматичні ручки не перетворюють на автоматичну зброю, яка хімічними речовинами стріляє? А для фотокопіювання документів не використовують фотоапарати типу “Мінокс”, хіба не замасковують їхні камери під сірникові коробки?

Звісно, я не дамська сумочка й не каністра, не пориста гума й не натільний пояс, не автоматична ручка й не фотоапарат, які вони приловчились використовувати зі шпигунською метою. Я — це, прошу панів імперіалістів, таки я! Тому-то вони й змушені піти неторованими шляхами в розвідувальній службі, тому-то й вдалились до

жорстокого експерименту, обернувши мою суверенну особу на радіоприймач і, можливо, на радіопередавач. Ой зловорожі служби, для яких нема нічого святого чи недозволеного, які й маму рідну обернуть на шпигунське знаряддя із тайником замість серця, які й батькові рідному нададуть схожості з каністрою чи з чим там!

У голові клацнуло, затріщало — розряди в ефірі пішли довгою трасуючою смугою, наче хтось на космічній терниці бив коноплі. Музика зникла, натомість у голові захворило-захурделило голосами дикторів, чоловічими й жіночими, а деякі то наче здавались безстатевими. Які тільки мови лялися струмками в моїй свідомості — англійська, французька, німецька, італійська, іспанська, шведська, фінська, польська, датська, чеська, болгарська, угорська, румунська, турецька, арабська! І що характерно — кожна мова була до снаги й до тями, кожне слово розумів, хоча до приїзду у Яблунівку більш-менш був обізнаний лише з німецькою. Передачі радіостанцій різними мовами то творили звуковий коктейль, який годі скуштувати на смак, а то чітко сприймалися водночас усі слова багатьма мовами — хінді, іврит, курдська, японська, албанська... Я не знаю, радіти чи сумувати зі своєї феноменальної здатності не тільки приймати безліч радіостанцій, а й розуміти всі мови світу, проте одне знав безсумнівно: через оті ЦРУ, ФБР, ЮСІА та інші розвідувальні таємні організації нещасному Макару нема талану. І хоч роби та розсядся, а як нема талану, то нема!

Податись у район до начальника відділення міліції товариша Венеційського? Так і так, мовляв, прийшов із повинною, хоч і не знаю, в чому провина, та повинну голову меч не січе. Бо, може, я обернувся на резидентуру, на шпигунське гніздо! Хапайте мене — й викривайте перед усім світом зловорожі акції секретних служб імперіалізму, які й до Яблунівки сягнули.

І не встиг я, збираючись до району, причесатись перед дзеркалом і надіти свіжу краватку, як у голові різко клацнуло, в скронях стали відлунювати розряди в ефірі, й тоді різними мовами усі радіостанції світу стали повторювати одне й те саме слово. Різними мовами воно звучало однаково, майже однаково, проте ж була національна самобутність у вимові, котра в багатолікій сукупності надавала слову інтернаціональної ваги.

Це слово — Хома!

Це слово долинали до Яблунівки з Вашингтона й Чикаго, з Токіо й Нагасакі, з Гонолулу й Сінгапура, з Делі й Карачі. Острови Фіджі посилали у світ: Хома! Ліссабон і Копенгаген, Сідней і Кінгстоун, Ріо-де-Жанейро й Гавана, Лондон, Париж, Мадрид, Афіни, Рим, Софія, Прага, Варшава, Будапешт — усі в колисочках уст вигойдували це ім'я, наче немовля в сповитку, і, здається, чим більше воно повторювалось, тим значнішого змісту сповнювалось, в його надрах відкривалась не тільки містка історична ретроспектива, а й ще вагоміша історична перспектива.

Почувши, що весь світ розмаїттям мов тільки й говорить про Хому, я вже нітрохи не сумнівався в тому, що справді став жертвою фантастичного експерименту розвідувальних служб навіть не одної, а кількох імперіалістичних держав, яким украй потрібна вся інформація про яблунівського колгоспника, про того, кого всі народи з такою ніжністю називають: позичений чоловік, старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок”, грибок маслючок українського золотого Поділля!

І чим більше я вслухався в голоси радіодикторів, чим ширша й значніша інформація про Хому проникала в мій мозок, у свідомість і підсвідомість, у кров, у нервову систему, тим помітніше мінялась уся моя структура, оновлювалась, модернізувалась... І завдяки цій оновленій та модернізованій структурі я зумів побачити, почути й осягнути такі речі, які за старої структури зоставались для мене речами за сімома замками. Про це — в подальших розділах нашої розповіді.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

де нарешті ми бачимо Америку й Хому за синім морем,
а також чуємо мудрі міркування
старшого куди пошлють про чужий спосіб
життя і про права людини в цитаделі капіталізму

Отже, ставши жертвою каннібальського експерименту ворожих розвідувальних служб і перетворившись на химерну радіобіологічну істоту, а також маючи постійний доступ до таких органів буржуазної преси як “Вашінгтон-пост”, “Нью-Йорк таймс”, “Оррор”, “Мессаджеро” (яблунівські молодіжці приносили ці газети з районного ярмарку), я споживав найповнішу інформацію про все і всіх.

Хотів я чи не хотів, проте інформація сама вливалась у моє єство, і я знав про найновіші наміри та заміри НАТО в Європі, про масові маніфестації західнонімецьких прихильників миру в Гамбурзі й Рейланд-Пфальці, про виступ канцлера Шмідта в ландтазі. Військовий альянс між Тель-Авівом і Вашингтоном, евакуація американського дипломатичного персоналу з мусульманських країн, зростання інфляції в Англії, плани розташування ядерних ракет на території ФРН, бойові дії патріотів Зімбабве, стратегічне значення Ормузької протоки і фігура принца Кабуса... Весь цей потік інформації вливався в душу, аж через вуха хлюпало. А ще якась історія з ліжком, виготовленим у бароковому стилі, — в цьому ліжку спала англійська королева, імператор Ефіопії й колишній шах Ірану, тепер за нього заплачено більше десяти тисяч доларів. А ще таке новітнє захворювання як “екссонофобія” — це невроз, викликаний побоюванням, що на бензозаправній станції ти не дістанеш бензину чи тобі наллють неповний бак. А ще Бангкок, так зване місто ангелів, храм ранкової зорі, вежа якого прикрашена черепашками, шматочками кольорового скла, строкатими черепочками китайської порцеляни... І ще безліч усяких новин, чуток, повідомлень, вістей, заяв, інтерв'ю, спростувань і т. д. Горе, коли нічого не знаєш і потерпаєш від інформаційного голоду, та ще більше, мабуть, горе, коли вимушено страждаєш від інформаційного переїдання, коли пережираєшся знаннями.

Найбільше, звісно, цікавило мене все, пов'язане з перебуванням Хоми в Америці. Мої радіобіологічні здібності спричинились до того, що інформація, виловлена з ефіру, в моїй свідомості оберталась на живі картини, тобто я не тільки чув, а й бачив, тобто радіобіологічні мої здібності були водночас здібностями телебіологічними. Замкнувшись у знахарчиній хаті (аби ніхто не навідався й не викрив моїх таємниць), я приглядався до тих живих картинок, які так і рботіли в очах. Майнув Нью-Йорк, хмарочоси, густий смог, далі показала підземка-спідвей, а в підземці — жорстока різанина. Парубки-хіпаки і дівки-хіпачки, що, видно, належали до двох ворогуючих молодіжних банд американського мегаполіса, бились між собою на ножах, кололи одне одного гострими довгими шпичаками, кров'ю був заляпаний одяг, вагони метро, щити з рекламними оголошеннями, трупи валялись на рейках, на ескалаторі, а мимо затятих учасників цієї

страхитливої різанини спокійно проходили — навіть не пробігали, а проходили! — пасажирів. В них були зосереджені кам'яні обличчя жителів кам'яних джунглів, яких узагалі не обходить чужа смерть... Ось блиснув оптичний приціл гвинтівки, в тому оптичному прицілі появилася залюднена вулиця, схожа на глибокий каньйон у горах Сьєрра-Невади, мушка спинилась на елегантній блондинці в замшевому пальті кривого кольору та пухнастим шарфом верблюжої вовни довкола білої, мов лотос, шиї. Гримнув постріл, блондинка впала на тротуар, а повз неї байдуже проходили з кам'яними обличчями жителі великих кам'яних джунглів. Ось в оптичному прицілі гвинтівки вже показала дитяча голівка з чорними кучериками, блиснули мигдалевидні очі, сяйнула білозуба усмішка... Гримнув постріл, і дитина впала на тротуар перед вітриною фешенебельного ювелірного магазину, й мимо непорушно замерлої дитячої фігурки проходили з кам'яними обличчями жителі кам'яних джунглів. Далі постала перед моїм зором якась собача вакханалія, собаче вавилонське стовпотворіння — бульдоги і доги, сетери і фокстер'єри, доберман-пінчери й вівчарки, боксери і лайки, болонки і такси, хорти і мюстенлендери, курцхаари і пойнтери, коллі і гончаки, дратхаари і сетери, спанієлі і ще якісь породисті й безпородні. Собача зграя перебувала в безперервному хаотичному русі, оцирювались морди, клацали ікла, світилися очі, здригались вуха, тупцяли лапи, втягувались і відвисали животи, тріпотіли хвости, напинались м'язи на шиях, на холках і на спинах, вібрували попереки. Здається, на спортивній арені, призначеній для гри в американський футбол, відбувались якісь дивні собачі змагання, перегони, бо по твердій тартановій доріжці, довкола якої біснувались люди і собаки, бігло три курцхаари. Темної масті, кавово-рябі, з сивим відблиском, вони лисніли короткою, жорсткою шерстю, грали гнучкими м'язами, високо несучи сухі й довгі, клиноподібні голови. Бігли майже поряд, та посередині дороги крайній правий курцхаар вирвався вперед — і від несобачої перенапруги обріз верхньої губи вже не здавався плавно скошений, а хижо порізкішав, широка мочка носа затремтіла рухливими ніздрями. Спершу на півкорпуса, далі на цілий корпус цей курцхаар летів по доріжці попереду своїх суперників, і його перемога в змаганнях уже ні в кого не викликала сумніву. Як ізненацька з людського натовпу важким болідом вирвалася постать

чоловіка в чорних крагах, ця постать звалилась на пса, схопила за шию руками, підім'яла тварину. Рев натовпу, свист, горлання, вигуки захоплення! Два курцхаари вже наближались до фінішу, як раптом чоловік у чорних крагах раз і вдруге вкусив оскаженілу тварину, що виривалася з його обіймів. Покусаний і скалічений, курцхаар нарешті зумів вирватися, прожогом зник у собачому тирловиську, а чоловік у чорних крагах — вивалений у блискучу кавової барви шерсть, запінений, із скривавленими губами та з вираченими очима божевільного, — розтанув у натовпі.

І тоді я, сидючи в знахарчиній хаті і замкнувшись од усього світу, побачив... Хому Прищепу.

Не подумайте, що відхилив фіранку і побачив грибка маслючка на вулиці, в затінку вишень. Чи раптом старший куди пошлють просотався до хати через щілину у замку, через димар звалився на припік чи пройшов через стіну — й опинився в хаті, поруч зі мною. Ні, зовсім не так.

Я навіч угледів Хому не в Яблунівці, не в хаті знахарчиній, а там, в Америці!

Видимість у голові була така хороша, що можна роздивитись кожну зморщечку на його червоному, як панцир вареного рака, обличчі. В його зморених очах бився, як телячий хвіст у Петрівку, легесенький смуток, і він дивився перед собою печально, мовби там, на чужині, розжився, халявки попідкиши. Хома був зодягнений у знаменитий свій одяг, у якому колись ходив позичатись Одарці Дармограїсі, і своїм одягом, либонь, виказував до Америки таке саме ставлення, як до яблунівської пройдисвітки і спекулянтки. Хома, видать, сидів у студії якоїсь телевізійної компанії, бо на столі перед ним стриміло кілька мікрофонів, наче то великі заокеанські гади позадирали точені зміїні голови.

Враз і телекоментатор чи, може, телеінтерв'юєр по-явився — глистуватий тип у смугастому костюмі, у великих черепахових окулярах на довгообразій кінській морді. Голова його лиса нагадувала індійські прерії, випалені нещадним сонцем. Ліве вухо в типа обвисло, наче велось тому вуху гірше, ніж собаці на перелазі, а праве геть зів'яло, наче воно нажилося, мов зеленого мила наїлося. Лоб у коментатора був вузенький, що й курці дзьобом ніде клонуть, зате очі дивилися з холодною жорстокістю, а ліве око в коментатора нагадувало чорта, який узяв

батіг у бідного американського фермера й тепер ось прибіг по пужално, а праве око скидалось на того чорта, що взяв у американського фермера корову, а тепер ось надумав і теля забрати. Про такого б у Яблунівці сказали: “Видать, добрий, як баранчик, тільки ж чомусь він по-вовчому виє, бо, либонь, із тих, що ріднею лисиці доводяться”.

Коментатор говорив так, наче в кожному слові його сидить цуцик і той цуцик гарчить гаркаво. Причому голос у цуцика виривається з горлянки, що склепана із заліза на якомусь заводі в Буффало.

— Щойно по першому каналу наша телекомпанія вела живий телерепортаж, присвячений насильству в американському світі. Епізоди, які ви бачили, знято з натури прихованими камерами, які в нас розставлено по всьому місту, по всій країні, в найгарячіших місцях земної кулі. Наша телекомпанія веде репортаж безпосередньо з місця подій і безпосередньо в ефір. Я вважаю, що насильство так само необхідне для нормального існування суспільства, як і будь-які інші форми людських стосунків. Я вважаю, що насильство так само слід пропагувати по телебаченню, як і секс. Однак нашим глядачам буде цікаво довідатись, якої думки про насильство дотримуються в колгоспі “Барвінок”.

Побачили б ви усмішку на обличчі в Хоми! Вона промайнула, мов собаці в корито впала, наче її корова язиком ализала, наче вовки з’їли,— така вона була миттєва, безнадійна, сумна.

— Яблунівські наші дядьки говорять: “Захотіла муха сталюного обуха!” — звернувся Хома до мільйонів і мільйонів у далекій Америці. Мабуть, усі зараз там припали до екранів телевізорів, бо, виховані на сенсаціях, вони не могли пропустити такої сенсації, як виступ Хоми із Яблунівки.— А ще й так говорять: “Книшу, книшу, я тебе не лишу, у сметану замочаю, у душу закачаю”.

— Чудово! — неживою рекламною усмішкою всіміхнувся коментатор, показуючи два ряди прекрасних фальшивих зубів.— Із вашої заяви можна дійти висновку, що тема насильства не байдужа як для вас, так і для всіх інших колгоспників Яблунівки?

— Живому багачко і треба,— загадково відказав Хома всьому американському народові.

Тип у черепахових окулярах разом із грибком маслячком зникли з екрана, мовби їх гангстерська банда викрала,

й тепер на екрані стало творитися щось несосвітнене. А це несосвітнене було дуже несосвітнене й виявлялося ось у чому... Уявіть собі старий цегляний будинок доброї, надійної кладки. Уявили? А тепер уявіть дванадцять-п'ятнадцять чоловіків, строкато зодягнених, товстих і худих, високих і кущих, молодих і старих, проте з однією спільною прикметою: лоби їхні якщо й не виготовлені були зі справжнісінької міді, то принаймні здавались мідними. Видно, дуже таки тверді, вперті, дзвінкі. Дія відбувалась у заштатному містечку якогось штату. Чоловіки методично бились лобами в стіни, які від тих ударів спершу надшерблювались, надкришувались, стріляючи хмарками вапна й цегляного пороху, а подекуди вже й потріскались, узялись щілинами. Дехто гатив кулаками, дехто бив ребром долоні, дехто лупав стіну пальцями босих ніг, та все ж таки переважна більшість гатила лобами,— під схвальні вигуки великого натовпу гаволовів, без яких, звісно, вода освятитись не могла. Хоч би в кого в руках блиснув лом чи кирка, якесь залізне чи дерев'яне знаряддя, так ні ж! Під тими ударами будинок прямо перед очима розвалювався, гаволови захоплено кричали, неподалік над якоюсь установою хлюпотів смугастий багатозораний американський прапор. Зрештою, добрались до брандмауера, якого розтрощити не могли ні руками, ні ногами, ні лобами. Тоді четверо здорованів, четверо дебелих гевалів, четверо наймордатіших мордovorотів узяли за руки та за ноги п'ятого здорованя, п'ятого гевала, п'ятого наймордатішого мордovorота. І, розгойдуючи туди-сюди, як таран, стали гатити в брандмауер. Гатили головою, причому гевал-таран тримав голову так, щоб поціляти в брандмауер не чимось, а лобом. Лоб дзвенів, як може дзвеніти мідна колотушка, з лоба, здавалося, сиплються великі пелехаті іскри, проте зоставався цілий, не тріскався, навіть гулька жоднісінька не вискочила. Зате брандмауер став колотися, дав тріщину, цегла повишерблювалась. Далі тих четверо гевалів іншого твердолобого гевала, таранячи його міцною головошкою міцну споруду, яка від тих ударів нарешті розпалась, здійнявши хмару куряви. Натовп заревів іще голосніше, вгору полетіли порожні банки з-під пива, хтось вистрелив із багатозарядного кольта...

Заштатне містечко якогось американського штату пропало, натомість на екрані появилася самозадоволений тип у черепахових окулярах і старший куди пошлють. Тип тримався

впевнено, мовби твердо засвоїв, що центи люблять, аби їх лічили, або ж сповідав істину, що цент долар береже. Зате Хома геть зажурився, наче той, хто не має грошей, бо не хоче розміняти карбованця.

— Щойно ви дивилися репортаж зі штату Техас. Група каратистів, не вдаючись до знарядь праці та до механізмів, переважно самими тільки лобами розбила будинок, який стояв майже сто п'ятдесят років. На цьому місці буде споруджено новітній універмаг. Ви навів побачили, якими правами користується кожна людина в Америці. Права людини в нашій країні практично ніколи і ні в чому не обмежуються. Як у колгоспі "Барвінок" ставляться до прав людини в Америці?

— Було б краще, та нікуди,— хоч у боки та навприсядки,— знову загадкою відповів Хома, звертаючись до всього американського народу.— Авжеж, великі права: буває всяк, буває так, буває й ніяк. То наші колгоспники й не дивуються, що у вас і в глеку зварять борщ, а на жлукті пообідають. Такі права, може, просились до вас на три дні, та чорт їх довіку не викишкає.

— Значить, Яблунівка не байдужа до прав людини в Америці?

— Авжеж, не байдужа, бо ваші права й конем не об'їхати, бо вашими правами хіба ж не занудишся! Ваші права б'ються, як риба об лід, та не бачать свій слід!..

Океанська синя хвиля билась у піщаний берег, порослий пальмами. Фешенебельний пляж повиставляв силу-силенну оголених жіночих тіл — юних і старих, вродливих і потворних, ангелоподібних і відьмоподібних. Які тільки усмішки не спалахували під розкішним тропічним сонцем! Усмішки ці обіцяли знаду любові, таїну кохання, чар незглимимого почуття. І раптом із хвиль океанських, із глибини його блакитного лона виринула якась потвора, якась рептилія з багатьма щупальцями-мацаками, з ви-ряченими дрібненькими очима. Коли рептилія виповзла на берег, то виявилась гігантським крабом, панцир якого блищав од води й зеленів од налиплих водоростей. Публіка, вгледівши велетенського краба, вдарились у паніку і, завдавши оголені ноги на оголені плечі, дременула з пляжу. Краб повільно посувався по золотому піску, не оминаючи залишених у поспіху речей, підминаючи їх під свої великі та маленькі клешні. Страшний і потворний, краб нарешті надбав на те, що й шукав на океанському березі,— на жіноче тіло, розпластане на піску. Підставивши

спину сонцю, жінка солодко спала. Товсте її тіло нагадувало квашню, що вільно розповзалось на всі боки. Краб, наблизившись упритул, великі клешні поклав на цурупалки її рук, а дрібненькими клешнями так схопив жінку, що вона не змогла б вирватись, навіть якби хотіла. Проте жінка, прокинувшись від доторків слизького панциря, не злякалась, не стала вириватись, вона потягнулась товстим своїм потворним тілом так, наче відповідала обіймами на обійми несподіваного залицяльника.

Мабуть, немає потреби розповідати про те, з якими подробицями американське телебачення знімало й передавало в ефір цей неприродний сексуальний акт між гігантським крабом і жінкою. Партнери, вочевидь, були достойні одне одного. Садистська похіть, яка світилася в очицях краба, нагадувала б, либонь, святкові вогні пекла, якби хтось зумів проникнути в пекло й показати його в неприкритій красі. Похіть, яку випромінювали очі жінки, нагадували про блиск і чад казана зі смолою, в якій варять грішників у тому ж таки пеклі...

Потім краб поволеньки рачкував по піску до синьої океанської хвилі, поволеньки зникав у темній глибині, а щаслива жінка лежала під пальмою, й тіло її розіллялось, як драглиста протоплазма.

Кліпнув екран, вигулькнув тип у черепахових окулярах, і зараз він здавався ще більш глистуватим, ніж у попередніх епізодах, і кінська морда його наче дужче витянулась, подовшавши, а очі то й зовсім нагадували чортів, що вже покрали у фермера не тільки батога й корову, а навіть поцупили пужално й теля. Він обізвався — й знавіснілі цуцики обізвались у кожному слові, наче гризлись між собою за голу кістку.

— Права людини в Америці передбачають повну свободу сексу. Духовної гармонії член нашого суспільства може домогтись тільки на ґрунті повної свободи інтимних стосунків, у які держава не втручається. В Америці гомосексуаліст може стати членом сенату, а збоченець може бути обраний до конгресу. Ми можемо похвалитись не тільки добре розвинутою індустрією проституції та порнографії, а й дитячою проституцією. Американські діти виходять на панель уже з дванадцяти років. Ми досягли великих успіхів також у порнокультурі... Весь світ свого часу смакував подробиці з життя позиченого чоловіка, підозрював про його закоханість у телицю, вважаючи, що почуття до телици мали далеко не платонічний характер.

Звісно, редактори не могли пропустити такі місця в знаменитому романі, але ж ми вміємо читати й купюри, причому в купюрах за давньою традицією ми знаходимо більше підтексту, ніж у самому тексті. Отже, як ви ставитесь до сексу і які погляди на проблеми сексу сповідає правління вашого колгоспу “Барвінок”?

Хома скривився так, наче шойно пробував дістати слину з підлоги — й марно.

— А трясця вашій матері! — сказав так тихенько, що навряд чи хто з американців і почув.

— Га? — недочув і телеінтерв'юєр, примружившись так, наче в малу мірку мірявся, а в велику не вліз.

— А вас... к вашій мамі! — ще тихіше мовив Хома, кривлячись, наче ложку меду закусив перцем.

— Га? — мало не до рота наставив телекоментатор ліве своє вухо, геть обвисле, наче велось тому вуху гірше, ніж яблунівському собаці на перелазі, а вузький лоб од надмірної пильності повужчав, що тепер на його безмежних просторах не те що курці ніде було б клюнути, а й комару сісти й крові попоти.

— А щоб вас у жито головою! — шепотів Хома, не в змозі отямитись, і губи йому геть сплотніли, чи то від страху, чи від огиди великої.— Щоб вас пекло та варило, щоб ви на милицях пішли далеко...

— Га? — тулився глистуватий тип до чужого рота вже не лівим вухом, а правим, котре в нього зів'яло-зів'яло, наче славно нажилося, бо зеленого мила дерев'яною ложкою наїлося. Йї слова-собачки погавкували: — Аби воно рогом вийшло? Щоб нам на крички сісти? А щоб нам випадком випасти?

— Як же я тепер до яблунівської скотини підйду? — шепотів Хома голосом тоненьким, як шило.— Та наша скотина скажиться, коли побачить мене після Америки, а Мартоха то й через поріг хати не пустить.

Телекоментатор, нічого не чуючи й нічого не тямлячи, розпалювався на хлюстуватому виду, як жаба до каченят, рука зі змієголовим мікрофоном у розпачі літала туди-сюди, наче сама себе хотіла посікти. А Хома й зовсім тихенько вже бубонів щось, тут у Яблунівці було не розчути, хоч те все радіобачення в голові моїй сиділо, здається, що й пальцями можна помацати не тільки грибка маслючка чи глистуватого типа, а й слова їхні помацати, а й шепіт Хоми відчути пучками, а й диханням далеким погрітись.

Клацнув перемикач якийсь, у голові затріщало від зубного болю, я побачив ракетносець, на палубу якого сідав авіавинишувач, майнув дельфін із хлопчиком на спині, група негрів стояла коло біржі праці, мчав бейсбольний м'яч, крутилась рулетка, в гральному будиночку зринав угору шпигунський радіозонд, усміхалася хтива дівиця, чадів мідеплавильний завод, а коло нього стояв похмурий пікет страйкарів... Епізоди миготіли один за одним. Хома щез, глистуватий тип у черепахових окулярах також пропав у тому шарварку. Зрештою, зубний біль угамувався, знову в голові клацнуло, й тепер — на превелике диво! — я вже нічогосінько і не чув, і не бачив...

РОЗДІЛ Сороковий,

де розказано про цвинтарного сторожа дядька
Опанаса, про його мрію радіофікувати
кожну могилу, а також переповідаються сміливі
дядькові ідеї — розводити й вирощувати крокодилів,
отруйних змій і яванських тигрів в умовах Яблунівки

За тією Америкою не годиться, звісно, забувати про Яблунівку, щоб не звинуватили в низькопоклонстві. Хай мерзенний океанський краб не заступить яблунівських трудівників, хай твердолобі каратисти-тарани, що живим своїм тілом трощать кам'яні стіни, будуть для автора не цікавіші, ніж які-небудь міднолобі рідні бюрократи.

Оскільки виявлено таку пильну увагу до радіо й телебачення, до їхніх ідейних та економічних функцій, то тут-таки, звісно, слід бодай коротко сказати про зустріч та розмову з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом. У той день, коли я почув і побачив у своїй голові старшого куди пошлють, котрий у цей час перебував у далекій Америці, ноги винесли мене зі знахарчиної хати, щоб нести до району. Авжеж, до начальника районної міліції товариша Венеційського, хай би він провів швидке й справедливе слідство: як в умовах Яблунівки людина стала невинною жертвою розвідувальних іноземних служб. І зустріч із товаришем Венеційським не відбулась тільки тому, що по дорозі до автобусної станції трапився цвинтарний сторож дядько Опанас, а згодом цей намір забувся серед мотлоху інших намірів, клопотів та пригод.

Цупкий і дебелий, наче зі столітнього дуба виточений на верстаку вправним столяром, чорний, наче щойно

вибрався з бочки смоли, дядько Опанас перехопив мене якраз коло цвинтаря. Знаменитий своєю мовчакуватістю, він зараз, либонь, хотів вибалакатись, а коли людині кортить вибалакатись, то людина несамовитіє, здатна говорити не тільки сама з собою, а й зі стовпом дерев'яним, а й з каменем чи пташкою. Дядько Опанас чіпко вхопив мене за лікоть і забубонів скоромовкою:

— Для вас містечко славне теж знайдеться, бо й до вас смерть дорогу знайде. Отак, знаєте, доба за добою — усе до смерті ближче, а вже від неї ні відхреститесь, ні відмолитесь. Лежатимете в сухенькому пісочку як слід, вода в домовину не затікатиме. Серед хорошого народу лежатимете, бо в Яблунівці народ хороший і за життя, а як помирає, то навіть кращає.

— А й справді, славненько тут у вас,— похвалив я, поглядаючи на цвинтарні надгробки, що веселою зграєю порозлітались між зелені. Та від Опанасових слів почувався отією капустою гарною, що має всередині качан гнилий, і скривився мимоволі, наче болів мені бік дев'ятий рік, а я до болю й досі не звик.

— Славненько, а буде краще! — палахкотіли в цвинтарного сторожа очі, як на сонці палахкочуть халявки чобіт, змащені дьогтем.— Буде краще, бо з кожним днем життя наше краще.

— Доведеться й свині на небо глянути,— буркнув я.

— Бо досі як ховали? Ховали в могилу, турбуючись про тіло, а те покійне тіло зодягали та взували, міцну дубовину збивали, так? А треба не тільки про тіло, а й про душу думати!

— З покійним тілом і душа стає покійною...

— Е-е, не кажіть! За душу ніхто не знає. То що я надумав? Ото думав, думав — і придумалось: аби кожному в могилу та радіо провести!

— В могилу радіо? Навіщо?

— Хай чоловік і на тому світі слухає останні вісті, раз любив слухати на цьому світі!

— Так, так,— приглядався я з підозрою до цвинтарного сторожа. Чи не провідав часом дядько Опанас про мої несподівані радіобіологічні та телебіологічні здібності? Такий зух, що з покійниками знається, міг і провідати, хай йому грець.— Так, так... А може, приймачі класти в гріб?

— Е-е, ні,— лукаво заперечив цвинтарний сторож.— Приймачі не годяться, бо хто ж їм там покрутить ручку,

щоб програму змінити? А так — радіомережа. Яку програму роздають по динаміках, таку й слухаєш.

— Так, так,— бубонів я.— Кажете, в кожную могилу — одну радіоточку?

— Скільки болільників відходить на той світ, що все життя, може, за київське “Динамо” переживали та в колгоспі робили, більше нічого. То хіба їм легко лежати і пером землю держати, коли за свою команду не знають — виграла чи програла, забив Блохін гол із пенальті чи промазав. А як провести радіоточку в могилу, то болільницькій душі страждати не доведеться, знатиме й про чехарду з тренерами, й про нечесних суддів, і за федерацію знатиме...

— З футболем ви й справді добре придумали,— похвалив я, бо й сам не цурався болільницьких пристрастей.— Щоб не тільки на цьому світі, а й на тому знали, як грають “Шахтар” чи “Карпати”, як за збірну Англії виступає Кіран та які мільйонерські турботи в Пеле... Так само можна транслювати репортажі про хокей чи водне поло, про гандбол чи регбі. Ну, дядку Опанасе, придумали ви здорово! Й чому досі ніхто не здогадався радіофікувати кожную могилу? Добре діло, треба, щоб Яблунівка перед вела.

Я з жалем поглянув на цвинтар, поки що не радіофікований. На нерадіофікованому цвинтарі тріщали горобці, літали голуби, туркотіла горлиця. Після реалізації ідей дядька Опанаса на поверхні землі мало б що змінилося, зате під землею — вдарив би животворний струмінь радіохвиль, завирували б концертні програми, заgrimіли б спортивні передачі...

Дядько Опанас, притримуючи мене за лікоть то правої, то лівої руки, сипав прожектами:

— Діло нове, звісно, спершу Яблунівка, далі другі села пристануть, бо хто покійним душам добра не побажає? А там, дивися, й за заявками передавали б по цвинтарях!

— За заявками? — отетерів я, наче гарбуза наївся, а на вербу подивився, та й став голодний.— Це ж, значить, голодні душі самі для себе заявлятимуть?..

— Та ні, живі заявлятимуть для покійних! Бо дід не забуде про свою бабу, що за молодості любила “горлицю” чи “метелицю”. Ось дід і заявлятиме, так? А бабина душа слухатиме на тому світі — й молодість свою згадуватиме, бо чом не згадати, коли є час та охота.

Дядько Опанас чорну смолу свого пекучого погляду переливав у мої очі, придавлював моє ество тим тяжким поглядом. І, тримаючи цупко за лікоть, не відпускаючи, бубонів:

— Думок — як пшона в голові розсипалося, всі й не повизбируеш. Як маєте час, то послушайте...

— Од людей чувати доводилось, що крокодили в неволі не розмножуються, а тільки на волі. То по світах усяких неволя, а в нашому селі певна воля всім і кожному. Значить, у Яблунівці крокодили розмножувались би, правда?

— Які крокодили? — й зовсім замакітрилось мені від нової ідеї цвинтарного сторожа.

— Ну, ті, що в Нілі, є така річка. Ось вони в неволі не люблять плодитись, тільки на волі. А де ще більшу волю шукати, як у нашому колгоспі "Барвінок"!

— І ви б заходились доглядати крокодилів?

— А чому б не спробувати? Нема такого діла, з яким не впорався б яблунівський дядько.

— А де б ви, дядьку Опанасе, крокодилів дістали для розводу? На ярмарку районному не купите.

— Ет! По магазинній ціні, може, й не дістану, а втридорога, а по спекулятивній ціні — й дідька спрово- рити можна. А вже потім сама Яблунівка постачала б крокодилів по селах.

— Та нащо вам крокодилів у колгоспі розводити?

— Були б крокодили, то щось уже придумали б, знай-шли б для них діло. Тут що головне? Тут головне, аби ніякої запарки не трапилось, бо коли запарка — діло швах!

— Та яка запарка, дядьку Опанасе? — ніяк не міг утямити цвинтарного сторожа.

— Як то яка? — ніче аж розгнівався дядько Опанас. — Будуть у Яблунівці крокодили — буде і запарка. Хе, бо де це видано, щоб у нас у колгоспі по худобі та птиці плани доводили, а по крокодилах забули? І по крокоди-лячих яйцях, і по крокодилячому м'ясу, й по крокоди-лячих шкурах... Спершу в колгоспі хай би крокодили прижились, а там і по людях в індивідуальному хазяйстві, ха-ха-ха, щоб кожній свашці було по ковбасці, щоб усім було по сім, щоб усякому було по Якову!..

Страшно сміявся цвинтарний сторож дядько Опанас — наче накривав мокрим рядном свого сміху та ще помелом густого реготу, наче приставав із короткими гужами своєї

дотепності. Її очі його теж сміялись, так наче лаяли на чім світ стоїть, наче мали вкусити, щоб потім зализувати.

— Хай чорт нас на глибоке несе,— гомонів дядько Опанас,— а ми не вдаримо тваррю в грязь. А в моїй голові думки б'ються, як бики, розсвічують мою свічку, аж із очей іскри летять. Я ще вам скажу не тільки за радіо!.. Не тільки за крокодилів... Я вам і за зміїв скажу, тільки послушайте!..

І як було, притримуваному за лікті, а то й за петельки, не вислухати за зміїв. Либонь, мізки в цвинтарного сторожа так густо були списані думками, що й горобцю ніде клонуть. Дядько Опанас прочув, що хоч і рідко, та трапляються двоголові змії. Так, одноголові змії дають отруту, але чи вигідно було б у колгоспі “Барвінок” розводити на такі ліки одноголових гадів? Либонь, не зовсім вигідно, а от від двоголових зміїв була б подвійна вигода, то, звісно, правління спробувало б. Має колгосп добрі прибутки від рільництва та тваринництва, але чому б мудрому господареві не взятися за зміїв? Правда, зміїні голови, що вирости на одному тулубі, чудні якісь начебто, злодійська вдача у них. То, дивися, одна голова в другій голови якусь їжу вихопила, немов те не до спільного кендюха піде, то одна голова смикає другу голову туди, куди тій не хочеться. Але лякатись не треба, у Яблунівці вправляють мізки ледарям чи пройдисвітам, то й двоголовим зміям вправлять мізки, аби від них мати користь у господарстві.

— А про яванських тигрів чули? — передихнувши, запитав цвинтарний сторож.

— Чув! — мало не закричав я, остерігаючись слухати черговий прожект, хоч насправді нічого не чув.

— Зникають! Трохи ще зосталось, то чом би не спробувати розводити в колгоспі “Барвінок”...

І лише дослухавши про яванських тигрів, котрих зосталось на планеті не так багато й котрі мали б прижитись у Яблунівці, де колгосп створив би для них умови не гірші, ніж для худоби (а чи грибок маслючок не зміг би працювати коло тигрів так, як він трудиться коло скотини?), я нарешті розпрощався з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом... Ішов не бездумно, а міркував. Міркував, зокрема, про творчий геній природи. От, наприклад, візьмімо комаху, що шкодить плодові дерева. Вигадливість природи не обмежилась якимось там яблуневим пильщиком, а й дала нам чорного сливового пильщика,

жовтого сливового пильщика, грушевого плодового пильщика, а ще — вишневого слизистого, блідоногого вишневого, грушевого вкороченого, і яблуневого насінніда, і сливову товстонижку... А листокрутки? Тут — брунькова, розанова, плодова, строкато-золотиста, глодова, смородинова, вербова, свинцевосмугаста, всеїдна, сітчаста, положлива, підкорова, яблунева молелистокрутка, інжирна вогнівка, листкова вертуха, плодова чохлоноска... Скільки фантазії, скільки невсипущої енергії!.. Тож чи треба дивуватися з творчого генія цвинтарного сторожа дядька Опанаса, котрий не сам по собі, мов одірване гілля, а плоть од плоті й кість од кісті всього яблунівського люду?

РОЗДІЛ СОРОК ПЕРШИЙ,

де йдеться про заокеанську
автомобільну цивілізацію, живі картини
якої перевершують древні апокаліптичні видива

Яблунівка, знахарчина хата, зубний біль, радіобіологічні та телебіологічні здібності, розмова з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом — усі ці об'єктивні та ще деякі суб'єктивні чинники спричинились до того дивовижного стану, в якому я знову зумів побачити Хому в далекій Америці. А що спіткався з ним уві сні, то трудно судити, які побачені картини витворені жаскими безоднями моєї підсвідомості, а які належали незайманій американській дійсності.

Машини... Їх так багато зібралось докупити, що вони творили велетенський мурашник. Найрізноманітніших марок, які тільки можна уявити: “форд-ранчвегон”, “додж-вен”, “понтіак-астра”, “форд-гранада”, “кадилак-девіл седан”, “олдсмобіл-кастом круйзер”, “шевроле-карпіс”, “б'юїк-скайхок”, “олдсмобіл-катлас супрім”, “б'юїк-лесабр седан”, “додж-аспен універсал”, “б'юїк-лесабр” та багато-багато інших, які тільки могли випустити американські автомобільні концерни, японські заводи, підприємства західнонімецькі, французькі, англійські. Автомобілі були найновіших і найстаріших марок: деякі мало не допотопні, а деякі обладнані радіо, опалювачем, сервогальмами, сервокермом, холодильником, телевізором, системою нічного бачення, кондиціонером.

На вулицях міста-мурашника не видно було жодного пішохода, тільки машини, машини, машини. Взагалі, в місті-мурашнику ніхто б не побачив жоднісінької людини.

Автомобілі котилися в усіх можливих і неможливих напрямках, сигналізували клаксони, скреготали гальма, шерхотіли шини, вилітали вихлопні гази, на різних обертах працювали мотори. Місто-мурашник, здавалося, задихається від густого смогу, що повив будівлі сірою пеленою, ось-ось перейметься астматичними дрижаками.

У велетенському концертному залі зібрались автомобілі-меломани, автомобілі — любителі естрадної музики. Вони заїжджали сюди просто з бетонованих авеню, вилаштовувались рядами чи збирались групами, грюкали дверцятами, гули двигунами. Сцена в концертному залі була оформлена в абстрактній манері, де важко розрізнити подробиці декорацій, проте основним мотивом декорацій був усе-таки автомобіль. У найхімерніших ракурсах повторювались фари й підфарники, зварені шви на рамі, амортизатори, приводні ремені, шланги радіатора, акумулятори, шини. На тлі цих декорацій, з виконанням дуету виступали три автомобілі марки “б'юїк-скайхок” випуску 1976 року. Мотор одного “б'юїка” ревів, другого підвивав, а третього надиривався на шалених обертах. У їхньому товаристві також був “додж-вен” випуску 1975 року, який то появлявся на сцені, то зникав за кулісами. Їхній музичний номер, либонь, справляв на снобістську публіку, що зібралась у залі, колосальне враження, бо автомобілі на всю потужність усіх своїх кінських сил виявляли дике захоплення. А саме — подеколи в екстазі їхні мотори починали так ревіти, що не чути було музично-вокального ансамблю на сцені. Зрештою, наелектризовані своїми ідолами, доведені до психопатичного стану, деякі автомобілі “з публіки” прагнули проникнути на сцену, щоб бути ближче до предмета свого захоплення, проте ця спроба закінчилась невдачею, бо автомобілі зіткнулись між собою. Зіткнувшись, утворили ревуче звалисько, несосвітнене стовпотворіння, вавилонську чи варфоломійвську вакханалію, з якої вже не могли порятуватись. А тим часом зірки естради мусили рятуватися втечею зі сцени — заключні акорди їхнього популярного шлягера долинали вже з-за лаштунків сцени, аж поки погасли, розтанули десь на вулицях міста-мурашника. Проте зал іще довго перебував у шоковому стані, у трансі, вив, ревів, двигтів, верещав клаксонами, бився бамперами, ляскав дверцятами, бряжчав гайковими ключами.

Після концерту деякі з автомобілів покотили до найближчої гігантської кав'ярні, до якої теж можна заїжджати прямо з вулиці. Кав'ярня нагадувала чи то гараж, чи то загін-обору для машин. Звісно, що внутрішнє оформлення художники-дизайнери витримали в певному стилі. В мозаїці, в численних барельєфах провідною ідеєю була ідея лампи і фари. У різних комбінаціях повторювалися скляні колби, варіювались нитки тугоплавкого вольфраму. Цокольні патрони і фланцеві патрони збігались у хороводи сузір'їв по стінах та стелі. Пружинні штифти патрона, фланці теж творили хитромудрі декоративні комбінації, які чимось невловно нагадували роботи покійного сюрреаліста Сальвадора Далі... Якись химерні деталі до фар — рефлектори, розсіювачі випукло-вгнуті, герметизовані оптичні пристрої, гумові прокладки, регулювальні гвинти — нагадували далекі метagalaktики, зменшені до мініатюрних розмірів, та ще й спотворені уявою митців якоїсь надсучасної авангардистської школи. Підфарники, задні ліхтарі, щитки приладів, контактні місточки, повзунці з руків'ями, дрти системи освітлення, педалі зчеплення — все мало своє мистецьке застосування в цій гігантській кав'ярні, куди вхід (чи то в'їзд) дозволено тільки автомобілям.

У кав'ярні був широкий вибір напоїв. Адже перегріті двигуни мали вчасно охолоджуватись — от вони й охолоджувались пепсі-колою, кока-колою, оранжадами, мінеральними водами, заливаючи ці та інші напої через радіатор з допомогою центробіжного насоса. Звісно, двигуни сюди вчашали не тільки для охолодження, а й для змазки, отож вони ласували маслом усяких сортів, що знадливо пахло сірчаною кислотою, гудроном, мазутом. Вони нахильці споживали тут трансмісійний нігрол, солідол, консталін, технічний вазелін, а також усякі коктейлі з прес-солідолу, колоїдального графіту, церезину, воску, парафіну.

Ех, бачили б ви, як пили вони! Як заливали в картер. І хоч машина — не скотина, більше відра не вип'є, та машини добряче пили, бо, видать, позвикали пити щодня. Електротеплові манометри, підключені до масляної системи, показували рівень хмільної свідомості автомобілів: порожню пляшку хоч закинь, годі вже нам пити — ходімо в бар!

Від перепою в масляних насосах відмовлялись працювати шестерні й провідний валик, хандрив редукаційний

клапан. Так само масляні фільтри (налигавшись, як Мартин мила, упившись у дим, як отой Саврадим!) бархатили фільтруючими своїми пластинами, там наосідало повнісінько осадів... Ех, дивлячись на них, на ці п'яні американські автомобілі, яблунівський дядько подумав би: "Зістаріються воюючи, по нічних барах ночуючи та за скляного бога залізними двигунами тримаючись!"

Проте справжня п'ятика йшла не тут, де заправлялись маслом, а в сусідній велетенській залі цієї велетенської кав'ярні, де заправлялись бензином. Ця зала своїм оформленням могла вразити й захопити найрафінованішого сноба від авангардистського мистецтва. Превалювали м'які опалові тони, серед яких різким дисонансом вривались крикливо червоні. В м'яких опалових тонах комбінувались джерела струму, а червоними відтворено реле-регулятори. У генераторах із однаковою скрупульозністю передавались як якір із колектором, так і обмотка збудження. Електромагнітні, полюсові башмаки, сердечники полюсів, ізолюваний дріт, мідні пластинки колектора, шків, ремінь — усі ці деталі звеличувались на тлі силових ліній магнітного поля. Треба підкреслити, що силові лінії магнітного поля кольором нагадували морську бірюзу. Очевидно, слід звернути увагу й на оформлення стелі: вона красувалася в численних зграях-скопищах акумуляторів, відтінкам яких був властивий весь спектр веселки. Крім того, по карнизах трасуючими лініями йшли ряди батарей до акумуляторів — батареї нагадували тропічні плоди цитрусових.

У цьому залі заправлялись бензином, аж карбюраторні двигуни тріщали. Власне, все тріщало в двигунах: бак, карбюратор, насос, фільтри і відстойники, впускний та выпускний трубопроводи, глушник. Бензин найрізноманітніших сортів вироблявся з нафти, добутої чи не в усіх точках планети — у Венесуелі й африканській Шабі, в арабських еміратах і Омані, в Йорданії і Катарі. Пили тут по-чорному — якщо не бочками, то відрами, не цурались ніяких сумішей — нормальної, збагаченої, багатой, збідненої, бідної. Від перепою в пульверизаційному карбюраторі з надривом працювали поплавцева камера з поплавцем та запорною голкою, повітряний патрубок, жиклер, дифузор, дросель. Набравувались тут автомобілі також усіх марок випусків усіх років — "б'юїки", "шевроле", "кадилаки", "форди", "доджі", "понтіаки", "ролс-ройси", "тойоти", "фольксвагени", "сімки", "ситроени", "пежо", "мерседеси", "рено", "фіати". В повітрі так тхнуло

випарами бензину та відпрацьованими газами, що дивно, як тут деякі геть очманілі автомобілі не втрачали свідомості, гудучи моторами й споживаючи напої.

А пили знаменито — хоч йому зуби вибери, хоч візьми та й викрути! В того “шевроле-капріса” випуску 1972 року з посоловілими фарами вже начебто й спалахи в карбюраторі, вже й перегрівся двигун, уже й потужність його різко впала, а йому в п'яти вступило, а він учепився за стойку в барі, як за попа трясця, а він то сторч, то боком вештається поміж інших моторних горлянок. “Шевроле” як “шевроле”! А в того “понтіака” з виряченими підфарниками уже в діафрагмовому насосі ледь-ледь зачинаються клапани, зносилося гальмо приводу насоса, пошкодилась прокладка, нещільно прилягає відстойник, а він дудлить як не в себе, а він плює на своє здоров'я та репутацію, а йому такий рай, як вольному воля. Бо, звісно, “понтіак” є “понтіак”, із нього багато не візьмеш, він тільки й знає белькотати: “Гапую, усип мені осмую”. А та Гапуюся в барі така, що сама б у напоях усе мокла б, гуляла б отака бабуля, поки в неї на хребті сорочка-кошуля, вона таке триндибало, що й додому не додибає.

О часи, о звичай! І в отих п'яних американських автомобілів норів, либонь, іще гірший, ніж у декого з п'яних яблунівських дядьків. Бо, нализавшись до положення риз, лізуть цілуватись то бамперами, то фарами, то стикаються багажниками. “Рено”, дивись, у горох, а “пежо”, дивись, у сочевицю; а то два “фольксвагени”, як два коти в мішку, не помирились між собою; а то “форд” і “тойота” ні з того ні з сього вхопили за чуб одне одного! А то ще якась хитренька мікролітражка — геть без марки, наче безфірмова — поки “б'юік” та “ролс-ройс” чубились, спритненько в обох п'яних автомобілів поцупила калитку з грішми!

В якогось забрьоханого “кадилака” зіпсувався глушник, то цей автомобіль, у якого вже через верх із бензозаправного бака капало, до всіх і кожного приставав, белькочучи:

— “Пежо”, ти мене поважаєш?.. “Рено”, давай хильнем на брудершафт!.. “Трабанти”, ти схожий на корову, що зодягла сідло, давай поцілуємось!..

Карбюратор “трабанта”, либонь, виробляв надто багату суміш, бо з глушника вже валило чорним димом, що різко смердів, чулись постріли з вихлопної труби.

— А ти чого до моєї “сімки” чіпляєшся з руками? — під п'яну лавочку надумав “трабант” поквитатися з ловеласом “ролс-ройсом”.— Вона чесна дама, не з тих, що вештаються по панелі. Хочеш мати машину легкої поведінки — здибаєш на всякій авеню, а до моєї “сімки” не липни.

— Ти звинувачуєш свою “сімку” в адюльтері? — белькотів п'яний “ролс-ройс”.— А свідки в тебе є?

— За свідків я можу поставити два “б'юїки-лесабри седани” випуску 1969 року...

— Ті “б'юїки” випуску 1969 року замішані в грулових шашнях із вантажними машинами. Ті два “б'юїки” не мають права клястись на Біблії перед судом!

— Ах так, сучий “ролс-ройс”! Тоді давай виїдемо на вулицю й поговоримо!

І “трабант”, ображений за честь “сімки”, разом із “ролс-ройсом” зигзагами-кривулями покотились до виходу, і в їхніх багажниках грізно гримкотіла автоматична зброя. Їхній конфлікт пройшов повз увагу інших автомобілів, які в п'яному чадному диму то біля стойки бару товпились, то купчилися групами, граючи в якісь машинні азартні ігри, а дехто, звісно, до питва долучав сигаретки з маріхуаною. Авжеж, із маріхуаною, до бензинового чаду й газів домішувався солодкий димок. Слід сказати, що автомобілі американських концернів, як європейських і японських, не цурались наркотиків, віддаючи належне також героїнові.

Тим часом п'яні “трабант” і “ролс-ройс”, опинившись на вулиці, затіяли бійку за честь “сімки”, прекрасної француженки з підмоченою репутацією. Не в змозі скористатись автоматичною зброєю в багажниках, вони, оглушливо виючи клаксонами, бились залізними бамперами, що сяяли хромованою сталлю. За якусь хвилину-другу в найближчих вулицях і завулках зібралась маса автомобілів-гаволовів, які також вили клаксонами, блимаючи фарами та підфарниками і ревучи багатосильними моторами. Автомобілі-гаволови шаленіли від збудження, ладні також ринутись у бійку, і в них усе тремтіло, вібрувало: коробки передач і синхронізатори, зчеплення, карданна і головна передачі, задня й передня вісі, генератор, котушка запалення, стартер.

Зрештою, в цій сутичці не було переможця, бо, вдарившись востаннє, “трабант” і “ролс-ройс” zostались непорушними посеред бруківки, деформовані, із заглухлими

двигунами. Очевидно, в цій трагічній ситуації овдовілій “сімці” доведеться вже самій потурбуватись про іншого залицяльника, про якогось там “доджа” чи “віліса”, бо, як відомо, мотор — себто серце машини — ніколи не буває вільне, бо воно хворобливо переживає навіть тимчасовий вакуум... А машини-гаволови, втішившись кривавим видовиськом двох потужних машинних самців, знову покотились у різних напрямках по місту-мурашнику, шукаючи пригод, прагнучи крові і видовиськ.

І ось тоді на центральному майдані цього міста-мурашника, цього мегаполіса-вавілона — з ревучого буйволячого стада “порше”, “тріумфів”, “альфа-ромеро”, “мустангів” — об’явилась, нарешті, самотня людська постать. Сахаючись автомобілів, постать посувалась по тротуару, вздовж якого стриміли неживі дюралеві дерева, в неживому їхньому дюралевому гіллі співали механічними голосами неживі дюралеві птахи. На якусь мить постать людська спинилась коло фонтана, в якому били не струмені прозорої води, а назавжди застигло, імітуючи політ водограю, прозоре литво пластмас. Від фонтана постать приречено подибицяла до велетенського пам’ятника, який, либонь, мав символізувати розвиток автомобільної цивілізації. В основу пам’ятника закладено зовсім старовинні марки автомашин випуску кінця минулого століття. На них поставлено машини випуску початку двадцятого століття, далі ще новіші, ще досконаліші. У верхів’ї пам’ятника вгадувались ті самі “понтіаки”, “пежо”, “тріумфи”, “мустанги”, які зараз котились по дорогах і вулицях міста. А вгорі, сяючи хромованою сталлю, пластиками та іншими прогресивними матеріалами, вражаючи раціональною витонченістю ліній і геніальною продуманістю форм, у всьому своєму блиску красувався не так, може, автомобіль нинішнього дня, як майбутнього. Вінець творчого генія, вершина інженерної мислі, апогей новітньої технології, цей автомобіль гідно увінчував машинну цивілізацію, достойно символізував її розвиток, щоб, може, завтра чи позавтра поступитися своїм місцем іншій марці іншої серії. Авжеж, поступитися місцем, бо ж не має завмерти творчий геній, перестати рости інженерна думка, занепасти апогей технології!

Чи варто говорити про те, що автомобілі всіх часів і всіх випусків — од найдревніших до наймодерніших — самі по собі спорудили цей пам’ятник, сподіваючись на вдячну пам’ять своїх нащадків, структура яких зараз іще тільки виношувалась, тільки закладалась у тиші лабораторій,

конструкторських бюро — потай від конкурентів та їхніх економічних шпигунів!

Самотня людська постать, звісно, була не безмовна.

— Ні пришить, ні прилатати,— зашелестіли слова з вуст, як дюралеве листя на дюралевому гіллі дюралевого дерева.— Ні літо ні зима, ні сіла ні впала, припасовано лутку до дверей! Хоч кидай печене та бери варене, хоч ший-біли, бо завтра Великдень, хоч вози сіно, коли ще до косовиці далеко. Зате славно, зате ж і вміють скубти, не зловивши, зате ж і п'ють на вовчу шкуру!

Лишенько, ота самотня людська постать у мурашнику-мегаполісі виявилась раптом не ким-небудь, а яблунівським колгоспником Хомою Прищепою, старшим куди пошлють із “Барвінку”! Єдина жива душа серед розгулу машинної цивілізації, серед виття клаксонів і чаду, серед ревіська моторів і кулеметної стрілянини вихлопних труб. Та ще ж і в своєму незмінному святковому одязі, бо ж збирався до Америки не з меншим усвідомленням свого візиту, ніж колись до яблунівської спекулянтки і пройдисвітки Одарки Дармограїхи. І вже добряче приношена зелена солдатська сорочка на ньому, й піджак жовтого вельвету, й черевики свинячої шкіри. А під сорочку, мабуть, піддягнув теплу байку й теплі байкові сподні. А на грудях — гвардійський значок, медаль “За перемогу над Німеччиною” і ще якийсь значок із довгоногим фізкультурником. А в кишенях, напевне, повнісінько документів, так необхідних чоловікові в будь-якій державі, а серед них — то й зовсім старі, такі як квитанції за електрику...

Подивившись на фонтан та на пам'ятник, Хома, горблячись приречено, почимчикував собі далі, весь час сахаючись автомобілів та приглядаючись до вечірньої реклами, яка саме вступала в свої необмежені права. Неон палахкотів на щитах, на стінах будинків, на шпильях хмарочосів, славлячи автомобіль у будь-якій його іпостасі: хай то легкова його іпостась чи хай то вантажна його іпостась. Цю рекламу можна б назвати осанною “кадилаку” чи “мустангу”, пеаном “порше” чи “пежо”, гімном “б'юіку” чи “шевроле”. Це рекламні хорали “альфа-ромеро” й “тріумфам”, це літургія неону “олдсмобилям” і “фордам”. Не менше славились і всякі автомобільні вузли, наприклад, карданна передача: на даху тридцятиповерхового готелю пульсували фіолетовим світлом карданна хрестовина, вилки, ведучий вал, коробка передач, фланець

ведучої вилки, шипи, підшипники, пружинні стопорні кільця, сталеві голки та голчасті підшипники. Якесь фірма рекламувала заднє колесо й ступицю зі шпоночним кріпленням, тут палахкотіли неонам такі деталі, як гайки, шплінти, гальмовий барабан, роликові підшипники, кожух приводних валів, ковпачна маслянка, сальники, ще якісь деталі й дрібненькі детальки.

— Яке ж воно все славне,— бубонів під ніс яблунівський колгоспник Хома Прищепа, зачудовано приглядаючись до реклами.— Гарне, мовби перебралося з покуті на лаву, позалазило, наче дід, на пень, а чорт діда розпер. Хрестійбо, славно: мовби повмирало, а ще дивиться й дивиться!

Так бубонів Хома, геть самотній у мурашнику-мегаполісі, та ніхто чоловіка не міг ні почути, ні зрозуміти. Бо довкола царство автомобілів, цивілізація автомобілів, ідеологія автомобілів — чужа й пречужа старшому куди пошлють із колгоспу “Барвінок”. А тому йому нічого не залишалося, як, самотньому й забутому, продовжити свою путь по далекій Америці, серед “мустангів” і “тріумфів”, серед реклами, що славила октановий бензин, диференціал і кондиціонер, серед машинного п’яного розгулу і машинних оргій, серед автомобільного гангстеризму,— бо така вже Хома доля судилась!

РОЗДІЛ СОРОК ДРУГИЙ,

де мовиться про те, що святе місце, себто постамент,
вільним не буває, а також про марнославство
багатьох яблунівців, особливо ж робота Васі

Відірвемось від міжнародних подій, у яких центральну роль відіграє Хома Прищепа, й повернемося до Яблунівки, в якій відбуваються такі події, котрі за вагою також можуть мати міжнародне значення. За умови, звісно, коли яблунівські події належним чином препарувати й пропагувати.

Недарма в старовину казали мудреці, а ми вже сліпо чи й не сліпо слідом за ними повторюємо, що святе місце пустим не буває. Хай те святе місце — чи амвон церковний, чи крісло великого начальника, чи жіноче серце: замість красномовного проповідника знайдеться не менший златоуст, замість великого начальника знайдеться ще більший, замість солодкого коханця знайдеться ще солодший!

Цю стару й вічно молоду істину підтверджують і ті яблунівські події, на які хочемо чи то натякнути, чи про які хочемо розповісти без замовчувань. Повної певності тут немає тому, що про деякі факти можна здогадатись тільки з чуток та пліток, поговорів та обмов, а деякі факти можуть бути підтверджені багатьма свідками, очевидцями, а також, можливо, й учасниками подій.

Мовиться про постамент, полишений Хомою напризволяще з причини поїздки до Америки.

Стояв у саду під ясенем, як і досі стояв, бо з тим пам'ятником правління колгоспу "Барвінок" чомусь ні кувало ні мололо. Либонь, більше допікало правлінню сільське господарство, ніж пам'ятник живому Хомі. На постамент горбець там який примоститься, курка залетить і потопчеться чи голуб сяде. То Мартоха, за звичаєм, візьме в руки віник-драпак та й підмете на постаменті, бо ж треба тримати в чистоті не тільки про людське око.

Проте неспроста, либонь, пустили поголоску про листоношу Федора Горбатюка. Начебто листоноша, перебравши в чайній так, що горілка без вогню розум йому спалила, задумав у горох ускакнуть, але подався не тією стежкою, що вела в горох. Ще й не з'їв, як то мовиться, кислочки, проте вже чув оскому на зубах, і, видать, горілка й оскома засліпили чоловіка. Бо замість шукати гороху там, де родить, постукав уночі не в Мартошине вікно, а поперся до постаменту під ясенем. Здерся так-сяк, випростався, і така гордість сперла чоловікові груди, що де той хміль і подівся! Спершу завмер чоловік на постаменті так, наче кругом не Яблунівка спала глухим сном, а колгоспники на збори посходились. А то вже раптом став у позу, немов кидав у ворогів шрапнельну гранату, а то прибрав грізної позиції, немов коле ненависного ворога багнетом гвинтівки. Ще листоноша підпирав долонею підборіддя, надаючи обличчю замисленого виразу, а то зненацька руки обидві розпростер, неначе від великої радості намірився весь білий світ обійняти. І ще, напевне, листоноша ставав би в пози та прибрав належних позицій, якби не заточився й не гепнувся з постаменту на землю. Трудно сказати, довго ловив чмелів чи ні, та вже перед досвітком скрадався з чужого обійстя, наче побитий собака. І не встиг іще до своєї хати доплуганитись, як Яблунівка знала всю правду.

— Знаю, де волочився,— здибала жінка пізнього свого чоловіка без рубля та без качалки, як завше.— Можеш

і не вибіхуватись, що до молодичь не ходив, бо й справді всю ніч простояв на чужому постаменті.

— Фросько, не стояв я на постаменті! — залемментував листоноша, намагаючись довше витягнути шию на дугастому коромислі плечей. Брехав сам на себе: — Й справді волочився по молодичях!

— Еге, по молодичях!.. Стидно зізнатись, що такий здоровань усеньку ніч простовбичив на постаменті без діла, то вже приплітає молодичь, хай тебе приплете вздовж і впоперек. У других молодичь чоловіки як чоловіки, коли до своєї не горнутья, то до чужої біжать, а мій не годен, а мій на постаменті стоїть, як ополоник у гарбузовій каші, хай тебе ворона біла дзьобне!

— Фросько! — гороїжився листоноша. — Добалакаєшся!.. Я такий, що до мене й на постамент бігають.

— Бігають, аби надірвати животи зо сміху, бо ти там ув'яз, як пес на ланцюгу... Ой дивись, Федоре, бо в тебе якось так ведеться, що на жито ореш, а й гречки не матимеш!

— Смійся, Фросько, на гарячій сковороді сидячи голим задом навприсядки.

Та й не тільки про яблунівського листоношу гомоніли, що приміряв себе чоловік до постаменту, наче свою босу ногу до чобота, взутого на чужу ногу. Підозра падала на кожного, хто тільки проходив чи проїжджав повз Мартошине обійстя — хай то буде голова колгоспу Михайло Григорович Дим чи навіть сам начальник районної міліції товариш Венеційський. Бо раз проходив мимо чи проїжджав, то міг зумисне чи ненароком на вільний постамент поглянути, а раз на вільний постамент поглянув, то й у голові могли зароїтись усякі думки, з якими відкрито до людей не сунешся. Еге, чи далеко до гріха тому, хто опиниться поблизу Мартошиного обійстя.

Подейкували, що неспроста дідки старенькі, зокрема Бенеря і Гапличок, там вештаються. Їм уже на тонку прядетись, їм уже кисіль зубів не псує, їм уже про вічність думається, а яким чином найлегше до вічності підступитись? Найлегше й найпростіше — здертись на постамент, бодай і чужий, та й вікувати на постаменті довгу, прекрасну вічність.

А Христя Борозенна... Про неї не скажеш, що складна, мов чортяка в мисочку, аби ж вона така, що нашим салом та по нашій шкірі. Але якогось там дня хіба не привела за руку свого Хомка маленького (з отих,

либонь, яєць, що мудріші, ніж кури) до Мартохи? Привела! Радість їй очі розкублювала, як гави соломю, бо їй досі натішитися сином не могла.

— Це якби мала ти копу дітей,— сказала Мартоха,— то розлетілися б по світах, як липове клиннє, а одньенького ти вже від себе не відірвеш, триматимешся за нього, а він за тебе.

— Правда,— згодилась Христя,— що в мене синами не поле засіяне... Оце чого навідалась у гості? Хай, думаю, малий Хомко трохи посидить на постаменті, га, Мартохо?

— Та нехай посидить, він же того постаменту не пересидить!

— Якось дитя побачило, як на постаменті задумався його названий батько Хома Хомович — і з тих пір хняркає і хняркає: і я хочу посидіти, і я! Обіцяю всякі цяцки, а він уперся, тільки на постаменті посидіти хоче.

— Хай посидить,— ласкаво згоджувалась Мартоха, з любов'ю поглядаючи на маленького Хомка.— Хай змалечку звикає, приловчується, а на старості вміння знадобиться, на старості те вміння за плечима не носити. Залазь, дитинко, хутчій, а ми з мамою полюбуємось.

Малий Хомко ловко здерся на постамент під ясеном. Спершу дитина чи то соромилась, чи ніяковіла, та скоро оговталась. Личко смагляве набурмосилось, брівки наїжачились, оченята навовчилися — не хлопчик Хомко, а справжнісінький камінний пам'ятник!

Навіть білий лебідь, вийшовши з сінешніх дверей надвір, здивувався з того пам'ятника: витягнув шию, стріпнув крильми і скрикнув не по-лебединому, а гелготнув, як гусак.

— Славненький хлопчик! — захоплювалась Христя.— Й старий Хома не здатен отак надутись, як міх циганський!

— А він годен так надутись, як сич! — хвалилась Мартоха.

Поки жінки так гомоніли між собою, то малий Хомко на постаменті надимався, як міх циганський, надувався, як сич.

— Поки Хома в отій Америці,— гомоніла Мартоха,— то постамент гуляє, хай твій малий приходить — чи посидіти, чи з цяцками погратись. Але хай тільки гереліцію дітлахів за собою не водить.

— Говорять, поки Хоми Хомовича нема, то всякі тут внаджуються, щоб потай посидіти.

— Ой, Христе, за всім не випльнуєш, а наші яблунівські люблять покористуватись на дурничку. Глянеш посеред ночі у вікно, а на постаменті хтось та сидить, не буває, щоб не сиділо.

— А щоб полякати їх, га! — не так спитала, як порадила доярка Христя.

— Е-е, краще до тих, що здираються посеред ночі на постамент, і не підступатися. Страшно!

— Але ж постамент не їхній, а твій! А Хоми Хомовича! — гнівалась доярка. — І хто вчащає?

— Всякі вчащають. І свої, й чужі. То, дивися, наче з Сухолужжя чоловік стримить, як стовп, а то старенький вчитель із Великого Вербчого руки на грудях склав і капцаніє опівночі. А якось упізнала бухгалтера з Кривошіїв, окуляри блищали проти місяця, як олія.

— Ти глянь, бухгалтери теж здатні псові очі псувати.

— Ой, Христе!.. Всякого норову народ навідується, не тільки вчителі чи бухгалтери. Вже б, здавалось, чого треба начальникові нашої райошадкаси, а й він навідувався. Тиждень тому, перед світанком. У шкіряному пальті, у шкіряному картузику. Та ще в балетках. Стояв на постаменті, поки півні розспівались. А півні розспівались, то він і щез, мовби чорт.

— У балетках? — чомусь саме за балетки не повірила доярка Христя.

— Ага, в балетках! На що вже наш директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський...

— І Діодор Дормидонтович? — несподівано очі в Христі стали безглузді, як синиці.

— Ага! З портфелем та з парасолею, бо якраз дощик уночі крапав. Либонь, думав не тільки на постаменті постояти, а й папери якісь ділові переглянути, бо та школа хіба не об'їсть вух?... Ой, Христе, всякий народ учащає, то хай. Аби тільки не пустили поголоски, що на моє обійстя протоптали стежку в горох, а не до постаменту... Бо хіба про лебедя не казали? Наче з-за вугла мішком прибиті, бо забули, який пояс на мене зодягнув Хома!

Білий лебідь, здогадавшись, що мовиться про нього, витягнув шию на ганку й подивився на жінок блискучими й круглими ягідками очей. Христя сказала малому Хомкові злазити з постаменту, хлоп'як спершу комизився, а далі зліз неохоче, пхinyaючи й схлипуючи.

— Великий рости й сам на свій постамент зароби! — побажала Мартоха гостям на прощання.

— Заробить,— мовила Христя,— бо він не з тих, що в чужій хаті переночують, ще й сокиру вкрадуть.

Усе добре було б із тим постаментом, якби не робот Вася. Якщо й серед людей вистачає отих, що будуть на саннях від морозу дрижати, а під ними будуть кожухи лежати, то що вже тоді казати про таке чудо техніки, як робот! Якийсь індикатор відмовив чи напівпровідник запередував, мікроелементові памороки запаморочились — і будь ласка...

Замість на ферму йти, робот Вася посеред білого дня набрався з доброго дива в буфетниці Насті так, наче горілка добра, мов дідова торба. І, будучи павуком діло, поперся не кудись, а до Мартохи на постамент. Ледь здерся, а втриматись на ногах не годен — беркицьнувся й лежить на постаменті, розкинувши руки-ноги, ще й белькоче:

— Скрипливий робот скрипить, а здоровий робот лежить.

Півень привів курей до постаменту, сокорять насмішкувато, кудкудакають, джергочуть по-своєму.

— Довелось мішкові та й кошелем стати,— розкажує їм робот Вася.

Тут і нанесло Мартоху — злу, як муха в Спасівку, й недобру, мов молоденька жалька кропива.

— А щоб ти був і вертівся і чорт знає де й подівся,— заходилась шпетити робота Васю.— А щоб тобі поминула масниця та настала середа і п'ятниця! Де ж це бачено, щоб посеред білого дня? А що люди казатимуть? Пропади мені, як руда миша, пропади ж ні за цапову душу!

Лишенько, що тут скоїлося з роботом Васею! Досі байдужий, як сира пампушка на холодній сковороді, витвір техніки став такий злий, що ти йому в рот руки без рукавиці не поклав би — відкусить. В лампочках-очах наче дві гадюки кубились, які хоч не вкусять, то засичать. Язик йому сіпався в роті, оприскуватий, мов іскра.

— Дехто по Америках роз'їжджає, а ми тут за них коровам хвости крути! Дехто з капіталістами ручкається, а на них тут готовий постамент чекає! Трудящий робот усе повинен узяти в свої руки — й постаменти теж!.. З Божої волі продамо штани й купимо солі!..

— Ах ви ж сякі-такі свищі в борщі, а жаба в ющі! Замість робити, надумав посеред білого дня на постаменті висиджуватись та до неба возноситись. Ти перше пороби з Хому, а потім і з капіталістами ручкатимешся, й постамент персональний матимеш за життя.

Отак вибанітувала Мартоха робота Васю, натерла йому перцю в ніс, отак оперезала словами на всю масницю. Й роботіві як заціпило, наче стусана покуштував. Ісплигнув із чужого постаменту — й таки подався на колгоспну ферму до худоби. Видать, і в п'яного робота ще можуть зостатись якісь рештки совісті, здатне прокинутися сонне сумління.

РОЗДІЛ СОРОК ТРЕТІЙ,

де, прилучаючись до американського
способу життя, яблунівський колгоспник
вдається до екстравагантного способу пересування

В моїй голові, що знову якийсь час належала не мені, а непереборному зубному болю, щось різко клацнуло, наче посеред більярдного столу зіткнулись дві кулі. Потім у свідомості народився призвук, що складався з основного, терцевого й квінтового тонів... пролунав фагот — звуки лінули в діапазоні від сі-бемолі контроктави до сі-бемолі першої октави, були навдивовижу соковитого, м'якого тембру... і вже гримнула фанфара, наче супроводжуючи урочисту процесію... Зубний біль ушухнув, і, мабуть, тому в голові встановлювалась не тільки краща чутливість, а й майнули перед зором перші кольорові картинки справжньої дійсності. Ось у густому натовпі показала молода жінка з дітям на руках, до дитяти прикріплено клапоть паперу з написом англійською мовою: "Верніть мого тата додому"... Ось у ящику з харчовими відходами копірсається безробітний у дірявому ширококрисому ковбойському капелюсі... Спалахнули яскраві люстри у великому гральному залі, за столами для гри в рулетку — зосереджені обличчя жінок і чоловіків...

І нарешті зубний біль розтанув, як гірка пігулка, в голові стало ясно, мовби в ній запалахкотіло полярне саяво. І в тому полярному саяві стала розгортатись переді мною явина...

Білозубо всміхаючись широкоформатними рекламними усмішками, не йшло, а котилось по вулиці американського міста молоде подружжя. Котилось на ковзанах, тільки не звичайних, а роликівих, бо хіба хтось зумів би котитись по тротуару на звичайних! Між батьком і матір'ю на роликівих ковзанах котився їхній, десь п'ятирічного віку,

хлоп'як. Руки їхні, м'які й водночас поривчасті, чимось нагадували пташині: коли птах намагається відірватись од землі, ось-ось відірветься, ще тільки одне зусилля, ще тільки півзусилля... Маючи довгополю сутаню, з церковним требником під ліктем правої руки і з сендвічем у лівій руці слідом за ними котився на роликових ковзанах непевного віку богослужитель — чи не у в'єтнамській кампанії достався йому п'явчастий рубець на підборіддя?.. Тілиста матрона, схожа на хмару в штанях, посувалась на роликах так, як могли б посуватись курячі або свинячі драгли, якби їм також пристосувати ковзани.

В ресторані, що сяяв кришталем, нікелем та мельхіором, офіціанти снували поміж столиків також на роликових ковзанах. Несучи замовлені страви і напої, вони, здавалося б, могли зробити найкарколомніші па на дубовому паркеті — й не розхлюпати коньяку, й не випустити блюдо з лососем чи беконом. Деякі з відвідувачів ресторану також вкочувались до зали на роликах і, вдовольнивши апетит, лавірували поміж столиків до виходу.

В музеї старовинного мистецтва (тут було зібрано переважно скульптуру вимерлих народностей інків, майя та ацтеків) і службовці, і відвідувачі також пересувались на роликових ковзанах. Оглядаючи керамічні статуетки, ритуальні урни, зображення крилатих зміїв, химерні голови жерців із гробниць, олтарі з храмів, барельєфи, стели — тобто все те, що залишилось від колишніх могутніх цивілізацій,— відвідувачі начебто творили на роликових ковзанах якийсь дивовижний новітній ритуал, начебто брали участь у незбагненному містичному дійстві.

Неподалік од музею, під старими в'язами та огрядними платанами, зібрався чималий натовп, який проти чогось чи протестував, чи щось відстоював, бо над головами видніли строкаті транспаранти, а в руках і на грудях — щити й плакати. Либонь, кожен у натовпі стояв не просто на своїх ногах, а на ногах, озутих у взуття з роликовими ковзанами. Натовп, стоячи на місці, водночас перебував у русі, тупцявся на роликах, нагадуючи бджолиний рій. До демонстрантів наблизилась група поліцейських, теж на ковзанах, і, звичайно, з гумовими кийками та зі слезоточивими бомбами. Бомби та кийки відразу пішли в хід, хтось із демонстрантів упав, обливаючись кров'ю, хтось вигукував лайки, хтось плакав істерично. Зрештою грубий поліцейський натиск наполохав натовп, який кинувся врозтіч. Люди тікали на роликових ковзанах,

падали, зводились, а слідом за ними гнались поліцейські “боби” на роliках, били кийками, гамселили кулаками по головах...

У велетенському приміщенні дискотеки, відчиненої вночі і вдень, лунали звуки музики, і в її сонному, якомусь еротичному ритмі рухались постаті. Постаті мали не так обличчя, як маски, й ці маски виражали чи апатію, чи повну відчуженість, чи самозабуття. Постаті, перебуваючи в музично-еротичному трансі, плели свої танцювальні рухи також на роликових ковзанах. І слід сказати, що постаті в дискотеці були не тільки на роliках, а й у модному одязі, продуманому модельєрами так, що він доповнював, увиразнював ідею людини на роliках. У дискотеці палили цигарки — на роliках, пили коктейлі — на роliках, цілувались — на роliках, а тому й здавалось мимоволі, що всі людські почуття теж наче оснащені роликовими ковзанами.

Так, на роликових ковзанах начебто проїжджалися слова, мовлені в задущливій атмосфері дискотеки, катались усмішки на роликових ковзанах, а також — байдужість і розпач, ніжність і пошлість, хіть і протрація, злість і досада. Ніякі людські емоції чи почуття не існували тут у своєму звичайному, чистому вигляді, а тільки наче на роликових ковзанах, так що могло скластись враження, наче без роликових ковзанів уже й не здатні існувати довір'я чи ненависть, віра в добро чи прагнення щастя, біль серця чи крик душі.

Так, напевне, мало бути, бо й пісні, які лунали в дискотеці, славили життя, поставлене на роликові ковзани. Ох, як добре, співали чоловічий баритон і жіноче контральто, коли наші серця поспішають на побачення на роliках, як добре, коли ти простягаєш мені свої медові губи, які здаються мені губами на роliках, як добре, що в цьому світі — світі атомних і нейтронних смертей — ми можемо забутись у любові, й ця любов наша — на роликових ковзанах! І коли в нас народяться діти, то вони з материнського лона вийдуть на роликових ковзанах, і хай ніколи на їхні голови не впаде бомба на роliках, і хай судиться їм прекрасна доля на ковзанах!..

Над вулицею понависали стіни хмарочосів, а тому вулиця скидалась на глибокий каньйон, і на дні цього каньйону котився на роликових ковзанах звичайний день звичайного заокеанського життя. І раптом із роликових хвиль американського роликового життя виринула знайома

постать. Очі змучені й нещасні, як старці; ліве таке, наче воно в діда торбу вкрато, а праве — наче воно подалося з пустим міхом на порожні клуні. На чолі можна прочитати, що воно розбагатіло печаллю, як старець у морози. Не людина, а тінь...

— Мартохо! — прошепотів Хома не вустами, спеченими від болю, а раною кривавою.— Чи ти чуєш мене там, у Яблунівці? Як мені важко без тебе на чужині, а тут ще ця криза енергетична. Поїли всю нафту по світах оті дурні їхні автомобілі, а тепер ось на роликах усі їздять...

І яблунівський колгоспник покотився далі по вулиці американського міста на роликових ковзанах. Бо, звісно, й він мусив стати на ролики, щоб не бути білою вороною серед бізнесменів, поліцейських, сутенерів та іншого за-океанського люду. Куди ж він покотився, такий сумний, наче йому там скрізь гаразд, де тільки його нема, неначе пішов та й забув, звідкіля родом?

І спинився Хома, бо, либонь, за такої зустрічі кожен яблунівець зупинився б.

Від фешенебельного котеджу, який, напевне, належав багачеві, посувалась похоронна процесія. Домовину з покійником встановлено на ритуальному катафалку, закиданому живими квітами. Родичі й близькі небіжчика, зодягнені в траурні строї, посувались тісною групкою слідом за катафалком. На роликових ковзанах котилася стара міс, схожа на забальшовану мумію, що самотужки звелася із саркофага в піраміді. Її за лікоть підтримував сморчкуватий дідок із колючими, як дотепи Бернарда Шоу, вусами — дідок цей також котився на роликах. І молодше покоління, й зовсім юні нащадки небіжчика також посувались на ковзанах, як і решта нечисленної похоронної процесії.

Протяжно й повільно впала, наче пожовкле осіннє листя, траурна мелодія. Її грав оркестр, у якому всі були зодягнені в чорні смокінги, чорні краватки-метелики, білі сорочки. І, звісно, мали взуття, оснащене роликовими ковзанами. Здавалось, що сумні акорди летять у повітрі також на роликових ковзанах, і журба снується на роликових ковзанах, і думки про смерть та людську минуність.

— Лишенько ж ти моє,— шепотів Хома подивований, бо на його місці здивувався б кожен яблунівський колгоспник.— І покійник у домовині теж із роликами! Та чи на тому світі він їздитиме на роликах, як на цьому

світі їздив? Хай йому земля пухом, хоч, може, він жив, як собака, а вмер, як пес, хоч, може, там йому жаба цицьки дасть і на ковзанах!

І, переждавши процесію, покотився Хома на роликів ковзанах далі, бо звали його діла великі.

РОЗДІЛ СОРОК ЧЕТВЕРТИЙ,

де відбуваються таємничі події, пов'язані з іменем самогонниці Вівді Оберемок, частково йдеться про світову енергетичну кризу, а також висловлюються оригінальні погляди цвинтарного сторожа дядька Опанаса

З приводу цієї події, що сталась у селі, появились усякі плітки та версії. Найпростіша версія, де не було й на крихту фантазії, викликає деякі сумніви. Бо якщо версія позбавлена фантазії, на яку споконвіку такий багатий яблунівський люд, то, можливо, народилась вона і не в Яблунівці!.. Може, й так, хто до пуття відає, та пора вже сказати, що ця найприємніша версія зводилась ось до чого. Начебто минулої ночі до самогонниці Вівді Оберемок прийшли з обшуком дільничний міліціонер і кількоро понятих. Самогонний агрегат навіть не довелось шукати десь у погрібнику чи на горищі, бо в цю пору в хаті священнодіялося: закваска переганялась на бурячиху-первак. Апарат конфісковано, закваску вилито на помийницю, й так само вилито перші літри ще теплого, не вихололого перваку. Крім того, в коморі та в погребі знайдено чималі старі запаси оковитої, ще не розпродані, й теж вилито на помийницю. Складено акт, засвідчений понятими, а також накладено відповідний штраф. Виторгнення на її суверенну територію, як і всі інші акції представників місцевої влади та громадськості, заматеріла в самогонварінні Вівдя Оберемок сприйняла з філософським спокоєм людини, котрій не вперше зазнавати підступних ударів долі. Вся її неповага до дільничного міліціонера виявилась, так би мовити, в перебільшеній повазі до його особи. Замість виливати первак, Вівдя Оберемок порадила випити, навіть накришила непрошеним гостям сала з прорістю й домашньої ковбаси. Побілівши від гніву й сумно ковтаючи голодну слину, дільничний міліціонер став кричати, що він при виконанні службових обов'язків, що хабарів не брав ні салом, ні перваком, що

в його особі самогонниці ображає всю нашу міліцію. “Чого ти кричиш, як баба єгипетська? — начебто сказала Вівдя Оберемок. — Та, може, я тому й пригостити хочу, що змалку люблю й поважаю всю міліцію. А коли треба, то й боюсь!”

От і вся okazія, от і весь інцидент. Повторюємо, що в цій найпростішій версії бракує фантазії, без якої яблунівський люд не обходиться ні тоді, коли оре й засіває землю, коли кохається й народжує дітей, ні тоді, коли сходиться на загальні збори, щоб поміркувати над новими традиціями Яблунівки, наприклад — Днем сміху...

В інших версіях є політ фантазії — де чайний політ, де журавлиний, де лебединий, і наявність фантазії підтверджує, що могли народитись вони тільки в Яблунівці.

Начебто зовсім не дільничний міліціонер із понятими навідувався до Вівді Оберемок! А з обласного витверезника (охорона загавилась чи теж не в міру перепилась) перед досвітком вирвалась група напередодні затриманих алкоголіків. А що в місті забігайлівки й гастрономи ще не скоро мали відкритись, а що спраглі душі волали похмелитись, то група алкоголіків рвонула аж в Яблунівку до знаменитої на всю область самогонниці Вівді Оберемок. Бігли вони, як мовиться, по долинах, горах і узгір'ях, у пургу, у дощ і в мокрий сніг, а де й по-пластунському пересувались, а де й навколішки, а де й без задніх ніг. Домчавши до Яблунівки обітованої, вони в жадобі невситимій не тільки спожили всі запаси самограю, а й вихлебтали ще не переброджену закваску, а й самогонний апарат розтрошили на закуску.

А з цією версією, про яку йтиметься нижче, могли б виступити дідок Гапличок чи дідок Бенеря, бо обидва, будучи вже на пенсії, мали багатенько часу для всяких версій. Проте старі так зістарілись, що їм уже бракувало як фізичної, так і розумової сили на створення всяких самотніх чуток, якими вони могли б захити слави в Яблунівці. Отож, нам доводиться знову звернутись до творчого генія цвинтарного сторожа дядька Опанаса, то більше, що творчий геній цвинтарного сторожа не тільки має вдосталь часу для свого невсипущого розквіту, а й подеколи сам силоміць намагається нав'язати свої домисли та міркування авторів.

Завжди похмурий, мов горобина ніч, раптом дядько Опанас повеселішав чорною дошкою свого лица, хоч, здавалося б, чого цвинтарному сторожеві радіти? Але ж

ліве око немов насміхалося з правого ока, як отой горох насміхався з квасолі, не відаючи, що розмокне — то й сам лопне. А праве око підсміювалося з лівого, як отой кулик із болота, аж поки сам у болото заліз. І ще ж верхня губа в дядька Опанаса насміхалася з нижньої, як насміхався горщик з котла, а обидва чорні дотла. Еге ж, і того б то цвинтарному сторожеві так тішитись?

— І все неправда,— бубонів дядько Опанас десь коло крамниці,— отому-то в брехні язик ламається.

— Це така правда, як на Поділля хліб по кіллю, а ковбасами хліб загороджений,— бубонів цвинтарний сторож посеред дитячого гурту, що валом валив зі школи.

— Це така правда, як пси траву їдять,— мимрив на автобусній зупинці серед пасажирів.— А я знаю, як мухи коня з'їли, а вовк помагав!

Ми здибалися з дядьком Опанасом саме на автобусній зупинці — я повернувся в Яблунівку від районного стоматолога, куди мене водив зубний біль. Цвинтарний сторож якийсь час ішов назирці за мною, а потім крикнув, наче гарапником по мокрій траві ляснув:

— А я все знаю!.. Знаю, бо бачив отих сім вовків — і всі білі.

І несподівано моторно, мовби пущене з руки велосипедне колесо, підкотився впритул.

— І зовсім не міліція була з обшуком у Вівді Оберемок. А навідувались оті!..

— Хто? — Очі в цвинтарного сторожа скидались на два сейфи з електронним секретним замком, які нікому не відкриють своїх таємниць.— А хто ж саме, дядьку Опанасе?

— По світах уже нафти нема, поменшало, правда?

— Але ж де нафта, а де Яблунівка з Вівдею Оберемок!.. Хто навідувався?

— Оті, що нафту їм треба.

— Свят-свят, дядьку Опанасе, перехрестіться!

— Аж по світах уже переходять із бензину на спирт, правда? Скоро машини жертимуть спирт замість бензину. Все переганятимуть на алкоголь. Грузовики, автобуси, літаки — всі запралятимуть алкоголем. Спиртом чи горілкою, вином чи коньяком. Уже такі мотори є!

— Ну є, ну шукають вчені,— мусив згодитись я, пригадавши всякі курйозні й серйозні повідомлення в пресі.— З тростини теж виготовляють спирт, яким хочуть годувати дизельні двигуни...

— Ось я й кажу! — зрадів цвинтарний сторож.— Замість нафти та бензину — спирт! І самогон! Із меляси, з картоплі, з буряків, із цукру, із зерна, із яблук, із вишень, із винограду!

— Якщо стільки напоїв машинам, то машини їздитимуть п'яні, мов чопи. Будуть потрібні для них не тільки гаражі чи автопарки, а й забігальвіки та витверезники.— Мені згадалось недавнє видіння американської машинної цивілізації, і я додав: — А й кафе, ресторани!.. Там вони питимуть коктейлі чи вишнівку, віскі з содовою, чачу, цуйку, ракію...

— Як треба, то не тільки гаражі, а й витверезники будуть! — запевнив цвинтарний сторож.

— Але ж стривайте, дядьку Опанасе!.. Хто навідувався до Вівді Оберемок, як не міліція?

— Могли й перевдягнутись під міліцію оті, що немає нафти в них. Хіба не введуть в оману, коли вигоду мають на оці?.. Вівдю знають за її самогон і в районі, і в області, і в світі. Ось і прителіпалися зі світу на якихось своїх ракетах, щоб викрасти її секрети.

— Секрети? Навіщо?

— Бо коли нафта вся вичерпається, то навіть самогон стане стратегічним продуктом. Втямили? Тим більше такий продукт, який жене Вівдя Оберемок.— При згадці про той продукт, якого домагається їхня яблунівська самогонниця, в очах цвинтарного сторожа появились хмільні бісики, що наче бились між собою навкулачки.— Перша склянка б'є в живіт, немов бугай рогами, друга склянка стріляє в голову, немов гаубиця, а вже третя склянка валить чоловіка з копит! Отака страшна убойна сила! Та коли за цю страшну убойну силу кожен наш дядько знає, то хіба там не довідались? А довідались, то й навідались, а навідались, то й розвідались!

— Еге ж, енергетична криза здатна будь-яку аномалію спородити,— мусив згодитись я.

— Отож вони й викрали апарат у Вівді та її секрети,— цвинтарний сторож стелив словами, як листям.— Тепер їхні мотори не стоятимуть, навіть коли вся нафта вийде... Ой-ой, весь світ на лукавстві стоїть і на хитрощах, у кожного — лисячий хвіст, зате вовчі думки.

— То чому ж вони саму Вівдю не викрали? — спробував я ледь-ледь засумніватись.

— Зразу видно, що ви Обеременчиху не знаєте! З доброї волі своїх секретів нікому не розсекретить. Своїм не

розсекретить, а що вже казати про тих, у кого завал із нафтою вийшов! То ж такі хитруни, що в очі світять, а позаочі б чоловіка з'їли, вони тіло обіймають, а душу виймають.

Ось яким чином, виявляється, світова енергетична криза торкнулась благословенної Яблунівки й позначилась на безхмарній долі сільської самогонниці Вівді Оберемок. У складній міжнародній ситуації її чортогонний продукт набрав стратегічного значення, бо мав геополітичний масштаб. Принаймні так міркував цвинтарний сторож дядько Опанас, котрий, як пригадуєте, мріяв про радіофікацію кожної могили...

РОЗДІЛ СОРОК П'ЯТИЙ,

у якому грибок маслючок спізнається
з екзальтованою шатенкою та її ірландським сестером, а також
відвідує поліклініку для чотириногих друзів людини

Ви, звичайно, ще не забули підозру, що в Яблунівці мимоволі я став жертвою канібальського експерименту ворожих розвідувальних служб? І не забули мій намір звернутись бодай до начальника районного відділення міліції товариша Венеційського, аби він допоміг розслідувати цю зловорожу акцію, коли було порушено не тільки суверенітет особистості, не тільки попрано права людини, а й використано для сліпої шпигунської діяльності? То чому ж, слушно питаєте, автор і по нинішній день не поквапився до товариша Венеційського, чому він і досі огинається у селі, наче з п'ят йому проросло коріння і в такий вегетативний спосіб прив'язало до Яблунівки?

Перемагаючи зубний біль, автор щиро зізнається: тому, що, живучи в Яблунівці, він водночас завдяки своїм радіобіологічним та телебіологічним здібностям мав змогу начебто перебувати в Америці. А ще тому, що його поїдом їла цікавість: що нового приключилося за океаном зі старшим куди пошлють із колгоспу "Барвінок"? У які макабричні оказії волею чи неволею влип грибок маслючок? А може, він там, пізнаючи так звані принади американського способу життя, намагається з піску бича вкрутити, чи батогом обуха перебити, чи проти вітру піском посипати, а не годе, то йому там хоч камінь на шию — і в воду?!

Гаразд, міркувалось, подивлюсь трохи Америку, постежу за Хомою, а тоді вже подамся заявляти на себе та на ворожі спецслужби.

Отож, значить, погомонівши з цвинтарним сторожем дядьком Опанасом про енергетичну кризу та про те, яким чином світова криза вдарила по яблунівській самогонниці Вівді Оберемок, опинився я в знахарчиній хаті, щоб спочити після мандрів до районного стоматолога. І коли несподівано (а чи й сподівано) зуб знову стрельнув болем, я зручніше влігся в ліжку. Мальовані квіти знахарчиної хати поволеньки брали в барвистий полон. У голові грякнули спершу розряди в ефірі (либонь, деś над Атлантикою), далі почувся поспішливий нервовий дріб морзянки (мабуть, налагоджували між собою зв'язок норвезькі риболовецькі шхуни), потім долинуло перемовляння пілотів американських ВПС, що патрулювали небо над Середземним морем... Упізнав ораторію Генделя, яку передавало радіо Відня... Деś із Будапешта долинула рапсодія Ліста. А потім відбулось раптове зміщення діапазонів, радіохвилі наповзали на радіохвилі, створюючи жажливий хаос.

І з цього жахливого хаосу в голові моїй майнули перші картинки далекої чужої дійсності... По бурхливій гірській річці мчало каное з гребцем у червоній куртці і з міцним, як у мотоцикліста-смертника, захисним шоломом на голові; каное кожної миті могло розбитись об гостряки скель, що голчастими плавцями риб витиналися з води... Безліч білих мишей вкрили шосе, по якому в двох напрямках гнали і гнали автомобілі, та лише одиниці перейшли шосе з узбіччя на узбіччя, решта мишей гинули під колесами автомобілів, які гнали й гнали, а миші сунули й сунули... Деś у трущобі, на звалиську, спав п'яний негр, по-дитячому поклавши долоню під шок у й по-дитячому морщачи вві сні старе брезкле обличчя; біля стоптаних підшов його черевиків кішка гралася з трьома смугастими кошенятами...

І раптом пронизливий рев сирени задзвенів у голові так, що голова од тих вібруючих звуків ось-ось мала розколотись, як розколюється кокосовий горіх, упавши з високої пальми. Так могла ревити сирена, попереджаючи принаймні про атомне бомбардування. Через той біль, через те ревисько все надалі бачилось, мов у тумані... Ось карета "швидкої допомоги" виривається за ворота поліклініки, в кареті — шофер і двоє лікарів: один схожий на метиса чи на пуерторіканця, з щіточкою вусів над

тонкими губами, другий — в окулярах із позолоченою оправою, обличчя в нього по-дівочому вродливе, м'яких ліній. Карета мчить на виклик, долаючи густий вуличний автомобільний потік, і медики по черзі перемовляються по радіостанції, довідуючись про стан здоров'я хворого.

— Все буде о'кей, Боб! — заспокоює свого колегу той, що схожий на метиса чи на пуерторіканця.

— О'кей, Джо,— механічно повторює по-дівочому вродливий Боб.

Натовп гаволовів, яких, виявляється, можна побачити не тільки в Яблунівці, а й в Америці. Кордон поліції, яка в руках тримає гумові кийки, а в зубах — жувальну гумку. Телесачення вже тут як тут, ведуть репортаж із місця драматичної події прямісінько в ефір. Плаче хлопчик років п'яти-шести, сльози блищать і в сивого негра, що світить білками трагічних очей. Перед каретою “швидкої допомоги” всі розступаються, і не встигає ще машина сповільнити біг, як дверцята наобіч розчиняються — й на тротуар зі своїм лікарським причандаллям вискакують медики.

Сетер лежав, безсило відкинувши задні лапи, а передні ледь звівши. Довгу й суху, звужену поміж вухами, голову свою сетер намагався раз у раз покласти на передні напівзведені лапи, проте голова падала безвільно. В очах, якими сетер дивився на людей, полум'янів біль. Цей біль надавав очам собаки майже людського виразу, очам (темно-карим, посадженим неглибоко, овальної форми, з косим розрізом повік) незвичайної виразної краси.

— Чарлі!.. Чарлі!.. Чарлі!..— з підвиванням повторювала фарбована шатенка років за п'ятдесят. Її довгі й худі ноги скидалися на італійські спагетті, яким немає кінця-краю.— Чарлі!..

Слухаючи хазяйку, переймаючись розпачем у її голосі, ірландський сетер Чарлі винувано ворухив тонкими висячими вухами і, оширюючись, показував щільно зімкнуті міцні зуби.

Лікарі з карети “швидкої допомоги” вже поприсідали навколішки біля сетера. Без розпитувань, без жодного зайвого слова чіпкими професіональними поглядами визначили характер каліцтва — і вже з медичних їхніх валізок умиль появились інструменти, препарати. Кров, яка сочилася з обох задніх кінцівок, було зупинено — в чотири руки, які вправно орудували, накладено було марлевий жгут. Чималу рану на крупі теж доглянуто —

срібними ножичками вистрижено шерсть, змазано спиртовим розчином йоду, припудрено пеніциліном, накладено асептичну пов'язку.

— Скажіть, він житиме? Він житиме? — істерично звискувала шатенка, звертаючись до обох лікарів швидкої допомоги відразу.— О мій Чарлі! Що зі мною станеться без тебе, Чарлі!

Очима кольору недоспілої маніюки шатенка вицілювала ірландському сетеру перенісся з маленькою горбинкою, суху м'язисту шию, довгі груди, розвинуту холку, мускулисту спину. Голубила божевільним стражденням поглядом овалні лапи з міцно стуленими пальцями, голубила шаблеподібний хвіст.

І тоді з натовпу гаволовів виступив старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок". Лівою рукою статечно торкаючись до старанно начищених нагород на грудях, праву свою, трудову й мозолясту, колгоспницьку руку заспокійливо поклав на плече шатенці. Чистою українською мовою (звісно, з характерною подільською вимовою) сказав чемно:

— Ще не пропіла йому пташка, ще не доходились його ніжки, ще не доробились його ручки.

Шатенка на безмежних-безкраїх ногах-спагетті радісно блимнула на Хому своїми лупатими очима кольору недоспілої маніюки й сказала англійською мовою:

— Смерті не відперти, але я хочу переставитись із Чарлі, мов за руки побравшись.

— Яке життя, таку й смерть удвох матимете,— заспокоїв Хома на неповторному своєму подільському діалекті.— Як у Яблунівці кажуть? Живий без місця, а мертвий без могили не буде.

— Колосально! — зраділа шатенка, забувши про істеріку.— Ви астролог? Хіромант? Маг?

— А ще в Яблунівці кажуть, мертвому землі не купити, а шкури з нього не злупити.

— Шедеврально! — вже мало не ревла від утіхи шатенка, й недоспіла маніюка її очей починала досягати — від шалу, від захоплення, від містично-шарлатанського оптимізму Хоми.

— А ще в Яблунівці кажуть: мертвим хоч тин підіпри, йому все байдуже.

— Концептуально! — врешті аж заревла шатенка від радості.— Ваша теорія в корені заперечує теорію Будди.

— Ага,— скромно згодився старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок".

У цей час медики, надавши першу невідкладну допомогу потерпілому, понесли на феєричних пластикових ношах ірландського сетера до карети. А що шатенка хотіла їхати разом зі своїм Чарлі, а що вона тягла за руку Хому, котрий так вразив її уяву, то карета “швидкої допомоги” виявилась украй перевантажена. Хоч бери та ірландського сетера з машини виганяй! Поліцейські засюрчали в пронизливій сюрчки, просячи гаволовів розступитись, стрекотали камери телебачення, що знімали для показу по першому каналу епізод із наданням невідкладної допомоги потерпілому ірландському сетеру, і, нарешті, оперативна карета, виючи, рине геть.

— Чарлі потрапив під “фольксваген”! — Голос шатенки гримів у машині, мов цунамі в тропіках. — Шофер навмисне наїхав на Чарлі, бо, здається, тут замішане телебачення, воно підлаштувало це каліцтво. Я звернусь до найкращих детективів і суддів, я подам позов на всі телестудії Америки, хай мені відшкодують мільйон доларів!.. О Чарлі!..

І, згадавши про Хому, торкнулась губами значка з довгоногом фізкультурником, цілуючи й шепочучи:

— О, від вас чується дивна астральна сила, віє еліксиром космогонії... Звідки у вас цей дар?

— У нашій Яблунівці кожен має стільки астральної сили, хоч греблю гати! — похвалився Хома.

— О, говоріть іще про мого сетера Чарлі, ваші слова мають цілющу силу.

— Собачка ваш вичунає, хоча, як у нашому селі казали колись, біда біду родить, біда з бідою ходить, біда біду гонить, біда біду хоч де та знайде, біда біду бачить по сліду, впав у біду, як муха в борщ.

— Ви хіромант,— в екстазі шепотіла шатенка. — Чарлі вже ожив!

— А так, вичунає, оклигає ваш песик,— гомонів Хома,— хоча, як у Яблунівці говориться, біда плаче, біда скаче, біда й пісеньку співа, біда не знає стида, і на меду знайдеш біду, хоч біда, то гоп!

— Хоч біда, то гоп? — як не перед добром сміялась шатенка, сяючи невимовною красою фальшивих зубів.

— Біда куца, а горе чубате,— заспокоював Хома американку, й далі тратячи свою астральну силу.

Карета “швидкої допомоги”, виючи клаксоном, звернула з вулиці до залізних фігурних воріт, які відчинилися з допомогою електронної системи. Подвір'я поліклініки було

засаджено екзотичними рослинами та квітами з Цейлона, Екваторіальної Африки, Нової Гвінеї, Полінезії. В повітрі стояв п'яний тропічний аромат. Синтетичних матеріалів розсувний прозорий купол увінчував цей екзотичний куточок, який можна було б поіменувати садами Семіраміди космічної ери. Еге ж, садами Семіраміди космічної ери для собак.

У супроводі фельдшерів, санітарів та няньок у затінку магнолій та ліан прогулювались німецькі короткошерсті лягаві, звані ще курцхаарами. (Пригадуйте знамениті перегони курцхаарів у одному з попередніх розділів роману? Тоді ще екзальтований уболівальник звалився на ймовірного переможця, що йшов попереду інших, і покусав пса у нападі емоційного шаленства). Так от, німецькі короткошерсті лягаві походжали неквапно по алеях, граючи ситими боками — це були лискучі боки кавові, чи кавові з сивиною, чи кавові з крапом, чи кавово-рябі.

На золочених повідцях, цяткованих коштовним камінням, неподалік од курцхаарів прогулювались пойнтери, прекрасні пси, якими не можна не залюбуватись. Вони ступали гідно, наче найшанованіші члени якогось акціонерного товариства, що спільно тримають контрольний пакет акцій. А ген отой пойнтер — половий, шерсть блискуча й пружна, шкіра тонка й еластична, голова довга, суха й рельєфна — виступав так, наче якщо він сам не голова ради директорів якогось сталеплавильного концерну, то принаймні має хазяїна, котрий таки очолює цю всемогутню раду директорів.

— Ох, бідненькі! — жалісливо сказала шатенка.— Тут вони прогулюються після операцій чи просто після прийому в лікаря. Ще не зовсім здорові, та всім уже йдеться до одужання, чи не так?

— Еге ж,— захоплено сказав Хома.— Видно, що не нашого полку, йшли б вони всі к вовку!

Тим часом обидва медики вносили пластикові носії з пораненим ірландським сетером до поліклініки, вже й поріг лікарняного закладу переступили, а шатенка з яблунівським колгоспником квапилися слідом за ними. Тут, у поліклініці, коридори вимощено малахітовою плиткою, стіни облицьовано рожевою кахляною плиткою. Мармурові колони підпирали стелю, розмальовані переважно картинами з життя птахів, звірів і риби. У важких золочених рамах стояли портрети найпородистіших собак усіх мастей, які колись пошанували поліклініку лікуванням своїх

болячок. Породисті пацієнти (колі, доберман-пінчери, боксери, доги, гончаки російські, жорсткошерсті фокстер'єри, спанієлі, пуделі і т. д.) дивилися з картин з величавим філософським спокоєм. Слід, мабуть, додати, що всі картини тут, як і розписи стін на стелі, виконано в строгій реалістичній манері, притаманній кращим майстрам минулих епох, ніхто б не помітив ніяких авангардистських збочень,— мабуть, вплинула та обставина, що собаки всіх мастей вельми неприхильно ставились до новомодних віань у мистецтві, не визнавали предметного живопису, поп-арту й інших псевдопрогресивних течій.

— Отже, місіс,— говорив молодий медик, що мав по-дівочому вродливе обличчя й окуляри в позолоченій оправі,— ми госпіталізуємо вашого безцінного Чарлі в нашій поліклініці. Ми не сумніваємось у тому, що Чарлі потребує окремої палати, чи не так, місіс? Окрема палата для сетера обійдеться вдвічі дорожче, та чи слід говорити про долари, коли йдеться про здоров'я собаки?!

Палата, куди доставлено скаліченого Чарлі, нагадувала не так лікарняний pokій, як номер у фешенебельному готелі. Кроки гасли в м'якому ворсистому килимі, який застеляв усю підлогу. Два телевізори — один навпроти ліжка, а другий вмонтовано в стелю, щоб дивитися з постелі. В кришталевих вазах — орхідеї, левкої, магнолії. В палаті красувалось тільки три картини, проте й невіглас упізнав би в них майстрів європейського Відродження якщо не першої, то другої руки. В палаті панував мікроклімат, який мав сприяти доброму самопочуттю собаки і його швидкому одужанню.

— Вчора з цього номера виписався пойнтер Бен,— мовив лікар, схожий на пуерторіканця.— Він тут лежав із запаленням слизової оболонки гортані.

— Ах, пойнтер Бен! — вигукнула шатенка.— Він народився від суки Вероніки, яка належала внучатій племінниці Дюпона.

— А перед пойнтером Беном у цій палаті лежав російський гончак Кирило, лікувався від пневмонії. Його лікували антибіотиками, які на літаках доставляли з Японії і Франції.

— Ах, гончак Кирило! — вигукнула шатенка.— Він народився від суки Дездемони, яка належала позашлюбному синові племінника князя Голіцина.

— А ще перед гончаком Кирилом тут лежав спанієль Принц Датський, лікувався від епілепсії. За його здоров'я

боролись найвидатніші світила медичної науки з Нью-Йорка і Вашингтона, з Токіо й Парижа. Вдавались також до народної медицини, до голкотерапії. Місіс, можете повірити, це була жахлива картина: голову закинув назад, щелепи стиснув, із пащі в Принца Датського тече рожева слина, сіпаються м'язи тулуба і кінцівок, зіниці широко розплющені!.. Проте з нашої поліклініки Принц Датський виписався здоровим, ніж чемпіон світу з боксу Кассіус Клей у кращі свої роки.

— Яка прекрасна поліклініка! Які чудові спеціалісти! — захоплювалась шатенка.

— Місіс, можете повірити, що умови для лікування собак тут кращі, ніж у лікарнях для людей.

— Вірю! — Шатенка закочувала під лоба очі кольору недостиглої маніоки.— Це чудово!

Зі сльозами вона розпрощалася із сетером Чарлі, якого вкладав у ліжку медик, що мав по-дівочому вродливе обличчя м'яких ліній. В темно-карих очах собаки теж блиснули сльози, він тихесенько заскмілив, мочка носа затремтіла. Медик, схожий на пуерторіканця, розповідав у коридорі:

— Місіс, немає такої хвороби, якої б не вилікували спеціалісти нашої поліклініки. Якби, наприклад, ваш сетер Чарлі не був травмований, а заразився чумою...

— Я не хочу, щоб він заразився чумою! — вигукнула шатенка.

— Ну оскаженів...

— Але я не хочу, щоб він скаженів!

— Чи його спіткала хвороба Ауескі...

— Не хочу ніякого Ауескі! — істерично скрикнула шатенка.

— Даруйте, місіс, я кажу тільки до прикладу. Гаразд, не будемо згадувати вашого Чарлі. Хай у нього залишається та хвороба, з якою потрапив до поліклініки. Проте майте на увазі, що ми лікуємо від усіх хвороб. Туберкульоз, бруцельоз, сальмонельоз, колібактеріоз, правець, ботулізм, лептоспіроз, стригучий лишай, парша! — Медик, схожий на пуерторіканця, з невимовною насолодою називав усі болячки, смакуючи, втішаючись самим звучанням слів, і, либонь, вони впливали на нього, наче наркотики.

Хома з шатенкою зачаровано слухали собачого ескулапа. Зрештою і яблунівський колгоспник, що досі наче язика проковтнув, спромігся на слово:

— А собак, що старі, мов собаки, лікують у вас від старості?

— Проблемам собачої геронтології приділяємо велику увагу. У нас є спеціалісти, котрі лікують собак, які від своєї хати вже не можуть нікуди шкандибати. І тих собак лікуємо, кого зістарили годи і тяжкі пригоди. І тих собак, до кого старість не прийшла з добром, а з кашлем та з горбом.

— А собак, яким старість не радість, а вмирать не хочеться? — поцікавилась шатенка.

— І навіть лікуємо не так старих собак, як давніх!

По коридору ступав маленькими круглими лапами жорсткошерстий фокстер'єр із сірими плямами на білих боках. Клинецьвата голова, маленькі й тонкі вуха, коричневі очі, пружна спина, підтягнутий живіт — усе свідчило про міцне генеалогічне древо цього породистого пса.

— Та це ж Макс! — Шатенка впізнала собаку й зраділа, наче найкращому своєму приятелю. — Торік його фотознімок було вміщено на першій сторінці "Плейбоя"!

— Так, місіс, це й справді Макс, який належить голлівудській зірці Мадлен Вудкок. На жаль, місіс, він потрапив до нас із камінням у сечовому міхурі.

— Ах!.. Ах!.. Ах!.. — з тяжким жалем вигукнула шатенка. — А як здоров'я Макса сьогодні?

— Операція пройшла успішно, її виконували під місцевою анестезією. На жаль, Мадлен Вудкок довго не згоджувалась на операцію, жаліла свого улюбленого фокстер'єра, сподіваючись вилікувати грілками, клізмами та свічками з беладонною...

— Ах, бідний Макс!.. Ах, незрівнянний Макс! — побивалась чула шатенка над чужою собачою долею. — А як часто у вас дозволяється побачення з пацієнтами?

— Навідуйтеся у будь-яку пору дня і ночі.

На цьому вони розлучилися з чемним працівником швидкої медичної допомоги для собак.

У дворі поліклініки, накритому згори штучним прозорим куполом, віяв штучний прозорий вітер, гнаний замаскованими серед тропічних дерев потужними кондиціонерами. Назустріч шатенці й Хомі йшов здоровань-санітар, несучи на руках гладкошерсту таксу. Такса, мабуть, хворіла на ожиріння, бо її шкіра обернулась на клубок товстих складок, які надавали їй вигляду потвори.

— О, такса Ліліан! — вигукнула екзальтована шатенка. — Фотознімок Ліліан торік прикрашав першу сторінку

журналу “Лайф”. Її хазяїн — це знаменитий мафіозі Коменчіні з Лонг-Біча...

Й тут із дверей поліклініки вискочив огнистий доберман-пінчер, а слідом за ним — лікарі, котрі намагалися зловити пса. Кожен із них кричав не своїм голосом:

— Рятуйтеся, він скажений!.. Рятуйтеся, він скажений!

Шатенку як вітром змело з двору. Хома побіг у протилежний від неї бік, потерпаючи, щоб його в Америці не покусали. Бо коли покусать, то він не зможе лікуватись навіть у собачій поліклініці, адже в нього нема стільки доларів на лікування, скільки в американських собак, а трудоднями: своїми колгоспними тут не розплатишся, не приймуть. Старший куди пошляють щодуху чухрав і шепотів: “Мартохо-заступнице, оборони й заступи від заокеанського сказу, оборони й заступи!”

РОЗДІЛ СОРОК ШОСТИЙ,

де йдеться про нову зустріч із основоположником естетики рухомого живопису і, зокрема, наголошується на великому значенні внутрішніх резервів для мистецтва

Після чергового телезв'язку з Америкою мені знову запраглося зустрітись у сільському Будинку культури з бородатим генієм мотвила, зодягненим у джинсовий костюм. Ви ще не забули, як під час нашої останньої зустрічі він проповідував ідею, що в комбайна все має бути прекрасним — і застережний клапан, і балансирна балка, і масляний резервуар, і гідравлічна система? Ви ще не забули, як під час цього прекрасного монологу в мене почався приступ зубного болю, як у голові зазвучали саксофон, тромбон, труба, гавайська гітара, банджо, скрипка, віолончель, контрабас, творячи меланхолійний блюз американських негрів? І, зрештою, ви ще не забули, що саме після останніх відвідин Будинку культури започаткувались мої радіобіологічні й телебіологічні здібності, завдяки яким я часто бачив Америку й Хому в Америці?

Не без внутрішнього остраху входив я в просторе фойє, з якого ото мусив не так давно тікати через раптовий зубний біль. Я не сумнівався, що застану художника за роботою, що знову побачу його в процесі творчості, в стражданнях і муках. Як йому вдалось пережити трагедію — адже за наказом голови колгоспу Дима корову

червоної масті, яка слугувала за прототип у настінному живописі, було вибракувано з череди й відправлено на бойню! Та й довелось пережити творчу драму з комбайном: змальовуючи мотовило, він не дотримався пропорцій, отже, на такому комбайні не можна зібрати й зернини врожаю, що суперечило принципам рухомого живопису.

І справді, я застав бороданя у фойє. Не бачились ми не так і багато, проте за цей короткий час художник змінився разюче. Обличчя його стало сухе, як дубова тріска, яку, недогорілу, встигли вихопити з багаття. Язики душевного вогню опекли вуста, що потріскались і пошерехатили. Паморозь сивини вдарила в скроні. Гострий ніс, схожий на форштевень старовинної турецької фелюги, іще більше вигострився й грізно похижив. Численні зморшки на чолі поглибшали, у погляді побільшало колючого космічного пилу, а зіниці, які нагадували далекі зоряні галактики, тепер нагадували ще дальші галактики.

Художник стояв у простінку між двома вікнами, які відкривали розкішну картину яблунівського літа. Проте ще розкішнішу картину можна було побачити на отому простінку поміж вікнами. Уявіть собі весняне поле, сонце над обрієм, зелену лісосмугу, що світитися молоденьким смарагдовим листячком. На передньому плані — купа суперфосфату, мішки з зерном, бочка з пальним. Ген-ген удалині, майже на обрії, два трактори орють землю, а тут, ближче, посувається сівалка, з сошників якої добірне насіння летється в рахманний ґрунт. Чи треба говорити, що кожна грудочка землі, кожна зернина, кожна деталь сівалки чи тракторів намальовані рукою майстра, котрий знається не тільки на живописі, а й на рільництві та агрономії, а й на техніці та метеорології і, можливо, на космогонії?

— Чудово! — не міг я стримати захоплення. — Цю картину правління колгоспу “Барвінок” під головуванням Дима повинне схвалити одностайно. Яка техніка письма і яка сучасна техніка на полі!

Художник зостався глухим до моєї похвали, і його згорблені плечі виражали похмуру приреченість. У зацькованих вовчих очах, здавалось, дотлівали рештки прекрасного маніакального задуму, ось тільки якого саме? Голос прозвучав так тяжко, наче на ланцюгу свого голосу він витягував із грудей важкі відра зі словами, а ті ж слова — чи залізні, чи кремінні, чи з мокрого піску.

— На жаль, голова колгоспу Михайло Григорович Дим уже забракував картину.

— Забракував? — тетеріючи, пробелькотав я.— А яку позицію зайняло правління колгоспу?

— Повністю приєдналось до думки голови колгоспу.

— Даруйте, але чому?.. Ви протестували?.. Ви зобов'язані протестувати!

— Річ у тому, що я згодився... І з Димом, і з правлінням колгоспу...

— Але ж ваші совість, сумління, хист!

— І вони також згодились.

— Але ж така прекрасна картина!.. Даруйте, не розумію, голова йде обертом, поясніть.

— Бачте, ви й справді не тямите на ідеях рухомого живопису,— саркастично всміхнувся бородань.

— Так, так, я профан, але ж картина говорить сама за себе, стільки вірності об'єктивній правді!

— Вірності й справді багато, на сто відсотків, але і її мало. Правління колгоспу на чолі з Димом правильно зауважило, що в кожній картині має бути надзавдання, так?

— Хто ж не знає цієї простої істини?.. Її сповідав у театрі великий Станіславський!.. Але в чому має виражатись надзавдання вашої картини?

— Надзавдання полягає в тому, що тут має бути чітко виражена ідея внутрішніх резервів.

— Простіше кажучи, підтекст, мистецька містика?

Бородань засміявся, наче заскрипіло старе скрипливе дерево, та ще той скрип здалеки супроводжувався кістлявим карканням столітнього ворона.

— Е-е, внутрішні резерви не можна так спрощувати, порівнюючи їх із мистецькою містикою. Підтекст — річ начебто ефемерна й водночас конкретна, підтекст сприйме художньо розвинута й освічена психіка. А внутрішні резерви — поняття далеке від ефемерності, воно принципово конкретне й надається до розуміння будь-якій свідомості, хай вона розвинута в художньому плані чи ні.

— На цій відмінності сам чорт зламає ногу!

Примружившись, бородань задивився на малювання на стіні. Як завжди босий, він ворушив пальцями виставленої вперед правої ноги. Пальці на нозі були не менші, ніж на руці; жилаві, тонкі, довгі, вони клопітливо розминали грудочки засохлої фарби, що валялись на підлозі. Здавалось, такими жадібними, такими невсипущими пальцями

можна взяти пензель — і малювати картини, які ого як вражатимуть талантом і правдою дійсності!

— Що ж, доведеться пояснити... Суперфосфат у пакунках бачите? І зерно в мішках?.. Як ви гадаєте, коли в оцю дбайливо зорану землю посіяти насіння, коли вдобрити такими добривами, то скільки центнерів на гектар можна сподіватись врожаю пшениці?

— Ну, сорок п'ять центнерів... Ну, п'ятдесят! — непевно відповів я.

— Ага, сорок-п'ятдесят! — із недобрими нотками торжества в голосі сказав бородань. — Хай так, хай сорок-п'ятдесят! Саме стільки центнерів сиділо і в моїй голові, коли я приступав до картини. Та справа ось у чому!.. Колгоспник, який побачить цю картину, повинен думати, що художник задумав змалювати майбутній врожай десь центнерів на шістдесят із кожного гектара.

— Даруйте, але де ж візьмуться цих додаткових десять центнерів?

— За рахунок внутрішніх резервів! — із недобрим торжеством у голосі мовив бородань.

— Усе бачу на картині,— мимрив я,— ось тільки цих внутрішніх резервів не бачу.

— І правильно, бо їх нема! А то моя провина, що їх на картині не видно. Я зобов'язаний так зобразити посівну кампанію, щоб внутрішні резерви були як на долоні! — Кутики вуст у нього сіпались, а сам він, либонь, ледве стримувався від гніву на моє неуцтво й нетямковитість. — Істина проста, і скринька із внутрішніми резервами відкривається вкрай легко. Оце зерно в мішках! — Бородань тицьнув пальцем у мішки. — Оцей суперфосфат, оця рілля! — Він тицьнув пальцями в суперфосфат і в рілля. — Все слід на картині зобразити так, щоб вони обіцяли урожай саме на шістдесят центнерів із кожного гектара!

В очах його мерехтіли тепер манливі глухі вогники, які можуть блимати десь на болотах глибокої ночі на Йвана Купала.

— Небо слід намалювати таким, щоб воно відразу обіцяло життєдайний дощик.

Вказівний перст його злетів до намальованого безхмарного неба, як метеорологічний зонд.

— А погляньте на сівачів... Байдужі якісь вийшли, наче статисти, а не творці. Не видно любові, яку вони повинні вкладати в посівну кампанію! А потім... оцей густий синій

димок, який пахкотить над тракторами... Адже димок свідчить про перевитрати пального, так? А де ж режим суворої економії, га?.. Щоб, може, один-другий гектар зорати чи засіяти за рахунок зекономленого пального? Про цей режим картина мовчить, як бевзь.

Голова його поникла, наче стятий косою на польовому бездоріжжі великий розквітлий будяк...

— Ось вам і внутрішні резерви!.. Бо якби я відповідальніше поставився до змалювання суперфосфату й зерна, якби я пильніший був до якості та глибини оранки, якби подбав про вологу для посівів, якби не зневажав трудовий ентузіазм сіячів, якби піклувався про режим економії пального та бережливе ставлення до техніки,— тоді б із такої ниви можна збирати по шістдесят! Правління колгоспу на чолі з товаришем Димом правильно зауважило, що навіть шістдесят — не межа! Бо запаси внутрішніх резервів — необмежені.

— Значить, практично запаси внутрішніх резервів у майбутньому зможуть різко збільшити продуктивність праці? — став догадуватись я.— Скажімо, за рахунок ентузіазму, за рахунок зекономленого бензину.

— Так! — перебив бородань.— Уявляєте? В майбутньому, наприклад, посівні площі “Барвінку” не збільшуватимуться, але ж урожаїв треба домагатись вищих і вищих. За рахунок чого? Саме за рахунок великих запасів внутрішніх резервів! О, це та могутня жила, яка може стати золотом не тільки для сільського господарства, а й для промисловості. Отож проблема внутрішніх резервів назріла не тільки для економіки, а й для мистецтва, що правдиво має відображати проблеми життя. А мій рухомий живопис не тільки не повинен відставати від життя, а й попереду йти, попереду! Так що я згоден із усіма зауваженнями, які вислухав од правління колгоспу на чолі з Димом... Піонерка тут огиналась поміж членів правління, коли оглядали мою картину... Знаєте, дрібне, як печерника, з біса розумне, грамотне й начитане. Питає: “А чому ви на своїй картині не передбачили біологічний захист рослин від шкідників? Біологічний захист рослин є прогресивним методом, який дозволить на вашій картині збирати урожай не сьогоднішнього, а завтрашнього дня!” А й справді, чому я не передбачив біологічного захисту?.. О, запаси внутрішніх резервів і справді безмежні, за ними майбутнє, отож я й мушу звалити на свої плечі цю почесну ношу...

Бородань у задумі збрижив пооране зморшками чоло, забувши про все, окрім невичерпних запасів внутрішніх резервів у житті й рухомому живописі. Тихо ступаючи, я подався з фойє Будинку культури.

РОЗДІЛ СОРОК СЬОМИЙ,

у якому розказано
про зустріч із районним стоматологом,
про нестерпний зубний біль, про
труднощі радіобіологічного й телебіологічного
зв'язку з Америкою, а також про задавлені кури

Доспівали яблука та грушки в знахарчиному саду, а черешні давно поспіли, вже й вишні поналивалися сонячним соком. Весна минула в Яблунівці, тепер ось і літо мало стати вповні. За вдачею холерик, я уже давно мусив би зірватися з насидженого місця, вже давно мав би полинати в інші краї, шукаючи в тих інших краях якийсь інший свій образ, відмінний аспект думок та почувань. Але Яблунівка була дужча за мою вдачу, магічне її зачарування тримало в цупких обіймах, і подеколи здавалось, що саме там, в інших краях, насправді я не зумів би знайти свій новий образ, відшукати новий аспект думок та почуттів, які освіжають, омолоджують, надають смислу існуванню... і з химерною вірою впевнювався, що така внутрішня одміна чекає мене саме в Яблунівці, ось тільки слід не прогавити ні миті душевної одміни, ні стану, котрий спостигне все єство.

Отже, доспівали яблука та грушки в знахарчиному саду, вишні на гіллі святкували минуше свято свого життя яскравим саявом тугого соку, а Яблунівка взяла мене в полон усіма тими пригодами, що вже стались тут і які ще мали статись. Та й чи міг я поїхати з села, не дочекавшись повернення Хоми з Америки?! Швидше дав би відрубати собі ліву руку, ніж сів би у "Волгу", не здивавши грибка маслючка в обітованій Яблунівці.

На щастя, зуби перестали боліти, але, на жаль, обірвався мій радіобіологічний і телебіологічний зв'язок із Америкою, що позбавило змоги стежити за перебуванням старшого куди пошлють за океаном. Свідомо чи підсвідомо здогадуючись, що мої химерні радіобіологічні та телебіологічні здібності пов'язані саме із зубним болем,

я внадився до районного стоматолога. На диво, я вже потерпав од того, що з якихось незрозумілих причин перестав бути жертвою канібальського експерименту розвідувальних служб чужих ворожих держав. Зрозумійте правильно: я не хотів бути такою жертвою, сам не терпів і не терплю запродавців, просто тут перемагала людська цікавість: що ж там відбувається з Хомою?!

Отже, коли перестали боліти зуби, я захотів знову звідати зубний біль. Повірте, що я став мріяти про карієс у всяких формах: у компенсованій, субкомпенсованій і декомпенсованій. А ще мені хотілось, щоб він локалізувався як фіссурний, апроксимальний чи шоковий, губний, язикової поверхні. А ще хотілось, аби ненавмисне пошкодити обличчя або щелепи. Хто б це міг так надійно травмувати, щоб заболіли зуби — й не переставали?

Мрії мріями, а зуби не боліли, тоді я знову, як уже мовилось вище, внадився до районного стоматолога. Звісно, мусив скаржитись на біль, якого не чув, інакше лікар не став би оглядати порожнину мого рота й не порпався б ні в зубах мудрості, ні в молочних. Щоправда, порпався без особливої охоти та без особливого старання, все якось так скося та підозріливо поглядаючи. Зрештою, після його чергового втручання, коли було порушено живий нерв у живому корені зуба, я не те що закричав, а завив.

Стоматолог (людина тієї непевної зовнішності, за якою може критись і сорок, і п'ятдесят років) зблід, стежачи, як по моєму обличчю пробігають то хвилі великої радості, то хвилі великого болю. Він уже хотів покласти в дупло зуба миш'яку чи то вдатись до знеболюючого уколу, та я мало не вибив із його руки шприц із новокаїном чи з іншою рідиною.

Річ у тому, що разом із цим щасливим нападом зубного болю до мене знову повернулись мої радіобіологічні та телебіологічні здібності... Ще тільки стоматолог брався волохатою рукою за шприц із новокаїном, як у скронях мені вдарили щипкові інструменти, цілий оркестр: арфа, цитра, гуслі, кантеле... Далі на їхню злагоджену музику наклався урочистий корал, виконуваний на органі... Потім почулось незвичайної природної сили й чистоти меццо-сопрано, кришталеві переливи його вдарили в свідомість так, як могло б ударити в свідомість хмільне й прозоре вино сонячного проміння!..

Саме в цю мить я змушений був вибити шприц із рук стоматолога, бо, звісно, хай болить, хай нелюдський біль катує мене, але ж ціною цього болю я маю... хоролий спів, заупокійна меса хлюпнула широким потоком від обрію до ще дальшого обрію, наче голова моя обернулась на безмежний степ... озвалась пікколо-флейта, наче дрібна весняна птаха в шлюбному співі... і раптом ударив китайський гонг, і звуки його здавались нав'язливими й одноманітно тривожними.

— Болить? — допитувався стурбований стоматолог, схилиючись наді мною, і його зовнішність без віку виказувала в ньому людину, якій можна дати чи то п'ятдесят, чи то шістдесят років.

— Ой болить! — щиро вирвалось у мене, бо хіба ж можна приховати правду.

Районний стоматолог не вірив очам, що я схопився з крісла, що, кривлячись і тримаючись обома долонями за шок, кваплюся до виходу з кабінету.

— Стривайте! — Тепер цій людині з непевною зовнішністю можна було дати й сімдесят.— Ви куди?

Та чи міг я не тікати від стоматолога, коли, нарешті, після його втручань до мене повернувся нестерпний зубний біль? А завдяки болю не тільки радіобіологічні здібності, а й телебіологічні. Так-так, бо раптом і в очах, і в свідомості почало кліпати, наче хтось вмикав і вимикав світло, попливли фіолетові та блакитні плями, запанував кольоровий сумбур, хаос барв, вакханалія тонів і напівтонів, що швидко міняли свою гаму. Ці світлові та кольорові ефекти якимось чином регулювались напливами й відпливами зубного болю, а потім із їхнього сум'яття стали проступати окремі виразні кадри, які майже не фіксувалися, зникаючи, змінюючись іншими, а то й зовсім покриваючись навалюю темряви.

Заточуючись, я йшов із районної поліклініки до своєї "Волги", що стояла на дорозі в затінку тополь, мовби накрита ляскітливим покривалом гороб'ячого цвірінчання. Поки я одчиняв дверцята автомобіля, поки заводив мотор, щоб рушати до Яблунівки, як зубний біль став потроху попускати, вивільняючи свідомість від смертельних своїх лещат. І коли машина вже котилась поміж одноповерхових будиночків курного містечка, біль зубний майже вщух, самопочуття врівноважилось, і в голові розпросторилися такі простори, що здатні були вмістити весь світ.

І з тою первісного хаосу барв, із кольорового сумбуру, з вакханалії тонів і напівтонів стали виникати картини рухомі, живі, мінливі... Знеможений, покритий синцями, з розсіченою бровою і розбитою губою, через канати ринга переступав боксер-мулат; у залі ревли фанатичні прихильники боксу, проводжаючи зневажливим свистом свого недавнього кумира й вигуками захоплення вітаючи іншого, новонародженого кумира, котрий стояв у центрі рингу, піднісши догори могутні руки в боксерських рукавицях, усміхнений і щасливий... Неоглядних розмірів контора якогось бюро якогось концерну, заставлена письмовими стандартними столами, за кожним столом — зігнута постать дрібного клерка за портативною електронно-лічильною машинкою, і такий драгливий шерех у бюро, наче ті звуки творяться безліччю хрущів, зібраних докупи... Скелясті гори, порослі могутніми ялинами, і з зубчастого верха, спадаючи по гранітних рожевої та молочної барви уступах, ринуть паралельно два водоспади, два окрилені божевіллям потоки, світяться розпорошеним краплистим порошком, наче являючи світу своє несамовите диявольське натхнення.

Відіння, що проносились у голові, одвертали увагу від дороги та зустрічного транспорту, і я мусив звернути в бокову вуличку, аби, нарешті, повністю перейти на телез'язок із Америкою. Вуличка вивела на околицю, до калинової та горіхової гушавини, яка зеленіла довкола блакитного озера. Налякані машиною, з його поверхні зірвалось кілька диких качок, і тепер дзеркало води стало чистісіньке, що в ньому могли б відобразитись і мої думки, якби мали плоть.

Одчинивши дверцята автомобіля, вдихав повітря, що пахло польовим різнотрав'ям та вогким духом лепехи й рогози... В голові клацнуло, блимнуло, спалахнуло... Й побачився знаменитий міст у Сан-Франціско, по мосту в шість рядів бігли машини. Скромний надгробний пам'ятник, під яким спочиває всесвітньовідомий Марк Твен, він же — Семюель Клеменс... У колясочці напівлежить немовля, а шапочка, сорочечка й пустушка в роті тавровані рекламами якоїсь фірми... Й ось нарешті серед моря облич майнуло до болю знайоме й дороге обличчя Хоми, грибка маслючка, старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок"!

Явлення Хоми було таке очікуване й зворушливе, що я аж застогнав од утіхи. Й тільки я застогнав, як хтось

затупотів ногами коло машини й проказав жіночим голосом.

— Еге, значить, ви курей душите?

Всією своєю увагою я перебував там, за океаном, серед стовковиська облич вишукуючи обличчя Хоми, що загубилося серед інших — чужих і незнайомих, які належали великому, рухливому натовпу. А цей натовп мальовничими зграйками, екстравагантними групками, поривчастими хвилями скипав, як лава на сонці, в фешенебельному склепінчастому приміщенні, яке сяло старовинними кришталевиими люстрами, вражало картинами давніх європейських майстрів пензля, а ще багато сервірованими столами.

— То ви курей душите, еге? — знову озвався поряд недобрый жіночий голос.

Пещені обличчя з стандартними усмішками і без стандартних усмішок, обличчя після пластичних операцій і ще напередодні пластичних операцій, обличчя з виразами офіційної чемності і з виразами офіційної нечемності,— і раптом посеред цього паноптикуму живих і неживих масок, які, либонь, належали бізнесменам широкого польоту, знову майнуло, як скоропостижна блискавка, до болю рідне й дороге обличчя старшого куди пошлють із колгоспу “Барвінок”...

— Курей душите і не збираєтесь платити?

Паноптикум живих і неживих масок став бліднути, поймаючись клубчастим туманом, і в цьому клубчастому тумані ледь-ледь видніло обличчя грибка маслючка...

Остаточно втративши контакт із Америкою, я отямився, повертаючись у цей світ. У цьому світі коло моєї машини стояла віспувата, наче решето, тітка з очима-джмелями. В руці вона тримала за лапи мертву курку з одвислими крильми і з витягнутою, мов шнурок, довгою шиєю. Як і коли я встиг задавити колесами оцю зозулясту домашню птицю?

— За таку курку на базарі дають не менше десятки!..

Взявши десятку, тітка з задавленою куркою почовгала геть.

Блакитне озерце сяло прозорою, наче полірованою поверхнею. Зуби не боліли, в голові зияла пустка, зв'язок із Америкою пропав. Лишенько, та хай би жила ота зозуляста курка, яка так недоречно наклала життям під колесами автомобіля, своєю смертю зівши нанівець усі мої візити до районного стоматолога!

РОЗДІЛ СОРОК ВОСЬМИЙ,

де йдеться про калейдоскоп
зустрічей, які в іншому романі були б
і неможливі, й неправдоподібні, а в нашому
романі вкрай необхідні і є щирим золотом дійсності

Якби ж то знаття, що невдачі тільки починаються, що вже мені, як то мовиться, з гори пішло, підкосило, як косою, увірвалось личко. Напевне, мав я тими невдачами якось розплатитися за зозулясту по-іншому, не тільки десяткою. Після того, як тітка, схожа своїм подзьобаним обличчям на густе решето, обірвала мені зв'язок із Америкою і я вже який день не міг бачити Хому за океаном, поправився я спершу вухом на землю, а потім ще й поправився з печі на лоб!

Е-е, неспроста яблунівська народна мудрість стверджує, що коли на те піде, то й серед битого шляху поламаєшся! Вибравшись від озеречка на трасу, я вже подолав майже половину дороги до Яблунівки, як раптом мотор машини став давати перебої, зачахав і заглух. Заглух мотор посеред старого дубового лісу, де в кронах могутніх дерев спокійними літніми голосами виспівувало птаство. Згадуючи біса, чорта й іншу нечисть із розкішної старовинної української демонології, наче закликаючи їх собі на поміч, я безпорадно позаглядав до мотора. Безпорадно, бо необхідних технічних знань та навичок не мав, тому завжди звертався по чужу допомогу — не до біса, чорта й іншої нечисті з української демонології, котрі, либонь, теж були не вельми технічно грамотні, а до бувалих шоферів.

Що ж діяти? В районі я познайомився на станції технічного обслуговування з кваліфікованим спеціалістом, він уже двічі допомагав усунути неполадки в моторі, але де ж той район і де та станція технічного обслуговування!

З-за повороту показався малогабаритний автобус, що прямував до району. Замкнувши машину на ключ, я підніс руку догори і за якусь мить уже опинився в автобусі.

— До району потраплю? — спитав я в шофера.

Спитав — і очі мої, вирячившись, полізли на лоба. На водійському кріслі, наче влитий у сидло, сидів ординець, степовик, зайда! Гостроконусна шапка з куніці чи з ласочки хвацько заломлена, колчан зі стрілами стримів при шкіряному сирицевому поясі, тут же ятаган на вигадливій опоясці, ноги озуті в легенькі сап'янці.

— Потрапите,— відповів ординець, ледь зиркнувши на мене хижими очима степового беркута. Були вони якісь дуже голодні, ці очі, що, здається, їли б бараболю і не кляли б долю.

Автобус покотився по лісовій дорозі, а я, сахнувшись до зачинених дверей, оглянувся... На обчухраних та облущених дерматинових сидіннях, із яких повилізала сіра повсть, у мальовничих позах порозвалювались ординці! Холонуци душею і терпнучи поглядом, я здогадався, що бачу перед собою саме ту зграю диких завойовників, котрі колись полонили мене неподалік од Яблунівки. Спогад був такий гострий, що на своїй шиї я знову відчув доторк шовкового аркана, й горло мені зсудомило несподівано, я мало не задихнувся зіпаючи.

Так, ординці сиділи в мальовничих позах, порозкидавши руки та ноги, порозвалювавшись на кріслах. Смагляві їхні лиця блищали, наче лоєм змащені, а з-під блиску того лою різко проступала дублена, мовби прокурена в полум'ї шкіра. Горбоносі, з шершнюватими очима, з колючими, наче галуззя дикої троянди, бровами, з горбкувато випнутими вилицями, при пістолях та ятаганах, вони нагадували непотривожений осиний рій, котрий, однак, може стривожитись першого-ліпшого менту.

Хто з ординців глянув на мене, а хто й не відірвався від гри в карти. Так, вони грали в карти, в підкидного дурня, намагаючись найгучніше ляснути сімкою, валетом чи тузом. А грали вони на великому чемодані, обшпугованому залізом, що стояв у проході між сидіннями.

— Вісімка бубнова! — линув клекіт із горлянки ординця — рудого, аж зеленого, як мох на стрісі.

— Дама козирна! — з шипливим пострілом стріли виривалося з грудей степовика, в якого жили на шиї набубнявіли так рельєфно, мовби там під шкірою сиділо товсте гаддя.

— Король козирний! — брязнув голосом, наче кинджалом об кинджал, зайда росточку дрібненького, наче то була діжечка з квашеними огірками, що раптом вбралася степовою людиною.

Захоплені азартною грою, ординці відразу ж забули про мене.

— Випустіть мене тут,— мовив я до шофера, готовий до будь-яких несподіванок, готовий захищатись од підступної наруги над собою.

Шофер-ординець стрільнув на мене очима степового беркута, наче здивувався з прохання, проте автобус зупинив

одразу й розчинив дверцята. Вистрибнувши на безлюдній лісовій дорозі, я спершу не міг отямитись і повірити в своє несподіване звільнення, у своє вибавлення. Душа почувалася змученою, начебто з неї щойно зсунулась важка гранітна брила... Ха-ха, ну й припав до гурту! Бач, із коней пересіли на автобус, бо так легше пересуватись, та й підозри менше. Знову, либонь, вирушили по живий ясир, замаскувавши аркани. І як тільки не попались ні міліції, ні дружинникам? Е-е, багато ще нерозгаданих таємниць береже Яблунівка та її околиці, але всяка загадка — до пори та до часу.

Оранжеві “Жигулі” появились на дорозі, наближаючись прудким веселим сонечком, на яке кидало миготливу мережану тінь гілля лісових дерев. Я підніс руку, й машина слухняно зупинилась, хоч попутний транспорт, як працювало, зупиняється рідко.

За кермом сиділа Соломія. Ота Соломія, з якою ми востаннє танцювали гопака на березі яблунівського ставка, коли раптом у естві моєму зазвучали танцювальні ритми, наvertsаючи до руху, до гопакування. Ота Соломія, котра колись навідалась опівночі в знахарчину хату, звіряючись у своєму горі, яке водночас було й моїм горем, хоч той загиблий син Максим — у якому житті й де ми з Соломією могли мати спільну дитину?.. Ота Соломія, яка колись назвала любов весняним вітром, од якого починають брунькувати серця, як брунькує молода верба в яблунівському лузі...

Тепер ось вона сиділа за кермом “Жигулів” і приязним жестом руки та ласкавою усмішкою запрошувала вмовчувати. Трохи спантеличений несподіваною зустріччю, я все ж таки вмить помітив, що в коси їй вплетено широкую червону стрічку, сорочка-вишиванка грає майстерними узорами, разки старовинних коралів прикрашають шию й груди, картата запаска обтягує тугі стегна, калиною дозрілістю півнячих гребенів палахкотять чобітки на ногах...

— Мені до району,— мовив я до Соломії, намагаючись усміхнутись, проте після недавньої зустрічі з ординцями вуста мої ще не відмерзли.

— О, прошу! — мовила Соломія, осяваючи мене живлющим блиском виразистих очей.

І я вже заніс ліву ногу, щоб сісти поряд із Соломією, як нарешті кинув поглядом на того пасажира, що сидів іззаду, бо їхала молода жінка не сама.

Ззаду сидів гітлерівський офіцер.

Світлі його, мов акацієвий цвіт, очі лляли мерехтливе саяво в погляді — схожим саявом світиться підпалений спирт. Такими очима він дивився тоді в знахарчиній хаті, коли ми грали (я — під дулом пістолета!) знамениту шахову партію. В тому шаховому й психологічному поєдинку гітлерівець зазнав поразки, і я вже відчував подих смерті на своїх скронях, я вже був готовий загинути, але, звісно, не здатись.

Стоячий комірець мишачого кольору мундира підпирав підборіддя, що спадало донизу товстою складкою сала. На полях коміра сріблилась нашита емблема дубового листя. Свастику прикріплено на грудях і на лікті правої руки.

— Прошу сідати,— ласкаво мовила Соломія, наче аж подивована моєю загайністю.

Як і тієї пам'ятної ночі, гітлерівський офіцер був із шахівницею, яку тримав на широко поставлених гострих колінах. Права його рука повільно піднялась, і Соломіїні слова пройшли повз мою увагу, бо я заморожено стежив за тим млосно непевним і погрозливим рухом.

Як я й сподівався в глибині душі, хиже дуло “вальтера”, добре знайомого мені з першої нашої небаченої зустрічі, раптом виткнулось біля грудей, якраз навпроти свастики. Мимоволі в свідомості майнуло, що під дулом цього пістолета гітлерівський офіцер темної ночі проводжав Хому на авіалайнер, який мав сісти на яблунівській околиці. І якби тоді козацький загін не захистив довірливого, мов голуб, старшого куди пошлють, то не було б знайомства грибка маслючка ні з автомобільною заокеанською цивілізацією, ні з шаленим розгулом роликівих ковзанів, ні з досягненнями медицини в боротьбі за продовження собачого життя.

Тепер цівку “вальтера” спрямовано в мої груди. Спирт в акацієвих очах горів рівно, блакитняве саяво лялось крижаними, здається, а не гарячими хвилями... У нього зараз була чудова нагода розквитатися за тодішній проґраш у шахи, та й узагалі дати вихід тваринним інстинктам своєї звірячої натури, адже довкола безлюдний ліс, глушина.

І в одчай та розпачі я хряснув дверцятами машини й хутко подався геть. Здивовано пролунав один автомобільний сигнал, другий, третій, а коли я перегода оглянувся, то “Жигулі” вже віддалялись, уже скоро й зникли між дубами, що зімкнулись над дорогою... Сумбурні

запитання роїлись у голові: як у машині опинилася Соломія? Невже вона стала співницею фашиста? А може, вона потребує допомоги, бо обманом і підступом опинилась у його лабетах? На ці та інші запитання не знаходив відповіді і відчував, що вже давно припустився прикрих помилок, зав'язнув у їхньому болоті. Авжеж, зав'язнув, бо вчасно не повідомив куди слід ні про зустрічі з ординцями та козаками, ні про фашистського офіцера, ні про радіобіологічні та телебіологічні свої здібності, котрі надали змогу постійно зв'язуватися з Америкою, поставили над усіма смертними людьми. Я з жахом передбачав, що попереду чекають нові випробування, і не відав, як порятуватись, як вийти сухим із води.

На дорозі показався "газик"-всюдихід, покритий вицвілим зеленим брезентом, забрьоханий, як і належить свідомому колгоспному трудівникові. За лобовим склом помітив коротко стрижену парубочу голову, солдатську сорочку захисного кольору, і, не вагаючись, підніс руку. Машина, зашурхотівши стертими шинами, загальмувала, дверцята з металевим брязкотом розчинились, і молоді солдати, що сиділи на двох бокових лавочках, спритно порозсувались, ділячись місцем зі мною.

— До району підвезіть,— укротре вже сьогодні повторив я.

— Підвеземо,— пообіцяли майже в один голос.

— Як вам служитися? — поспитав, радий, що перебуваю під їхнім надійним захистом.

— Навіть коли солдат спить, то служба йде,— прозвучало у відповідь.

— За дівчатами скучаєте?

— А вони за нами скучають,— почувся зі сміхом.

— Демобілізація скоро?

— А якщо навіть демобілізуємось, то зостанемось мобілізовані й призвані,— реготали.

Враз мені відібрало мову, як заціпило, та й не одному, либонь, мені тільки б заціпило, якби ще хтось опинився разом зі мною в машині. Приглянувшись, я помітив, що кожен із солдатів тримає в руках чималий клунок, обгорнутий як не матерчатою шворкою, то паперовим шпагатом. А з тих клунків прозирає де синій, а де червоний шовк козацького пояса, а там вишита сорочка, а там оксамитові шаровари. Та найчудніше — між солдатами стояв чималий чемодан, а в чемодані лежали дерев'яні та керамічні старовинні козацькі люльки, порохівниці,

кисети, кинджали, якийсь каламар, штоф і напівштоф, шкіряна баклажка, висушена таракуца. А в кутку машини, зв'язані в один сніпок, видніли криві шаблі, а поряд, у другому сніпку, так само зв'язані старі козацькі списи та рушниці.

Майнув здогад: невже солдати роззброїли отой козацький загін, який невідомо де взявся в наш час і невідомо з чієї примхи розгулював на волі?..

І я вмовк і вже не озивався до самісінького районного містечка. Бо, згодьтесь, надто багато пригод і багато потрясінь звалилося в один день. Я зійшов біля станції технічного обслуговування, а "газик"-всюдихід із солдатами та зі старовинним козацьким збіжжям покотив далі, сховався за районним Будинком культури і, здається, там і зупинився за рогом.

Стоячи під парканом, я дивився вслід, і події давніші та пригоди нинішнього дня в моїй свідомості стали вилаштуватися в один ланцюжок, набирати характеру чіткої структури. Майнули неясні здогади, в які я поки що не міг повірити, а тому, либонь, рано говорити про них... Зітхнувши, я подався до свого знайомого на станцію технічного обслуговування, щоб якось зараїв із зіпсованою "Волгою", а думки все повертались до неправдоподібних сьогоденішніх пригод.

РОЗДІЛ СОРОК ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому йдеться про чоловіка-циркуля,
про американський свинарський комплекс,
про гарматне забійне м'ясо, а також про корпуси
швидкого реагування для найгарячіших точок планети

Опинившись нарешті в знахарчиній хаті, в цьому мальовничому барвистому квітнику, я зітхнув полегшено. Тут я немов одгородився від світу, замкнувся разом із своїми ваганнями, побоюваннями й сумнівами. Годилося б поміркувати над тим, що саме чекало мене в Яблунівці надалі, бо хід подій минулих обіцяв у майбутньому ще приголомшливіші події.

Вмостившись у ліжку й закривши руки за потилицю, дивився в стелю, наче мальовані зодіаки квіток на стелі мали підказати відповідь. Як ізнагла відчув легке запаморочення, котре, здається, повинне передувати зубному

болю. Й аж застогнав од радості, коли зуби занили, й разом із ниттям спостиг мою голову зумер якийсь, дудніння, а з того зумера та дудніння вирізнялись чіткіші звуки, що спершу віддалено нагадували музику, а потім і справді обернулись на музику... Ложечки били по дерев'яних пластинках — це ритмічно й мелодійно говорив ксилофон; далі почувся м'якого тембру голос корнета; потім забриніли клавикорди... Мішанина звуків, якісь уривки пісень, удари гонга, обірвані музичні фрази... Величезний екскаватор залізною пащею вгризався в кам'яне вугілля, яке тут, либонь, добувалось відкритим способом; чорний спортсмен, потужно відштовхнувшись лівою ногою від тартанового покриття в легкоатлетичному манежі, став злітати над планкою у висоту, начебто аж карабкаючись у повітрі; через пісок пустелі повільно посувалась ящірка, а в небесах над нею майже непорушно застигла цятка хижого птаха...

І майже так само несподівано, як у всіх попередніх випадках, я побачив Хому!

Старший куди пошлють був похмурий, наче занедужав, наче там на одне вухо оглух, а на друге зовсім не чує, наче хвороба як не вморить його, то скривить. Може, скучав за Яблунівкою та за Мартохою, за ударною працею на тваринницькій фермі в колгоспі "Барвінок" чи якісь інші турботи сушили голову, бо виглядав Хома таки не торішнього літа.

Грибка маслючка супроводжував чоловік-циркуль. Так, чоловік-циркуль, удвічі вищий за Хому, котрий діставав головою чоловікові-циркулю лише до пояса. На довгих худих ногах, захованих у джинсах, стримів довгий худий тулуб, із якого тяглась довга худа шия, увінчана довгою худю головою. Говорячи, чоловік-циркуль показував плашки зубів, начебто позичених якщо не в крокодила, то принаймні в коня. Над верхньою губою росли вусики, що нагадували м'якеньке й лискуче хутро крота, знебарвлене у водні. Будучи альбіносом, чоловік-циркуль мав білі вії над очима ангорського кролика й біляве, немов синтетичне, волосся. Портрет його зостанеться незавершений, коли забути про вуха, які аж ніяк не давали забути про себе: невеличкі, мов листочки конюшини, вони здавались уміло прикріпленими протезами.

Хому й чоловіка-циркуля побачив я на гігантському свинарському комплексі, обладнаному, мабуть, не так за останнім словом техніки, як за словом техніки завтрашнього

дня. Маса всяких механічних пристроїв мала забезпечувати безперервну подачу кормів та пійла, чистила гній і слала чисту підстилку, дбала про мікроклімат і температуру повітря. Деякі секції свинарського комплексу витримані в тонах недозрілого лимона, деякі — стиглого апельсина, а ще інші своїми барвами нагадували гранатовий сік. Лунала музика скрипкового оркестру, мелодії лялялись тихі, заспокійливі, що в цю хвилину мали налаштувати на лагідний післяполудневий сон.

Ну як тут було не подумати про те, що на своєму індивідуальному господарстві Хома давно випередив Америку, домагаючись за допомогою класичної музики все більших та більших надойв молока від своєї породистої корови!

Але чому він зараз там, на американському свинарському комплексі, такий похмурий, наче не радий запозичити чужий передовий досвід, а заодно поділитися своїм?

Чоловік-циркуль показував і розказував, як автомат. Ось, будь ласка, кнури, у яких сперматогенез практично триває весь час, незалежно від віку чи пори року. Аби були при добрій силі, до їхнього раціону введено стільки-то амінокислот, стільки-то вітамінів, макроелементів і мікроелементів, стільки-то перетравного протеїну, лізину, метіоніну з цистинону, триптофану, кальцію, фосфору, кухонної солі і каротину, стільки-то молочних відвіжок, скотин або молочної сироватки, стільки-то моркви, буряків, комбінованого силосу, картоплі, стільки-то ячменю, кукурудзяної дерті, пшеничних висівок, кормового люпину, шротів і макухи...

Перейшли до іншої секції, де утримувалися свиноматки великої білої породи, й чоловік-цикуль став розхвалювати їхню стать. Мовляв, уже в тримісячному віці свинки починають виявляти ознаки статевої заклопотаності! Проте дозрівають вони десь на дев'ятий-одинадцятий місяць, але, звісно, при повноцінній годівлі, у вентильованому приміщенні, при гарному освітленні, бо інакше затримуватиметься овуляція, знижуватиметься кількість дозрілих яйцеклітин...

Мабуть, не варто переповідати всі подробиці, якими незворушно сипав чоловік-цикуль, бо йдеться тут хоч і про завжди цікаві речі, та все ж таки ці речі стосуються свиней, а ці тварини ніколи не були предметом естетичного захоплення, як, приміром, коні. Тому-то свиням так мало й пощастило в світовій літературі, хоч, може, в житті їм пощастило більше, ніж тим самим коням. Адже

багато порід коней приречено на вимирання, а свині розцвітають, і в майбутньому тому розквіту ніщо не загрожує. Так, навіть ніж-колій не годен винищити всіх свиней, хоч не відав і не відає улюбленішого життя, аніж колоти свиней.

Отже, Хома з чоловіком-циркулем оглядали свинарський комплекс, ходили поміж станків для індивідуального утримання маток, старший куди пошлють пильно приглядався до годівниць і кормопроводів, до ґратчастої підлоги з гнойовими каналами під нею, до труб, які відсмоктували повітря з гнойових каналів, до вентиляційних шахт із вентиляторами, до припливно-опалювальних установок. Хома приглядався і, либонь, порівнював із яблунівським свинарським комплексом, пишаючись, що колгоспові “Барвінок” також є чим похвалитись, що яблунівські тваринники не з лопуцька роблені, знають своє діло, домагаючись слави на весь район, що красномовно засвідчує районна газета в систематичних статистичних зведеннях.

Рот чоловіка-циркуля нагадував заводський конвейєр, по якому біжать слова, об'єднуючись в окремі блоки, а вже блоки перетворюються на готові фрази. Фрази були акуратно штамповані й наче аж упаковані в шерехку целофанову обортку.

— Щодоби кожна матка одержує комбікорми, які вміщають повноцінний протейн, вітаміни і мінеральні речовини. Для статевої охоти ми також застосовуємо ін'єкцію...

Старший куди пошлють мовчав, як грім, який злиняв у небі ще торік.

— Прохолост маток зведено до нуля. Так, ми використовуємо кнура-пробника...

З рота, наче з заводського конвейєра, сходили фрази одна за одною. Чоловік-цикуль і Хома переходили від секції до секції, й фрази високої технічної кондиції супроводжували цю екскурсію, аж поки голос чоловіка-циркуля став вібрувати чи не від екстазу, якого не міг перебороти.

Струнно завібував голос тоді, коли чоловік-цикуль заговорив про ембріональний розвиток поросят. Його очі ангорського кролика спалахнули мало не батьківською гордістю.

— А тепер ми ступили до корпусу, де проводяться опороси й утримуються підсисні матки.

В цьому корпусі все сяяло стерильною чистотою — клітки для маток, відсіки для поросят, прогулянков-

кормові майданчики для маток, годівниці, автонапувалки, автогодівниці для поросят. М'яко світилися інфрачервоні лампи для обігрівання поросят. Сяяли хромованою сталлю баки для гідрозливу. Центральний гнойовий канал виготовлено чи не із запасів інкського золота. Бункер для зберігання комбікормів скидався на прекрасну реалістичну композицію. Вентиляційні шахти було обцяцьковано якщо не алмазами, то якимось іншим коштовним камінням.

— Це наша свята святих,— майже з побожним шепотом проказав чоловік-циркуль.

По клітках лежали свиноматки, а коло них мальовничими гронами притаковились поросята-сисуні. Тут по системі радіофікації транслювалась не скрипкова музика, а зовсім інша. Хома раптом втратив цікавість до свиноматок та сисунів, не приглядався до центрального гнойового каналу, наче із запасів інкського золота виготовленого, не лупав очима на обцяцьковані коштовним камінням вентиляційні шахти, а вперто крутив головою, прислухаючись і прислухаючись.

— Тут — майбутнє Америки, надія всього цивілізованого світу,— мовив чоловік-циркуль.

— Цур тобі й пек! — озвався Хома.— А що там передають по радіо?

— Тут — майбутнє Америки, яка відстоїть і захистить підвалини демократії...

— Хто там по радіо балака чи гавка, часом не Гітлер?

— Гітлер,— сказав чоловік-циркуль.

— А чого ж це він на свинарнику виступає?

— Щоб поросята-сисуні з молоком матері всмоктували його промови, його ідеологію, його дух.

— А нащо свиням гітлерівська ідеологія? — не тямив старший куди пошлють, і лице його ставало зовсім безрадісне, мовби розбагатіло на синці й дрібні сльози.— Та ще таким дрібненьким... З яких це пір свиням, окрім догляду й кормів, знадобилась гітлерівська ідеологія?

— Ви є почесним гостем не просто свинарника, а спеціалізованого свинарського комплексу. Різниця між звичайним і спеціалізованим полягає в тому, що на звичайному готують просто майбутнє м'ясо, а на спеціалізованому готують майбутнє гарматне м'ясо.

— Яке м'ясо тут готують? — отетерів Хома, ставши схожим на отого, що стережеться вербових дров, телячого кожуха, заячої шапки та свинячих постолів.— Гарматне м'ясо, еге?

— Так, гарматне м'ясо. Це перший в Америці науково-експериментальний свинарський комплекс, де на глибоко розробленій методологічній основі налагоджено ідейне і військове виховання підростаючого молодого поголів'я свиней. Ми переконались, що за обробку свинячих мізків слід братися саме в такому юному віці, бо підсвинки не піддаються ні вихованню, ні перевихованню, тобто гарматне м'ясо з них ніяке. Чуєте, голос Гітлера ледь лунає, проте поросята-сисуні засвоюють дуже добре не так, може, зміст його виступу, як дух. Найкраще піддаються обробці фюрерськими промовами поросята великої білої породи, виведені ще в Англії у минулому столітті схрещуванням місцевих довговухих свиней з неаполітанською та китайською породами. На черзі — порода ландрас, а також уельська порода, чорна порода, порода дюррок. Можна сказати, що особливі надії ми покладаємо саме на породу дюррок, яка дуже популярна серед американських фермерів. До недавнього часу ми остерігались, що порода дюррок — червоної масті з золотаво-жовтими та темно-червоними відтінками, а тому-то вона може виявитись не дуже ефективною в сприйнятті гітлерівських промов. Так, тут далися взнаки наші расові теорії в підході до свиней із чорним, із рябим чи червоним кольором шкіри. Проте виявилось, що знаменита американська порода дюррок легко надається ідеологічному прополіскуванню мізків, якщо це прополіскування почати тоді, коли майбутні сисуні перебувають іще в ембріонах!

Хома, слухаючи, все дужче супився, і людське тепло в погляді його лівого ока перевелось, либонь, на руді миші, а в погляді правого — зійшло на пси. Рум'янець зі щік злиняв, наче лизень злизав, і сяйво незагнузданого ума згасло на чолі, наче мітлою зметене.

— Де, де? — поспитав Хома чистою українською мовою з неповторним подільським акцентом.

— В ембріонах. Із цією метою ми використовуємо військові марші періоду "третього рейху". Маршовою музикою обробляємо кормові продукти, що містять перетравний протеїн, а також кальцій і фосфор. Причому віддаємо перевагу військовим маршам, записаним на платівки й на стрічку в період окупації Польщі і Франції, Чехословаччини та Греції, аншлюсу Австрії. А також перших місяців війни проти Радянського Союзу. Досліди показали, що фашистська маршова музика, зіграна військовим оркестром і записана на платівки чи стрічки після поразки

збройних сил вермахту під Москвою та Сталінградом, на Малій землі чи на Дніпрі, вже не справляла того ефекту на ембріони.

— Чому? — буркнув старший куди пошлють.

— Очевидно, тому, що після поразок від Радянської Армії у виконання маршової музики вже підсвідомо закрився ідеологічний сумнів, не стало попереднього фанатизму. Ембріони поросят виявились дуже чутливими до цієї фальші, і, щоб уникнути браку в їхньому такому ранньому вихованні, ми повинні бути дуже обережні, коли маршовою музикою обробляємо протеїн, кальцій чи фосфор. Маємо вчитись на чужих помилках, щоб уникнути своїх власних. Ми повинні випускати першосортне гарматне м'ясо, інакше історія нам не вибачить нашої політичної короткозорості чи ідейного гаволовства... Хочу додати до сказаного, що горох та люпин, макуху і шпроти ми обробляємо промовами Геббельса. Молочні відвійки, сколотини, молочну сироватку, рибне і м'ясне борошно обробляємо виступами Ріббентропа. Ця додаткова обробка сприяє тому, що гарматне м'ясо набирає ніжного, солодкого смаку.

— Сокира гостра, мотика їй сестра,— загадково озвався Хома, в обоє вух ловлячи оте казання, та з жодного не випускаючи.

Істеричний виступ біснுவатого фюрера, що транслювався по радіомережі свинарського комплексу, обірвався. Натомість почувся рев бомби, що, очевидно, падала з літака. Рев той ближчав і ближчав, перетворюючись на пронизливий свист. Чоловік-циркуль задоволено стежив, що свинюматки по клітках ні злякались, ні зраділи, зате поросята-сисуні спізнавали тваринні емоції, схожі на дитячий безпосередній захват, на веселе шаленство. Бігали по клітках, стикались писками-п'ятаками, перевертались і щасливо кувікали. В їхніх очіцях палахкотіли язики фанатичного світла.

— Ми виховуємо поголів'я сисунів у атмосфері військових позитивних емоцій. Рев бомби, свист снаряда, виття міни повинні стати для них дорожчі, ніж рохкання матері льохи... До речі, вже в такому віці ми починаємо підгодовувати їх баварським пивом. З цією метою збудовано пивний завод, технологію якого закуплено в Західній Німеччині. Хоча дехто скаржиться, що варимо баварське пиво не зовсім тієї кондиції, якою може похвалитись Баварія. Дехто висловлюється за те, щоб наш свинарський

комплекс перенести ближче до баварського пива в Баварію, проте, остерігаючись усяких політичних ускладнень, ми утримуємось від такої акції.

Чоловік-циркуль, зовні зостаючись незворушним, усе дужче впадав у раж, і довга шия в нього ще більше витягувалась, нагадуючи змію, що раз у раз піднімається над землею.

Тепер вони перейшли в бокс для відлучених поросят. Цей бокс також продумано до найменших дрібниць. Вільне, світле приміщення ділилось на групові станки, кожен із яких мав групову самогодівницю. Милували зір шнекові роздавальники кормів; мистецтво суворого раціоналістичного конструктивізму вгадувалось у строгих конструкціях кормопроводу шайбового транспортера; бункери для зберігання комбікормів нагадували чи то велетенські фугасні бомби, чи то космічні ракети з ядерними боєголовками.

— В боксі для відлучених поросят торжествує тільки коричневий колір,— мовив чоловік-циркуль, захоплено оглядаючись довкола.— Бачте, все пофарбоване в коричневий колір, що має відтінки різної насиченості, різної інтенсивності. Досліджено, що на відлучених поросят дво-місячного й тримісячного віку коричневий колір діє найефективніше, тоді вся їхня сьогоднішня й завтрашня свиняча свідомість стає надійно коричнева й не визнає більше ніяких нюансів. У цей час швидко ростуть їхні м'язи, поросята потребують підвищення доз протеїну, мінеральних та вітамінних кормів. Проте ми припустилися б непоправної помилки, якби протеїн, мінеральні та вітамінні корми забули вчасно обробляти солдатськими пісеньками вояків "третього рейху". Помічено, що пісеньки про медхен чи про фрау, записані до Москви та до Сталінграда, діють на свинську психіку в потрібному для нас напрямку, а вже ті самі пісеньки, записані після Москви та після Сталінграда, впливають на свинську психіку майже негативно, пригнічують позитивні емоції і тваринні інстинкти.

— А так не буває, що дай курці грядку, а вона летить на банти? — зрештою озвався Хома.

— Свій свого пізнає,— не менш загадково відказав чоловік-циркуль, який, либонь, мимовільно вже став перехоплювати деякі характерні вирази у старшого куди пошлють.

— А як на них діють промови Муссоліні чи генерала Франко? — похмуро поцікавився грибок маслючок.

— Голос Муссоліні і голос Франко також мають певний коефіцієнт корисної дії, але комп'ютери стверджують, що коефіцієнт впливу на свинську психіку найвищий у верховодів "третього рейху".

— Авжеж, вищий, коли вони гуртом стільки людей виморили,— згодився Хома.

— Коли раптом яке порося відстає в рості, тоді на нього звертається особлива увага. Даємо їм штучне регенероване молоко, яке обробляємо подвійними чи й потрійними порціями цитат із Ніцше. Цитати звучать у виконанні переможців конкурсів декламаторів — такі конкурси влаштовуються виключно з метою використання їхніх переможців саме для свинарських комплексів. Тоді, коли відсталі у рості поросята наздоженуть своїх ровесників, їх переводять до спільного боксу, і таким чином їх позбавляють комплексу неповноцінності, який аж ніяк не можна прищеплювати гарматному м'ясу. Взагалі, гарматне м'ясо, яке ми вирощуємо тут, не повинне думати.

На коричневому тлі стін боксу для відлучених поросят видніло безліч дрібненьких, завбільшки з десятицентову монету, овальної форми портретиків. У мільйонах відбитків було увічнено фізіономію біснுவатого Адольфа.

— Свині не бояться? — поспитав яблунівський колгоспник, киваючи на портретну веремію.

— Авжеж, ні, бо гітлерівський дух вони всмоктують із молока матері льохи, бо над їхньою свідомістю мудруємо ще тоді, коли вони в ембріонах.

— А як у вас із ремонтним молодняком?

— До ремонтного молодняка в нас найприскіпливіше ставлення. Адже саме від них залежатиме доля майбутнього свинського поголів'я. Створено компетентні комісії, які відбирають кращих свинок і кнурців. До складу комісії входять бізнесмени, банкіри, дипломати, генерали, адмірали, сенатори, конгресмени. Серед них чимало таких, що дотримуються якщо не демократичних, то ліберальних поглядів. Але для всіх неодмінною умовою має бути високий майновий ценз. Людей із лівими поглядами в комісії не маємо, так само уникаємо темношкірих та представників жовтої раси. На кожного з членів комісії заведено досьє, в якому зібрано документи про родичів до п'ятого чи шостого коліна. Таке суворе і водночас справедливе ставлення до членів комісії гарантує нам об'єктивний відбір свинок і кнурців до складу ремонтного молодняка. Досвід нашої компетентної комісії з успіхом позичають

різні -корпорації та концерни, застосовуючи його методи на людях.

Білий світ знав старшого куди пошлють як великого життєлюбця й дотепника, гуманіста й насмішника, а тут, на свинарському комплексі, Хома сам на себе не схожий був. Здавалось, цвіли в голові думки, та їх заокеанські кури загребли, з яких ото, кажуть, стільки молока, як із верби петрушки. Смутні очі видавалися самотні, як горох при дорозі, і така в них світилась болісна пустка, що миш мала б у голову зайти, доки зерно думки знайти.

— У чотиримісячному віці ремонтних свинок і кнурців оглядають вдруге,— розповідав чоловік-циркуль, переставляючи довгі ноги, мов неживі стовпи.— Збирається не тільки компетентна комісія в повному складі, а й представники світової громадськості. Серед них тільки ті, що виступають від імені тоталітарних режимів. Насамперед генерали-горили чилійської хунти, особисті порученці паргвайського диктатора Стреснера, делегація з Йоганнесбурга і, як правило, Йозеф Штраус власною персоною. Можете повірити, що компетентна комісія та ще такі високі гості ведуть найсуворіший відбір ремонтного молодняка. До класу еліти й до першого класу не потрапляють також ті особини, що перехворіли на анемію, пронос, бронхопневмонію, а також на інфекційний атрофічний риніт. Бракуються, звісно, менш скороспілі і гірше розвинені тварини. Вибракувані йдуть на гарматне м'ясо, бо на свинарському комплексі беконне м'ясо одержують лише на другому етапі, тобто лише тоді, коли створюються необхідні умови для перетворення гарматного м'яса на беконне.

— Які умови? — поспитав старший куди пошлють, шулячись, мов у решеті, де звідки вітер не подме, то однаково холодно, а тому й мусиш дрижати, щоб не змерзнути.

— Не тільки відбору, а й відгодівлі ремонтного молодняка — найпильніша увага нашого свинарського комплексу,— вів далі чоловік-циркуль, наче й не почув запитання грибка маслючка. Тепер вони перейшли до іншого боксу, в якому стояв шум, рев і вереск, наче на передовій у ту пору, коли артпідготовка ще не закінчилась, а наступ уже почався, і точиться запеклий бій за кожну п'ядь землі. Щоб перекричати цю вакханалію, чоловік-циркуль дуже надимався, аж синіючи від напруги.— Тут містяться кнуриці від чотиримісячного до дванадцятимісячного віку. В їхньому раціоні — молочні відвійки, м'ясне і рибне

борошно, соковиті корми, вітамінне сіно, а також коренеплоди, бобові трави. Дбаємо про амінокислоти і вітаміни, а також кальцій. Особливо ж — про кальцій, щоб молодняк міцно стояв на ногах, щоб ніякі вороги не могли подужати. У цьому віці для ремонтного молодняка має велике значення препарат, умовно названий гітлеритом. Гітлерит — це екстракт, добутий лабораторним способом із промов і виступів біснуватого фюрера. Цей екстракт у вигляді підкорму додаємо до крейди, кісткового борошна, трикальційфосфату і кухонної солі. Широко практикуємо введення гітлериту під шкіру. З цією метою через кожних п'ять-шість днів кнурцям і свинкам у складки шкіри за вухами вводимо три чи п'ять кубічних сантиметрів відповідно зготовленої суміші препаратів, де гітлериту має бути не менше чверті, але не більше третини, бо більші дози гітлериту, введені під шкіру, для деяких тварин можуть мати летальні наслідки. Гітлерит активно діє на психіку ремонтного молодняка тоді, коли по радіомережі свинарського комплексу трансюються шуми парадів, на яких демонструвалась могутність військової машини “третього рейху”, а також звуки боїв, коли цю військову машину було ввімкнено на повну потужність. Віддано перевагу ревінню надтяжких бомбардувальників, а також “хейнкелів”, “фоке-вультів” і “месершмітів”. У програмі чільне місце посідають дванадцятидюймові гармати німецьких лінкорів, а також вибухи торпед, якими атаковано ворожі кораблі. Використовуємо також “фау-1” і “фау-2”.

— А рев сирени повітряної тривоги? — не без яблунівського свого лукавства поспитав Хома.

— Рішуче заборонено,— мовив чоловік-циркуль.— Звуки сирени повітряної тривоги пригнічують психіку ремонтного молодняка, позбавляють відваги, рішучості і віри в ідеали вільного світу.

— А залпи радянських “катюш”? — не без похмурого лукавства допитувався старший куди пошлють.

— Радянські “катюші” також не в моді, бо від їх звуків кнурці та свинки впадають у паніку.

— А чи не передаєте для них по радіо вибухи атомної бомби? — сунувся грибок маслючок.

— Так,— сухо відказав чоловік-циркуль, майже не виказуючи своєї неприязні до запитань лукавого Хоми, хоча запитання яблунівського колгоспника йому не подобались.

— І як для ваших свиней та ваша ж атомна бомба? — і не думав прикусувати язика Хома.— Бережуть тоді

вони вуха, щоб не вкусила муха, а чи нікого не бояться, як вовк кози?

— Атомна бомба нашому ремонтному молодняку вселяє віру в перемогу над усіма ворогами.— Слова посипалися з рота чоловіка-циркуля, мов деталі по конвейєру, складаючись у фрази.— Під впливом вибухів атомної бомби, що транслюється по комплексу, ремонтний молодняк стає сміливий та агресивний, він із фанатичною любов'ю виконує всі накази своїх командирів, штабів, верховного командування. Атомна бомба доводить кнурців і свинок до стану афекту, в якому вони здатні на все.

— На все? — перепитав Хома, і погляд його очей від смутку став голий, мов пляшка.

— На все! — повторив чоловік-цикуль, і його лице стало таке убоге, що в те убожество ніхто й пучку солі не зав'язав би.

— Отак? — із притиском допитувався грибок маслючок, за яким стояла Яблунівка, правління колгоспу "Барвінок", рідна жінка Мартоха, названий синок Хомко Хомович, породиста корова, сільський цвинтар із похованим там бухгалтером Петром Зосимовичем Варавою, літаюча тарілка індивідуального користування, збудований на кошти колгоспу постамент під ясеню та багато іншого стояло, не менш важливого й значущого.

— Отак! — із металевим притиском у металевому голосі відказав чоловік-цикуль, який зараз стояв у свинарському комплексі і за плечима якого, звісно, й стояв цей свинарський комплекс, а більше нічого.

Чоловік-цикуль і Хома підступили до велетенської броньованої стіни, поцяткованої безліччю схем; тут стриміли важелі, блимали кнопки, ховаючи якісь химерні секрети свинарського комплексу.

— На цьому екскурсію слід вважати закінченою,— сухим, як сухий спирт, голосом сказав чоловік-цикуль.

— Е-е! — хитро примружився Хома.— Видать, шука бистра, значить, слід брати окуня з хвоста... Такий у нас був лад, а тут і пропав... Що там за стіною, га?

— За стіною — секретні відділення свинарського комплексу, куди вхід заборонено навіть багатьом членам сенату і конгресу, бо й серед них можуть трапитись люди поміркованих поглядів, а то й підкуплені червоними чи комуністами... За стіною ремонтний молодняк доводиться до так званої повної бойової кондиції, яка відповідає всім вимогам статуту свинарського комплексу. Тобто там остаточно завершується формування і підготовка гарматного

м'яса, і в їхні секрети не вдалось іще проникнути жодному ворожому агентові, хай то навіть буде агент із Яблунівки!

— Еге ж,— згодився Хома.— Об таку залізну стіну головою битись — тільки лоба розіб'єш... А чи є у вас стандарти на свиней, призначених для забою на гарматне м'ясо?

— Наш свинарський комплекс свято сповідає стандарти! — мовив чоловік-циркуль, уміло приховуючи роздратування від наївного запитання.— Тут панує царство стандартів!.. До першої категорії зараховуємо лише тих, які дотримувались певного раціону, хто якщо не в ембріонах, то з віку сисуну слухав промови фюрера й кому введено з кормами чи з допомогою шприца такий препарат, як гітлерит. Масть тварини має бути тільки біла! Ніяких синців, пухлин і травматичних пошкоджень! Крім того, товщина шпигу над остистими відростками теж має відповідати певним вимогам стандарту. Я вже не кажу про повний цикл виховання з допомогою маршів, вибухів торпед і бомб, як і не кажу про обов'язкове проходження спеціального вишколу за цією залізною секретною стіною. Як правило, весь командний склад формується з тварин саме першої категорії.

— А до другої категорії?..— яюсь так непевно поспитав грибок маслючок, наче всім своїм виглядом кажучи: а хай вам жаба, а спрагло б вас, а хрін би вас узав!

— До другої категорії,— охоче мовив чоловік-циркуль,— належать ті молоді м'ясні свині, які мають білу шкіру з дефектами. Наприклад, травматичні пошкодження, синці, пухлини. Тут також важить товщина шпигу. Крім того, друга категорія також найефективніша в сприйнятті і засвоєнні гітлериту. З другої категорії, як правило, формується нижчий командний склад і всіляка шпигунська резидентура за кордоном.

— А до третьої категорії?..— мляво так цікавився старший куди пошлють, а очі його наче й далі вели свою красномовну річ: а сто копанок дідьків вам у голову, а щоб ви взнали своїх батьків, які вони на шерсть, а щоб ви за дев'ятьми ворітьми гавкали!

— До третьої категорії входять жирні свині, а також ті, що схильні до хронічних захворювань,— охоче відповів чоловік-циркуль.— На жаль, навіть такий препарат, як гітлерит, не гарантує, що кращі наші кнурці чи свинки не захворіють на бешиху. Або візьмімо дизентерію. Навіть командний склад піддається згубній дії ентерококів, кишкової палички, пастерели, особливо коли доводиться

різко змінювати обстановку, наприклад, потрапити в жаркі чи тропічні країни.

— А чума їх не бере? — поцікавився Хома з характерним для нього подільським гумором.

— Ніщо свинське не чуже вихованцям свинарського комплексу! — не без пафосу виголосив чоловік-циркуль, якого не могли збити з пантелику грубувати — висловлені й невисловлені — кпини яблунівського колгоспника. — Боремось усіма засобами: тут і карантини, й ізолятори, й заборона їсти непроварені боєнські та кухонні відходи, й систематична боротьба з гризунами. Боремося за кожен кілограм гарматного м'яса, а саме з кілограмів і складається все поголів'я.

— А розваги якісь у них є? — поспитав Хома, й очі його немов од радості повеселішали, що народились без сорочки, а повмирають без штанів.

— За програмою передбачено й розваги для молодняка свинарського комплексу. Насамперед — спорт. Тут бейсбол, регбі, кеглі, теніс, баскетбол, американський футбол, бокс. Є кнурці-легкоатлети, що бігають спринтерські дистанції, а є й такі, що додають стайєрські. Дехто кидає диск, але більшість опанували гранату. Є кнурці-кіннотники й кнурці-багатоборці. Спорт загартовує організм гарматного м'яса, надає спритності, витривалості, заряджає оптимізмом.

— От ви все торочите: кнурці, кнурці! — не вельми поштиво сказав Хома. — Та на всякому свинарському комплексі кнурця потягне до свинки, а як не буде свинки, то всяке діло завалиться, тут не допоможе ніякий гітлерит.

— Передбачено й потяг кнурців до свинок! — відгукнувся чоловік-циркуль, наче автомат, який ніколи не виходить із ладу. — Задовольняються всякі низькі інстинкти гарматного м'яса, а серед них — і сексуальні. Як правило, першу категорію кнурців злучають із першою категорією свиноматок, бо ми постійно дбаємо про підвищення серійності поголів'я. Звичайно, біла масть допускається тільки до білої масті, тут ми свято сповідаємо расові принципи, а коли трапляються факти злучки великої білої породи з великою чорною породою, то особини, винні в такій злучці, суворо переслідуються. Як правило, вся вина і вся кара в таких випадках падає на велику чорну породу.

— А то й можуть оці, як їх... куклукскланівці лінчувати, еге? — поцікавився грибок маслючок.

— Ніде правди діти, можуть і лінчувати, — згодився чоловік-циркуль, кривлячись кисло, й око його праве

стало порожнісіньке, що там не знайшов би ні цурки, ні пилинки, а в лівому — ні хуху ні духу.

— А як же тоді з правами свині у вашому свинарському комплексі? — не без єхидства мовив старший куди пошлють, виказуючи своїм запитанням, що він таки хитра пташка з яблунівського піддашка.

— В кого сила, в того й правда,— не став критись чоловік-циркуль.— І чим більша сила, то й більша правда, яка обертає на правду навіть велику неправду, щоб із тієї великої неправди сталась ще більша правда, а тая правда породила ще дужчу силу!

— Еге ж, у вашому свинарському комплексі так,— не став сперечатись старший куди пошлють, котрий, здається, де з чужою допомогою, а де самотужки, розумом своїм колгоспницьким вник у всі таємниці свинарського комплексу.— Їздять тут у вас на тих колесах, що собаки опівночі набріхують, вірять тут у ті закони, що собаки поміж своїм собачим ділом складають.

Закінчивши розмову біля залізної секретної стіни, за яку не було ходу не тільки Хомі, а й деяким сенаторам та конгресменам поміркованих поглядів, чоловік-циркуль і старший куди пошлють повільно йшли поміж станків для групового утримання ремонтного молодняка. Авжеж, бо хто б не вхоркався за таку екскурсію! По радіомережі свинарського комплексу транслявався вже не рев бою з апокаліптичною канонадою, а солдатський шлягер гітлерівських часів, що відзначався неприкритим еротичним змістом. Під цю музику молодняк весело, вдоволено рохкав, тирлюючись по клітках.

— Гаразд,— озвався старший куди пошлють, за яблунівською своєю звичкою чухаючи потилицю і, либонь, саме десь звідти вичухуючи думку, котра давно йому свербіла.— А потім звідси, із свинарського комплексу, на які заготівельні пункти маєте ви намір відправляти готове гарматне м'ясо?

— О, заготівельних пунктів багато! — не без зверхності відказав чоловік-циркуль наївному, як на його гадку, колгоспнику з яблунівського "Барвінку". І, загинаючи пальці на руці, став перераховувати: — Латинська Америка, країни в районі Персидської затоки, острови в Тихому та Атлантичному океанах... Немає такої точки на земній кулі, де б ми не мали заготівельних пунктів — старих чи нових. О, скрізь знайдеться гаряча точка, де є потреба в нашому гарматному м'ясі!

— А як у вас транспортують до місця? — запитав Хома. І, чомусь соромлячись, начебто підупавши на вивіреному своєму яблунівському патріотизмі, сказав: — Бо в нашому “Барвінку” як? На машині-скотовозі з високими бортами й натягнутим угорі тентом. А як не хочуть іти по дошках до кузова, то їх підганяють електропоганяйлом — дротом таким, що штрикає струмом... А кузов для них піском посипають, і підстилку стелять, і кормів трохи беруть, бо дорога є дорога.

— Ми своє гарматне м'ясо доставляємо до заготівельних пунктів на морських авіаносцях і на транспортних військових літаках,— не забарився з відповіддю чоловік-циркуль.

— Це ж за таку довгу дорогу вони багато втрачають у живій вазі...

— Так, у живій вазі наше гарматне м'ясо втрачає подеколи більше трьох процентів.

— Не самі ж летять чи пливуть, а хтось їх супроводжує? — допитувався Хома.

— Неодмінно супроводжують представники ЦРУ.

— Ага, зоотехніки, значить,— здогадався старший куди пошлють.— Ветеринари, значить... А багато доводиться їздити вашим свиням, багато доводиться втрачати в живій вазі?

— Нічого не вдієш, така доля у всіх свиней, що входять до корпусу швидкого реагування. Проте нас не турбують втрати у живій вазі, бо накладні витрати є в усякому бізнесі. Тим більше не можна не програмувати великі накладні витрати, коли йдеться про геополітику, про захист стратегічних інтересів США в усьому світі.

— І ваше гарматне м'ясо ждуть на всіх заготівельних пунктах? — допитувався Хома, вкрай зацікавлений передовим і будь-яким досвідом заокеанського свинарського комплексу.— Бо з нашого “Барвінку” ждуть і в районі, і в області, адже і їм треба виконувати план.

— У нас інша заготівельна система,— не став критись чоловік-циркуль.— Ми, як правило, не виходимо з інтересів тих, що представляють заготівельні пункти на місцях, ми керуємось тільки інтересами великого капіталу, транснаціональних концернів і корпорацій. Досвід історії показує, що ми вдаємось до примусового постачання гарматного м'яса з метою захисту прав людини як в Америці, так і далеко за її межами.

— Комплекс ваш хитрує, наче вовк,— озвався Хома.— Це ж треба так уміти захищати людські права!

— Як у вашій Яблунівці кажуть? — мовив чоловік-циркуль, і за всю їхню довгу розмову на обличчі майнув промінь усмішки — тонкий промінь, наче лазерний. — І вовк ситий, і кози цілі, так?

— Ага, кажуть, що розжалився вовк над поросям, як ніжки поод'їдав!

— А ще у вашому колгоспі "Барвінок" кажуть: і вовк ситий, і сіно ціле, так?

— Ага, кажуть, що біда вівцям, де вовк пастушить, — мовив Хома, украй подивований як тим, що побачив, так і тим, що почув із уст чоловіка-циркуля.

Тут знову по радіомережі свинарського комплексу стали трансляти ревіння танкових моторів та бушовисько танкового бою, в якому, либонь, зійшлись докупити великі броньовані армади. Молодняк по клітках метався по кутках, кувікав, рохкав, верещав, телесувався, наче нечиста сила перед судним днем. Вираз вдовolenня появився на довгастому обличчі в чоловіка-циркуля, зате обличчя в старшого куди пошлють ставало таке, наче йому під шкіру сала ось заливають, а він мусить терпіти, й очі його скидались на дві рогатини, ладні кинутись на будь-яку гадину. Ой, Хомо, ой, мандрівнику великий, ой, знаменитий гостю всього Американського континенту! Чи гадав ти колись у своїй обітованій Яблунівці, що за океаном потраплятимеш із вогню та в полум'я, що, перепливши океан, зможеш там і в калюжі втопитись, що, пройшовши мідні труби, попадеш чортові в зуби?! Але мусиш терпіти, адже ти гість, і не випадає гостеві порядкувати в чужій господі, хоч, може, й не збирався ти там пожитись, як пес макогоном, хоч, може, тому ти й воду подеколи не пив, що сподівався на мед.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТИЙ,

у якому розказано про зустрічі
грибка маслючка із секс-бомбою Мейдж,
а також змальовано унікальну аптечну фірму

Не встигли розвіятись мої підозри, страхи й побоювання, навіяні мракобійськими балачками чоловіка-циркуля та страхітливим видом свинарського комплексу, як невдовзі в голові знову спрацювали радіобіологічні та телебіологічні здібності. Очевидно, я багато втратив за той час, коли

вони були в занепаді, і велика низка пригод Хоми за океаном zostалась для мене таємницею за сімома замками. Серед тих пригод траплялись, мабуть, не менш фантастичні, ніж відвідини свинарського комплексу чи поліклініки для собак, і, напевне, доля зводила грибка маслочки ще з характернішими типами, ніж чоловік-циркуль чи власниця ірландського сетера — фарбована шатенка... Отож я мав таки зрадіти, коли, повторюю, невдовзі після попереднього сеансу в голові спалахнули нові імпульси, що звістували налагодження близького контакту з далеким континентом.

Зачинивши сінешні та хатні двері на замки, щоб унеможливити будь-чیه вторгнення в знахарчину господа, я вклався на ліжку. Авжеж, слід максимально зосередитися, сконцентрувати увагу, щоб не пропустити й найменших дрібниць. Хай вони й несуттєві, оті дрібниці, але всі треба поскладати в картотеку пам'яті, бо хто відає, чи не доведеться згодом складати найдетальніший звіт про почуте й побачене за океаном, — якщо не перед часом та історією, то перед колгоспом "Барвінок" та благословенною подільською Яблунівкою!

Хома, як завжди, появився перед моїм зором несподівано, мовби з конопель вигулькнув, бо чи то взяв він собі таку звичку поводитися за океаном, чи то тут мали вагу особливості зв'язку з імперіалістичним спрутом, себто з Америкою. І, на диво, не скинув свого традиційного одягу, в якому колись ходив позичатися спекулянтці Одарці Дармограїсі.

Тепер, коли ви так яскраво побачили старшого куди пошлють, уявіть собі коло нього жінку! Молоду вродливу жінку, яка скидалась на секс-бомбу. Все в неї здавалось рекламним: усмішка прекрасних звабливих уст, погляд блакитних, як альпійська фіалка, очей, а також, звісно, зачіска, яка належала до безумовних перукарських шедеврів. Струнки довгі ноги нагадували поменшені щогли радіо "Свобода", що так терпляче й безнадійно обстрікує Радянський Союз. Якби півкулі грудей скласти до купи, вони мали б утворити ідеально круглий глобус. Стан її тонкий можна було б охопити золотим перснем, який навівають на вказівний палець. І чи варто говорити, що всі речі її жіночого туалету теж відзначались рекламною впевненістю й закличністю, рекламною спокусливістю й фатальною невідпорністю?

Жінка поглянула на платиновий наручний годинник, оздоблений коштовним камінням, наче хотіла впевнитись у славнозвісній пунктуальності яблунівського колгоспника.

— Від імені фірми дякую за те, що ви прийшли вчасно,— мовила секс-бомба, сяючи перлинами зубів.— Мене звати Мейдж. Прошу!

І привітним жестом руки показала на масивні скляні двері. Здається, від владної і привітної магії того жесту двері самі стали відчинятись, і, звісно, Хоми нічого не заливалось, як слідом за представницею фірми переступити поріг під'їзду висотного будинку.

— Наша фірма зацікавлена в якнайширшій рекламі,— щебетала зваблива Мейдж, і кожне мовлене її вустами слово здавалося звабливим, сповненим еротичної радіації.— Чим ширша реклама — тим більші прибутки, чим більші прибутки — тим ширша реклама, ви розумієте ланцюгову реакцію цієї закономірності?

— Авжеж, дощ іде — гриби будуть,— за своєю звичкою відповів приказкою грибок маслючок.

Либонь, приглядався він до заокеанської секс-бомби не без цікавості. І не тільки тому, напевне, що давненько рідної жінки Мартохи, спорядженої у пояс цнотливості, не бачив, а тому, насамперед, що від секс-бомби Мейдж не можна було відірвати погляду. Якщо в болоті не без чорта, то що ж тоді казати про сині фіалки Мейдж! І хоч яблунівському колгоспникові годилося б берегти яблунівську честь, та що вдієш, коли чоловіча охота — наче отой дідько в очеретах: одну дудку кида, а другу вирізає.

Поминувши світлий хол, обставлений прозорими меблями (крізь ці меблі можна було дивитись, наче крізь кришталі), чарівна Мейдж і зачарований Хома вступили до приміщення, обладнаного прозорими шафами, прозорими стендами, прозорими колбами. Враження стерильної чистоти було таке сильне, мовби ти опинився на заллятій сонцем вершині Кордільєр, де сліпучо палахкотить сніг,— і Хома навіть примружився від несподіванки.

— Це і є знаменита аптека, передбачена програмою мого перебування в Америці? — не приховуючи отерпіння, поспитав старший куди пошлють.

— Так,— не приховуючи гордості, відповіла Мейдж і так потягнулась угору на струнких ногах, що стала ще тонша в стані: тепер би її просилив через вушко голки.— Сюди на екскурсію потрапляють тільки високі гості конгресу й сенату.

— Так таки та аптека? — знову перепитав Хома, наче від отетеріння став розумом своїм ні Богу, ні людям, ні попові, ні наймитові, ні к лавці, ні к столу.

— Єдина в Америці, — мовила Мейдж. — А також єдина в усьому світі. Хоч нам відомо, що Японія мріє про таку саму аптеку.

Наче причмелений тим, що побачив краєчком ока, й тим, що мав іще побачити розплющеними очима, старший куди пошлють повільно наблизився до великої прозорої шафи, де стояло безліч прозорих шкатулок, наповнених прозорим розчином. За якусь хвилю перевів погляд на Мейдж, наче просив секс-бомбу розвіяти його сумніви, що секс-бомба й постаралася зробити, з мінорною веселістю ствердно кивнувши головою.

— Так, ви не помиляєтесь, — мовила Мейдж, і кожне слово її випромінювало еротичну радіацію, якій піддався б і покійник.

— Так багато сердець? — перепитав Хома чистою українською мовою з подільським акцентом.

— Так багато сердець, — підтвердила Мейдж чистою англійською, бо чудово розуміла Хому, хоч, може, не вивчала української мови ні в коледжі, ні в університеті, й тим більше не мала ніякісінького поняття про подільський чи поліський діалекти. — Звичайно, ви бачите не всі запаси. Більша частина зберігається в спеціальних сейфах.

— Так, так, — роздумливо мовив грибок маслючок, який також чудово розумів Мейдж без перекладу, хоч, може, не вивчав англійської мови ні в школі-семирічці, ні в окопах та бліндажах на фронті, ні на тваринницькій фермі колгоспу “Барвінок”. Але мусив він розуміти секс-бомбу хоча б тому, що, як то мовиться, не можна йти лісом — і дров не побачити, не мав він права їхать-їхать, а в зубах тримати віхоть, не міг він бути ні Богові свічка, ні чортові ладан.

— Річ у тому, — щебетала зваблива Мейдж, — що фізіологічний розчин, у якому міститься серце, і спеціально сконструйована шкатулка заміняють для серця не просто грудну порожнину, а весь людський організм. Це дозволяє серцю ритмічно скорочуватись, тобто працювати. Все зберігається в ідеальному стані — і навколосерцева сумка, і лівий шлуночок, і правий шлуночок, і передсердя. З допомогою автоматичних пристроїв перевіряються стулки клапанів серця, сухожильні нитки...

— Так, так,— бубонів Хома, якому доводилось бачити багато сердець — свинячих і телячих, гусячих і курячих. На фронті теж випало дещо побачити, але таку дивину вперше спізнавав! — Так, так...

— Серцям, які зберігаються тут, гарантовано ритмічну зміну серцевих циклів: скорочення передсердь, скорочення шлуночків, загальне розслаблення серця. Гарантовано також нервову регуляцію серцевої діяльності, а також гуморальну регуляцію. І коли серце в найздоровішій людині, що перебуває на волі, здатне одного прекрасного дня захворіти, то серце, що належить нашій фірмі, не знає ніяких хвороб.

— Так, так,— бубонів Хома.— Поки є люди, поти се буде.

— Отож у разі потреби наша фірма може запропонувати вам будь-яке серце.

— Не кидай живого, не шукай мертвого,— загадково мовив грибок маслячок.— А якби мені випало вибирати серце, то з усіх сердець, що є у вашої фірми, я вибрав би ваше.

— О! — тільки й мовила Мейдж на незграбний комплімент Хоми.— О!

Бо що б там казали, бо що б там говорили про заокеанських секс-бомб та їхні більш ніж пустотливі стосунки з голлівудськими кінорежисерами та з підтоптаними мільярдерами, але все ж таки вони, ці чарівні вертихвістки, подеколи не проти того, щоб до них позалиццвся і яблунівський колгоспник. Може, хтось про них думає, що якби не зуби та не губи, була б їхня душа на дубі, що вони одну мали хустину, та й ту в воду впустили, що вони йдуть до млина, як вітру нема, але насправді ж вони не такі, ой не такі! І кожен день перебування Хоми за океаном свідчив, що він не ломиться у відкриті двері, і не б'є по голоблях, коли не годен вдарити по конях, і не б'є себе ціпом по голові, коли не судний гороху намолотити.

Переборовши легку ніяковість, навіяну спонтанним компліментом яблунівського колгоспника, Мейдж сказала:

— Є фірми, що постачають своїм клієнтам для пересадки серця бабуїнів чи павіанів, горил чи орангутангів. Щоб не їздити за цими тваринами в південноафриканські чи африканські джунглі, їх розводять у спеціалізованих розплідниках на нашому континенті. Наша фірма постачає своїм клієнтам тільки людські серця — чоловічі, жіночі,

дитячі. Великий врожай збираємо в результаті автомобільних катастроф та аварій, яких не бракує на наших надшвидких автострадах. Крім того, ми збираємо також врожай на полях битв, на які не збідніли останні десятиріччя двадцятого століття. Є й інші канали для придбання сердець, ці канали мають, так би мовити, приватний характер. У нас заведено картотеку, в якій занотовано найскрупульозніші дані про кожне серце й про того, в чиїх грудях воно билось.

— А що ви скажете про серце...— й старший куди пошлють тицьнув пальцем у прозору шкатулку-саркофаг, у якій ритмічно стискувалося серце, чію діяльність забезпечувала складна система живлення, регуляції й контролю, а також фізіологічний розчин певної консистенції.

— О, це здорове прекрасне серце належало сорокатрирічному Джону Хітчкоку зі штату Алабама,— не забарилася з відповіддю чарівна Мейдж.— Джон Хітчкок — білошкірий, батько дев'яти дітей. Звісно, він міг би мати більше дітей, але його серце вже другий рік як належить нашій фірмі, є приватною власністю лікарсько-аптечного концерну. Джон Хітчкок утратив надію знайти будь-яку роботу в епоху безробіття, інфляції і масового злочинства, а тому й продав своє серце нашій фірмі. О, він прекрасний батько, тепер його діти не голодують, бо фірма виплатила щедрі гроші.

— А діти Джонови знайдуть роботу, коли повиростають? — похмуро поцікавився грибок маслячок.

— Дехто знайде, а дехто може й не знайти!

— А де ж подітись отим, що не знайдуть?

— О, в них є прекрасний вихід!

— Який? — так само похмуро допитувався Хома.

— Вони можуть у будь-яку хвилину наслідувати приклад свого батька! — весело відказала Мейдж, і кожне слово її не стомлювалось випромінювати еротичну радіацію.— Наша фірма завжди прийде їм на допомогу, то більше, що Джон Хітчкок зарекомендував себе таким здоровим серцем!

— Бідний Джон, бідні Джонови діти,— поспівчував старший куди пошлють, і в його очах заблищало по скупій щирій сльозі.— Та якби той Джон жив у нашій Яблунівці, то й досі носив би в грудях своє серце. І при такому здоров'ї спромігся б іще на кількоро дітей, бо робота в нас є і харчі добрі.

— Це блеф! — скрикнула Мейдж,— Невже у вас суспільство рівних можливостей? Невже у вас кожен може стати президентом або розбагатіти й мати у банку рахунок на мільйони доларів?

— А чом це в нашому колгоспі “Барвінок” не рівні можливості? Рівні. Ось я в своєму колгоспі працюю старшим куди пошлють — мене й послали аж за океан. Коли б той Джон Хітчок мав такі права, як я, коли б він також був старшим куди пошлють, то його теж могли б послати в Яблунівку! Але не послали, бо не було в нього таких прав, бо у вашому суспільстві рівних можливостей він не міг знайти роботи і змушений був продати своє серце. І діти можуть не знайти роботи, а ви ще говорите про суспільство рівних можливостей! Вашими вустами, Мейдж, та мед пити, а воно що? У нашій Яблунівці кажуть: як балакать, так його і в п’ять лантухів не вбереш, а як до діла, то його у торбинку всього зложити можна, ще й зав’язати!

— Та ви, Хомо, комуніст! — мовила заокеанська секс-бомба, та, видно, чисто жіночої цікавості до грибка маслючка не втратила, бо такого інтересу на її місці жодна американська спідниця не втратила б, та й мала Мейдж дотримуватись етикету, бо виступала від імені фірми.

— Хоч і безпартійний, але справді комуніст! — не став Хома критися зі своїми поглядами та ідейними переконаннями. І поспитав: — А якщо Джонови діти не захочуть своїх сердець продавати, що тоді?

— О! — всміхнулась Мейдж. Із такою усмішкою можна було б рекламувати протизаплідні препарати або принаймні входити до почту дружини президента, коли вона збирається на прийом до папи римського.— Прошу вас до цього стенду, й ви самі зрозумієте все.

Елегантна й чарівна, Мейдж ступала по підлозі, й кроки її лунали, наче фортепіанна музика, в якій нема жодного нечіткого звуку. Хома ступав за секс-бомбою похнюплено й приречено, як людина, котрій до біди вже не три дні й не сім верст, і хотілося б, може, зараз чоловікові з оцього ескулапського вертепу видертись на небо, та нема тієї драбини, що так високо дістане.

Секція, в якій опинились Мейдж і Хома, нічим не відрізнялась од тієї, де вони розглядали серця. Таке саме прозоре обладнання, і шкатулки-саркофаги на полицях стояли такі самі, тільки трохи менші. Відмінність полягала в тому, що в шкатулках-саркофагах зберігались інші

органи в фізіологічному розчині, який, напевне, був іншої консистенції. Тонкий усміх торкав уста Мейдж, надаючи їй вигляду феї, що здатна ошчасливити не в казці, а в дійсності. Коли фея заговорила, то слова в її вустах мали магію, не чужу еротичній радіації.

— Даруйте, Хомо, але всяка людина має виводити зі свого організму, скажімо, надмір кухонної солі, солі фосфорної кислоти, сечовину. Хай то власник товстого гаманця чи злидар, який лягає спати з голодним шлунком. Скажу, що злидареві навіть менше доводиться виводити з організму ці шлакові речовини, бо він не зловживає ні м'ясом, ні прянощами, ні алкоголем. А товстосум має схильність до зловживань, бо дозволяє рахунок у банку. Ниркові захворювання, поряд із раковими, є хворобами віку. В цьому серіалі ви бачите велику колекцію нирок, зібрану в Америці й далеко за її межами.

— Але я питав у вас, Мейдж, про дітей Джона Хітчкока,— нагадав похмурий і впертий грибок маслючок.

— О, ви бачите перед собою красномовну відповідь на своє запитання,— щебетала Мейдж.— Авжеж, інші фірми дітям Джона Хітчкока можуть у майбутньому дати інші відповіді, але ви усвідомте специфіку нашої фірми, яка може їм гарантувати благополуччя лише способом, що є в арсеналі її способів!

— Не петраю, наче я й справді якийсь сибірний,— прогугнявив Хома, наче чортів хрещеник.

— О, в майбутньому будь-хто з дев'яти дітей Джона Хітчкока може продати нашій фірмі за великі гроші ліву чи праву нирку,— мовила Мейдж, від усієї душі даруючи Хомі це одкровення заокеанської феї.— Їхній організм зможе працювати й на одній нирці, значить, друга — це капітал, який лежить без руху, значить, другу нирку треба пустити в оборот, щоб давала прибуток, щоб робила бізнес! От ви тут вихваляли свій колгосп "Барвінок", так? А чи здатен ваш колгосп у майбутньому надати такі необмежені можливості будь-якому зі своїх колгоспників? Зізнавайтесь, Хомо, тільки чесно!

— Що ні, то ні,— чесно зізнався Хома, бо не звик брехати ні вдома, ні за океаном.

— Ось бачите! — зраділа Мейдж, либонь, не тільки від імені фірми, а й від свого.— А в нас такою нагодою можна скористатись не тільки в майбутньому, а й тепер. Це доступно кожному біднякові.

— А багачам доступно? — поцікавився Хома, скося поглядаючи на шкатулки-саркофаги з нирками, що за

формою нагадували боби. Від угнутих боків лівої та правої нирки відходило по тоненькій трубочці. Можна було побачити ниркові артерії, ниркові вени. Либонь, кожна з нирок прекрасно збереглась, наче опинилась тут щойно. А що уважна й чемна Мейдж забарилася з відповіддю, то Хома повторив запитання: — А багачам доступно?

— Доступно й багачам,— мовила Мейдж, яка знала, що багачам усе доступно, та раптом її блакитні очі-фіалки зів'яли від м'якого докору: — Ой, Хомо, і жартівник же ви! Багачам немає потреби ні тепер, ні в майбутньому продавати свої нирки нашій фірмі. Вони тільки купують, споживають.

— А бідняки в разі потреби купують у вас нирки? — допитувався грибок маслючок із похнюпленою впертістю, яка б уже десь удома вивела з себе зоотехніка Невечерю чи листоношу Горбатюка, тільки, звісно, не чарівну Мейдж.— От коли заболить у бідняка нирка, треба вирізати, то чи зможе купити у вас?

— Ой, Хомо,— з невимушеною лагідністю знову дорікнула Мейдж,— але ж бідняк, який захоче купити нирку в нашій фірмі, уже буде не бідняк, а багач! Значить, зможе купити, ви згодні зі мною?

— Бідняк, який став багачем? — насупив бровенята грибок маслючок, і його суворе чоло виражало роботу якоїсь великої й тяжкої думки. Йї Хома повторив: — Тільки бідняк, що став багачем...

— Так! — сяяла заокеанська секс-бомба широю усмішкою, з якою можна було б рекламувати, скажімо, перевагу й приємність смерті саме від нейтронної бомби, а не від атомної.— Бідняк, що став багачем!

— Значить, так,— міркував Хома.— Бідняк, потерпаючи від злиднів, продає вашій фірмі свою нирку...

— Я звикла до таких картин.

— Значить, продавши нирку, цей бідняк розбагатів?

— Авжеж, розбагатів, бо фірма платить великі гроші.

— Тепер бідняк, що став багачем, може купити свою нирку назад, бо має гроші на її придбання?

— Так, може,— згодилась Мейдж.— Проте, купивши свою нирку назад, він уже не багач, а бідняк, бо потратив надбані гроші. А бідняк не здатен заплатити за операцію по приживленню нирки, тобто за трансплантацію. Значить, нирка не повернеться в черевну порожнину, до поперека, а зостанеться в руках бідняка, бездіяльна й непотрібна. Отже, бідняк, що продав нирку нашій фірмі,

хай застається багатцем бодай на десяток років. Повинна вам сказати, що жоден наш клієнт не купував у нашої фірми свою нирку назад. Вам, Хомо, спала така фантазія в голову, бо ви знаєте тільки свій колгосп і майже не обізнані зі звичаями суспільства рівних можливостей.

Грибок маслючок, либонь, почувався бовдур-бовдуром: ще б пак, начебто і спереду чоловік, і ззаду чоловік, а увесь — як на сміх в очах звабливої секс-бомби, з якою, либонь, могла б позмагатись у молодості хіба що яблунівська спекулянтка Одарка Дармограїха. Отож він ковтнув облизня, а Мейдж, не кепкуючи з грибка маслючка й не глузуючи, провадила далі:

— Так, у нашій країні кожен може розбагатіти на своїх нирках. Дехто шкодує, що не здатен продати відразу обидві, замінивши природні на синтетичні, проте, напевно, не за горами Кордільєрами той час, коли бідняки зможуть перейти тільки на штучні нирки. Можливо, саме штучні нирки врятують націю від інфляції, безробіття, голоду й масових злочинів. Закуповуючи нирки в країнах, що розвиваються, і в країнах третього світу, ми цим самим надаємо значну матеріальну й моральну допомогу їхнім народам. Щоправда, заради справедливості слід визнати, що нирки в цих країнах ми заготовляємо за значно нижчими цінами, ніж у себе вдома... Зізнаюсь і в тому, Хомо,— проникливим голосом сказала Мейдж, і еротичної радіації в кожному слові погустішало, аж яблунівського колгоспника мимоволі вдарило дрожем,— що на вищому консорціумі нашої аптечно-лікарської фірми недавно дебатувався дуже цікавий проект. Суть його зводиться ось до чого. Слід на кожній біржі праці по великих містах Америки організувати філіали фірми з метою невідкладної допомоги безробітним на місці. Не знайшовши всоте чи вдвохсоте роботи на біржі праці, безробітний не повинен повертатись додому, а йти до нашого філіалу, щоб здати ліву чи праву нирку й негайно одержати такі незайві долари. Проект провалено більшістю в один голос. Ця ілюзорна більшість злякалась, що комуністи і деякі ліві організації не зрозуміють гуманної суті нашої акції, зчиниться небажаний вереск у пресі і ця вакханалія спричиниться до соціальних катаклізмів. Ну що ж, тут програла не фірма, а безробітні. Бо для того, щоб дістатись до нас, вони змушені тратити останні долари й центи, а на ці долари й центи можна купити хліб і молоко для дітей!

Від щирого співчуття до безробітних і до їхніх голодних малих дітей у чарівної Мейдж у голосі забриніли істеричні нотки, проте ці істеричні нотки не пригасили струмування еротичної радіації в кожному слові. Грибок маслючок слухав секс-бомбу, нестямними очима блукаючи по незчисленних шкатулках-саркофагах із законсервованими нирками, а де він був думками? В тих довгих чергах, що зміями повитягувались коло бірж праці по містах-мегаполісах? У трущобах Сан-Пауло чи Ріо-де-Жанейро? У покритих кокосовим листям хижках диких африканських племен? На тихоокеанських атоллах, на яких після випробування атомної зброї й по нинішній день в усьому живому не здатна врегулюватись генетична програма, створена тисячоліттями еволюції живої матерії? Де в цю мить був Хома, грибок маслючок, старший куди пошлють, великий мандрівник?!

Пригноблений, у трансі, майже нічого не помічаючи, він подався слідом за Мейдж до іншого відділення, де зібрано велетенську колекцію очей. Вилучені з очних ямок черепів і поховані в прозорих саркофагах-капсулах, обладнаних для їхнього ідеального зберігання, вони скидались на дивовижні плоди, що вирости на дивовижному дереві. І важко було сказати, що це дерево — людина. Так, це дерево — людина, котра добровільно чи з примусу продавала чи віддавала одно, а то й двоє очей. І це дерево-людина зросло в джунглях сучасного цивілізованого світу.

Карі, сині, зелені, голубі, блакитні, золотаві, сірі — вони дивились на Хому з якогось несправжнього життя і несправжньої сутності, і грибок маслючок зовсім розгубився під тими назавжди осклілими, холодними поглядами. Йому не вірилось, що до цих очей, у їхні погляди колись повернеться тепло, що вони знову зможуть виражати ніжність і любов, гнів і ненависть.

— Ці очі в прекрасному стані, — щебетала Мейдж, нітрохи не переймаючись душевним сум'яттям яблунівського колгоспника. — Пригляньтесь до білкової оболонки чи рогівки — вони бездоганні в кожного окремого екземпляра. А зіниці, а кришталіки, а війкові м'язи, а сітківка, а зорові нерви! Фірма гарантує не тільки ідеальний стан зберігання свого товару протягом багатьох років, а також і прекрасні функціональні здатності, коли товар фірми стане власністю клієнта. Тут можна підібрати товар до смаку за кольором, за розміром, за формою, за

діоптріями. За всі роки існування фірми — жодної скарги. Як правило, товар нашої фірми служить клієнтові надійніше й ефективніше, ніж його власний. І якщо ви, Хомо, захочете вдатись до послуг нашої фірми, то ніколи не розкаєтесь. Серед наших клієнтів — державні діячі країн вільного світу, підприємці, банкіри, гангстери, верховоди індустрії підпільного бізнесу, прекрасні представниці найдревнішої професії, акули жовтої преси, професійні військові найманці і професійні вбивці.

Либонь, годилося б сказати, а якого ж виразу прибрали очі самого Хоми, коли з усіх усюд на грибка маслючка повтуплювались осклілі крижані погляди. Їхня поверхня, здавалося, скисла, як ото скисає борщ на четвертий чи на п'ятий день. Лише золотаві зіниці полум'яніли в тому перебухтілому скислому борщі, і полумінці в зіницях були такі, наче то під чорним лісом спіткався чорт із бісом, і похмурий погляд грибка маслючка здавався не прямесеньким шляхом до пекла, а многотрудним і вибоїстим шляхом до Бога. Під тим поглядом заокеанськa секс-бомба зоставалась незмінно звабливою й незворушною, бо, либонь, фірма платила їй гроші саме за звабливість і незворушність.

— Красно дякую,— похмуро сказав Хома,— а тільки я ще своїми очима добре бачу. Та й не хочеться мені до одної компанії з отими... Хай гангстери вставляють собі нові здорові очі, щоб краще стріляти. Та ще хай оті акули жовтої преси, щоб більше брехні повернути... А в мене у Яблунівці своя компанія, моя компанія не потребує дивитись на світ чужими очима.

— Бачте, Хомо,— спробувала Мейдж пояснити безсторонність правил своєї фірми у ставленні до клієнтів,— для нас однаково поважаними є що професійні військові найманці, що яблунівські колгоспники. Але однаково поважаними за тієї умови, коли платять однакові гроші.

Побачили б ви Хому у великому та справедливому гніві! Старший куди пошлють, позбувшись усього притаманного йому дипломатичного лоску й етикету, обернувся начебто на клубок осіннього сухого перекотиполя, яке, підпалене кимось, котиться по колгоспній яблунівській землі. Здавалось, такий чоловік до добра — як до ярма, а до зла — як до меду. Здавалось, під бровами сидить по собачці, які брешуть на чарівну Мейдж і на всю її фірму. Коли б Хомі роги в ту хвилю — рогами всіх поколов би, переколошматив тут.

— Яблунівські колгоспники...— Слова каламутилися в грудях старшого куди пошлють, як біс у виру.— Яблунівські колгоспники не рівня професійним військовим убивцям!

Кожне слово в Хоми скидалось на сказаного пса, якому треба вступитися з дороги. Ніхто про Хому не сказав би, що в нього серце з перцем, а душа з часником, але ж і янгола можна обернути на чорта, коли того янгола послати в пекло, щоб помагав чортам підігрівати смолу в казанах. Зваблива Мейдж помітно знітилась, її очі-фіалки затріпотіли синім полум'ям, проте коли обізвалась, то в голосі не поменшала доза еротичної радіації.

— Від імені фірми і від свого імені перепрошую вас, Хомо,— сказала заокеанська секс-бомба, гойднувшись гнучким станом, мовби ліана від вітру.

Мовчки прийнявши вибачення, принесене йому від імені фірми та від імені її службовця, грибок маслючок, який із таким запалом відстояв честь яблунівського колгоспника, став трохи оговтуватись. Тепер він уже не скидався на палаюче перекотиполе, й під бровами замість очей не сиділо по сказаній собачці, дець ці собачки поховались глибоко.

— А тепер прошу вас, Хомо,— чемно провадила Мейдж, усміхаючись так, наче рекламувала щонайменше весь американський спосіб життя, разом узятий,— а тепер прошу вас до святої святих...

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ПЕРШИЙ,

де знову йдеться про відвідини унікальної фірми-аптеки
й де автор докладно розповідає про оторопіння Хоми,
бо ж довелось йому побачити речі й справді подиву гідні

Тепер вони йшли через відділення, у якому було царство крові. Кров тут зберігалась у циліндричних капсулах, у кулястих і кубічних, а також у капсулах-паралелепіпедах. Службовці фірми, що траплялись назустріч Хоми, не звертали ніякісінької уваги на грибка маслючка. Поминувши царство законсервованої крові, вступили в царство кісток. Либонь, тут не було жодної кістки, якої б не мав людський скелет. Кістки плеча, передпліччя, стегна, гомілки, кісточки зап'ястка, хребці, лопатки, ребра, кістки черепної кришки, таза... Всі ці кістки були в необмеженій

кількості, причому найрізноманітніших розмірів — деякі годилися б на пігмеїв і карликів, а деякі підійшли б циклопічним істотам.

Коли ступали через відділення крові, то в Хоми в очах майнуло німе запитання: тут чи не тут свята святих, про яку казала Мейдж? Таке саме німе запитання блимнуло в очах, коли ступали поміж кісток. А що чарівна заокеанська секс-бомба не зупинялась, то втретє в грибка маслючка таке запитання майнуло, коли опинились у відділенні шкіри. О, які зразки шкір тут можна побачити! Ці шкіри сховано в прозорих спеціально обладнаних сейфах, де шкіри мали змогу жити так, як вони могли б жити на людях, бо в сейфах прекрасно поставлено як терморегуляцію, так і підживлення шкіри всіма необхідними елементами. Білі, чорні, жовті, оливкові, шоколадні, лимонні, апельсинові, абрикосові — тут містились шкіри всяких кольорів і всяких відтінків, і вони здавалися свіженькими, наче щойно злупленими.

Можливо, Хомі кортіло спитати про походження цих шкір та про ті ціни, які фірма пропонує, коли купує й коли продає як товар, проте зваблива Мейдж чомусь не зупинилась у цьому відділенні, її стрункі ніжки цокотіли все далі, й грибку маслючку нічого не заливалось, як слухняно простувати за тими закличними ніжками. Зразу ж спинились у відділенні органів дихання, де зібрано гортані, трахеї і легені. Найбільше тут містилось легень, які, звісно, діяли разом із усіма своїми бронхіальними гілочками й легеновими пухирцями. Зовні вкриті тоненькими легеновими плеврами, вони скорочувались в об'ємі і збільшувались, і пильний до кожної подробиці Хома не міг не запитати, що тут, либонь, є легені не тільки дорослих чоловіків і жінок, а й дівочі та парубочі, а й дитячі.

Відділення органів дихання, напевне, також не було святою святих цієї фірми, бо Мейдж не зупинилась серед гортаней та рухомих легень, фортепіанні звуки її туфель уже лунали попереду, й старший куди пошлють мусив наддати ходи, щоб не відстати й випадково не загубитись у лабіринтах, про які не оповідала навіть антична грецька міфологія.

Мейдж не зупинилась і там, де виставлено шлунки, дванадцятипалі кишки, тонкі кишки й товсті кишки. Все це, звісно, жило й діяло, ледь ворухилось у прозорих медичних шафах із спеціальним обладнанням, у розчині,

що правив за функціональне середовище й постачав ці органи всіма необхідними речовинами, зокрема, ферментами слини, шлункового соку, підшлункового соку, кишкового соку, забезпечувало розщеплення вуглеводів, білків, жирів, а також дозволяло всмоктувати вуглеводи, білки, жири та воду.

Мейдж пролетіла, як прекрасне марево, й через відділення, що могло похвалитись і кількістю, і якістю залоз внутрішньої секреції, а також щитовидною залозою і гіпофізом. Так само прекрасним видінням промайнула там, де панувало буйство статевих органів, де владарювали статеві залози і т. д.,— очевидно, й ці відділення в їхній фірмі не вважалися святою святих.

Ага, коли грибок маслючок хуркливим хуркалом слідом за Мейдж ішов через відділення крові, то пробурмотів під носа за своєю звичкою: “Не все їсти скором — колись буде й піст”. Серед кісток він промимрив: “Сьогодні загально, а завтра цибульно”. Серед шкір усяких мастей із язика старшого куди пошлють злетіло: “Був колись горіх, а тепер свистун”. Серед гортаней, трахей і легень він зітхнув: “Не горіло, не боліло, як з лука спрягло”. Поміж шлунків та кишок сказав: “Еге ж, на Тетяну поговорі, що Тетяна вмерла, вона ж лежить на печі і ноги задерла”. Серед залоз внутрішньої секреції Хома змовчав або ж сказав так тихо, що не почути, зате серед статевих органів як роззявив рота, то довго не затуляв, а потім бубонів: “Де кум — де коровай!.. Де кум — де коровай!.. Де кум — де коровай!..” Не станемо коментувати останнього здивованого вигуку, який вирвався десь із підсвідомості, як не станемо коментувати й попередні вигуки, що теж мали народитися тільки в підсвідомості, бо однаково не спроможемось осягнути всю їхню глибину й значущість.

І нарешті, стихивши крок, Мейдж ступила до зали, що нагадувала як не древньоіндійську пагоду, якої Хома ніколи не бачив, то принаймні київський планетарій, у якому грибок маслючок теж не був, проте бачив по республіканському телебаченню. Священна тиша панувала в цьому сферичної форми приміщенні, й старший куди пошлють, наслідуючи приклад Мейдж, завмер на вході, вражено й зачаровано роздивляючись кругом. І хоч за океанська секс-бомба не похопилась жоднісіньким словом, грибок маслючок колгоспним своїм нутром одразу здогадався, що це і є свята святих фірми, її слава і гордість.

І хоч стерильна чистота і лад, що відчувались у цьому сферичній формі приміщенні, були якісь особливі, майже неприродні, Хома тут почувався впевнено.

— У цьому відділенні наша фірма зберігає мозок,— нарешті озвалась Мейдж. І хоч голос її задля такої нагоди, як відвідини святої святих, набрав суворішого тембру, в словах не поменшало отієї еротичної радіації, котра відчутно бентежила грибка масличка навіть тоді, коли він переживав напад гніву.— Хочу підкреслити, що наша фірма зберігає національні запаси мозку, тому, як ви розумієте, вона має колосальне стратегічне значення. Уважніше пригляньтесь до великих півкуль головного мозку, й перед вами якщо не відкриється смисл людського існування, то бодай ви задумаєтесь над тим «сміслом... Ось ці півкулі належали молодому клерку, що загинув у автомобільній катастрофі. Яка прекрасна кора вкриває їх, які розкішні звивини та борозни, що побільшують площу кори, водночас побільшуючи кількість тіл нейронів. Можна не сумніватись, що і в лівій, і в правій півкулі неабияка біла речовина, а в білій речовині переднього мозку неабияка сіра речовина. Не можна не захоплюватись лобовою, тім'яною, висковою і потиличними частками великої півкулі цього передчасно загиблого клерка. Можна не сумніватись у тому, що завдяки своїм природним здібностям він у нашому суспільстві рівних можливостей міг згодом вибитись на одного з командирів виробництва, очолити акціонерне товариство або ж раду директорів великої компанії. Ви розумієте, Хома, що цьому мозку ціни немає, що згодом, пересаджений в іншу голову, цей мозок ще здатен добитись в іншому тілі не менших успіхів, ніж то не судилось невдатливому клерку. Хочете поцікавитись, як ці великі півкулі головного мозку стали власністю нашої фірми? У молодого клерка виявилися спадкоємці з діловою стрункою, й вони не захотіли, щоб отаке багатство, яке ви бачите перед собою, та й пропало в могилі, сточене хробаками. Авжеж, бізнес є бізнес.

— Бідний клерк,— сказав Хома.— А оце чії мізки?

Й старший куди пошлють тицьнув пальцем у сферичну посудину, в якій також зберігались великі півкулі головного мозку. За обсягом вони майже вдвічі перевершували клеркові великі півкулі, якими щойно так захоплювалась Мейдж, і на них не можна було не задивитись.

— О! — вихопилось у молоді вродливої жінки, й на устах її спалахнула така яскрава усмішка, що мимоволі

кортить порівняти ту усмішку з блискавкою, тільки з блискавкою теплою й ніжною, яких у природі й не буває.— О! Це великі півкулі головного мозку містера Кварантіні, який очолював мафію в Буффало й загинув од рук мафії-конкурентки.

— Видно, башковитий був дядько,— висловив здогад Хома,— а так по-дурному загнущся.

— О! — вигукнула Мейдж, захоплена мудрістю яблунівського колгоспника.— Американська преса писала, що Кварантіні й справді загинув безглуздою смертю. У кількарічній боротьбі він винищив усіх, хто претендував посісти чільне місце в мафії, але, Хомо, ми живемо в світі жорстокої конкуренції, яка й рухає суспільство вперед. Молоді керівники мафії-конкурентки вирішили прибрати Кварантіні, поки старий лев не прибрав їх самих. Його було вбито п'ятьма кулями в найкращому ресторані міста, куди цей старий ловелас прийшов на побачення з коханкою.

— Де голова блудить, там хвіст радить,— слушно вдався грибок маслючок до яблунівської народної му:рості.— Як то кажеться, утіхи на годину, а біди до смерті...

— Авжеж, великі півкулі головного мозку Кварантіні є гордістю нашої фірми, але, Хомо, у нас що експонат, то гордість, ми намагаємось берегти і примножувати свою репутацію.

— Дурне діло не хитре,— зауважив Хома.

— Авжеж, дурне діло не хитре,— не стала заперечувати чарівна Мейдж.— А тепер ось прошу ознайомитися з цими експонатами...

Й заокеанська секс-бомба, ледь погойдуючись на високих ногах, наче полум'я свічки на теплому вечірньому вітерці, стала вихвалитись власністю фірми, зібраною під склепінчастою стелею сферичного приміщення. Мовляв, так і так, дорогий Хомо, полюбуйтеся лишень цими великими півкулями головного мозку. Вони належали зовсім недавно геніальному рецидивістові, на совісті якого десятки загублених людських життів. Яка прекрасна кора, які борозни та звивини! Спеціалісти фірми дослідили, що ці півкулі відзначаються винятково розвиненими смаковою і нюховою зонами, слуховою і зоровою зонами, а найбільше, мабуть, шкірно-м'язовою зоною. Поряд із великими півкулями рецидивіста можна побачити великі півкулі знаменитого бейсболіста Джо Маккінлі, гордість нації минулих років, ідола її молодого покоління. Джо

Маккінлі загинув в авіаційній катастрофі, завдяки винятковим зусиллям медиків пощастило врятувати лише оці великі півкулі головного мозку, й тому смуток і печаль нації, особливо ж її молодого покоління, були не такі безнадійно трагічні. У Джо Маккінлі великі півкулі не такі розвинуті, як, скажімо, у геніального рецидивіста, звивин і борозен тут менше, отже, менше й нейронів, але від того гордість американської нації не перестає бути гордістю, чи не правда, Хомо?.. А ці великі півкулі головного мозку належали каскадеру екстра-класу, цей каскадер знімався в найпопулярніших фільмах жахів, його трюки зафіксовано в десятках розважальних стрічок, які принесли продюсерам мільйонні прибутки. Але в кожного своя доля, з одним феноменальним трюком безстрашному каскадерові не повезло, й тепер ось, Хомо, ви бачите ці хоробрі, ці мужні півкулі, які продовжують жити в створених для них сприятливих умовах. А вже ці великі півкулі головного мозку належать вченому-енциклопедисту, для якого не існувало таємниць у жодній із галузей знань, у кожній науці інтуїтивним чуттям і генієм своїм він прозирає завтрашній день. Але фатум є фатум, і цьому видатному розуму судилося загинути від руки п'яної своєї утриманки, дивіці вільної поведінки, пощастило врятувати тільки великі півкулі головного мозку. Авжеж, зараз у них народжуються нові геніальні ідеї, тільки ж не можуть вони виразитись у конкретній формі, приступний для людей і звичний для них, ось тому ці ідеї зостаються за сімома замками... А ще полюбуйтеся, Хомо, на ці екземпляри, тут ціла колекція великих півкуль головного мозку, які ще вчора чи позавчора належали солдатам американської армії, але ж ніщо не вічне під сонцем. Ось екземпляр, що колись керував військовим льотчиком, ось цей керував командиром підводного атомного човна, ось цей керував сержантом-десантником. Ніде в світі, Хомо, ви не побачите нічого подібного, тому дивіться, любуйтеся, запам'ятовуйте, й не кажіть, прошу вас, що колись яблунівський колгосп "Барвінок" зможе похвалитись чимось схожим. Жодному колгоспу такий бізнес не до снаги, а до снаги лише вільному підприємництву в умовах вільного світу.

— А таки так, трясця вашій матері! — мусив згодитись грибок маслючок.— Своїх мізків у нас вистачає в кожного, але тримаємо при собі, не розкидаємось добром. Скупі, а хто скуп, то не глуп. Як то мовиться? І рад би, і дав

би, і є що, та ні в що. І якби ваша фірма зажерлива, що прагне добути ремінця там, де собаки й лика погризли, та стягнула, Господи сохрани, нашої Яблунівки, то дістала б у нас тільки рожна та ще нашої славної-преславної дзуськи.

— Дзуськи? — перепитала Мейдж, і знаменита українська “дзуська”, народжена її вустами, випромінила стільки еротичної радіації, що грибокком маслючком затрусило, наче осиковим листячком.

— Ага, дзуськи! — повторив гордий Хома.— А в нас трудно вирвати, як псові з зубів.

— Тепер від імені фірми хочу звернутись до вас із запитанням,— зовсім не образилась Мейдж на грубувату відвертість грибка маслючка.— Чи не хотіли б ви заповісти свої великі півкулі головного мозку нашій фірмі? Звичайно, за великі гроші, які одержать ваші спадкоємці. Ваші півкулі посядуть одне з найпочесніших місць, складатимуть честь і славу фірми.

— Ні, не хочу,— заперечив Хома, не без гніву і не без обурення за таку пропозицію.

— Але чому? — здивувалася заокеанська секс-бомба.— Значну частину грошей ви можете одержати готівкою ще за життя. Стільки середній американець не одержує за все своє життя...

— Волю, щоб мої мізки зогнили на рідному яблунівському цвинтарі,— твердо відповів Хома.— На тій землі, де коли допадався до меду, то з ковшем, де я був хватом до вареників, де їв до поту, а робив, аби не змерз. Свої мізки, Мейдж, я не хочу розтринькувати по ваших смітниках, от!

Чарівна Мейдж, очевидно, була шокована такою гнівною відповіддю Хоми, а тому вперше втратила дар мови, якою вона досі не втрачала ніколи. Оговтавшись, мовила:

— Але тільки наша фірма, єдина в світі, здатна гарантувати безсмертя вашим великим півкулям головного мозку в майбутньому! Лише завдяки зусиллям нашої фірми вони не зогниють у яблунівській землі, а зможуть ожити якщо не через рік чи два після вашої загибелі, то через сотню років!

Мейдж говорила палко, пристрасно про те, що їхня фірма є благодійницею сучасного суспільства, й ця її благодійницька роль дедалі зростатиме. Авжеж, вона займається трансплантацією серця, печінки, селезінки та інших внутрішніх органів. Але вінцем діяльності фірми є операції

по видаленню у людей не вельми продуктивних, м'яко кажучи, великих півкуль головного мозку і по вживленню на їхнє місце потужних і надійних півкуль. Операції по вилученню своїх і по пересадці чужих провадить, звичайно, фірма, яка має спеціалістів-віртуозів, не кажучи вже про будь-які комплекти великих півкуль головного мозку. Ось вони, Хомо, перед вами! Ще не трапилось жодної невдалої операції. Діяльність фірми цілком легальна, користується підтримкою ділових кіл та уряду. Ще б не зажити такої підтримки, коли представники ділових кіл та уряду є тут найчастішими клієнтами. Так, вони нерідко вдаються до операції, завдяки якій, скажімо, член демократичної партії, вилучивши свої мізки, купує і вставляє собі мізки молодого, здорового регбіста, а член республіканської партії — мізки солдата військово-повітряних сил. Якби ви знали, Хомо, скільки людей у нашій державі розжились на чужі мізки, а відтак і на чужу свідомість! Чимало діячів Пентагона ходять із великими півкулями головного мозку, які в минулому належали гангстерам чи терористам. Півкулі шахраїв чи кишенькових злодіїв часто потрапляють до сивих завсідників біржі, що люблять грати на курсах акцій, наживаються на валютній лихоманці. Шановані батьки великих сімейств залюбки носять мізки сутенерів, ловеласів і еротоманів. Серед письменників, що постачають свою продукцію на ринок масової культури, в моді мізки здорових дебілів, які за свого життя не були обтяжені ніякими проблемами, а також мізки параноїків. Представники жовтої та бульварної преси віддають перевагу мізкам гомосексуалістів, педерастів і всяких сексуальних збоченців, яких у вільному світі з подальшим розвитком демократії не меншає, а більшає. Старі генерали знають толк у мізках молодих куклуksкланівців, що випадково загинули, здебільшого в ліжку чужої жінки. У нас є грандіозна картотека, заведена на осіб, яким фірма сприяла в проведенні операцій. Так, ми легальне приватновласницьке підприємство, проте ніхто не афішує своїх стосунків із нами, й фірма також зберігає таємницю. Деякі клієнти звертаються до нас і вдруге, і втретє — у тому разі, коли хочуть випробувати всякі мізки, всякі півкулі. До того йдеться, Хомо, що в майбутньому кожен стане клієнтом фірми, кожен захоче вдатись до операції, щоб свої мізки замінити на чужі, надійніші й практичніші, з якими легше пристосуватись до цього мінливого світу. Так, є кон'юнктура

на великі півкулі головного мозку. Скажімо, оцей прекрасний екземпляр, який належав колись геніальному вченому-енциклопедисту, не вельми котирується, бо кому в наш час захочеться бути генієм! Проте ми не втрачаємо надії продати ці півкулі з великою вигодою, бо диваки не перевелись. Не хочу бути потайною, Хомо, скажу відверто, що й ваші великі півкулі головного мозку не створили б ажіотажу серед наших клієнтів, усяких там банкірів, капіталістів та імперіалістів. Бо якому імперіалістові захочеться розлучитися зі своїми півкулями, щоб трансплантувати собі півкулі яблунівського колгоспника з "Барвінку"? Та він швидше пересадить собі за мільйонну суму півкулі якогось шизоїдного статевго збоченця, ніж ваші! Однак наша фірма хотіла б придбати великі півкулі вашого головного мозку з метою реклами. Це були б перші півкулі колгоспника, придбані фірмою, й вони б викликали серед клієнтів гострий інтерес своєю екзотичною незвичністю. О Хомо, що б ви казали чи не казали, а екзотика завжди справлятиме враження!

— Біле, як свинячий сир,— нарешті озвався старший куди пошлють.

— Як розуміти вашу відповідь?

— Ох і кучма! Привела наша мати Каленика, та не знаєм, як звати.

— Фірма не зрозуміє вашої відповіді.

— Еге ж, добра то річ із-за чужого плеча свої ноги попасти.

— Очевидно, ваші відповіді ми закладемо в комп'ютерну систему, щоб вилущити раціональний смисл. Хоча комп'ютерна система навряд чи впорається з ірраціональною загадковістю, притаманною вашому афористичному мисленню, Хомо.

— Ви мовчіть, а ми будемо потакувати.

— І комп'ютерна система спасує, не тільки я.

— Віз у лісі, а хомут за лісом у болоті, а коняка — чорти її знають де, як же поїхати по соломі?

— О Хомо, змилосердьтесь наді мною й над моїми великими півкулями головного мозку! Адже з вашого боку це жорстокий, хоч, може, й вишуканий, садизм — відповідати мені в жанрі яблунівських колгоспних афоризмів! Я звикла до чіткої математичної логіки, а ви постійно вдаєтесь до перлів, що здатні народитись тільки в колективному хаосі народної підсвідомості.

— Мейдж, зятяйте, що рідна Яблунівка прокляла б мене, якби я повернувся на батьківщину із запрованими мізками. Я був би першим запрованцем, який працює в колгоспі спільно з чесними людьми. Що б мені сказав начальник районної міліції товариш Венеційський? А рідна жінка Мартоха? А названий синочок Хомко Хомович? Навіть пройдисвітка й спекулянтка Одарка Дармограїха, до котрої я колись ходив позичатися за телицю, й та плюнула б мені межі очі. А що вже тоді казати про трудящих людей усього світу! Ні, Мейдж, я ніколи не пристану на ласі обіцянки грошей, безсмертя і слави. Мої мізки могли народитись тільки на яблунівській землі, на чужині їм не прищепитись і не привитись.

Старший куди пошлють говорив, наче горохом сипав об стіну, і слова його палкі скидались на отих двох дідів та на дві діви-невісти, що підняли ярмарок на місті. А верткий язик скидався на жалку кропиву, що ніяк із рота війнутись не годна, щоб боляче вжалити заокеанську секс-бомбу. Щоки в Хоми з досади посоловіли, наче не з доброї муки були зіплені. Ось до чого може довести будь-якого нашого колгоспника пропозиція запродати свої великі півкулі головного мозку, щоб вони красувались серед мізків усяких там клерків, регбістів, сутенерів, наркоманів, професійних військових убивць, а згодом, дивись, ще й були б пересажені в чийсь чужу заокеанську черепну коробку! Грибок маслючок багато говорив, і кожне його слово було з зубами народжене, і в кожній його фразі дюжина гемонських чортів воловодилась, і кожна фраза, здавалось, роззявляє таку безмежну та лиху пащеку, що здатна живцем ковтнути оту Мейдж із усією її рекламною чарівністю і зваблівістю. Уволю наскубши, як то мовиться, товстого сала з худого пса, Хома кинув недобрим поглядом по всіх великих півкулях головного мозку, якими заповнене сферичної форми приміщення, ця свята святих фірми.

— Вправляйте мізки своїм товстосумам-кровопивцям, своїм генералам-розбійникам, своїм президентам-словоблудам,— сказав Хома з нещадною принциповістю,— а до яблунівського колгоспника вам зась! На цьому слові та й бувайте здорові! Спасибі за полудень, що наївся та й голоден!

— Хомо! — сплотнілими вустами інтимно прошепотіла Мейдж.— Ви ж бо хотіли взяти моє серце!..

Старший куди пошлуть, котрий уже намірився йти геть, зупинився на той розпачливий зойк. Під ніс собі пробубонів: “Еге ж, не вставай, Хомо, з-за обіду, бо в печі ще долото жарене”. Сказав уголос:

— Уже поїхало помело, що в гостях у віхтя було!

Звісно, Мейдж нічого не втямила з того, що сказав грибок маслючок, а тому страждання на її рекламній вроді обличчі не поменшало, а побільшало. Хто відає, може, й справді за якусь годину-півтори їхньої зустрічі встигла закохатись у цього любомудра й златоуста? Загадки жіночого ества невичерпні, отже, могла, чому б не могла! Бо не вона перша, не вона й остання, хто відчув на собі чари працюючого тваринника з колгоспу “Барвінок”...

— Хомо!..— знову прошепотіли її спопелілі від великої туги рекламного малюнка вуста.

— Пошли тобі здоров’я, та з неба дощ, та хліб, та цвіт, та всячину!

Так по-яблунівськи щиро попрощавшись із Мейдж, старший куди пошлуть таки примусив себе рушити з цього пантеону людських органів, із цього лікарсько-аптечного паноптикуму, а чарівна молода жінка з розпукою дивилась йому вслід, і її сині очі-фіалки зів’яли, наче від пекельної спеки.

РОЗДІЛ П’ЯТДЕСЯТ ДРУГИЙ,

де мовиться про нову зустріч із бородатим художником,
про панно трудової слави, що спричинилось
до чергової творчої поразки основоположника естетики
рухомого мистецтва

Правда ж, доброго крюка дав автор, помандрувавши слідом за Хомою в оту Америку, але ж чи сінним конем, чи солом’яним волом пора вертатись у Яблунівку, треба вхопити рідну тропу — й чи пішки йти без замішки, чи йти помаленьку, щоб догнати стареньку...

Щоб спокутувати перед Яблунівкою своє захоплення Америкою, я, вибравши вільну хвилину, надумав податись у гості до бородатого художника, який своїм мистецтвом, безсмертними ідеями рухомого живопису не тільки відображав найпомітніші віхи колгоспного життя, а й втілював їх у вікопомних формах.

Не сумніваючись у тому, що бородань днює й ночує в Будинку-культури, я подався до цього вогнища культури, яке з кожним днем розгорялось усе яскравіше.

Синій джинсовий костюм на бороданеві висів, наче на кілку. І якби ми побачились уперше, то я подумав би, що переді мною не людина, а городне опудало, яке хтось із грядки заніс сюди, в просторе фойє. В усіх святих мучеників на всіх старовинних іконах я не бачив таких мученицьких очей, як у нього. Коли Ісус Христос ішов на Голгофу, то, либонь, у нього був життєрадісніший вираз обличчя, ніж в основоположника рухомого живопису. Його можна було б, напевне, порівняти тільки з тінню жителя Хіросіми — з тією тінню, що зосталась навічно на стіні вцілілого будинку від спалаху атомної бомби, з тією тінню, яку можна назвати апокаліптичним фотонегативом.

Хоча з бороданем відбулись такі різкі переміни, проте дух його залишався живий і незламаний. Печать цього могутнього духу лежала на страдницькому обличчі, пораненому зморшками, наче яблунівське колгоспне поле. Далекі вибухи цього духу тайлись на денці знищ, і, здається, саме зниці були тими човнами Харона, що везли той дух по водах Стікса в царство мертвих, та так і не довели. Так і кортить сказати, що лише завдяки силі свого духу бородань іще залишався живим, міг і далі підтримувати вогнище культури в Будинку культури.

Згадалась наша остання зустріч тижнів зо два тому. Бородань тоді був у розпачі, бо правління колгоспу на чолі з Димом забракувало картину, де показувались оранка землі й посівна в колгоспі.

Як пішло вже на лихо, кажуть яблунівці, то дійде до погибелі тихо, та основоположник рухомого живопису, звісно, не збирався здаватись. Від його зігнутої та згорбленої постаті йшли такі відчутні магнетичні струми, що я не сумнівався: ось зараз він ударить лихом об землю, бо знає, уже що буде, те буде, а більше копи лиха не буде, бо він упевнений, аби лихо, а розум буде!

Почуваючись ні в сих ні в тих, я заговорив про погоду: — Таке тепле літо, що й баба сердита на піч.

Бородань, сидячи на дерев'яній лаві, заляпаній фарбами, позвішував уздовж колін довгі руки, схожі на гарбузове гудиння. Очі пом'якшали, вже не скидались на гострі гайдамацькі ножі, а потупішали. Й далі різали моє тіло вздовж і впоперек, та ще й на дрібненькі шматочки, але біль здавався не такий нестерпний.

— А циганам таке літо, що грішникам рай,— знову сказав я про погоду.

Бороданеві очі зовсім одм'якли, тепер у них замерехтіла ота пронизлива космічна курява, яка так вразила мене під час першої зустрічі, а зіниці вже не здавались човнами Харона, що перевозять лихо в царство мертвих, а знову нагадали далекі зоряні галактики. Зрадівши цій прекрасній переміні, що сталася з художником від моїх реплік про погоду, я знову сказав:

— У кожнім році два Юрії, обидва вони дурні — один голодний, другий холодний.

Анемічна машкара наче зіслизла з обличчя бороданя, тепер він знову став нагадувати життєлюбця, якому не чужі прянощі земного буття, повернувся владолюбний вираз, зморшки на чолі виказували не розпач і втому, а мудрість.

— Літом і качка прачка, а зимою і дівка шмаркачка.

Бородань усміхнувся — де й поділись із його очей гострі гайдамацькі ножі, гартовані у вогні народного гніву. Звівся з лави, по-дружньому потиснув мою руку й сказав голосом, у якому начебто почувся далекий гуркіт реактивного літака:

— Як у Яблунівці кажуть? Такий добрий урожай, що мототив цілий день, а віяти нічого.

Чудно точилась наша розмова! Я не осмілювався запитати прямо, щоб нетактовним своїм інтересом не поранити тонку художницьку психіку, а бородань також не зважувався відкрито зізнатись у своїх переживаннях. Хоч йому ой як кортіло! Але наша балачка топталась довкола суті, як п'яна компанія довкола яблунівської чайної. Й здавалось, що якась моя думка начебто й погналася за зайцем, а коневі чомусь голову зламала, що якесь моє зауваження попало кулею в пліт, що якесь своє зауваження я довго шукав, та на чортзна-що попав! [так само в бороданя лучалось: якась химерна мисль совалась у його словах, немов Ничипір на гарячій сковороді, якась сентеція виходила шита на пробиту, якесь спостереження як ішло пішком, так і поверталось з порожнім мішком.

Ми б і далі, напевне, ловили мить порозуміння між собою, як ото кіт ловить шпака, що вгорі літає, та, на щастя, зайшла до фойє Христя Борозенна, тримаючи хлопця за руку. Нівроку молодичка, з хорошими статками, які ніколи не будуть в упадку. Очі її виглядали на два глибокі колодязі, з котрих воду не вичерпати й не

виносити ніяким дзбаном до схилу віку. І брови такі темні, що не злиняють од вітру. Малий Хомко вдавсь у матір: в оченятах також кринична вода чиста світилась, брови-гілочки ні за якою водою не спливають ніколи, сяйво личка ніколи не зійде ні в честь, ні в славу.

— Прийшла сказати, щоб забрали мене з картини,— озвалась Христя Борозенна.

— А це ж чому? — Голос у бороданя був гіркий, мов гірчак.— Що сталось?

— Сталось те, що корова Манька в моїй групі приболіла, й корові Колекції нездужається, ось і впали мої надії, тепер я вже не передовичка в колгоспі.

— Значить, не передовичка? — з трагізмом у голосі перепитав бородань.

— Ні.

— Й не можна нічого вдіяти?

— А що тут удієш? Побачили б ви Маньку, яке в неї стало вим'я! Почервоніло, набрякло. Десь їй сонце в полі напекло. Пастки не пасеться, їсти не їсть, ледь ноги переставляє. Вже Манька в поле не ходить, у стійлі стоїть, я змазую їй вим'я і свіжою сметаною, і вершковим маслом, і вазеліном. Загоїться, авжеж, але треба почекати.

— А з Колекцією що сталось? — не поменшало трагізму в голосі митця.

— Чиряки погнали по вимені, а одна гноячка завбільшки з горіх. Завжди вона в мене чистенька, доглянута, а то чередники пасли череду на болотах під лісом, десь вона там застудилась. Та й тиждень замість мене підмінна доярка доїла мою групу, ось і сталось, не доглянула. Я вже тій Колекції мию вим'я теплою водою з милом, і витираю, і змащую йодом. І вже мій Невечеря через ту Колекцію не спить, лікує, але чи не доведеться вибракувати.

— Вибракувати? — бринів трагізм у голосі митця.

— Ага, вибракувати. Значить, надії мої впали, й хто зна, коли піднімуться, поки Манька й Колекція числяться за мною. Люблю їх, як рідних, та від мосі любові їм не легше. Так що тепер я вже не знатна доярка, а раз не знатна, то прошу зняти з картини.

Христя Борозенна повернулась і подалася геть із фойє, ведучи за руку малого Хомка, який оглядався, хлюпаючи з очей кришталево чистою водою довірливого погляду.

— Останній удар! — прошепотів художник.— Останній удар — і найважчий... Повний крах ідеї мого панно трудової слави. Повний крах...

І нарешті бородань відкрив мені історію задуму й створення панно трудової слави.

Фронтальну стіну у фойє мала прикрашати картина — колективний портрет. Колективний портрет кращих людей Яблунівки, тих, що домагаються найвищих показників у праці, а також можуть правити за зразки моралі. Кандидатури до колективного портрета обговорювались на правлінні колгоспу. Справді, серед кращих обрано найкращих, серед достойних — найдостойніших, серед морально стійких — найстійкіших. Саме тих, хто є прикладом для підростаючого покоління сьогодні, хто зостанеться прикладом і завтра. Панно трудової слави мало вражати монументальністю, масштабністю, епохальністю. Реалізації задуму віддано дні й безсонні ночі копіткого натхнення, міць бунтарського хисту. Своїх героїв бородань малював на натурі — в полі, на свинарнику, на корівнику, на стані механізаторів, за кермом автомобіля. Він схуд тілом, зате укріпився духом. Нарешті макет майбутнього панно трудової слави був майже готовий, коли почалися неприємності.

Серед кращих яблунівців, героїв колективного портрета, була пташниця Настя. Пташниця трохи засиділась у дівках, мріяла вийти заміж і нарешті вийшла — тільки не в своє село, а в сусіднє, у Сухолужжя. Чоловік їй трапився, може, й не п'яниця, але щирий любитель оковитої, до того ж прогульник, бабій і аліментник, який став гріти кулаки об свою молоду дружину. Звісно, правління колгоспу порадило зняти образ Насті з колективного портрета, бо де ж це видано, щоб героїню чоловік бив, до того ж героїня не виявила належного яблунівського патріотизму, інакше вийшла б заміж у своєму селі, а не в чужому.

Кращий колгоспний шофер — батько чотирьох дітей, власник “Запорожця”, виграного за лотерейним квитком, постійний слухач клубного лекторію “Алкоголізм — ворог здоров'я, сім'ї, суспільства” — раптом ускочив у тяжку аварію, позбувся прав і опинився із загінсованого ногою в районній лікарні. Звісно, що цією аварією він позбавив себе місця на панно трудової слави, бо перестав бути кращим колгоспним шофером. Знатний тракторист і комбайнер — учасник війни, заводіяка, душа кожної чоловічої компанії — раптом перед виходом на пенсію надумав од своєї старої жінки перемертнути до молодшої сусідки. Й хоч, може, в молодшій сусідки порозкошував два дні й дві ночі, потім непереборно потягнуло до жінки законної,

хоч і трухлявенької, та цих буйних двох днів і двох ночей виявилось досить, щоб його образ також зник із панно трудової слави. Не змогла довго втриматись на належній висоті молода телятниця (вона привселюдно по-сварилася з директором школи Кастальським, який начебто не дбав про її навчання в дитинстві). Агронома забракували тому, що він не наказав вчасно пересіяти вимерзлу взимку латку озимої пшениці.

З усіх яблунівців, що творили колективний образ сучасника, що складали панно трудової слави, залишалась тільки доярка Христя Борозенна. Звісно, для масштабного та епохального панно замало однієї доярки, навіть найнепорочнішої, хоч Христя непорочністю не відзначалась, інакше не знайшовся б малий Хомко, коли не було законного чоловіка.

— Тепер немає й Христі, — мовив бородань, закінчивши свою розповідь. — От якби корова Манька не підкачала та корова Колекція не підвела!

Так, тепер у нього не було й доярки Христі Борозенної, котра не стала чекати, поки правління колгоспу забракує її образ на картині, котра сама прийшла до художника, котра сама забракувала свій образ, бо так підказало їй трудове сумління.

Скільки невдач уже зазнав у Яблунівці основоположник рухомого живопису в новому мистецтві наших днів! Переді мною як жива постала ота корова червоної масті, котру, на жаль, вибракувано й відправлено чи то на шкуродерню, чи то на м'ясозаготівельний пункт. А комбайн, маючи який, бородань виявив себе генієм мототила, хоч, може, і не вповні впорався із задумом, раз правління на чолі з Димом знайшло недоліки. А поле, яке орють і засівають! На жаль, у тій картині художник також не зумів догодити правлінню. А тепер ось — панно трудової слави, котре повинне було принести якщо не безсмертя в пам'яті людства, то бодай визнання колгоспників "Барвінку". Й тут — невдача! Дивно, й чому це основоположнику рухомого живопису не вдається з одного чорта утяти два, чому він ніяк не може зловити зайця за хвіст, чому весь час попадає, як сліпий на стежку? Видно, так йому вже судилось — облизуватись, як після маківки, крутити носом, як тертого хрону понюхавши, наймати куцого без хвоста!

Звісно, після стількох невдач перепадешся на смик, станеш схожий на отого сліпого, що доганяє глухого.

Проте бородань і не думав здаватись чи відступати — великою незламністю світилися очі, де моторошним блиском знову іскрився космічний пил.

— А вихід усе-таки є,— мовив художник, і в голосі почувся далекий гуркіт надзвукового літака.

— Так, вихід має бути,— покvapливо згодився я. Й поспитав: — А який?

— Як основоположник рухомого живопису, я постійно припускаюсь прикрої помилки, бо в основу свого малярського методу не кладу рушійну ідею використання модерного стилю.

— А й справді! — зрадівши, вигукнув я.

— Ось над цим і слід подумати. Річ у тому, що я вже не маю права помилятись чи зазнавати невдач. Адже моє мистецтво належить колгоспу “Барвінок”.

Я хотів побачити бодай фрагменти, бодай рештки панно трудової слави, нишпорив поглядом по стінах, по кутках — і марно. Чи в святому невдоволенні колективний портрет сучасника знищено, чи сховано. Попрощавшись, я подався геть із фойє, а перед очима бовваніла згорблена постать змарнілого митця, який так нещадно спалював і спалює себе на вогні натхнення. При такому самоспаленні скоро від нього зостанеться, наче після кремачії, жменька попелу, захована в синій джинсовий костюм.

РОЗДІЛ П'ЯДЕСЯТ ТРЕТІЙ,

де розказано про брудні прийоми буржуазної преси,
що в кривому дзеркалі сенсаційності писала
про перебування грибка маслючка за океаном,
про позицію районної газети, а також про французьку
горлодерку, з якою незмінно пов'язувалось ім'я Хоми

Не можна сказати, що про перебування Хоми за океаном не писала світова преса. Серед світової преси найбільшу увагу йому приділяла районна газета, і, слід сказати, саме на її сторінках появилась найдостовірніша інформація. Кажемо — найдостовірніша, бо всякі буржуазні рупори часто так препарували факти, так тенденційно подавали події, так необ'єктивно писали про зустрічі грибка маслючка з трудящими чи діловими колами країни, що могло здатись, наче мова йде про відщепенця чи дисидента, про кримінального злочинця, який хоче видати

себе за поборника прав людини в обітованій Яблунівці. Буржуазні рупори, зчиняючи лемент довкола небуденної постаті старшого куди пошлють, намагались рівняти ягня проти коня, вони брехали сяк, так, накосяк, аби не по-людському, в них яка ляпанина була, така й хапанина, але ніяк не вдавалось їм очорнити Хому. І велику роль тут знову ж таки відіграла районка, яка сміливо вступила в єдиноборство з найбільшими концернами дезінформації світової громадськості, насамперед — із західнонімецьким концерном Акселя Шпрінгера. І хоча районка виходила тричі на тиждень на чотирьох вузьких сторінках, вона вміло виводила на чисту воду своїх нечистоплотних опонентів. У цьому поєдинку районної газети зі спрутами капіталістичної дезінформації взяла участь навіть знаменита пройдисвітка і спекулянтка Одарка Дармограїха, котра вмістила допис на шпальтах свого улюбленого органу. Покаянно б'ючи себе в груди, ловкачка і крутіяка заявила, що винна в багатьох гріхах, а найдуже в тому, що позичала Хому за породисту телицю, а сам грибок маслючок, будучи чесним і наївним, як дитина, не розгледів ошуканства. Скрегочучи зубами від безсилої люті, деякі буржуазні рупори не так передрукували допис яблунівської спекулянтки, як вмістили короткий його виклад серед усякої реклами, оголошень, що читачі навряд чи помітили.

Отже, як бачимо, світова преса таки писала про Хому, хоч не без лицемірства та брехні, бо, звісно, буржуазним писакам не міг сподобатись тріумф яблунівського колгоспника, глибока пошана до його особи трудових верств, а також гнаних і уполідованих класового суспільства. Вони часто запрошували старшого куди пошлють якщо не в свої робітничі клуби, то додому на чашечку кави та бісквіт. Хома, звичайно, не стомлювався розказувати їм про колгосп "Барвінок" і тваринницьку ферму, де працював, про види на урожай у цьому році, про виконання й перевиконання планів. Слухали, затамувавши дихання, про трагічну смерть колгоспного бухгалтера Петра Зосимовича Варава на своєму посту в бухгалтерії, й про непередаваний вираз його очей, якого вони прибирали після спожитого під варені раки свіженького бочкового пива. Не стомлювались розпитувати про дідків Гапличка та Бенерю, котрі вже повиходили на пенсію, про соціальне забезпечення в колгоспі, бо, звісно, обидва дідки для заокеанського ладу були за близьких та рідних... Авжеж,

багато відбувалося зустрічей, розмов, та марно було шукати докладний звіт про ці палкі єднання сердець на сторінках преси, що відкрито служить монополіям, військово-промислового комплексу, великому капіталу. Це замовчування стало ще одним свідченням продажності й лицемірства тих, що маніпулюють інформацією, що формують громадську думку у вигідному для себе руслі. Та Господь із ними — з отими, що і сміх, і біда, людям сором казати, що зроблять із лемеша швайку, що пишуть, мов курка лапою.

Сенсація — ось що годує їх, на чому тримаються вони. Можуть не помічати річки народної крові чи китайської агресії проти стражденного В'єтнаму, зате в фантастичних тонах розмалюють адюльтер підтоптаного товсто-сума з голлівудської кінозіркою. А коли нема сенсації, то слід вигадати її, вдавшись до найнедостойніших прийомів, хоча в них нема достойних чи недостойних, усі прийоми хороші, коли дають зиск і гроші.

Ось до якого трюкацтва вдалися, щоб опорочити Хому. Саме тоді гастролювала за океаном знаменита французька співачка, яку рідна жінка Мартоха в нападі безпідставних ревностів називала горлодеркою. В бульварній пресі появились недвозначні натяки, що всесвітньовідома шансоньетка свій приїзд із Парижа до США приурочила до приїзду Хоми з Яблунівки. А старший куди пошлють — у свою чергу! — приурочив свій приїзд із Яблунівки в США до приїзду шансоньетки з Парижа. Відділи світської хроніки звіти про їхнє перебування вміщували поряд, часто навіть об'єднуючи спільною шапкою. Крім того, поряд друкувались їхні портрети — чарівна шансоньетка у вечірній сукні, пошитій у наймоднішого паризького кравця, і грибок маслючок у традиційному своєму одязі. Пролазливі хронікери в різній формі ставили знаменитій французенці запитання: "Як ви ставитесь до Хоми?" Співачка незмінно відповідала: "О!" Вечірні й ранкові газети виходили з крикливими заголовками: "О! О! О!" Тобто зміст відповіді перекручувався до невпізнанності. Продажні писакі питали і в Хоми: "Як ви ставитесь до французької шансоньетки?" Старший куди пошлють незмінно відповідав: "Ого!" А вечірні і ранкові газети аршинними літерами заголовків кричали: "Ого! Ого! Ого!" Тобто виходило, що мішків гречаної вовни Хома набалакував утричі більше, ніж насправді.

Районна газета писала, що маршрути Хоми і шансоньетки в Америці ні разу не перетнулись, проте буржуазна

преса, схильна до брудних наклепів та інсинуацій, цю безсумнівну істину подавала дуже дивно. Так, наприклад, одна з газет у курортному місті Майамі-Біч писала: “У нас немає доказів на користь версії, що вони зустрічались інкогніто в одному з готелів нашого міста, але ж немає доказів, які спростували б цю версію, отже, є всі підстави стверджувати, що не можна відкидати жодну з версій, котрі або допускають можливість зустрічі, або ж заперечують”. Даруйте неоковирність цитованої тут фрази, перекладеної дослівно і зі збереженням усіх знаків пунктуації, проте вона яскраво свідчить про казуїстичне мислення й лукаве фарисейство тих прес-королів, які на газетній кухні варять отаке вариво, присмачуючи його пошлістю, еротикою, штампами дезінформації і брехні.

Французька шансоньетка, закінчивши бліц-гастролі, відбула на береги Сени, так ніде і не здивавшись із Хомою й не потиснувши йому чесної руки. І що ж? Якийсь брудний газетний листок, що виходить у столиці розваг Лас-Вегасі, у цьому центрі наркоманії, розпутства і злочинності, виїшов із заголовком на першій сторінці: “Тепер між ними не океан розлуки, а океан любові!” Гаразд, що саме цей номер не потрапив до рук рідної жінки Мартохи, котра, звичайно, уважно стежила за буржуазною пресою, інакше б вона щось та вдіяла: чи з собою, чи з поясом цнотливості, дарованим невірним і лукавим Хомою, а чи з лебедем, що, очунявши, не думав кидати їхнє обійстя.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому йдеться про те,
як яблунівські колгоспники готуються
до повернення в рідні пенати старшого куди пошлють

Ще той Хома по світах блукав та дива споглядав, десь там без горілки не затівав говірки, а як випивав із бізнесменами варенухи, то й починали густити гуртом, як осінні мухи... Ще той старший куди пошлють, далеко будучи і від Попівки, де хліб по півкопійки, і від Перекопу, де хліб по копій, із білими та чорними своїми приятелями сповідав мудру істину: пий, їж, поки рот свіж, а як зав'яне, то й пити перестане... Ще той грибок маслючок накидав лукавим оком на заокеанських секс-бомб, уболіваючи за їхнє майбутнє, коли постаріють і стануть беззубими бабами, про яких молодесенькі секс-бомбочки найновішого призову казатимуть: “Стара секс-бомба з воза — кобилі легше!..”

Значить, іще тее й онеє, цеє і сес, а вже Яблунівка бралась готуватись до зустрічі Хоми з-за океану. Звісно, роботи в колгоспі ніхто не запускав, урожай у полях колосився, але ж був усім на умі народний улюбленець і звитяжець Хома, котрий гідно представляв колгосп "Барвінок" за океаном і якого годилося зустріти на батьківщині так, як він заслужив перед світом.

Шкільний хор, що складався з піонерів та комсомольців, розучував нові пісні задля такої нагоди, щоб дитячим хоровим співом вітати старшого куди пошлють на рідній землі. Учасники клубної самодіяльності до пізньої години шліфували народні танці, вдосконалювали майстерність в опануванні таких колінець, які не могли приснитись і професіоналам. Декламатори заучували вірші, де йшлося про колгоспні здобутки. Діодор Дормидонтович Кастальський, директор школи, несподівано захопився мистецтвом аплікацій, різав кольоровий папір, клеїв химерні фігурки, які надумав піднести в дар грибку маслючку. Старші й молодші яблунівські вишивальниці, не криючись од своїх чоловіків, стали раптом вишивати сорочки, які вони мріяли подарувати позиченому чоловікові, коли той повернеться з-за океану. Готувався спеціальний випуск стінної газети в приміщенні контори.

Не пасли задніх і сільські фізкультурники, які надумали провести спортивні змагання на честь Хоми. Аматори легкої атлетики вдосконалювали своє вміння з бігу на короткі дистанції й на довгі, а також у стипль-чезі. Задля занять у стипль-чезі на стадіоні бульдозером вирито глибоку яму й налито води — цю перепону декому доводилось долати вплав. Дужі механізатори вечорами кидали спис, гранату, диск. Популярною серед людей похилого віку стала гра в скраклі. Від потужних ударів гримів футбольний м'яч, стогнав волейбольний м'яч, дзвенів баскетбольний м'яч. Висувались пропозиції організувати змагання з хокею, на які запросити такі знамениті команди, як ЦСКА, "Нью-Йорк рейнджерс", "Філадельфія флайерз", "Монреаль Канадієнс" та інші. На жаль, цю пропозицію висунуто пізно, й на шляху до її здійснення стояла маса непереборних труднощів: по-перше, Яблунівка ще не мала свого зимового стадіону, котрий би відповідав усім міжнародним вимогам до таких манежів, по-друге, колгосп іще не сформував свою хокейну дружину "Хрещатий барвінок із Яблунівки", котра могла б на рівних конкурувати з визнаними асами. Як завжди, готуючись

до зустрічі Хоми, грали в шахи, шашки, доміно і в карти, проте згодні, що ці інтелектуальні та азартні ігри не рівноцінні ідеї проведення хокейного турніру.

Повертаючись додому з колгоспного поля пізно ввечері, а то й пізно вночі, яблунівські хлопці та дівчата до чого подумались? Замість самим співати пісень чи слухати їх по транзистору, вони догадались тренувати “ура!”. Мовляв, коли, нарешті, старший куди пошлють ступить у Яблунівку, зустріти його не стихійним неорганізованим “ура!”, а могутнім і злагодженим. Отже, щоб домогтись цього могуття й злагодженості, хлопці та дівчата й кричали поночі в полях або ж у вербах над ставом, а старі інваліди минулої Вітчизняної війни злякано прокидалися у ліжках, бо їм, либонь, здавалось: частини наші громлять ворогів, у полон беруть, а вони відстали від атаки, лежать, поранені...

Оте панно трудової слави бородатий художник теж, либонь, хотів приурочити до приїзду Хоми... Тоді, після нашої останньої зустрічі, коли митець звірявся у невдачах з колективним образом яблунівського сучасника, із фойє Будинку культури я подався не в знахарчину хату, а в просторий зал для глядачів. Ще не переступивши порога, побачив сотні порожніх стільців, що, покриті темним дерматином, нагадували велетенську зграю заснулих кажанів із розчепіреними крилами. І саме на порозі мене змусив зупинитись могутній голос, що канонадним громом бився під високою стелею та по кутках. У голосі відчувалась така гостра драматична сила, що я відчув миттєвий дроз у всьому тілі. Зіщулено ввібравши голову в плечі, я сховався за колоною, а вже тоді поглянув на сцену.

А вже тоді краєчком ока зиркнув на сцену, бо голос, підсилений потужними гучномовцями, линув саме звідти. Осяяний сліпучим світлом, стояв Михайло Григорович Дим. Зодягнений у новенький, із голочки, костюм, із нагородними колодочками на грудях, із натхненним чолом, що палало мефістофельським блиском, голова колгоспу “Барвінок” стояв за трибуною, оббитою червоним оксамитом, і говорив аж у три мікрофони.

— Товариші! В нашому колгоспі хлібороби, тваринники, спеціалісти господарства працюють добре, на совість, широко застосовуючи досягнення науки і передового досвіду. По роботі й наслідки!

Глянувши в зал і начебто побачивши щасливі обличчя колгоспників, Дим заходився лунко ляскати в долоні, аплодуючи. Голова колгоспу, як то кажуть, громив свої долоні,

щоб чужі боялись, бив їх, мов kota, зловленого в шкоді, бив їх та бив і, здавалось, набитих візьме зараз і викине. Лице його смагляве сяяло так, наче в “Барвінку” ледарі всі свої душі почепили на колючі груші, наче вони йому вже в печінках не сидять, наче він їм усім підніс гарбуза печеного. Вволю поаплодувавши і вволю порадівши, Михайло Григорович Дим підніс догори руки, наче заспокоював присутніх у залі. Я непорозуміло понишпорив по стільцях, що нагадували сонних кажанів. Ніде нікогісінько...

Нахилившись над папірцями, що лежали на трибуні, Дим знову заgrimкотів у три мікрофони, й знову озвалась канонадна пальба в залі:

— Минулого року кожен гектар зернових дав по 41,2 центнера, в тому числі по 41,8 центнера озимої пшениці, по 56 центнерів зерна кукурудзи, по 29,4 центнера ячменю. На сто корів щороку одержуємо 92—95 телят, а від однієї свиноматки 19—22 поросят. Молодняк дає середньодобові прирости живої ваги 800—900 грамів.

Ох, як палахкотіли чорні циганські очі голови колгоспу Дима, коли він знову став ляскати в долоні! А що, аплодуючи сам собі, підносив руки до трьох мікрофонів, то вони транслювали ту ляпанину на весь зал, і могло здатись, що тут і справді зібралось немало яблунівського люду.

Й знову Дим підніс руки в заспокійливому жесті догори, наче просив тиші.

А коли така тиша, на його думку, настала, він розвів руками вишир і низько вклонився:

— Так що, дорогий Хомо, зустрічаємо вас прекрасними трудовими звершеннями й показниками, а також сміливими планами. А наше слово, як ви знаєте, ніколи не розходиться з ділом, а наше слово тверде, як граніт.

Вражений почутим, я з-за колони став уважніше розглядати зал. Адже не міг голова колгоспу, серйозний і поважний чоловік, виступати перед порожніми стільцями. Де ж той Хомо? Коли і яким побитом повернувся з Америки? Радість від зустрічі зі старшим куди пошлють сколихнула мої груди, здавалось, що волосся на маківці стало сторчма.

Пильно обдивившись зал, я Хому так-таки ніде й не побачив.

Тим часом голова колгоспу grimнув у три мікрофони:

— А тепер зі звітом перед вами виступлять інші працівники нашого багатогалузевого господарства. А вже після

них, дорігий Хомо Хомовичу, перед вами виступлять учасники художньої самодіяльності, котрі підготували концерт із пісень, танців, жартів і віршів.

Хоч убийте, хоч застрельте, але ж не бачив я в залі ні танцюристів, ні співаків, ні віршотворців. Значить, став я в Яблунівці отим безумним, що верже камінь у море — і сто розумних не виймуть!

— А вже завтра, Хомо Хомовичу, для вас буде влаштоване велике спортивне свято силами телятниць і доярок, трактористів і шоферів нашого колгоспу.

Якщо завтра — значить, свято ще не відбувається, значить, цього великого спортивного свята я й не повинен поки що бачити. Еге ж, хоч я дурний, та хитрий, хоч дурний, та розумний, сам здогадався.

Михайло Григорович Дим зійшов із трибуни, поклав папірці з промовою до кишені та й, витираючи рясний піт на чолі, сказав уже не в три мікрофони, а просто сам собі:

— Ну, слава Богу, здається, репетиція вдалась. А завтра знову прочитаю, а там іще... Це ж народу наїде зустрічати Хому, то не можна осоромитися, слід підготуватися заздалегідь.

Він зник за вишневою оксамитовою завісою, дець там знайшов розподільний щит, вимкнув яскраве світло — і в залі запала тривожна й жаска напівтемрява...

Отже, і голова колгоспу готувався до зустрічі старшого куди пошлють із-за океану. Отже, він заздалегідь написав промову, репетирує в порожньому залі Будинку культури. На душі полегшало, наче жорновий камінь зсунувся з грудей.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ П'ЯТИЙ,

де розказано про зустріч
яблунівського колгоспника Хоми
з представником вашінгтонської адміністрації,
про грандіозний провал ЦРУ, а також про
почесті, які готувались на честь старшого куди пошлють

Знову навідався зубний біль, причому боліли всі зуби мудрості. З цим тупим ниючим болем мені б негайно сідати у "Волгу" і мчати у районну поліклініку до стоматолога, хай би лікував, бо скоро можу зовсім зостатись

без зубів, чим тоді на старості їстиму хліб насущний? Ви пригадуєте чи вже забули мої останні відвідини поліклініки? Так от, цього разу я також зрадів і, не маючи гадки квапитись до районної поліклініки, заспішив до знахарчиної хати.

А зрадів я тому, що зубний біль обіцяв короткий чи довготривалий сеанс радіобіологічного та телебіологічного зв'язку з Америкою. Власне, не так уже та Америка й цікавила, як дуже кортіло знову побачити Хому, за яким я, відверто кажучи, потрохи скучав. Скучав не тому, що, може, моє життя у Яблунівці текло сірим чи нудним потоком. Сказавши так, я злицемірив би, адже Яблунівка щедро дарувала пригоди й думки, враження й почуття. Очевидно, скучав я за Хомою тому, що відчував до грибка маслючка скупий чоловічий сентимент, коли б не сказати велемовніше — почуття кепсько приховуваної любові. Та й, звісно, переживав: а як то позичений чоловік там, за океаном, у найбагатшій капіталістичній країні світу, репрезентує не тільки колгосп “Барвінок” і його працюючих людей, а й сам себе?

Тому-то я й надумався не лікувати зуби до повернення позиченого чоловіка додому. Тільки тоді, коли він ступить на рідну землю. А поки що я радів усяким гінгівітам, пародонтозам, десмодонтозам, пародонтомам та іншим гіршим і страшнішим болячкам, які природа так щедро дарує зубам людини.

Шойно зачинившись у знахарчиній хаті й навіть іще не вмостившись у зручній позі на ліжку, я почув музику до іспанського танцю болеро, клацання кастаньєт — так, наче то гримкотіли навдивовижу міцні черепашки, які хтось стискав у шаленстві екстазу...

Коли впав у ліжку, зубний біль став хвилями виходити з моєї голови, натомість утворюючи там неоглядну пустелю безмежного простору. І саме в тій пустелі простору, що належав свідомості й підсвідомості водночас, народжувались і жили оті звуки, що мали належати всім радіостанціям світу. Далі перед зором внутрішнім начебто лапаний сніг пішов, пластівці летіли з космічною швидкістю, творячи первісний живий хаос, із якого ось-ось мало появиться щось предметне — таке, що виражає вічну творчу ідею природи... Й справді, я побачив арктичну кригу, цілі хребти, цілі кряжі, які горбатими горами горбилися від обрію до обрію; бліда куля низького сонця висіла над цим мертвим ландшафтом, надаючи йому

вигляду неживої планети... Ні однісінька рослинка не зеленіла в похмурій долині, поверхня якої нагадувала застиглу вулканічну лаву, поточену дощами й вітрами...

Дві худенькі постаті — жіноча й дитяча — поволі посувались вперед, вишукуючи в глибоких зморшках землі якесь їстівне коріння, пальці їхні безнадійно нищпорили в сухих ранах землі, й очі матері та малолітньої дитини були втіленням нелюдської печалі... Циліндричної форми батискаф, що мав кулястий верх і кулясте дно, поволі заглиблювався в товщу океанської води; до ілюмінаторів батискафа підпливали риби та всякі глибинні створіння, намагаючись заглянути всередину і, можливо, побачити людей. проте циліндричний снаряд цей для вивчення океанічних безмеж був порожнісінький, наче обернувся на "летючого голландця" нашої дійсності.

Й тоді я побачив пасмо далеких гір, вершини біліли шапками снігу, а підніжжя їхнє зеленіло морем лісів. По долині розіллалася смарагдова трава, схожа на килим-палас, така вона була яскрава й неправдоподібно соковита. На крем'яному перекаті з блакитної річечки вискакувала срібна форель, і сонячне проміння зблискувало на вогких боках риби, наче коштовне каміння. Столітні секвойї росли понад струмком, скидаючись на монументальні колонади, які тримають небо тут, у передніжжі гір, а вже далі його склепіння опиралось на гострі засніжені вершини.

Й нарешті я побачив старшого куди пошлють!

Він несподівано вигулькнув із тамарискових кущів, які росли понад блакитною річечкою. Здається, повертався з риболовлі, бо в лівій руці ніс довге вудлиско, що сяяло прозорою капроною жилкою, а в правій — чималу саджалку з наловленою рибою. На обличчі грибка маслячка вигрівалась вдоволена усмішка, як ото ситий кіт вигрівається на теплому сонечку. Хома, здавалось, іде не по заокеанській чужій землі, мугикаючи пісеньку:

— Ти сказала — під комору, не сказала — під котуру. Ти ж мене підманула, ти ж мене підвела, ти ж мене, молодого, з ума, з розуму звела!

Очевидно, співав у цій пісні не про французьку горлодерку, з якою ніколи не зустрічався і яка не могла обіцяти прийти під комору, а про свою ж таки рідну жінку Мартоху співав. Бо, перше ніж стати рідною жінкою, Мартоха, пообіцявши, могла не прийти під комору, щоб подрочити закоханого Хому, щоб дужче присушити парубкове серце ревнюшами.

По білій піщаній стежці назустріч грибку маслючку чітким військовим кроком посувався чоловік, зодягнений у вишиту українську сорочку та шаровари зеленого шовку, підперезаний червоним шовковим поясом. На голові — солом'яний бриль, які плели в українських селах у давнину; літа, неначе плуг, поорали обличчя зморшками, очі світяться лагідною селянською мудрістю. Чоловік цей, здивавшись із грибком маслючком, поклав йому долоню на плече й запитав по-приятельському:

— Як ся маєш, Хомо?

— Красно дякую, пане раднику, добре,— відповів старший куди пошлють.

— Головне, аби здоров'я, а ти, Хомо, не схожий іше на старого ведмедя.

— Красно дякую, пане раднику,— мовив старший куди пошлють,— а й ти не схожий на старого чорта.

— Погода ниньки така, що серце радується. Ото минулої суботи з малої хмари великий дощ ішов, у неділю лляв, як із бочки, в понеділок періщив, як із луба, у вівторок без лопати не можна було вийти з хати, вчора чекали, щоб сонце хоч трохи вискалилось, а ниньки так тепло, аж пара кості ломить.

— Авжеж, пане раднику, подеколи пара кості ломить, а подеколи пар кості не ломить,— відповів грибок маслючок не без загадковості, з якою й за океаном не розлучався.

— Бабине літо до Петра тільки...

— Двічі літо не буває, пане раднику,— відповів старший куди пошлють.— Я ось раненько встав та трохи рибки наловив, може, пані радникова насмажить, матимемо чим поснідати.

— Красно дякую, Хомо, чи варто було клопотатись? Маємо чим снідати, та й гості ждуть. Вже маєш якось відбуту оту церемонію.

— А нічого, що я в усьому своєму?

— Так і має бути, Хомо. А задля нашої дружби з тобою я вирядився у вишивану сорочку та в козацькі штани. Славно?

— Славно, пане раднику. Хоча в нашій Яблунівці тепер уже так не ходять. Хіба що артисти, які в художній самодіяльності.

— Хай весь світ бачить, що задля дисидента ми здатні на все.

— А хто такий дисидент, пане раднику? — поцікавився грибок маслючок.

— Знаєш ти добре! Ох і лукавий! Усе б жартувати й кепкувати позиченому чоловікові.

— Та правду кажу, що не знаю.

— Еге ж бо, жартуй, кішко, зо псом!

Так вони розмовляли — Хома, зодягнений у яблунівський одяг, у якому старший куди пошлють відбував за океаном усі офіційні й неофіційні прийоми, та високопоставлений радник президента. Щоб продемонструвати перед усім світом приязнь до позиченого чоловіка, радник відмовився від свого церемоніального одягу та від усіх нагородних знаків, а перевдягнувся в таку ось вишиванку й розлогі, як Чорне море, фасонисті козацькі шаровари, а голову покрити од сонця солом'яним брилем. Та й вуса відпустив не щіточкою, не колодочкою, а ось такі пишні, обвислі по-селянському, що могли нагадати Хомі старого мірошника чи допотопного хлібороба.

З-за стовбура розлогого китайського ясена появився, либонь, працівник спецслужби. Кинувши на грибка маслечка хижацький вовчий погляд, він клацнув закаблуками, виструнчився, наче багнета ковтнув, і сказав:

— Пане раднику, дозвольте доповісти, що авіаносець “Мідуей” із ста шістдесятьма винищувачами на борту покинув порт Сінгапур і взяв курс на Персидську затоку.

— Невже ви не розумієте,— мовив радник, не втрачаючи своєї селянської лагідності,— що розмова з позиченим чоловіком для мене важливіша, ніж курс, яким іде авіаносець “Мідуей”?

Працівник спецслужби, клацнувши закаблуками, зник за китайським ясеном, наче привид. Річечка бігла, як живе срібло, з цього живого срібла вискакувала форель. Далекі засніжені гори за плечима в Хоми нагадували крила демона. Радник, погладивши пишні вуса, всміхнувся і поспитав:

— Слухай, Хомо, а як там у тебе в колгоспі “Барвінок” із правами людини, порушуються чи ні?

— За права не скажу, пане раднику, а от трудову дисципліну порушують і на фермі, і в полі.

В цей час із-за кущів китайської троянди появився, видать, працівник спецслужби.

Від попереднього, що кинув на Хому хижацький вовчий погляд, цей відрізнявся хіба тим, що подарував старшому куди пошлють погляд гієни. Клацнувши закаблуками, виструнчився й мовив:

— Пане раднику, дозвольте доповісти про те, що від статуї Свободи одержано листа!

— Лист від статуї Свободи? — меланхолійно перепитав радник, поглажуючи селянські вуса.

— Статуя Свободи в своєму листі заявляє, що має намір покінчити самогубством!

— Невже ви не розумієте, — з батьківською докірливістю сказав представник адміністрації, — що розмова з яблунівським колгоспником для мене важливіша, ніж самогубство статуї Свободи?

Працівник спецслужби зник за куштами китайської троянди, наче джин у глекові факіра.

— Буває, всякі права в нас порушують, — провадив далі Хома. — Іноді, дивишся, повстають козли, задеруть хвости і біжать у лози. А то, трапляється, чужого теляти не хочуть до свого городу пускати. А хтось хитрий намагається чуже вухо гризти, бо свого не дістане.

— Так, так, Хомо, — зрадив почуттю радник. — А спершу казав Хома — нічого нема! Мовляв, ні хуху ні духу, нема об що рук зачепити. А ще які трапляються порушення прав людини в колгоспі “Барвінок”?

— Не без того, щоб пішли наші в толоку. Хто великого не бачив, той малому дивується. Гірко доводиться тим, хто в чужій пасіці хоче бджоли розвести.

— Значить, чужа хата — велика досада, — резюмував радник. — А ще які порушення прав?

— Та багато, всіх і не перелічиш, — зітхнув старший куди пошлють, дивуючись із чужої цікавості. — Дехто сподівається — як буде живий, то буде й ситий. Дехто живе, як сорока, хто йде — сполохне. Дехто своє життя проживе, як у ступі стовче: ні смаку, ні знаку.

— Атож, ні смаку, ні знаку, — втішився представник вашінгтонської адміністрації з такого порушення прав людини в далекий Яблунівці, яка йому пекла й боліла, бо на тому подільському селі світ клином зійшовся.

Хома, щоб догодити радникові, згадував:

— А то залізе баба у нерет — ні назад, ні вперед.

— Так безнадійно? — посмутнів представник адміністрації. — Хоч круть-верть, хоч верть-круть?

— Еге ж... А то потратить кум силу й спускається на дно.

— Хоч і в прірву? — зблід од жалю й співчуття радник.

— А як страждають ті, в кого вище лоба очі не ростуть! А чи ті, що через голову ніяк штанів не скинуть! А як

трудно отим, що моляться Богу — чорт гнівається, годять чортові — Богові невгодно! Багато всяких порушень, пане раднику, й не тільки серед людей.

Вони розмовляли на березі річки, що хлюпотіла синьою хвилею так, як вода хлюпотить і в Яблунівці. І тут із-за китайського мандаринового дерева появився працівник спецслужби. Від двох попередніх цей відрізнявся тим, що мав хижацький погляд шакала, а не вовка чи гієни. Клацнувши закаблуками, витягнувся, як радіощогла шпигуна-супутника, й мовив:

— Дозвольте доповісти, пане раднику, що до “Щоденного розвідувального зведення для президента” вкралась прикра помилка. Замах на голову Організації Об’єднаних Націй Курта Вальдхайма колишні агенти шахської розвідки САВАК планують провести не о сьомій годині вечора за Грінвічем, а о сьомій годині дванадцять хвилин, коли Курт Вальдхайм...

— Годі! — розгнівано скрикнув радник, і лице його від щирого обурення так розпалилось, що нагадувало перезрілий помаранч.— Прошу не доповідати мені про всякі дрібниці, які інспіруються ЦРУ!

Працівник спецслужби зник за китайським мандариновим деревом, наче недорікуватий вампір, якому несподівано показали осикового хреста, намагаючись тим хрестом пришпилити його до землі.

— Так, ниньки, сидючи вдосвіта в своєму кабінеті, я прочитав у “Щоденному розвідувальному зведенні для президента” про замах на Курта Вальдхайма.— Він поглянув на ручний годинник.— То й що? Замах станеться через десять хвилин, але ж у мене, Хомо, є важливіші справи. Важливіші справи — це ви, Хомо, це щира бесіда з вами... Отже, порушення прав є не тільки серед людей?..

Грибок маслячок, либонь, зрадив, що може відвести душу, що має нагоду самому раднику президента розповісти про болі й страждання, без яких не обходиться у Яблунівці.

— Еге ж, не тільки поміж людей! Свиня у нас бачить небо тільки тоді, як смалять: людям — свято, свині — смерть! Коза не хоче на торг, а якась яблунівська баба на налігач — і силоміць тягне! А то не хочуть кури на весілля, та їх несуть: кому весілля, а курці смерть. Котові жартушки, а миші смертушки. І не до жартів рибі, коли її за зябра зачепили.

— Так, так,— збліднувши, шепотів радник, і вже не гладив свої пишні вуса, а щипав нервово.

— Ще й не таке буває! — не стомлювався згадувати грибок маслючок, бо, видно, на чужині скучив за батьківщиною, потягло на спомини.— Думаєте, у Яблунівці чи по інших селах радий хрін тертушці? Не радий хрін тертушці, а на кожній танцює.

— Який витончений садизм, яка наруга! Це навіть не порушення прав, а єзуїтська інквізиція!

— Ще б пак! — згодився Хома з радником. І нагнувся до чужого вуха, нашіптуючи: — Шу-шу, шу-шу...

— Га?! — мовив радник, немов отой, що на одне вухо глухий, а на друге зовсім не чує.

— А то з совою! Хоч пень об сову, хоч сову об пень! — уже голосніше виповів грибок маслючок.

— А все сові лихо?! — з жахом здогадався радник, бо трапився Хомі з тямковитих.— І ніхто не заступиться, не роздзвонить на весь світ?

— Може, за рудого бога і за перістих людей роздзвонили б, так що? Нема в нас ні рудого бога, ні перістих людей. Так що дзвонить ви, пане раднику!

Із-за підстрижених декоративних кущів, які завдяки мистецькій майстерності садівника нагадували поменшену в розмірах китайську стіну, появився працівник спецслужби. Уже не погляд вовка, гієни чи шакала подарував він старшому куди пошлють, а погляд доісторичного птеродактиля, що випадково опинився в нашій епосі й несподівано здивався з Хомою. Клацнувши закаблуками, виструнчився, наче лазерний промінь, яким надумали промацувати космос. Але радник не дав йому рота розтулити й слово мовити,— ставши з обличчя якимось неприродно марганцево-рожевим, він закричав:

— Та вже знаю, знаю суть оперативного донесення! Знаю, що п'ятьох агентів ЦРУ на чолі з їхнім шефом спроваджено із Саудівської Аравії геть за те, що тиццали носа в таємниці королівської сім'ї, вивідували, на яку ногу встав король Хусейн, чи чхала за обідом королева, чи їв манну кашу спадкоємний принц Фахд. Знаю! Та мені зараз важливіша розмова з Хомою, ніж усі провали агентів ЦРУ і ФБР, разом узятих!

Працівник спецслужби зник за китайською стіною декоративних кущів так, наче в антисвіті. Радник нервово посмикав кінчики пишних селянських вусів, викоханих задля зустрічі з грибком маслючком.

— Кажеш, Хомо, немає кому заступитись, кажеш, щоб я роздзвонив на весь світ? — поспитав.

— Так, пане раднику! Роздзвоніть, хай знають, що в Яблунівці можна здибати чоловічину, в якого одна душа в чоботі, друга в животі, а третя по світу. Роздзвоніть про ту бабу, що сердилась на торг, а торг про те не знав. Роздзвоніть також про тих, що за позичений гріш куплять рака, зварять та юшку з'їдять, а рака продадуть і назад гроша віддадуть.

— Так, роздзвоню! — мовив радник, і в голосі забриніла воля, як бринить сталь, що йде на танкову броню.

Грибок маслючок раптом винувато затупцявся на піщаній стежці, сказав:

— Але ж, пане раднику, моя рідна жінка Мартоха позичала мене за породисту телицю спекулянтці Одарці Дармограїсі — й тепер маємо славу корову, а не лихо.

— Дорогий Хомо, це виняток із правила, а взагалі, хто часто міняє, той без штанів ганяє. А тепер, Хомо, гайда до господині і до гостей, бо заждались.

Неквапливо йдучи понад річечкою та розмовляючи про порушення прав людини у Яблунівці, старший куди пошлють із радником наблизились до просторого моріжка, до такої вільної місчинки, за якою вже білили строгої архітектури корпуси літньої резиденції. А на яскравому смарагдовому моріжку зібралось безліч гостей, щоб пошанувати Хому. Позичений чоловік, несучи в одній руці вудку, а в другій наловлену рибу, спинився в затінку могутньої секвойї, приглядаючись до народу. Лагідно всміхаючись у пишні вуса, радник сказав:

— Пора б уже нам, Хомо, випити по чарці, по парці, та уп'ять по п'ять. Чи не так?

— А я такий чоловік: як візьму, то й вип'ю,— у відповідь усміхнувся грибок маслючок.

— Треба пити чарку до дна, щоб була ще не одна, еге ж? — весело допитувався радник.

— Хто не п'є до дна, той не мислить добра,— відповів Хома.— А хто ж там зібрався у вас?

Пам'ятаєте, як народ проводжав грибка маслючка за океан? Тепер тут, на моріжку біля літньої резиденції, зібралось народу не менше, якщо не більше. В Яблунівці Хому проводжали доярки й телятниці, шофери й трактористи, бригадири й голова колгоспу, бухгалтери й учителі, матері з дітьми, старі баби та діди, навіть каліки, навіть недужі, бо ж їхав Хома не у Велике Вербче, а за

океан, бо їхав за океан не хтось, а Хома! А тут, за океаном!..

А тут, значить, за океаном, пошанувати грибка маслочки зібрався до резиденції зовсім інший народ. Не прийшли (бо їх не запросили) шахтарі чи фермери, робітники сталеплавильних заводів чи автомобільних концернів, поденники чи безробітні, жителі негритянських гетто чи завсідники благодійницьких нічліжок, каліки чи недужі, які не мають чим заплатити за лікування своїх хвороб. А зібрався тут цвіт дипломатичного корпусу, представленого в США.

Зібрались на моріжку як постійні дипломатичні представники, так і тимчасові, направлені для виконання надзвичайних тимчасових місій. Мальовничою групою купчилися посли, нунції та інші глави представництв рівного рангу. В іншій, не менш мальовничій групі можна було роздивитись посланців-міністрів та інтернуні їв. Ще в іншій групі гомоніли різними мовами світу повірені в ділах, акредитовані при міністрах іноземних справ як великих держав, так і малих.

Дружини конгресменів, а також великих дипломатичних тузів зібрались окремим гуртом, а дружини дипломатів нижчого рангу творили свої незалежні мальовничі зграйки, дотримуючись правил протоколу.

Слід, мабуть, сказати й про те, що задля зустрічі з Хомою з Англії прибула численна делегація, до якої ввійшли архієпископ Кентерберійський, лорд верховний канцлер, архієпископ Йоркський, перший лорд казначейства, спікер палати общин, лорд-хранитель печаті, глава геральдичної палати, головний камергер, гофмейстер двору, королівський шталмейстер, герцоги і маркізи, графи й віконті, єпископи Даремський і Вінчестерський, єпархіальні єпископи і статс-секретарі, барони й лорди, кавалери ордена Підв'язки, члени Таємної ради, голова апеляційного суду й хранитель судових архівів, віце-канцлер Палатинатного суду Ланкастера. В цій численній англійській делегації не можна оминати увагою й сузір'я всяких кавалерів, а саме: кавалерів лицарського ордена Чортополоха, ордена святого Патріка, ордена святого Михайла і святого Георгія першого ступеня. А також кавалери орденів: Індійської імперії першого ступеня, королеви Вікторії першого ступеня, Британської імперії першого ступеня. А також попечителі закладів для душевнохворих. А також кавалер-юнкери, старші сини молодших синів

перів, старші сини баронетів, старші сини кавалерів ордена Підв'язки, старші сини кавалерів ордена королеви Вікторії першого та другого ступеня, молодші сини баронетів, ес-квайри.

Французька делегація хоч і менша за англійську, проте значно численніша, ніж інші, тому, либонь, варто сказати, хто входив до її складу. А на зустріч із старшим куди пошлють із колгоспу "Барвінок" прибули члени Національних зборів і сенату, Великий канцлер Почесного Легіону, канцлер ордена Хрест Звільнення, префект департаменту Сена, генерал-комендант Парижа, представники Комерційного суду, Торгової палати й Академічного корпусу, а також повірені суду першої інстанції, нотаріуси, біржові агенти, судові пристави, судові виконавці, агенти по страхуванню від нещасних випадків на морі.

— А ще, Хомо,— провадив далі радник, поглажуючи селянські пишні вуса,— хочуть тебе бачити...

Як відомо, з пісні слова не викинеш, отож не викинеш таких гостей на прийомі у високопоставленого чина, як представники НАТО. Еге ж, еге ж! Організація Північно-атлантичного пакту також прислала своїх представників на зустріч із Хомою, вважаючи, очевидно, що ця акція підніме її політичні дивіденди, що народи світу повірять у її агресивне миролюбство. Із штаб-квартири в Брюсселі спішно прибув один із помічників генерального секретаря НАТО, котрий відав питаннями оборонної промисловості та інфраструктури, а також верховний головнокомандуючий об'єднаними збройними силами в Європі, головнокомандуючий збройними силами в районі Середземного моря, генерали.

Організація Об'єднаних Націй прислала своїх спеціалістів із проблем продовольства та сільського господарства, а також із питань освіти, науки й культури. Були також представлені Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний фонд, Всесвітня поштова спілка, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна спілка електрозв'язку, Всесвітня метеорологічна організація, Міжнародна морська консультативна організація та інші спілки й організації, котрі й не перелічиш!

— Друзі пізнаються в біді,— мовив господар, поплескуючи Хому по плечу.— Як там у вашій Яблунівці кажуть? Зі сліпим дороги не знайдеш, а в лиху годину упізнаєш вірну людину. А в тебе ж ген скільки вірних людей, один вірніший другого!

Люд, що не в службу, а в дружбу зібрався на моріжку перед літньою резиденцією, давно помітив грибка маслючка. Хвиля захопленого гомону пройшла по моріжку, як вітер проходить по верхах листяних зелених дерев.

— Чомусь мені не хочеться,— став маніжитись у затінку могутньої секвойї грибок маслючок.

— Але ж гості зібралися задля тебе! — вигукнув радник, украй пригнічений відмовою.— Мріючи про поїздку, представники НАТО навіть відклали чергове засідання Ради Північноатлантичного блоку. Розкажеш нам про свої враження від Америки, адже вони в тебе прекрасні, я впевнений. Неодмінно засудиш порушення прав людини в колгоспі “Барвінок”. Можеш слово в слово повторити все те, що казав, коли ми здійснювали таку прекрасну прогулянку берегом річки. Крім того, Хомо, на тебе чекають чудові сюрпризи, підготовлені моєю дружиною.

І, щоб спокусити старшого куди пошлють, адник, маючи вишитими рукавами сорочки й трусячи широкою матнею козацьких штанів, красномовно повідав про сюрпризи пані радникової. Вона, шануючи в’єтнамську, чилійську, нікарагуанську, гватемальську, парагвайську, гаїтянську, домініканську та іранську національні кухні, втративши глузд від ніжних почуттів до Хоми, надумала вразити уяву грибка маслючка національними яблунівськими стравами. Не пославши кілька днів і ночей, своїми руками зготувала меживо з баклажанів і меживо з перцю, товченку з картоплі, щучу ікру, короп із медом, завиванець із ляща, завиванець із поросяти, кендюх варений з начинкою, потапці з салом, мачанку, гусянку, ряжанку, ковбасу-задимлянку, задимлянку гусячу, кров’янку. А також борщі на будь-який смак: український з м’ясом, галицький з потрухами, буряковий з грибами, з квашеними яблуками, з карасями. А також юшки: мисливську, горохову з салом, з печерицями й горошком, щучину, затірку, щипанку. Всяку рибу: в’юни з хрінном, бабу-шарпанину з ляща, карасі в сметані, судак, запечений з грибами і раками, лин з капустою, тушкований у сметані судак, судак з печерицями, лящ із хроном та яблуками, крученики з щуки. А ще зготовлено руками пані радникової: полядницю, душенину поспільну, крученики волинські, січеники полтавські, язики з ізіомом, рубці по-українському, верещаку, порося з хроном, кендюх із начинкою, сальник із гречаною кашею, телячий смажений завиванець, курчата в сметані. А ще: варениці з маслом,

з цибулею, з сиром, буцики з медом, лемішку з салом, шулики з медом і маком, сластьони, пампушки, гречаники, присканці, потапці з молоком і медом. І всякі вареники! А ще галушки! І млинці! Узвари, киселі, пінники, бабки, драглі! Пампушки, пухкеники, плетеники, мандрики, пироги, рогалі, обаринки, плетуни, сирники, мантульки, медовики вільшанські, пундики столітні, коржики батуринські, коржики із шкварок, солоні пальчики, вергуни, соложеники, перекладанці, вертуни, бабку з вишнями, тортки жовтоводські, бублики-свистуни, маторжаники! А що вже тоді про напої казати! Спішно привезено великі запаси варенухи, узварцю, спотикача, запіканки, паленки, мокрухи, слив'янки, морелівки, тернівки, малинівки, вишнівки, тертухи, цитринівки, агрусівки, полуничника, мусельцю, горобинівки, меду межигірського, меду старосвітського, меду київського, пива запорозького, пива мошногорського, а також усякого квасу — козацького, запорозького, квасу малинового, лимонного, журавлиного, броварського, хлібного, ягодянки, яблучника, льодку яблучного, шипучки.

Радник, перераховуючи наїдки й напої, покритися рясним потом і, діставши з кишені козацьких штанів мережану хустинку, витер шию, вилиці, чоло. Сказав у розпачі:

— Невже ти, Хомо, не пошануєш працю моєї господині, котра й для мене так не постарається, як постаралась для тебе? Та коли хочеш знати, я навіть допомагав своїй дружині готувати мед межигірський, відмовивши в аудієнції міністрові іноземних справ Італії!

— Цікаво, а як готується мед межигірський? — поцікавився грибок маслючок, похмуро поглядаючи на моріжок, де чинно походжали гості з усього світу, терпляче очікуючи на нього.

— О! — Господар широко зрадів із цікавості позиченого чоловіка, потай сподіваючись, що йому вдасться вмовити конозистого яблунівського колгоспника. — Треба взяти близько шести літрів води, півтора кілограма меду, один яєчний білок...

Радник показував руками, як слід брати воду, мед, як слід розбивати яйце. Далі все це перемішував і варив на легкому вогні протягом години. Добавляв імбир, мускатний горіх, корицю і гвоздику.

— Коли чверть меду уварилась і нагору спливали всі спеції, а мед став прозорим, ми з дружиною зняли його

з вогню й охолодили. Охолодивши, мед процідили в барило, я додав столову ложку свіжих пивних дріжджів, а дружина накрила товстою веретою. Потім я поставив барило біля свого письмового столу, щоб перебродив. А як мед перебродив, тоді я сам забив міцно барило, відніс у холодний погріб і тримав там сім місяців! І тримав там сім місяців, бо знав, що ти нанесеш візит в Америку, що, може, захочеш стати і моїм гостем. Бачиш, як старались, бо чого не зробиш заради радянського дисидента. Отож, Хомо, ходімо пити мед межигірський! Усі хочуть почути, як тобі сподобалась Америка, як ти засуджуєш порушення прав людини в Яблунівці.

Й тут, стоячи в затінку багатовічної секвойї, грибок маслючок знову запитав:

— Пане раднику, а хто такий дисидент, що ви його так глибоко шануєте? Що задля нього в сорочку вишивану і козацькі шаровари зодяглись? Так багато люде́в покликали? Страв і напоїв наготували, а мед межигірський то й самі варили? Чи в мене младенці в голові, чи в мене шовкова борідка, а розуму рідко, чи я такий умниця, що хвалить уся вулиця, а тільки здається, що не за того ви мене маєте на своїй батьківщині.

— Жартуй, Хомо, жартуй: у наш час не знати, хто такий дисидент,— докірливо, як до малої дитини, всміхнувся радник. І — хитрун із хитрунів, ловкач із ловкачів, дипломат із дипломатів! — навіть на поступки вирішив піти: — Той чи не той, а вже пізно тобі переінакшуватись, ходімо, бо народ жде, та й не свиням же викидати стільки наїдків і напоїв.

Хома під тією секвойєю як затявся, як на пеньку став:

— Хто про що, пане раднику, а циган про вівці, так і ви!

— Хомо, впаде мій авторитет не тільки в очах нації, а й міжнародної співдружності!

— Йому кажи — образи, а він каже луб'я! — вже почав гарячкувати грибок маслючок.

— Стануть напруженими стосунки з латиноамериканськими країнами, з чорним континентом, із країнами Карібського басейну, та й Формоза теж така, що її к лісу, а вона к бісу!

— Пане раднику, ви знову з тими ж штанами, тільки вузлом назад.

— Хомо, зжалься наді мною, бо ж маю й шкурницькі інтереси, передвиборна кампанія на носі, а крісло в Білому

домі не сподобається тільки тому, хто ростом з Івана, а розумом з боввана.

— Або ж тому, пане раднику, хто високий аж до неба, а дурний як не треба,— згодився грибок маслючок. І додав розгнівано: — Та скільки можна? Я вам — стрижене, а ви мені — смалене!

— Хоч у коліно землі набий, аби моя взяла! — в розпачі сказав радник. І вже не гладив чи поскубував свої селянські вуса, а висмикував волосинку за волосинкою.— Хоч би причину пояснив, чи що, а то ні з того ні з сього, наче ота баба, з якою й чорт не змудрує.

— Компанія мені не подобається,— похмуро сказав старший куди пошлють.— Я в своєму колгоспі не звик водити дружбу з такими. Ще оті хлопці, може, й нічого — і кавалери ордена Підв'язки, й кавалери ордена Чортополоха, й ордена Бані, чи ордена святого Михайла і святого Георгія. Та й інші... Жіночки, бачу, славненькі наші так у колгоспі не зодягаються, бо хіба вирядишся до буряків чи до худоби, в городню бригаду чи до свиней!

— А все-таки жіноча річ коло припічка,— ввернув радник.

— У вас, може, й коло припічка, якщо у вас такі пари, як миша з волон! — не став суперечити грибок маслючок.— Так от, я водити компанію з усіма не стану. Що мені в колгоспі скажуть, коли довідаються, як я ручкався з НАТО?

— Можуть звільнити з ферми? — поцікавився радник, і навіть співчуття забриніло в голосі.

— Можуть! — сказав, як одрізав, Хома.

— Йі тоді вже ти не будеш старшим куди пошлють?

— Авжеж, не буду! — зло буркнув Хома, себто старший куди пошлють.— У нашому колгоспі не люблять НАТО, в нас поважають інший пакт, підписаний у Варшаві.

— Та я знаю,— гірко сказав радник, і далі вискубуючи волосину за волосиною з вусів, які вже тепер не здавалися ні пишними, ні селянськими, а так, віхтиками, якими й попелу з печі не виметеш.— Мабуть, ти й справді не дисидент. А оті агенти з ЦРУ запевняли мене, що позичений чоловік — це дисидент, внутрішній емігрант у яблунівському колгоспі "Барвінок". Знову свідома дезінформація! Знаєш, Хомо, оте ЦРУ схоже на сліпця, що взяв дзеркало, хоч може на свою вроду подивитись і в воду, правда? Свідома дезінформація, а жере

ця імперія більше п'ятнадцяти мільярдів на рік, отакий колосальний бюджет!

— Еге, жеруть, аж тріскають,— згодився Хома,— й ніхто їм ложкою очей не поре.

— Так, у них душа кривая — усе приймає,— журився радник.

— Що ж вони, ваші агенти, набрехали на мене? — допитувався грибок маслючок. І вилаявся: — А щоб у сирицю вбили оті, що змовляють змови проти Фіделя Кастро, а щоб не було ні добра, ні житла отим, що вбили Альєнде в Чілі, а бодай туди не дійшли й звідтілі не прийшли оті, що наклепали вам, пане раднику, на мене.

— Таки наклепали, на превеликий жаль,— зітхнув радник і, знявши солом'яний бриль, кинув у одчаї за могутній стовбур секвойї.— Наклепали, що ти дисидент, внутрішній емігрант у колгоспі “Барвінок”. А дисидент, Хомо,— це інакомислячий, ось! Це ж, що інакше мислить, ніж усі, про Яблунівку та про колгосп “Барвінок”.

— Та щоб на вас причина вдарила, пане раднику! — розгнівався Хома.— З якої б це причини я став мислити інакше, ніж усі яблунівці та правління колгоспу “Барвінок”? Я мислю разом із усіма, в ногу, так би мовити. Записуйте до інакомислячих когось іншого, а не мене, старшого куди пошлють. Значить, хотіли прийняти мене як дисидента, пошанувати як інакомислячого? Е-е, я зразу нюхом учув — не так тут щось, не ради Хоми тут зібралась отака світова бражка, а заради зрадника. Красно дякую, пане раднику, й будьте здорові, бо мені пора додому. А за наїдками та напоями не жалійте, гості все поїдять... Еге, пора додому! Надивився всякої всячини, матиму що розказувати вдома. А тільки все ваше, пане раднику, для нашого колгоспу “Барвінок” не годиться, ви живіть за своїми звичаями, а яблунівці житимуть за своїми.

— Яка ганебна, яка фатальна помилка ЦРУ! — шепотів радник, доскубуючи останні волосинки з вусів і вже остаточно перестаючи бути схожим на добродушного хлібороба.— А я ж і сорочку-вишиванку зодягнув, і широкі козацькі штани, й поясом шовковим підперезався... Дружина страв наготувала... Діти розучили танець гопак... Я розучив кілька шедрівок і колядок...

І, знетямлений помилкою агентів ЦРУ, а відтак і своєю помилкою, радник заспівав під секвойєю тремтячим голосом, у якого, здавалося, ось-ось забринять сльози:

— По горі, по горі пави ходили,
Пави ходили, пір'я губили.
Красная панна пір'я збирала.
Пір'я збирала, в рукавець клала.
З рукавця брала, віночок плела.
При одній свічці умивалася,
А при другій — утиралася...

Грибок маслючок, зачарований щедрівкою, підхопив, і далі вони співали вдвох — радник і Хома:

— А убравшись, до церкви ішла,
До церкви ішла, як зоря зійшла.
Здибають її пани королі,
Її здибають, її питають:
— Чи ти царівна, чи королівна?
— Ні я царівна, ні королівна,
Батькова дочка, як паняночка.

— Марно розучував,— зітхнув уже зовсім безвусий радник, бо поки вони удвох доспівували щедрівку, вискубав останню волосинку.— Та й прислів'я яблунівські марно засвоював, відмовляючись від зустрічей то з головою Міжнародного суду, то з представниками Економічної і Соціальної Ради при ООН, то з радниками посольств чи повноважними міністрами...

— Бувайте здорові, пане раднику, хай вашому батькові жито родить!

І, гордий та незалежний, навіть не подавши радникові руку на прощання, Хома почимчикував геть. В одній руці ніс вудку, а в другій саджалку з наловленою рибою, бо ж не викидати добро. Безвусий радник, розгублено дивлячись услід грибку маслючку, здавалося, ось-ось почне скидати з себе сорочку-вишиванку та широкі козацькі штани. Море гостей, що зібрались на моріжку перед літньою резиденцією, невміло вдавали, наче не помітили інциденту поміж радником президента і старшим куди пошлють, гомоніли хто про що: й про те, що знову підскочила ціна золота за унцію, й про те, що подорожчав барель нафти, й про Бріджіт Бардо, яка розлучилася з черговим коханцем. Авжеж, базікали про все, тільки не про Хому, хоч найдужче їм зараз кортіло почесати язики про непоступливого й принципового старшого куди пошлють.

І коли той нарешті зник за деревами, пригноблений радник прошепотів:

— Не вдалось, то й хай: сім років мак не родив і голоду не було!

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ШОСТИЙ,

де йдеться про реорганізацію ЦРУ,
до якої спричинилась фатальна
помилка з грибок маслючком, а також
висловлюється певність, що ворожа резидентура
так ніколи й не довідається, що на мислі в Мартохи

Створене для міжнародного шпигунства й підривної діяльності по всій земній кулі, ЦРУ за кілька десятків років прославилось шантажами, убивствами, державними переворотами. Будучи слухняним зняряддям військово-промислового комплексу, “лицарі плаща й кинджала” задушили не один національно-визвольний рух. І раптом — такий провал! І раптом — явна дезінформація, яка поставила радника президента не просто в незручне становище, а й може мати драматичні наслідки в передвиборній кампанії, до котрої він приступив, прагнучи залишитися у Білому домі.

Пам'ятаєте, ходили чутки про Хому, начебто його кандидатура фігурує серед тих, кому буде доручено стати першою сніговою людиною, що добровільно потрапила до рук учених? А також чутка про те, начебто в близькому майбутньому грибок маслючок полетить у космос? Можливо, ці чутки дійшли до ЦРУ перекрученими до невпізнання, й на основі цих перекручених чуток “лицарі плаща й кинджала” вирішили, що Хома — дисидент, внутрішній емігрант у колгоспі “Барвінок”, а тому-то йому видано візу для в'їзду на американську територію! Саме ці неправдиві дані й потрапили до радника, котрий надумав організувати таку грандіозну зустріч із старшим куди пошлють, видаючи себе за поборника прав людини, а Хому — за упослідженого й гнаного. Еге ж, за того, хто б'ється, як риба об лід, у колгоспі “Барвінок”, у кого не було добра зроду, не буде й до гробу, хто робить, а голий ходить.

І раптом — такий провал Центрального розвідувального управління з Хомою! Невдача з Хомою виявилась, мабуть,

тією останньою краплею, що переповнила терпіння радника. Після цього було видано декрет про термінову реорганізацію Центрального розвідувального управління.

В Яблунівці кажуть: на бідного Хому і дерево падає. Але після того декрету можна казати, що через бідного Хому таке дерево, як ЦРУ, не впало, проте загойдалось. Знай наших! Знай нашого грибка маслючка, позиченого чоловіка, старшого куди пошлють!

Закипіла реорганізація. Можливо, в результаті цієї реорганізації роботу політичної розвідки буде налагоджено краще, й радник не гніватиметься, що йому не доповідатимуть більше про визрівання революційної обстановки в тій чи іншій країні земної кулі, як свого часу не доповіли про Іран. Авжеж, можливо, доповідатимуть — і що така революційна буря назриває в Сальвадорі чи Гватемалі, в Парагваї чи Чилі, в Намібії чи ПАР. Можливо, в результаті реорганізації агенти ЦРУ так тонко працюватимуть в Саудівській Аравії, що в Вашингтоні знатимуть про кожен чох короля, про кожне зітхання королеви, про кожну витівку спадкоємного принца Фахда. Можливо, в результаті реорганізації ЦРУ офіційний Вашингтон знатиме також, що сниться англійській королеві, чи будь-кому з кавалерів ордена Підв'язки, чи старшим синам кавалерів ордена Британської імперії першого і другого ступенів.

Та можна не сумніватись в одному... Еге ж, можна не сумніватись у тому, що в результаті цієї реорганізації ЦРУ її агенти ніколи не налагодять так політичну розвідку, щоб достеменно знати, що саме на мислі в позиченого чоловіка Хоми з яблунівського колгоспу "Барвінок", чи його рідної жінки Мартохи, чи навіть спекулянтки і пройдисвітки Одарки Дармограїхи. Хай хоч десять реорганізацій проведуть, хоч сотню разів там міняють шило на швайку чи швайку на шило!

Нам пощастило стати свідками тільки однієї зустрічі старшого куди пошлють із радником президента, і, не покладаючись на американську пресу й телебачення, ми зафіксували всі жести й слова як Хоми, так і представника вашінгтонської адміністрації. Що бачили, як мовиться, те й зафіксували. Так, їхня розлука була драматична, адже кожен не бажав зійти зі свого ідеологічного рубежу — ні грибок маслючок зі свого яблунівського, ні радник зі свого, продиктованого інтересами військово-промислового комплексу. Честь і хвала Хомі! Проте закрадається жаль у нашу душу...

Так, закрадається жаль у душу! Адже зодягнувся радник у солом'яний бриль, у сорочку-вишиванку, у козацькі штани? Адже відростив пишні селянські вуса? Адже готував межигірське пиво, адже розучував колядки й запам'ятовував яблунівські прислів'я? Адже, зрештою, видавав себе за поборника прав людини в колгоспі "Барвінок"? То, розлучаючись із Хомою, чому не передав нікому дружніх своїх привітів у Яблунівку?!

Авжеж, грибок маслючок, будучи в афекті, навіть руки на прощання не подав радникові, повернувся — й гайда подався. Хома є Хома, з нього небагато й візьмеш. Але ж радник!.. Гаразд, ЦРУ підвело, цій шпигунській організації не вперше підводити своє начальство... Але ж міг радник на території своєї літньої резиденції наздогнати Хому й навіть силоміць передати привіт, скажімо, рідній жінці старшого куди пошлють Мартосі! Бо як же це грибок маслючок повернеться додому без привіту від представника вашінгтонської адміністрації?! Дивись, жінка й через поріг не пустить, огріє качалкою по пл чах. Та й декому іншому міг передати привіти — й директорів школи Кастальському, й дідкам Бенері та Гапличку, й спекулянтці та пройдисвітці Одарці Дармограїсі... Жаль, що вони так і не дочекаються привітів од радника.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ СЬОМИЙ,

у якому на авансцену виступає робот Вася,
котрий, лаючись, п'ять нулів множить
на п'ять нулів, отриману суму ще раз множить
на п'ять нулів, а також дебатується питання про те,
чи народна медицина спроможна вилікувати робота Васю

Робот Вася, кібернетичне диво з кібернетичних чудес, працював на тваринницькій фермі колгоспу "Барвінок" і за Хому, й за себе. Хтось би назвав його двійником грибка маслючка, посилаючись на те, що обое були запрограмовані на роботу коло худоби та коло гною. Проте, як ви розумієте, навряд чи комусь пощастило б створити механічну істоту, адекватну старшому куди пошлють, адекватну його працелюбству, лукавству та генію. Хома — феномен, старший куди пошлють не так навіть колгоспу "Барвінок", як тепер уже всієї планети, то чи можна говорити про те, що в нього є двійник, навіть якщо це

робот Вася, справді кібернетичне диво з кібернетичних чудес?!

Робот Вася міцно тримався на ногах, та якось таки послизнувся на гною і впав. Упавши, робот Вася поламав антену, але замість поламаної випустив нову і увімкнув запасний блок. Лічильник випромінювання посилав йому в мозок тривожні сигнали, і, лежачи на мокрій підстилці, робот Вася розгублено кліпав індикаторами, не в змозі підвестись. Він відчував, що після цього падіння щось сталося з його чутливими приладами та надчутливими деталями. Підійшла доярка Христя Борозенна, подала роботу Васі руку, допомогла звестись і показала докірливо:

— Бач, Васю, вже й на своїх ногах утриматись не годен. Ото не треба вчашати до буфетниці Насті й просиджувати в неї всі зароблені в колгоспі гроші.

Й далі розгублено кліпаючи індикаторами, він увімкнув додаткові звукові фільтри, щоб заглушити докірливий голос доярки. Крім того, прибрав шасі і вимкнув найнижчу свою передачу, яка увімкнулась автоматично, коли, послизнувшись, падав. А вже тоді долонями обтріпав штани й мовив:

— Не думай, Христе, що я такий п'яний, аж валяюсь, що я набравився, як п'яниця. З учорашнього дня і макової краплини в роті не мав, бо не хочу, як дід сороківки.

В голові дзвеніло, й робот Вася вилаяв себе за необережність: "П'ять нулів помножити на п'ять нулів, отриману суму ще раз помножити на п'ять нулів!" А що дзвін не минав, то робот вилаявся ще експресивніше: "А матері твоєї ковінька в усі зарубіжні моделі оптимізації розподілу капітальних вкладів!" А що джмелі не переставали густі, робот Вася лайнувся і втретє: "Ідіть к хрінам усі алгоритми вибору, всі допустимі структури, усі значення параметрів, усі задані обмеження, усі критерії якості параметричного простору змінних!"

Доярка Христя хоч і не з роботів, а з живих людей, проте чи вгадала, чи по індикаторах робота Васі прочитала всі його думки, й питає:

— І навіщо ото в п'ять нулів, га? І в зарубіжні моделі оптимізації розподілу капітальних вкладів? І в усі критерії якості параметричного простору змінних?

— Якби не боліло, то не лаявся б,— зізнався робот Вася.— Так на душі, наче між десятим і одинадцятим блоками замкнувся контакт.

— Контакт замкнувся між блоками! — передражнила доярка.— Ото не вчащай до буфетниці Насті!

— Золотенька моя, повір, що не брешу! — по-людському скаржився робот Вася.— Болить! І ретикулярне ядро, де формуються команди, болить... І прилад, де дискретизується час, де відбувається координація й автокореляція... Й з ефекторною послідовністю щось не те...

— Скрипливе дерево два віки живе, а здорове й одного не виживе,— пожартувала Христя, проте й посмутніла, бо втямила, що робот Вася не бреше, що й справді болить, що й справді не ходив до буфетниці.— Ну, якщо в тебе з координацією й автокореляцією щось не так, то чом би й до лікаря не піти?

— Чого мені вештатись по лікарях, я — робот! — гордо сказав робот Вася. І, ступивши крок по фермі, застогнав і рукою за груди вхопився.— А щоб скрутились усі вектори критеріїв і глобальна ціль, щоб побила морока усю сукупність функцій і потік керівної інформації, а щоб світ не світив і сонце праведне не сходило для максимальних ефектів при мінімальних затратах!

— Гі на тя, як ти лаєшся! — захоплено сказала доярка Христя Борозенна.— А від лайок хіба менше кол'єк у грудях коле? До лікаря гайда, треба лікуватись, бо хто робитиме на фермі, поки Хома Хомович не вернувся з Америки?

— Зроду не шукав собі дубового хреста по лікарнях! — гордо сказав робот Вася, а що біль не минав, то вилаявся знову: — А щоб колом стали логістична крива й середній потік інформації!

Обережненько, співчутливо охаючи та зітхаючи, завела доярка Христя Борозенна скаліченого робота Васю до червоного кутка на фермі й тут допомогла йому вкlastись на старенькому пошарпаному дивані. Принесла свіжоздояного молока в склянці, щоб робот Вася закропився, проте від молока недужий відмовився, стогнав голосно:

— Фотоелементи мої ниють, якісь негаразди з нейроноподібною сіткою...

Кожен із яблунівських колгоспників, глянувши на робота Васю, відразу втямив би, що він уже не здатен так, як раніше, перебирати різні варіанти рішень у пошуках оптимального, що йому вже не до снаги одночасна переробка інформації по багатьох і різних каналах, щоб прийняти паралельні рішення. Та й, з усього видать, порушилися кімотронні зв'язки, які вже не забезпечують комунікативних стосунків між ділянками мозку.

Хто тільки того дня трапився на фермі, неодмінно приходив подивитись на хворого робота Васю, що лежав у червоному кутку. Звісно, бо дивина дивна, бо де ще коли вдасться побачити хворого робота! Вони, як правило, безвідмовні, дужі, при здоров'ї, їм не загрожують ні радикуліти, ні цироз печінки, ні тиф, ні туберкульоз, ні гонконгський грип. А тому-то роботам не потрібне медичне обслуговування, їм не виплачується грошова допомога по листках непрацездатності. В санаторії вони не їздять десь там у Крим чи на Кавказ, щоб підлатати нерви або серце.

З уст в уста переказували, що посковзнувся робот Вася на рівному місці. Й треба ж: досі не спотикався, а тут спіткнувся. В яблунівську лікарню йти не хоче і в районну поліклініку їхати також не бажає, бо що там йому допоможе терапевт чи ортопед, хірург чи невропатолог. Розказували колгоспники, що лежить робот на дивані, стогне й лається кризь зуби у якісь там критерії ефективності, у фактори й функціональні перетворення факторів!

Зайшов подивитись на робота Васю й зоотехнік Невечеря. Зоотехнік і є зоотехнік, він на худобі знається, а не на людях, але ж робот Вася не людина, то чом не поглянути? Лице в робота Васі позеленіло, індикатори тьмяно світились. “Еге ж,— подумав зоотехнік Невечеря,— та в нього барахлять не тільки оптичні датчики, а й дальномір, а й система контактних датчиків. Це ж він уже не зможе знаходити свої координати в просторі. Так гепнувся, що й сам до пуття не відає за свої запаси енергії, за температуру двигунів та за стан ліній зв'язку... Слабує й інформаційний зв'язок робота Васі з довколишнім середовищем, себто з колгоспом “Барвінок”.

— А щоб несвітський сором побив оптимальні параметри структури,— бубонів робот Вася, бо йому й пам'ять відбило.— Паралелепіпеди... дискретний характер... цільові функції... єдині критерії... сто факторіал... тисяча елементів... синус, косинус, логарифм...

— Синус, косинус, логарифм? — з недовірою в голосі перепитав зоотехнік Невечеря.

— Брамапутра! — скрикнув робот Вася.

— Брамапутра? — перепитав зоотехнік.

— Критерій оптимальності... максимізація функціональна... межі обмежень...

— Межі обмежень? — намагався втямити те марення зоотехнік Невечеря.

І, звісно, що міг утямити з марення пошкодженого робота навіть такий кваліфікований спеціаліст! Він би зрозумів, якби йшлося про сибірку чи сап коней, про правець чи бруцельоз, про сказ, туляремію, бешиху, ящур. Але межі обмежень чи максимізація функціонала? Критерій оптимальності? Ні, зоотехнік таких речей втямити не міг, бо він спеціаліст іншого профілю.

Народ, заходячи до червоного кутка й співчутливо дивуючись із хвороби робота Васі, всяку всячину торочив. Коли, мовляв, до лікарні чи поліклініки не хоче, коли й зоотехнік йому не зарадить своїм умінням, коли й від ветеринара ніякої помочі не діждешся, то, може, пошукати для робота Васі знахарку чи шептуху, метку бабцю-ворожитку? Але ж у Яблунівці немає знахарок та шептук і по інших селах не чувати. А може, вдатись до народної медицини, полікувати травами, нехай йому халепа! Бач, як він дрижить, цей робот Вася, то, може, проти його нервових болячок прислужився б ряст Маршаллів, себто ряска жовта?.. Апетит у нього кепський, то годилося б понапувати відваром із петрових батогів, себто ци...ррю дикого?.. А якщо в робота Васі рак шлунка чи злоякісна пухлина, а якщо в нього там кишки заболіли, то можна було б до циру вдатись — до такого березового гриба, що росте на корі... А може, в робота Васі завелись паразити? Хай би причастився чемерицею? Говорили й про череду, й кінський каштан, і про царську свічку-дрябчик, і про жаливу, перебирали в пам'яті лікувальну силу ялового золотника, вовчих ягід, жовтого латаття, гадючника шестипелюсткового, черемки лугової, калгана-зав'язника, перстача сріблястого, липуха-дідовника, цибулі ведмежої...

Робот Вася, звісно, слухав усі ці балачки, бо велись балачки в червоному кутку, й раптом, кліпаючи повіками та моргаючи пригаслими індикаторами, сказав:

— Либонь, не допоможе ні мох дубовий моїм мікрофонам, ні вовчі зуби (себто кульбаба) моїм реле, ні баб'ячі прокльони (себто омела) моїм акумуляторам. Щоб я до світа сонця не бачив, коли мені вже не треба йти туди, звідки прийшов. Смерть не розбирає чина — бере колгоспника і робота-селянина.

— Хома ще не приїхав із Америки, а ти вже надумав, поживши довго, померти швидко,— дорікнув зоотехнік Невечеря.— Якось невдобно. Почекай, поки той позичений чоловік повернеться з далеких мандрів додому, а тоді вже

й пропадай ні за копійку. Передаси Хомі трудову естафетну паличку — й гайда, скатертиною дорога.

— А що вдію, коли наспіла пора крутнутись догори черева? — мало не заплакав робот Вася.

— Як там не болієш, але околієш,— обрадував добрим словом зоотехнік Невечеря.— Поки що не вмирай, Васю, прошу тебе як друг, товариш і брат. Аби видужати, мобілізуй внутрішні сили. Адже не пробував мобілізуватись внутрішньо, ні? Ось і дарма, ось і видно, що ти як сьогодні привезений, що ти хоч не в лад, зате широко ступаєш!

— А й справді! — вигукнув робот Вася. Й він вилаявся: п'ять нулів помножив на п'ять нулів і одержану суму знову помножив на п'ять нулів.— І як я раніше не здогадався?.. Бач, хотів удатись до курячої гречки чи нечіпай-зілля, а про невикористані запаси внутрішніх сил і забув! — І робот Вася знову лайнувся в якісь критерії ефективності та суму співмножників, у якісь фактори й методи інтегральних оцінок, а ще в чотири шкали: найменувань, порядків, інтервалів і відношень.

І не встигли всі довкола в червоному кутку отямитись, як робот Вася порожів на обличчі, індикатори його знову наллялись живим розумним світлом. Звівся з дивана, ступив лівою ногою, правою — хоч би що, обидві здорові, наче й не послизався на гною, наче й не збирався віддавати Богу свою механічну душу робота.

— Авжеж,— бубонів радісно, пританцьовуючи,— треба передати трудову естафетну паличку Хомі. Раз узяв — оддай, оддай, коли не твоя...

Й, наче нічого не сталось, робот Вася підтюпцем вискочив із червоного кутка й кинувся мерщій до вил-згрель.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ВОСЬМИЙ,

де розказано про ті смертельні
небезпеки, які чекали за океаном

яблунівського колгоспника, а також про зловороже
посягання ФБР на суверенність особи грибка маслючка

Пригадуєте, що свого часу у Великому Вербчому чи то в Сухолужжі було створено на громадських засадах комітет із програмним завданням: націоналізувати Хому перед поїздкою до Америки? Комітет цей не розпався,

продовжував діяльність у тому ж напрямку, особливо ж активізувався тоді, коли стали ширитись чутки про можливе викрадення грибка маслючка. Авжеж, коли Хому викрадали в Яблунівці і возили силоміць на зустріч із читачами роману “Позичений чоловік”, тим паче можуть викрасти в Америці, де такі акції практикуються здавна. Викрасти старшого куди пошлють можуть із будь-якою метою.

Наприклад, із метою наживи. Підпільний гангстерський синдикат викрадає Хому, а взамін від колгоспу “Барвінок” вимагає колосальну суму, не меншу за награвовані шахом в іранського народу десятки мільярдів доларів. І колгоспові доведеться запускати руку в спільну касу й витрачати зароблені колгоспниками гроші на американських гангстерів, бо інакше вони не віддадуть Хому. А не віддадуть Хому, хто працюватиме в “Барвінку” замість грибка маслючка? Робот Вася — не вічний, може покалічити будь-який блок, а Хома — безвідмовний, вічний, на ньому трималась і тримається робота в колгоспі.

А можуть викрасти і з політичною метою. Еге ж, якесь лівацько-екстремістське угруповання з маоїстськими лозунгами. Викрадуть Хому, щоб шантажувати правління колгоспу “Барвінок” у Яблунівці. Мовляв, що не віддамо доти, поки ви в себе порядки не поміняєте. Й почнуть вимагати, щоб солодким кували, а гірким лікували, щоб усі наші тюті поставили собі полив’яні носи, щоб одне шило, а друге пороло. Звісно, лівакам-екстремістам не вдасться поставити на своєму, бо буде в Яблунівці по-їхньому, але ж оббрешуть перед усім світом, як оті, що прийшли з Борзни та чорзна-що зверзли. І навіть під катуванням грибок маслючок не дасть їм фальшивої заяви, що в Яблунівці всі такі багаті, мов собаки на блохи, що в них ні кола, ні двора, тільки й ходу, що з воріт та в воду, що вони ділять одинадцять груш на дванадцять душ.

Може, завдяки діяльності комітету по націоналізації Хоми як загальнонародного скарбу заокеанські гангстери та терористи й не перейшли від балачок до діла, а зупинились на півдорозі у своїх злочинних намірах: сьак-так, ні втекли, ні піймали.

Агентство Ассошіейтед Пресс передало інформацію про те, що після зустрічі й розмови Хоми з радником президента за грибком маслючком організовано нагляд. Агенти

ФБР навіть не ховались від грибка маслючка, ходили назирці по вулицях, фіксували кожне слово й жест, запам'ятовували, яким саме поглядом він зміряв поліцейського на розі стріт і авеню і як подивився на чорного чистильника взуття десь у трущобах. Агенти передавали Хому з рук у руки — чи то на перегляді нового голлівудського бойовика в кінотеатрі, чи то в ресторані, де офіціанти обслуговують відвідувачів на роликкових ковзанах, чи то під час демонстрації сміттярів. Крім того, їм удалось в отой значок, де зображено довгоногого фізкультурника, що грудьми перетинає фінішну стрічку, вмонтувати підслуховуючий пристрій, котрий ловив як кожен подих грибка маслючка, так і биття його серця. ФБР особливо зацікавилось тим, як і чим Хома дихає за океаном. Такі ж хитрі пристрої наперед ховались до всіх тих предметів, за які він брався: у підстаканник, коли вранці пив чай, у зубну щітку, коли чистив зуби, у ключ від номера в готелі. Агентство Ассошіейтед Пресс висловлювало припущення, що пристрої унікальної конструкції, яким було надано вигляду драже, з'їдено старшим куди пошлють ще в перший день перебування його на Американському континенті, а тому-то ведеться постійний репортаж із нутра Хоми. Завдяки цьому репортажу у ФБР знають про пульс, тиск і швидкість течії крові в його жилах.

Колосальна за обсягом інформація про грибка маслючка, що потрапляла до рук ФБР, може декому видатись неправдоподібною, але ж Ассошіейтед Пресс начебто солідне агентство, а не яблунівська молодиця, у котрої язик — немов литовський ціп: раз по снопу, а раз по току. Отже, в душі не переборюючи сумнівів, спробуймо повірити цьому повідомленню, яке аж ніяк не прикрашає заокеанську дійсність, де людина собі не належить, де немає ніяких у неї таємниць від ФБР.

Впливовий тижневик "Ньюсуїк" виступив із якоюсь псевдовченою статтею. Не варто було б і зупинятись на тій маячні, але йшлося у статті не про когось, а про позиченого чоловіка! Цей псевдовчений на основі начебто зібраних ним достовірних даних доводив, що приїзд Хоми за океан спричинився до різкого збільшення шкідників в американських яблуневих садах. Побільшало попелиці кров'яної, яблуневого пильщика, борошністої роси, яблуневої молі, комоподібної щитівки, плодожерки. Вдаючись до єзуїтски-казуїстичних методів формальної логіки та

надаючи гіпертрофованої ваги зодіаку, під яким народився Хома (старший куди пошлють знайшовся на яблунівській землі під зодіаком Вола), псевдовчений зі штату Небраска доводив, що саме грибок маслючок і винен у різкому збільшенні яблуневих шкідників. Ось, мовляв, який подарунок привезено з соціалістичної Яблунівки для яблуневих садів американських фермерів!

Хай ця стаття ляже до шкатулки курйозів, які супроводжують Хому не тільки вдома, а й за океаном...

Є речі важливіші. А важливіші речі полягали в тому, що створений у Великому Вербчому чи в Сухолужжі комітет по націоналізації Хоми як у воду дивився!

Повідомлення про цю подію спершу появилось у щоденній газеті “Ройял газетт”, що виходить на Бермудських островах (в районі знаменитого “бермудського трикутника”!), а потім передруковане всіма іншими газетами світу, зокрема і районкою. У повідомленні йшлося про те, що в “кадилак”, у якому їхав старший куди пошлють, підкладено бомбу. Бомба вибухнула тоді, коли Хома вже подався з машини до готелю. “Кадилак” розтрощено вщент. При цьому загинув один поліцейський і троє агентів ФБР, що не спускали своїх пильних очей із позиченого чоловіка. В редакціях кількох газет прозвучав телефонний дзвінок. Анонім сказав, що відповідальність за замах на Хому бере на себе лівоекстремістська організація “Ліга захисту євреїв”.

Як бачимо, через чистісіньку випадковість усе обійшлося благополучно для грибка маслючка. А що наклали головами поліцейський і три агенти — така в них робота, отож такий і хліб. А хліб — усьому голова, що й знову доказано екстремістським замахом на Хому, коли “лицарі плаща й кинджала” позбулися своїх голів.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ДЕВ'ЯТИЙ,

де наводиться зміст листа,
надісланого старшим куди пошлють
на ім'я Генерального секретаря ООН

Дійшли до Яблунівки чутки про те, що Хому запрошували взяти участь у позачерговій сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, навіть просили головувати на одному з засідань. Старший куди пошлють із притаманною

йому, як і майже кожному яблунівцю, скромністю відмовився. Хоча, звичайно, на його місці будь-хто інший скористувався б такою нагодою. Авжеж, чому б не красуватись і повеличатися серед такої компанії, як Генеральний секретар ООН, голова Ради Безпеки, голова Міжнародного суду, прем'єр-міністри, міністри закордонних справ, керівники делегацій усіх країн, посли та інша високопоставлена публіка. Та й невідомо, коли ще вдасться поїхати до Америки — якщо робота на тваринницькій фермі відпустить, то, дивись, рідна жінка Мартоха закомизиться й накладе рішуче вето.

Але Хома все-таки відмовився головувати на сесії Генеральної Асамблеї ООН, пославшись на клопоти, яких у нього набралось перед поверненням додому. Мовляв, і гостинців треба купити як багатостраждальній Мартосі, так і названому синочку Хомку Хомовичу, та й іншим односельцям: тому хустку чи портсигар, а комусь і відріз джинсовий на плаття чи, може, один-другий кулек цукерок і пряників. Значить, не став водити дружби з дипломатами найвищого рангу, проте не міг не скористатись такою авторитетною трибуною, як трибуна ООН. А тому-то надіслав на ім'я Генерального секретаря листа. Цей лист умістили на перших сторінках усі газети світу.

В своєму листі грибок маслючок гнівно викривав і нещадно таврував, палко засуджував і справедливо бичував, показував перед усім світом і натхненно закликав.

Гнівно викривав убоге життя бідноти в країнах капіталу. Він своїми очима побачив, що бідному не було гаразду й не буде, що бідному ніхто не подарує, що на нього всюди капле. Потребам бідноти кінця не видно, а в них нема в що й тріски збирати, що в них навіть у постолах гречка родить, що в них сорока у ворони бажає оборони. І це — в найбагатшій країні світу, яка щороку на військові видатки фінансує понад двісті мільярдів доларів!

Грибок маслючок нещадно таврував мілітаристську політику імперіалізму. Коли ото "союзник" навіть свого "союзника" заганняє на слизке, з гряззю змішує, кричить не своїм голосом. За "доктриною Монро" хіба не душилися революції на Кубі, в Панамі, Санто-Домінго, Нікарагуа й Гаїті? І тепер їхня політика — це заглибити у потилицю й нагріти потилицю, потиличниками нагодувати і почубеньків дати. Тому-то діють і вдосконалюються всілякі свинарські комплекси, які готують гарматне м'ясо з густим

фашистським душком для боротьби з національно-визвольними рухами.

Грибок маслючок гнівно засуджував політику расової дискримінації й політику геноциду, до якої вдаються верховоди США та Ізраїлю, ПАР і Намібії, Чілі і Парагваю. Він говорив про той суд сквапливий, що ніколи не буває справедливий, про ту силу, що не знає закону, про ті одні руки, що права пишуть і їх же мажуть. Дожились до такої справедливості, що навіть мислі позивають до суду! Такі звичаї панують у суспільстві, в якому золота швайка мур пробиває, де золото-срібло губу затикає, де золотий обушок скрізь двері відчиняє.

Грибок маслючок справедливо бичував “дипломатію шакала”, коли гвинтівка і долар стають рушіями військових авантур і експансії. Без підпалу й дрова не горять, то хіба не палили “доктриною Трумена”? Військово-промисловий комплекс — це хижий вовк, який про вовче думає, який мекає вівцею, поки не набреде на вівцю, якого хоч і запряжеш у плуг, а він дивитиметься у луг. Гегемонізм і експорт контрреволюції — ось його політика, та віділлються вовкові коров’ячі слізки, поб’ють вовка і баранії слёзи, понесуть вовка так, як він козу носив!

На закінчення свого відкритого листа на ім’я Генерального секретаря Організації Об’єднаних Націй грибок маслючок висловлював тверду впевненість, що з расовою дискримінацією та геноцидом буде покінчено, бо такий невмолимий хід історії: співатиме півень чи ні, а день буде. Йі запанує на землі справедливість і добро, без якого і лихо не родить, настане час, коли добре з добрим і біля стовпа постоять, засвітить зоря, коли добрі вмиратимуть, а діла їхні житимуть.

Та й запрошував Хома всіх приїжджати до Яблунівки. Авжеж, нехай приїде до колгоспу “Барвінок” і Генеральний секретар ООН, і прем’єр-міністри, що позбираються на найближчу сесію, й голова Ради Безпеки, й голова Міжнародного суду, й міністри іноземних справ, і постійні представники при ООН. Тобто — всі! Хай приїжджають, походять по селу, завітають на ферми і поля, посидять за обідніми столами в колгоспників. І, звісно, Мартоха також приготується, наварить та насмалить, напече та насмажить, і Хома виставить для гостей одну-другу пляшку “скаженівки”. Є чим Яблунівці похвалитись — і надоями, й урожаєми. А Будинок культури який! І пісень хай послухають, як дівчата співають у художній самодіяльності,

і танцюристів подивляться, і спортивні змагання. Вільно ходити по всій Яблунівці скрізь, навіть якщо голова Міжнародного суду запрагне навідатись до пройдисвітки і спекулянтки Одарки Дармограїхи — будь ласка! Може, хтось захоче позичитись на тиждень чи місяць — будь ласка! Зокрема, й на такому факті можна пересвідчитись, що порушень прав людини в Яблунівці нема: хочеш — позичайся, хочеш — ні!

Лист Хоми закінчувався вираженням світлої віри в те, що в несправедливому капіталістичному суспільстві не за горами той час, коли правда вийде наверх, як слива з води, що буржуазні політики на краденій кобилі далеко не зайдуть, що майбутнє за тими, хто зараз гірко заробляє, та солодко з'їдає!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТИЙ,

де переважно мовиться

про марнославство яблунівського листоноші

Федора Горбатюка, заклопотаного відповідністю субординації в ООН із субординацією в колгоспі “Барвінок”

Лист грибка маслючка до Генерального секретаря ООН знайшов одразу схвалення та підтримку не тільки в усьому світі, а й у Яблунівці. Загальні колгоспні збори для обговорення листа і вираження підтримки не скликали, проте багато розмов точилось на фермах і полях, у колгоспній конторі, у кожній хаті. Авжеж, у нас є що показати, є чим похвалитись. І, звісно, є чим прийняти гостей, як то мовиться, є хліб і до хліба: всякі там рубці по-українському, верещаки, свиняча поребринка, варенуха та й пиво межигірське, бо якщо радник президента здатен наготувати пива межигірського, то яблунівська самогонниця Вівдя Оберемок тим більше! І потанцюємо для вас, і поспіваємо, коли захочете переконатись і в тому, що права людини в “Барвінку” — це насамперед права і обов'язки колгоспника.

Проте великі сумніви серед яблунівців посіяв знавець міжнародного дипломатичного церемоніалу листоноша Федір Горбатюк. Він сіяв ці сумніви скрізь: чи з поштарською сумкою на садибу заходячи до людей, чи на вулиці, чи в сільській бібліотеці. Листоноша не стомлювався торочити про те, що скрізь найголовніше — субординація, себто

старшинство. У “Барвінку” як? Спершу голова колгоспу, потім старший бухгалтер, старший агроном, агроном, зоотехнік, ветеринар, бригадир, ланковий, завфермою, знатна доярка, знатний механізатор і т. д. Так само в ООН строго дотримується порядок старшинства: голова Генеральної Асамблеї, Генеральний секретар ООН, прем’єр-міністр, заступник голови Генеральної Асамблеї, в ранзі міністрів іноземних справ або членів кабінетів, голова Ради Безпеки, заступники прем’єр-міністрів або заступники голови Ради Безпеки, міністри іноземних справ і т. д.

Листоноша говорив квапливо, наче наваривши та напикши, тепер розкидав і варене, й печене. Мовляв, коли в “Барвінку” своє старшинство, а в ООН — своє старшинство, то годиться одне старшинство узгодити з другим старшинством. І все тому, що зустріч у Яблунівці має пройти за протоколом, а міжнародний церемоніал — є міжнародний церемоніал. Це вам не школа передового досвіду, де спілкуються як попада. Ну, гаразд, голову колгоспу прирівняємо до голови Генеральної Асамблеї, старшого бухгалтера яблунівського колгоспу — до прем’єр-міністра якоїсь країни в Карібському басейні, старшого агронома — до заступника голови Генеральної Асамблеї в ранзі міністра закордонних справ однієї з центрально-африканських країн. А до кого прирівняєш агронома? Треба, значить, до голови Ради Безпеки?

Оченята в листоноші злякано й прудко бігали, як два шевці наввипередки з чобітьми на місто.

— А зоотехніка, значить, прирівнювати до заступника голови Ради Безпеки?

Погляд у листоноші був безпорадний, метушливий, як миша, що вискочила з борошна.

— А ветеринара, значить, до міністра іноземних справ?

І шоки, які трусились у листоноші Федора Горбатюка, й перекошений рот, і клинцювато скривлене підборіддя наче так і хотіли сказати: “Здрастуйте, індики! Я ваша сваха”. Листоноші заперечували, мовляв, міжнародного скандалу не станеться, на такій зустрічі кожен хай зостається сам собою — знатний механізатор хай зостається знатним механізатором, а голови Консультативних комітетів із адміністративних та бюджетних питань, Комітету по внесках і Адміністративного трибуналу хай зостаються самі собою. Проте ці докази (найдужче заперечували дід Гапличок та дід Бенеря, що, палячи козячі ніжки увечері на колодках, на дипломатичному церемоніалі собаку з’їли)

не впливали на листоношу Федора Горбатюка, ще дужче розпалювали його страхи й побоювання. Мовляв, добре, що Хома, за океаном будучи, запросив до Яблунівки таких гостей, та чи приймемо на належному рівні, чи не пришиємо кобилі хвіст, а в кобили і свій довгий?

Пусти вуха межі людей, то багато почуєш. Отак і яблунівці: пустили одні яблунівці свої вуха поміж вуха інших яблунівців — і почули! І почули, чому такі страхи опосіли Федора Горбатюка, зізнався він поміж теплої компанії у буфетниці Насті. Виявляється, ніяк не міг утямити чоловік, хто ж він, листоноша, за старшинством у Яблунівці? Після кого і перед ким? Бо й він же мав на яблунівській ієрархічній драбині посідати цілком певне місце — після когось і перед кимось! Скажімо, після завклубу чи завбібліотеки. Скажімо, перед директором школи чи перед секретарем комсомольської організації колгоспу. Скаржився у буфеті п'яній компанії:

— Бачте, немає в нас такого порядку, як в ООН, а надумали обійматися з ними та цілуватися! А може, я теж хочу з кимось обійнятися та поцілуватися за протоколом, але ж бо не відаю, з ким. Немає порядку в нас! Може, догадаюся, з ким обійматися, як отой цуцик, котрий догадався вже тоді, як хвіст одпав?

Листоноша Федір Горбатюк потай підозрював, що його ранг у Яблунівці відповідав би під час цієї вікопомної зустрічі колгоспників із дипломатами рангу голови ВПС, себто Всесвітньої Поштової Спілки. Оскільки ж із його, листоноші, старшинством діло було таке заплутане, оскільки ж найближчим часом туман не мав розсіятись, бо безтурботному правлінню колгоспу ні свербіло, ні боліло, воно в ус не дуло і вухом не вело, — то як йому було не переживати, як йому було не потерпати? А що, як відшиють від обіймів із головою Всесвітньої Поштової Спілки, услідять яблунівського листоношу неповагою? Е-е, треба перехреститись ще до того, як грякне і дощ за шию поллється!

Ех, Федоре, нам би ваші турботи! Нам би ваші турботи — й ми б стали схожі на отого вола, якому голова не боліла, коли корова теля родила...

Та забудьмо листоношу з його марнословними клопатами, бо прийшла в Яблунівку міжнародна телеграма з-за океану від старшого куди пошлють. І хоч приніс Мартосі телеграму таки листоноша Федір Горбатюк, проте забудьмо про марнославця, бо того потребує хоча б зміст телеграми.

Хома повідомляв: “Хто в світі не бував, той і дива не видав, а кілько світа, тільки й дива. Дома рука й нога спить, а в дорозі й голова не дрімає. Та вже пора волочити вовчого хвоста, бо не коні нам запрягати й не на возі кластись. Нема науки без муки, як нема муки без науки. Тепер я учений, та недовчений, непровчений, нетовчений. Всюди добре, а дома найліпше. Або будемо на Русі, або пропадемо усі, бо кожен край має свій звичай, і який народ, такі й порядки. Мабуть, у лісі щось велике здохне, коли я в Яблунівку повернусь. Зоставатись не збираюсь, хоч, може, завтра тут повечеряю, корова отелиться — молока нап’юсь. Нехай удруге до них піп із кадилом прийде, а не я. Миліша Мартошка-душка, аніж чужа подушка. Цілую. Хома”.

І тепер уже всі знали, що грибок маслючок не за горами, бо він такий скорий, яких і чорти не беруть!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ПЕРШИЙ,

у якому сказано про відвідини
районного стоматолога, про феномен комірника
із села Чудви, а також про феномен чередника з Аргентини

Радіобіологічні та телебіологічні мої здібності, як ви правильно зрозуміли, підупали на силі саме тоді, коли Хома розлучився з радником президента, котрий у розпачі прошепотів: “Не вдалось, то й хай: сім років мак не родив і голоду не було!” Про подальші події я спільно з яблунівцями та зі світовою громадськістю довідувався з преси, яка докладно писала про реорганізацію ЦРУ, спричинену провалом із грибком маслючком, і про можливе викрадення старшого куди пошлють, і про цілодобове стеження за ним агентів ФБР, і про шпигунське стеження за роботою внутрішніх органів яблунівського колгоспника, й про невдалий замах, коли в “кадилак”, де їхав Хома, підклали міну. А знаменитий лист позиченого чоловіка до Генерального секретаря ООН друкувався в газетах.

Радіобіологічні та телебіологічні здібності тепер майже не давали ніякої інформації, яка стосувалася б Хоми. Кажу “майже”, бо на вулиці чи в сільській чайній, де я снідав вермішеллю з консервованими сардинами в томатному соусі, мене раптом пронизував зубний біль. Я хоч і кривився від зубного болю, проте радів (нарешті

налагодиться контакт із Америкою, звідки я почерпну свіжі дані про грибка маслючка, про останні дні чи години перебування його на далекому континенті), проте біль раптово минав. Я встигав почути в своїй голові хіба що джаз-банд, у якому своєю голосною грою виділявся тромбон чи саксофон, встигав побачити якусь бліду картинку (бій півнів на заштатній фермі чи гусеницю танка на безмежному танкодромі десь у пустелі в штаті Невада) — й тоді біль раптово минав, а разом із болем і звуки та візії світу, який так і не міг пробитись до моєї голови аж у Яблунівку.

Особливо ж мені кортіло побачити відліт Хоми з аеропорту імені Джона Кеннеді. Вже не сподіваючись, що зубний біль повернеться сам собою, я вирішив удатись до послуг районного ескулапа. Й оскільки районний ескулап не квапився в Яблунівку, щоб своїм хитромудрим мистецтвом лікування завдати сподіваних мук, я сів на свою “Волгу” й подався до цього Магомета від стоматології.

— Ось і ви! — здивувався стоматолог, і його непевна зовнішність людини, якій можна дати і сорок, і п'ятдесят років, відобразила і страх, і цікавість водночас.— Ну, ну, розповідайте...

Нічого не приховуючи, не применшуючи й не перебільшуючи, я розповів про всі напади зубного болю, який мене терзав у Яблунівці.

— А тепер? — плюсклим голосом поцікавився стоматолог.— На що скаржитесь? Що болить?

— Усе болить,— не кліпнувши й оком, збрехав я.

І тоді, не спускаючи з мене бляклого погляду бляклих очей, стоматолог наказав сісти в зубопротезне крісло. Зацікавлений таким екстраординарним пацієнтом, він почав своє знамените обстеження, якого я не проходив раніше ні в нього, ні в будь-якій столичній поліклініці.

Очі районного стоматолога, коли він відривався від спеціального апарата, в своїх бляклих водах народжували якусь підозру, якесь гостре здивування.

— О! — тільки й мовив районний ескулап, знову приліпившись до медичного апарата, як п'явка до тіла.

Значить, до апарата прилип, як до тіста сліпий Пилип, і давай роздивлятися цілі зуби та зуби вставлені, а також дупла, що появились у живих зубах. А потім каже:

— Колись у дитинстві оперувалась нижня щелепа, коли там виросла пухлина?

— Оперувалась,— відповідаю.

— Вас виписали зі стаціонару з ортодонтичним апаратом?

— Ага, з ортодонтичним апаратом,— відповідаю.

— Згодом, коли хворіли на карієс зубів, проходили диспансеризацію?

— Проходив,— відповідаю.

— Ага, значить, тоді в таблетках ви споживали фторид натрію,— каже глибокомудро.— А також таблетки, які в своєму складі мали сульфат цинку. І гліцерофосфат кальцію.

— Очевидно,— мовив я непевно, бо тепер важко було пригадати, які саме таблетки доводилось ковтати в далекому дитинстві, коли хворів на карієс.

— Чи не можете похвалитися струсом мозку у рожевому віці?

— Можу похвалитись і струсом мозку,— відповідаю.— Коли грав із хлопцями у футбол. Ох і загили ж мені бутсою в обличчя! Із рваної рани кров так і юшила...

— Еге ж, значить, грубі келлоїдні рубці та рубцеві деформації,— глибокомудро сказав районний стоматолог, усе глибше проникаючи, напевне, в якусь таємницю.— А також кісткові деформації, порушення прикусу... Лікували вас масажем, парафіновими аплікаціями, електрофорезом лідази... І колись ви казали, що мали перелом нижньої щелепи?.. Значить, вдавались не до пластмасових шин, а до дротяних.

Слухаючи всі ці міркування районного стоматолога, я почувався ні в сих ні в тих, наче ота пришалимонена жаба, якій Бог не дав хвоста, а то б вона всю траву потолочила. Хотілося б випростатись, як семисотній верстві, та як ти випростаєшся, коли прийшов до стоматолога по зубний біль, а стоматолог не квапиться з лікуванням. Невже не відновляться мої радіобіологічні та телебіологічні здібності, невже я так і не стану свідком останніх годин перебування Хомі за океаном?

— Славно ваші зуби та вас поморочили, еге? — питає районний стоматолог.

— Та куди вже краще! — відповідаю з серцем.

— Маєте стільки вставних! Три золотих! — сказав захоплено.— Тепер, коли відбувається девальвація грошей у всьому світі, а золото щодня підвищується в ціні, ви з кожним днем дорожаєте й дорожаєте, скоро вам і ціни не складеш.

Він іще й кепкує, оцей чоловічок непевної зовнішності! Його, такого сіренького, хоч родзинками нагодуй, то він зостанеться сіренький,— глузує! Єдина прикметна риса в нього — це капловухість, так оцей капловухий виявився тією людиною, що догори щетиною!

— Хоч губи набиті, так хоч пупків у житті наївся,— відповідаю прикро.

— А два зуби у вас платинові,— каже стоматолог.— Значить, дороженький, міжнародна інфляція вам тільки на користь. Дивіться, не виїжджайте за кордон, бо там пограбують, наче ви якесь сховище із золотими та платиновими зливками.

І кожне слово в нього убралось у хитреньку усмішечку, наче свиня у ворох. Ну, думаю, од свинячого полку не буде толку, свиню святи, а вона в грязюку лізе, свиня свинею і пропаде.

— Один зуб у вас залізний,— каже стоматолог.— Тут уже довго доведеться чекати, поки на земній кулі вичерпаються природні ресурси, щоб залізний ваш зуб став дефіцитною сировиною й підскочив у ціні.

Теревенить і теревенить, замість до діла братись, а я, бач, сподівався із жука меду їсти. Куди це він манить мене своїми балачками, наче горобця на полівку?... О, розсівся цей капловухий за столом, підпер долонями підборіддя й сміється бляклими, як осінні небеса, очима. Лишенько, хай би вже калічив мене своїм зубопротезним мистецтвом, бо інакше я не побачу й не почую Хому за океаном!..

— Ваш випадок — другий у моїй практиці,— раптом сказав районний ескулап, не спускачи з мене пильного погляду.— Зізнайтесь, які радіостанції і телестудії ви ловите?

В один дух я зірвався з зубопротезного крісла: чому це капловухий так сказав, неначе у воду глянув? Адже я сподівався його ошукати, наче отого чорта, з якого хотіли куштувати м'яса, кинути в окріп, а він утік!.. Наче голублю вдарив по голові, наче я мушу тепер із тюрми та на шибеницю йти. А стоматолог усміхається хитромудро й каже:

— Та чого ви схопилися з крісла, сідайте... Мій перший пацієнт розказував, що ловить радіостанції Бі-бі-сі, Москву, Київ. Цей чоловік і досі працює комірником у колгоспі в Чудвах. Усе життя скаржився на зубний біль, лікувався, тепер носить протез замість нижньої щелепи.

Два роки тому здатність чути радіостанції несподівано втратив.

Жартує? Кепкує? Глузує? Якимось чином довідався про мої радіобіологічні й телебіологічні здібності? Але ж про свої зв'язки з Америкою я не обмовився нікому жоднісіньким словом! А може, районний стоматолог і є отим ворожим резидентом, який не зуби лікував, а начиняв рот надсекретною апаратурою, використовуючи мою суверенну особу в шпигунських цілях? І, розгублено тримаючись рукою за зубопротезне крісло, я тепер глянув на цього медика зовсім іншими очима, і його невиразна зовнішність невиразної людини видалась по-зłodийському хитрим маскуванням. Авжеж, маскуванням, яке мало сприяти його розвідувальній діяльності. Агент ЦРУ! Можливо, саме він збирав дані про старшого куди пошлють і передавав за океан, дані виявились неправдивими, тому-то так був посоромлений радник президента під час зустрічі з Хомою.

Можливо, зараз переді мною в районній поліклініці і сидів той, хто спричинився до чергового провалу шпигунської організації, той, із кого почалось! Думки крутились у голові, мов шершні. Я вкотре пошкодував, що вчасно не звернувся до компетентних органів, зокрема до начальника районної міліції товариша Венеційського, й щиро не зізнався в своїх несподіваних здібностях, і тоді моя вина була б не така велика. Адже я не тільки невинна жертва, а й мимовільний поплічник оцього плюгавого стоматолога-резидента. Ще не пізно бігти куди слід, бити на сполох, щоб розгромити вороже гніздо, щоб виявити всіх його агентів! Це ж треба так розкубитись: якщо не під крилом, то під боком у самого товариша Венеційського!

— Заспокойтесь,— мовив районний стоматолог.— Таке явище хоч і унікальне, проте до смерті не веде. Не знаю, чи піддається лікуванню, проте з часом минає, як минуло в комірника із села Чудви. Й два роки не спостерігалось ніяких рецидивів. Так само пройде і в вас, можливо, саме тоді, коли замість однієї з щелеп доведеться поставити протез.

— Сподіваюсь, протез ставитимете не ви,— сказав йому зле, як ворогові.

— Я сподіваюсь так само,— не зостався в боргу стоматолог. І, зобразивши на невиразному обличчі невиразну усмішку, спитав: — А які радіостанції і на яких хвилях ловили ви?

— Всякі,— відказав непевно. Й додав погрозливо: — Про це я доповім там, де слід!

— Зрозуміло,— мовив стоматолог, тарабанячи пальцями по столу.— Тільки не слід нервувати.

— Може, ви поясните причину цього явища? — запитав я, сподіваючись вивідати якісь таємниці діяльності цього стоматолога-резидента.— Адже все почалось тоді, коли за лікування моїх зубів узялись ви.

Я не збирався розповідати ні про ті радіостанції, музику яких приймала моя голова, ні про майже систематичний зв'язок із Америкою, де старший куди пошлють мав стільки зустрічей і пригод, свідком яких мені пощастило стати. Крім того, я побоювався за своє життя. Тепер, коли я майже викрив його, районний стоматолог постається ліквідувати мене. Очевидно, запропонує знову сісти в зубопротезне крісло... Можливо, вихопить із шухляди столу безшумний пістолет... А ота масивна авторучка, що лежить на підвіконні, часом не секретна вогнепальна зброя?..

— Бачите, я не спеціаліст ні з радіотехніки, ні з телебачення,— уникливо сказав він.

Еге, це не той, у кого розуму багато, та вдома не ночує, і не той, що носить баранячу шапку на баранячій голові! Так і знав, що почне виляти хвостом і викручуватись... А може, отой татарський загін, що навесні хотів полонити мене під Яблунівкою, навіть шовковий аркан накинув на шию, організовано не кимось, а саме оцим стоматологом-резидентом? Може, отой гітлерівський офіцер, із яким довелося зіграти під дулом пістолета партію в шахи, теж у тісному зв'язку з оцим капловухим лікарем?

— Ні з радіотехніки, ні з телебачення,— по паузі повторив.— Я тільки стоматолог. Проте я не міг не міркувати над феноменом чудвинського комірника, як тепер не можу не міркувати над вашим феноменом. Подібне явище — унікальне...

— Ще б пак! — вихопилось у мене.

— Подібний випадок досі трапився лише в Аргентині з одним чередником, що пас худобу в савані. Аргентінський чередник також із дитинства страждав на зуби, також лікувався і також чув у своїй голові голоси радіостанцій, що працювали на різних хвилях. Про аргентінця писали, як про феноменальний курйоз... Аргентінський чередник,

чудвинський комірник, а тепер ось ви... Зіставивши деякі дані, я дійшов висновку, що такі випадки — не курйози, а закономірність у наш час.

— І чим ви пояснюєте таку закономірність? — нетерпляче поспитав я як заінтересована сторона.

— Я дійшов ось якого висновку,— повторив районний стоматолог, зводячись із-за столу й повільним рухом правої руки беручи з підвіконня авторучку, яка мені здалася секретною вогнепальною зброєю. Я заціпенів у передчутті пострілу й близької своєї загибелі. Задумливо покрутивши авторучку між пальців, стоматолог поклав її назад на підвіконня. Сказав: — Лікуючи вас із дитинства, вашу голову починали всякими металами. Ваші нижня та верхня щелепи обертались на склад фториду натрію, сульфату цинку, гліцерофосфату кальцію та інших елементів... Також струс мозку в найрожевіші роки існування. А тепер ось — три золотих зуби, два платинових, один залізний... Крім того, кілька дупел, систематичні напади болю...

— Куди ви хилите? — знову зірвалось нетерпляче з мого язика.

— Хилю ось до чого... Очевидно, метали, якими починали вас досі й продовжують начиняти тепер, обернулись у вашій голові на унікальну детекторну систему. Ця ваша детекторна конструкція — живий радіо-телетранзистор, де є свої конденсатори, трансформатори, колектори, індикатори, кінескопи, контури і так далі. Розумієте, ви — комбайн! Але таким комбайном ви могли стати не просто завдяки захворюванню на зуби та лікуванню, а ще й через те, що звивини кори головного мозку у вас також неординарні. Очевидно, слід брати до уваги особливості свідомості і підсвідомості, генетичний код, специфіку фізіології. Не слід скидати з рахунку й зодіак, під яким народились.

— Навіть зодіак? — вирвалось у мене.— Значить, сузір'я Вола також вплинуло?

— А ви ж думали! — повчально проказав районний стоматолог.— Тут важлива кожна дрібниця, а вплив зодіака — не з маленьких дрібниць. Можливо, ви випромінюєте ультразвуки! Прекрасно знаєте, що, вдаючись до високих частот, дельфіни в морях та океанах розмовляють між собою, обмінюються інформацією. Так само кити, кажани, комахи... Звичайно, у вашій голові

утворилось й електромагнітне поле, без якого ви б не стали таким феноменом... Повторюю, я не спеціаліст із радіотехніки, кепсько знаюсь на принципах дії телебачення, я звичайний зубний лікар, тому мені важко зрозуміти й пояснити цей феномен. Ви живете в столиці, зверніться до столичних фахівців, а також до кібернетиків, до людей, що працюють в електроніці. Не сумніваюсь у тому, що вашу хворобу слід вивчати комплексно й діагноз здатні поставити вчені, що є спеціалістами з найрізноманітніших галузей знань. Я ж, бачте, не володію такими різноманітними знаннями. Тому відмовляюсь від подальшого лікування ваших зубів. Їдьте в Київ чи в Москву.

Так сказавши, районний стоматолог знову взяв автоматичну ручку з підвіконня, і знову в мені пробудився страх, хоч, може, й слабкіший, ніж перше. Так і не вистреливши в мої груди з цієї секретної зброї, стоматолог сховав її до шухляди в столі. Й сказав:

— Еге ж, їдьте в Київ чи в Москву зі своїми хворими зубами, з підпільними коливальними контурами, діодами, анодами, тріодами, опорами. Лікуйтесь! Тепер ви, либонь, працюєте тільки на одному каналі? Згодом, коли замість нижньої чи верхньої щелепи вам поставлять протез, може, працюватимете й на двох чи трьох каналах. Ви — загадка фізіології й техніки, трудно вгадати, піде лікування на користь чи на зло.

Приголомшений почутим і пригноблений пережитим, я зусиллям волі відірвав руку від зубопротезного крісла. Востаннє глянув у бляклі, як осінній туман, очі районного стоматолога, в якого капловухість була найпримітнішою рисою. Коли йшов до дверей кабінету, зовсім не боявся, що раптом у спину мені прогрімить постріл із вогнепальної авторучки чи іншої зброї. Стало зрозуміло, що невиразний цей лікар не міг бути завербованим агентом ЦРУ, інакше б він не розкривав своїх карт, не розказував би про аргентінського чередника й чудвинського комірника, не посилав би в Москву чи в Київ для комплексного обстеження спеціалістами в багатьох галузях знань.

Сівши у "Волгу", подався у Яблунівку. В голові — хоч би сигнал якоїсь радіостанції, хоч би шерех атмосферних розрядів. Тихо й пусто. І я щиро пошкодував, що вже не побачу Хоми за океаном.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ДРУГИЙ,

де мовиться про те, що до Яблунівки
добився мандрівний гіпнотизер, про которого
колись довідається вся мисляча Європа, а також
змальовано картину колективного сну в колгоспі "Барвінок"

Гастролюючи по району, навідався і до Яблунівки мандрівний гіпнотизер. Дозвіл на проведення своїх сеансів гіпнотизер мав не тільки від обласного та районного відділів культури, а й від районного управління сільського господарства, а й начебто від самого начальника районної міліції товариша Венеційського, хоч добре всім відомо, що ні управління сільського господарства, ні міліція досі ніякого відношення до гіпнозу не мали. Гнучкий, як очеретина на вітрі, і худий, наче він був серед в'язнів Освенціма й по нинішній день не відгодувався, гіпнотизер усіх вражав своєю зовнішністю. Розпатлане волосся на голові нагадувало вороняче гніздо, з якого ось-ось має вивратись чорна захарчована птаха з пронизливим карканням. Темні очі нагадували вуглики, що не тліють, а палахкотять пекельної сили вогнем, який, либонь, зрідні тому вогню, що тримають чорти у пеклі під казанами зі смолою. Тонкогубий рот то стискувався до розмірів маленької дучки, у яку й бджола не влетить, а то розтягувався аж до вух, утворюючи отвір, у який могла б шаснути лисиця. Гіпнотизера можна порівняти з чорногузом, котрий начебто занепокоєний близькою небезпекою й чекає її звідусюди, ось-ось пострибає хутчіше, зірветься на біг і, гойднувши крильми, полетить. Коли гіпнотизер уперше пройшов по вулицях Яблунівки характерною своєю ходою чорногуза, стрічні жінки чомусь захвилювалися, стривожились, і всі відчули дразливий та млосний холодок у грудях. Колгоспникам здавалось, що пронизливим поглядом гіпнотизер проникає не тільки в їхні душі, бачачи там високе й дрібне, благородне й нище, а також читає, наче сторінки книги, їхнє минуле життя, а також читає майбутнє, й немає для нього ні загадок, ні таємниць, ні секретів.

Нанісши короткий візит ввічливості голові колгоспу "Барвінок" Михайлу Григоровичу Диму в конторі правління, гіпнотизер сказав:

— Зважте, я маю ексцентричну уяву, завжди екзальтований, за натурою — аскет. Сьогодні мене знають лише колгоспники кількох областей, та скоро про мене

довідається вся мисляча Європа. Я геніальний фізіономіст. Придивившись до силуету чи профілю, до ротів та очей, до вух, носів та підборідь, я здатен прочитати людську вдачу. Не дивуйтеся, я маю містичний нюх, який здатний досягнути все. Я можу судити про особистий морально-етичний кодекс людини з того, якої довжини в неї руки — до колін чи за коліна. Чоловік хоробрий чи страхопуд — про ці риси я можу судити з того, яке саме в нього волосся на голові — щетинисте чи ні. Про довговічність і силу людську я можу довідатися з того, де в людини пуп на животі — посередині чи вище. Ваш широкий рот, Михайле Григоровичу, свідчить про те, що ви хоробра людина.

— А й справді я був хоробрий на фронті! — зрадів почутому голова колгоспу.

— Я визначаю людську вдачу по скронях, лобах і щоках. Голоси також виказують мені таємниці людської душі. Той, хто весь час крутить головою, видає мені свою вдачу з головою. Ямка на підборідді говорить ой як багато! А також вена на лобі, а також низькі чи високі брови. Зовнішність зовсім не оманлива, зовнішність не перестає розказувати про людину.

— А де ви набрались так багато знань? — поцікавився Михайло Григорович.

— Я черпав свої знання в траві, в слові, в камені, — загадково мовив гіпнотизер. — Я зриваю маски і мімікрію, мені до снаги розуміння найтонших підтекстів.

— Ну, в Яблунівці маски та мімікрію зривати не треба, в селі такі не водяться, — задумливо мовив голова колгоспу. — Звісно, зустріньтеся з трудящими, погомоніть про своє ремесло, а вони перед вами позвітують за свої здобутки. Бо маємо чим похвалитись.

І голова колгоспу "Барвінок" усміхнувся вдоволено. Йому, звичайно, хотілось, аби гіпнотизер прочитав, як відкрити книжку, не одного з яблунівців. Хоч сам і не гіпнотизер, проте, не хвастаючись, може кожному заявити, що вміє читати колгоспників не згірше, ніж мандрівний гіпнотизер. І не за довжиною рук (до колін чи за коліна ті руки), а за їхньою працьовитістю. Й не по тому, де в колгоспника міститься пуп (серед живота чи вище живота), а по тому, надриває чи не надриває він пупа в ім'я загальної справи. Проте хай виступить перед яблунівцями оцей перелітний маг, про якого згодом знатиме вся мисляча Європа, хай продемонструє своє мистецтво. То

більше, що є дозвіл районного та обласного відділів культури, а районне управління сільського господарства і сам начальник районної міліції товариш Венеційський не заперечують. Та й коли ще в Яблунівку навідається якийсь гіпнотизер чи маг!

Прощаючись, гіпнотизер подивився на голову шановного голови колгоспу довгим і проникливим поглядом, що той аж здригнувся. Тим чіпким, магнетичним поглядом гіпнотизер обмацував череп Михайла Григоровича, намагаючись по характерних випуклостях, шишках і вм'ятинах вивідати дані про орган обережності, проникливості і невпевненості, а також дані про орган шанобливості й моральної чистоплотності, а також дані про орган дотепності й дані про математичну шишку. Навіть не торкнувшись пальцями голови шанованого голови колгоспу, а тільки обмацавши її професійним магнетичним поглядом, гіпнотизер за якихось півхвилини знав не тільки розгадані загадки душі Михайла Григоровича, а й майбутнє його, а й долю.

Увечері Будинок культури мало не розсідався на всі боки від тьми-тьмушої яблунівців, що зійшлися на сеанс колективного гіпнозу, який мав бути даний мандрівним гіпнотизером. Мабуть, стільки людей збиралось у селі докупити лише тоді, коли відбувався вікопомний виїзний товариський суд над позиченим чоловіком. Пригадуєте, на просторому подвір'ї в спекулянтки й пройдисвітки Одарки Дармограїхи, коли та посадила грибка маслячка на ланцюг, а сама повіялась десь на торговицю? Тоді ще сороки вели репортаж із засідання товариського суду, умить розносили вісті по всьому світу!.. Так от, зібралось людей не менше, ніж на тому судовому засіданні, бо ж кому не кортіло на своїй шкурі відчувати гіпнотичну магію!

Багато загадкового в нашій розповіді, проте, либонь, ми приступаємо до найзагадковіших подій, що відбулись у Яблунівці, дякуючи заїжджому гіпнотизерові.

Кажуть, можна загіпнотизувати крокодила. Як? Опинившись десь на ріці Ніл, стрибнути з човна крокодилові на спину. Далі слід заглянути в очі крокодила своїми гіпнотичними очима. Потім якнайрішучіше зімкнути крокодилу щелепи, щоб він не міг відкусити ногу чи перекусити навпіл. І вже крокодил — загіпнотизований.

До заціпеніння й каталепсії можна довести домашню курку й кішку, а також собаку, кролика, індику, а ще жабу, а ще лева. Як? Підійдіть до собаки, приспійте її

пильність, ухопить обома руками й переверніть на спину, так тримайте. Собака — в стані заціпеніння й каталепсії. Звичайно, вам важче потрапити в африканські джунглі, та коли потрапите й зустрінетесь у тропічних хащах із царем звірів — левом, ту саму операцію проведіть і з ним.

Отже, не вдаючись у теорію й технологію проведення гіпнозів, маємо намір лише констатувати факт отакого масового й цілком добровільного гіпнозу в колгоспі “Барвінок” саме тоді, коли старший куди пошлють ось-ось мав повернутися з-за океану на рідну землю. Про цю загадкову подію згодом у газетах не писали, бо здавалась вона дуже неправдоподібною, зате багато говорили на всяких нарадах по обміну досвідом, на зльотах передовиків.

У чому ж річ? А річ у тому, що... Авжеж, яблунівський колгоспник — це вам не нільський крокодил, не африканський лев, навіть не восьминіг, якого, виявляється, також можна загипнотизувати!.. А річ, значить, у тому, що заїжджий маг (цей, очевидно, істеричний психопат, наділений загостреним комплексом самоствердження, ця гіпертрофована особистість) під час сеансу колективного гіпнозу в Будинку культури зумів навіяти сон усім присутнім. Усі, хто подався на зустріч із гіпнотизером, виявились хорошими сомнамбулами, всі послуухались його волі, всі заснули в просторому Будинку культури: хто в кріслах, хто в проходах між кріслами, хто коло самісінької сцени, хто в коридорах. Звісно, тим, що в кріслах, спалось легше й приємніше, ніж тим, хто скорився магнетичному впливу гіпнотизера й заснув на підлозі. Спали чоловіки й жінки, хоч подекуди, що жінки важче піддаються гіпнозові. Спали баби й діди, хлопчики й дівчатка. Спали трактористи й комбайнери, фуражири й свинарі, телятниці й доярки. Ніхто не куняв і не дрімав, ніхто не перебував у стані легкої сонливості чи протрації,— всі спали надійно й міцно, бо, видно, заїхав у Яблунівку справді гіпнотизер першої руки, про якого згодом таки довідається мисляча Європа.

Напевне, цікаво наголосити на тому, що ніхто з присутніх у Будинку культури не став боротися з навіюваннями гіпнотизера. Не виявилось і таких, що вирішили свідомо прикинутися загипнотизованими, а насправді ж ніяка гіпнотична сила не брала їх. Можливо, в такій винятковій ситуації хтось із яблунівців — не борючись

із гіпнотизером, а йдучи йому назустріч! — навіть зайнявся самогіпнозом, щоб добре поспати.

Слід наголосити й на такій характерній обставині: гіпнотизер не вдався до того навіювання, яке декому могло б здатись якщо не провокаційним, то бодай підозріливим. Про що йдеться? Йдеться про те, що, наприклад, міг викликати в яблунівських колгоспників усякі галюцинації. Листоноші Федору Горбатьоку міг навіяти, що той — будильник, який заводиться, і, завівши листоношу привселюдно на сцені, наказав би йому через три хвилини задзвонити. Й, гадаєте, листоноша не задзвонив би? Повіривши в те, що обернувся на будильник, він задзвонив би рівно через три хвилини, тюлечка в тюлечку, як і був заведений гіпнотизером. А хіба не зміг би навіяти зоотехнікові Федору Невечері, що той — неандерталець із дубцем у руках, а в лісі йому здибався тигр. І зоотехнік, перейнявшись магією наслання, перебуваючи у трансі, кинувся б із дубцем на тигра, щоб захистити своє життя, щоб убити страшного звіра, а з його шкури пошити модний і теплий одяг. Гай-гай, скільки експериментів міг би провести на сцені яблунівського Будинку культури мандрівний гіпнотизер, та не провів, за що йому годилося б подякувати. Подякувати, скажімо, за те, що не навів директорів школи Діодорові Дормидонтовичу Кастальському, наче йому три роки й треба гратись у пісочку. І перед очима своїх колишніх і теперішніх учнів сидів би Діодор Дормидонтович на сцені й пересипав із пригорщі в пригірщ невидний пісок. А якби спекулянтці й пройдисвітці Одарці Дармограїсі навів, що до неї ось додому прийшов позичений чоловік Хома, й жінка привселюдно на сцені почала чи то пригощати грибка масличка, чи то ліжко стелити, чи то світло гасити, щоб уже роздягатись?.. А якби раптом зумів навіяти комусь із діdkів — Гапличку чи Бенері,— що той став не кимось, а американським президентом, і заходився вивідувати, як у нього діла на сімейному фронті, на політичному, на передвиборному фронті, бо фронтів у американського президента ой як багато, й на всіх треба стояти на смерть. Можна собі тільки уявити, що наговорив би дідок — Бенеря чи Гапличок,— відчувши себе в ролі президента. Отож годиться широ подякувати заїжджому магу за те, що він не вдався до цього індивідуального перевтілення, як і до колективного. Авжеж, у його арсеналі був прийом і колективного перевтілення: можете уявити, як,

загіпнотизовані, по сцені бігають двадцять двоє колгоспників і грають у футбол, б'ючи невидним м'ячем по невидних воротах, слухаючи сюрчок неіснуючого футбольного рефері і виконуючи команди, які насправді не лунають із його вуст!

Може, ми б узагалі не згадували про цей приїзд гіпнотизера до Яблунівки, обійшли мовчанням, як обходимо багато інших, важливіших фактів, та в загальному ланцюжку подій повальний сон, навіяний гіпнотизером, займає своє цікаве місце. Повальний сон увійшов у історію колгоспу "Барвінок", про нього й нині розказують легенди, анекдоти й нісенітници, отже, в нашій пісній пісень про Яблунівку про цей гіпнотичний сон має бути своя пісня.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ТРЕТІЙ,

у якому йдеться про повернення Хоми в обітовану
Яблунівку, про робота Васю, котрий гайнув
у світі слідом за гіпнотизером, щоб той обернув
його силою свого мистецтва на пляшку української
горілки з перцем, а також змальовується колгоспна ферма

І тому має бути ця пісня, що Хома — старший куди пошлють і грибок маслючок, позичений чоловік і знаменитий мандрівник, гість Американського континенту й поборник прав трудящої людини в усьому світі! — повернувся додому саме під час цього колективного сну яблунівців.

Пригадуєте, що проводжання старшого куди пошлють за океан обернулось на всенародне свято, на велике театралізоване дійство, в якому яблунівці явили всю глибину своєї художницької душі, сповитої в пелюшках щедрості, гумору і привітності?

Коли Хома ступив на рідну землю, грибка маслючка не зустріла навіть рідна жінка Мартоха, надійно підпезрана поясом цнотливості. Не зустрів і не кинувся в обійми навіть відданий та палкий бойовий побратим Дмитро Волосюк, із яким Хома на жодному з фронтів не воював, то більше, що бойовий побратим, будучи комісований за станом здоров'я, всю війну просидів у тилу.

Зійшовши по приставному трапу з літака й на прощання усміхнувшись вродливій нашій стюардесі, котра ні в чому

не програвала мегатонним у своїй вроді заокеанським секс-бомбам, Хома відчув під ногами рідну свою землю — й сльози радості блиснули в очах позиченого чоловіка. Змарнілий від подорожі та від пригод, навіть постарілий від переживань за вдале проведення місії, що звалилась на його плечі, Хома в цю урочисту хвилину мало не плакав. І якби хтось зараз із яблунівців побачив — знайомі і дорогі риси обличчя, знайома усмішка, знайомий одяг! — то теж не зумів би стримати сліз розчулення, радості й щастя, що, нарешті, знову бачить Хому живим і здоровим, упевненим у собі.

Турбореактивний літак, зоставивши смугу в небі, зник за обрієм. Скільки сягало око грибка маслючка, слався пшеничний лан, мало не видзвонюючи туго налитим колоссям. Стояв переддень жнив, сьогодні-завтра мало настати свято зажинків. Повітря пахло достиглим зерном, духом хлібної ниви, а ще розмореним дурманом полину та чебрецю, польового різнотрав'я. До пшеничного лану примикала бурякова плантація, темніючи на сонці важкою соковитою зеленню листя. Ластівки пролітали низько над землею, щебечучи,— лише вони вітали Хому з поверненням.

Старший куди пошлють, узявши до рук валізу з гостинцями й сітку-авоську з апельсинами, мандаринами та бананами, рушив до Яблунівки, до якої було рукою подати. “Низький уклін тобі, Яблунівко”,— прошепотів самими губами розчулений грибок маслючок, і горло йому перехопила судом. Ранні й пізні ягоди на вишнях було зірвано, бо ж пора яка стояла, зате гілля яблуні і груш у садах вгиналось од рум'яних та жовтих плодів. “Такий благословенний ранок,— подумалось Хомі,— а чомусь не видно нікогісінько — ні на обійстях, ні на городах, ні на вулиці. Тільки голодні кури сокочуть і собаки валують. Де ж яблунівці? Де ж Мартоха?”

З повідомлень зарубіжної преси старший куди пошлють знав про те грандіозне свято, яке почнеться на рідній землі на честь його повернення. Але, проходячи мимо сільського стадіону, Хома не помітив там напливу спортсменів, які змагаються з легкої атлетики чи з футболу, піднімають штангу чи кидають гранату, в чесній боротьбі виборюючи почесний приз. Біля колгоспної контори, де мав би відбуватись мітинг, де мав би грати духовий оркестр, сяючи начищеними до блиску інструментами, вітрець по широкому майдану перекочував голубине пір'ячко.

Чим ближче Хома підходив до тваринницької ферми колгоспу “Барвінок”, тим дужчим ставав рев худоби. Чого б їй ревити посеред літа, коли стільки паші? І хоч година рання, сонечко недавно зійшло, перламутрова роса іскритися на траві та на листі, але ж годилося б уже вигнати чи на пасовисько, чи до літнього табору.

Передумавши йти додому, Хома звернув до ферми. Й йому, що давненько не бував тут, блукаючи заокеанськими манівцями. Йому, що серце заболіло й душа заголосила, — а в кого б не заболіло, а в кого б не заголосила від того сумного ревиська!

Залишивши під дверима подорожню валізу та сітку-авоську з помаранчами, грибок маслючок став на порозі ферми. Худоба, що давно не бачила його, спершу повмовкала в своїх станках, повтелюшувалась у старшого куди пошлють здивованими очима, а потім як зареве радісно! Та такими сурмистими голосами, що мертві мали б попідводитися з могил. Та так злагоджено, що навіть народна хорова капела чи ансамбль бандуристів не змогли б дорівнятися.

Ревли, вітаючи грибка маслючка, корови. Своім ревом наче казали: “Бодай більше не діждати своє серце за тобою, Хомо, на шматки рвати, а щоб ти від нас лица не відвертав, дай Боже тобі жартувати, аби не хорувати, нехай тобі Бог здоров’я прибавить у ручки, в ніжки і в животик трішки! Ото як не буде риба раком, так тобі не бути американським пастернаком. Ото не тикай більше пальцем у небо вишне, на якому начебто живе Всевишній, ото бери тваринницьке діло в свої руки і щоб позбавити нас від муки, задай коровам корму — кожній потрібну норму!”

Так яблунівська худоба ревла-співала де в риму, де без рими. Бо таки любила Хому, бо таки не могла без Хоми: хоч різні за вдачею — міцні на любов, на любов і смак товариш не всяк, із перцем чи не з перцем, аби з добрим серцем. А грибок маслючок, віддячуючи за ту любов колгоспної худоби, вже заходився моторно коло кормороздавача. Увімкнув кнопку — й набрав кормів, увімкнув кнопку — й кормороздавач рушив по лінії, увімкнув кнопку — й корми висипались у ясла. І працьовитий Хома, що зголоднів за натхненною й сумлінною роботою, вмиль завдав корму всій худобі. А тому-то ритуальне вітальне мукання корів дедалі стихало, аж поки й зовсім затихло, тільки чулось на фермі ремигання, сопіння й пиркання.

— Та мені ж робити, мов п'яному з гори котитись! — вигукнув Хома на всю тваринницьку ферму, зовсім забувши про те, що порається коло худоби, може, в найкращому своєму святковому одязі. — Для мене робота — наче дівка на порі, а я коло неї — наче жених у дворі. Робота мені ще ніколи не піднесла печеного гарбуза. Я та робота — завжди рівня, спаруємось швидше, ніж спарують голубку та півня. Нема такої роботи, щоб не по нашому пір'ю.

Так сам себе вихваляв Хома перед худобою, давши раду й навівши лад на тваринницькій фермі. Слід було й гній вичистити, отже, грибок маслючок увімкнув механічну гноєчистку, себто взяв до своїх трудових рук вила-згрелі, порався коло діла, приспівував:

— Ой чук, поберемось та будемо панувати: ти будеш свині пасти, а я буду заганяти!.. Я робити добре вмю, піч топлю, руки грію, плечі парю, не йди, Грицю, бо ударю!..

Очевидно, те ритуальне вітальне ревисько худоби, яким вона зустріла повернення Хоми з-за океану, розбудило, нарешті, в Будинку культури всіх яблунівців, загіпнотизованих заїжджим магом. Попросинавшись хто де, вони прочумувались, позіхали, чухали намуляні вві сні боки, кректали, здивовано приглядаючись одне до одного й намагаючись пригадати події вчорашнього дня. Де гіпнотизер із палахкими очима пекельної сили, якої, мабуть, позичено в чортів, що розігрівають смолу під казанами? Гіпнотизера й слід прохолов, на сцені не зосталась і найдрібніша дешиця з реквізиту, що нагадувала б про вчорашній колективний сеанс. Голова колгоспу Михайло Григорович Дим отямився першим і геть вискочив, наче його смуток узяв! Досі був чистий у колгоспних ділах, як риб'яче око, чуткий до потреб трудящих, мов утка, густий у морально-виховній діяльності, як патока, а тепер уже собак навішають на нього, доведеться розплачуватись авторитетом!

Слідом за головою колгоспу дременував геть, наче його лють турнула, листоноша Федір Горбатюк, бо ж кореспонденція на пошті не ждала, та й не любив чоловік правити за посміховисько для інших. Рідна жінка старшого куди пошлють Мартоха зраділа, що прокинулась у третьому ряду на третьому кріслі не з кимось, а з білим лебедем на колінах. Авжеж, прийшла на сеанс колективного гіпнозу разом із лебедем, і птиця, загіпнотизована,

спала з усіма колгоспниками. Схопивши лебедя, Мартоха також гайнула геть, наче за лихою годинию погналась. І зоотехнік Невечеря полетів так, наче його взяло та понесло поверх дерев, а за ним і доярка Христя Борозенна з малим Хомком, наче їх горою підняло!.. І так у содомському поспіху, уникаючи дивитись в очі одне одному, розбігався весь яблунівський люд — наче хотів круг світа піти, наче хотів туди не дійти, а назад не вернутись! Бо ждала робота, бо день надворі ждав, бо ждало життя, а щоб скис отой гіпнотизер, де він тільки взявся на їхню голову, а щоб його злидні побили, а хай би його мир не знав, не тільки мисляча Європа!

Серед яблунівського люду на сеансі колективного гіпнозу був і робот Вася, це електронне диво колгоспної дійсності. “Ну, гаразд,— міркувалось йому на сеансі,— живих людей, можливо, маг і ухоркає, навіє сни, а от мене?.. Хай спробує втовкмачити в мою чітку програму, що я не заміняю старшого куди пошлють на фермі, а граю на скрипці, що я Давид Ойстрах. А якщо не скрипаль Давид Ойстрах, то гілляста береза, що тріпоче срібним листям на весняному вітрі. А якщо не Давид Ойстрах і не гілляста білокора береза, то, скажімо, каса в колгоспній конторі. Каса, повнісінька грошей — і карбованцями, й троячками, й п’ятірками, а найбільше там сотенних купюр і півсотенних. Можливо, мені найдужче кортить уявити себе колгоспною касою, отаким вогнетривким сейфом, до якого не підходить жодна злодійська відмичка, бо замок — із електронними секретами, адже я електронне чудо!” Проте, на жаль, заїжджий гіпнотизер не почув внутрішнього голосу робота Васі, не обернув ні на скрипаль Давида Ойстраха, ні на гіллясту білокору березу, ні на вогнетривкий сейф, повний грошей, а своїм гіпнотичним мистецтвом приспав разом із усіма колгоспниками. І робот Вася піддався могутнім чарам навіяння, хоч, як ви знаєте, до живих людей не належав... А вранці, пробуджений ревом худоби на фермі, робот Вася згадав учорашні свої мрії, які так і zostались мріями. Ех, добре було б і справді хоч уві сні побути колгоспною касою, вже б робот Вася якось зумів одімкнути надсекретні електронні замки, бо ж сам наділений електронною кебетою, і вже — тільки вві сні, звісно! — мав би з чим гайнути до буфетниці Насті, щоб відвести електронну душу, щоб пригостити — звісно, тільки вві сні! — і друзяк усіх своїх, котрі й самі позбігалися б, нюхом

відчувши, що робот Вася обернувся на повну колгоспну касу...

Отже, прокинувшись після сеансу колективного гіпнозу, порозходився яблунівський люд — хто по домівках, хто до роботи. Як пам'ятаєте, голова колгоспу Дим гайнув до контори, листоноша Горбатюк на пошту, Мартоха з лебедем побігла додому, інші — хто до телят, хто до поросят, хто до автомобілів чи комбайнів. І знаєте, спершу й робот Вася хотів летіти на ферму, та, видать, після вчорашнього сеансу колективного гіпнозу стались у його свідомості, себто в програмі, якісь химерні зміни. А чом би й не стались? Вплив гіпнозу на роботів узагалі не досліджений, такі експерименти не ставились ні в нас, ні за кордоном. Діло темне, як то мовиться, отже, змін у програмі можна чекати найнесподіваніших.

Значить, спершу летів робот Вася на тваринницьку ферму, як і було йому підказано програмою, та раптом, коли проходив повз автобусну зупинку, індикатори на лобі закліпали, заморгали то зеленим, то червоним, то оранжевим світлом. Либонь, лічильник випромінювання посилав йому якісь дуже гострі й тривожні сигнали прями́сінко в електронний мозок. Стоячи під явором, на якому виспівувало птаство, робот Вася то випускав шасі, то ховав. І щось відбувалося з його антеною. Коли антена вмикалась, тоді кепка-восьмиклинка з вузьким козирком підскакувала вгору, а коли антена вимикалась, тоді ця сама кепка-восьмиклинка різко падала на голову, наче білок із розбитого яйця на гарячу сковороду.

Очевидно, не слід критися з тим, які зміни відбулись у програмі робота Васі (до речі, в єдиного з тих, хто побував на сеансі колективного гіпнозу). Він надумав їхати в світі й ловити вчорашнього мага-віртуоза й просити, щоб той знову явив чари свого магічного мистецтва. Ні, не треба обертати робота Васю на скрипаля Давида Ойстраха, не треба перетворювати на гіллясту березу, що шелестить на вітрі срібним листям, не треба обертати й на вогнетривкий сейф у колгоспній касі, повнісінький грошви. Хай він оберне робота Васю на пляшку української горілки з перцем. На повну-повнісіньку пляшку, де на денці червоніє один чи навіть два вогнисті стручечки. І щоб цей стан для робота Васі був не минуший, не півгодинний чи годинний, а вічний, і кінця-краю не було цьому стану і нині, й присно, і вівки-віків!

І, дочекавшись рейсового автобуса, робот Вася проворно, попереду молодий із клунками, шаснув до салона, й індикатори його в передчутті майбутньої великої втіхи кліпали всіма барвами сонячного спектра. “Ну,— міркував робот Вася,— коли той гіпнотизер не захоче обернути мене на пляшку української з перцем, то бодай на кухоль свіжого “Жигулівського” пива з шапкою піни!” Над антеною, що вмикалась і вимикалась, кепка-восьмиклинка на голові в робота Васі злітала й сідала, нагадуючи метушливе крило, що від нетерплячки хоче летіти попереду самої птиці...

Наспіла пора попрощатись і нам із роботом Васею, то більше, що автобус рушив, відвозячи в далину це складне кібернетичне диво. Звісно, шкода розлучатись, однак розлука іноді буває не менш приємна, ніж зустріч. Усім нам колись доведеться розлучитись, на жаль... Не знаємо, чи здивався робот Вася з мандрівним гіпнотизером, не знаємо, обернуто його на пляшку української з перцем чи на кухоль свіжого “Жигулівського” пива з розкішною шапкою піни над вінцями. Оце незнання, як і недовомленість, іноді надають несподіваного аромату розповіді, й хоч автор не гіпнотизер, та давайте спільно вдамо (не приховуючи іронічного усміху тямковитих очей), що саме такого ефекту й досягнуто, коли мовиться про дальшу долю робота Васі.

Хоча самовільна втеча Васі з колгоспу “Барвінок” і знаменна, і закономірна: адже на свій пост повернувся з заокеанських мандрів сам старший куди пошлють. І ніякий робот Вася не здатен замінити Хома, для якого робити — мов із гори котитись, і легіони кібернетичних чудес у близькому майбутньому не замінять таке чудо, як людина, котра, ходячи ревно коло землі, натерла трудові мозолі навіть на сумлінні, навіть на любові до цієї землі!

З корабля, як то мовиться, Хома подався не на бал, а з корабля “Аерофлоту” гайнув на тваринницьку ферму колгоспу.

Й коли сюди поприходили припізнелі після сеансу колективного гіпнозу фуражири, доярки, телятниці, вони нітрохи не здивувались, що худоба напоєна й нагодована, доглянута й сита. Нітрохи не здивувались, що Хома вже, поки вони покотом спали, повернувся з далекої Америки. Не здивувались, що зі згрелями в руках зустрічає їх на фермі. Так мало бути, так і є. Подумаєш, Америка!

Колись до Великого Вербчого було важче дістатись, ніж тепер за океан. Подумаєш, здибався з радником президента! Ти спробуй зустрінься із своїм сусідом, який рік тому позичив у тебе тисячу карбованців на будівництво хати: хramину зведено, сусід там живе із жінкою та дітьми, а самого не видно, мов крізь землю в Америку провалився.

Дехто вітався з Хомою, а дехто й мовчки проходив мимо, наче вже бачилися сьогодні й недавно розійшлися. Але всі дивувалися зі святкового одягу грибка маслючка, з того одягу, якому немає зносу ні вдома, ні за океаном. Дивувались, мабуть, тому, що тут була ферма, а не господа спекулянтки й пройдисвітки Одарки Дармограїхи, тут був новітній тваринницький комплекс, а не літня резиденція радника президента, отже, слід зодягатись так, як до роботи.

Гомоніли про всяку всячину. Чи про тих пристойних, де поставиш — стоятимуть. І про те, що всі Мини з глини, і про якусь чудасію з нашого Федосія, й про Адамові літа з починку світа. А також про те, що не було в зайця хвоста й не буде, що когось там женили дрючком коло хати, що хтось там не співає басом, а тільки басом дивиться.

А пригадайте, як готувались до зустрічі Хоми! Які промови тренували, яку наочну агітацію оформляли, як м'язи для спортивного свята гартували! І все те — наче рукою зняло. Якби хтось розказав, то автор не повірив би, й ви також не повірили б, а тут своїми очима бачили, тут самі маємо розказувати про цю дивовижу, хай інші нам не вірять.

А в усьому, либонь, винуватий отой маг заїжджий, що давав сеанс колективного гіпнозу в колгоспі "Барвінок". Добре, що пропав безслідно, як гнила колода, а якби не пропав, а якби й далі чудеса свої творив? Бач, приспав усіх! Бачте, всенародне свято зустрічання Хоми з-за океану перетворив на трудовий будень. Ще настане час, коли яблунівці не простять собі такого повального гаволовства, ще колись зрозуміють, що гіпнотизер той заїжджий обідрав їхню радість, мов сидорову козу, що облупив їхнє щастя, як кат Микиту. Але ж самі яблунівці, звісно, й трохи не винуваті, бо ще не навчилися боротися з магнетичною силою гіпнозу.

Старший куди пошлють порався на фермі, прислухаючись до балачок, ні про що не розпитуючи і все менше

дивуючись. А далі й собі прилучився до спільної балачки. Мовляв, віз у лісі, а хомут за лісом у болоті, а коняка — чорти її знають де, як же поїхати по соломую?..

Трудовий солодкий піт заливав Хом. оч. гет. розми-
ваючи образ далекої Америки.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТИЙ,

де змальовано зустріч Хоми
з рідною жінкою Мартохою

Мартоху чули не тільки на кутку, а й по всій Яблунівці — і де тільки вона вміє слів назбирати ягідка по ягідці, що одне від одного гіркіше? Інша жінка раділа б, що чоловік нарешті повернувся додому, а цю якийсь гедзь укусив. Очі її стали недобрі, наче вони звикли в темряву дивитись, а від світла кривитись, і здавалось, що їх уже не виправить ні заступ, ні лопата. Хтось чужий, на Мартоху дивлячись, подумав би: “Еге, бійся цапа спереду, коня ззаду, а отакої яблунівської молодиці навкруги”. Хтось чужий подумав би, тільки не Хома, який не боявся рідної жінки Мартохи ні спереду, ні ззаду, ні навкруги, бо з усіх боків мав до неї підхід. Але ось тепер, повернувшись із-за океану, грибок маслючок шукав цей підхід, тільки ніяк не міг знайти: загубився — й кінці в воду чи ще яка холера.

Отож Мартоху чула вся Яблунівка, гадаючи: “І чому вона кричить, як на батька, наче її за воло вхопили, наче найнялась? Ото якби Хома їй сказав, як ножичком відрізав, то не верещала б, як дідько. Ну, з’їдив чоловік до Америки — з ким не буває? Ну, може, перекилив чарчину з товстосумом — у наш час усі п’ють. Ну, може, там глянув на заокеанську секс-бомбу, але ж чоловік не янгол, щоб не согрішити, й не чорт, щоб не покаятись!”

Мартоха лихою іскрою прискала з сіней до хати, з хати до сіней, а то до музею імені Хо Хо Прищепи, то до погребя, то до хліва, то на город. І Хома скрізь бігав за нею, мов місяць за сонцем, усе благав заспокоїтись і втихомиритись, а Мартоха ще дужче розпалювалась, наче всю її доброту, лагідність і поступливість п’явки випили.

— Корова ненапувана! — летів її голос зегзицею.—
Чув чи не чув? Кажуть, тепер начебто худоба в людей

краще доїться, коли слухає “Арлезіанку” Бізе. А він поперся в Америку — й не думає про “Арлезіанку”!

— Купимо “Арлезіанку” для нашої корови, хай слухає, хай доїться, але чого ж ти, Мартохо, випускаєш пазурі, мов поліський злодій?

— Вже як зима настане, то він подумає про “Шехерезаду” Римського-Корсакова!

Кмітлива й тямуща Яблунівка, слухаючи ту балачку, міркувала так: “Хитрує ж Мартоха, як собака за вечерею. Бач, не зустріла Хому з літака, бач, проспала після гіпнозу всю ніч із лебедем у Будинку культури, то тепер на чоловіка з мокрим рядном насідає, наче грибок маслючок і справді в чомусь винен. Е-е, найкраще захищатись — це нападати. Доказувати, що з Хомою пива не звариш, що йому й покришка не потрібна, бо горщик пустий, що даремно гнався до тієї Америки, мов дурний до образів. Еге ж, посмійся, кума, що дурень Хома, але ж усі люди кажуть, що й ти без ума!”

— Ну, Мартохо! — слізно благав грибок маслючок, і лице його з шоколадною заокеанською засмагою кривилось, як ковальський міх.— Та давай же поцілуємось, та давай же обіймемось!

І підступав до рідної жінки Мартохи в саду під яблунею, а хитра бестія ховалася за грушею.

— Повезли його в ту Америку, як козу на ярмарок! — видушувала гнівні слова, як чорта душать у верші.— То йому на мислі ота французька горлодерка, що аж за океан до нього на мітлі реактивній полетіла, бодай на неї зима прийде так, як приходять на шолудивого пса!

— Та хай би я сам себе поминав, коли ми там із нею здибались!

— А щоб ти колом став коло тієї французької горлодерки! — кляла, як уміла, Мартоха, а вміла ж вона славно, бо доводилась рідною донькою не комусь, а українському народові. Народові, котрий виражає свою душу не тільки в таких мистецтвах, як пісня чи побрехенька, дума чи анекдот, легенда чи каламбур, а й у прокльонах, грозбах, лихих побажаннях, плачах та голосіннях. Авжеж, і в прокльонах, досягаючи в цьому жанрі мистецькому іноді вершин світових.— А щоб ударило на вас обох із ясного сонця! А щоб вас самі познаходили глибока вода та високе гілля. Бач, нав’язав на мене пояса цнотливості, а сам давай за океаном крикати, як отой ворон, що жир має.

— Де був, то був, аби вдома ночував,— винувато муркнув Хома, хоча й не був у чомусь винуватий.

— А якщо ти такий святий та божий, а якщо ти й справді не здібався з французькою горлодеркою, то скажи: чому це пані радникова так готувалась тебе зустрічати, га? Коли ото тебе в Америку чи хвилюю прибило, чи духом тихим прикотило?

— І горщик із горщиком стривається, як страва вариться,— загадково мовив Хома, бо й сам до пуття не відав, чому пані радникова й справді так готувалась. І хоч там не було гостини під лиху годину, а все ж приємно: на що мали, на те й приймали.— Та я ж подався на виступці.

— Подався на виступці! — перекинула Мартоха від груші.— Щось я не пам'ятаю, аби вона ще так для когось і варила, і смажила, і патрала, і в'ялила, і солила! Ти ж бач, вона для мого Хоми зготувала і полядницю, і сальник з гречаною кашею, верещаку, порося з хроном, рубці по-українському...

— Та не поласився я на те порося з хроном,— жалібно پرسкiмлив Хома від яблуні.

— А якби поласився, то я з тебе зготувала б таке порося з хроном, що люди яблунівські пам'ятали б до десятого коліна! — мовила Мартоха від груші.— Замандюрилось йому задимлянки гусячої та потапців із салом, коржиків батуринських та коржиків-свистунів!..

— Та ніяких коржиків-свистунів я й не куштував там,— наче аж продзявкотів грибок маслючок.

— А якби скуштував, ти б у мене сам на все життя став таким коржи́ком-свистуном, що чули б тебе у Великому Вербчому, у Чудвах, у Сухолужжі, в Москві і в Києві. А ще б чули аж за океаном, який то славний у Яблунівці є коржик-свистун. Бач, він і за океаном гречку шукав, наче йому в колгоспі мало. Ти б там налишав безкоровайних синів, якби тільки дали тобі волю, були б у тебе оті безкоровайні що біленькі, що чорненькі. Ох і дурна я, дурна! То через мою вдачу зажив ти по всіх світах слави позиченого чоловіка. А без цієї слави ніхто б на тебе не глянув, був би ти такий хороший, що тільки чортам за гроші!

— Я все мовчу, Мартохо, мовчу,— шепотів, прибитий жіничиним гнівом старший куди пошлють.— Язик мов у постолах. Ні з губи мови, ні з носа вітру...

— Ще б пак! Ще б йому говорити, мов свині з каченям! — наскіпувалась Мартоха, мов на батька.— Французька горлодерка йому потрібна, наче злодієві шибениця!.. Пані радникова в нього шукала того, чого не положила!.. Та ще й кажуть, що й до якоїсь бомби лазив, а потім через вікно тікав із хати! Авжеж, не первина...

— До якої бомби? — пробурмотів старший куди пошлють, трохи й призабувши про секс-бомбу, яка знайомила його в аптеці з нирками, серцями, кістками, мізками.

— До якої бомби!..— перекривила Мартоха.— Замакітрилось, еге? Від людей чула, знаю. До отієї, що мізки хотіла твої забрати для Америки, наче вже тій Америці щось допоможе на цьому світі.

— Мартохо! — згадав грибок маслючок про звабливу заокеанську секс-бомбу.— Ну, закидала вона вудку в чужу будку, хотіла витягнути як не сіряк, то свитку, але ж марно!

— Марно!.. Чомусь вона тебе вибрала, еге? Чомусь вона свою вудку не закидала у будку до діда Гапличка чи до діда Бенері?.. Бач, навіть із бомбою не побоявся сплутатись! Чи тобі по фронтах мало було отих бомб? А гранат? А мін? О лишенько моє! Скажи, й ти б ото поліз у своєму віці гречку толочити до бомби? Що тепер у Яблунівці казатимуть на мене й на тебе!..

Справжнє горе тіпало Мартохою, оте горе, що гострить розум, оте горе, по яке Хома ходив за море, оте горе, що зачепилося за горе. Старший куди пошлють, дивлячись на свою рідну жінку, почувався так, наче й справді біди накоїв, отієї біди, що вимучить і виучить, отієї біди, що невідомо де вродилась, а до Хоми вчепилась, отієї біди, що як учепиться, то на спину стерebиться.

Яблунівка, слухаючи їхню сварку-гризьбу, думала: "Ти бач, чорний баран, рябе ярча! Хома пищить, як хижий птах каня, а Мартоха жує йому голову. Та дав би Хома рукам волю, аніж терпіти таку неволю. Жаль, що руки в чоловіка не сверблячі, жаль, що гладить-гладить жінку за шерстю й не погладить ні разу проти шерсті. Хоч Мартоха конем і не стане, а годилося б накинути на неї сідло, годилося б накинути шори та взяти в руки гарапник".

Так думала Яблунівка, проте мовчала, тому й не могла Мартоха почути, як то про неї село міркує. Хома коло неї вже так і сяк тетерився — не помагало, хоч у пустий

слід тупицею. Як затялась через отих жінок заокеанських та заморських: французьку горлодерку, секс-бомбу і пані радникову. Та ще, звісно, затялась тому, що вчора проспала з лебедем у Будинку культури на сеансі колективного сну і не зустріла ниньки Хому з літака.

— І в хату не пушу! — сказала, замкнувши сіни зсередини. Далі відімкнула на хвилику, щоб крикнути: — Й не треба мені твоїх гостинців — бубликів та бананів.

Бідному Хомі — хоч провалився у безодню, хоч на кутні смійся, хоч жди обуха, як віл. Осиротілий душею, як штурпакуватий держач, Хома поволеньки здерся на постамент під ясенном, сів на стільчику й запечалився чомусь. Запечалився, як отой голий, який мусить тікати, щоб не обдерли. Й хоч погляд у Хоми заливався гострий, мов бритва, та все ж став голий, як бубон. І, либонь, у своїй зажуреній позі скидався грибок маслючок на отого святого, з котрого, як і з голого, не візьмеш нічого.

Яблунівка, жаліючи невинного Хому, так міркувала про Мартоху: “У неї драгунська совість, у неї з сорому очі не вилізуть, бо вона їх запродала псові, а чортові душу. Ген примостивсь Хома на постаменті, мов сорока на колу, й думу думає велику про свої заокеанські мандри, а ота норовиста, мов кобила, Мартоха не пускає чоловіка й через поріг ступити. З такого лиха лице в нього стало красне, як кармазин, губи посиніли, як буз, повіки зжовтіли, як жовток, очі почервоніли, як жар. Та він схопився б, як опарений, якби Мартоха ласкаво покликала. Та якби вона взяла його в широкі, як решетилівська толока, обійми, то грибок маслючок повиснув би в неї на шиї, як пес коло ятки”.

Так думала жаліслива та сердечна Яблунівка, дивлячись на старшого куди пошлють, що, добившись із Америки додому, тепер мусив гибіти на власному постаменті, бо клята Мартоха так збиткувалася з чоловіка, що й до хати не пускала. Й чи вона, зрештою, вгадала, які то думки снуються Яблунівці, чи сама зласкавилась, а тільки раптом одчинила сіни й озвалась голосно:

— Й чого це ти, Хомо, сидиш на постаменті, як на жару? Та нех западуться всі вони — й французька горлодерка, й пані радникова, й секс-бомба, щоб ми через них сварились.

Хома ледь-ледь повеселів, зрозумівши, що Мартоха його манить, мов ката мишею.

— Ото вештався скрізь та волочився, та однаково до хати добився, бо немає над Мартоху жінок в світі, правда? Як би тобі велось без мого догляду, га?

— Еге ж, розсипався б дід, якби баба його не підпerezала,— згодився Хома.

— Та чого ж ти, Хомонько, не йдеш до хати, га? — аж виспівувала Мартоха.— Та чого ти мені так рад, як сирота трясці? Скучила ж я за тобою, з далеких доріг виглядаючи!

Чи багато нашому братові чоловікові треба? Треба мало: хай борщ без сала, аби жіноча душа пристала, хай у голову жінці зайде і вона тебе за піччю знайде, хай ти полеш просо за током, а жінка пасе тебе закоханим оком. Отож схопився Хома із постаменту, як опарений, гайнув до Мартохи, в її широкі, як решетилівська толока, обійми й повис у неї на шиї, як пес коло ятки. Бо справді заскучали одне за одним. Бо хоч і не до молодості обом велось, але ж любов свою не розтринькали й не проциндрили, отож хай буде їхня доля всім завидна.

Обійнявшись та поцілувавшись, хай вони йдуть до хати, а ми слідом за ними не переступимо порога й не станемо заважати. Авжеж, не станемо заважати, бо є обом про що побалакати. Хай Хома розповість, що бачив за океаном, бо ж Мартосі страх як кортить послухати, щоб потім бігати по Яблунівці й, наче ота гречана каша, хвалитись, що вона з коров'ячим маслом зуміла родитись. А може, пані радникова кланялась Мартосі низенько в ноги та в гості запрошувала? А може, пані радникова й гостинець якийсь передала, бо ж негоже випроводжати з дому гостя з порожніми руками!.. І, звісно, Хомі цікаво почути за сільські новини — в кого що народилось чи хто помер, хто взяв шлюб, а хто розлучився.

Отож хай Хома з рідною жінкою Мартохою йдуть на решті до хати й гомонять ладком. Не забуваймо й про те, що пояс цнотливості, яким грибок маслючок замкнув товар у лавці, коли ладнався за океан, і досі не знято. Не були ми свідками, як той пояс зодягався, не збираємось бути свідками, як пояс цнотливості й знімається. А може, ніякого пояса цнотливості не було й нема, хтось набрехав, аж закурилось. Еге ж, у яких промтоварах дістав би Хома пояс цнотливості, коли не завжди звичайний ремінь знайдеш? А якщо сам пошив, то в кого міг навчитись? Може, воно то так, та тільки трошки не так!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ П'ЯТИЙ,

де мовиться про драматичний любовний
трикутник, вибудований Мартохою, Хомою
та лебедем, а також про піднебесну лебедину
пісню, проспівану для смертної яблунівської жінки

По світах блукаючи та з радником президента зустрічаючись, Хома відірвався мимоволі від рідного ґрунту, а, як ви знаєте, на рідному ґрунті стались деякі переміни, бо життя — це і є низка перемін, наче в'язанка бубликів. До таких перемін слід віднести й появу лебедя в хаті старшого куди пошлють. Отого лебедя, якого знайшла Мартоха у шелягах над яблунівським ставом. Отого лебедя, від якого мала розраду, бо крутився на обійсті, наче якийсь білосніжний неземний дух. Отого лебедя, про котрого так багато гомоніла Яблунівка. Начебто Мартоха стерялась розуму й живе з великим і красивим птахом, бо Хома з океаном. Геть забула Яблунівка про пояс цнотливості, наче лебідь здатен був той пояс цнотливості перехитрувати.

Вже давно загоїлось лебедине крило, скалічене за якоїсь okazji-пригоди, вже, здавалося б, можна було довіритись обом своїм здоровим крилам і летіти в безмежжя білого світу, шукати побратимів чи в плавнях Дунаю, чи в пониззі Дніпра, а чи на плесах стрімкого Дністра. Адже десь повинен був мати вірну подругу, яка не забулась, яка виглядає і, можливо, по-материнському турботливо піклується про їхніх дітей-лебедят! Невже лебедеві зійшла вона з мислі, розтанув її образ у лебединому серці?

Спитати б у лебедя, щоб довідатись, та хіба відповідь?

Через городи й левади ходив до ставу, де плавав і купався разом із свійськими сірими та білими гусьми. Всі милувались із гордої та красивої птиці, й не одне дівоче серце спалахувало ревностями до Мартохи. Авжеж, хоч і в літах, але ж дивись, як хитрує: чоловік повівся за океан, а жінка лебедя в хату пустила жити!

Багато легенд складено про лебедину любов та лебедину вірність, а про любов лебедя до земної жінки майже немає. Ми також не станемо складати такої легенди, бо не хочемо вірити в достовірність яблунівських пліток, поговорів, обмовлянь. А тільки скажемо, що з поверненням Хоми з-за океану лебідь став сам на себе не схожий. Сипне хазяйка пшениці чи гороху, а лебідь не їсть, лиш дивиться зажуреними очима, сурмисто вигинаючи пре-

красну шию. А коли побачить грибка маслючка в сінях чи на подвір'ї, то так уже високо витягує вгору дзьоба, наче сонце в небі хоче дзьобнути. І голосно шипить, наче погрожує.

— Чого ти, лебедик, гніваєшся, що Хома повернувся? — допитувалась Мартоха.

Лебідь тупцяв лапами по землі й знову шипів.

— Як побачить мене, то весь час шипить, наче свариться, — сказав Хома.

Бував по світах, усякої дивини чоловік набачився. І автомобільну цивілізацію бачив, і медичне обслуговування собак за океаном, і свинарський комплекс, що виготовляє масові партії забійного гарматного м'яса для найгарячіших точок планети. Навіть мало свою смерть не побачив у тому "кадилаку", в який підкладено міну. А виявляється, що найдивовижніша дивовижа чекала на Хому не десь у так званому вільному світі, а вдома!

— Люди всяке плешуть про тебе й про лебедя, — мовив Хома, — та я не вірю їм.

— Ще б пак! Під замком стільки висидіти!

— Але якийсь і справді він чудний, цей лебідь. Либонь, не байдужий до тебе, еге?

— Не казав, не знаю, — зніяковіла Мартоха. Їй, звісно, солодко лоскотало пиху, що сподобалась лебедеві, бо жінка завжди дорожить чужою увагою — і чоловічою, і лебединою.

— Ой, Мартохо, чи не хитруєш ти? Але ж і хитрого лиса можна зловити!

— Я не отой циган, що сонцем крутить.

А що лебідь не переставав гороїжитись проти Хоми, все покрикував, усе крила сердито попускав донизу, все гнівно шию витягував догори, то грибок маслючок мусив сказати:

— Де це видано, щоб мене та з мого двору виживали? Поки вештався по тій Америці, в хаті інший хазяїн появився.

— Не май зла в серці до лебедя, Хомо. Звикне до тебе, помиритесь.

— Я з лебедем не сварився, то й не збираюсь миритись. Ти диви, який скажений!

— Лебідь не скажений, — заперечила Мартоха. — Він такий ніжний, як плавлений віск!

— Як плавлений віск? — похмуро перепитав грибок маслючок.

— Еге, як плавлений віск,— повторила Мартоха, не вловлюючи грози в голосі чоловіка.

— Може, ти хочеш, щоб я з дому пішов?

— А чого тобі з дому йти? — не втямила.

— Тобі, Мартохо, хоч сова, аби з другого села?

— Схаменися, цюцю босий, не толочи проса. Порівняв лебедя з совою!

— Еге ж, неспроста Яблунівка язиками плеще. Значить, жінко, вибирай: або я, або лебідь!

Стояли на обійсті перед Мартохою — розгніваний Хома, аж золоті жуки йому з очей прискали, й розгніваний лебідь, у якого дикий клекіт виривався десь із глибини грудей. Жаль було Хоми, з яким стільки пережито й звідано горя та щастя. Жаль і лебедя, який утішив Мартошину душу в самотності. Обох жаль — і Хому, й лебедя!

— Обох вас вибираю, Хомо,— сказала.

— Або я, або лебідь,— уперся старший куди пошлють, наче отой лапоть, якого скільки не вари, а він усе догори.— Ні своє хазяйство, ні тебе не збираюсь ділити навіть із лебедем.

— І скупий же ти, Хомо! В тебе копійка скаче, а карбованець плаче. Ти останньої сорочки не знімеш і не віддаси.

— Я, Мартохо, чужого не хочу, а свого не попушу, бо коли уже візьму жменькою, то чорт моє візьме міркою. А твій лебідь який? Вилікувала, доглянула, а він так оддячив? Не дороге йому своє латане, а закортілось чужого хапаного. Хай собі летить до Чорного моря, а не вештається по Яблунівці, поки йому яблунівські парубки не перебили крил і ніг.

Еге, неспроста, видать, село гомоніло про лебедя та про Мартоху! Мудрій та красивій птиці і пояс цнотливості не завада.

— Або я, або лебідь,— утретє повторив грибок маслючок.— Якщо тобі цей лебідь дорогий, то я таки знайду дорогу до французької горлодерки. А перед тим ще й до сільради напишу.

— Про що напишеш? — сполотніла жінка, почувши про французьку горлодерку і про сільраду.

— Напишу, що до тебе лебідь у прийми пристав. А товаришеві Венеційському напишу, що лебідь живе без прописки. Та й безпаспортний він птах, його прописати не можна.

Замислилась Мартоха гірко. І Хому жаль, і лебедя шкода. Обоє стоять перед нею, переживають, обоє ревнують: кого вибере? Та, видно, ведмедя не налигаєш, правду кажуть... Хома буває злий, мов муха в Спасівку, візьме й напише до сільради чи самому товаришеві Венеційському, а то, не роздумуючи, смиконе до французької горлодерки, аж смуга ляже. Одрізаного не приставить, ото ж десять раз одмірай — і ні разу не відріж.

— Хомонько мій золотий! — щиро мовила жінка, падаючи чоловікові на груди.

Й коли білий гордий лебідь побачив, що Мартоха впала на груди грибка маслючка, обіймаючи його в нападі любові, то зашипів гнівно й голосно, в горлі йому заклекотіли ревності. Бо, звісно, хіба він міг не любити жінку, що врятувала, вилікувала й доглянула? Жінку, яку тепер обіймав чоловік — ну що з того, що законний? Хіба до законного не ревнують закохані чужі чоловіки і, як бачимо, навіть птиці?

Білий лебідь дрібно переступив ногами червоними, крила його розложисто гойднулись, і вже велика й красива птиця бігла по споришевому моріжку, вже й злетіла над городом у повітря. Так довго не літавши, лебідь уже, здавалося, міг і розучитись у гурті свійських гусей та качок, із якими зазнайомився на яблунівських ставах. Та не розучився, горе й сліпі ревності повернули йому майстерність вільного польоту.

Лебідь, кружляючи, злітав усе вище й вище, аж поки піднявся мало не до фіалкової хмари, що завмерла над хатою грибка маслючка.

— А що, коли зараз кинеться сторчголов донизу? — злякано сказала Мартоха. — Коли лебідь губить лебідку, то вбиває сам себе... Ти, Хомо, як отой скупий, що збирає, а чорт калитку шиє.

Лебідь літав високо над Яблунівкою, черкаючи крильми фіалкову хмару. Грибок маслючок ізблід.

— Ти, лебедю, — прошепотів, — на чужий коровай очей не роззявляй.

— Ой, лебедику мій, лебедику! — заломлювала руки Мартоха до неба.

— Чує кіт у глечичку молоко солодке, та морда коротка, — шепотів Хома.

Та лебідь не кинувся заради Мартохи сторчголов на землю, не загинув на її подвір'ї, щоб серце в жінки облилось кров'ю від жалю й співчуття, щоб душа її здриг-

нулась від саможертвності такої великої любові. Може, там, у небі, у вільному прекрасному польоті згадалась білому гордому лебедеві його вірна подруга лебідка, що чекає не дочекається, може, згадався йому виводок малих лебеденят, які також не діждуться батька? Хто відає! А тільки втямив, либонь, птах, що має співати свою лебедину пісню не для земної жінки, що має назавжди викинути її образ зі свого лебединого серця. Він прощально курликнув. Те курликання Мартоха вловила не так вухами, як еством чутливим. Курликнувши, лебідь полинув над Яблунівкою в синю далечінь, усе віддаляючись і віддаляючись, аж поки зовсім зник, розтанув... Може, полинув у плавні Дунаю, може, в гирло Дніпра чи пониззя Дністра, де водяться такі самі прекрасні птахи, від яких він відбився через випадкове каліцтво.

— Лебедику мій, лебедику! — не приховувала свого горя Мартоха.

— Так, як вода умила,— бубонів грибок маслючок, радий, що переміг у цьому поєдинку з лебедем.— Був там, де тепер нема, шукай вітра на облозі.

— Усе тінь минуша, одна річ живуша,— журилась Мартоха.

— Були і в кози роги, та стерлись,— бубонів Хома.

Хай одне радіє, а друге журиться, хай. Та ми знаємо, що завжди Мартосі пам'ятатиметься лебідь, завжди маритиметься лебедине піднебесне курликання, завжди здаватиметься, що немає в світі чистішої й святішої любові над чисту й святу любов лебедину!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ШОСТИЙ,

у якому розгадуються всі таємниці, котрі досі ховалися за сімома замками, а також розказано про останню зустріч із основоположником естетики рухомого мистецтва

Наспіла пора, коли я відчув себе на розумі слабким, як учетверо вірówka, й заходився шпетити себе в знахарчиній хаті: "Я немічний, непрворний! Мої думки — трихи та мнихи, нема оддихи. Я ледачий: сиджу, надуваюсь, три дні в чоботи озуваюсь. А коли ляжу, то лежу, мов галушка, і за лежанням не захоплю сидіння, а через сидіння не впаду в лежіння. Ще ж не бачили в Яблунівці такого міщука, котрий вдень спить, а вночі кукурікає, то побачили".

У ложний пафос самобичування впав я пізніше, а перед тим трапилось кілька подій, які розвіяли клубки туману, котрими покриті деякі мої яблунівські пригоди.

Вранці якось я готував каву на газовій плиті, коли до знахарчиної хати зайшла дівчина. Це була дівчина, з якою востаннє зустрівся тоді, коли в лісі поламалась моя “Волга” і я на попутній машині хотів підїхати до районного містечка. У тій машині сидів і гітлерівський офіцер, із котрим я колись зіграв партію в шахи під дулом пістолета.

Надворі мрячило, й на її волоссі мерехтіли дощові краплини. Її виразисті й круглі, як старовинні срібні монети, очі теж були наче омиті літнім дощем, так блищали та світилися.

— Здрастуйте,— привіталась приємним грудним голосом, що наче оксамитом забринів.

— Здрастуйте,— відповів я не без спантеличення.

— Ви мене впізнали чи ні? — поспитала дівчина, переминаючись у порозі з ноги на ногу.

Ще б я не впізнав Соломію! Наче в калейдоскопі, промайнули в пам'яті всі наші зустрічі. Їй та найперша в Будинку культури, коли вона з природним драматичним пафосом говорила про любов... Ага, любов — це біла надія проліска, що зріс на лісовій галяві в промінні ранкової зорі... Велемудро, але щиро... Їй та друга зустріч, коли навідувалась уже сюди, в знахарчину хату, і в великій материнській тузі говорила про сина Максима, якого начебто спородили удвох із нею, а жорстока доля забрала славного хлопця... Їй згадав оту зустріч коло ставу, коли в моїй голові лунала шпарка мелодія гопака і я не міг не скоритись їй, не міг не пуститись навприсядки, і несподівано появилась на березі вона, й ми танцювали гопак удвох...

— Авжеж, упізнав,— усміхнувся я трохи вимушено.— Сідайте, прошу, на лаві.

Дівчина зраділа моїй усмішці й відповіла такою сяйливою усмішкою, що в її промінні душа моя раптово посвітлішала й розвиднилась, як розвидняється земля на світанку.

— Я прийшла до вас попросити вибачення,— сказала, слухняно сівши на лаві. Очі її срібні яскрили серед намальованих на стіні квітів. Руки поклала на колінах, і в усій постаті відчувалась легка, непригноблена винуватість.

Вибачення? Чи не за те, що їхала в одній машині з гітлерівським офіцером?.. Я запропонував їй випити чашечку розчинної кави, й дівчина не відмовилась. Дрібно сьорбала духмяний напій за отим столом, де й було зіграно шахову партію під дулом пістолета. Інтуїтивно я відчував, що сьогодні має розв'язатись чимало загадок, котрі переслідували мене в Яблунівці. То більше, що я й сам уже почав здогадуватись про деякі секрети...

— За віщо ж ви хочете вибачитися? — поспитав я чемно.

— За все,— відказала Соломія.

— За все,— мимоволі повторив я, зітхнувши. Зітхнув, бо, можливо, не хотів, аби ця дівчина вибачалась переді мною за все.

Соломія вмовкла, збираючись із словами й думками. Її щок порожевіли від хвилювання, а довгі вії тремтіли, мов ефемерні крильця ефемерного метелика. Здається, дівчина потай раділа, що зараз може пити каву й не розмовляти.

Я згадав той драматичний вечір, коли Соломія, вбита горем, навідалась до знахарчиної хати, говорила нестямні речі про вмерлого сина Максима. Як вона тоді сказала? І я згадав уголос:

— Втратила глузд і я, твоя Соломія, яку ти так солодко називав своєю коханою...

— Не треба! — ледь прошепотіла дівчина, й чашечка затремтіла в її руці.

— Хіба я не можу сподіватись на його воскресіння? — пригадалися тодішні її слова.— Адже християни вірять у воскресіння Христове...

— Благаю вас, не треба,— знову прошепотіла дівчина, страждаючи.

Поставила порожню чашечку від кави на стіл і боялася зводити на мене глибокі срібні очі.

— Не тільки вибачте, а й простіть, що я була така з вами жорстока. Але я тоді не задумувалась над жорстокістю вчинків, можете повірити?

— Можу повірити,— мовив я, мало що тямлячи з її плутаної мови.

— А вибачити й простити?

— Можу вибачити й простити...

— О! — зраділа Соломія, і я відчув на щоці поцілунок її свіжих, поривчастих уст.— Якби не втрутився сам товариш Венеційський, то я б, може, не усвідомила, не покаялась, і все тривало б далі так, як досі...

— Сам товариш Венеційський?!

— Еге ж, начальник районної міліції. Люди йому наші яблунівські про все написали. І не тільки яблунівські, а й з Великого Вербчого писали, із Чудв, із Сухолужжя.

— Із Сухолужжя та Великого Вербчого писали про вас, Соломіє? — оторопів я.

— Й про мене також,— прошелестіла винуватим голо-
сом дівчина.— Тому сам товариш Венеційський наказав
у всіх попросити вибачення. У вас також... Велике вам
спасибі!

І не встиг я схаменутись, як знову відчув на щоці
поцілунок її гарячих уст, і вже вона, легка й радісна,
переступала поріг знахарчиної хати, бо, видно, таки ква-
пилася.

— Звідки ж ви хоч? — устиг я запитати в спину.

— Із Сухолужжя! Там я в бібліотеці. Дам почитати
“Позиченого чоловіка”,— вже відповіла з сіней.— Хоч і
велика черга записалась на книжку, та я вам без черги дам.

І зникла, як буря. Як прекрасна руйнівна буря, що
випалює душу, аби в душі зросло зело неясних надій,
шемкої тривоги в передчутті майбутнього.

Звісно, я не знаменитий Шерлок Холмс. Так само я
не знаменитий інспектор французької поліції Мерге, ство-
ренню образу якого віддав мало не все своє життя Жорж
Сіменон. Проте здається, що будь-хто, поживши в Яб-
лунівці того літа і ставши мимовільним учасником ба-
гатьох загадкових пригод, обернувся б на детектива. Ав-
жеж, на дилетанта, без високої кваліфікації, але на де-
тектива. Отож після відвідин Соломії я вже здогадувався,
як розгортатимуться подальші події.

На ці події вплинути я не міг, зоставалось терпляче
очікувати. Саме заслухався туркотінням горлиці, що ли-
нуло у відчинене вікно, коли в сінях прошаруділи обе-
режні кроки. Зовсім тихі, наче то ступав безплотний дух.
Насторожившись, я ждав, коли відчиняться двері.

Вірите ви чи не вірите в інтуїцію? Я вірю, принаймні
в свою. Відчинились двері, і, як я й сподівався, поріг
переступив колишній гітлерівський офіцер.

Кажу — колишній, бо не було на струнку парубку
ні фашистської форми зі зловісними нашивками на ру-
кавах та на грудях, ні важкого “вальтера” в руці. Роз-
христаний комір світлої кремової сорочки відкривав міцні
засмагли груди. Білі джинси підперезано широченним чор-
ним ремнем із пряжкою-бляхою, котра скидалась на

дзеркало, здатне відобразити весь довоколишній світ. Із першої нашої зустрічі запав у пам'ять погляд його ясних, мов акацієвий цвіт, очей, які наче хлюпали свіченням підпаленого спирту, які погрожували смертельним опіком. Зараз у цих очах тремтіла мало не дитяча провинність.

— Дозвольте?..

Коли ми грали пам'ятної ночі пам'ятну шахову партію, цей молодий і симпатичний садист так і не обізвався ні разу, своїм зловісним мовчанням нагнітаючи й напружуючи відчуття смертельної небезпеки. Голос, виявляється, в нього м'який і мелодійний, як у дівчини.

— Дозвольте?..— вдруге озвався цей непрошений гість, бо я мовчав.— Доброго дня!..

— Вас прислав сюди сам товариш Венеційський? — звівшись із-за столу, похмуро спитав я.

— Так,— відказав парубійко з порога.

— А своїм розумом ви не могли здогадатись прийти?..

— Бачте...— пробурмотів він і прикусив язика.

— Сподіваюсь, на цей раз ви прийшли без “вальтера”?

— Без “вальтера”! — ледь повеселішавши, відказав передодягнений гітлерівський офіцер, що прийшов за повелінням самого товариша Венеційського. І розвів руками, показуючи трудові мозолясті долоні.

— І без шахівниці?

— І без шахівниці,— відказав. І додав зі щирим захопленням: — Зіграли ви тоді здорово!

— Так уже й здорово,— заперечив я, хоча похвала полестила. Звідки цьому ситому й здоровому парубійку знати, що в ту ніч я перевершив свої шахові здібності! Адже йшлося не так про боротьбу в шахах, як про ідеологічну боротьбу. Я й зараз відчував гордість, що переміг у тому смертельному поєдинку. Зрештою, я не міг не перемогти, не міг не здолати долю.

— Повірте, що здорово! — заходився переконувати мене цей перевдягнений гітлерівський офіцер.— Я сам граю на рівні кандидата в майстри спорту, в районі всіх на лопатки кладу. Знаєте, не люблю програвати, а тоді довесь-таки програти.

Не люблю програвати!.. Я згадав, як його рука тяглась до “вальтера”, та в останню мить він зумів перебороти своє бажання розправитися зі мною якщо не на шахівниці, то силою зброї. Помітивши, що від спогадів я змінився на обличчі, перевдягнений гітлерівський офіцер сказав:

— Ви могли б стати чемпіоном нашого району!

Мені знову полестила похвала, й лице моє відм'якло мимоволі. Помітивши, що може маніпулювати моїм настроєм, як заманеться, він сказав не без лукавої заподливістьі:

— А там стали б чемпіоном області! Чемпіоном республіки! Країни! Світу!

Хто б не всміхнувся з радості від таких лестощів! Усміхнувся, звісно, і я, відтанувши душею і вже зовсім не маючи в серці зла за ту гру в шахи під дулом пістолета.

— Гаразд, що сьогодні навідався без “вальтера” і без шахівниці.

— “Вальтер” конфіскував сам товариш Венеційський.

— Давно пора. Передай самому товаришеві Венеційському, що ти ходив до мене просити вибачення. Сподіваюсь, таку партію ти зіграв тільки зі мною? Бо не в кожного можуть витримати нерви, хтось і на інфаркт спроможеться вже в королівському гамбіті, навіть не в ендшпілі. Йди!

Він вилетів із хати ще прудкіше, ніж Соломія. Гм, від чемпіона району — до чемпіона світу! Зійти на шаховий Олімп — хто не мріє про такий тріумф?.. Лишенько, як мало треба людині, щоб вона забула й простила! Просто треба, щоб кривдник під'їхав до неї на кривій, щоб очі замилив і за ніс поведив. Глибоко приховане шахове самолюбство — ось та струнка, на якій зіграв оцею хитрунець. Навіть не сказав, хто він і звідки. Та, зрештою, це не має ваги.

Ви вже здогадуєтесь, либонь, що після навідин Соломії та переодягненого гітлерівського офіцера, котрий так і не відрекомендувався, я став чекати на татарську орду. Авжеж, мали вони ввірватись на знахарчине подвір'я не на косматих степових конях і не з кривими ятаганамі дамаської сталі в руках, не з горловим криком хижих зайд і не з розбійницьким шовковим арканом... Справді, незабаром зупинились під хатою дві легкові машини, з яких висипало близько десятка парубків. Я не став очікувати гостей у хаті й вийшов назустріч.

Їхня спішена ватага вже вступила у ворота. Вирлоокі, щелепасті, лобаті, з кривими та горбатими носами, широкі в плечах. І зодягнені — хто в джинси чи бостон, хто в льон чи кримплен, хто в полотно чи шерсть. Ступали дружно, впевнено, наче молотами гатили в землю. Ото-

чили з усіх боків, немов у бран узяли, й на мить я знову відчув на шії доторк шовкового аркана.

— Доброго здоров'ячка! — привітались.

— Не від самого товариша Венеційського? — поцікавився я для годиться.

— Від самого товариша Венеційського,— пролунала відповідь.

— Хочете нарешті взяти мене в ясир? — спромігся я на невдалий жарт.— І відвести десь на невольничий ринок у Бахчисарай чи в Кафу?

— Та ні,— стали запевняти похмуро, блимаючи спідлоба, зизом чи косо.

— Значить, на невольничий ринок іще далі, аж у Стамбул?

— Та зовсім ні,— супились вони, хмарились та бурмосились.— Сам товариш Венеційський прислав, аби покаялись перед вами та вибачення попросили.

Ой, не стерся ще в моїй пам'яті отой доторк шовкового аркана! Мимоволі я підніс руку вгору й помацав горло. Непривітні ординці стали ще непривітніші — справжня татарва!

— Гаразд, хлопці, йдіть... Передайте самому товаришеві Венеційському, що зустрічалися зі мною.

Повернулися спинами й ордою посунули до воріт. Потискували свої дебелі тіла в машини, й гуркнули мотори. Післяполуднєве сонце зарожевило куряву, що знялась у вулиці від прудких коліс. Криво всміхнувшись сам собі, я сів під грушею на поліно, цюкане-перецюкане сокирою: очевидно, знахарка на цьому поліні рубала дрова. З поля долинав гуркіт комбайнів: кипіли жнива, в розпалі було збирання врожаю. Я подумав про те, що тепер, після всіх недавніх гостей, мені найдужче кортіло б побачити моїх визволителів козаків, що в той весняний день порятували з яничарського полону. Проте не сумнівався, що козаки не навідаються з візитацією, бо вони — молоді шофери, комбайнери, механізатори широкого профілю — зараз на збиранні врожаю. Якщо не в Яблунівці, то в Сухолужжі, в Чудвах, у Великому Вербчому, по інших селах району.

Сидячи під грушею на поцюканому поліні, очікував я зовсім на іншого гостя. Час тягнувся неймовірно повільно, мовби в нього, лінивого, був слід по золотому. Від літньої спеки широкі лопухи під тином поопускали свої капловухі вуха. Пахло сухою курявою й гарбузовим гудинням із

городів. Безконтрольно я поглядав раз у раз на наручний годинник, дивуючись: чому бариться саме той гість, на якого я так нетерпляче очікую і який ну просто зобов'язаний висповідатись переді мною! Й коли на вулиці за бузиновими кущами майнула знайома постать, я став напрочуд спокійний. Так, напевне, спокійно почувається в могилі отой Гаврило, який не вмер, а галушка задавила.

Нарешті гість ступив на подвір'я. Й поки дибцяв до груші, я пильно роздивлявся оцю тінь, яка ще так недавно була здоровим, тілистим чолов'ягою. В очах його, здавалось, чоловічки догори ногами стали. Це в отих очах, де ще зовсім недавно мовби космічний пил мерехтів, а зіниці скидались на зоряні галактики. Гострий горбатий ніс, який нагадував форштевень старовинної турецької фелюги, ще дужче загострився: таким гостряком можна було б колись, ідучи в морську атаку, протикати наскрізь судно супротивника. А де поділися соковиті червоні губи, що красномовно, хоч, може, й безслівно говорили про любителя прянощів земного буття? Здавалось, обросли губи порохом смутним та печальним. Куди вже там, щоб у малюнку тих губ угадувалась владолюбна людина.

От що сталося з тим, хто не так давно нагадував Мефістофеля доби не гетевської, а нашої. Можливо, саме такого вигляду й повинна приборати душа митця після титанічних творчих мук, тоді, коли тіло зникає, само-знищується, а душа зостається гола-голісінька, безтілесна?

— Ви прийшли до мене за наказом самого товариша Венеційського? — звівся я з поліна під грушею назустріч давно очікуваному гостю — художнику. Авжеж, як ви вже догадалися, на знахарчине обійстя ступила нога художника-бороданя. І відзначивши, що борода в нього зосталась на диво густа й пишна, я додав: — За наказом начальника районної міліції?

— Так, — мовив художник плюсклим голосом плюсклого пророка.

— Ваші колеги встигли нанести мені візити раніше, — мовив я, вирішивши грати відкритими картами й не приховувати козирів. Та й чом би мав приховувати, коли всі козири були в моїх руках.

— Тепер моя черга, — мовив художник, і голос йому затремтів, мов остючок на вітрі. — Сам товариш Венеційський наказав просити у вас вибачення, пригрозивши, що в разі непослуху розцінюватиме мою творчу діяльність за статтями карного кодексу. Мовляв, деякі аспекти моїх експериментальних пошуків у мистецтві пахнуть криміналом.

— Можливо, й так,— мусив я визнати слухність міркувань начальника районної міліції, котрий судив про мистецтво бороданя зі своєї адміністративної дзвіниці, зведеної на строгому кодексі.

— Знову невдача! — зітхнув.

— Так, знову невдача,— не став я втішати його вражене творче самолюбство.

І справді, в Яблунівці він звідав не тільки втіху мистецького самоствердження, а й низку прикрощів і невдач. У пам'яті промайнули деякі епізоди... Ось у фойє Будинку культури бородань перемальовує на стіну налігану натуру — червоної масті, з вигнутими вінком рогами, з рожевим вим'ям корову з колгоспної череди. Основоположник естетики рухомого живопису! Сподівався, що намальована худобина доїтиметься, даватиме шкіру, шерсть, м'ясо. Сподівався, що в майбутньому всі стануть художниками. Рухомий живопис мав сприяти росту матеріального добробуту трудящих, а також розквіту самобутніх індивідуальностей. На жаль, оту корову, що правила за прототип, вибракували, вона потрапила на бойню, й голова колгоспу сказав, що не можна серед селянської маси пропагувати образ такої корови, це в корені суперечить принципам рухомого живопису.

Далі він намалював на стіні у фойє новітній комбайн, котрий наче щойно зійшов із заводського конвейєра. Намалювавши комбайн, бородань явив себе справжнім генієм мотовила, проте, як з'ясувало правління колгоспу на чолі з Димом, генієм не вповні. Бо припустився незначних неточностей: мотовило вийшло трохи менше за розмірами, центруюча втулка не відповідала ГОСТу, ланцюжок транспортера закріплено неправильно, недосконалий у технічному відношенні кронштейн... Авжеж, комбайн із таким мотовилом не міг прямісінько зі стіни рушити на колгоспні поля, щоб збирати високий врожай. Брак, чистісінький брак!

А картина весняного поля, трактори, сівалки, з сошників ллється зерно в рахманний ґрунт? А на передньому плані — купа суперфосфату, мішки з зерном?.. Здавалось, краще не намалюєш. Проте правління "Барвінку" на чолі з Димом забракувало. Мовляв, автор не поставив перед собою надзавдання. Навіть якась піонерка помітила один із прорахунків митця: на картині не передбачено біологічний захист рослин від шкідників!.. Отже, основопо-

ложник естетики рухомого живопису припускався помилок, прикріпих одна за другу.

А хіба панно трудової слави принесло бороданеві творче задоволення і перемогу? Хіба нарешті він зміг би сказати сам собі, що його новаторська дорога в мистецтві — правильна, що саме такою дорогою слід йти далі, народжуючи масу послідовників і епігонів, шкіл, шкілок, течій, групок і угруповань? Поклавши руку на серце, він так сказати не міг. Хоч панно трудової слави й виміряно розумом могутнім, але ж і воно не стало закономірним вінцем творчості, подією в світовому мистецтві...

Ми стояли під грушею на знахарчиному подвір'ї. Листя на гіллі ледь гойдалось од легкого й теплого вітерцю, й на виснаженому обличчі художника ворушилось мереживо тіней. Я болісно відчував на собі погляд його нужденних та злиденних очей: такими очима, либонь, можна дивитись якщо не з шибениці, то з самісінького пекла. Не хотілося б мені бути в його шкурі, не хотілося б звідати такого розпачу, що, дивись, і душу, наче пташку, вигнав би з тіла.

— Невже ви не здогадувались, що невдача — закономірний результат ваших пошуків? — поспитав я.

Перше ніж обізватись, губи йому судомно здригнулись, наче биті електричним струмом.

— Прокладати нові шляхи в мистецтві завжди важко, — сказав. — Та й хіба митець не має права на помилку?

— На помилку, яку змушений виправляти начальник районної міліції сам товариш Венеційський?

Погляд у бороданя знову став злиденний та бідний: якби до бідноти такого погляду докласти ще копійок зо три, то можна купити бублик.

— Своїми поразками я, либонь, уже заплатив по обух.

— То ще тільки сто кіп за петрушку... А доведеться втратити ще сто кіп за рибку! — Зрештою, я не міг стримати свого здивування: — О, яку фантазію треба мати!

Іскри диявольської гордості сяйнули в його дешевій, мов хрін на базарі, пустоті очей. Либонь, і справді пишався своєю фантазією: вродився пирогом, тому й пирожився.

— Хоч почув од вас однісіньке слово визнання, спасибі. — Пожвавішавши від моєї скупї похвали, бородань уже начебто не скидався на голову дохлого лева, а швидше — на хвіст живого собаки. — О, ніхто з сучасників не міг би дорівнятись до мене буйством фантазії! Згодь-

теє, що ідея рухомого живопису, який я намагався утвердити в Яблунівці, є грандіозною ідеєю. Грандіознішу мистецьку ідею навряд чи висувало людство за всю історію існування цивілізації. Від ідеї рухомого живопису я перейшов до ідеї рухомого театрального дійства. Згодьтесь, що перед моєю системою блякне театральна система Немировича-Данченка й Станіславського та всі інші системи.

— Так, блякне,— мовив я саркастично.

— О! — зрадів бородань, не вловивши сарказму.— Розумієте, я вирішив узагалі відмовитись від сцени. Геть сцену! Дія п'єси має відбуватись в атмосфері життя живого. Вся земля — сцена. Актори змішуються з глядачами, й подеколи актори поведуться, як публіка, а публіка, як актори. Й зрозумійте такий важливий принцип: актори не грають, а живуть у виставі насправжки! Себто насправжки ідять і п'ють, обіймаються й цілуються, кохаються й народжують дітей. Епізоди вистави не розігруються, а буквально втілюються в життя. Себто, доволішня дійсність і дійсність п'єси — адекватні, між ними немає ніякої різниці. Лише за такої умови вистава не просто набирає великої життєвої правдивості, а стає самим життям. Розумієте? Не якась там життєва достовірність чи правдоподібність, а саме життя! Ось який мистецький ефект передбачається ідеями рухомого театру.

На знахарчиному подвір'ї під грушею бородань викладав мені основні принципи, основоположні засади рухомого театру. Пожвавішавши, вже не скидався на безтілесний дух, що неприкаяно никає по Яблунівці. В очах замехтіло космічним гострим пилом, зіниці знову нагадали далекі зоряні галактики, і, здавалося, серед того космічного пилу та зоряних хурделиць видимо народжуються якісь химерні чорти з чортенятами, біси з бісенятами, великі дідьки та малі.

Щоб реалізувати ідеї рухомого театру, він зібрав хлопців та дівчат із багатьох довколишніх сіл. Реквізит виготовляли самі. П'єсу написав він, бородань. У п'єсі йдеться про долю Яблунівки від сивої давнини по нинішній день. Авжеж, у п'єсі діє загін ординців-степовиків. Авжеж, не можна було обійтись без козацької чоти. Фашистські солдати, гітлерівський офіцер. А також червоноармійці. І — драматична доля дівчини, що символізує долю Яблунівки упродовж століть. Скільки випало їй звідати, зазнати, пережити, проте злигодні не зламали її душу, історичні бурі не понівечили мрійливого й чистого єства. Наділена

невмирущістю й незнищенністю, вона жила не тільки в минулому, а й сьогодні, а й житиме вічно.

Сонце хилилось до обрію, з поля долинав гуркіт комбайна. І якби не той гуркіт комбайна, то здалося б, що в глибокій літній тиші Яблунівка прислухається до палкої мови художника-бороданя, який звирявся в задумах. А вже, ніхто б не відмовив цьому самородку ні в буйстві фантазії, ні в унікальній самобутності. Рівних йому тепер нема, а в минулому міг дорівнятися своїм генієм хіба що доктор Фауст.

Вкотре я відчув на шиї доторк шовкового аркана, на якому мене мали повести в неволю, якби не визволили козаки на весняній яблунівській околиці. А я ж тоді гадав, що з часом, із цією матеріальною субстанцією, стався якийсь катаклізм, що час минулий перемішався з часом сьогоднішнім, тому-то й довелось у космічну епоху зустрітись з живими ординцями й козаками!.. Я згадав свої зустрічі з Соломією — і першу в Будинку культури, і другу, коли дівчина навідалась до знахарчиної хати. Й оту, коли вона їхала до району в одній машині з гітлерівським офіцером, очевидно, мали десь там у гуші життя живого розіграти один з епізодів п'єси... Я згадав також весняну ніч, коли зіграв партію в шахи з озброєним фашистом. Зіграв партію в шахи не колись, а тепер, через багато років після війни. І виграв так, як, очевидно, виграв би в час війни. Мимоволі я став не глядачем, а учасником спектаклю. Але ж, мабуть, не спектаклю, а життя живого, бо принципи рухомого театру, сповідувані цим бороданем, передбачають тотожність спектаклю і життя, стирання будь-якої межі між мистецтвом і дійсністю!

І я вкотре відчув доторк шовкового аркана на шиї...

І в очі глянула погрозлива цівка "вальтера"...

— Мій спектакль мав неодмінно закінчитися колосальним успіхом. Нє жаль, дехто з трудящих не зрозумів принципової новизни постановки, посипалися скарги в різні інстанції. Мною зацікавилися слідчі органи, міліція. Звичайно, в першу чергу винуватий я. І винуватий у тому, що в своєму художньому методі припустився прорахунків. Тільки не втямлю, яких саме?..

— Слідчі органи, либонь, допоможуть зрозуміти прорахунки в художньому методі.

— Так, так,— згодився бородань.— Я з нетерпінням чекаю, коли почнеться слідство. Результати слідства найбільше потрібні мені, щоб удосконалити метод. Щоб у майбутньому взятися за постановку ще грандіознішого спектаклю. О, скільки задумів, скільки ідей!

— І ви обходились без помічників, без асистентів?

— Подеколи радився з народом, авжеж. Як його? З отим позиченим чоловіком, із грибком маслючком, що зветься Хомою. Він знавець місцевих звичаїв, нових обрядів, історії Яблунівки. На жаль, я не в усьому приставав до його порад. А якби приставав, то, може, все обернулося б по-іншому, діло не дійшло до слідчих органів?

— Можливо, не дійшло б,— згодився я.— Хома не знався і не знається зі слідчими органами, хоча життя його напрочуд багате пригодами.

— О, скільки задумів, ідей! — вигукнув бородань.

Очі горіли фантастичним блиском у цього златоуста, в цього шаленого одержимця, сповненого творчого честолюбства. Гаразд, у Яблунівці він хотів показати долю Яблунівки від давнини по нинішній день. А коли йому запрагнеться, скажімо, поставити спектакль, де йтиметься про долю людства від печерного віку по космічний і, виходячи із настанов свого методу рухомого театру, він захоче мати за сцену всю землю? Які живі епізоди, які криваві пригоди, які драматичні події чекають у такому спектаклі як на акторів, так і на глядачів мимовільних, а глядачами в такому разі мають стати всі народи усіх країн...

Ізсутулившись, він подибцяв до воріт, а я пильно дивився в спину, сподіваючись, що бачу його востаннє і, відверто кажучи, зовсім не мріючи про нові зустрічі. У ставленні до методу рухомого театру і до методу рухомого живопису, як і до їхньої художньо-економічної системи, я повністю підтримую позицію начальника районної міліції самого товариша Венеційського. Він не тільки глибоко зрозумів, а й дійшов точних висновків, а й вдаввся до рішучих дій.

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ СЬОМИЙ,

де мовиться про химерну
поведінку грибка маслючка, а також
розказано про самобичування автора, котрий
надумав чужими пирогами та своє горе поминати,
котрий зумисне вкрав, а потім зумисне й кається

Отже, старший куди пошлють бодай частково, бодай консультантом, із яким не згоджуються, а все-таки виступав як один із творців методу рухомого театру! Либонь, добре, що з Хомою не згоджувались, а то довелося б і

йому тримати відповідь перед прокуратурою і судом, а то б і його дочекався я в гості до знахарчиної хати. Поміркувавши, дійшов висновку, що саме до грибка маслючка й повинен був звернутись бородань за порадами. Адже знав Хома історію рідного краю, звичаї яблунівського люду були його кривними звичаями. Не кажучи вже про те, що літав і за океан, надивився звичаїв заокеанських, міг порівнювати, здатен подивитись на сільське своє життя очима, що посвіжішали й помудрішали в поїзді.

Коли після розмови з художником-бороданем мені відкрилась ця потаємна сторінка з прихованого буття позиченого чоловіка, розсіявся туман над деякими іншими пригодами. Пригадалась мені давня розмова в його хаті, коли западав сизий, мов голубине крило, вечір і над верхівками яблунь через відчинене вікно світилась апельсинова шкурочка місяця. Грибок маслючок тоді говорив про славу, яка зрідні неславі, клявся не нести свій талант на європейські ідеологічні смітники. Тоді ж ми почули страхітливую звістку про тропічний ураган неземної сили, що приніс стільки руйнацій і страхіть... Так, на честь яблунівського колгоспника Хоми Прищепи, який написав роман "Позичений чоловік", цей ураган століття було названо "Хома"... Саме в той вечір я й побачив грибка маслючка на моріжку за садом серед кінних козаків, почув уривки їхньої балачки і, здається, вразився побаченням не менше, ніж звісткою про ураган століття.

Тепер, після зустрічі з бороданем, я розумів, що Хома й не міг не зустрічатись із самодіяльним козацтвом. Очевидно, давав якісь поради, настанови. Консультував, як їм природніше поводитись, як триматись в сідлі на коні, як володіти зброєю, бо знань старшому куди пошлють не позичати.

Згадалось, як після пам'ятного всенародного проводжання Хома сам поночі йшов на літак, який мав сісти на яблунівській околиці. За ним скрадалась тінь, що згодом обернулась на гітлерівського офіцера, котрий тримав смертовбивчу зброю в руках. Тепер я знаю, що то скрадався назирацьки самодіяльний артист, розігруючи живу сцену в манері методу рухомого театру. Але ж тоді я не здогадувався про такі таємниці, та й ніхто не здогадався б на моєму місці. Отож і зрадів, коли застугоніла ніч, почулось хоркання коней, дзенькнули вуздечки, заспівали шаблі, защебетали зведені курки кремінних пістолів,— і козаки, що виринули з мороку ночі, забрали з собою гітлерівського

офіцера, й старший куди пошлють вільно зміг сісти на авіалайнер, що звершував екстраординарний міжнародний рейс Яблунівка — аеропорт імені Джона Кеннеді.

Правду кажуть яблунівці: бідні не тим, що нічого не мають, а бідні тим, що нічого не знають. Тепер я відчув себе багатим не тому, що багато прожив, а тому, що багато пережив. Еге ж, не кожному пощастило мимоволі зіграти в рухомому театрі, а мені не тільки пощастило, мені вдалось навіть порятувати свої голову та ноги, а міг же позбутись, міг!

Відчував, що скоро вже мала послатись дорога з Яблунівки на Київ, і серце занило...

А що Хома не йшов до мене, то я намислив піти до Хоми. Авжеж, знайшли б слова і для розмови, й для бесіди, й для балачки. Але, як то мовиться, щастя з нещастям в одних санях їздять: я передчував щастя побачити грибка маслючка, а звідував нещастя, не бачачи його. Бо варто мені ступити на обійстя, де височіє постамент під ясенем, як Мартоха казала, що Хома на фермі коло худоби. Варто поткнутись на ферму, як зоотехнік Невечеря чи хтось із доярок казав, що Хома в бібліотеці. В бібліотеці казали, що старший куди пошлють на засіданні правління колгоспу, де мовиться про сьогорічний врожай. На правлінні казали, що великий мандрівник дременує до буфетниці Насті. Буфетниця Настя казала, що той начебто поплуганився до Христі Борозенної подивитись на свого названого синочка Хомка Хомовича. Христя Борозенна казала, що слід грибка маслючка щойно проховів, треба йти до Мартохи. А Мартоха казала...

Коло замикалось. Хома став такий швидкий, аж на ньому шкура говорила, такий верткий, що й з-під ступня викрутиться. Вже ось-ось, здавалося, зловлю його, наче рибику в каламутній воді, а він в'юном вислизав із-поміж пальців. А я ж у Яблунівці теж став хитрий як чорт, дурний як ворона, впертий як свиня, ото ж і ганявся за ним, ото ж і наврипився спіймати. Але ж і Хома такий, що хоче з лавки впасти й тіла не забить, він, може, й кудкудаче десь на чужому городі, зате на своєму несеться. Зрозумів, що хочу щось вивідати в нього про Америку, а раз вивідати, то наче вкрати й не повернути. А не для того, може, старший куди пошлють добивався аж за океан, щоб потім його вдома обкрадали, навіть якщо ті злодії — ох і великі цабе, навіть не з Яблунівки, а з самого Києва!

І коли Хома став ховатись від мене зі своїми розповідями про Америку (адже я знав так мало про його перебування за океаном, адже я так багато не знав про походеньки грибка маслючка на далекому континенті!), то мимоволі я й справді відчув себе злодієм, якого повсюдно чути, отим, хто догадався — і вареники в шапку. Почувавсь хватом, що зцибрив і вдає, наче не він. Бо хіба не з такою метою вибирався колись із Києва до Яблунівки? Не з метою пізнати подільську Яблунівку та знаменитого позиченого чоловіка в рідному селі? Бо здавалось, наче то грибок маслючок украв у мене отой роман, який став усепланетним бестселером, заживши розголосу і в позаземних цивілізаціях, а заодно вкрав усепланетну і галактичну славу!

Раніше, коли їхав до Хоми, то здавалось, наче він обікрав мене.

Тепер, коли мав їхати з Яблунівки, почало здаватись, наче то я обікрав Хому.

І я змусив себе схаменутись, не бігати слідом за грибком маслючком: на чуже пшінце укріпцю не приставай, чуже добро — чужі й сльози. Хай і для Хоми щось дістанеться із тих вражень, що привіз додому з-за океану, хай зостаються на хазайстві. А то й справді, де це видано, щоб у чоловіка геть-чисто все забрати?.. Щоб перестати гасати слідом за грибком маслючком, який скрізь моторно тікав од мене, я став зумисне розпикати в собі сором за неблагочинні вчинки. Батожив своє сумління заповідами: не руш чужого, не бери, де не поклав, чуже переступи, та не займи. Йі до того добатожився й досамобичувався, що ходив скрізь червоний, мов рак печений, що палахкотів серед люду, мов іскра, що інколи здавалось, наче провалився крізь землю по коліна, а то до пояса, а то з головою гулькнув у безодню розверсту. Ось що таке сором, коли щось зумисне вкрадеш, а потім зумисне і каєшся!

Бо чом не покаятись, коли Хома нарешті оцінив тебе так, як того пана, що в соломі спить і зубами ськається! Наче сказав, що ти хоч великого роду, та песького ходу, що пошився ти в пеську шкуру. Отож, коли ти такий добрий, як собака вві сні, не хочу з тобою знатись.

Чи переживу я коли таку соромоту? Попався, коли чужим потом грівся, коли чужими пирогами та хотів своє горе поминать... Але ж, не зазнавши горя, не знатимеш і радості! Хто це сказав? Моя соромота?.. Терпи горе — добро буде! Те знову під'юджує моя соромота?

Лишенько; що тільки коїлось і коїться в Яблунівці з моїм сумлінням і моєю совістю! Невже такі прикросі близькі всім тим, хто береться за перо, хто прагне якщо не перевершити, то бодай дорівнятись до грибка маслючка, до старшого куди пошлють, до Хоми, що написав роман "Позичений чоловік"?

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ВОСЬМИЙ,

у якому знову йдеться про День сміху в Яблунівці, коли з автора, либонь, сміються всі: ні живі, ні вмерлі, ні швець, ні жнець, а чортзна-що, а також ні грач, ні помагач, і оті недужі, що сіли та й хліб поїли

Вся Яблунівка знала, бачила, чула, що я бігав за Хоמוю, а грибок маслючок тікав.

І чи то ввижалось, чи насправді так відбувалось... Могло ввижатись, а могло й відбуватись, бо хоч слідчі органи району й зайнялись ділом рухомого живопису й рухомого театру, бородань перебував на волі. Перебуваючи на волі, він міг зробити ще одну відчайдушну спробу довести життєздатність свого мистецтва, щоб реабілітувати себе в очах громадськості, потерпілих од його мистецтва громадян, а також начальника районної міліції самого товариша Венеційського.

Пригадуєте, колись щойно по своєму приїзді у Яблунівку я потрапив на засідання правління колгоспу, де мовилось про нові звичаї та обряди, гідні нашого способу життя?

Щороку проводити День сміху під гучні аплодисменти запропонував тоді старший куди пошлють. І, либонь, запропонував не без підказки бороданя, з котрим уже тоді злигався.

Тепер — жнива, День сміху в Яблунівці, напевне, проведуть по закінченню осінньо-польових робіт. А зараз, очевидно, вже потроху стали готуватись. Але, виходячи з принципів рухомої естетики рухомого живопису й рухомого театру, винайдених несамовитим бороданем, стали готуватись не на сцені в Будинку культури, а в житті живому: на тваринницькому комплексі, в магазинах, на пошті, в школі, в лікарні, в колгоспній конторі. Варто було комусь із яблунівців здибатися зі мною, як вони починали сміятись чи усміхатись. Авжеж, чом їм не

сміятись чи не усміхатись, коли кожному відомо, що я ганявся за Хоמוю, а Хома повсюди тікав од мене!

В тому, якими усміщечками мене зустрічали яблунівці, я вгадував режисуру бороданя, його демонічну руку. Затятий, і на суді не покається, і після винесення судового вердикту вважатиме, що за його мистецтвом — майбутнє! Але як почуватись і поводитись мені, колись ось у цю хвилю його мистецтво спрямоване проти мене, має таку точну адресу?

Здавалось, той День сміху вже почався, він присвячений тільки мені, він супроводжує скрізь, куди ступлю. Сміялись усі. І той, хто багато їсть і п'є і хто у розум не тне. І той, кому дай і наддай — то все мало. І ті ліниві, що двічі ходять, і ті скупі, що двічі платять. Розтягували роти в усмішках старі діди, в яких болить бік дев'ятий рік, та вони не знають, у котрім місці, й оті недужі, що сіли та й хліб поїли, й оті хворі, що в них волосся попухло, й оті немічні, яких і довбнею не доб'єш. Глузували з мене оті працелюби, котрі три дні мелють, а за півтора дня з'їдять, котрі ївши гріються, а роблячи мерзнуть, котрі стільки зроблять, як комар надзичить. Здавалось, насміхається з мене й оте каміння, під яке вода не тече, і циганська кобила, що день біжить, а три дні лежить, і насміхалася свиня у барлозі, а птах у дорозі, й оті коти, що звикли очі жмурить та голови ховать, і отой вовк, котрий би здох, якби довго лежав. Здавалось, регочуть із мене й усі яблунівські мухи: які по смолі лазять, дибають по сметані, крутяться в окропі, звиваються у мазі. Потішались ні живі ні вмерлі, а також оті, що сидять, як засватані, що сидять, як морква в грядці, що сиднем сидять, а потім каменем сядуть. Лукаво підморгували при зустрічі зі мною ні швець, ні мнець, ні чортзна-що, а також ні грач, ні помагач, а також дуга в лісі, а хомут у стрісі, а ще і аршин — не сукно й глек — не вино!

З мене реготала вся Яблунівка, цьому Святу сміху кінця-краю не бачилось. Очевидно, так і мало завершитись моє перебування на цій землі обітованій. На цій землі обітованій, що родить хліб і любов, котра, як перстень, не має кінця і сильніша смерті. Що родить яблука і щастя, котре як трясця, кого попаде, того й трясє. Що родить мальви і долю, котра не курка, її решетом не накриєш. А ще на цій землі родить щедро правда й добро,

мудрість і розум, честь і відвага. А які тут багаті врожаї широкого сердечного слова збирають, лукавства й сміху, пісень і легенд, ласки й ніжності. А ще ж, звісно, і прислів'їв небачені врожаї! Отих прислів'їв, про які яблунівський люд пророчо каже, що пословиця плодюща й живуща, що пословиця повік не зломиться, що без пословиці не проживеш, що пословицю ні обійти, ні об'їхати, що на пословицю нема ні суда, ні розправи. Пословиця — в своєму краї пророчиця!

РОЗДІЛ ШІСТДЕСЯТ ДЕВ'ЯТИЙ,

чи не найзагадковіший розділ роману,
котрий благополучно наближається до кінця

В небі переморгувалися зорі, наче то розмовляли між собою душі померлих. А може, розмовляли пращури не тільки між собою, а й зі своїми нащадками, нині й прісно живущими на землі? Чумацький Шлях лежав над моєю головою як фатальна стежа вічності, по котрій ішли в давнину, йдуть сьогодні, йтимуть завтра. Здавалось, отак із цієї яблунівської вулички, що пахне курявою, кропивою та блекотою, можна легко ступити на зірчато-грудкуватий Чумацький Шлях, ось варто лишень із вулички вийти в поле, сягнути обрію, а там із обрію — прямісінько в небо!

Та в оце свіже літнє передрання я йшов зовсім не до польового темного обрію, щоб там із путівця ступити на Чумацький Шлях. У цю пору від знахарчиної хати, скрадливо озираючись, я простував безлюдним селом до обійстя грибка маслючка. Дійшовши до його яблуневого саду, я зупинився, прислухаючись. Шелепнувши по листю, під ноги впала грушка-лимонка, і я мимоволі здригнувся. Неподалік брехнув пес — і душа моя вступила в п'яти, щоб потім поволеньки, млосно спливати догори. Якась нічна кузька сіла на щок, й лице моє судомно сіпнулось, наче від удару нечистої сили. Хто б подумав, що так потерпатиму від страхів, так остерігатимусь! А як замишляв це діло, то здавалось: дарма ярма, аби воли були, дарма воли, аби ярма були...

Зважившись, переліз через вориння й опинився в саду. В хаті грибка маслючка не світилось, вікна блимали темними блимаками. Черкнувши по носі, впало яблуко, і я

аж присів до землі. Оготавшись, випростався, бо хоч жижки й дрижать, але не годиться накивати п'ятами. З охололим серцем, навзгінці подибцяв попід гіллям, що ламалось від яблук. Ось нарешті і ясен, під яким колись Хома любувався Мартохою, що при місяці походжала в білій сорочці по садку...

Йдучи до садиби грибка маслючка й продираючись через сад, я побоювався, що когось таки застану під ясеном на постаменті, бо святе місце порожнім не буває — ні вдень, ні вночі. Й наче гора з пліч ізсунулась, коли вгледів, що на постаменті в цю глупу пору — нікогісінько!..

Свого духу боячись, я підступив до постаменту і, вкотре подивившись на блимаки темних вікон, по приставленій знизу цеглі обачно здерся вгору. Навпочіпки, навіть не розгинаючись у попереку, примостився на дерев'яній лавчині, що завжди стояла на постаменті — і для Хоми, й для будь-кого з охочих. Лавчина, вистигнувши й змок-рівши від нічної роси, холодила сідницю, проте від того холоду я не почувався, як узимку отой Савка у свитці, в котрої чомусь рукавів нема. Від холодної лавчини струмувала дивна сила. Й та сила давала почуватись так, наче я хоч і голий, та в поясі, хоч і голий, та в підв'язках, хоч і голий, зате пишний. Та сила дедалі випростувала мене на лавчині, вже я сидів рівно, випнувши груди й розгорнувши плечі. Далі та сила звела мене й поставила на постаменті. Вже я почувався отим, що вдома мотузкою хліб ріже, а в городі і те і се; почувався отим, що хоч у нього куліш, зате на виделці. Так стоячи на постаменті, я дивився звисока, а нічого не бачив, бо здавалось, що зловив зайця за хвіст і вхопив місяця зубами! Ну, дума, тепер мене і пальцем не торкни, тепер я через губу не плюну, тепер до мене без ломаки ніяка холера ні приступ!

Та хоч стояв під ясеном на чужому постаменті, себто на краденому, й почуття начебто крадені переживав, та й гадки не мав, що може дістатись на горіхи, що буде катюзі по заслугі, що прийде і на пса мороз. І не боявся, що, може, зараз із хати вискочить розгніваний Хома і почне мені березовим пером виписувати не одну іжицю й постарається заслати туди, де козам роги правлять. Бо здавалось, що постамент мій, що ніколи вже звідси не вступлюсь.

Так думаючи, спершу я дерев'янів на чужому постаменті, гордо склавши руки на грудях, дивлячись перед собою й нічого не бачачи. Далі наче вже на суху глину обернувся, котра не може розповзатись по боках так, як мокра. А вже потім наче гранітним став: руки-ноги гранітні, груди гранітні, голова й очі в голові гранітні, а ще ж думки та почуття гранітні. Швидше всього, що з житомирського граніту, із якого в Яблунівці та по довколишніх селах рубають і тешуть пам'ятники. В грудях моїх чулось гранітне серце, а по гранітних жилах текла, звісно, гранітна кров. І ноги мої гранітні поприростали до цегляного постаменту, зведеного з цегли колгоспом "Барвінок" під майбутній пам'ятник старшому куди пошлють, і з підшов моїх ніг у цегляний постамент, здавалось, попроростало рясне гранітне коріння. Я вже так приріс, так укоренився, що не схитнула б ніяка буря, ніякі історичні катаклізми не схитнули б, не вирвали б, не зруйнували б. І вже в моїй гранітній голові снувались гранітні честолюбні мрії, як упродовж багатьох майбутніх років до моєї гранітної замисленої постаті приходять прочани-подорожани, щоб схилитись шанобливо, щоб прочитати гранітну мудрість у моєму гранітному погляді, щоб відчутти гранітне благословення моєї гранітної душі. Авжеж, приходитимуть, аби нести по землі живі легенди про мою гранітну велич, аби завжди відчувати на собі гранітну живлющість мого гранітного благословення.

Так мені з доброго дива міркувалось на чужому постаменті, бо, либонь, тільки на постаменті можуть навідувати людину такі думки, мріяння, візії. Чи то пак — не людину навідувати, а пам'ятник, причому пам'ятник не рукотворний, а живий, що зі своєї доброї волі обернувся на граніт.

І враз у хліві грибка маслючка проспівав півень. Той півень наче кинув жарину вогню в суху соломку, бо за хвилину йому відповіли з ближчих сусідських обійсть, потім із дальших, іще з дальших,— і скоро півні співали по всій Яблунівці. Їхні лунки горлянки наче палахкотіли смолоскипами, наче видихали назустріч близькому ранку струмені палахкотючого вогню, й ті окремі струмені вгорі над селом зливались у голосне, золотисте вогнище, яке цвіло, здається, все розкішніше, все палкіше. Це було ритуальне древнє вогнище, запалене лункими горлянками яблунівських півнів на пошанування досвітку, на пошанування сонця, яке ще ховалося за обрієм.

Усяка нечиста сила споконвічно боялась голосу півнів. Отож ота нечиста сила, яка на постаменті вступила в моє тіло, також злякалась пташиного співу й поволеньки стала звітруватись з мого єства. Здалось, що гранітне коріння вже не так міцно тримається за постамент, що не так лунко б'ється гранітне серце у гранітних грудях, поменшало гранітних думок і гранітних мрій у гранітній голові.

А коли згодом ударили вогненними сурмами другі півні, складаючи полум'яну осанну світання, то я відчув, що я вже не гранітний, а наче з глини виліплений, можу розбитись і розсипатись.

А коли вдарили й треті півні, то моє тіло здерев'яніло, й думки здерев'яніли, й мрії здерев'яніли. Від наглої втоми підкошувались ноги, й хотілося сісти на лавчину, щоб відпочити, проте інерція недавнього самозвеличення тримала вертикально.

Тоді з хліва долинула музика. Очевидно, почалась ранкова трансляція для породистої корови, аби вона більше дала молока й вищої жирності. Чи то щипком, чи то медіатором добувався ніжний ліричний звук, який раз у раз повторювався. Якийсь віртуоз грав на старовинній грецькій кіфарі. Звуки кіфари, що долинали з хліва, де стояла породиста корова, остаточно вигнали нечисту силу з мого єства. Ноги підкосились у колінах, і я впав рептухом на лавчину. А що замість нечистої сили в душі поселився страх (а що, коли Хома зараз вигулькне з хати із замашним кимаком, щоб утришияти гнати самозваного злодія?), я животом ісповз із постаменту. Подерши штани, прожогом кинувся через садок, і гілля яблунь та вишень дряпало обличчя, сікло по щоках. Ї здавалось, що кожне деревце кричить услід: "Т.: ловкач, який і рідного батька продасть, якби знайшов охотника на старе луб'я!" Кожен пеньочок волав: "Такий злодій як увійде в комору, то хоч би гадюка лежала, то зжене та вкраде!" Кожна галузка випоминала: "Це отой шахрай, що зовсім дурний: з чужого воза бере, а на свій кладе!" А я тікав по землі, наче журавель у небі, хоч, може, оті звинувачення яблунівської природи й були мені корисні, мов сліпому дзеркало, чи так потрібні, як собаці п'ята нога. Я тікав, щоб не зловили на гарячому, боячись отієї широкі правди, яку хоч засип золотом, затопчи її в болото, а вона все-таки наверх вийде!

РОЗДІЛ СІМДЕСЯТИЙ,

останній і завершальний, у якому автор
сідає в автомашину, прощається
з благословенною Яблунівкою
й по дорозі до Києва міркує про невичерпний
творчий геній українського народу

Зубний біль минув, наче рукою зняло, а разом із зубним болем пропали радіобіологічні та телебіологічні мої здібності. Потай сподівався, що повернуться, згадуючи обнадійливі слова районного стоматолога: якби розжився на вставні верхню та нижню щелепу, то міг би приймати телевізійні станції по кількох каналах, а також працював би на ультракоротких хвилях. Коли й де сподоблюсь такого химерного щастя, коли й де матиму таку рахубу?..

Коли востаннє виходив зі знахарчиної хати, почувався так, наче душа моя досі була зодягнена в отой чародійний мальований квітник, а тепер я мушу кожну квіточку зняти з душі, з серця, мушу вирвати їх зі своїх думок, бо ж попроростали в думках глибоко. Попрощався з хатою знахарчиною в той пам'ятний літній день, попрощався з садом, із подвір'ям. Бусол сів біля комина, клацнув дзьобом — і зірвався, далі полетів над деревами, а я дивився на бусла так, наче із птахом теж прощався назавжди, наче він зникав із моєї душі так, як оті мальовані квіти.

Сів у машину, виїхав у вуличку, а потім причинив ворота, що скрипнули жалібно, наче заплакали. Надумавши востаннє проїхатись по Яблунівці, я вів машину повільно, бо до всього хотів приглянутись і все запам'ятати. Назустріч трапилась вантажна машина, в кузові якої золотом світилося зерно пшениці. Яскраві мальви цвіли по обійстях та по узбіччю дороги, і їхні гарячі пелюстки нагадували дівочі щокі. Проїхав коло хати грибка маслючка, сподіваючись, що таки пощастить бодай краєчком ока вгледіти цього видатного характерника колгоспної епохи, проте не помітив ні його, ні рідної жінки Мартохи.

На цегляний постамент під ясенем здерся півень — великий, гребенястий і вогненно-рудий. Чи не отой голосистий будимир, котрий учора перед досвітком озвався полум'яною сурмою, очутивши всіх яблунівських півнів? Либонь, той, що своїм співом прогнав нечисту силу з мого ества, а заодно зсадив із чужого постаменту.

Бач, тепер сам бронзовіє в погорді, бо свійському птахові також кортить повеличатись! Що людина, що птах —

одного поля ягоди, мають багато схожих звичок, спільного в норіві. І людина, і птах прагнуть самоствердження, прагнуть вічності.

Яблунівський Будинок культури білів у сонячному промінні, неначе велетенський морський лайнер, що приплив із далеких водних просторів і тепер завмер у штилі сільського дозрілого літа. Які грандіозні мистецькі ідеї тут народжувались і вмирали, які шедеври творились і руйнувались у прах, бо їхні руйнування і смерть були вже закладені в основі методу рухомого живопису і рухомого театру. Стане чи не стане в майбутньому цей Будинок культури пантеоном новітнього мистецтва, основоположником якого в такому нелюдському самозреченні намагається стати бородатий одержимець із сатанинським поглядом? Де він тепер? Чи не дає часом слідчому свідчення в справі, яку порушено проти нього? А може, шукає адвокатів, котрі могли б захистити, відстояти його принципи? Трудно сказати, проте можна не сумніватись, що він не здається, що боротиметься, марно сподіваючись на перемогу.

Цвинтарний сторож дядько Опанас вигулькнув із бічної вулички і, вгледівши мою машину, підніс руку. Дивно, яка мандрівочка пахне йому? Спинившись, я мовив у бічне відчинене віконце:

— Вам куди, дядьку Опанасе?

— Та наче нікуди,— промимрив цвинтарний сторож. Проте дивився так, наче мав якусь потребу.— А ви вже, либонь, їдете з Яблунівки?

— Спішив починати, а тепер спішу кінчати,—відказав я непевно.

— Може, ще коли навідаєтесь?

— Чому б і ні?.. Що має висіти, те не утоне.

— Приїжджайте, чоловіче до нас, у нас тут славно,— чомусь зрадів дядько Опанас.— У нас і хліб, і до хліба. Та й люд водиться всякий. А як умрете й на той світ підете — теж не пропадете!

— Як це так: умру — й не пропаду? — отетерів я від почутого.

— А так! Я вам славне місце підберу на яблунівському цвинтарі!

— Он як,— посмутнів я душею, поглядом і обличчям.

— Серед кращих небіжчиків лежатимете, чуєте?

— Чую, чую...

— Бо так ви мені до вподоби припали! — зізнався в добрих почуттях до мене дядько Опанас.— Коли хочете — й калину посаджу вам у головах.

— Спасибі за калину...

— А ще якби радіо провели в кожну могилку, чуєте, то й зовсім було б не злецько. Ви які передачі любите слухати?

— Більше про футбол, про київське “Динамо”...

— Так що приїжджайте! В нас тепер скрізь культура, а буде ще ліпше. Я свою роботу люблю, бо кожен має любити свою роботу, правда? А я — з майстрів свого діла, чоловіче добрий! І я колись помру, то менше лиха знатиму, й мені в головах хтось калину посадить. І прощальне слово скажуть: рив, доки жив, а по смерті його зарили.

Цупкий дебеяка, наче виточений зі столітнього дуба, цвинтарний сторож палахкотів полум'ям смоляних очей, радий, що може потішити людину, здатен пообіцяти піклуватись по смерті...

Попрощавшись із дядьком Опанасом, рушив. Правлячи машиною, захоплено міркував про творчий геній цвинтарного сторожа, котрому, либонь, так і не вдається реалізуватись та розквітнути. На околиці звернув ліворуч, до ставів на луки, де мене було зловлено колись на шовковий аркан, котрий і досі зберігається в багажнику автомобіля.

Поминувши луг, обернувся — Яблунівка віддалялась до обрію, наче в небуття відсувалась. На прощання я всміхнувся їй, наче рідній, і в грудях затремтів холодний біль...

Хліб у полях уже скошили, стерня де біліла вапнякової барви гострими трубками, а де й золотіла мініатюрними сурмочками — цілі оркестри простирались при самій землі, оркестри тихі, мовчазні. Вимолочена соломка пухнатіла кучугурами снігу, поміж яких довгою вервечкою дибцяли гуси, несучи повні вола й сонно покиваючи дзьобатими головами... Курний путівець вивів до траси, тут я звернув ліворуч, і машина моя “Волга”, наче космічний апарат, легко полинула в космічному просторі погожого літа, що ось засміялось нескошеною гречкою, спалахнуло випаленою рудою глиною достиглої кукурудзи, тьмяно зблиснуло лавою соняшників, далі заблищало важкою листатою зеленню цукрових і кормових буряків.

Меланхолійний лад душі навівав мінорний настрій, і здавалось, що не тільки це лагідне літо відпливає в небуття і його не можна втримати, а й зникає в небуття щось значно суттєвіше в мені самому: в почуттях і думаннях, у мріях і сподіваннях...

А Яблунівка насправді цього літа склала дивовижний зміст мого життя чи привиділася?..

Село Чудви постало вздовж траси виразною в усіх своїх подробицях явиною, і ця явина невимовно відпливала назад, бо машина котилась і котилась у неоглядному космосі літа, Чудви видимо обертались на ілюзію, на спомин, на прекрасне марення.

Проминувши поля за Чудвами, я в'їхав у Сухолужжя. Збавивши хід автомобіля, роззирався по боках, намагаючись вгадати, де ж тут міститься сільська бібліотека. Адже тоді, коли Соломія навідувалась до знахарчиної хати, щоб, за наказом начальника районної міліції самого Венеційського, попросити в мене вибачення, вона запрошувала до себе в бібліотеку в Сухолужжі. Мовляв, дасть почитати поза чергою роман "Позичений чоловік"! Я всміхнувся при цьому спомині. Дивно, та й годі... Ось чому на душі так, наче ті наші зустрічі, розмови, драматичний пафос її почуттів — ширі й справжні, а не вигадані в ім'я концепцій рухомого театру? Чому на душі так, наче я міг прожити зовсім інше життя, саме таке, яке задумав затятий одержимець, основоположник химерного нового псевдомистецтва?

Здавалось, варто ось зараз відшукати Соломію в Сухолужжі — і це сподіване непрожите життя, яке завжди видається кращим за суще, стане явиною... Я вже мало не зупинив машину, щоб у зустрічного шкільника з книжками під пахвою розпитати про бібліотеку. Та вчасно переборів кимсь бажання — переборів, неначе сам у пригорщах стиснув своє серце, відчувши глухий, ниючий біль. Машина покотилась через Сухолужжя, й село тікало від мене, западаючи в небуття так, як іще недавно втекла знахарчина хата, Яблунівка, луги яблунівські й поля.

Промайнули Малі Дубові Гряди, розсівшись на горбах, що нагадували рубану віршовану драбинку поета Володимира Маяковського...

Майнула Липівка, наче святкова полив'яна таріль, де майстерною рукою намальовано кожне обійстя й кожну вуличку, садки, ставки, постаті людські...

Кривошії, вигнувшись біля підніжжя горбів, нагадували старий кінський хомут.

На околиці Гончарів якийсь чоловік підніс догори руку, голосуючи. Я вже мало не зупинив машину, та в останню мить приглянувся пильніше — і впізнав бойового побратима Дмитра Волосюка! Груді його зліва і справа блищали від безлічі орденів та медалей, від нагородних колодочок. Очевидно, всі ці бойові відзнаки він випросив у тих, хто домігся їх ціною своєї крові, хоробрістю, мужністю, мало не наклавши головою. Або ж повіддавали йому якщо не вдови, то діти чи внуки тих фронтовиків, що помирали геть по війні — від давніх ран, від колишніх травм, від контузій. Дмитро Волосюк стояв на околиці Гончарів у сяйві чужих нагород, які й на його грудях не втратили свого блиску, й нагадував новітнього витязя.

Трудно сказати, чому я не зупинив машину, а проїхав мимо. Чи не тому, що пошкодував Дмитра Волосюка? Адже йому не вдасться обманути мене, адже я знаю про нього якщо не все, то принаймні все.

Майнуло Велике Вербче, далі Білоконі...

Літні села я сприймав як безмежну книгу рідної землі і рідного народу. Кожне село — наче окремий і неповторний розділ. Такий, як Яблунівка з велемудрим і велехитрим грибокком масличком, із роботою на полях і на фермах, із новими та старими обрядами і звичаями, з народженнями людськими й смертями, з пригодами химерними й непорозуміннями ще химернішими, з піснями, з лукавим сміхом та зі словом — дотепним і розумним, веселкової барвистості і небесної незмірної глибини! І якщо розділ цієї книги, пойменований Яблунівкою, такий казково багатий і невичерпний, то яка ж казково багата й невичерпна вся книга, в котрій незчисленна кількість розділів і ще незчисленніша кількість сторінок. Ось щойно я тільки проскочив через кілька таких сторінок, пролетів на машині через Білоконі, Велике Вербче, Гончарі, Кривошії, Липівку, Малі Дубові Гряди...

Коли й кому до снаги прочитати всі ці сторінки поспіль, щоб відкрився могутній зміст усієї книги, щоб явився дух її у своєму вічному поступуванні вперед, у майбутнє? Хто той богатир і велет? Очевидно, цей богатир і велет сам народ наш.

ПАРАД ПЛАНЕТ

Роман

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

де мовиться про колгоспника Хому — надлюдину
другої половини двадцятого століття, а також згадується
про те, що з його слави намагались поживитись
не тільки законодавці паризької моди,
а й ділки від порнографічного бізнесу

Світ гомонів тільки про Хому!

Вихід першої книги роману “Позичений чоловік”, що належав перу самого позиченого чоловіка, лукавого, та ще й невірного, з подільського села Яблунівки, справив враження вибуху атомної бомби. А публікація другої книги, в якій ішлося про людське і надлюдське життя феноменів (серед цих феноменів — на чільному місці, звісно, сам старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок”, далі білий лебідь, що закохався в яблунівську молодицю Мартоху, далі радник вашінгтонської адміністрації, небезпідставно зневажений грибком-маслячком, потім уже шалапутний робот-халамидник Вася, заїжджий гіпнотизер-гастролер та деякі інші, не менш оригінальні феномени), справили таке враження, яке могла б справити хіба що ядерна космічна війна, що зненацька вибухнула б у Галактиці. Оскільки ж такої ядерної катастрофи ні земна, ні позаземна цивілізація не звідали і, сподіваємось, не звідують, то, очевидно, враження від другої книги про Хому не можна виміряти ніякими ні реальними, ні гіпертрофованими аналогіями.

Отже, хоч стій, хоч плач, хоч врж поли й тікай, хоч долоною лису голову від граду затуляй, а Хома надлюдина — і край!

За звичаєм, ніякого стриму не знали зарубіжна преса, телебачення та інші органи масової інформації, чия фантазія не мала меж і не контролювалась. У їхніх судженнях не обходилося без дутих сенсацій і кутих на ковадлі брехні інсинуацій. У тій химерній маячні ім'я Хоми фігурувало в компанії осіб історичних, і трудно сказати, чи ця компанія задовольнила б яблунівського колгоспника, якби ж то він сам підбирав її на свій розсуд та за порадою рідної жінки Мартохи.

Назвавши Хому надлюдиною другої половини двадцятого століття, йому шукали рівних не поміж нині сухих — хай то чоловік із Сухолужжя чи Великого Вербчого, з Москви чи Парижа, з Полінезії чи островів Фіджі. Зовсім ні! Йому чомусь знаходили рівню поміж найвидатніших осіб минушини, що твердо належали історії. То, дивися, згадали його з доброго дива в одній компанії з Александром Македонським та Наполеоном, то втиснули в ряд із Ейнштейном, Нільсом Бором і Вінером, то приписали мало не родинні зв'язки з Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Боккаччо і Петраркою. Мовляв, раз ти, Хомо, надлюдина, то віднині тобі з надлюдьми й знатись! Раз ти, Хомо, обізвався грибом — лізь у кіш...

Голова колгоспу "Барвінок" Михайло Григорович Дим збирався був обговорити добру та недобру славу й неславу Хоми на відкритих колгоспних зборах. Авжеж, чому ото світова преса приплутує старшого куди пошлють до всяких там полководців, чому ні сіло ні впало порівнює якщо не з Чарлі Чапліном, то, дивись, кидає мало не в обійми до Пабло Пікассо? Чому всемогутня індустрія інформації не вихваляє грибка маслючка за трудові показники та ентузіазм на тваринницькій фермі, чому поряд із ним активно не фігурують інші скромні герої нашх буднів? Адже диму без вогню не буває, слушно міркував голова колгоспу Дим... Проте через обставини, приховані мором таємничості, слава й неслава позиченого чоловіка на відкритих колгоспних зборах так і не обговорювалась, що, либонь, не могло не спричинитись до моральних збитків для всієї артілі.

Гаразд, на зборах не обговорювали питання про те, що Хома начебто надлюдина, але ж хіба не ширились чутки, що його притягнуть... до відповідальності?! І саме до відповідальності кримінальної! За віщо, спитаєте? А, як то мовиться, за всі труди і діяння, що спричинились до

всесвітнього галасу. Ось тільки за якими статтями при-
тягати позиченого чоловіка до відповідальності?

Проте ці балачки zostались балачками і шезли, наче
їх лизень лизав.

Еге ж, балачки шезли, проте прислужились до ще біль-
шого галасу довкола Хоми. Його образ намагались відтво-
рити найгеніальніші уми епохи — в малярстві, графіці,
станковому живописі, а також у кіно й на телебаченні,
а ще в музиці. Не вщухала злива естрадних шлягерів,
що користувались незмінним успіхом — хай то Кривошії
чи Липівка, Токіо чи Буенос-Айрес. Наймогутніші кіностудії
Америци зняли кілька бойовиків, що принесли багато-
мільйонні прибутки. В світі наживи, де владарює його
величність долар, ім'я яблунівського колгоспника зуміла
використати навіть порнографічна індустрія! Що вже тоді
казати про законодавців паризької моди, котрі не могли
не ввести чи не всі елементи святкового покійницького
одягу грибка маслючка в найновіші моди не тільки для
чоловіків, а й для жінок.

При такому ажіотажі ідолопоклонство перед Хомою не-
минуче мало перерости на обожнювання його особи, на
канонізацію імені.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому не без авторського осуду розповідається
про так званих хомопоклонників,
про аналогії між Хомою і древньоєгипетським
богом сонця Ра-Горахте та іншими богами, а також
про масове побиття бовванів у благословенній Яблунівці

Православна й католицька релігії, а також іслам із
їхніми тисячолітніми традиціями не вбачали в Хомі бодай
найменшої загрози своїм догмам, зате відчули занепо-
коєння всілякі секти. Та й як їм було не занепокоїтись,
коли дедалі помітніше зростав чи не по всіх материках
земної кулі культ старшого куди пошлють із яблунівського
колгоспу “Барвінок”!

Культ Хоми, як стверджували деякі дописувачі до рай-
онної газети, своїм корінням сягав у сиву минувшину,
коли наші предки поклонялись богам сонця та місяця,
вітру та грому, родючості — Даждьбогу, Стрибогу, Пе-
руну, Велесу та іншим богам із їхньої компанії. Проводили

аналогії між культом грибка маслючка, якому вже приписували певне вчення, і Заратустрою. Не обходилося без посилань на древньоєгипетського бога сонця Ра-Горахте, чомусь у цих розмовах згадувалось ім'я прекрасної Нефертіті, дружини фараона Ехнатона з XVIII династії, згадувався Тутанхамон, храми у Фівах, Мемфісі й Геліополісі. І вже не дописувачі до районної газети, а богослови зі світовою репутацією пов'язували Яблунівку з древньою Шумерією, а всякі квитанції, які Хома одержував у колгоспній бухгалтерії, порівнювали зі стародавніми глиняними табличками, написаними піктографічними знаками чи протоклинописом,— на них зафіксовано прийом чи видачу харчових продуктів, інструментів, кількість рабів. Деякі інтимні листи, написані Хомою до рідної жінки Мартохи, порівнювалися з “Листом Саргона II до бога Ашшура”; романи старшого куди пошлють ставились не нижче, ніж літописи царя Ашшурбанапала, цінні в художньому й історичному аспектах. Красномовство Хоми, навічно відлите в золоті форми яблунівських приказок, прислів'їв, порівнянь, каламбурів і нісенітниць, небезпідставно цінувалось не нижче, ніж месопотамська народна мудрість епохи до народження Ісуса Христа.

Наприклад, як говорилося у Месопотамії за царя Саргона?

“Біднякові краще вмерти, ніж жити: якщо в нього є хліб, то немає солі, якщо є сіль, то нема хліба, якщо є м'ясо, то нема ягняти, якщо є ягня, то немає м'яса”.

А в Яблунівці до революції як говорилося? “Якби все витріщилось на мужика, що йому буде, то вмер би з ляку”.

За царя Навуходоносора: “Сильна людина живе руками своїми, а слабка — ціною своїх дітей”.

За царя Миколи II: “Що ж робить — треба жити! Дуга не пташка — не виженеш!”

За Сарданапала: “Той, у кого багато срібла, може бути й щасливим, той, у кого багато ячменю, може бути й щасливим, але той, у кого нема зовсім нічого, спить спокійно”.

За Керенського та за Тимчасового уряду: “В малу мірку міряєшся, а в велику не влазиш”.

Взагалі, слід наголосити на тому, що знавці древньої історіографії, котрі собаку з'їли на дешифруванні східних клинописних знаків (великі фахівці в галузях знань із шумерології, еламітології, урартології, хеттології), дійшли висновку, що риси образу яблунівського колгоспника Хоми Прищепи зримо проступають у зображеннях древніх богів

Месопотамії. Так начебто бог сонця Шамаш, руїни храму якого знайдено в древньому місті Сіппара, зовні мав вигляд далекого предка грибка маслючка. Бог місяця Наннар та його дружина богиня Нінгаль теж у якийсь дивний спосіб ототожнювалися з Хоמוю космічної епохи, теж були причетні до його походження. І, звичайно ж, богиня родючості Іштар не доводилася старшому куди пошлють отією, про яку в Яблунівці сказали б: “У лісі медвідь, а в хаті мачуха”.

Звертали погляди й до древньої Індії, казалось у зв'язку з грибком маслючком про бога вогню Агні, про бога вітру Ваю та про бога грози Парджанья. Мовляв, знаменита ненажерливість позиченого чоловіка — це, безсумнівно, позачасовий модифікований релікт древнього ритуалу, коли просто неба на олтарях приносили жертви богам, заколюючи тварину, кидаючи зерна хліба в огонь, ллючи топлене масло, молоко. Мовилось про Будду та його вчення, про його чотири “благородні істини”, про те, що Хома, безперечно, не згоден із індійським богом. Авжеж, не згоден, бо не вважає, що життя є злом і стражданням. Хоча, можливо, пристає до твердження, що до життя і відроджень спричиняють бажання — жадоба життя, насолод, влади, багатства. Але, звичайно, Хома не став би рятуватись від зла життя, бо навіть із квітів зла він намагався б зібрати плоди добра. І, безперечно, великий життєлюб із колгоспу “Барвінок” не захотів би досягнути порятунку, придушивши всі свої бажання, погасивши всі емоції, ставши урівноваженим.

Сходились на тому, що Хома й нирвана — речі несумісні!

Ха, нирвана? Щоб Хома звільнився від усіх своїх пристрастей? Та нирвана — це сім день конопель, а матірки три дні! В Хоми борода ще не виросла і розуму не винесла, щоб він перестав кланятись хлібові-батькові й воді-матері, щоб йому хтось зумів перегодувати спати й родити, щоб йому перестала подобатись ота дівка пишна, яка заміж вийшла. Де це видано, щоб, б'ючи поклони нирвані, відцурався праці і, не поговоривши з головою, та й брав руками, щоб він мав жаготу і в його руках не кипіла робота, щоб він перестав напинати пупа, мріючи відпочити лише тоді, як помре. Не закортить грибку маслючку ніколи, поглядаючи на молодь, міркувати отак: “Дівки, не прядіть, бо коли виросте лопух — буде вам сорочка і фартух!”

Отже, як бачимо, яблунівського Хому, нині сущого, ототожнювали з усіма богами та божествами, котрих тільки знало людство за всю свою довгу історію. Мовляв, старший куди пошлють витворений за образом і подобизною їхньою. Хай би ототожнювали, хай би поклонялись грибку масличку по городах і весях нашої великої планети, — і сам Хома вже якось стерпів би поклоніння та обожнювання, й Мартоха б призвичаїлась, і правління колгоспу “Барвінок” було б поставлено перед доконаним фактом. Але ж...

Але ж до чого додумались фанатичні хомопоклонники? В джунглях і преріях, у піщаних пустелях і на коралових атолах, у тундрі і в субтропіках — скрізь стали виготовляти погруддя Хоми. Виготовляли з міді й заліза, з мармуру й граніту, різьбили з дерева й випалювали з глини. Багато хомопоклонників надсилали свої вироби у Яблунівку. За короткий час у селі зібралося стільки погрудь старшого куди пошлють, вони так рясно заповнили вулиці, що ні пройти ні проїхати. Погруддя стояли на подвір'ях, на городніх межах, по левадах. Дехто висаджував погруддя на хату чи на хлів. Іноді сам Хома, кваплячись на тваринницьку ферму, не відав, де й ногою ступити.

— Чого ти, Хома, сердишся на ті свої погруддя? — сміялась рідна жінка Мартоха. — З них хоч і користі нема, зате й клопоту катма: не п'ють, не їдять — поставали та й мовчать!

— Село без вікон та без дверей — ото ж і назбирало стільки гостей. Але ж вони, мої боввани, звикнуть у гостях, то й дома не захочуть, — відказував Хома.

— Гадаєш, посідають за нашим столом та й будуть розмахувати постолом?

— Еге ж, як оті злодії, що на злодіях їдуть і злодіями поганяють. І треба ж було сподобитись такої честі, що тешуть мої погруддя з каменю й рубують із дуба, виливають із бронзи, га!

— Бачу, Хома, що ти їх любиш, а кишеню бережеш.

До чого додумались у Яблунівці, де мудрі ніколи не лізли під стіл, де скільки голів, стільки й умів? Спершу ставили бовванів по межах та рівчаках, топили по калабанях і викидали на пустирища. Але хтось із сільських довгожителів, оті мудрі, що безумному з дороги вступаються (дідок Бенеря чи дідок Гапличок), порадили бов-

ванів бити по головах, а з побитих шматків звести корівник новий для худоби. І звели в стислі строки! Славний вдався корівник. Хомі теж випало тут поратись коло товару. Не міг чоловік намілюватись приміщенням для артільних корівок, званих чи то Асамблеєю, чи то Квитанцією, чи то Ревізією. І чудо ж яке — стіни викладено із гранітних голів старшого куди пошлють, що поглядали на живого Хому неживими гранітними очима чи посміхались до нього лукавими гранітними губами. Куди в корівнику ступить грибок маслючок, а з усіх боків, із усіх кутків сам на себе грибок маслючок дивиться, сам собі всміхається, аж моторошно.

— Хай тобі грець! — інколи мимрив Хома. — Либонь, у нашого діда капелюх не по-капелюхівськи.

Напевне, чорт сім пар чобіт стоптав, поки до пари зібрав Хому та Мартоху, то, спитаєте, як їй велось, коли бовванів били по Яблунівці? Спершу й сама помагала трошити на друзки, й рук своїх теж доклала до корівника, а потім у сльози вдарилась.

— Хомонько мій, — лебеділа по вечорах у хаті, — щоб мені руки всохли, коли ще вдарю якого боввана. Е-е, либонь, у них живу душу вкладено, бо коли б'єш, то плачуть кам'яними чи дерев'яними сльозами, бо зітхають залізними чи мідними голосами, бо стогнуть глиняним чи дубовим стогоном. Та хай їх грець поб'є, а не я!

Не тільки у Яблунівці чи у Великому Вербчому гомоніли, що ніхто з богів чи пророків за життя не плюндрував своїх храмів, не нищив культових зображень, ото тільки божок грибок маслючок у “Барвінку” до такого додумався. Чутка, що Хома б'є бовванів, гайнула по світу, і вже до Яблунівки перестали надходити ідоли від хомопоклонників, хоча, звичайно, самих хомопоклонників не поменшало, а, може, навіть побільшало. Побільшало з тієї причини, що Хома в розквіті найчудесніших діянь виступив і проти культу своєї особи, й проти канонізації свого імені.

Хто міг прочитати потаємні думки старшого куди пошлють, котрий удався до такого войовничого атеїзму? Либонь, текли вони в отакому руслі: “Е-е, не хочу бути отим богом, якого можна й за гроші купити. Жодна дівка не прийде на мене молитись, а тільки гайне на хлопців дивитись. Не хочу, щоб на мене дивились, а чорта бачили”.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

де мовиться про химерний сон грибка маслючка, начебто він на районному ярмарку за грубі гроші купив собі чорта на шию, а той чорт обернувся на рідну жінку Мартоху, а рідна жінка Мартоха постала перед чоловіком така, що словами не передати

Той, хто прочитав книгу першу "Позичений чоловік" та книгу другу "Приватне життя феномена", має добре знати про виняткові здібності всесвітньовідомого грибка маслючка з яблунівського колгоспу "Барвінок". Усім запам'яталось, як він порятував рідне село під час потопу. А волоські горіхи, що спричинились до небаченого порозумнішання старшого куди пошлють, коли йому відкрилась мова худоби на фермі, мова птахів і зела, а що вже казати про те, що людське потаємне життя стало для нього явиною! Принагідно згадаймо й про те, як його начебто висували на роль першої снігової людини, з котрою мали ввійти в контакт не десь там у Гімалаях чи в Андах, а таки в Яблунівці. Згадаймо також, як його начебто збирались тренувати на космонавта, щоб нарешті й представник колгоспного селянства побував на довколеземній орбіті. Не забудьмо й про той факт, що Хома, либонь, у своєму індивідуальному користуванні мав літаючу тарілку, яку пошкодував позичити сільській спекулянтці і пройдисвітці Одарці Дармограїсі для її гендлярських трансибірських чи транспівнічних мандрів. А ще ж і вікопомне мовчання позиченого чоловіка перед його екстраординарною поїздкою до Америки, а ще ж його подиву гідне поводження з радником американської адміністрації, а ще ж і його посильна участь в утвердженні псевдоідей рухомого театру та рухомого живопису. Гай-гай, скільки таємничого й загадкового в житті і діяннях звичайнісінького рядового колгоспника!..

Отже, того пам'ятного ранку Хома Прищепа прокинувся, згадуючи нічний сон: як за свої грубі гроші на ярмарку в районі купив чорта на свою шию, чорта з блискучими ріжками та з гостренькими ратичками, а той чорт увісні виявився зовсім не чортом, а рідною жінкою. Після такого сну грибок маслючок неначе м'яло облизав і кричить із заплющеними очима:

— Гей, ти, за Хомою Хомихо, й чого мені отаке наснилось лихо?

Розплющився, а Хомиха стоїть коло печі з рогачем, брови летять над очима, наче чайки над морями, й уста її схожі на молоденького усміхненого місяченька.

— Яке лихо? — питає жінка, й слова ж її такі солодкі, хоч у кутю замість меду їх сип.

А Хома з ліжка дивиться на жінку біля печі — й очі його ширшають і ширшають, наче зсередини надимаються, вже, либонь, третину обличчя зайняли, вже, дивись, на обличчі не вмістяться й попадають на долівку, як полумиски з мисника. Й не озивається, наче голос йому вкрадено шахраями й пропито ні за пучку рубаного тютюну.

— Чи ти, Хомо, лигнув язика з радості, що на долонях волосся проросло, й не хочеш признатися? — сокоче Мартоха.

А рот у хазяїна мовчить, як ота зозуляста курка, що навіть із пір'ям здохла.

— Ти, Хомо, зранку якийсь наче письменний, тільки не друкований.

Очі в Хоми скачуть, наче собаки, що на Йордань по слизькому льоду біжать.

— Та що, чоловіче, з тобою сталося, що ти вже і не підтакувач, і не суперечник?

Звівся грибок маслючок із ліжка, наче п'яний відірвався від бочки з брагою, по хаті сюди ник, туди ник — і все до жінки приглядається, як би приглядався до хвіртки без брами та до вікон без шибок. Далі скрадливо підступив до господині, обмацував, бубонів:

— Ге, либонь же, два стовпи, на стовпах діжа, коло діжі ручка, на діжі макітра, на макітрі ліс, а у лісі є кувіка, що кусає чоловіка...

— Чого ти, Хомо, такий, що тебе ні до сака, ні до бовта? Ось рогачем уперіщу, то матимеш ума стільки, як нема!.. Ото позичився Одарці Дармограїсі за телицю!.. Ото знатимеш, як мати за пасію аж французьку горлодерку!.. Ото знатимеш, як по гемонських Америках їздити, бо раз дурень — вдома сиди й кругом гляди!..

— Хоч би ти, Мартохо, і як пащекувала, а воно світиться!

— Яка холера світиться?.. Хе, розумний, як Соломонів патинок!.. Де світиться?

— Та сяйво світиться довкола твоєї голови, Мартохо!

— Цур тобі й пек, чи не буря тебе вивернула? — Й Мартоха злякано магнула пальцями свою голову й так скривилась, наче боялась опектись. — Яке сяйво?

— Немов тобі в голові свічечка горить ота, що сама гола ходить, а за пазухою сорочку носить, а над волоссям срібний дим стоїть.

— Срібний дим, кажеш?

— Ага, отой півень, що сидить на осиці, підняв угору косиці.

Мартоха злякано в дзеркало полупала — і в неї від перестрашу одмінилось: і хапун, і сапун, і над сапуном моргульці, і над моргульцями галява, і над галявою ліс. Далі від дзеркала до Хоми обертається — й оті її кругленькі й маленькі, якими до неба докинеш, а через хату не перекинеш, уп'ялись у грибка маслючка, мов кажани:

— Яке сяйво? Ти в собак навчився брехати чи сам собак учиш? Я не бачу...

Й заплакала Мартоха, а Хома вражено водив очима, наче злодій по ярмарку.

— Ой, людоньки, кожен би сказився після тієї гидольної Америки. Сказився й Хома, а тепер хоче кіз кувати, сам себе підводить, мов дурного під монастир. Це ж, Хомо, тобі лікуватись треба, хоч, може, ніякі ліки й не зарадять.

— Та правду кажу: сяйво! — гримнув грибок маслючок голосом, наче ціпом по залізному току.

— Чи я свята, щоб у сяйві ходити? — схлипувала Мартоха, поглядаючи в дзеркало й ніякого сяйва не бачачи.— Хіба я Божа Матір? Чи великомучениця? Я — Мартоха!

— Та не брешу: німб! — ударив чоловік голосом, наче громом у грозу.

— Стервся розуму, тепер нема в мене годувальника й заступника, тепер він уже як отой клад, що хто не покладе, відти не візьме!

— Повір, Мартохо, я не той Хома, що і в світі нема, сяйво бачу.

— Е-е, був ти чоловік як чоловік, поки в тебе хомо-поклонники не завелись, ото вони й пошили тебе в того хазяїна, в якого з воза й колесо украдуть.

Укмітив Хома, що до рідної жінки говорити — як до того пня, і, не вмиваючись і не снідаючи, надумав дати драла з хати. Обернувся в порозі — стоїть Мартоха, за ріжок столу рукою тримаючись, а довкола її голови прозоре сяйво срібне куриться, наче димок над згаслим багаттям, наче туманець у лузі, хай би трясця побила Мартоху, котра не вірить і сама не бачить свого німба!

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

в якому грибок маслячок

бубонить що попадає ("Не клуй, курко, крупку, не кури, турко, люльку"), а також ідеться про те, що він бачить наскрізь зоотехніка Трохима Невечерю

Лихий, мов смалений вовк, якому на хвіст мисливці сипнули солі, вже за ворітьми Хома звів очі від землі. Звів, наче камені піднімав, та й очам своїм не повірив, а не повіривши — й заплющився. Може, ото правду казала рідна жінка про хомопоклонників, що засипали Яблунівку бовванами, а боввани виглядають із бур'янів та з калабань? Розплющився грибок маслячок, знову глянув довкола себе...

Таки не привиділось, таки не мана, таки насправжки!

Ранкове сонце світило над селом, співали півні, повітря було міцне, як первак із бурячихи в їхньої самогонниці Вівді Оберемок. Уздовж вулиці росли тополі та верби, а над тополями й вербами м'яко так палахкотіло чи то полум'я, чи то ореол світився. Сяйво над деревами було відмінне від сяйва над головою рідної жінки Мартохи, бо, як то мовиться, жінка — не дерево, а дерево — не жінка.

Трохи оговтавшись, Хома рушив уперед, не перестаючи дивуватись не тільки з дерев, а й сам із себе. Якщо таке сяйво завжди палахкотіло над верхами дерев, то чому не помічав раніше, а тільки сьогодні? Та й з рідною жінкою Мартохою — чому раніше не бачив німба довкола голови? Може, тільки оцього ранку вони й спалахнули, Мартоха та дерева? Може, тільки після минулої ночі Хома сподобився бачити отакі дивовижі, а раніше ще був позбавлений небувалого дару? Ну, бачив колись, об'ївшись волоських горіхів, через стіну, міг ловити у воді рибу голими руками, бачив за спинами в яблунівців їхнє життя потаємне, мовби в телевізорі, ну, розумів мову худоби, птахів, каліни, житнього колоска, але ж тоді до ореолів не доходило, ні!

Хома наче не по вулиці посувався, а, задерши голову, серед веселкового свічення плив, авжеж, серед того райдужного казкового мерехтіння, що відкрилось для його чутливого ества над верхами дерев. Наче промінились, наче пашили, наче над ними багатьма відтінками всяких кольорів зацвіла невидима їхня душа, а зацвівши — стала видимою, вигравала блакитною ніжністю, зеленою ласкавістю, золотою замріяністю. Й ті ефемерні барви грали

в душі Хоми, й грибку маслючку хотілося співати, й ноги відривались від землі, наче тіло втратило тягар ваги, надбавши пружні крила.

— Не клуй, курко, крупку, не кури, турко, люльку,— бубонів що попадає, ошелешений радістю.— Ходить квочка коло кілочка, водить діток коло квіток.

Їхав назустріч зоотехнік Невечеря на велосипеді. Як завжди, очі його скидалися на двох ситих перепелів, що притаковилися серед стиглої пшениці.

— Мілкий брод — по самий рот,— муркнув замість привітання Хома, втішений, що над головою зоотехніка не іскриться ніяке сяйво.

— Бачу, ти на ферму квапишся так, наче покійного батька женять! — Зоотехнік Невечеря зупинився на двоколісному огиреві.— Оті закордонні боввани роботи за тебе не пороблять на корівнику.

У Хоми в голові барложилось, як свиня в солоді, кумедне бажання. Й сохрани Господь, щоб грибок маслючок, зовсім ні, а те бажання візьми й зніми з Невечері клинцюватого засмальцьованого картуза.

— І не ошатно, й не вдатно,— промимрив Хома, пильно приглядаючись до круглої, мов гарбуз, голови.— Таки без німба ходиш, без німба!.. Загубив чи ніколи й не було?

Й насадив клинцюватого картуза на той гарбуз, який мало не репне.

— Що загубив? — отетерів зоотехнік і мацнув долонею потилицю.

— Ха, либонь, не було. Не було, отож і не загубив німба свого.

Та й почвалав, а зоотехнік лупав очима-перепелами вслід Хомі, наче обіцяв йому й перцю дати, й на кабаки, й понюхати табаки. Покректавши досадливо, покрутив педалями, наздогнав грибка маслючка, а той як глянув — і наскрізь побачив зоотехніка!

А що Хомі вперше доводилось бачити людину наскрізь, то йому аж запаморочилось у мізках від здивування, аж замакітрилось, аж задерев'яніло в скронях.

Крізь рубчиковий піджак, сатинову сорочку та шовкову майку побачив Хома не так зоотехніка, як арматуру — насамперед хребтовий стовп із грудними хребцями, шийними та поперековими хребцями, з крижовою кісткою та куприком. Угледів ключиці, ребра, грудину, сідничну кістку, лобкову кістку, клубову кістку. Серце ритмічно скорочувалось, накачуючи кров по артеріях, можна було

роздивитись вени, по яких кров поверталась назад до серця. Вбираючи повітря, надимались і опадали легені, грудна клітка при цьому розширювалась і звужувалась...

— Про який німб торочиш, Хомо? — вкотре запитував Невечеря в грибка маслячка, що мовчав, наче йому в роті миші кубло звили.

— Трохиме,— зрештою озвався Хома,— ти сьогодні натщесерце випив кварту кисляку?

— Ну випив, бо спрага мучила.

— А потім смажене куряче стегенце змегелив?

— Змегелив, Христа смачну смаженю зготувала.

— І голубці з рисом їв? І сметани з ополоник лизнув? І грушевим узваром запив?

— Ти глянь,— здивувався зоотехнік,— не інакше, як Христа вже по всьому селу роздзвонила!

— А скажи, Трохиме, шлунок у тебе не болить?

— Та болить, бо, либонь, переїв, бо оглядівся, як наївся... Ти глянь, і про мій живіт Христа не змовчала.

— Ага, постеріг лопатки в горосі! Та я твоєї Христі зучора не бачив. Та я тебе, Трохиме, наскрізь бачу, о!

Очі в Невечері стали якісь незграбні, мов мухи, що позалазили в патоку.

— Ото сідай на велосипед і гайда, бо я як захочу — ще й прочитаю тебе всього, від палітурки до палітурки, побачу, що там у твоїй душі написано.

Зоотехнік став схожий на оту сліпу курку, яка іноді теж зернину знайде, крутнув педалями велосипеда — тільки смуга лягла.

— Його й бритва не бере, а наше шило таки вголило! — скрикнув Хома.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

де розповідається про феноменальну ясновидючість Хоми, котрому відкриваються не тільки самохідний комбайн чи цистерна, з якої у полях розкидають органічні добрива, а й голова директора школи

Діодора Дормидонтовича Кастальського

Як Яблунівка гомоніла й гомонить? Не ходив мій батенько, не ходив, а як пішов, то й вороття на спині приніс. Отже, й з Хомою коїлось від тієї пам'ятної миті, коли прокинувся вранці й помітив довкола голови в Мартохи срібне саяво, якого раніше ніколи не помічав... А

все з якої причини? Та, либонь, із тієї причини, що раніше як був собі, та не мав собі, а тепер як пішов собі, то витесав нетесаного тесана.

Отож, сунув по дорозі назустріч грибку маслючку самохідний комбайн у хмарі подільської куряви.

— Гей, Хомо, дай закурити-залюлячити! — попросив комбайнер, спинивши машину й скочивши на землю.

Закурили-залюлячили з комбайнером дядьком Нещере-том Павлом, котрий сам про себе казав, що має розуму багато, але грошей катма. А потім Хома й питає:

— Ведеш комбайн на технічний огляд?

— Ага, на технічний огляд, бо щось барахлить.

Старший куди пошлють зиркнув упівока на комбайн:

— Тобі, Павле, і без техогляду все скажу. Не відрегульовано зазор між барабаном і декою — раз. Стерлася зірочка варіатора в мотовилі — два. Гідроциліндри в мотовилі ні к чорту не годяться, треба міняти — три.

— Так речеш, наче ти мастак і в нашому ділі!

— А мастак.— І, поглянувши на яблунівського механізатора так, що наскрізь його побачив, спитав: — Учора пиво в буфетниці Насті пив? Пив. Ниньки голова тріщить? Тріщить. Печінка стогне? Стогне. Душа марудиться? Марудиться. А душа не сусід, її не випреш.

— Чи ти, Хомо, часом не записався у ясновидющі?

— А ясновидющим, Павле, не треба записуватись у ясновидющі. Тільки дивись, не загуби ключі з кишені, бо там є дірка.

Той рукою в кишеню шусть — і справді дірка, й справді ключі ось-ось випадуть. Вибалушився на грибка маслючка, і вже йому з рота хоч би однесеньке слово-горобець випурхнуло, як заціпило. Бо й справді Хома скидався на оту сову, що знає, де кури ночують.

Тюпачить грибок маслючок, а ззаду його вантажівка доганяє, до вантажівки причеплено цистерну, що органічні добрива в полях розкидає. Ще не встиг Хома руку піднести й проголосувати, як уже сидів у кабіні поряд із шофером.

— То, кажеш, аміачну воду розливав? — поцікавився.

— Та кажу, що аміачну воду, — відповів шофер.

— А перед цим торфо-фекальний компост, кажеш?

— Та кажу, що перед цим торфо-фекальний компост.

Заїла якась холера!

— Вакуумна система в тебе ні к чорту.

— А ви заглядали в ту систему?

— І гідросистема кашляє.

— Та ну?!

— Скажи, а в тебе в потилиці стріляє? — допитувався грибок маслючок.

— А ви звідки знаєте, що стріляє, хай би воно лихом скрутилось?!

— Зупинись, мені тут сходити... Звідки знаю? Бо наскрізь бачу твою машинерію — і гальма там, і редуктор, і карданну передачу.

— А як здогадались, що в голові стріляє?

— Не тільки в голові стріляє, а й поперек ломить, ха-ха-ха. Бо не тільки машинерію бачу наскрізь, а твоє нутро всеньке. Хіба забув, що на безлюдді й Хома чоловік, а Гапка ще й люди? Спасибі, що підвіз.

Грибок маслючок скочив із кабіни, а машина й далі стояла, бо здивований шофер дивився й дивився Хомі в спину, а від розбризкувача рідких органічних добрив ткнуло отрутохімікатами, гербіцидами, бардою. Й думалось шоферові: "Е-е, наш Хома після Америки не так діло в руки бере, як ото свекор пелюшки пере!"

Скажіть, а чи гоже було Хомі опиратися своїм мудрошам так, як ото опирається кіт на льоду? Авжеж, не гоже, отож старший куди пошлють не опирався, хоч, може, й не пишався, як подеколи пишається вдова тими поминками, що справила по чоловікові-покійникові. Бо, як то мовиться, не в тім річ, що в хаті піч, а в тім річ, що як не києм, то палицею.

— Здрастуйте, Діодоре Дормидонтовичу! — привітався з директором школи товаришем Кастальським, що до школи квапився з портфельчиком, а з портфельчика виглядала смажена гусяча ніжка, загорнута в газету.— Якийсь біс жениться, а нам коровай плескати, еге?

Діодор Дормидонтович просунув мимо по вулиці, мов хмара в небі, а грибок маслючок умить здогадався: "За-клопотаний, бо не встиг усе розкласти в голові на полички. Ти ж поглянь, який мастак, як вправно представляє з полички на поличку оті думки, що вчора ввечері переплутались. А які ж це думки директор сьогодні складає на найвищій поличці, щоб напихати було? І все чужі думки, не свої, а хоче видати за свої. І Квінтіліан: брехун повинен мати гарну пам'ять. І Тацит: підлизи найгірші з ворогів. І Демокріт: треба говорити правду й уникати багатослів'я... І ще, дивися, складає на верхній поличці розумні думки Монтеस्क'є, Плутарха, Вольтера, Канта...

Бач, яку славу думку знайшов у Сенеки: жорстокість завжди народжується з безпосередності й слабкості... Ну, хай розкладе директор чужі думки на полицках у голові, а мені, Хомі, чому б і не посміятись, коли один великий чоловік сказав, що сміх — це людинолюбство, коли другий великий чоловік сказав, що сміх — це сонце, яке проганяє зиму з людського обличчя, коли третій великий чоловік сказав, що сміх оздоровлює душу. А гумор, як запевняють не менші уми, ніж я сам, — це рятівне коло на хвилях життя, гумор переносить душу через провалля і вчить її гратися зі своїм горем, що коли я веселий — значить, я слава людина, а підляки рідко бувають веселими людьми!"

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

у якому Хома розмовляє з німцею й чистотілом,
чує у вербах над ставом живий голос Федора Шаляпіна
і ще косить у лузі не траву, як інші косарі,
а оперу Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм"

Історія замовчує, чи ходив грибок маслючок на корівник у той день, коли йому вранці привидівся ореол довкола Мартошиної голови, коли побачив райдужне сяйво над верхами дерев. Проте історія навечно вписала на свої скрижалі інші речі, що, може, складають справжню квінтесенцію життя і діянь грибка маслючка, обожнюваного хомопоклонниками всього світу.

І, на диво, вписала історія так на свої скрижалі, наче то й не вона, історія, карбувала рядки, а сам старший куди пошлють, ветеран війни і ветеран праці в колгоспі "Барвінок". А що манера мислення грибка маслючка відрізняється від манери мислення і Геродота, і Страбона, і Плінія Молодшого, і Плінія Старшого, і всіх інших відомих і менш відомих істориків, то не станемо дорікати Хомі за цю відмінність, а, навпаки, — похвалимо й воздамо належне за самотність мислення, за неповторність, якої в сусіда не позичиш і на базарі не прикупиш.

Е-е, не скидався старший куди пошлють на оту бабу, що вловила, в міх положила, а воно — пурх! Ускочив Хома по самі вуха, таки влучив батька по колінах. Та й як було не вскочити, як було не влучити, коли світ весь одкрився перед грибком маслючком, таємниці й загадки відкрились — упіймав їх Хома, як сорока Якова.

Все забалакало — й сонна одур, себто німиця, забалакала виделчасто-гіллястим стеблом і яйцекруглим листям, і квітки на квітконіжках та в пазушках листя. У лісах, на полях та в байраках гомоніли до Хоми білокопитник, глід, бруслина, бугила, чортове ребро, блават, жаб'ячі огірочки. Чистотіл хвалився старшому куди пошлють, що в народі його йменують і як гладишник, глечкопар, і як зелемозень, ластовине зілля, ростопаш, прозорник, сіре зілля, старовина!.. Отже, все, що зеленіло, цвіло й плодоносило, балакало з Хомою — хай то звіробій, золототисячник, козакий залізник чи чаполоч пахуча — і старший куди пошлють знався на тій мові незгірше, ніж на рідній, яку ввібрав із молоком матері.

А ще грибок маслючок утямив мову птахів, що виспівували в Яблунівці, і тепер для нього не було ніяких загадок у тому, про що базікали горобці, ластівки, ворони, щиглики та інша перната живність. Крижні з металево-зеленим оперенням на шиї та з темно-каштановими грудьми, шилохвости з чорними струменястими поперечними смужками на шиях, свищі з глинясто-жовтими головами й іржасто-каштановими шиями, ширококоніски з яскраво-зеленими дзеркальцями, спереду облямованими білою смужкою, та інші надводні птахи яблунівських ставів відкрились перед усепроникливим розумом Хоми так, як могла б відкритись книжка, де кожна літера — знана й перезнана, а слова читані й перечитані.

Гай-гай, не тільки пісні пташок розумів старший куди пошлють, їхні голоси, їхні хори!..

Під вітром куці в лузі не просто шуміли гіллям та листям, а грали й співали. Ото Хомі не треба було телевізор чи радіо вмикати, йти на концерт художньої самодіяльності до Будинку культури чи їхати в обласний центр слухати естрадну програму. Для Хоми в Яблунівці куди ногою ступиш — скрізь музика, скрізь естрадна програма.

— Чуєш, Мартохо,— розповідав увечері грибок маслючок, повернувшись із тваринницької ферми,— що ниньки причулось у вербах над ставом?

— А що причулося? — спалахувала цікавістю рідна жінка, пораючись якщо не з шиттям, то з пранням, якщо не з солінням, то з варінням.

— Немов хтось арію Івана Сусаніна поміж листячка й гілля виводить.

— Арію Івана Сусаніна? Може, хтось із своїх співав?

— Еге ж, із своїх!.. Хто б це із своїх та й співав голосом Федора Шаляпіна!

— Та він же помер.

— Помер... Кому помер, а кому й ні,— відказував загадково.

Хома тільки з Мартохою перемовлявся про ті свої хи-мерні музичні ввижання, які йому за правду видавались. Еге ж, тільки з рідною жінкою, бо спробуй, скажи зоо-технікові Невечері, листоноші Горбатюку чи директорові школи Кастальському. Ти їм, як на духу, довіришся, а вже завтра хіба до твого обійстя не підкотить карета швидкої медичної допомоги, щоб аж до обласної лікарні взяти на обстеження до психіатрів та невропатологів?

Але й рідній жінці Мартосі не в усьому зізнавався Хома!

Та й хіба зізнаєшся їй у тому, що якимось виходить за хлівець, де в них бузина росте, бугила кушиться, де всяке віниччя розкошує,— і в хашах цих чує раптом... Що б ви думали? Багатель! Багатель — це по-французьки, а хто по-французьки не тямить, то скажемо й по-нашому: дрібничка. Так, чує грибок маслючок за хлівцем дуже симпатичний інструментальний твір, такий граціозненький, такий виразненький. Хома заслухався, зачарувався, а за якусь хвилику-другу вже того багателью, себто дрібнички по-нашому, й не чути, обірвалась, погасла. А грали ж, грали — бузина та бугила, віниччя та лобода, ще й всякий там бур'янець, що в затінку і в затишку посотався.

Сам чорт ногу зламав би, якби намагався втямити все те, що відбувалося з Хомою, якби хотів довідатись, чому чемерник червонуватий раптом озивався до нього староруським культовим співом, так званим демественим, і старшому куди пошлють ставало так урочисто на душі серед чемерника червонуватого, наче він потрапив на трапезу, сидить за царським чи за княжим столом або ж опинився на пишній архієрейській відправі, на якій ніколи не випадало бувати і в вві сні... А то забрів грибок маслючок у зарості полину за корівником, і така тут йому журлива елегія зазвучала, так йому сумно стало серед цього запустіння!..

Вийшов якимось із дядьками вкосити трави в лузі для колгоспної худоби. Сонечко в небі розсілось, мов книш на черені, повітря таке хмільне, що п'яниці й до буфетниці Насті не треба йти: пий — і п'яній, хоч, може, п'янство в роботі не товариш. А що вже квітів у траві!..

Ну, Хома косу в руки й косить разом із усіма, а тоді з лица побілів, коса випала з рук, і Хома заплакав.

— Та що з тобою,— питають,— наче загубив голову, а без голови рукам і ногам погано?

— Ой, Одарки жалко! — рюмсає Хома, як маленький.

— Якої Одарки? — дивуються.

— І Карася жалко! — побивається невдатливий косар.

— Якого Карася?

— І навіть дрібенького турка шкода!

Тієї мови ніхто й на пучку не втямив, а Хома, підбравши косу, геть почвалав...

То, спитаєте, що сталося з позиченим чоловіком? А сталося те, що в зеленому лузі того дня причулись Хоми музика та співи, а були ті музики й співи не які-небудь, а із знаменитої української опери “Запорожець за Дунаєм”, написаної Гулаком-Артемовським. І що проведе Хома косою по траві — то не трави з квітами вкосить, а співучого голосу Одарки, і що відведе грибок маслючок руку з косою, то не зеленого й живого зела втне, а живого голосу Карася вріже, і що втретє косою заміриться, то не паші для колгоспної корови повалить на пні, а повалить на пні оперу “Запорожець за Дунаєм”! Ну, як тут не заригаєш, як тут косу з рук не випустиш, як у розпачі геть не подасишся від косарського гурту?! Лихо з тієї музикою, та й годі...

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

де голова колгоспу “Барвінок” Михайло Григорович Дим
приходить у гості до Хоми і бачить такі дива,
яких іще вчора жодний голова колгоспу
на всій Україні не міг би побачити в жодній хаті

Голова колгоспу “Барвінок” Михайло Григорович Дим ніколи не мішався між чужі lika, між двері пальця не клав, плювком бурі не зупиняв і в скрутних випадках чортові шапки не віддавав, аби тільки голова ціла на в'язях була. А тут діло з Хомою повернулось так, що, либонь, наспіла пора й між чужі lika мішатись, і пальці між двері класти, й проти бурі плювати, й чортові шапку віддавати.

— Добрийвечір, Хомо! — привітався Дим, переступивши поріг господи старшого куди пошлють одного погожого вечора, навесні, в другій половині двадцятого століття.

Хазяїн сидів за столом. Зодягнений у полотняну вишиту сорочку, він тримав у руках книгу першу “Позиченого чоловіка”, де йшлося про нього ж таки, лукавого й невірнього. Розкішне англійське видання, в палітурках телячої шкіри, зі срібними пластинками на різках, а заголовок тиснений літерами кривавого золота. При появі голови колгоспу хазяїн розгорнув книжку — й раптом вона спалахнула полум’ям у вузлуватих, мережаних жилами руках грибка маслючка. Вражений гість застиг на порозі й зблід. Хома згорнув книжку — й вогонь, який щойно освітлював жовтаве, як віск, обличчя позиченого чоловіка, погас.

— Добри вечір, Михайле Григоровичу! — відказав із похмурою урочистістю. — Що це вас принесло — чи човничок, чи весло? — Статечною ходою підступив до гостя, потис руку й поспитав: — А котра вже година?

Дим сягнув рукою до кишені, де завжди тримав принесений з фронту продовгастий, мов цибулина, швейцарський годинник, — і вмить на обличчі його застигла розгублена гримаса:

— Чи загубив, чи в колгоспній конторі забув...

— А це не ваш годинник? — поспитав Хома.

На поораній безліччю борозенок долоні грибка маслючка поблискував продовгастий, мов цибулина, швейцарський годинник.

— Л-либ-бонь, м-мій, — затинаючись, мовив спантеличений Дим. І взяв ту трофейну цибулину обережно, з острахом, подивився на циферблат. — Зараз, Хомо Хомовичу, за чверть сьома.

— А точніше, — ледь усміхнувся грибок маслючок, дивлячись пильно в перенісся голови колгоспу, — за дванадцять хвилин сьома.

— Т-так-ки т-так, — промимрив Дим, пильніше глянувши на циферблат годинника. Нервовим рухом поклав до лівої кишені, похапливо переклав до правої. — То чого кликав, Хомо Хомовичу?

— Побалакати нам треба, як на духу.

— Охо-хо-хо, таки треба, од балачки не замуруєшся в комині. — І вже коли повсідалися за столом, уже коли поклали перед собою руки на скатертину, мов натружені крила, поспитав: — Значить, правду про тебе говорять Яблунівка?

— Воно, звісно, на похиле дерево і кози скачуть,— відповів за своєю звичкою грибок маслючок, та, згадавши, що сам покликав голову для поважної бесіди, зізнався: — Либонь, правду...

Гість спохмурнів ще дужче своїм чорним циганським лицем. Хома зозла вдарив кулаком по столу, й очі йому ворухнулись під повіками, як голівки гадючок у траві.

— Тільки не лякайтесь, Михайле Григоровичу, наперед, обіцяєте?

— Ну, обіцяю,— непевно відказав той.

Грибок маслючок проворно шаснув у сині — й за якусь хвилину повернувся, в одній руці тримаючи гострого ножа, а в другій — вгороданого півня з червоним грebenем.

— Півня бачите? — поспитав Хома таким голосом, наче його чорти лоскотали.

— Б-бачу,— проказав похмурий Дим, зводячись за столом, і помацав кишеню, чи не пропав швейцарський годинник.

Блискуче лезо гострого ножа спалахнуло в руці старшого куди пошлють — і вже за якусь мить відтяти півнячу голову той тримав у лівій руці, а півня без голови в правій руці. Кров цебеніла на долівку. Гребенясту півнячу голову Хома поклав біля лежанки, а безголового галагана біля порога. Похижішавши колючими оченятами, бубонів заклинання — п'яте через десяте:

— Правда, що ми ходили дещо і гуторили про що... тільки коли я хоч що або абощо... то нехай мені казна-що... от що... а не те що! А ви ще кажете, щоб я там що-що або абощо...

І ще, либонь, не встиг Хома доказати своє химерне заклинання, як півень біля порога заворушився, стріпнув крильми, сп'явся на ноги — й подибцяв. І відтята голова також заворушилась, теж піднялась назустріч, очікувала, коли півень наблизиться в супроводі грибка маслючка.

Пришалимонений побаченням, гість очам своїм не вірив: голова пр'юсла до шиї, й похмуро-урочистий Хома тримав у руках півня, що позирав довкола намистинами випуклих вічок. І якби не пролита кров на долівці, то побачене могло видатись хіба що маячнею.

— Справді пр'юсла? — промимрив Дим, не зважаючи простягнути руку й помацати, хоча хазяїн хати тицяв йому півня мало не під ніс.— І співатиме?

— Ще й курок топтатиме! І до сусідських вчащатиме!

— Ти ба, не штука наука, а штука розум,— позирав голова колгоспу на півня, що крутив ціленькою шиєю, наче веретенем.— А до чого ще вдатен, Хомо?

— До всього! Можу, к приміру, відрізати й приставити голову бику.

— У тебе ж немає бика на хазяйстві.

— Ну, колгоспному.

— Колгоспному не треба,— поміркувавши, сказав Михайло Григорович.— От якби мав бика в індивідуальному користуванні, як ось півня, тоді міг би своїй тварині відрізати й приставляти голову... І не боїшся, що раптом не приросте? Що або виграв, або програв?

— А чого боятись? Хоч на час, та навскач! Знаєте, чуюсь на такій силі, що міг би відрізати голову й вам, Михайле Григоровичу.

Губи в гостя посіріли, наче попелом покрились, і голос став плюсклим:

— Як же я без голови та був би головою колгоспу?

— А ви б і без голови zostавались головою!

— Т-ти п-прав-вду к-кажеш?

— Правду! А потім я б вам голову приставив, і ви знову були б головою колгоспу з головою.

— Спасибі на доброму слові... Мені й так знімуть, як час наспіє, а тільки зараз іще мій час не наспів... Всі люди як люди, а ти — Хома! Хіба ми тебе такого в члени артілі приймали? Чому приховував, чому втаював?

— Не приховував і не втаював,— чесно зізнався грибок маслючок,— бо раніше таке за мною не водилось. А це раптом!.. Ото й покликав вас аж до хати, щоб зізнатись, аби відали, з ким діло маєте, ким керуєте. Я й сам до пуття не знаю, яке вміння ще за моєю душею тримається, які завтра таємниці відкрию за людьми чи за світом.

Не так утішений, як запечалений своїми магічними здібностями, грибок маслючок у сомнамбулічному стані закачав рукав сорочки до ліктя — і ножем, яким іще недавно перетинав шию півня, штрикнув себе по голому тілу.

— Хомо, схаменися! — скрикнув голова колгоспу, полотніючи.— Тобі завтра на ферму!

Грибок маслючок із канібальською гримасою на обличчі різав і колов собі ліву руку. Кров тремтячими краплями спалахувала на порізах, цвіла кораловими вогнями на живих ранах.

— Дивись, Хомо,— бубонів Михайло Григорович,— листка непрацездатності не матимеш, бо в тебе не виробнича травма, бо в тебе симулянтська інвалідність!

Кров цебеніла з порізаної руки. Здавалось, голова колгоспу зараз і заплаче, й заридає, бо кого не взяв би жаль, коли таку наругу чинить людина над собою.

— Хе-хе, нема краще понад мене та понад попову свиню! — похмурий, як бовдур усередині, похвалився грибок маслючок.— А тепер дивіться!..

Із ковбашки біля печі дістав якусь риночку здоровою, правою рукою, вмочив пальці в якесь золотаве масло з тієї риночки, змастив раз і вдруге скалічену руку — й Михайло Григорович знову не повірив очам своїм. Бо як ти їм повіриш, коли вони побачили неймовірну чудасію: рани, якими щойно кривавилась порізана ліва рука грибка маслючка, вміть затягнулись, наче їх і не було, а шкіра біліла ціленька й невшкоджена. Хоч би тобі шрам дрібненький, хоч би подряпинка, вавка чи рубець,— ну чисто нічогосінько!

— Це ж не вівторок, щоб повторять разів сорок,— жалісливо кривився Дим.— А якби в нашому колгоспі та кожному таке вміння, як у тебе? А хтось із дурного розуму поріжеться і не зцілиться, тоді що? Кому відповідати? А нагорі питають, чому не доглядів, чому допустив!.. Це ж, Хомо, за тобою потрібне око та око! Гаразд, коли заманеться голову відрізати бикові. А якщо тому, хто наглядає за биком? Не приставиш голови бикові, то можна здати й на м'ясопоставки. А за безголового колгоспника хто відповідатиме? Ох-хо-хо-хо!

— Не побивайтесь, Михайле Григоровичу, якось विकрутилися б,— заспокоював грибок маслючок.

— Може, ти, Хомо, й विकрутився б, а з мене голову таки зняли б.

І тоді грибок маслючок приніс із сіней великий лозинний кіш, повний курячих яєць.

— Та ми з вами робочу силу для колгоспу й з повітря дістанемо! — похвалився.— Ось лишень візьміть яйце, котре вам до вподоби.

Повагавшись, голова колгоспу вибрав чимале куряче яйце й віддав Хомі. Той поклав яйце на лежанці під макітру, та скоро вже зняв макітру і, примружившись, лунко вдарив отим курячим яйцем об спину дерев'яного ліжка, що стояло коло лежанки. Яйце, звісно, розбилось,

угору з-під ліжка полетіли якісь барвисті стрічки, пучки квітів,— і з шумовиння стрічок та з різнокольорового фейєрверка квітів появився незнайомий дядько. Дядько був озутий у гумові чоботи, одягнений у сіру куфайку, на голові — приношений картуз.

— На яку роботу мені завтра йти за нарядом, Михайле Григоровичу? — поспитав дядько хрипкуватим прокуреним голосом.

— Н-на п-проп-полку б-бур-ряків,— промимрив Дим посірілими губами.

Дядько гумовими чобітьми почовгав до сіней, зник там, скоро його тінь майнула під вікнами, а грибок маслючок 'прошелестів вкрадливим голосом:

— Беріть іще одне куряче яєчко, Михайле Григоровичу!

Голова колгоспу Дим — сторопілий, з дивним злодійкуватим виразом в очах — узяв із лозинового коша ще одне куряче яйце. Узяв обережно, мовби гранату, з якої вже зірвано чеку і яка ось-ось вибухне.

— Значить, іще одного колгоспника, щоб ви занарядили його на роботу? — поспитав грибок маслючок, упевнений у перемозі.— Кого вам? Шофера, тракториста? Агронома, зоотехніка? Чи, може, телятницю, котра б завтра вибилась у передові?

Й куряче яйце поклав під макітру на лежанці.

— Аби якусь бабу,— побажав Михайло Григорович.— Аби в ланку до буряків...

Через якусь хвилинку старший куди пошлють дістав яйце з-під макітри, вдарив об спинку дерев'яного ліжка. І вмить із-під ліжка полетіли барвисті стрічки, пучки строкатих квітів — і з цього фейєрверка вродилась дівчинка років дванадцяти. Веснянкувата, кирпата, з бородавками на босих ногах, дівчинка тримала в руках сапку й світила гострими, шершнюватими очима.

— Вибачайте, Михайле Григоровичу,— винувато сказав грибок-маслючок.— Либонь, яєчко трапилось від молоденької курочки, що дівчинку наворожили з вами. Зачекаємо кілька років, дівчинка підросте, стане молодницею — ось занаряджатимете її в ланку до буряків... Та куди ви?! Я ж бо ще не все показав, іще не висповідався до кінця, а перед ким я висповідаюсь, як не перед головою колгоспу?

А Дим уже зник, наче його блохи з'їли. Й Хома зітхнув:

— Побіг, мов червоний півень по жердочці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

у якому грибок маслючок
вдається до заклинання і магічною
силою самобутнього українського слова
творить одне з найперших своїх вікопомних чудес

Далі пригода за пригодою бігла, через пригоду печіпалась і об пригоду шкоперталась.

І ти хоч тій пригоді кажи “отче наш”, а вона тобі весь час — “од лукавого”!

Либонь, насамперед годилося б розповісти про те, як грибок маслючок вилікував сільську пройдисвітку і спекулянтку Одарку Дармограїху, котрій колись позичався за породисту телицю, і в тій знаменитій історії вода освятилась не без допомоги рідної жінки Мартохи.

Постеливши вишиту трояндами та голубами полотняну верету в садочку під яблунею, Дармограїха лежала, мов на картині мальована. Дорідна, вкохана, курганами презрілих грудей мало піднебесся над Яблунівкою не сягала, в ясних водах її глибоких очей пливли хмари. Грибок маслючок, зодягнений у лахмани, в яких терся на фермі коло худоби, стояв перед Одаркою Дармограїхою й не говорив, а сюрчав так, як сюрчить коник:

— Був я в матки-полуматки, ночував на страхах-полях, клав вогонь із чернери землі, їв я тінь-молоко. Від матки-полуматки пішов я геть, ніс дев'ять палиць, а на кожній палиці по дев'ять сучків, а на кожному сучку по дев'ять цідил, а в кожному цідилі по дев'ять кіток, а кожна кітка мала по дев'ятеро котят. А там стояв яструб під шопою й держав ков'якало. Прийшов нетюпало і взяв ков'якало. Ой, вставай, нерозсвіте, вступай в опітницю, бери гаркитницю, доганяй нетюпало та відбирай ков'якало!

Одарка Дармограїха вже не лежала на ряденці під яблунею, а сперлася спиною до стовбура. Йї дума тяжка, мов рало, йї чоло поорала, борознами виклала зморшки. Старший куди пошлють, наче з хмари випавши, бігав довкола молодиці так, як кіт за своїм хвостом ганяється, слова йому з рота вилітали зграєю кажанів і вились-хурделились довкола смутної жінки.

— Прибігла шурда-бурда, узяла штрики-брики. Почули м'якинники, дали знати житникам. Гей ви, житники, сідайте на вівсяники, доганяйте шурду-бурду, віднімайте штрики-брики! А тоді вже прийшло собі, придибало, сіло собі на тертулі. Позичте, просить, мокротона-егрефиста,

бо до нас прийшли ладуни! Потім чистота вхопила красоту і побігла на висоту. Люди стали кричати: “Давайте Божу благодать, бо вже хати не видать!”

Все в Одарки Дармограїхи в’яло від журливої задуми: брови в’яли й опадали, очі в’яли і згасали, щоки в’яли і линяли, губи в’яли і зітхали.

— Чистота вхопила красоту і побігла на висоту,— повторила слова із заклинання грибка маслючка.

А той тіпався так, наче гаспид, якого проганяв із Одарки Дармограїхи, та й не став собі шукати шкуру десь далеко, а переселявся зі своїми статками-манатками в шкуру Хоми.

— Бігла куца-білогуца попід слухани. Слухани зачули, сказали палцанам, палцани піймали, на костянім мості вбили. Далі прийшла непотуха та всілася на лелюха і просить позичити теленуха зарізати пустосвіта, нагодувати дармоїда. Потім прийшло й притупало, просить позичити шелихвоста, щоб зарізати полковника, бо приїхав князь.

Хе, побачили б ви Хому! Був схожий на оте, що на вогні париться, а на вітрі сушиться, що на вогні вмере, а на воді оживе. Себто на віск був схожий старший куди пошлють, себто був схожий на оту свічку, на оте сонце — кальонце, посередині живиця. А тому-то й здавалась його голова вогняною, серце — із клоччя, а тіло назбираним із усього світу, а тому-то був Хома отой гість, що сам себе їсть!

І, видать, заляв-таки грибок маслючок спекулянтку й пройдисвітку Одарку Дармограїху, бо, поглянувши зараз на жінку, ніхто б не сказав, що знає тільки базар і переторги. Виглядала зовсім на героїню праці, якій ото прямісінька дорога на Дошку пошани коло колгоспної контори. І вже вона, отямлена й до чистого сумління навернена, йшла із садка на обійстя, а з обійстя на вулицю, тільки ж Хома не відставав, слідом котився, як вогонь, себто як ота червона гадюка, що ладна весь світ поїсти, як ота червона ружана, що в полі пролежала б сім літ і на ній трава не виросла б. Котився Хома слідком за Одаркою, наказував:

— Йди туди, де за лісом, за пралісом, за розсохачем б’є бук бука буковим бичем. А як прийдеш, кумо, до куми, проси ляпоти, поляпати та й піти. А як побачиш стояку, то на стояці висить всяка, під стоякою ходить ходяка, ото ж у стояки й проси всяку!

Отак грибок маслючок закликав Дармограїху — і за-
кляв! Так закляв, що від того пам'ятного дня молодиця
не знала більше ніяких спекуляцій, трудилась у колгоспі
на картоплі та буряках, на капусті й огірках. Бо таку
силу мало чудодійне слово грибка маслючка.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ,

де чудотворець Хома неповторним і могутнім
українським словом творить іще одне чудо,
воскрешаючи з мертвих довгожителя Гапличка

Отже, закрывши Одарку Дармограїху і вилікувавши її
від грошоловства та повернувши їй чисте трудове сум-
ління, Хома зажив великої слави. Звісно, старався чоловік
не задля слави, але, як то мовиться, не хотілось бути в
церкві, та собаки загнали. Е-е, якби коровай такої слави
дістався отому, що скупий, аж синій, що в його посеред
зими й льоду не випросиш, — мав би добрячий зиск, доїв
би таку славу у штири цицьки. А що Хома? Він із тієї
слави штанів не шив і наперед матнею їх не носив!

Та вже коли мова зайшла в цій книзі про Хому-чудо-
творця, то, звісно, випадок із Одаркою Дармограїхою —
не винятковий, і як ото ледачий віл усе верне на занози,
то нам тут годилося б, либонь, вернути на красу й силу
українського слова, карбованого вустами грибка маслючка.
А щоб не було нарікань, що Хома начебто більше став
віддаватись чудотворній роботі, ніж роботі на фермі, на-
голосимо, що чудотворну роботу він виконував, так би
мовити, на громадських засадах, а весь пал своєї душі і
незгасне завзяття витрачав, як завжди, на тваринницькій
фермі.

Отже, про довгожителя Гапличка. Про того діда, що в
колгоспі “Барвінок” до яких тільки бугаїв та й був на-
глядачем представлений у давнину. Пригадується, в молоді
роки при безіменних, а вже пізніше при бугаях із іменами
історичними — то при Неронові, то при Наполеонові,
при бугаєві Бісмарку, а ще ж і при Імперіалізові. Як
останній бугай вийшов у тираж і яблунівська індивіду-
альна та колгоспна скотиняка стала зазнавати материн-
ської втіхи від пробірок, дід Гапличок вийшов на пенсію.
Вийшов на пенсію, проте до кінця не зрозумів переваг
такого прогресу в тваринництві, а, не зрозумівши, почу-

вався, наче зневажено його чоловічу гідність. А як зневажено чоловічу гідність, то й вдача так зіпсувалась, що своїй бабці ще міг би купити капці, а що короткі були б, то втяв би старенькій пальці. А ще Гапличок у велике думання впав на кшталт отакого: “Десятку пропити чи штани купити? В лихий час випити квас, а як побачити пиво, пройти чи не пройти мимо? Чому воно інколи ні п’ється, ні ллється, ні в чарці не зостається?”

Видно, ці думи так тяжко давались довгожителю дідку Гапличку, що якимось, вийшовши від буфетниці Насті, старий прямо за порогом і звалився під тягарем тих думок, ноги підкосились. Народ яблунівський гадкував, що довгожитель, либонь, лежачи легше думатиме — близько чи далеко п’яному до Києва, чи добре дуть, як дадуть, чи вибачить дурний п’яному. Але ж упав Гапличок за порогом чайної і не зводиться годину, другу, третю. Зрештою яблунівський люд ударився в паніку. Хтось підняв дідові повіки — неживі. Хтось помацав пульс — ніякого пульсу.

А йшов мимо чайної Хома невірний та лукавий, заглядев довгожителя Гапличка в бур’яні.

— Була ложка, помело, та й те з дому загуло,— проказав грибок маслючок, відразу втямивши, яка приключина приключилась отут.— А бодай його п’явки пили! Як умер, то як не бував...

І заходився привселюдно воскрешати з мертвих задубілого довгожителя. І поки воскрешав — хоч би пальцем торкнувся до покійника, хоч би пучкою! А тільки словами, а тільки великою силою духу, яку вкладав у кожне слово, тому-то й були вони дужчі за будь-яке помічне зілля.

— Поїду в ліс, вирублю теліш, із того теліша ізроблю два човни, два столи і на діжку віко. І тоді біла-білява перед Богом стане: “Боже мій милий, моє тіло рубають, а кров мою п’ють!” А потім кобила на вербі гніздо змостить, наведе поросят, угору ніжками висітимуть, полетіти хотітимуть.— І мовив до гурту, що зібрався до-вкола: — А ви повторюйте заклинання слідом за мною!

І яблунівці дружно й злагоджено забубоніли:

— І на діжку віко... тіло рубають, кров мою п’ють... угору ніжками висітимуть, полетіти хотітимуть.

Хома невірний і лукавий притупцював довкола непо-рушного довгожителя Гапличка, приказував:

— На горі тичка, на тичці капличка, а в капличці вмістилась людей копичка. А ще там сиділа сижуха в

еми кожухах і дуже мерзла, а хто на неї поглянув — очима в'янув. А оте з води росте, на воді сидить, у воді дивиться, а там дід над водою шелестить бородою.

Яблунівський люд приказував услід за грибком маслочком:

— Капличка, людей копичка... сижуха в семи кожухах... дід над водою шелестить бородою...

А що довгожитель як припав до землі, то й не зводився, Хомою й далі трусило та тіпало:

— У лісі росло, на комині сохло, прийшло в село — людьми трясло. Тоді явір гучав, баран бечав, і матка гладка, й отець кривий, і діти зверескливі, й коло носа повилося, й по череву — гайда!

Від натуги очі в яблунівського люду лізли на лоба, наче коти на стріху від собак дерлись:

— Людьми трясло... явір гучав, баран бечав... коло носа повилося, й по череву — гайда!..

Заклинання слідом за старшим куди пошлють повторювали трактористи й шофери, що трапились на цю трагічну нагоду, яблунівська трудова інтелігенція, котра не прбйшла байдуже мимо, школярі, що охоче прогуляли уроки в школі, а також і веселі відвідувачі. Настиної чайної, саме оті відвідувачі, що, по-перше, горілки і в рот не беруть, друге — що й день начебто не такий, третє — по дві пляшки вже кожен із них видудлив, рукавом закусивши. Всі старались, наче мали такі голоси багаті, як пес — рогі рогаті. Вже, здавалось, тими заклинаннями й зуби собі попроїдають, і кожен, закликаючи, виприщувавсь, як чиряк, і кожен густо дивився, та рідко бачив. Бо, звісно, взявшись за гуж, ніхто не хотів сказати, що не дуж, отож і хекали, як воли в борозні, отож із них піт, як горох, котився, отож їм ніколи й носа було витерти. Бо, либонь, уже скоро мало на якесь діло за-кандзюбитись, уже той довгожитель Гапличок мав невзабарі очутитись.

— Біле, як сніг, дметься, як міх, а в воді гине. Ні вареник, ні варениця, а на окропі вертиться. Та коли ж бо, нарешті, триста галок та п'ятдесят чайок та п'ятнадцять орлів бодай однесеньке яєчко знесуть? Та коли ж бо птах на дванадцяти ногах одне яйце знесе?

Хома закликав так ревно, так страшно, що скидався на отого уярмленого вовка, яким чорт оре, на хліб сподіваючись. І люд яблунівський, закликаючи, ні про що більше й не думав — ні про те, що золотом зайця не здоженеш, ні про те, що срібло — чортове ребрє. Зда-

валось, що зараз ось від виснаження й Хома звалиться з ніг, і решта народу попадає.

— Триста галок, п'ятдесят чайок, п'ятнадцять орлів!.. Триста шістдесят п'ять чайок, п'ятдесят два орли, дванадцять голубів!.. Птах на дванадцяти ногах одне яйце знесе!

Ці заклинання, цей гамір, цей гармидер міг почути й мертвий — і отой, що вмер та й ноги задер, і отой, що не горів, не болів — зразу околів, і отой, що як би не болів — та славно околів. А довгожитель Гапличок не в ямі спав, а під чайною лежав, отож він спершу ледь-ледь рукою ворухнувся. І поніс ту руку до очей своїх, наче спершу вкрав чуже, а тоді вже роздивляється. Й очі йому з-під повік випурхнули, як два горобчики, завовтузилися.

— Та коли ж бо птах на дванадцяти ногах одне яйце знесе! — лементував Хома як не свій.

— Птах на дванадцяти ногах! Птах на дванадцяти ногах! Птах на дванадцяти ногах! — ревіла юрба.

Коло чайної вирувало так, наче ліс у бурю. Грибок маслячок біснувався, наче отой, що впіймав жабу, а думав — риба. Люд яблунівський шалів так, мовби на коні їхав — і коня шукав. І раптом довгожитель Гапличок повернувся на правий бік і став дригати ногами, наче відганяв од себе нечисту силу, а нечиста сила сікалась та сікалась, не відставала. Й зненацька очі його, що дивились невідомо куди й бачили невідомо що, спалахнули сяйвом осмисленого погляду, як пелюстки маку на сонці. Розтулились губи, й ворухнувся язик, тільки, либонь, був дурний, мов овечка, бо не сказав і словечка.

Вляглась така тиша, що було чутно, як у грудях яблунівців б'ються серця.

— Ти ж бач,— мовив довгожитель Гапличок здивовано.— Яблунівка! А мені здавалось, що я з руками, з ногами — з лавки не злізу. Що поклали мене в корито, яке другим накрито!..

— Дідуню, а як там на тому світі? — хекаючи, відсапуючись, поспитав мокрий, мов викручений, Хома.

— Трудно, Хомо, на тому світі: самі не п'ють — і мені випити не дають.

— Ні, дідуню, раз воскреснув із мертвих, то тепер ще стільки житимеш, як прожив.

— Авжеж, ніхто від того не втече — ні цар, ні цариця, ні риба в воду, ні миша в нору,— мовив довгожитель Гапличок, зводячись із землі й ледь-ледь заточуючись,

наче на позичених ногах.— А тепер, Хомо, годилося б таке діло замочити, щоб я, із мертвих воскреснувши, та й не розсохся. Правда ваша, людоньки: явір гучав, баран бечав, коло носа повилося — й по череву гайда!

Та й, схиливши сиву голову на плече свого рятівника грибка маслючка, довгожитель Гапличок подибцяв до дверей чайної, а за ними й гурт цікавих посунув, щоб випити й погомоніти про чудо.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ,

у якому, нарешті, мовиться про дивовижні
стосунки грибка маслючка з головою сільради
Гнатом Васильовичем Перекучеренком, котрий змушений
дивитись крізь пальці на всілякі його чудеса й пригоди

Резонно зауважать, що начальник районної міліції сам товариш Венеційський далеко, у нього в районі отаких, як грибок маслючок, тисячі, за кожним не встежить — позичають чоловіка чужій молодиці за породисту телицю чи за мотоцикл із коляскою, полетів до Америки на лайнері чи подався до Великого Вербчого на своїх двох, возить гичку з плантації на літаючій тарілці чи потай від сільської громадськості готується до ролі першого колгоспника, якого закинуть аж у космос на доколосемну орбіту.

Авжеж, начальник міліції сам товариш Венеційський не встежить за всім, руки не дійдуть, але куди сільрада дивиться?

Авжеж, бо саме сільрада й повинна відповідати за тих, що дружно прожили всеньке життя зі своєю рідною жінкою, нічогісінько такого за нею не помічали, хоч, здається, можна було помітити як не перед війною, то вже після війни, коли хазяйство з руїн піднімали. Й раптом нате — німб засвітився над Мартошиною головою! Та де ж той німб раніше був, що не світився? А може, то в очах старшого куди пошлють засвітилося, слід перевірити, а перевіривши — й доповісти куди слід.

Далі — ще гірше: став кожного наскрізь бачити. Ну, хай би наскрізь бачив комбайн, трактор чи якусь іншу машинерію, техніка — діло мертве, без нервів. Але, скажіть, кому сподобається, що його бачать наскрізь? Бачать, яку думку і на яку поличку розкладено?!

А то, ха-ха-ха, косить чоловік у лузі не сіно, а начебто косить оперу знаменитого Гулака-Артемовського “Запорожець за Дунаєм”, косить то арію Одарки, то стинає під корінь арію Карася!..

Гаразд, що заклинаннями, силою й красою могутнього українського слова навернув вічну спекулянтку і пройдисвітку Одарку Дармограїху до колгоспної праці, прищепив молодіці трудове сумління. Але ж із довгожителем Гаплічком хіба не стався формений конфуз? Ну, воскресив старого із мертвих, це правда, від правди не сховаєшся, бо майстерно-таки закликав могутнім українським словом. Але для чого воскресив? Щоб довгожитель, оклигавши, знову подався прямісінько до чайної?..

Сільрада, звісно, в Яблунівці є, а в тій сільраді, звісно, є й голова сільради Гнат Васильович Перекучеренко. Як то вже принагідно міркувалось, прізвиська трапляються всякі, й наш народ персональної відповідальності не несе за ті прізвиська, які носить. Широко знано всяких Кучерів, Кучеруків, Кучерявих, Кучеренків, а от яблунівський голова сільради — аж Перекучеренко! Він, либонь, у мокро літо родився, бо високий виріс, а далі, мабуть, виростав у великому лісі, та ще й при воді. Замашний, що, напевне, таким би в старовину та й старовинні верстви міряти; моторний, що, напевно, з усяким ділом спромігся б упоратись на кивах і на мигах; і здоровий, бо, напевне, завжди тримав голову в холоді, а ноги в теплі — такому б вік жити на землі.

Але в такого — і замашного, і моторного, і здорового — Перекучеренка водився один невеличкий гандж. Цей гандж у когось іншого zostався б непомітний, а в голови сільради маленьких ганджів не буває, в голови сільради й маленький гандж здається великим.

Гнат Васильович, який ото виростав у великому лісі, та ще й при воді, заїкався. Якесь одне слово починав у селі, а логи того слова приймав уже десь у лузі. Якесь думка в Перекучеренка заїчувалась увечері, коли товчену картоплю-гартаначку запивав кислим молоком, зацвітала ця думка опівночі, коли вві сні горнувся до розімлілої від тепла жінки, а плодоносила ця думка вранці, коли на світ благословлялось.

До речі, Перекучеренко через заїкуватість і забарність думки своїй майбутній дружині молодій учительці яблунівської школи Оксані Максимівні освідчувався три дні. Першого вечора, проводжаючи дівчину від клубу додому,

лише мовив: “Оксано!..” Й замовк. Щоправда, в слово було вкладено стільки палкої ніжності, що саме тільки слово могло попалити йому губи. Другого вечора, наче випадково здибавши дівчину біля промтоварного магазину, мовив до неї: “Тут таке діло!..” Й замовк, наче знову попікся. Третього вечора очікував на дівчину побіля її садиби. Й нарешті повністю освідчився в почутті: “Давай поженимось”.

Пожилися, жили мирно, постарались на двох дівчаток, що вдалися у свою балакучу маму й не заїкались. Та коли Гнат Васильович намагався мовити своїм дочкам-пустункам якесь напучення і, проказавши слово чи й два, замовкав, то Оксана згадувала:

— Еге ж, тут таке діло!

На диво, голова сільради Перекучеренко відразу переставав заїкатись, коли випадково здибався з грибком маслечком. Побачивши того на корівнику, в чайній чи на сільській дорозі, Перекучеренко ледь-ледь усміхався й відчував, що якась химерна сила тягне його до Хоми невірною й лукавою. А що не міг противитись цій силі, то вступав у балачку зі старшим куди пошлють. І заїкання — мов рукою знімало, говорив — наче гаптував, наче вилами по воді картини малював. А на кожне слово грибка маслечка реготав, наче не перед добром. Варто було Хомі казна-що сказати (“О, бачте, отой собака сказився і з двору біжить, щоб хазяїна не вкусить”), як голова сільради сміявся, аж за живота брався. Йому б, може, треба на прийом до голови райвиконкому, а Перекучеренко біля Хоми увивається — й на жодному слові не заїкається!

Скажете, це така правда, як одного рака повна торба — ще й клешня висить! Проте хоч собаче слово на небо не йде, але ж і собака дурно не бреше, що ж тоді про нас казати, коли ми крутимось, наче той собака, забуваючи, що хвіст весь час іззаду...

А тільки як повелось? Повелось так, що перед важливою поїздкою до району чи в область голова сільради неодмінно прагнув здибатися з грибком маслечком. Здибається, надивиться на того, хто крізь землю пройшов — червону шапочку знайшов, насміється повний мішок реготів — і вже не заїкається, і вже чи доповідь годеи прочитати з трибуни, чи розумне слово докинути в бесіді.

А якось старший куди пошлють і каже голові сільради:

— Гнате Васильовичу, ви ж бо все-таки влада в селі, а бігаєте слідком за мною, наче я чи межу вам переорав, чи в борщ начхав. Коли яку нужду маєте до мене, то навідуйтеся додому.

Й Перекучеренко внадився вже до хати Хоми невірного та лукавого, щоб, подивившись на грибка маслючка й пореготавши вволю, полікуватись від заїкування, від якого ніякі лікарі вилікувати не годні були...

Неспроста кажуть: скрипка грає — голос має! Бо чимало отаких гостей (чутки, виявляється, довгі ноги мають) навідувались до їхнього сільського ясновидця. Гаразд, мав Перекучеренко природний гандж, і дехто з тих, що з усіх усюд навідувались, також мали природжений гандж. Але ж не всі, не всі! Один заїкався, бо поночі зі своєю законною жінкою здибався — та й перелякався. Другий заїкався, бо його у Сухолужжі погнали з посади колгоспного комірника й сказали, щоб до тюрми готувався. Третій заїкався, бо хоч у Липівці в сільмазі й проторгувався, та ще не попався. Якомусь чоловікові з Кривошиїв судомило червоне, як розпечений чавунець, обличчя, коли намагався сказати: "Мені совість спати не дає". Дядько із Чудв, котрий робив обліковцем, починав заїкатись, коли бачив: хоч і як середини у людському гурті тримався, а негадано для себе чи наперед прорвався, чи ззаду зостався.

Отже, всякі заїки навідувались до Хоми — й такі догідні, що тільки на смітник повикидають, і оті заїки-ледаща, які не годяться нінащо, й оті заїки, що виміють ложки — та й виллюють борщ! Грибок маслючок чи свині їсти готував, чи з-під корови гній вичищав, чи правою рукою Мартоху по вечері обіймав, а тим заїкам багато й не треба. Вони слідком за грибком маслючком шнуркували чи до свині, чи до корови, чи до Мартохи — й реготали. Хай лукавий і невірний Хома ложку після молочного киселю облизує, хай на космічний супутник у небі дивиться, хай жаб'ячий концерт із очеретів слухає, — заїки знай регочуть. І, здавалося б, нема чого реготати, а вони ж для своєї користі і для свого здоров'я хочуть якомога більше реготу урвати. Особливо ж надриваються і той, що з Сухолужжя, колишній колгоспний комірник, якому сказали до тюрми готуватись; і той із Липівки, що проторгувався, та поки що не попався; і той із Кривошиїв, що ніколи совісті не мав — та й ту продав.

Звісно, Перекучеренко був чесний заїка, та й до пуття не відав, до якої компанії втрапив, але, як то мовилось і мовиться: із якими заїками поведешся — від таких заїк

і наберешся, отже, хоч чи не хоч, а й на чесного заїку Перекучеренка можна було подумати всяку марну марницю!

Деякі з тих заїк видужували і вже ставали такими базіками, що язика в них бекали і бекали, мов голодні вівці. Декому (як отим із Кривошіїв, Сухолужжя чи Чудв) одпускало тільки на якийсь тиждень, то знову мусили навідуватись до Хоми, щоб підлікуватись. А яблунівський голова сільради — знову ж таки, хоч із чесних заїк! — теж мусив учащати на сеанси реготу, бо хоч і помагало, та ненадовго.

— Гнате Васильовичу! — запевняв старший куди пошлють. — Не сумнівайтесь, вилікую ваше заїкування реготом. Бачте, перебої в процедурах, бо ви ж бо не завжди й удома застаєте мене. То, знаєте, міг би до вас і в сільраду заскочити, коли з ферми повертаюсь.

— Е-е, Хома Хомовичу, краще вже ходитиму додому, я не ледащо, з якого води не вивариш.

— То приходьте на ферму. Поки я коло худоби пораяю, ви б і посміялись уволю.

— Хто ж бо, Хома Хомовичу, стане привселюдно реготати з такого трудівника, як ви!

— Десь би заховалися за скотинякою — і реготали б, і лікувалися б!

— А що народ скаже? Народ скаже, що ви, Хома Хомовичу, трудитесь, а я насміхаюсь.

— Чому ж насміхаєтесь? Із недугою своєю боретесь.

— А хто на фермі знатиме, що борюсь з недугою? Ніхто й не повірить. Отож і казатимуть, що стільки з мене користі, як із чорта смальцю...

Тепер ви втямили, куди ото дивилась яблунівська сільрада, що на її території вільно ріс такий характерник, як грибок маслючок?

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ,

де автор намагається розгадати таємниці винятковості свого героя, котрий, виявляється, живе не тільки за московським, київським і місцевим часом (який цілком збігається), а й за декретним, ефемеридним і місцевим зоряним часом

Тут, либонь, слід сказати про те, що досі Хома невірний, лукавий не хворів ніякими хворобами. Бо Хома як здоровий удався, то так повсякчас і тримався, бо, як то мовиться, як удасться біс, то хоч вибий увесь ліс. І не

тра було про нього казати, що горбатого й могила не виправить, чи з чорної кішки білої не зробиш, чи криве дерево не дуже виправиш.

А моцаком із моцаків Хома тому, по-перше, вдався, що в будь-якій роботі кохався.

Вже сам він колись похвалювався, що йому робити — мов п'яному з гори котитись. На грибку маслючку колгосп “Барвінок” і тримався: Хома брав силу із колгоспу, а колгосп брав силу із Хоми. Йї трудно сказати, хто з них був дужчий у тій дружбі — старший куди пошлють чи колгосп “Барвінок”. А що роботи в колгоспі завжди вистачало, то здоров'я в грибка маслючка ніколи не убувало. Йї чим більше трудиться, тим здоровший і на лиці вродливіший. А тільки трохи менше на фермі покрутиться, то, дивись, на силі немов і підупадає, і вже з лица попоганшав, наче йому вночі приснилося оте, що страшно проти ночі й згадувать. Ото вже яка велика й мало вивчена лікувальна сила колгоспної праці!

По-друге, як ми вже казали, ніхто так не міг користати з краси і сили могутнього українського слова. Працюючи, старший куди пошлють ніколи не почувався бездумним, навпаки, в його думках зеленів, цвів і плодоносив увесь світ. Світ цей був не окремішньо від Хоми, а в Хомі, він мав його в естві своєму в кольорах, у пахошах, у музиці. А тому Хома скидався начебто на великий пук рослин, де були благодатка, черногірка, лепешняк, гордовля, скусівник, кошачий горох, багун, квасниця, дикий шапран, німиця чорна, сонна одур, білокопитник, глог, гогоц, бозник, блават, водяний трифоль, гадючник...

По-третє, здоров'я в Хоми крилось не тільки в колгоспній праці, не тільки в могутніх ресурсах невмирущего українського слова, а й у тому, що він завжди був точно визначений у космічному просторі, без будь-яких похибок зорієнтований щодо всіх небесних тіл.

Авжеж, мовиться про зорієнтованість тіла грибка маслючка щодо планет, зірок, астероїдів і т. д.

За яким часом жили і живуть у Яблунівці? Ну, за місцевим там, за київським чи московським. Дехто — й знать не знає про час, декотрі — про час не чули, бо плели мачули. А грибок маслючок, окрім київського, московського та місцевого часу, не міг обійтись ні вдома, біля жінки, ні на тваринницькій фермі без місцевого середнього сонячного часу, без поясного часу, без декретного часу, без ефемеридного часу та без місцевого зоря-

ного часу. Гай-гай, уся ця зорієнтованість старшого куди пошлють потрібна не так, може, для того, щоб не спізнюватись на ферму до скотини, як для того, щоб у будь-яку хвилю дня і ночі тіло яблунівського колгоспника було точно визначене щодо всіх небесних тіл. Скажимо, грибок маслючок завжди твердо знав видимий радіус сонця, проекцію сонячної вісі обертання на картинну площину, геліографічну широту центру сонячного диска й довготу центрального меридіана Керінгтона. Шкурою своєю відчував старший куди пошлють і селенографічну довготу й широту центру диска Місяця, а також фізичні координати Марса, Юпітера й Сатурна.

Беручи воду з криниці, грибок маслючок сам собі міг сказати:

— О, комета Стефана — Отерма пройшла через сузір'я Овна...

А п'ючи пиво в чайній, міг буркнути отаке казна-що:
— Ти диви, де вже ота комета Туттля!

І ніхто з любителів пива не втямив би з тієї мови й на макове зернятко.

Авжеж, можна б докладно розповісти про те, які зв'язки існували між грибком маслючком та кільцями Урана; між грибком маслючком і чорними провалями зоряної маси; між грибком маслючком і білими карликами; між грибком маслючком і рухом окремої пилинки в кільцях Сатурна по круговій орбіті. Можна було б докладно розповідати й про те, як грибок маслючок відчував не просто секунду, а секунду атомну, бо оте її постійне відчуття теж мало неабияку вагу для яблунівського колгоспника, теж впливало на його трудовий ентузіазм, на поводження в колективі, на стосунки з сусідами, та, либонь, годі.

Годі гори перевертати, бо хоч скільки б їх перевертали — однаково стоять на місці!

Бо, може, міцне фізичне й душевне здоров'я старшого куди пошлють і справді трималось на невсипущій колгоспній праці й на могутньому українському слові, а от чи трималось воно так само й на вивіреності та виваженості чинників космічних — хтось, може, й не згодиться, засперечається.

— Га?! — скаже листоноша Федір Горбатюк, багатий на розум проникливий, мало не енциклопедичний. — Хома не кашляє навіть тоді, коли Марс переходить сузір'я Диви? Кажіть-балакайте! Побачимо, що станеться з Хомою, коли Марс переміститься в сузір'я Скорпіона.

А через якийсь час знову гомонітиме серед яблунівського люду листоноша Федір Горбатюк.

— Га?! Кажете, Хома навіть не скривився, коли Марс перемістився в сузір'я Скорпіона? Побачимо, якої грибок маслючок заспіває, коли Марс буде видно в сузір'ї Стрільця!

А ще згодом:

— Га?! І не кривився Хома, й ніякої не співав, при повному здоров'ї? Стривайте лишень, нехай лиш Марс добереться до сузір'я Козерога!

Але не підупав на силі старший куди пошлють навіть тоді, коли планету Марс було видно в сузір'ї Козерога, бо, либонь, ніяке розташування планет не могло похитнути його міцного духу, бо, либонь, будь-яке розташування планет — і сприятливе, і несприятливе — йшло тільки на користь яблунівському колгоспнику!

Бо таки навчився він танцювати на сосновій основі й на липовому пітканні, себто в решеті, і в дірки не потрапляти.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ,

у якому Хома з Мартохою,
випадково буцнувшись лобами, здитиніли розумом,
а ще вперше мовиться про загадковий парад планет

Отже, Хома на здоров'я не скаржився, й Мартоха не скаржилась, але з обома сталась прикра okazія, про яку слід розповісти бодай коротко. Яка okazія? У темних сінях Мартоха й Хома буцнулись лобами, та так буцнулись, що в обох із очей бризнули золоті жуки, у головах загули джмелі, у вухах зашаруділи таргани.

Повиходили чоловік із жінкою надвір, дивляться — і Яблунівки не впізнають, дивляться — й себе на своєму обійсті не впізнають. І так вони після того удару в темних сінях здитиніли і змаліли, що й за роботу в колгоспі забули, посідали на зелену траву коло криниці.

— Давай гратись і співати,— сказала Мартоха до Хоми. Так, наче вона була дівчинкою, а Хома — хлопчиком. І заспівала тонким, як ниточка, голосом:— Дайте бабі киселя, буде баба весела, дайте бабі риби, стане баба дибки.

Й Хома відповів хрипкуватим, як у півника, голоском:— Дід пішов по гриби, баба по опеньки, дід свої посушив, бабині сиренькі.

Хома дригав задерними ногами й співав:

— Цить, не плач, спечемо калач, медом помажемо, тобі покажемо, самі з'їмо, тобі не дамо.

І Мартоха сукала ногами по траві, чисто виводила:

— А качечка — льодком, льодком, а вовчичок — слідком, слідком, а качечка в ополонку, а вовчичок за головоньку!

Хома щоки надимав та й із реготом казав:

— Їшов дідько із ярмарку по колоді через воду, тільки став він на колоду — бовть у воду! Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду та знов бовть у воду.

— Сонце світить, дощик кропить, чарівниця масло робить!

Так ото Хома з Мартохою, буцнувшись лобами й здитинівши умами, бавились на зеленій траві коло криниці, щедро сиплячи старими примовками до старих дитячих ігор. Уже, здавалося б, давно ті примовки вичахли в пам'яті, як вичахає жар у згаслому багатті,— але ж, послухайте лишень, знову ожили за такої okazji й пурхнули з їхніх душ на волю.

З часом гули в Мартохи джмелі дедалі тихіше, аж поки й зовсім повмовкали, наче геть повилітали. Й тоді, переставши дригати й сукати ногами, питає Мартоха:

— Ти чого, Хомо, по траві качаєшся? Чому не подався на корівник?

— Хіба, Мартохо, заборонено? Повиростаємо — тоді й наробимось.

І здитинілий грибок маслючок став рачкувати по траві, розгортав лопухи, приказував:

— Ой гайку, гайку, дай гриба і бабку! Сироїжку з добру діжку, красноголовця з доброго молодця!

Але і в старшого куди пошлють невзабарі перестали густо джмелі в голові, дитяча сонна одур схлинула — й поглянув Хома довкола мудрими, зболілими очима.

— Вже отямився чи ні?— питає Мартоха жалісно.— Чи й досі маленький та дурненький?

— Ой, Мартохо, як добре маленькому й дурненькому!— несподівано зізнався грибок маслючок.— Може, ще раз ударимось лобами, щоб здитиніти?

— Бодай ти про лихо не знав! А як змаліємо до пелюшок та колиски, тоді що? Е-е, Хомо, треба до глузду навертатись, щоб від таких думок відцуратись.

— Так би й бавився!— прошепотів Хома. Й закричав до чоловіка, що проїхав на машині мимо їхнього обійстя:— Безштанько, безштанько — курячий дядько!

— Отямся Хома, то ж голова нашого колгоспу Дим!
— Бач, не хоче зі мною гратися, сякий-такий, сухий та немазаний!

— Я вже очуняла, а він і досі...

— Очухався й очуняв, Мартохо... А й справді добре дитиною бути, можна всякою всячиною бавитись, аби не плакати. Качалися б у траві, як бублики, голенькі. От коли щасливі — хай там безпупі, без носа та без очей. Хоч голенькі, аби живенькі... Але ж, Мартохо, не можна, бо хто за нас усе в цьому світі поробить? У Яблунівці та в колгоспі? У пеклі та в раю? А ще ж бо, жінко, й парад планет на мою голову насувається, хто ж той парад планет і організує, як не старший куди пошлють?

Як бачимо, вперше мова про парад планет зайшла після того, як Хома з Мартохою буцнулися лобами в темних сінях. Можливо, якби вони буцнулися раніше, то й про парад планет ішлося б раніше, проте гадати вилами по воді не слід, а обмежимося лише констатацією факту. Почувши про парад планет, Мартоха стала схожа на оту тернину, яка грушок не родить, хоч, може б, і хотіла родити, бо тернина не оте погане дерево, що з нього й тріска погана.

— Га?— здивувалась Мартоха.— А це що за родина — кумового наймита дитина?

— Ага,— прикусив язика Хома,— родина — куминої свахи наймичка.

— Очуняв, та, либонь, не зовсім отямився, щось у твоїй голові деренчить. Може, ми тепер такі з тобою родичі, як чорт козі дядько?

— Еге, тепер я нашим воротам двоюрідний сарай.

— А я тобі, либонь, рідня — проти дня, а проти ночі — ні!

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ,

де мовиться про богоборця Хому, котрий,
воюючи проти культу своєї особи, виступає перед
колгоспниками з розповіддю про єгипетських богів

До місця й до ладу вже докладно згадувалось про те, який то культ Хоми створювався по світах, до якого фанатизму та мракобісся доходило безліч хомопоклонників, що надсилали до Яблунівки тисячі й тисячі бовванів —

тесаних із дерева, рубаних із граніту, вилитих із металу. Мовляв, коли ви самі й досі не спромоглись поставити пам'ятник на готовому постаменті під ясенем на обійсті в грибка маслючка, то ось вам доста пам'ятників, для кожного яблунівця вистачить, щоб поставити на постаменті в душі...

Підкреслюємо, грибок маслючок щиро й переконано боровся з такими забобонами: але годиться наголосити й на тому, що яблунівська громадськість активно допомагала в його атеїстичній діяльності й самобичуванні. Так, наприклад, громадськість доручила Хомі підготувати лекцію про облудну класову сутність древніх релігій. Відриваючи потроху часу від догляду за колгоспною скотиною, грибок маслючок таки підготувався, й таки виступив у Будинку культури перед трактористами, тваринниками й трудовою інтелігенцією, хоч вони, як і доповідач, ніколи не вірили ні в якого бога. Але хіба не цікаво було Хомі розказати, а їм послухати!

Отож, він розповідав, а вони й слухали про древньоєгипетського бога Сета — доброго бога часу, вісника нільської води й життя. Й про золотого бика Озіріса, місячного бика, у якого ранкова зоря — бог Сет — віднімала життя... Не було такого, чого б грибок маслючок не знав. Якби хтось із яблунівських піонерів запитав у нього, де в древніх єгиптян містився потойбічний світ, Хома не забарився б із відповіддю, сказав би, що в древніх єгиптян той світ містився на небесах, у золотому сонячному вінці, а не в чорних підземеллях, а тому-то вони й шанували сонячний диск, зображаючи його між двома рогами, між двома зміями та між двома лодіями...

Отож, як бачимо, викриваючи в своєму публічному виступі облудність поточених шашелем історії старовинних єгипетських релігій за панування фараонів усяких династій, старший куди пошлють хитромудро й недорогогим коштом стріляв із кривої рушниці в релігійний город сучасних хомопоклонників. А що таку криву стрілянину, може, не кожен був годен і втямити, то Хома вдався і до речей прямих, як мотузок, скручений усемою. Закінчуючи лекцію, сказав:

— Мої пращури, орючи панську ниву, знали, що до неба високо, а до царя далеко, що всі вони під Богом, тільки одна кобила під наритниками. Їм, богомільним, велось так: родись, хрестись, помирай — та все грошки давай. Про мого прадіда Грицька що в Яблунівці подей-

кували? Що тільки єдиний раз навідався був чумак до церкви, бо мусив, бо попові собаки загнали. Й то, либонь, було найбільше свято, що побачили прадіда Грицька у церкві. А прабаба Оришка вдалась іще боговірніша за свого чоловіка Грицька, бо той без молитви зайшов до Божого дому і без молитви назад вийшов, а прабаба Оришка завжди шепотіла одну молитву: "Вірую, вірую, по церкві бігаю, як би двері знайти та з церкви втекти". Дід Харитін теж любив схиляти коліна і перед Богом, і перед чортом, приказуючи на Великдень: "На тобі, куций, паски, щоб і ти знав, що Великдень". А його баба Явдоха, славна вишивальниця й гаптувальниця, казала: "Не хочу в рай, а хочу в пекло, бо в пеклі все тепло, а піди в рай, то й дровами дбай". А що вже казати про мого батька-нетягу Хому, якому, либонь, і сам чорт був не брат, який казав про пореволюційного яблунівського батюшку Іларіона, коли той навідувався на поминки чи на хрестини: "Попа та дурака в передній куток саджають". І цього самого батюшку Іларіона хіба ж моя рідна матінка Варвара не кропила-святила своїм язиком превелебним? Хіба не виповіла йому на похороні, коли ховали бабу Явдоху? Виповіла йому так: "Ви, отче Іларіоне, тільки й чекаєте, аби хто вмер,— то б і шкуру здер. Хіба вас торік і позаторік за серце не брало, коли в приході мало людей умирало? Хіба у вас щодня долоня не свербить? Та нема нікому на світі, батюшко Іларіоне, як вам і ледачому котові: обоє лежите і марно хліб їсте!" Отак виповіла мати Варвара, то потім мала попову злобу до гроба. А я вдався і в прашурів, і в предків, і в прадіда Грицька та прабабу Оришку, і в діда Харитона та бабу Явдоху, і в батька Хому та матір Варвару, які знали, що Бог не оберне порося на карася, кола на вола й сухий сук на грошей пук. І я знаю, що Бог дуже милостивий — змилостивився над раком та ззаду очі дав. Я з отих чудотворців та богомольців, що святим кулаком та по окаяннім пиці, котрі гріх у міх, Спаса в торбу, а духу в морду!

Грибка маслячка слухали так уважно, мовби навіть бачили, як ростуть на вербі груші, а на осиці кислиці. А чом би й не слухати, коли почуте не завадить ні псу, ні вівсу! Й коли Хома зійшов із трибуни, за якою почувався так певно, наче отой макогін, котрий є великим хазяїном у хаті, то до нього мокрим листком причепився не хтось, а Діодор Дормидонтович Кастальський, директор школи, чоловік дуже вчений — він недавно відпустив собі вуса, щоб на все зважати й на вуса мотати.

— Ви, Хомо Хомовичу, дуже головата людина, й дивно, що така розумна голова стільки багато волосу держить,— не втримався директор школи від лестощів, проводжаючи грибка маслючка по нічній Яблунівці, над якою мерехтіли зорі.— Славно ви казали й про мумії, й про усипальниці, й про саркофаги. Звичайно, нашому колгоспникові треба тільки мріяти, щоб його забальзамували та поклали в саркофаг, достойний його героїчної праці біля землі чи біля скотини.

— Еге ж, забальзамують! — вдався Хома до критиканства.— Та й саркофагів на всіх не вистачить.

— Ось тільки одного втямити не годен,— провадив далі Діодор Дормидонтович, і чоло його, наче пергамент, посіклося загадковими ієрогліфами зморщок.— Скажіть, Хомо Хомовичу, чого ви ото так від єгипетських богів одхрещувались? І навіщо так було сварити священного козла? Чи священну корову — богиню Хатхор? Чи священних сокола, бджолу, шуліку, змію? Ото, може, ви тільки й пожаліли, що сонячного бога Ра...

— Якщо по правді, Діодоре Дормидонтовичу, то не завинили ні корова-богиня, ні священні сокіл, бджола, шуліка та змія. Ні баран в образі бога Амона... — зізнався шириї грибок маслючок.— Але не міг я не виступити з критикою, не міг! А чому? Щоб не шили мене до їхньої компанії, от! Я маю свою компанію в колгоспі "Барвінок" — отих, у кого руки в горбатих мозолях.

— Та мало що про вас кажуть по світах, Хомо Хомовичу! Але у Яблунівці казна-що не верзуть, бо свій розум мають, а не купований.

— Поки що не верзуть, але ж Яблунівка також має вуха, з чужого голосу такої наспівають! А я в компанію до богів не хочу, мені добре і з рядовими членами колгоспу "Барвінок".— Спершу Хома статечно гомонів, а тут наче його нечиста сила вкусила.— А то що? Забальзамують, покладуть у саркофаг, поставлять піраміду аж до неба — й тоді спробуй доведи, що ти зовсім не фараон, що ти скотар!

— Хомо Хомовичу,— ладком урезонював директор школи Кастальський, чудуючись, що розважливий грибок маслючок відбіг свого глузду, наче потопельник рятівної соломинки,— але ж ніхто поки що вас не бальзамує і в саркофаг не кладе. Ви ж бо знаєте, що в Яблунівці зовсім інші звичаї.

— В мене по світах стільки розвелось хомопоклонників! Хіба не вони з моїм культом носяться, як чорт із мальо-

ваною торбою? А я не хочу, щоб мене висаджували на небо, мені й на землі коло Мартохи добре!

— Та нема в Яблунівці таких, навіть ваша Мартоха не хомопоклонниця... Себто вона хомопоклонниця, тільки зовсім іншого фасону, в неї жіночий фасон.

— І добре, що нема! Але про всяк випадок треба відмежуватись від тих, кого нема. Що, хіба мені трудно в груди себе зайвий раз ударити? Для профілактики не завадить!

— Значить, для профілактики відмежовуєтесь від усіх богів?— перепитав директор школи, і його поскороджене зморшками чоло спалахнуло в темряві світлом досвідченого порозуміння.— Про запас?

— Для профілактики, про запас!— кукурікнув Хома невірний і лукавий.

— Ну, хіба для профілактики... А запас біди не чинить, та й запас цей — не рідному батькові й не за готові гроші. Бо запас, трапляється, мов капуста: коли сам не з'їси — поїдять свині.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ,

у якому розповідається

про багатолокого мандрівника Хому, котрий,
подорожуючи по Україні, творить фантастичні чудеса

І став богоборець Хома такий, наче отой цап, якого треба боятися спереду, й наче отой кінь, якого треба остерігатися ззаду, й наче отой лихий чоловік, якого треба остерігатися навкруги.

Зопалу що накоїв? Зопалу цегляний постамент, збудований уже давненько за рішенням правління колгоспу під майбутній пам'ятник, узяв та й поруйнував, а з цегли намостив доріжку від воріт і до хліва, щоб породиста корова не заносила на ратицях грязі з вулиці до стійла. Авжеж, святе місце порожнє не буває! А якщо святого немає на святе місце, то хіба не лазили й не лаять на вільний постамент усі, кому тільки замандюриться?! Хіба сам грибок маслючок, обуяний гординею, не видряпувався, щоб посидіти на постаменті в монументальній задумі? Відтепер святе місце поруйноване дотла — ні комусь, ні Хомі! Відтепер — прийде сто душ та візьме сто груш, то мало що й зостанеться, а прийде сто душ, принесе сто груш,

то буде мірка. Втімили, що коли нема лою — світять водою?!

І, розпасіювавшись, дошками хрест-навхрест забив двері комори, в якій колись рідна жінка Мартоха в диявольській своїй закоханості в грибка маслючка облядала музей імені Хо Хо Прищепи. Хотів навіть деякі експонати викинути на смітник, та в останню хвилю завагався, передумав, бо згодом, коли знадобиться, днем із вогнем не знайдеш, скажімо, глиняний полумисок роботи яблунівських гончарів, із якого старший куди пошлють любовивісти гречану кашу, засмачену свинячими шкварками, локшину в молоці, пшеничні галушки...

Та коли вже на чийсь голову шишки стануть падати!..

Начебто Хома тільки те й знав, що роботу в колгоспі, начебто й не виїжджав із Яблунівки ні в Чудви, ні в Сухолужжя, ні у Велике Вербче, а народ усяке подеykuвав. А народ подеykuвав усяку всячину, мовби грибка маслючка бачили і в Чудвах, і в Сухолужжі, і в Великому Вербчому. Але ж не тільки на золотому Поділлі, а й у поліській Борзні, а й у Веселих Боковеньках, що лежать у вольних степах, а й на гірському хуторі Бокач, що в Карпатах неподалік славної Путили. Начебто старший куди пошлють дуже спритний і внадливий — де не посій, то вродиться. Що майстерно наловчився міняти свою подобизну: у поліській Борзні бачили його худючим, аж хребет можна промацати через живіт; а в степових Веселих Боковеньках бачили його ширшим, ніж довшим чи то довшим, ніж ширшим. Там він був рябий, наче на його лиці чорти горох молотили, в іншій місцині на виду чорний, мовби з казана з киплячою смолою втік, а ще десь — блідий, наче з хреста знятий.

І начебто отой багатоликий Хома, що блукав по світах, теж умів бачити німби над людськими головами. Проте світилися йому не всі голови, а тільки ті, чиї власники-хазяї могли йому чи чарчину добру поставити із закускою, чи перекинути червінець-другий за ясновидючість. Авжеж, за ясновидючість, бо начебто мандрівний грибок маслючок бачив усіх людей наскрізь: і не тільки бачив те, що вони з'їли за сніданком чи за обідом, а й болячки їхні, котрі не завжди відкривались кваліфікованим медиком із районних та обласних поліклінік.

А хіба в Трилісах, неподалік од Фастова, в промтоварному магазині не сталося таке, що коли компетентні товариші провели ревізію після відвідин одного підозрілого

покупця (цей покупець, за всіма ознаками, дуже схожий на мандрівного грибка маслючка, так-таки нічого й не купив), то побачили, що з прилавків несподівано пропали деякі види дефіцитних натуральних тканин, а замість них появились сувої кримплену, нейлону, дерев'яного шовку та іншої мертвої синтетики. Крім того, вироби зі шкіри також замінені на синтетичні.

А під прилавком навіть появилася баночка синтетичної ікри, хоч, подумайте, в промтоварному магазині в Трилісах ніхто ніколи не торгував натуральною червоною чи чорною ікрою!

В селі Вовковиї, на Чернігівщині, пропав у колгоспі семилітній віл, яких на господарстві тепер не скрізь і побачиш. Від того екзотичного семилітнього вола не зосталось ні ріжок, ні ніжок, пропала й шерсть густа від загривка аж до хвоста.

Згодом слідчі органи лише довідались, що навідувався до Вовковиїв перехожий, на грибка маслючка як дві краплі води схожий, похвалявся коло буфету перед місцевими любителями оковитої: “За один раз чверть вина випиваю, пудовим хлібом заїдаю. Бика маю за телятко, козла маю за ягнятко. Курчат, курей, вутят, гусей і поросят споживаю для потіхи — гризу їх, мов горіхи!”

Але чи не найбільшого розголосу на Вкраїні зажив отой мандрівний Хома, коли під час своєї подорожі по республіці навідався до села Хрещатого, яке в старовину славилось по всіх усядах багатим ярмарком. Либонь, слава того ярмарку й поманила грибка маслючка в таку далину. Трудно сказати, що в Хрещатому відбулось насправді, та подекують, що причина всього криється начебто в тій шапці-невидимці, з якою бачили Хому на ярмарку. Магічною шапкою-невидимкою зумів старший куди пошлють накрити весь товар — і товар зник! Ось щойно лежав на прилавках, лежав у кошах та мішках, ось щойно змагались між собою в красномовстві досвідчені віртуози ярмаркових хитроців — продавець і покупець. А після того, як пройшов по ярмарку Хома, на тому знаменитому ярмарку в Хрещатому, як і раніше, були продавці й покупці, ось тільки продавці нічого не продавали, а покупці нічого не купували. З прилавків, із мішків та кошів пощезали печене й варене, сухе й солоне, квашене й вуджене. Хтось таки отямився, хтось таки закричав у Хрещатому на ярмарку: “Ловіть Хому! Бачте, захотів і море переосвітити, й хвоста не замочити. Захотів пройдисвіт собі

прибіли, а всім другим погибелі. То раніше про нього казали — не будь Хомою, на те ярмарок! А тепер він уже вчений, тепер він і з кошиком, і з грошиком, бо розжився на шапку-невидимку. Хе, він такий, що й з дешевої рибки наварить смачної юшки!”

Але як ти зловиш злодія, коли в нього шапка-невидимка? Захотів — і накрив шапкою-невидимкою весь товар, захотів — сам зодягнувся в шапку-невидимку, захоче — й на вас начепить шапку-невидимку, що вас не тільки ніяка холера не знайде, а навіть сам начальник районної міліції товариш Венеційський!..

Із уст в уста передавали, начебто мандрівний Хома ледь не віддав Богові душу. В місті Жданові на березі Азовського моря він зайшов до ресторану “Золота рибка”. В ресторані грибок маслючок, на превелике здивування офіціантів, замовив одне-однісіньке куряче яйце, до того ж сире. І, на превелике здивування Хоми, сире куряче яйце в ресторані “Золота рибка” знайшлось. Він,— зодягнений у свій святковий покійницький одяг, імпозантний тією вишуканою імпозантністю, що характерна для будь-якого жителя Яблунівки,— не став розбивати куряче яйце ні з тупого носа, ні з гострого. А просто кинув до рота ціленьке й необлуплене. Коли спробував ковтнути, його схопили корчі. З нелюдським стогоном Хома звалився на підлогу. Викликали швидку медичну допомогу, старшого куди пошлють проворно доставили в поліклініку по вулиці Апатова. Тут змушені були вдатись до хірургічного втручання. Який після складної операції з рота невдатливого їдця витягли не яйце, яке той проковтнув, а живе, добре вгодоване курча, оторопіння медиків не знало меж.

Хома великодушно подарував курча тому хірургові, котрий врятував йому життя. На прохання медичних працівників поліклініки по вулиці Апатова в Жданові грибок маслючок іще спробував проковтнути качине яйце — й тепер йому з рота дістали чималу живу качку, яку дивний пацієнт подарував асистентові хірурга.

Хому попросили ковтнути гусяче яйце — і з рота його дістали живеньку гусочку, яка перепала тамтешньому стоматологу.

Подякувавши за надану медичну допомогу, грибок маслючок зник із поліклініки, а там іще довго точились усякі балачки. Мовляв, такому унікальному пацієнтові немає ціни, він би міг забезпечити живою птицею, а не свіжозамороженою, весь колектив лікувального закладу, ніколи

б не було перебоїв із постачанням, не довелося б по чергах бігати чи на базарі переплачувати втридорога. Мовляв, шкода, що інші пацієнти не такі. В інших пацієнтів — чи то виразка шлунку, чи то грудна жаба, чи то якась виробнича травма, інші пацієнти не вміють ковтати курячих, качиних чи гусячих яєць, а від їхніх виразок шлунку, грудних жаб та виробничих травм ніякої користі не було, нема й не буде. Про таких хворих можна сказати, що вони не курять і не мелють, що вони б і псу віддали траву, бо свого коня не мають, що їм хоч куй, зозуле, хоч не куй.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ,

де змальовано зустріч старшого куди пошлють
із начальником районної міліції самим
товаришем Венеційським, який нітрохи
не сумнівається в алібі яблунівського колгоспника

Коли по правді, то не всіх бовванів і побили, не всім лоби потрошили, бо коли народ наш удатний кішці хвоста зав'язати, коли здатен із відьмою по чарці випити, коли в космосі мало що не оре, не сіє і врожаю не збирає, то що там боввани! Деякі вціліли по бур'янах, славні такі боввани, пикатенькі, лупоокі, капловухенькі. Ну, ви-капаний грибок маслючок, яким його по світах нарубали й натесали хомопоклонники всякої масті. Питаєте, до чого додумались у нас? А додумались у нас очих бовванів перелицьовувати, машкару їхню змінювати.

Спробуйте пам'ятник новий чи якесь погруддя поставити. І гроші, і матеріал, і робота скульптора, — а грошей, і матеріалу, й роботи навіть сам чорт легко не настарчить. Отож знаходили в Яблунівці загубленого справжнього боввана, трохи долотом чи обухом сокири міняли йому фізіономію та вираз очей — і вже, дивись, перед тобою не грибок маслючок, а зовсім інший фрукт.

Отож і появились по багатьох селах оці зовсім інші фрукти. Там, не без хитрої вигадки будучи, перетесали старшого куди пошлють на заслуженого вчителя, ще десь — на знатного механізатора, десь-інде — на знаменитого лікаря. Й не таке траплялось! У Сухолужжі такого боввана омолодили, причепили галстук, сунули піонерський горн у руки й поставили на шкільному подвір'ї. У Вінниці, в парку над Бугом, гранітного грибка маслючка зодягли в

куценькі спортивні труси й приспособили до рук весло. У Мелітополі гіпсового старшого куди пошлють зуміли зодягнути в робітничий комбінезон, поставили на центральній вулиці, а в ліву руку поклали велику гайку, яку Хома розглядав із сардонічним виразом на обличчі. Звісно, траплялися й інші цікаві знахідки в цьому жанрі монументального мистецтва, яке так сміливо взялось експлуатувати дармових бовванів.

Часткова бовванізація монументального мистецтва збіглася з подальшими подіями, тому-то й слід трохи розказати про ці трансформації Хоми, в яких — і фантазія, і політ мислі, і практицизм.

Резонно скажете, що яблунівська сільрада в особі голови Гната Васильовича Перекучеренка в супрззі з головою колгоспу “Барвінок” Михайлом Григоровичем Димом, на-решті, повинні були реагувати. Така слава в самій Яблунівці, у білому світі, такий розголос, ажіотаж, нездорова сенсаційність, а місцеві органи мовчать, наче параграфів наковтались, а ті параграфи поставали їм кілком у горлі. Буває, кажете? Буває, що й гнида співає, але який любитель вокалу слухатиме її!..

Якогось дня Хому ласково таки запрошено до сільради перед очі Гната Васильовича. Спершу грибок маслючок гадав, що той надумав лікувати свою заїкуватість прямо за робочим столом, то поквапився прийти, бо помагав лікувати хворобу й помагатиме — йому не шкода своєї лікувальної магічної сили. Та коли переступив поріг кабінету, мимоволі розгубився.

Коло осяяного сонцем вікна бесідувало двоє — голова сільради й сам начальник районної міліції товариш Венеційський. Коли скрипнули двері, вони обірвали розмову і втупились пильними поглядами в грибка маслючка.

Над головами в обох світилися німби. Й коли над головою голови сільради Хома побачив німб, котрий нагадував срібне свічення, то вже над головою самого начальника міліції товариша Венеційського німб нагадував золоте свічення. Миттєвим поглядом пронизавши обох наскрізь, старший куди пошлють побачив, що Перекучеренко сьогодні обідав капустаком, їв тушковану гусятину і запивав грушевим узваром, а сам начальник районної міліції пообідав кабачковою ікрою, рубленим шніцелом, сибірськими пельменями і талліннським кефіром. У нього болів попереk і нила права нирка. Хоча Венеційський і походив із подоляків, із діда-прадіда репаних селян, проте

своєю вродою нагадував кавказьку людину, й щось демонічне було у виразі його чорних опуклих очей, у різкому обрисі мужнього обличчя, яке годилося б карбувати на монетах.

— Д-добрий д-день, Х-хомо Х-хомович-чу,— першим винувато привітався голова сільради, стримуючи радісну усмішку від зустрічі з грибком маслючком. Адже він так і лікувався від свого заїкування — спогляданням химерного яблунівця і веселим сміхом.

— Здрастуйте, коли не жартуєте,— стримано відказав грибок маслючок,— та щоб матері вашій сім копійок.

— Так, так,— усміхнувся Перекучеренко, відчуючи, як із появою Хоми ота клята заїкуватість минає.

Начальник районної міліції сам товариш Венеційський сказав:

— Хомо Хомовичу, ви щойно з ферми, від худоби?

— Ага, бабрався в гною, бо коло скотиняки завжди клопотів по вуха.

— А ви вчора в Одесі не були?

— Вчора? В Америці бував, а от в Одесі бувати ніколи не доводилось.

— У нас є достовірні дані, що вас бачили на Привозі...

— Я ось кажу, що ви, Хомо Хомовичу, вчора з Яблунівки нікуди й ногою,— невластивою для себе скоромовкою заторохтів Перекучеренко, відчувши магічну дію грибка маслючка.

— Еге ж, бачили вас на Привозі, на знаменитому одеському базарі,— вів далі Венеційський, і в голосі його дзвеніла сталь.

— Та хай Господь боронить! Може, хтось нализався, от і приверзлось казна-що в червоному капелюшку... Вся ферма, вся Яблунівка можуть посвідчити.

— Бачили вас із пістолетом у руках...

— Із яким пістолетом? Та я ніякої зброї не тримав із війни, хіба що ножа чи вила-згрілі.

— Так от, весь Привоз бачив, як ви стріляли з пістолета, а вистріляні з пістолета кулі підхоплювали на лезо ножа.

— Тю! — скрикнув грибок маслючок.— Хтось оббрехав, а ви їм віри ймете.

— Потім привселюдно ви підкидали вгору колоду карт, стріляли з пістолета — й тричі влучали тільки в пікову даму.

— Тільки в пікову даму?— широко дивувався старший куди пошлють.

— Тричі!— не без захоплення повторив сам начальник районної міліції.

— Та не був я вчора на Привозі!— мовив Хома невірний і лукавий, проте мовив із якоюсь невпевненістю, наче й сам трохи сумнівався, що каже правду.

— Після Привозу вас бачили біля Одеського оперного театру.

— Та зроду-віку не ходив по театрах. У Нью-Йорку запрошували в Метрополітен-оперу, та якраз нежить скупив, довелося весь вечір чхати в готелі на сотому поверсі.

— Біля Одеського оперного театру жінка-продавщиця від громадського харчування торгувала пиріжками з лівером. Ви, Хомо Хомовичу, купили в неї пиріжок, розламали навіпіл — і всередині серед ліверу знайшли ювілейного карбованця.

— Тю!— знову злетіло з язика в Хоми.

— В другому пиріжку ви знайшли ще одного ювілейного карбованця.

— За що купить, то купить, аби свіжа копійка,— вигукнув грибок маслючок.

— І в третьому пиріжку так само лежав ювілейний карбованець.

— Значить, набрався я грошей, аж кишеня не сходилась?— оговтавшись, пожартував Хома. Звичайно, він спершу розгубився, бо хто не розгубився б, угледівши начальника районної міліції, якого раніше доводилося бачити лише віддалік, та ще почувши від нього чудні речі.— З такими грошима, добутими з ліверних пиріжків, і в бруді будеш чистий... А хочете знати, що далі було?

— Де було?— в один голос мовили Перекучеренко і Венеційський, витріщившись на грибка маслючка, наче той узявся їсти свій язик, щоб не ходити до музик.

— Та ж біля театру!

— То зізнайся, що далі було,— примружився начальник районної міліції.

— Народу зібралося — страх, бо де ж це видано, щоб гроші добували з пиріжків. Ну, тітка відразу й прикрила свою комерцію, бо вона ж і сама годна повиколупувати ювілейні карбованці з ліверу, то чого має казна-кому віддавати!

— Ну-ну,— похмуро підохочував до зізнання начальник районної міліції.

— Розколупала всю корзину пиріжків — і не знайшла жодного карбованця!

— Суша правда, не знайшла. Значить, Хомо Хомовичу, таки були вчора в Одесі? Таки стріляли з пістолета на Привозі в пікову даму? Таки ловили кулі на лезо ножа? Таки добували ювілейні карбованці з ліверних піріжків біля оперного театру?

— Й на Привозі не був, і гроші з ліверу не добував,— уперто стояв на своєму грибок маслючок.

— А так розказуєте, наче своїми очима бачили.

— У мене алібі на сто процентів,— не здавався Хома невірний і лукавий.— Ось і голова сільради товариш Перекучеренко підтверджує.

— А може, прикриває вас? — висловив чорну підозру начальник районної міліції.— Бо звідки ви знаєте, що далі сталось біля оперного театру?

— Я все можу знати, як захочу... Ось ви сьогодні їли кабачкову ікру за обідом? Їли. А рублений шніцель і сибірські пельмені? Їли. І талліннський кефір пили.

— Та ви що, разом зі мною в районну чайну заходили?— вражено пробелькотав товариш Венеційський, хоч, може, йому не годилося белькотати й за химерніших обставин.

— А я вас наскрізь бачу!

Сам начальник районної міліції товариш Венеційський звик до того, що він усіх бачить наскрізь — і не тільки своїх підлеглих, а й казнокрадів, хабарників, аліментників, порушників громадського спокою, дармоїдів, спекулянтів. Він не звик до того, що його самого бачили наскрізь, але ж бачив його не хтось, а сам грибок маслючок, феномен із феноменів, отож Венеційському трохи й лестило, що він удостоївся такого проникливого погляду старшого куди пошлють. Щоправда, він хотів сказати цьому яблунівському колгоспнику, що кожна людина в нашому суспільстві суверенна, має право не тільки на недоторканість своєї особи, а й право на недоторканість внутрішнього світу, що ота кабачкова ікра, сибірські пельмені, рублений шніцель, талліннський кефір містяться у внутрішньому світі його особи, куди будь-кому зась потикатись і поглядом. Але Венеційський несподівано для самого себе стримався від такої тиради, сказав натомість:

— А позавчора в Малих Дубових Грядях пограбовано промтоварний магазин. Винесено колготки жіночі, куфайки на ватині, гумові чоботи, джутові мотузки. Ходять чутки, що вас бачили в Малих Дубових Грядях увечері, а пограбування сталось опівночі.

— Я в Малих Дубових Грядях руками не дивився й очима не пас! Маю алібі: позавчора, як і вчора, я вранці, вдень і ввечері порався коло скотини, й ногою з ферми не ступав нікуди.

— Три дні тому в Кривошихах із біологічного кабінету в школі вкрадено заспиртованих гадів...

— Тю!— в один голос тюкнули голова сільради і старший куди пошлють.

— Заспиртованих гадів потім знайшли у верболозах над ставом, зловмисник викинув, проте спирт пропав, наче вивітрився. Ходять чутки, що ви навідувались у Кривошії.

— Це якийсь добрий собака набрехав, ото вже солить мені язиком. І за той день маю алібі!

— Так, так,— не став суперечити голова сільради Перекучеренко.— Хома не отой дзигар, що одне показує, а друге б'є.

— Ви ж бо знаєте, яка слава про вас котиться по світах?

— Знаю. Де що скоїться, а Хома винуват. У якій вдовиці дитя народилось, а Хому батьком величають, у якого дядька здулась корова, а приплітають грибка маслючка. Авжеж, коли в мене така слава, то чом не тулити горбатого до стіни! Але вини моєї немає ні в чому — ні в тому, що в Малих Дубових Грядях украдено, ні в тому, що в Кривошихах познущались із заспиртованих гадів. Я в Одесі на Привозі не був і з пістолета не стріляв. Хоч, може, теж зумів би влучити в пікову даму чи лезом ножа зловити кулю. Й коло оперного театру в ліверних пиріжках не порпався і ювілені карбованці не діставав. Хоч, може, зумів би дістати з пиріжка не ювілейного карбованця, а десятку чи сотню. І ще хочу таке сказати — й голові сільради, й начальникові районної міліції. Справді, я умілець, а народ називає навіть народним умільцем. І я зі своїм умінням ні від кого не криюсь. Але ж багато брешуть на мене, брешуть і не заїкаються. У Трилісах не я обчистив промтоварний магазин і не я там забав під прилавком баночку синтетичної ікри. У Вовковиях не я розправився з колгоспним волон! У Хрещатому не я наклав ярмаркові товари шапкою-невидимкою. А в Жданові в ресторані “Золота рибка” та в поліклініці не я ковтав яйця, не мені з рота діставали курку, качку й гуску! Хоч, може, я такий мастак і народний умілець, що теж без труда зумів би ковтати яйця, теж зумів би постачати споживачам живу птицю, а не свіжоморожену.

Так що не треба причисляти мене до шахраїв і ловкачів, я не авантюрист і не пройдисвіт, а старший куди пошлють із колгоспу "Барвінок", і мені дорогі мої колгоспна честь і трудове сумління.

І грибок маслючок так споважнів, так набундючився, так нагороївжився, наче свою колгоспну честь і трудове сумління нікому не віддасть, не подарує і не проциндрить.

— Тут таке діло, Хомо Хомовичу,— поважно озвався Венеційський, суворішаючи чорними очима.

— Еге ж, таке діло,— вмить підхопив Перекучеренко й теж построгішав зеленим жабуриномачком очей.

— Ну, якого ще цвяшка хочете мені в лоб забити?— поспитав спогорда старший куди пошлють.

— Хомо Хомовичу, ми не сумніваємось у вашому алібі,— сказав начальник районної міліції.— Знаємо, що ви з ферми від скотини й ногою ні руш.

— Це ви як в око вліпили!

— Але ж слід було з вами зустрітись? Слід. Ген ви з радником американського президента здибались, із товсто-сумами за океаном ручкалися, знайомилися з підготовкою корпусів швидкого реагування, то нам сам Бог велів по-знайомитись.

— Авжеж, годилось познайомитись, бо ми одного поля ягоди,— поважно показав грибок маслючок.— Але ж там, за синім морем, мене в літню резиденцію запрошували, й то я не пішов, а тут у сільраду не міг не навідатись.

— Значить, Хомо Хомовичу, так,— мовив начальник районної міліції, і в голосі його, як годиться, задзвенів метал найвищої проби.— Ви маєте стопроцентне алібі, і ні слідчі органи, ні органи міліції ні в чому вас не підозрюють. Від вашого імені чи під вашим чесним іменем по селах району, а також по інших областях діють чи то аферисти, які видають себе за ілюзіоністів, чи то ілюзіоністи, котрих треба судити з усією суворістю, як аферистів. Та хоч би як викручувались оті кримінальні злочинці, що маскуються під самодіяльних магів, і самодіяльні маги, чия артистична творчість пахне кримінальними злочинами, скоро всіх виведемо на чисту воду. Кожен лже-Хома дістане по заслугах!

— Лже-Хома не Хома,— шанобливо сказав грибок маслючок про себе.— А Хома — це вам не лже-Хома!

— Суща істина,— згодився голова сільради.— Хоמו треба вродитись і вдатись, і не десь, а в Яблунівці.

— Якби ж один лже-Хома, а то розвелась ціла згряя,— мовив начальник районної міліції, і метал у його голосі був підточений жахом.— Та всіх виловимо! Навіть тих, що, може, широко помиляються, широко хочуть наслідувати ваші, Хомо Хомовичу, великі діяння. А вже потім з'ясуємо, хто правий, хто винуватий. Спасибі, що відірвались від роботи на фермі й прийшли в сільраду.

— Добре, що покликали,— тупцяв у порозі грибок маслючок.— Я вже й сам хотів просити міліцію, щоб якийсь порядок навела. Бо й справді розвелось багато отих, що вміють ускочити й вискочити, а на Хому звертають.

І щойно грибок маслючок вийшов, як Перекучеренко одразу став заїкатись:

— К-кому с-смішк-ки, а к-кому нітрішк-ки.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ,

де буржуазні органи масової дезінформації,
наклепів і інсинуацій виступають на захист
грибка маслючка, ллючи рясні крокодилячі сльози

Приїзд начальника районної міліції самого товариша Венеційського до обітваної Яблунівки і розмова в сільраді зі старшим куди пошлють були скрізь помічені й належним чином прокоментовані. Помічені й належним чином прокоментовані у Великому Вербчому, Сухолужжі, Чудвах, Кривошихах та інших довколишніх селах, від яких і голку в сіні спробуй сховай, а тут такі події! І, звісно, чутка докотилась до зарубіжних могутніх концернів брехні й наклепу, до синдикатів інсинуацій і фальсифікацій, до численних радіоцентрів.

Розперезались, як тільки могли, всі органи, котрі тут годі перераховувати, бо забагато честі для них. На перших сторінках газет аршинними літерами набиралось: Яблунівка, Хома Прищепя, Мартоха, Венеційський, Перекучеренко! Інформація про чергову відставку кабінету в Італії, про валютні баталії на біржах Нью-Йорка та Ріо-де-Жанейро, про воєнні вилазки ізраїльської воячини на півдні Лівану, про страйк французьких докерів, про найновішу сукню англійської принцеси Анни та інші не менш важливі повідомлення йшли на підверстку до матеріалів із Яблунівки. А що їх було обмаль, мов кіт наплакав, то майстри жовтої преси вдавались до хитромудрих маніпуляцій, після

яких оті котячі сльози обертались на повноводі ріки брехні, де стояли каскади Ніагарських водопадів вигадок, обману, безсоромності.

Нічого не навчившись після поїздки грибка маслючка до Америки, де Хома невірний і лукавий відмовився зробити візит радникові вашінгтонської адміністрації, який помилково прийняв його за дисидента, тепер буржуазні органи масової дезінформації знову зчинили страшенний галас довкола славного імені яблунівського колгоспника. У їхніх виступах укотре йшлося про те, начебто саме на Хомі найяскравіше можна побачити, як порушуються права людини в Яблунівці. Мовляв, погляньте лишень, як вільно ведеться у їхньому вільному світі. У них там бідний до всіх рідний, а багатий нікому не радий. А яка свобода слова: хто має багацько, той бурчить, а хто не має, той мовчить. А яке в них суспільство рівних можливостей: багатому товстосуму щастя, а бідному поденщику діти, багатство дме, а бідування вдвоє гне, багатому життя, а бідному виття. А який у них високий рівень техніки, повсюдна механізація: багатому і під гору вода тече, а бідному і в долині треба криницю копати. А які плоди генетики й селекції: у багатого й теля з телям, а в убогого одна корівка — та й та ялівка. А яка небачена індустрія розваг та відпочинку: половина світу скаче, половина плаче, багачеві вітер гроші несе, а бідному половою очі засипає. І соціальна структура у них зі світу сього поширилась на той світ: бідним і на тім світі доводиться на товстосумів робить — товстосуми будуть у котлі кипіть, а бідняки дрова носить. Ось, мовляв, як у них скрізь добре, навіть персональні протиатомні сховища мають капіталісти: дожившись до самого краю, хочуть пожити й за краєм, навіть у водневому пеклі бізнесмени спробують жити, як набіжить, а як не можна саяк, то вхитрятимуться інак, і бідняки в тому пеклі житимуть, аж поки жили порвуть.

А в Яблунівці, лящали на всі заставки органи буржуазної дезінформації, давно не так і далеко не так. Ось хоча б для прикладу взяти знаменитого Хому невірного і лукавого, який колись чи то був закоханий у все-світньо відому французьку горлодерку, чи то французька все-світньо відома горлодерка була закохана в знаменитого старшого куди пошлють. Безумовно, Хома — надлюдина з колгоспу “Барвінок”, правди ніде сховати, бо в нього завжди задні колеса йдуть за передніми, йому в гурті

робити, мов із гори котитись, він попереду людей навчився бігти, але від людей ніколи не відстає. Надлюдина Хома дотримується особистого надлюдського морально-етичного кодексу, що зводиться до таких головніших афористичних постулатів: один — як ні одного; що два, то не один; одна головешка в печі гасне, а дві в полі горять. Серед хомопоклонників планети найбільше шануються його заповіді: рука руку мие, нога ногу підпирає; хто від товариства відстане, нехай від того шкура відстане; добрі діла шумно ходять, а злі дзвонять, як дзвони. А серед найфанатичніших хомопоклонників (а в якого месії чи пророка не було отих, що за його вчення ладні піти в огонь і в воду, на інквізиторське багаття чи на хрест!) магічний вплив мали такі ортодоксальні заповіді грибка маслючка: тринди-ринди, завтра Великдень; курзю-верзю, дайте на кутю гречки; телень, телень, бов, ялесь, шелесь, блесь!

Так от, районна міліція в особі начальника самого товариша Венеційського та яблунівські керівні верхи в особах Перекучеренка й Дима тиснуть на Хому так відверто й так підступно, вимагаючи, щоб той добровільно позбувся найприкметніших рис своєї неповторної індивідуальності, що вони, органи масової дезінформації, не можуть мовчати. А якщо не можуть мовчати — не скупитимуться на обмови, щоб, пожалівши личка, не довелося згодом віддавати ремінчик. Значить, вони захищають права надлюдини Хоми в ім'я надлюдини Хоми, вони хочуть, щоб він і в майбутньому, як і в минулому, знав тільки розквіт своєї особи. Який розквіт?

І тут буржуазні рупори пропаганди давали собі волю, вони чого тільки бажали грибку маслючку! Щоб він у колгоспній Яблунівці проти гори сипав піском із поли, щоб йому роса очі виїла, поки сонце зійде, щоб він міг собі що головою в піч, що в піч головою. А ще хай би уволю лобом у стіну бився, може, й пробився б; а ще щоб він на небо не скочив і в землю не закопався, а ще хай би він із зав'язаними очима та вниз головою. А ще хай би його душа терпіла в тілі, коли сорочку воші з'їли, і щоб завжди йому було добре, як голому в терну, щоб голому грибку маслючку і розбій був не страшний. І хай би ніхто не забороняв бути ситим святим духом, і щоб він міг класти зуби на полицю, і щоб голод виганяв його на холод. І хай би йому завжди судилась вольная воля пішечки ходити з мішечком, і хай би він ходив по жebraх, та не мав у що хліба класти, і хай би кому

видався похорон, а грибку маслючку завжди празник. І хай би його око не засинало глибоко, хай би йому не спалось, а хліб снівся, хай би в нього були драглі, що перед Хомою спати лягли. І хай би з такого славного життя грибок маслючок пишався б, як кіт на глині, дувся б, як жаба в болоті, чванився, наче та кобила, що віз побила. А коли про той світ ідеться, то хай старшому куди пошлють і в пеклі добре ведеться: хай буде ні печаль, ні воздыханіє, но жизнь біс батька яка. І, ллючи крокодилячі сльози, буржуазні органи дезінформації і наклепів по-фарисейському бажали, щоб грибок маслючок на тому світі, нарешті, зумів приставити нові дверцята до старої лазеньки, щоб навчився перемішувати тісто, вийнявши з гарячої печі, щоб йому там місяць світив, як зорі не схочуть, щоб заробив, нарешті, на хребет та й у губу.

Отак вони захищали права старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок", фальшиво шкодуючи, наче йому, надлюдині, обрубують крила. Еге ж, захищали, обстоювали, зі шкури пнучись, але ніхто їх у Яблунівці не слухав і не чув. А якби оті буржуазні теревені докотилися б до Хоми невірною й лукавою, та архімудрий яблунівський колгоспник сказав би з усією притаманною йому розважливістю:

— На чужу галич повикидали стільки палиць, а на свого голубчика не zostавили й одного дубчика!

І лукава Мартоха не стала б чекати на слова, принесені сороками на хвостах, сама знайшла б слова:

— Почали заморські баби дзвонити в брехливі дзвони, так видзвонять, бо в немочі всього їм хочеться!

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ,

у якому переповідається зміст статті, вміщеної на сторінках районної газети, котра, кидаючи погляд на юні роки грибка маслючка, мимохіть передає куті меду з численними віруваннями та забобонами

Як уже відзначалось, Хома змушений був виступити з просвітительською лекцією про релігії древнього Сходу, водночас рішуче відмежувавшись від хомопоклонників, котрі схилялись перед ним, як перед новітнім ідолом. У руслі цієї атеїстичної пропаганди слід розцінювати й статтю,

що появилась на сторінках районної газети і в якій з матеріалістичних наукових позицій робилися аналітичні спроби пояснити феномен грибка маслючка. Звичайно, стаття мала сприяти у войовничій боротьбі з забобонами, а також давала гідну відсіч усіляким органам буржуазної лжеінформації, що намагались погріти свої слизькі руки на старшому куди пошлють.

В статті стверджувалось, що Хома, знавець космогонії, в дитинстві своєму був переконаний, наче Земля тримається на трьох слонах, а слонів тримає на твердій панцирній спині черепаха-велетень, і ця черепаха-велетень плаває у безмежному молочному морі. І коли малому грибку маслючку дехто з ровесників силкувався доказати, що Земля з орбітованою Яблунівкою тримається на трьох китах, то принциповий Хомко, відстоюючи засади своєї космогонії, ліз битись, обзиваючи шмаркатих опонентів і собачою печінкою, і чортовим насінням, і внуками кузьчиної матері.

У дитинстві малий Хомко, який іще тільки палко мріяв вибитись на старшого куди пошлють у колгоспі “Барвінок”, умів задобрювати вітер. Еге ж, коли до Хомка приходив вітер (отой хтось та брав щось, а бігти за ним — не знаєш за ким, бо пішов туди — не знаєш куди), то хлоп’як потай від рідної матінки Варвари затикав у жменю пухкеньке борошно, висипав на причілку хати, кажучи: “Гей ти, без рота, без носа, а голос маєш! Не гнівайся, заспокойся, славний вітриську! Бери пшеничне борошенце і неси своїм дрібненьким діткам, які співають, свищать і плачуть, а ніхто їх не бачить!”

Пасучи в полі корову, малий Хомко звертався до струмка: “Бережок-татко, водиця-матка, благословіть води взяти!” Щоб заприятелитися з калиною, на її гілля чіпляв гостинці — хай то блакитна биндочка, цукерка в цяцьковій обгортці чи зірвана в житі волошка. А взимку малий Хомко крадькома пабирав у дерев’яну ложку киселю, виходив у сніги і з порога задобрював киселем шпаркий мороз, що лютував надворі: “Гей ти, морозе-морозенку, приходь їсти мій кисіль, тільки вівса не морозь!”

Хомко, пасушачи в полі коло череди, сподівався, що в будяках, коло кринички, у вівсі можна знайти смерть, від якої вмирають люди. Смерть можна було б заховати в полотняну чередничу торбинку, міцно зав’язати мотузочком — і віднести в отой ліс, що чорніє ген-ген далеко.

Там залізти на високе дерево, прив'язати торбинку на вершку так, що тільки пташки могли б і бачити її. І від тієї пори перестали б мерти люди в Яблунівці, і баба Явдоха жила б на цьому світі вічно, поки й сонця. Усі народжувалися б — і ніхто не вмирав, і тоді ніхто б йому, малому Хомкові, не загадував загадки про мерця, якого несуть на цвинтар. Мовляв, одгадай, дитино, що то таке вчора сталося у нашій Яблунівці: п'ять голів, чотири розуми, на восьми ногах, а мають сто пальців?! Але хоч і як пильно видивляв очима оту смерть, сподіваючись знайти і сховати до фарбованої бузиною торбинки, проте не знайшов, деś вона по світах никала...

Малий грибок маслячок учився викликати дощ: у спеку ловив на болоті жабу, накривав консервною бляшанкою і бив по бляшанці дрючком, щоб жаба заквакала. Авжеж, бо коли жаби розквакаються — неодмінно чекай на дощ. А коли замість жаби траплявся рак, то закопував його живцем у пісок. А якщо не було під рукою ні жаби, ні рака, а сонце смажило, то хитрий Хомко викидав із хати надвір віника й терпляче очікував, коли небо затягнеться хмарами й піде дощ. Траплялось, що жаба, рак чи віник таки помагали, дощ збирався і крапав якщо не через день, то бодай через тиждень, але що ж ви хотіли, в дитинстві Хомко тільки вчився магії, отож не дивно, що його могли спіткати невдачі.

Які тільки хотіння опосідали в ту пору буйну голову грибка маслячка! Потай праглося знайти в лузі чи в полі цапків слідочок, витиснутий його ратичкою, щоб із того слідочка випити дощової води. От якби трапився цапків слідок, от якби випив чародійної води, то обернувся б на цапка, гасав на волі й ніхто ніколи в Яблунівці не знав і не відав, що то хоч і цапок, але насправді — малий Хомко у цапковій шкурі та з цапковими ріжками.

Батько Хома, доглядаючи колгоспну кошару, підстрелив вовка, що темної ночі намірявся поласувати ягничкою чи овечкою. Здерта з вовка шкура сохла на бантині на горіщі в хаті. Хіба ж не додумався Хомко темного вечора нацупити на себе вовчу шкуру, хіба не шукав на обійсті й на вигоні великих каменів і не стрибав через ті камені? І знаходив, і стрибав, мліючи у вовчій шкурі від гарячого страху, бо все здавалось, що ось-ось таки обернеться на вовка, ось-ось має трапитись такий чародійний камінь, який перетворює людину на сіроманця. Бо є такі камені, є, стрибнув у вовчій шкурі через камінь — і ти вже

вовк, стрибнув назад — і ти вже людина. А коли не пощастить перестрибнути назад, то на все життя зостанешся звіриною хижою, батько та мати не впізнають і відцураються, нипатимеш по хащах лісових, полюватимеш на дичину, підкрадатимешся темної ночі до колгоспної овечої кошари, аж поки тебе сторож устрелить, поки вб'є, — й лише по смерті своїй ти загубиш вовчу шкуру й знову обернешся на людину, на Хомка...

Уже тоді, на зорі юного віку, малий Хомко вірив, що зуміє колись якщо не горами рухати, то бодай розсувати яблунівські горби; що зуміє не тільки викликати дощ у спеку, а й збирати дощ із небес і тримати його у величезних гладущиках і макітрах; що навчиться ховати до міцних шкіряних торбинок цілі табуни норовистих вітрів — і випускати їх тоді, коли заманеться, а то навіть продавати на ярмарку в районі; що зуміє висушувати річки, щоб зорати дно й засіяти хлібом; що навчиться зцілювати хворих, лікувати недуги. Хомко мріяв стати на такій силі, щоб украсти місяць із неба над Яблунівкою, сховати в комині чи в коморі, а коли всі перелякаються — випустити місяця на волю, хай би світив для всіх, бо Хомко не скнара.

Стаття в районній газеті закінчувалась обіцянкою: “Далі буде”. Наукові матеріалістичні позиції в статті були лише заявлені, проте, либонь, її наскрізь пронизував дух об'єктивізму та схиляння перед забобонами. Можливо, малий грибок маслячок і не цурався забобонів, можливо, в дитинстві ці забобони вплинули на його психіку, на ріст і накопичення феноменальних здібностей, що в дорослому віці обернули старшого куди пошлють на надлюдину, але ж чи не слід було всі ці чинники осмислити з критичних позицій? Авжеж, саме з критичних позицій!

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ,

де бідо й невиразно сказано про великий день
вікопомних діянь яблунівського чудотворця

При нещасті і розумний подурнішає, сяка-така нападсть, а спати не дасть... Що ж тоді про старшого куди пошлють казати, коли оті нападсті валились на нього так, як галузь на ведмедя: коли мала галузь, то ведмідь спересердя бурчить, а коли велика, то бурмило мовчить!

Мовилось уже про те, як, буднувшись лобами, грибок маслючок із рідною жінкою геть здитиніли, бавились у дворі коло криниці. Оте нагледити, та ще навідини начальника районної міліції самого товарища Венеційського, галас буржуазних органів дезінформації, туманний виступ районної газети (з отією, наче з “чорного гумору” взятою погрозою “далі буде”) — усі ці чинники спричинились, либонь, до помітної макоцвітності в голові старшого куди пошлють.

Макоцвітність Хоми насамперед помітила його рідна жінка Мартоха, яка завжди заднім розумом була міцна, бо в неї й голова виросла, й ума багато винесла. А вгледіла вона, як уранці Хома взяв глек молока — й ніяк не вмудриться випити. Й так хотів голову свою встромити у глечик, і сьак, і перетак — не лізе голова ніяк! То взяв чоловік корито для свині, вилив туди молоко — й давай посеред хати навіть без ложки їсти. Мартоха так отегеріла, що змовчала, наче свого язика на позички віддала аж у Велике Вербче, а його їй і досі не повернули.

Старший куди пошлють, поснідавши молоком із корита, подався з хати.

Потім довго сперечались: це був великий день у житті грибка маслючка чи, навпаки, грибок маслючок сам був великий у цей день?..

На подвір'ї колишньої пройдисвітки та спекулянтки Одарки Дармограїхи горів огонь. Горів огонь саме на тому місці, де колись старшого куди пошлють уп'ято на ланцюгу до криниці, а позичений чоловік побоювався так смикнути за ланцюг, щоб не перевернулася уся Яблунівка, а разом із Яблунівкою та й не перевернувся білий світ із військовими кораблями в морях і океанах, із корупцією усяких мастей у США, Японії та Ізраїлі, із сексуальною революцією в країнах буржуазного Заходу...

Отож, горів огонь, а сама Одарка Дармограїха у цю хвилю поралась коло великого закіптюженого казана, підвішеного над вогнищем. Тепер, живучи чесним життям, Дармограїха схудла, проте багатий і розкішний квітник, на який скидалось її буйне тіло, чарував чоловіче око, як і колись, і хто б не подумав про неї: “Добра жінка чоловіка дванадцять раз на день одурить, а як отака вогненношока Одарка — то й без числа!”

— Готуєш вечерю? — спитав грибок маслючок.

І він, забувши, що має квапитись на ферму до худоби, заходився допомагати Одарці Дармограїсі, не боячись пересудів людських.

І тих голубів, що набила Дармограїха на голубину печеню, п'ятеро славних турманів, кинув до казана. А в казан линув повне відро води. А під казан докинув кілька березових поліняк, щоб багаття горіло веселіше. Господиня, зачарована старатливою роботящистю грибка маслючка, позирала так, наче бачила: біда пішла з дому, а любов — у дім.

Хома приніс із криниці ще двоє відер води й долив у казан, а згори накрив кришкою, а до багаття знову докинув палива, і язики вогню скакали завзятіше, ніж язики всіх тещ на світі.

— А тепер, Одарко, дивися!

І артистичним рухом колгоспника-віртуоза зняв із казана гарячу кришку.

— Ой!— сказала Дармограїха, злякано затуляючи обличчя руками.

Та й хто б на її місці не сказав “ой”, хто б злякано не затуляв обличчя руками, якби зненацька перед його очима з казана, підвішеного над вогнем, та й не випурхнуло п'ятеро голубів! Еге ж, п'ятеро отих голубів, яких господиня побила на голубину печеню, яких грибок маслючок варив в окропі. Живі птахи, вирвавшись із казана, залопотіли крилами й полетіли на гілля саду, а потім спурхнули — й невдовзі потонули в лагідній синяві яблунівського неба.

— Мама за багача, а багач навтікача,— розгублено пробубоніла Одарка Дармограїха, зазираючи до казана.— А де ж поділись оті троє відер води, що ти сюди наливав?

Бо й правда: з казана і голуби полетіли, й жодна краплинка води не блищала на дні. Дармограїха похапцем одставила казан од вогню, щоб не луснув од жару, а Хома:

— Чого тобі журитись, Одарко? Отих самих голубів можеш удруге зловити, вдруге забити і вдруге у казані зварити!

— Тією самою печенею двічі ситий не будеш... Отак можна десять разів заміж виходити — і в старих дівках вік звікувати...

Двері чайної стояли навстіж одчинені, під стелею крутився вентилятор із чорними гумовими крилами, а буфетниця Настя — ширша, ніж довша, з грудьми, що

висіли, наче два переспілі гарбузи на тину,— цідила з бочки пиво по кухлях і сварила на листоношу Федора Горбатюка:

— Нащо ви мені тицяєте гудзика замість монети? Пиво за ламані гудзики не відпускаю.

— Чудеса,— бубонів Федір Горбатюк.— Наче ж клав у кишеню гроші, ніяких гудзиків не було, й де тільки взявся...

— Дай лишень глянути,— мовив Хома, що трапився до чайної саме на цю хвилю. І, взявши гудзик із руки листоноші, засміявся так, наче зрадів, що камінь йому зсунувся з душі.— Та який же це гудзик? Зовсім не гудзик, а натуральний карбованець.

Дивляться зачудовані листоноша Горбатюк та буфетниця Настя — й справді старший куди пошлють тримає на репаній долоні блискучого карбованця, новенького, наче щойно з монетного двору. Підкинув хвацько на долоні, просить:

— А налий-но два кухлі, Насте, бо в горлі пересохло, треба промочити.

— Е-е, бач, який прийшов посол та й упав у розсол,— отямився листоноша Федір Горбатюк і заговорив нудним та голодним голосом, неначе три дні хліба не їв: — Либонь, хочеш напиться пива не за свої гроші, а за мої.

— За які твої гроші?— мружиться грибок маслючок.— Ти мені гудзика ламаного дав, а пиво я хочу випити за справжнього карбованця.

— Еге, кажи-розкажуй!— лукаво моргає листоноша.— Знають тебе у Яблунівці й по світах.

— Як же це так?— дивувався Хома.— Я в тебе взяв гудзика, а маю повернути карбованця?

— То ж мій, ха-ха-ха, карбованець, ти ж бо сам сказав, що гудзика не було, та й не клав я гудзика в кишеню, коли до чайної збирався.

— Ага, кажеш, не клав? На ось, бери!

І весело так простягає листоноші Федору Горбатюку долоню, в якій щойно тримав блискучого карбованця, й той, зрадівши, бере, хутенько простягає буфетниці Насті:

— За свої гроші і я можу випити два кухлі пива. Налий, Насте, але так, щоб менше піни.

Буфетниця Настя простягла руку по карбованця, взяла, а потім як кричить на листоношу:

— Ти бач, як у нього дереться горло — чи би пило, чи би жерло! Та я ще не ота дурна, що аж крутиться, аби мої мізки старими гудзиками забивати.

Аж-витріщився листоноша Федір Горбатюк: таки й справді хотів розплатитись гудзиком. Отим самісіньким гудзиком, якого щойно давав старшому куди пошлють і якого з доброго дива таки надібав у своїй кишені.

— Напився пива?— глузував грибок маслючок.— Напився пива, аж заболіла спина? Ото будеш знати, як носити ківш на рибу, коли риби катма... Насте, налий-но кухоль за мої трудові!

Що тут сталося з буфетницею — злякано скривилась, наче їй на плохенький животик раптом завадили з'їдені зранку пироги, та й каже:

— Е-е, хлопці, зачиняюсь!

— Та за трудові, Насте, а не за гудзики.

— Немає пива, порожня бочка, зачиняюсь! Хто відає, де там у вас трудові копійки, а де гудзики? А вас, Хомо Хомовичу, знають скрізь, ой знають!

Ну що було діяти грибку маслючку? Обернувся — й гайда на вулицю, тільки далеко від чайної не відійшов, бо тут поряд промтоварний магазин трапився. Ступив через поріг, привітався із потомственим яблунівським лавочником Петром Кандибою, що стояв за прилавком, наче аршин, зодягнений у синій бостоновий костюм.

— То, кажете, немає дитячих цяцьок?— допитувалась у лавочника молоденька телятниця Фрося, тримаючи за руку п'ятирічного синочка Василька.— Бо мій малий скиглій просить і просить цяцьку.

Лавочник Петро Кандиба вже вкотре пробубонів, що є тільки відра кольорові пластмасові. А що п'ятирічний Василько мав уже троє пластмасових відер, подарованих родичами, то мама Фрося допитувалась, чи немає якої стоящої цяцьки під прилавком. Голосом сухим і шорстким, як терпуг, лавочник відказував, що, може, колись і завезуть, бо чом не завезти, коли, трапляється, по інших місцях таки завозять гарні іграшки. І лупав на маму Фросю, як дурень на каганець.

— Як то не привезли?— втрутився до розмови грибок маслючок, якому того великого дня самою долею судилося скрізь тицяти свого носа.— Затим крамниця пуста, що лавочник тут свище!

Й по цих словах старший куди пошлють ізняв із голови лавочника приношеного бриля з рисової соломки. З несподіванки Петро Кандиба нічичирк і дух притаїв, а очі стали такі, що лиш мовчали б та потакували. Телятниця Фрося з малим Васильком цікаво дивились на бриля в

цупких і покручених, мов коріння калгана, пальцях яблунівського характерника.

— Пір'ячко бачите?— поспитав той і нагнувся, щоб підняти з підлоги пухнасте пір'ячко, занесене до лавки хтосна-яким вітром. Підняв, подмухав і повторив: — Бачите?

Хитро всміхнувшись, грибок маслючок опустил пір'ячко на дно бриля з рисової соломки й затулив долонями з розчепіреними пальцями. Довгі рукава піджака нависли над брилем, неначе притомлені крила загадкового птаха. Несподівано грибок маслючок крутнувся на одній нозі, бриль завертівся в його руках вовчком — і вже Хома наставляв бриля над прилавком, казав:

— Мої руки легкі, мої руки непожиточні!

Гай-гай, що тільки посипалося з рисового бриля потом-стеного лавочника, з того бриля, що опинився у легких і непожиточних руках грибка маслючка, у його вузластих пальцях, схожих на кручене коріння калгана! Посипались чудернацькі розцяцьковані машинки наших марок, а також марок зарубіжних, модерних моделей і випусків старих. А ще літачки — реактивні військові й мирні “кукурудзяники”, якісь дирижаблі, аеробуси, вертольоти... Цяцьки лежали на прилавку живим казковим царством, і, здавалося, рисовий лавочників бриль здатен явити ще й не такі багатства. Малий Василько, наче остерігаючись опектись, потягнувся до автомобіля з системою дистанційного управління — й злякано відсмикнув руку.

— Ну, хіба моя робота сама за себе не каже?— похвалився грибок маслючок і, отямившись, уже Петру Кандибі дорікнув:— А ти верзеш, наче цяцьок нема в лавці! Є цяцьки, тільки сховані у твоєму брилі. Ото б признався, чоловіче, навіщо таке добро від дітей ховаєш?

Петро Кандиба кидав своїми очима на ті цяцьки, наче молодих кібців пускав на курчат. І лице в нього кривилось, як у тієї людини, що хотіла б навчитись плавати, та боїться набрати води у вуха.

— Бери, Фросино, всі цяцьки,— великодушно мовив старший куди пошлють.

І вже телятниця Фрося з сином Васильком намірились ті цяцьки згребти й до великої корзини висипати, як раптом лавочник Петро Кандиба отямився. Уже не лупав, як дурень на каганець, і вже його очі не мовчали й не потакували. Звинувшись, мов сірко за мухою, вихопив у грибка маслючка свій бриль із рисової соломки і так за-

чудовано розглядав, наче мав цілий ожеред золотої со-
ломи, якою і сам визолотиться, і рідню свою визолотить.

— Ха-ха-ха! — сміявся, радіючи, немов і в його кози
нарешті виріс хвіст. — Та я ж тепер із цим брилем такі
цяцьки даватиму, аби донесли, а потім доганятиму — і
ще даватиму!

Телятниця Фрося, яка нічому не дивувалась, бо, зда-
ється, народилась після дощук в четвер, позбирала да-
ровані цяцьки до лозинової корзини, Василька свого за
руку — й гайда з лавки. Наче побоювалась, що лавочник
справді доганятиме — і ще даватиме.

— Ти глянь! — булькав сміхом, наче індик, Петро Кан-
диба. — П'ятий рік на голові ношу й не знав! А я ж
його в Калинівці купив на базарі, з машини торгували
такими брилями, покупці не дуже брали, а я взяв. Хомо
Хомовичу, яка ж це фабрика випускає такі брилі, га?
Шкода, ярличок не зберігся, то я б тепер по всіх усядах
поскуповував отакі брилі! Вони ж бо всі такі, як ріг
достатку, еге? Крутну, а з нього й посипалось, еге? А
можна, щоб із нього не тільки цяцьки сипались? А щоб
удосталь сипались килими й кришталь, золоті каблучки
і запчастини до телевізора? То нічого, що брилик ма-
ленький, а сила ж у нього має бути велика, правда?.. І
хай би горілочка з нього полилась, і червона ікра, і
домашня ковбаска, і вудженина, і всяка всячина!

Тулив той рисовий бриль до грудей, зазирає усередину,
цілував — і не вірилось, що може так далеко відбігти
розуму людина, яка ще зовсім недавно виглядала, як
аршин, зодягнений у синій бостоновий костюм. Крутив
отим брилем і так, і сяк, і наперекосяк, бо вірилось, що
ось-ось із того щось буде, має статись усякого дива по
парі, по парі, а ззаду два! Може, для того слід знати
потаємне заклинання, бо ж Хома вміє заклинати, може,
треба сказати під ніс: "І носе Солосі!" Або: "Фесь! Та
й увесь!"

Лавочник мордувався, а бриль той залишався глухий та
німий, а що з нього випало — такі оте пухнасте пір'ячко,
яке Хома знайшов на підлозі.

— Навчи свого хисту, Хомо, бо тобі навчити легше,
ніж попу програти парафію!

— Еге ж, тебе тільки навчи, а потім тебе і вхопить,
як попа за живіт.

— Бриль мій? Мій! А твій хист... Що там годиться
приказувати? Моя покійна баба так приказувала: як густо.

то й копно, весною і в верб'я пиво, в степу і хрущ м'ясо. Шепчу по-всякому, а наче нахапав муки у міх без вітру... Отож признайся, щоб і я заклинав свого бриля, хай би з нього сипалося, мов із рогу достатку. А я б оддячив!

— Ти, Петре, не сподівався б на вербі груш, бо з такого статку не матимеш достатку.

— Хомо Хомовичу, з половини бариші наші: бриль мій — хист ваш.

І лавочник, знавіснілий від безсилля, знову взявся товкти в гандрабятих руках отого бриля, й очі його скупі враз поглухшали, мов хата без когута, а бриль із рисової соломки, куплений колись у Калинівці на базарі, зостався собі й далі поношеним брилем, не обертався на риг достатку.

Грибок маслючок, посміюючись із загребушості яблунівського лавочника, подався собі геть із лавки, бо його чекало в цей великий день багато інших справ, не звершивши яких, він ніколи й не зажив би слави великого народного умільця.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ,

де Хомі вдаються чудеса,
яких Яблунівка не бачила від сотворення світу,
хоча на своєму віку вона вже надивилась усього

Отак поглузувавши з колишньої пройдисвітки і спекулянтки, а тепер сумлінної колгоспниці Одарки Дармограїхи, отак покепкувавши зі скупого листоноші Федора Горбатюка, отак потішивши молоду телятницю Фросю з синком Васильком і заодно познущавшись із лавочника Петра Кандиби, наш грибок маслючок і далі творив чудеса реальні, бо тільки йому одньому на весь "Барвінок" і судилось ілюзії обертати на явину. І вже ті чудеса не здавались чудесами, бо, як то мовиться, вбравшись між ворони, вони й крикали, як ворони.

Але не про ворон ідеться, а про качок. Про табун качок, які переходили дорогу перед носом старшого куди пошлють, коли він вийшов од лавочника Петра Кандиби. Слідом за табунном качок ступала доярка Христя Бороженна з лозинкою в руці. Достигнувши, мов пшеничний колос улітку, молодиця світилася золотим злитком звабного тіла, а під бровами тлів такий жар очей, що Хома

аж осліп на мить од того жару. Прозрівши, грибок маслючок досадливо схопив неповоротку качку, вийняв із кишені ножа, раз — і пошматував!..

— Хомо Хомовичу! — злякано пролепетала доярка Христя Борозенна, й очі її стали такі порожні від жалю, наче їх обідрали, немов молоденьку липку.

— Та не бійся, Христе, — не без лукавства відказав грибок маслючок. — Бо моя душа не їла часнику, то й не смердітиме.

По цих словах пошматовану качку підкинув догори — й лишенько ти моє, що сталося з очима Христі Борозенної! Вже не були такі порожні, немов їх обідрали, як молоденьку липку. Бо навіч угледіла, як ота качка з її табуна, пошматована грибком маслючком, у повітрі обернулася одразу на дві качки — обидві живі. Закричавши й залопотівши крилами, вони шугнули над головою в доярки Христі і впали до качиногу гурту, що, звісно, перелякано лементував.

Витерши об штани кров із ножа, грибок маслючок сказав:

— Чого злякалась, мов чорт ладану? Я добрий. Я такий упертий у доброті, що коли втоплюсь, то не глядять мене за водою, а глядять проти води, еге ж, бо впертях.

— Нагнали страху, — зізналась Христя Борозенна. — От як воно? Хоч і знаю, що ви народний умілець, але ж забуваюсь. Еге, забуваюсь, що всякої хвороби від вас можна чекати.

— Бо я весь час отакий гречаний: хоч ти мене в піч, хоч ти мене з печі, а я репаюсь.

— Може, своє вміння передали б моєму Хомкові, а вашому колишньому названому синку? Таке вміння, як у вас, за спиною не носить, воно скрізь у житті знадобиться — хай дитина подасться на шахту чи в колгоспі коло машин.

— Може, й передам колись. А тільки затям, Христе, що не навчиться пес плавати, поки йому вода у вуха не наллється.

І розійшлися вони — доярка Христя Борозенна погнала крикливий табун качок до ставу, а старший куди пошлють подався своєю дорогою, бо ж не мав права баритися творити великі діла.

Побачивши коло криниці самогонницю Вівдю Оберемок, попросив у неї напитись води, і коли жінка принесла розцяцькованого квіточками кухля, грибок маслючок і тут зумів запаморочити людині памороки. Черпнувши води, впустив склянку — вона й розпалась.

— Диво — на березині бруньки,— злетіло з язика у Вівді Оберемок.

— Велике діло — чортзна-що,— буркнув Хома у відповідь.

І, тихенько творячи замовляння (“гуляй, курко, по борщу, поки другу притащу! що на серці, то на серці, а що в животі, то чого там нема! піймати б муху та повісити, а другі дивилися б і не кусалися б!”), грибок маслючок зібрав розбиті скалки. Зібравши, стулив до купи, простягає самогонниці Вівді Оберемок, а жінка дивиться — й очам не вірить: Хома простягає цілесеньку склянку, а в склянці повно води!

— Бери, Вівде, свою склянку й спасибі за воду, смачна вода! — мовив грибок маслючок і, либонь, щоб сотворене чудо не перестало бути чудом, іще одне заклинання мало не проспівав:— Ой, гоп, ти-ни-ни, у кого я вдався, мати сани продала — я з печі сковзався!..

Вівдя Оберемок обережно, мов гада живого кусючого, взяла з корчуватих пальців старшого куди пошлють ціленьку склянку, а що їй заціпило, то не обізвалася. І якось так задки, задки — в одній руці склянка, а в другій відро з водою — подалась до хати, аж поки гулькнула в сіни.

— Ох і чудний у нас народ в Яблунівці! — сам до себе озвався веселун, жартівник і дотепник Хома.— І чого йому дивуватись по нинішній день, що до революції у нас танцювала Романиха з Романом, загубила штири гроші з гаманом? І чого дорікати, що в громадянську війну у нас танцювала Тендюриха з Тендюром, загубила калиточку з тютюном, і не було Тендюрісі лиха, бо загубила калиточку тихо. Хе, ніяк не звикнуть до чудес, а пора б уже звикнути.

Після зустрічі з дояркою Христею Борозенною та самогонницею Вівдею Оберемок старший куди пошлють під вербами край ставу прилучився до картярської компанії, а в цій компанії Хома не був би Хомою, якби не дав волю своєму хистові. Тільки вигравав у хлопців, бо чомусь йому йшла лише козирна карта, лише тузи та королі. Гаразд, хай би йшли, якби він грав чесно, але ж варто йому глянути на карту — і вже валет зовсім не валет, а дама, бо під тим магічним поглядом грибка маслючка помінявся малюнок і несподівано чоловіче обличчя перетворилось на жіноче! А коли хлопці розгнівались на Хому й захотіли навіть віддухопелити яблунівського жартівника,

то що він учворив? Підкинув усю колоду карт догори над головою й голосно сказав заклинання:

— Еге ж, ми з тобою свояки, бо моя мама й твоя мама в одній воді хустки прали... Еге ж, вона йому, Василю, тітка, а він їй через вулицю бондар, по Тупишиці гончар, а попросту — як там хочете...

Проворно проказав заклинання — і враз колода карт угорі обернулася на зграю пташок, тріпочуть крильми, пурхають, щебечуть. Хлопці й роти пороззявляли, бевзі бевзями, аж поки грибок маслючок змилювався над ними, щось мовив — і за його владним наказом уже згря пташок не лопотіла над головами, бо, либонь, обернулася на колоду карт, і та колода карт лежала собі на зеленій траві: грайте, хлопці, хоч усе життя програйте!

Не так далеко й відійшовши від картярів, здибав грибок маслючок стару бабу с серпом у руці та мішком порожнім на плечі, видно, йшла старенька вжати трохи трави в лузі. Ну, Хома візьми й зачепи яблунівську бабу: мовляв, куди це ви несете повнісінький мішок добра? Баба й витріщилась на лукавого чоловіка, який ото сміється й тішиться, неначе його бузько носом ськав. Тоді грибок маслючок бере в неї з плечей отой мішок, що справді таки порожній, наче обчищена злодіями церква, й хитро так дивиться на бабу, наче їй каже: не дивіться далеко, а глядіть за очкуром. І, взявши мішок за ріжки, став трусити, й тоді з мішка всяке добро посипалось. Еге, всяке добро посипалося — заполоч, наперстки, коралі, яких тепер і зі свічкою не знайдеш. Либонь, надбала баба ще за свого дівування, а може, у спадок од матері дісталось.

— Як же воно прип'ялось до мішка, як реп'ях до кожуха? — бідкалася старенька. — Як же це воно вчепилось, як сльота, щоб ходити за мною весь день?

Та й, хапаючися, стала збирати дівоцьке своє багатство, до мішка кидати, дякуючи Хомі, що той таки не взув її в свої чоботи, правду сказав, бо не облесливий, як собака, бо лясів не підпуска, хвиглів не сипле, гадина в його словах не дихає. Зібравши дівоцьке багатство, старенька випросталась у попереку, хотіла подякувати грибку маслючку, глянула перед собою...

Еге ж, глянула перед собою та й остовпіла. Гадаєте, ви б не остовпіли, якби раптом побачили те, що яблунівська баба побачила? А що була богомільна й навіть читала колись книгу Еклезіястову, то залебеніло їй із язика:

— І двері подвійні на вулицю замкнені будуть, як зменшиться гуркіт млина, і голос пташини замовкне, і затихнуть усі дочки співучі, і будуть боятись високого місця, і жахи в дорозі їм будуть, і мигдаль зацвіте, й обтяжіє кобилка...

Так молилася стара яблунівська баба, тримаючи в руці кропив'яний мішок, у якому несподавано опинилось її дівочьке багатство, а перед собою бачила грибка маслючка. Та річ у тому, що не просто грибка маслючка, зовсім ні! Цей грибок маслючок був ну геть чистісінько без голови. Тільки, зрозумійте правильно, був не зовсім без голови, тьху, він був із головою, але ж ту голову тримав не на в'язах, як то заведено в кожного яблунівського колгоспника, а під пахвою лівої руки!

З такого оторопіння богомільна яблунівська баба зне-
тямлено заголосила Соломоною піснею над піснями:

— Підкріпіте мене виноградним печивом, освіжіть мене яблуками, бо я хвора з кохання! Ліва рука його — під головою моєю, правиця ж його — пригортає мене!.. Заклинаю я вас, дочки ерусалимські...

Стара українська баба, стоячи в яблунівському лузі, мимоволі згадувала дочок ерусалимських, бо від безголового старшого куди пошлють кому б не замакітрилось! А та голова, яку він тримав під пахвою, витріщилась на бабу живими, опуклими, як равлики, очима, а лукаві губи розтягувались у веселій усмішці, бо хто б не засміявся з такого небаченого людського оторопіння!

— Най буде бабі плескано!— озвалась голова голосом грибка маслючка.

— Знову я бачив під сонцем, що біг не у скорих, і бій не в хоробрих, а хліб не в премудрих, і не в розумних багатство, ні ласка — у знавців,— а від часу й нагоди залежні вони!— відмолювала баба від страшної явини мудрістю з книги Еклезіястової.

— Хоч у коліно землі набий, аби твоя взяла,— знову озвалась голова під пахвою у грибка маслючка.

Й тоді яблунівська баба, зрадівши, що ще жива, що ноги їй іще не вгрузли в землю по коліна, задки-задки подибицяла від характерника, який чи то приви́дівся, чи то приснився, й коли від нього ні відхреститись, ні відмолитись, то ліпше втекти, почуваючись отим перцем, який сміливий, поки не вийде на герець, а як вийде на герець, то він уже й не перець!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ,

у якому Хома невірний і лукавий, обернувшись
ще й на Хому безголового, носить
зі своєю головою, мов дурень із писаною торбою

Що ви скажете про Хому, який ото досі наче й не тихо ходив і не рідко місив, а тепер іще сягністіше припустив і ще густіше замісив? Про Хому, який досі не брав чужого — й не боявся нікого, бо мав очі-міру, душу-віру, а совість-поруку? Щоправда, він і тепер начебто не поліз у чуже, щоб не втратити своє, знаючи, що чужим не наживешся, але ж, коли поміркувати, ніхто досі в Яблунівці свою голову під пахвою не носив. Згода, всякі лихі часи траплялись на Поділлі, при ординцях чи за ляхів не одному яблунівцю довелося не тільки з головою своєю розпрощатися, а й з білим світом, і коли з фашистами воювали, то теж не шкодували голів, але ж то в ім'я великої та святої справи розлучалися з головами!

А що ж тут? А тут яблунівський колгоспник, скотар, старший куди пошлють, званий у народі Хоמוю невірним і лукавим, перед старою бабою в лузі зняв із пліч свою буйну голову й сховав під пахву! Перед старою бабою! Навіщо? Аби здивувати? Але вона вже така надивована своїм життям, що ніяким безголов'ям її не здивуєш.

Усяку марницю верзли-варнякали про ті походеньки грибка маслючка з головою під пахвою, важко втямити, де тут правда й де вигадка. Бо в цій пригоді правда видається чудніша за вигадку, а вигадка схожа на буденну правду, тут правда, либонь, іще зліша від вигадки.

Хома собі йшов стежечкою в лузі, ніс голову під пахвою, бо хто б йому чужий підрядився голову нести, а з головою ж, либонь, щось сталося. Ще б не сталося! Якись там трибики зайшли за ролики чи, може, навпаки, ролики зайшли за трибики, тільки голова не мовчала, а гомоніла:

— Еге ж, дуже важливо знати, що у всіх частинах нервової системи поряд зі справді-таки нервовими елементами існує ще один вид тканини, яка родинно близька значним, поширеним у всьому організмі тканинним утворенням, відомим під назвою едальної тканини.

Голова під пахвою в грибка-маслючка видала цю дуже наукову тираду зовсім не голосом грибка маслючка, а голосом якогось високолого професора, що виступає з кафедри перед студентами Оксфордського університету або

Донецького держуніверситету. Та раптом фраза обірвалась, губи смачно плямкнули, наче облизувались після смачненької ковбаски, зуби хижо клямцнули, а очі змінили вираз — тепер це був погляд не професора університету, а якогось диктора телебачення чи лектора товариства “Знання”:

— Як і раніше, хитрощами заманювали молільників до храму. В історію ввійшов зухвалий подвиг ченців монастиря Сен-Медар. Святі отці помітили, що кількість прочан цієї обителі катастрофічно падає, прибутки меншають, казна порожніє. Слід було щось чинити. Римські брати-ченці перейнялися співчуттям до тих, що зазнали злигоднів, запропонували взяти напрокат тіло святого Себастьяна...

Значить, грибок маслючок йде собі стежечкою в яблунівському лузі, пташки співають, сонечко світить, а він тримає під пахвою голову, а голова гомонить. Авжеж, бо коли голові дано язика, то язик мовчати не звик, та ще такий язик, до якого грибок маслючок ізвик. І вже, дивися, знову лице змінилось, очі переінакшилися, губи по-іншому сіпаються. Гай-гай, хто б іще вигадав краще для себе життя, ніж іти й слухати свою голову, а вона ж під пахвою, бачте, зовсім не так гомонить, ніж на в'язах. На в'язах вона, дивись, і дурницю якусь ізверзе, бо іноді в голові таке народжується, що й лопатою не вигребеш. А під пахвою — тільки мудре, тільки вчене, та ще ж бо на всякі голоси, які, здається, за Хоמוю раніше не водились, але що то дай волю голові! Хоч і під пахвою, а все-таки воля...

Поки ото, либонь, Хома лугом ішов і голову свою слухав, то вже вся Яблунівка від отієї перестрашеної баби довідалась, яка okazія приключилася зі старшим куди пошлють. А довідавшись, нітрохи не здивувалась, бо з ним ще й не таке траплялось. Фуражир Ілько Дзюнька, що коло греблі трапився назустріч грибку маслючку, не так із того здивувався, що здибав безголового Хому, як із того, що безголовий Хома й досі не на фермі коло худоби, а сонце ген як високо!

— Та я ось закривів на ногу, тільки не знаю, на котру, — відказує старший куди пошлють. І питає в Ілька Дзюньки: — Слухай, ти голову купити не хочеш?

— Голову? — перепитав Ілько Дзюнька. — Та голову свою маю таку дурну, що подеколи за нею горе ногам... Скільки ж ти за голову хочеш? Бо я не чував, у якій ціні тепер голови на базарі.

— Голови на базарі у всякій ціні, бо раз на раз не виходить, та й базар на базар не приходитьсь. На якому базарі дешевше, а на якому дорожче, де продають голови на голову, а де й на пучки. Добре, як на чесняка наскочиш, той чесняк не стане лупити зайву копійку й відпустить свій товар за справжньою ціною. А я чесняк із чесняків, тебе дурити не стану, щоб самому не ошукатись.

— А хоч розумна?— питає фуражир.

І в цей час голова під пахвою в грибка маслючка озвалась:

— Ха-ха, годиться в цьому світі бути не дуже солодким, щоб тебе не проковтнули, й не дуже гірким, щоб тебе не виплюнули.

— Либонь, мудра голова!— здивувався почутому Ілько Дзюнька.

— Та ж кажу, що казна-що тобі не збуду,—запевнив старший куди пошлють.

І, мружачи стріхаті брови, голова знову озвалась:

— Природодослідники, що жили до Арістотеля, вважали, що рух відбувається у порожнечі, і що порожнеча — це місце, в якому відсутнє тіло.

— Що вона каже?— не второпав фуражир.

— Либонь, про Демокріта гомонить, — здогадався Хома невірний і лукавий.

— Кажись,— не став заперечувати й фуражир.

Голова базікала, бо їй, як то мовиться, суботнім штихом не треба шити для поспіху, а фуражир Ілько Дзюнька та грибок маслючок слухали, стоячи коло греблі. Бо чом би й не послухати отаку кебетливу голову, таку славну, як оте рябе, що в краму дороге?

— Товар, може, й славний, ось чи тільки не занадто кебетливий?— мовив Ілько Дзюнька.— Либонь, зостанусь я вже при своїй голові, Хомо. Своя звичніша й для мене, і для людей. Це ж яблунівці не надивуються, що доп'яв таку мудру голову, ще, дивись, на гріх підведе, а зі своєю спокійніше, надійніше.

— Таж ніде більше такої не напитаєш! А я й попрошу недорого, по-Божому. Але ж утям, Ілку, не можу віддати за безцінь, бо засміють... Може, порадиш, кому продати?

— Попитай, Хомо, бо на всякий товар має знайтися свій покупець.

Старший куди пошлють удався із добротворців, а не з тих скупіїв, що вляжуться, мов собаки, на своєму добрі

й ікла щирять, нікого не підпускають. Ізнявши собі з плечей голову, прагнув комусь продати, бо де ж ти ще таку голову знайдеш! Та в ній стільки розуму накладено, що хоч пальцем горни й на хліб намазуй. І якби ж Хома хоч просив дорого, зовсім ні, по-Божому ціну правив, бо хто ж захоче своє добро за безцінь уступити?

Він того дня таки поносився по Яблунівці зі своєю головою, мов дурень із писаною торбою, він таки хотів когось ошчасливити, але ж лихо: кожне відмовлялось від такої мудрої голови! Ще б, може, якийсь яблунівець і взяв, бо чом не взяти про запас, котрий біди не чинить, та й мало що може знадобитись на господарстві. Але варто голові під пахвою в грибка маслючка обізватись, варто сипнути одною чи двома пригорщами дорідної, перлистої мудрості, як покупці пропадали. Мовляв, хоч одна мудра голова й варта десяти дурних, але ж скільки клопоту з нею, скільки мороки! Зі своєю простіше й надійніше. Своя міркує по-своєму!

Отож, хоч фуражир Ілько Дзюнька й запевнив грибка маслючка, що на всякий товар знайдеться свій покупець, проте на мудру голову охочі не траплялись. Та ще на таку балакучу. Та ще на таку, що не криється зі своєю мудрістю, носить із нею, мов кіт із салом. Якби за-таїлась, якби помовчала, як іще подеколи деінде трапляється, то, дивись, прийняли б тебе за дурного голову, ось би хтось і взяв тебе, ось би ти вже сиділа на чийхось в'язах, крутила б чиеюсь шиєю, командувала чиймось тілом, порядкувала в чийсь хаті, лізла б цілуватися до чиеїсь жінки, а коли маєш так багато розуму — потерпай та начувайся, хоч лусни, а мусни, хоч не рад, то мусиш зоставатись під пахвою в хазяїна, старшого куди пошлють.

До чого додумався Хома невірний і лукавий? Ну, гаразд, коли вам шкода ламаного карбованця за мудру голову, то беріть за безцінь! І поклав свою голову на зелену травичку неподалік од цвинтаря, бо не може такого бути, щоб ніхто не підібрав добра. В Яблунівці як? У Яблунівці не встиг загубити, як уже знайшли й підібрали! Отож, лежала-лежала голова грибка маслючка на зеленому моріжку, а сам грибок маслючок примостився неподалік у затінку ясенів та кленів, але з таким виглядом, наче вони з тією головою й не родичались ніколи. Зупиниться яка баба чи дядько, послухають хвилю, що голова на моріжку гомонить, та й далі своєю дорогою, бо в кожного робота, в кожного клопоти.

А в грибка маслючка серце з розпуки крається. Бо де ще їм знайти таку голову, як у нього? Бо коли там стільки того труда, що тільки зігнути і підняти!

Махнув із досади рукою, повертається назад до своєї голови, а голова йому гіркими очима сяє й каже по-сірілими від пороку губами:

— Згадай, Хомо, що казав Гельвецій, французький філософ-матеріаліст вісімнадцятого століття. Він казав, що на землі нема нічого достойнішого, ніж розум!

— А так,— згоджується грибок маслючок.— Бо що розум? Розум — це наче Гриць за волами, Гриць і за дровами, це наче і сюди Микита, і туди Микита.

— Отож, Хомо, не втрачай розуму! Бо така голова тобі ще самому ой як знадобиться.

— Без голови — як без рук, — згодився старший куди пошлють, згинаючись і беручи свою голову знову під пахву.

— Що рука, то не голова! Як ти, Хомо, без голови пошепчеш глухому й поморгаєш сліпому?

— А що голова, то не руки! Як би я без рук та свою голову під пахвою носив?

Так любо-мило гомонів побіля цвинтаря старший куди пошлють зі своєю мудрою головою, бо де ж іще міг на всю Яблунівку знайти дотепнішого співбесідника? Хома сміявся до голови, а голова йому зуби шкірила, а що вже лукаво підморгували одне одному!

Отак гомонячи, сміючись та моргаючи, дістався, нарешті, грибок маслючок на ферму до худоби. Спробував узятися за вила-згрілі, щоб гній вичистити від корівок, а як ти візьмеш ті вила-згрілі, коли голову під пахвою тримаєш? Таки заважає в роботі голова, що б там не казали, таки без голови краще. Бо судить самі, Хома ту голову й так приспособлював, і сьак, не випускаючи з рук, а однаково згрілі не втримаєш тільки в правій чи тільки в лівій — обома треба міцно братись.

Поморочившись і помарудившись, Хома невірний і лукавий до чого домізувався? Домізувався до того, до чого хтось інший на його місці й не домізувався б, та коли вже тобі дано мізки, то мізкуй. Ось він узяв свою мудру голову й поставив обома руками на в'язи, де вона раніше й була.

— Як улипла!— зрадів грибок маслючок, який завжди тишився з доброї роботи.

Коли вже сонце на полудень стало, а потім і з полудня звернуло, старший куди пошлють зібрався додому по-

обідати. Аж тут у порозі корівника трапився зоотехнік Невечеря. Як завжди, очі-перепели тріпочуть у чоловіка на лиці, наче стріпнуть ось крильми — й майнуть у білий світ. І дивився з такою зухвалою підозрою, наче бачив чоловіка, який, скажімо, ніколи не їсть жонатого боршу.

— Значить, так, Хомо... Десь там удома, коло своєї жінки, щоб ніхто не бачив, і можна... Твоя хата — твоя фортеця. Але до худоби маєш приходити з головою!

— Той ще не уродився, щоб усім угодив.

— А коли кожен захоче так, як ти? Зоставив собі голову вдома, щоб спочивала, а сам у колгосп без голови? Чи в школу без голови! Чи в бухгалтерію! А то в автобусі везе шофер без голови! Чи в магазині торгує продавець без голови!

— А чого ж, кому як заманеться...

— Не положено, ось! У кожному ділі має бути голова, й ти дурного прикладу людям не показуй. І нічого ділитися з усіма своєю головою — самому тобі потрібна. Так наче й очима пива не пив і в дурного не зимувався, не скажеш, що в тебе хоч і золоті руки, зате вражий писок... Значить, Хомо, щоб узавтра приходив до худоби на ферму з головою. Бо де це бачено, щоб чоловік сам у себе голову вкрав — і другому віддав, та ще й не спіймався на гарячому?

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ,

де мовиться про те, що грибок маслючок у давнину бував на Савур-могілі й під містечком Берестечком, що він разом із товаришами карав відступника й зрадника Саву Чалого, що в своїй козацькій смерті він був безсмертний

Після першої статті в районній газеті появилася стаття друга, в якій, на прохання численних читачів, пробувалось докладніше зрозуміти походження такого феномена, як грибок маслючок. Може, й не варто б зупиняти увагу на цій статті, щоб не спускати з ока величних діянь старшого куди пошлють, проте матеріал у районці примітний насамперед своєю псевдонауковістю і, можливо, “квасним” патріотизмом, то бодай коротко перекажемо зміст.

У статті безапеляційно стверджувалось, що такої чародійної сили грибок маслючок напився з молоком матері.

Але материнське молоко не заподіяло б такого впливу на грибка маслючка, якби разом із молоком матері він не ввів у себе чар української пісні. Пісні, яка завжди лунала з уст матері.

Отже, феномен Хоми криється у веснянках та гаївках, у риндзівках, у косарських та гребовецьких піснях, купальських та жниварських піснях, у колядках і щедрівках. Мовляв, Хома виворожений піснями про мак і просо, шум і чадо, галку й горобецька, в його душі звилла гніздечко перепілка красная зіронька, там козел поїв лук-часник і чорну чорнушку. Мовляв, у естві грибка маслючка камінь росте без коріння, сонце сходить без насіння, скрипка грає — голос має, дівки цвітуть різним цвітом, шляшок лежить — нема кінця, сокіл плаче, слід не баче, риба ходить — не говорить, і хміль в'ється вище лісу. А ще в те ество наїхали тури-люди, а ще там вербова дощечка лежить, а по ній дівойка бігає, а ще там весняночка-паняночка, яка пряла на кілочку горобцю на сорочку, виводила нитку горобцю на свитку, виводила другу горобцю на пугу, й позоставались кінці горобцю на штанці. Гай-гай, а оті черевички з рогозу, що не бояться морозу! А отой милий, що купався не в лілії чи в шавлії, а в меді-вині, у цвіті-каліні та в панській рожі! А ще ота перепілочка, що звилла гніздечко з чорного шовку та білого льону й вивели в гніздечку двох діток — молодого Івана й молоду Тетяну — рано та ранесенько!

А ранне отроцтво грибка маслючка настало так, як Петрівка уже да настає, дівочий голосок прибуває, уже Петрівочки дві неділочки, нема голосочку половиночки, уже Петрівочки да не дня й не дня, уже голосочку да й нема, нема...

А ще ж у ті часи Яблунівка співала колядки, то хіба грибок маслючок, колядуючи, навіч не передивився, як ото предвічні на печі сиділи, а у печі пироги кипіли, зачали ся присувати, по єдиному витягати, усі з'їли; їдному пирогів не стало, він поліз на банти по сало, а ще сала не дістав, лишень дурно з бантів упав, розбився; предвічні взялися радити, що з тим побитим зробити, взяли його на санки, завезли го в будяки, най гине...

Та найбільше Хома усе-таки черпнув душею, серцем і розумом із пісень козацьких, співаних батьком, дідом, сусідом, чуваних од мандрівного люду та від перехожих. Із тих пісень увійшли в ясні хорони його голови оті козаченьки, що засвистали в похід з полуночі, заплакала

Марусенька свої ясні очі. Малий Хомко чув, як кричала лебідонька, із-за хвилі виринаючи, він чув, як співали козаченьки, та й у похід виступаючи, він чув гомін, гомін по діброві, коли туман поле покриває, мати сина виряджає. І вже то він, малий грибок маслючок, навіч бачив, як пливла шука з Кременчука, да прибита із лука, вже то він, збираючись у похід, пускав кониченька в сад, а сам ішов до отця, до неньки, до милої на пораду, бо ж йому кортить до того війська, над яким короговки мають, попереду музиченьки грають. Мати хотіла своєму коханому грибку маслючку змити й зчесати головоньку, а він-бо їй каже, що йому змиють дрібні дощі, а розчешуть тернові кущі, а висушить ясне сонце, а розмають буйні вітри, а пригладить зелена ліщина, що й постелі йому стелити не треба, він сам собі постелить сірячину, а в головах кулачину, а вкриється калиновим листом, щоб не розстатися з товариством.

А в походах випало грибку маслючку! Ото як витоптала орда кіньми маленькії діти, подався він у ті краї, де з устні Дніпра та до вершини сімсот річок і чотири, да усі вони да у Дніпр впали, у Дніпр правий, несказаний! А ще ж бував на Дунаї, вів розмовоньку: “Чом ти, Дунай, став так смутен, став так смутен, каламутен? Що, Дунаю, тебе збило: чи галочки чорнокрилі, чи коники воронії, чи козаки молодії?” Бував і в городі Ізмайлові, де бився з турками, летіли бомби тесовії, шуміли кулі свинцовії, лежали тіла убитії, текли ріки кров'янії. Бував і на Савур-могілі, а над ним увишині пропливав орел сизокрилий. Ой там при долині, ой там при лотоці пив медгорілку з козаками-молодцями. А під Дашевом та під Сорокою множество ляхів пропало, бо й там грибок маслючок рубав мечем голови з плечей, а решту топив водою. Під містечком Берестечком не відчайдушному Нечаєві крикнули козаченьки із-за гори високої, з-під чорного гаю, щоб утік, а крикнули грибку маслючку, тільки ж він і не гадав тікати від ворогів, то його там ляхи зсікли на мак, то його голова качалась на ринку, то не дбали вражі ляхи про Хомину вроду — рвали тіло по кавалку, пускали на воду... А з ким тільки знався грибок маслючок! І з Морозенком, за яким уся Україна плакала, і зі славним отаманом Сірком, що ходив до хана у гості, і з Супруном, який у суботоньку, проти неділеньки, із ордою стявся. А ще, звісно, з козаком Залізняком Максимом, який із військом у сорок тисяч обступили город Умань,

поробили шанці і вдарили з семи гармат у середу вранці, накидали воріженьків повнісінькі шанці... А ще ж і таке трапилось, що він карав разом із товаришами відступника й зрадника Саву Чалого, якого у світлиці підняли на три списи вгору, поклали пана Саву на дубовій лаві, сказали: “Оце тобі, пане Саво, сукні-адамашки!..”

Та, либонь, найвищого злету дух грибка маслючка звідав у Цареграді на риночку. Гай-гай, зовсім не Байда пив там мед-горілочку, а він, грибок маслючок, і пив не день, не два, не одну нічку, та й не годиночку. Це він не захотів служити царю турецькому, назвавши його віру проклятою, а царівну поганою. Це грибка маслючка за гак ребром зачепили, й так він висів не день, не два, не одну нічку, та й не годиночку. А діставши лука від свого вірного джури, це грибок маслючок як стрілив — царя вцілив, а царицю в потилицю, його доньку в голову. А все тому, що турецькому цареві годилося б знати, як грибка маслючка карати: слід було йому молодечку голову їстяти, його тіло козацьке поховати, вороним конем їздити, хлопця собі зголубити!

А в своїй козацькій смерті грибок маслючок був безсмертний... Лежали його рученьки край крученьки, а ніженьки край доріженьки, у головоньках росла травиця; а в іншому місці лежав він китайкою покритий, руки вкриті китайкою, а ніженьки нагайкою; а ще в іншому місці лежав грибок маслючок на купині головою, накрив очі осокою, кінь вороний у ніженьках, орел сизий в головоньках. І хоч би в якому краю своєї рідної землі лежав грибок маслючок, а коник над ним плавав: “Встань, козаче, ти проснися, на Україну подивися, вже сидельця твої згнили і стремена вже потіли, орли очі повиймали, а татари шаблю взяли”. А грибок маслючок розмовляв із сизим орлом: “Сизий орле, побратаймось! Як ти, брате орле, станеш з лоба очі видирати, дай же моїй неньці знати — моїй неньці старесенькій, матусеньці ріднесенькій”. І якщо не орел сизокрилий, то ворон чорний прилетить до матері із вісткою: “Ой я твого сина знаю, тричі на день попас маю, з лоба очі вибираю. Іди, стара, додомочку, візьми жовтого пісочку, посій його в городочку, як той пісок вгору зійде, тоді син до тебе прийде”.

Отакий він, Хома смертний,— безсмертний у живій українській пісні, отакої сили набрався з її могутнього лона, отакого чару спізнав.

Але ж бо ратища його ніколи не були поламані, і в ладівницях zostались набой, і шабля булатна в піхвах, тютюну не одна папуша, люлька-бурулька і бандура подорожна, бо не без того, щоб грибок маслючок у своєму житті бойовому та мандрівному не грав на бандурі, що посестрою доводилась йому...

Отака стаття появилась у районній газеті, яка, либонь, готувала цілу серію схожих матеріалів, бо ж мала пояснити й проаналізувати феномен старшого куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок", знайти корінь його чудотворних фантастичних діянь і подвигів.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ,

у якому сказано про угоду на творчу дружбу
між колгоспом "Барвінок" і славетним
театром опери та балету, а також змальовано
правдоподібний політ Ікара на яблунівському корівнику

Якийсь час не було ніяких вістей про нові чудеса чи дива Хоми. Хоч він, як усяка творча натура, не міг обходитись без чудес чи див, тільки, можливо, незначного калібру, що здавались непомітними на тлі його попередніх грандіозних звершень. Спитаєте, які чудеса чи дива? Наприклад, одного ранку на похмілля ждав, ждав, що Мартоха дасть йому кухоль холодної води — й жданки свої розгубив. А то спитали яблунівські діти на вулиці: "Дядьку Хомо, звідкіля ви?" Грибок маслючок і відповів: "Не з куля, а з соломи!" А то ще покрадьки спричинився до того, що відколи світ настав, то рак і по нинішній день не свистав, а то доклав свого дошкульного вміння, що жодна баба так і не стала дівкою, а то не без злих хитрощів старшого куди пошлють ще й дотепер ніхто не побачив свого вуха. Гадаєте, то не Хома невірний і лукавий убив у голову сліпим, що вони й нині кажуть: "Побачимо!"" Гадаєте, не він винуватий, що й досі іще не вся сорока біла? Гадаєте, не він домігся, що шкуратяні гроші як перестали ходити колись, то й нині не ходять?..

Ну й інших багато див і чудес, але такі вони дрібненькі, як зорі в далекому небі, годі про них...

Кілька років тому в різних колективах стали популярними творчі угоди. А що яблунівський колгосп "Барвінок" не пас задніх, то його правління на чолі з Михайлом

Григоровичем Димом вклало угоду на творчу дружбу з відомим театром опери та балету.

Перш ніж їхати в Яблунівку, театр довгий час дискутував: із яким саме твором їм слід звітувати перед колгоспниками “Барвінку”? Посилялись на Арістотеля, котрий сказав, що фабула є основа й наче душа трагедії. Згадувались імена Есхіла, Софокла, Евріпіда. Так, навряд чи варто везти в Яблунівку отого мольєрівського скупого, який скупий — і тільки, але хто відає, чи в колгоспі правильно зрозуміють шекспірівського Шейлока, який і скупий, і кмітливий, і мстивий, і чадолубивий, і дотепний. Так, Дон Жуана зрозуміють, але чи на часі Дон Жуан?.. Ах, Мейерхольд, ах, зображувальна стихія театру!.. Ах, Станіславський, ах творець нового сценічного ряду, ах, імпровізаційна єдність звукових і пластичних інтонацій актора!..

Головний балетмейстер театру Веньямін Веньямінович Веньямінов, учень славетного Бальзама Бальзамовича Бальзамінова, безнадійно намагався винести на затвердження художньої ради таке питання: “Метафора. Тракткування метафори у Києві. Тракткування метафори у Яблунівці. Чи здатен зрозуміти старший куди пошлють, що метафора — одна з можливостей налагодити зв'язок мистецтва й реальності?” Проте художня рада театру відмовилася на своєму засіданні саме так ставити питання, наполягаючи на такий редакції: “Метафора. Спільність у трактуванні метафори в Києві і в Яблунівці. Метафора — одна з багатьох можливостей для старшого куди пошлють завжди підтримувати тісний зв'язок мистецтва з життям”. Головний балетмейстер Веньямінов, учень славетного Бальзамінова, ніяк не міг пристати на таку редакцію, висловлюючи певність, що грибок маслючок навряд чи дійде через метафору до концептуального сприйняття світобудови. Й навіть правління колгоспу не поручиться за те, що Хома невірний і лукавий здатен осягнути міфологічні й міфологізовано-історичні персонажі у Шекспіра, у Расіна, у Гете.

Як бачимо, відомий театр опери та балету якнайвідповідальніше поставився і до творчої угоди, підписаної з колгоспом “Барвінок”, і до своєї звітної поїздки у Яблунівку, а що вже тут особа самого старшого куди пошлють фігурувала на першому плані — дивуватись не доводиться. Отож і морочилася художня рада з отією сакраментальною метафорою, повертаючи її і сям і так, розглядаючи і в затінку, й проти сонця.

Раділи, що та метафора мислями в небі, і шкодували, що вона ногами в постелі. Співчутливо зітхали, що та метафора вморилася, поки хліба наїлася. Дурнувато кліпали очима, коли бачили в лінивої метафори горб на животі, а в скорі метадфори — горб на плечах.

Зрештою, коли всі дискусії й суперечки начебто зостались позаду, славний театр опери та балету в своєму балетному складі відбув до Яблунівки. Либонь, немає потреби змальовувати ні маршрут, ні транспортні засоби, ні дорожні пригоди, бо не вони є визначальними у зв'язках мистецтва з життям, а визначальною була й зостається пряма віддача мистецтва. Не станемо розповідати й про те, як у "Барвінку" зустрічали видатних митців, чим пригощали і які тости виголошували, хоча можете не сумніватись, що при зустрічі в Яблунівці сварка на воротах у жодного хазяїна не висіла, ніхто не кричав ув одну душу й за болячку ніхто нікого не хапав. А давайте зупинимось на тому моменті, коли навіч став відбуватися зв'язок мистецтва з життям, коли мистецтво навіч стало давати свою пряму реальну віддачу.

Помиляється той, хто думає, що балетна трупа театру виступала в новому Будинку культури в селі. Адже того вечора старший куди пошлють мав працювати на корівнику, отож постановка спектаклю була задумана саме на корівнику, так би мовити, на безпосередньому виробничому терені. У проході між загонами для худоби обладали такі-сякі лаштунки, щоб вони могли якнайповніше імітувати об'єктивну дійсність, щоб мистецтво не відривалось, а наближалось до життя.

У цю вечірню годину худоба, повернувшись із поля, жувала засипані до жолобів корми, зітхала й ремигала. По кутках корівника тьмяно блимало електричне світло, яке начебто криво впрягли, та воно все-таки поїхало. Хома невірний і лукавий завзято вовтузився коло гною із вилами-згрелями в руках, і про грибка маслечка зараз ніхто б не сказав, що чоловік спить, а Химині кури бачить. І хоч у корові молоко не скисне, доярки метушились, готуючись до вечірнього доїння. У доярки Христі Борозенної аж душа свербіла взятися за дійки в корови, щоб ото, як мовиться, чотири братчики в один корч стріляли. Зоотехнік Трохим Невечеря заглядав до рота рябій Квитанції, що поранила язика об колючину й жалібно мукала.

Спитаєте, який спектакль у той вечір ставився на корівнику? Даруйте, що досі не сказано, проте пора й самим

здогадатись. Так, так, “Ікар”. Інші балети відпали з різних причин — і “Лебедине озеро”, і “Спляча красуня”, і “Лускунчик”, чимало інших, що складали золоту скарбницю світового й вітчизняного мистецтва. Славетний театр опери та балету приїхав у Яблунівку з древньогрецьким міфом про Дедала та Ікара — батька й сина, що злетіли на саморобних крилах високо до сонця.

Отже, старший куди пошлють зі смаком поплював на шкарубкі долоні, побиті залізним горохом мозолів, міцніше вхопився за держак вил-згрелів, загадково проказав:

— Цілячи в орла, не влучаймо у вола!

Голос грибка маслючка долинув до головного балетмейстера Веньямінова, що стояв між двома хвостами — між хвостом чорно-рябої рекордистки Асамблеї і хвостом фуражної корови Ревізії. Балетмейстер Веньямінов ізблід, наче йому раптом усе пішло з рук, а не в руки. Помітивши, що зблід Веньямінов, одминівся на обличчі й оркестр, що розташувався неподалік поміж хвостами семи корівчин — Квитанції, Накладної, Економії, Премії, Догани, Регламентації, Безвідмовної. Хор, що мав співати без слів, збився до купи трохи далі за оркестром, і цей хор також спохмурнів на обличчі, наче раптом дружно позабував усі ті слова, яких він і не повинен був знати. Танцювальна група на дерев'яному підвищенні аж посіріла, наче в словах старшого куди пошлють застерегла оту іскру, з якої ох і великий вогонь буває!

Здолавши свій страх, що народжувався в демонічних безоднях підсвідомості, головний балетмейстер Веньямінов мимовільним молитовним трьохперстям правої руки торкнувся блакитної, в білу цятку краватки-метелика на грудях — і цей його панічний рух сприйнято як сигнал. Оркестр, що стояв між сімома хвостами Квитанції, Накладної, Економії, Премії, Догани, Регламентації, Безвідмовної, озвався ніжними голосами скрипок та дерев'яних духових інструментів — флейти, кларнета, гобоя, близького до подвійного авлоса. Хор, що мав співати без слів, і заспівав, власне, без слів...

І почалось! І почалось те, чого досі не бачили не те що на сцені театру, а на жодному корівнику світу. Оскільки зв'язок мистецтва з виробництвом тут був такий тісний, то подеколи навіть найдосвідченіші театralи не помітили б, де мистецтво мало не обертається на виробництво і де виробництво мало не перетворюється на мистецтво.

Флейта в оркестрі була не просто собі флейта, а флейта Пана, які водились іще в стародавній Греції, і в руках віртуоза-флейтиста її зв'язані мотузочком п'ять дудочок і сопілочки видавали звуки м'якого, ніжнього тембру. Кларнет наче аж дихав ясним, чистим звуком десь у діапазоні від "мі" малої октави до "соль" третьої октави. Гобой у високому регістрі народжував пронизливий і різкий звук. Скрипка променилась звуками такого проникливого переживання, що, здавалося, ось-ось сконає в руках скрипаля. Хор, який із великим успіхом умів виконувати хорову музику Глінки, Мусоргського, Чайковського, Римського-Корсакова, Ніщинського, Лисенка, зараз без слів співав так натхненно, як іще ніколи не співав.

Блідий, мов смерть, головний балетмейстер Вен'ямінов думав: "Хор — це згусток архаїчних інтонацій, він допомагає передавати ветхозавітне відчуття старовини в міфі про Ікара". Перший акт сюїтного типу у виконанні балетної групи, що виступала у яблунівському корівнику, справив би враження на найрафінованіших поцінувачів мистецтва. Мрії та любов Ікара у першій картині, кування крил у другій картині, боротьба в третій, відчай і боротьба в четвертій, торжество безсмертної ідеї в п'ятій картині — все це разом, на глибоке переконання Вен'ямінова та всіх членів балетної трупи, не могло zostатись непоміченим старшим куди пошлють, фуражирами, доярками і зоотехніком Невечерею, все це мало справити на них естетичний вплив, а справивши такий безсумнівний естетичний вплив — і втілитись у прямій віддачі мистецтва: у високій продуктивності праці, в трудовому ентузіазмі, у зайвих кілограмах надоеного молока, у підвищеній його жирності.

Грибок маслючок порався з вилами-згредями коло гною, дівчата доїли худобу, грав оркестр, античний хор співав без слів, а на збитій із грубих дощок сцені посеред корівника звершувалось велике таїнство мистецтва. Прозоро-кришталеві, пастельні тони в тих епізодах, де йшлося про любов Ікара, дещо втрачали в глухуватій напівтемряві корівника, проте танцюристи вражали майже фантастичною пластикою рухів, віртуозністю виконання кожного номера. Особливо вдалились епізоди Ікара з Птицею, яку грала навдивовижу еластична блондинка, котра, либонь, зумисне гамувала свій дикий темперамент, але його видавала як врубелівської чарівливості синява очей, так і мелодійні, сказати б, контури тіла. А що вже музика

спалахувала в цих епізодах! У музиці чувся політ, музика здатна була захопити в той політ не тільки Ікара й Птицю, а, здавалося, весь корівник разом із старшим куди пошлють, із доярками та зоотехніком Невечерею.

Головний балетмейстер Венямінов, переживаючи за успіх спектаклю і водночас не сумніваючись у тому успіхові, аж млів од тривожного задоволення, коли під дірявим склепінням яблунівського корівника зазвучала пасторальна концертна п'єса для флейти соло та ударних. Музика тут мало не защебетала, або й защебетала, і в доярок, що не полишали доїння, перед очима постали, звісно, птахи й птахи, безліч птахів, що ринули в небеса й кликали їх за собою. Якби можна зафіксувати думки Венямінінова під час вечірнього доїння, коли худоба, жуючи сіно, зітхала й сопла, коли струмки молока вибігали з дійок і стріляли в дійниці, то думки головного балетмейстера мали б, очевидно, такий вигляд: "Ах, як злютовано короткі трихордові і кварто-квінтові приспівки, яке остинато малої секунди у арфи та ударних, яка ладова й метроритмічна змінність із яскраво вираженою танцювальною основою!.. Прекрасно задзвенів сонорний акорд струнних, арфи й челести, він немов повиснув на якусь мить угорі над худобою, його можна було б побачити і, здається, навіть помацати пучками. А сопрано, тенори та баси ще ніколи й ніде не звучали, як сьогодні, бо чи тут, на корівнику, така неймовірна акустика, чи то на хор так магічно діє присутність старшого куди пошлють, котрий зовні дуже звичайнісінький, та зате внутрішньо, безсумнівно, багатий... Ще ніколи Ікар не кував собі крила так, як кує сьогодні в корівнику. Він вольовий і мужній, скільки енергії вкладає в кожен удар молота і як звучить молот на залізному ковадлі!.. Дяка долі, яка привела мене в Яблунівку! Ще ніколи з таким веселим натхненням не танцювався нашою трупкою діонісійський танець, ще ніколи так не вражало темброве забарвлення міді в сцені полювання!"

Отже, як бачимо, коли не зостався спокійним головний балетмейстер, який у мистецтві балету з'їв собаку і з'їв собаку не одного, то що вже тоді казати про грибка маслючка та інших яблунівських тваринників! У мистецтві балету жоден із них собак не їв, було не до того, й на їхню чисту наївну свідомість спектакль мав справити небувале враження, позначившись на кілограмах надоеного молока.

Про такий спектакль могли б тільки мріяти кращі балетмейстери й виконавці світу! Щоправда, сталось кілька

непорозумінь, хоча ті оказії комусь і не здадуться непорозуміннями. Коли в корівнику величаво-грізно зазвучала тема Архонта, коли музика стала схожа на вигадливе поліритмічне плетиво з негаданими темброво-регістровими поєднаннями, коли в оркестрі стали помітно домінувати труба і ксилофон, озвучалась корова Квитанція. Їй би, звичайно, мовчати й жуйку жувати, бо для неї в спектаклі композитор не передбачив ніякої партії, та й куди їй, колгоспній Квитанції, було змагатися з прекрасними Птицею чи Дівчиною! Проте в корови несподівано пробудилась чи театралка, чи меломанка, й рябенька Квитанція, що мала роги віночком, задерла морду над жолобом і мукнула жалібно. Можливо, те мукання додало несподіваної барви до так званої жестової мімічної музики спектаклю — про це може кваліфіковано судити лише головний балетмейстер Венямінов. Залишається сказати, що коли мукнула Квитанція, обличчя його було спокійне, жоден м'яз не здригнувся.

Друга okazія сталася така. Серед виставлених на корівнику декорацій були старогрецькі амфори, які театр позижив у історичному музеї саме для поїздки в Яблунівку Доярка Христя Борозенна, либонь, не звикла до того, що на корівнику йде спектакль, і, замакітрена, вилила піввідра надтоного молока до амфори, що стояла до неї найближче. Можливо, колись у Фівах якась старогрецька доярка й виливала молоко до цієї старогрецької вази, так що головний балетмейстер Венямінов цю okazію міг розцінити позитивно, вважаючи, що саме життя втручається в мистецтво, дописує спектакль на свій лад, отже, якомога переконливіше втілюється ідея єдності мистецтва з виробництвом.

Головний балетмейстер Венямінов страждання Ікара переживав як свої. Краєм свідомості і закрайком підсвідомості він побоювався, щоб ці страждання негативно не позначились на виробничому процесі на корівнику, щоб від співчуття Ікарові не опустились руки в грибка маслочки, а з тих працюючих рук не випали вила-згрілі. Проте Хома невірний і лукавий мужньо перетерпів страждання Ікара, вила-згрілі не випали з його рук, і головний балетмейстер був упевнений, що вже й не випадають, бо на корівнику тим часом звершився епізод явлення Дівчини, що обіцяє Ікарові прекрасні земні блага, бо він таки вистояв, переміг, ворожі сили мають відступити, образ польоту в музиці набрав монументального звучання...

Перед фінальною картиною котрась із доярок змилювалась над головним балетмейстером Веняміновим, що

той захляв так і на тілі спав, та й налила чоловікові кухню свіжоздоєного молока. Митець перехилив кухню одним подихом, бо мав квапитись, бо вже звучала симфонічна поема з хором, бо вже пісенно-світло пливли над худобою та над яблунівськими тваринниками теплі звуки скрипок і гобоя, вже наче спалахувала звуками всіх своїх сорока семи струн арфа, так само сяйливо спалахувала небесними клавішними звуками челеста (слід сказати, що її молоточки, б'ючи по металевих пластинках, наче пульсували енергійним, ударним світлом, і їхній тембр був солодкий та ніжний, нагадуючи смак астраханського кавуна), і вже в цій божественній симфонічній поемі з хору озивався високий голос сопрано, й альти лебеділи білими лебедицями!.. Авжеж, спектакль увінчувався достойним вінцем, і сотворіння цього вінця вимагало від головного балетмейстера Вен'ямінова мало не повного самозречення, потребувало від нього максимального напруження й переживання,— й він намагався і самозректись, і напружитись, і переживати. Щоправда, запах молока, який стояв на корівнику, лоскотав ніздрі, горло здригалось від спазматичних ковтків, але ці дрібниці не заважали йому думати приблизно так: "Ох, фінал — політ Ікара, фонтан емоцій, радість досягнутої мрії! Контрастно-складові і поємно-симфонічні структури... Кода має символізувати пришествя десятків, сотень, тисяч нових Ікарів — хай вони приходять у колгоспи, на фабрики, на шахти. Ікари мають працювати, дерзати в труді, але труд їхній має бути не безкрилий, а крилатий. Новітні Ікари весь час повинні чути свої крила за плечима, чути себе в польоті, бо вони у віках утверджують подвиг першопрохідця повітряних трас!"

Авжеж, балетмейстер Вен'ямінов міг думати й зовсім не так чи приблизно так, ви ж бо знаєте, як трудно заглянути у внутрішній світ митця, спробувати зазірнути в безодні осяянь і натхнення чи силкуватись у словах передати знадливість і водночас матеріалістичну сутність творчого процесу...

Ще на яблунівському корівнику хореографічними, музичними й хоровими засобами творився образ монументального польоту, як грибок маслючок поставив свої вилазгрені у кутку.

— Ну, я ниньки молодець,— сам себе похвалив старший куди пошлють, витираючи рясний піт із чола.— Я ниньки один за вісімнадцять управився, хоч подеколи впоруюся за без двох двадцять.

Отак сказавши, наче гвіздочком прибивши, Хома невірний і лукавий велично пройшов мимо оркестру, що

розмістився поміж семи коров'ячих хвостів, мимо хору що співав без голосу і таким чином без слів коментував події спектаклю, пройшов повз дошані лаштунки сцени, де саме яскраво втілювалась оптимістична трагедійність подвигу Ікара, повз конаючого в творчому екстазі головного балетмейстера — й опинився надворі, в строгому зоряному блиску й запаморочливих пахощах літньої яблунівської ночі. Простував додому й гомонів сам із собою:

— Хе, хе, навіть негріте залізо можна під таку музику зігнути. Хо-хо, під таку музику навіть на круте дерево можна йти без крутого клина... Ну й Ікар! Такий не подавиться галушкою, як колись Мазепа в Полтаві подавився. Славний у них трикутничок вийшов: Дівчина, Ікар та Птаха!.. А які півтонові, чвертьтонові і кварто-квінтові!.. А яке важкодзвінке маркатне звучання рояля, які віолончелі й контрабаси, які голосні литаври, а ще ж ксилофон, дзвони, гонг, маримбафон!.. Хо-хо, під таку музику можна не спішити язиком, а квапитись ділом, можна руками підкладати, а не дарма гелготати!

Отож, як бачимо, на корівнику тільки здавалось, що той Ікар так Хомі невірному й лукавому потрібен, як ота ворожка — на той світ дорожка, у якої лікуватись — без здоров'я зостатись. Але така буває подеколи звичка в нашого колгоспника, що він усе бачить, усе розуміє, та тільки не скоро скаже — ну, в славнозвісний свинячий голос чи тоді, коли мокро поліно вогонь іматиме.

— Е-е, ти ниньки хутчій додому, — мовила Мартоха, коли Хома переступив хатній поріг. — Про тебе не скажеш, що ти живеш, аби землі важче.

— Де нема охоти, там нема роботи, — відказав Хома, — а сьогодні отой Ікар на фермі нагнав мені велику охоту до ударної роботи. Я й упорався на п'ять хвилин раніше, пішов додому, а вони там іще грали та співали...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

де Мартоха не нахвалиться екзотичними звірами, птахами й гадами, побаченими літнього дня в ланці на буряках, а також скоромовкою сказано, як випивали й закусували доглядачі звіринця

Повечерявши, гомоніли мирно про всяку всячину: про курей, корівчину, про те, що кріт на грядках цибулі поточив землю, слід би узавтра вдосвіта початувати на нього із заступом. І вже коли напали позіхи на обох,

уже коли обкладалися спати, Мартоха сказала, що до них у поле приїжджав сьогодні зоопарк. Так і сказала Хомі:

— До вас Ікара привозили на ферму, щоб помагав, а до нас у ланку на буряки доставили цілісінький зоопарк. Ми собі пораємось на буряках, а нам усяких звірів показують. Сонце грає в небі, припекло на лежнів, та й нам душно, але й ліниві, Хомо, старались! Гарно трудились у полі й ті, що п'ять день нічого не роблять, а шостий відпочивають, і оті, яким ніколи за вухом не свербить, і оті, що роблять, як собі на безголов'я. Бо що то зоопарк, бо що то звірі! Ні в кого в руках не мерзло, ніхто не хотів вести коровку до вовка, щоб не боліла головка...

А яких звірів привозили в поле! В окремій клітці у відкритому кузові автомобіля показували вгодованого сіроманця, про якого можна б сказати, що він у клітці смирився паче вовка, якби сам та й не був вовком. Сіроманець поглядав по яблунівських полях, наче кошару хотів вистежити, або ж хотів пожаліти якусь яблунівську кобилу — залишити хвіст і гриву, або ж хотів із якоюсь лошицею помиритись, щоб та лошиця додому не вернулась. Мартошина ланка дивилась на сіроманця у клітці й думала: “Такий славний на державних харчах, що якби покликав козу в гості — коза прийшла б!”

Та що там вовк, та що там сіроманець!.. Славетний зоопарк приїхав до яблунівських буряківниць із птахами, звірами та гадами такими, яких поки що в цих краях не бачили, а відтак вони й не могли справити якогось впливу — позитивного чи негативного — на трудові показники... Бачили ниньки в полі сибірського козерога, голубого гну, що живе в африканських саванах, гвинторогого козла, що водиться в Белуджистані. Для показу на яблунівських полях спеціально відловили в Африці скотину, що називається ватуссі, а також антилопу канну, бегемота, білого носорога.

— Ой, Хомонько дорогий, побачив би ти двогорбого верблюда чи бізона, кафрського буйвола чи гривастого барана, ламу чи оленя Давида, дикого кабана чи благородного оленя — й почувався б ти не отією тещею, якій прибулося зятеві діти колихати, а був би ти отой Хома, що не без ума: не б'є жінку — б'є тещу. А ще ж у великих залізних клітках на буряки привозили ниньки багато іншого чудного звіра, щоб заохотили до труда й отих, які люблять три дні заходу, а день празника, і

вбойща такі, що ти хоч йому що хоч, і оті, що люблять у неділю по шавлію, в понеділок по барвінок, а в вівторок снопів сорок, а в середу по череду, а в четвер по щавель, а в п'ятницю по дяглицю, а в суботу на роботу. Серед того звіра годилося б назвати довгошиїх жирафів, зебру Гранта, коня Пржевальського, європейську лань, гуанако, лосів, бантенгів, антилопу Нільгау, слона, тапіра, дикобраза, осла, туркменського кулана, смугасту гієну, гепарда...

Та, либонь, найдужче сподобався Мартосі амурський тигр, еге ж, отой тигр, якого занесено до Червоної книги, бо зосталось їх не так багато.

— Давай, Хомонько, поміркуємо, як ото тепер дбають за простого яблунівського колгоспника. Хоч той тигр і рідкісний, хоч його занесено до Червоної книги, а все ж таки знайшли прекрасного звіра, щоб привезти в "Барвінок". Мовляв, дивіться, жіночки, — і хай більшає ваше трудове завзяття, хай в охотку рветься бур'ян на буряках.

А хто з ланки хотів, то міг і погладити амурського тигра, авжеж, через залізні прuti клітки доводилось простягувати руку. Тигр муркотів, мружився золотими очима, перевертався на спину й дригав лапами. Але не кожен сподоблявся погладити тигра, лише передовики, лише ті, що найвправніше трудилися на буряках. Скажімо, Мартоха погладила за шерстю й проти шерсті, тигр муркотів удоволено, а вже коли хотіла погладити Одарка Дармограїха, то агроном одшив, сказавши, що хоч вона тепер і з сумлінних колгоспниць, та з недавніх спекулянток і пройдисвіток. Та й, мовляв, у Одарки Дармограїхи батько з матір'ю не з бідняків-незаможників, того-то їй зась лізти до амурського тигра.

А ще ж бо в тому звіринці не обійшлося без рисі та ягуара, без лева і навіть без звичайнісінької лисиці, хоч, здавалося б, де тобі трудовий ентузіазм візьметься від лисиці, яких і по яблунівських байраках вистачає. Весело посміялась ланка із яванських макак, із мавпи гусара, чорного патлатого павіана, мандрила, горили та ще маками лапундера. В декого прокинулась справжня любов до екзотичних птахів — рожевого пелікана і кучерявого пелікана, до африканського клювача й азійського клювача, до американського фламінго й шоломоносного казуара, до ему, нанду й квакви. Були в звіринці чорний лебідь і лебідь-шипун, каролінська качка й кондор, беркут і стерв'ятник, вінценосний журавель і червоний ара, кубинський амазон і синьолобий амазон, білощокий бананоїд

і берегові ластівки. Щоправда, берегові ластівки нічим не відрізнялись від яблунівських, так що пробудити трудове завзяття навряд чи могли. Зате китайський алігатор чи слонова черепаха, кавказька агама чи мідноголовий щитомордник, строкатий удав чи сірий варан, середньоазіатська кобра чи амурський полоз — від їхньої присутності кидались до буряків оті, що вони робили б, та в них рукава болять, й ота Гапка, що гарно жито жне — серпа і в руки не бере, й оті, що звертаються до Господа, щоб не побив плоскіні, а побив матки на шматки.

Поки ланка пріла на буряках, доти й возили на машинах звіринець за ланкою. А коли жінки посідали полуднати в лісопосадці, то коло лісопосадки полуднав і звіринець. Ну, жінки там їли хліб із салом та цибулею, хто взяв вареники з вишнями та сиром, пили молоко. А в звіринця свої харчі! Чорного чубатого павіана, макаку лапундера, мандрила та горилу годували молодими пагонами рослин, які й не ростуть у Яблунівці, якимись небаченими заморськими плодами, листям, корою, бульбочками, комахами, молюсками, черв'яками, дрібненькими тваринками, що жалібно пищали на зубах. Для амурського тигра та для лева різали овечок та баранчиків, до білого ведмедя кинули живісінької риби та живісінького тюленя. Азіатський дикобраз ласував корінцями, насінням, бульбами. Хижому беркуту кинули до клітки сірого зайчика — й де той зайчик скоро подівся!.. А всім отим гадам — мідноголовому щитоморднику, строкатому удаву, сірому варану, амурському полозу, середньоазіатській кобрі — давали всяких дрібненьких рептильок, пташечок там, пташиних яєчок, непоказних звіряток. І ті гади не відмовлялись, їли з добрячим апетитом, бо, либонь, вважали, що заслужили від колгоспу “Барвінок”, раз їх цілісінький день показували в полі для жіночої ланки!

Звісно, їли за рахунок колгоспу не тільки лев, тигр, слон, ведмеді, кондор, кубинський амазон, макак лапундер чи гади, а й ті, що доглядали гадів, звірів та птахів. Апетити в наглядців на свіжому польовому повітрі так розігрались, що куди проти них кучерявим пеліканам, шоломоносним казуарам чи стерв'ятникам! Голова колгоспу Дим уже постарався для гостей, що разом зі своїми звірами так надихали до праці ланку буряківниць. Там для тих, що доглядають гадів, було варене й парене, солоне й мариноване, смажене й печене, а про напої казати нічого. От наче доглядачі гадів та звірів пили на відстані від своїх підопічних, але ж градус який був у

тих напоях! Той градус брав і на відстані, тому-то від самого духу захмеліли пугач, антилопа, червоний ара, бородач-ягнятник. А китайський алігатор від хмільних пахощів очамрів так, наче навсправжки хильнув оковитої, й заплакав справжніми крокодилячими сльозами. Мавпа гусар стала гусарити — бешкетувала й верещала в клітці, кафрський буйвол гупотів буйволячими ногами, наче намагався танцювати українського гопака, кінь Пржевальського сумно й довго іржав. Од хмелю, що носився в повітрі, гади міцно поснули — і строкатий удав, і мідноголовий щитомордник, і слонова черепаха, і вся-вся їхня компанія. От як-то далася взнаки гостинність вдячного колгоспного правління!

Мартоха так славно розказувала про приїзд звіринця на бурякову плантацію, так змальовувала поснулих гадів, що Хома невірний і лукавий також захмелів, також йому замакітрилось у голові, наче на хвилюку й він обернувся на когось гада — полоза чи кобру.

— Ото бач, як водиться, Хомо,— гомоніла рідна жінка Мартоха,— хто пив ниньки в полі, а в амурського тигра має боліти голова! Гаразд, чоловік у місті завтра знайде похмелитись, а що діяти отій мавпі гусару, коли їй знову закортить погусарити?

— Або рись?— згодився Хома.— Так, щоб потім про неї в зоопарку всі звірі казали, що рись сім літ похмелялась та з похмілля і вмерла.

— Е-е, правда, що нема де впитись двогорбому верблюда, щоб він і стежки не бачив.

— І не вп'ється бегемот, щоб йому море було по коліна.

Отак щиро, по-людському поспівчувавши звірам, Хома з Мартохою вголос помріяли про той день, коли на збирання буряків навідається в Яблунівку цирк,— ото славно копалися б цукрові, якби прямо в полі перед колгоспниками виступали циркачі, та з такими номерами, яких досі ще ніхто не бачив! Або хай би приїхав Ермітаж — хоч і не багато, а знайшлися б любителі в Яблунівці, котрі захотіли б подивитись Рембрандта, Веласкеса, Рафаеля чи Тропініна. А надивившись шедеврів, і в роботі неодмінно б пожвавилися: може, в передовики по району й не вийшли б, але задніх не пасли б, це вже точно, бо в магічному впливі мистецтва сумніватись не доводиться...

Хоч море їхніх мрій було ще більше, ніж справжнє, та зі справжнього вода не годиться, а з їхнього моря мрій ох і смачна водиця — легко нею впитється...

Коли нарешті поснули, то приснилось грибку маслючку, що бачить він на фермі крилатого Ікара з вилами-згреблями в руках. Крилатий Ікар так вправно орудував коло гною, що старший куди пошлють подумав не без заздрощів: “О, цей умілець коло річки не стане копати колодязя, він празників не питає і сорочки не латає. Такий і премії гребтиме, й додаткову оплату, й фотознімок його висітиме на Дошці пошани”. Й грибок маслючок уві сні відчув, що йому за плечима свербить, бо там із-під лопаток виростають крила, й ті дуже пір’істі крила ось-ось піднімуть його з ліжка, відірвуть од рідної жінки, але не розтопляться коло сонця, бо справжні, а не з воску...

А Мартосі снилась бурякова плантація за селом і снилися звірі. Вони сиділи не в клітках, а ходили на волі — всякі там верблюди, лані, лосі, олені, кабани, білі носороги, слони. Загледівши Мартоху, витягнули до колгоспниці морди з розумними й веселими очима, й кожен звір озвався своїм голосом, а їхні голоси начебто складались у пісню, з якої можна було втямити лише окремі слова: “Довго Хима юлила, поки хлопця обдурила... На весіллі погуляєм: дядько до мами сватається... Не женився — не журився, оженився — зажурився...” Отак співали в Мартошиному сні всякі заморські й незаморські звірі, все про дівування й парубкування, про милування та цілування, про женихання і віддавання, про залицання та упадання, та що ти з тих звірів озьмеш: вони й літо просвистять у полі, а робити самі не стануть, їм дріта-дріта серед літа, прийде зима — хліба нема. Та не біда: якийсь колгосп “Барвінок” їх нагодує...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому старший куди пошлють знайомиться
з академіками Мастодонтовим-Рапальським,
Йоною Ісайовичем Корогли, Козаком-Мамариго та іншими,
демонструючи виняткову ерудицію та обізнаність
в усіх галузях науки

Наївні діти родючої подільської землі, Хома з Мартохою не здогадувались, що, можливо, славетний театр опери та балету і знаменитий на Україні звіринець приїжджали в той день до Яблунівки задля них обох, що до того приїзду спричинились добра воля й терплячий геній голови

колгоспу Михайла Григоровича Дима. Бо надумав пере-
виховати в труді Хому та Мартоху, бо замислив у на-
тхненній праці зміцнити їхню мораль. Отож, щоб шану-
вались у праці, нате вам театр опери та балету прямо
на корівник, нате вам звіринець прямо на бурякову план-
тацію!

Звісно, практичний і далекоглядний Дим не обмежився
тільки театром опери та балету і звіринцем. Кудись там
подзвонив по телефону, з кимось там погомонів — і не
встигла ще рясна подільська курява влягтися за театром
опери та балету й знаменитим звіринцем, як до Яблунівки
вже їдуть зовсім інші шефи, із самої столиці, вже й
приїхали! Еге ж, інші шефи, бо якби голова колгоспу
Дим уповав тільки на одненьких шефів, то де б уже
“Барвінок” зі своєю економікою й сидів, а за свої здобутки
мав би, як свиня в городі — добре поліно.

До грибка маслючка на ферму в помічники не могли
не виділити одного шефа. Оскільки всі вони мали високі
академічні звання, то й цей, звісно, був пташкою їхнього
польоту. З пшеною борідкою-еспаньйолкою, золоте пен-
сне мерехтить на гачкуватому носі, високолобий, лисина
сліпуче міниться арктичним саявом, в очах стільки муд-
рості, що зразу видно: ото коли дурня саджають на покуті
для сміху, то оцього посадили б тільки для честі. Рука,
яку він простягнув грибку маслючку при знайомстві, була
холодна, мов рука воскової фігури з музею мадам Тюссо.

— Академік Мастодонтов-Рапальський! — відрекомен-
дувався він голосом, у якому задзвенів чеський криштал.

† поки старший куди пошлють навчав академіка Мас-
тодонтова-Рапальського тримати в руках вила-згрелі, шеф
своїм чітко поставленим голосом, наче виступав перед
професорською публікою в Оксфордському університеті,
хвалився, що він таки є почесним академіком Оксфорда,
а ще Кембріджа. А щоб Хома проникся до нього ще
більшою повагою, академік Мастодонтов-Рапальський пе-
рерахував світових знаменитостей, із якими нібито по-
знайомився на міжнародних конгресах та симпозіумах.
Далі дістав із кишень кілька коштовних оксамитових шка-
тулок, навмисне захоплених до Яблунівки, і з тих шка-
тулок вийняв усілякі чудернацькі нагородні знаки, оздоб-
лені дорогоцінним камінням. Обережно поклавши нагороди
до оксамитових шкатулок, сховавши все те до кишень,
академік Мастодонтов-Рапальський взявся за вила-згрелі,
пробуючи згрібати гній на корівнику. А що кляті вила

кепсько слухались його рук, то академік упав в амбіцію й став хвалитись перед Хомою, який-то він великий учений, як-то знається на своїй справі. Стояв погожий літній ранок, під стелею цвіріньчали горобці, а вельми великий вчений Мастодонтов-Рапальський не замовкав ні на хвилину, такі мудрі слова ще ніколи не звучали на яблунівському корівнику, ото ж грибок маслючок і слухав, як заворожений. А йому до вух влітало і влітало: вегетативна нервова система, фіброзні астроцити, катехоламіни, рефлекс зіниці, саккадичні рухи, дифузія в міжклітинних щілинах, рецепторний потенціал, просторова сумація, міоненевральна патологія...

А що академік Мастодонтов-Рапальський за своє довге життя в науці звик нічому не дивуватись, то маститий вчений нітрохи не здивувався, коли старший куди пошлють уважно вислухав його і раптом у відповідь видав свою тираду, яка раніше теж ніколи не лунала на яблунівському корівнику:

— Мотонейрони, клітини Пуркінє, розподіл Пуассона, пресинаптичне гальмування, синаптосоми...

Академік Мастодонтов-Рапальський, бачачи, що наскочив не на дурного по саму зав'язку, тож, щоб підтвердити свій високий авторитет у світовій науці, мов горюх об стіну сипнув:

— Синапси вегетативної нервової системи, синаптична затримка, синаптичні бляшки!

А грибок маслючок своєї:

— Синаптичні потенціали, синаптична відповідь!

Академік Мастодонтов-Рапальський поправив пальцем золоте пенсне і з великою гідністю заявив:

— В дослідях на п'явці з допомогою фізіологічних методів...

А старший куди пошлють підняв угору вила-згрілі, як найбільший свій аргумент, і січе:

— Досліди над сіамською кішкою, нейрони в середній смузі латерального колінчастого тіла...

Отак на корівнику гомоніли старший куди пошлють та маститий академік Мастодонтов-Рапальський. Із їхніх уст знай сипалися всякі там ацетилхолинові шуми, волокна з ядерною сумкою, корзинчаті клітини, мозкові синаптосоми та піноцитозні вакуолі. Слова ці рідкісні, може, нічого й не сказали б зоотехнікові Трохиму Невечері чи доярці Христі Борозенній, а для грибка маслючка мудрі терміни були солодші за мед медович і цукор цукрович.

Так і сипав, так і сік: мускульне веретено! генетичний фактор! радіоавтографія!

І хоч маститий Мастодонтов-Рапальський звук ніколи ні з чого не дивуватись, але тут, на яблунівському сорівнику, мусив відмовитись від своєї олімпійської незворушності. Академік не без оторопіння дивився на непоказного грибка маслючка й на вила-згрелі в його жилавих, натруджених руках.

— Скажіть, Хомо Хомовичу,— поспитав не без мимовільного улесливого джоту в голосі, — як вам коло колгоспної худоби вдалося так глибоко проникнути в таємниці і надскладних клітин, і твердої мозкової оболонки, і фузімоторних волокон? Адже ви позбавлені і лабораторії, і спеціального обладнання. Та ви знаєте більше, ніж багато вчених, узятих разом! І навіщо вам, Хомо Хомовичу, у вашій роботі на фермі отакі глибокі знання?

— Ех, ви!— тільки й мовив старший куди пошлють докірливо. Й вираз його обличчя став такий, наче чоловік хотів сказати: “А ще в капелюсі!” Оскільки в цю літню днину академік був не в капелюсі, а сяяв ідеально блискучою лисиною, то Хома невірний і лукавий утримався від такого сакраментального вигуку, натомість сказав по паузі:— Усі ці знання увібрав із молоком матері, я всяких там академій не закінчував. А знання синапсів збудження чи гальмівних синапсів, механорецепторів чи методу сахарозного місточка, нейрофіламентів чи денервації допомагають мені в роботі ось тут, коло худоби! Хоча ви й академік, може, й бували в Оксфорді чи ще там де, а від життя відстали, не знаєте, що тепер без таких знань навряд чи обійдешся на високотоварній тваринницькій фермі, на тракторі чи комбайні.

Вислухавши старшого куди пошлють, академік Мастодонтов-Рапальський зрозумів, що таки справді відстав од життя, що по нинішній день мав хибне уявлення про науковий арсенал рядового колгоспника у “Барвінку”. Авжеж, є закономірність у тому, що вони, новоспечені шефи, допомагають сьогодні в сільськогосподарських роботах у Яблунівці, таким чином поєднуючи науку з життям, яке, виявляється, ой як далеко пішло вперед. І він із незграбною запопадливістю заходився орудувати вилами-згрелями, вигортаючи гній та перетовчену мерву.

— Ну, бачу, вам дай товкач, то й вікна повибиваєте,— дорікнув грибок маслючок, якому накинули такого шефа, котрий не вміє до пуття вила тримати в руках.

— Я й справді наче ота добра кума, та розуму нема,— відказав академік, непомітно й собі черпнувши з бездонного колодязя яблунівської народної мудрості. Й навіть став піддобрюватись до свого наставника: — Але краще з вами, Хомо Хомовичу, два рази згубити, ніж зі мною один раз знайти, еге?

— Хто відає!— розмисливо сказав старший куди пошлють.— Так із копита я вам не можу відповісти, чи зі мною ліпше в пеклі, ніж із вами в раю. Але, видно, ні в Оксфорді, ні в Кембріджі вас такого простенького діла не вчили, то в Яблунівці повчіться, вміння знадобиться на старість, потім ще й іншим академікам передасте — своїм і чужим, котрі б ото раді косити, та нема кому за ними косу носити.

— Бо з простоти люди пропадають,— згодився маститий Мастодонтов-Рапальський. Вила-згрелі він намагався втримати однією рукою, бо другою хапався за золоте пенсне, що спало з перенісся гачкуватого носа.— От вам, Хомо Хомовичу, допомагає, а мені чомусь зовсім не допомагає моя обізнаність із гальмівними нейронами, рецептивними полями, синаптичною передачею...

— Не скажіть! — заперечив старший куди пошлють і скривився так, як ото подеколи святий на святого кривиться.— Без тих знань ви отут на корівнику, може, не варті були б і печеної цибулі.

Добре, що грибку маслючку трапився такий старатливий шеф, як академік Мастодонтов-Рапальський. Звісно, за першим наїздом до колгоспу в цього славнозвісного авторитета не все виходило з вилами-згрелями, а чи знайдеться сміливець, який стверджуватиме, що в академіка нічого не виходитиме й через кілька років шефської допомоги? Але, на жаль, не всі поміж приїжджих шефів відзначались таким сумлінням і скромністю, як Мастодонтов-Рапальський.

Якийсь академік носив оберемками вико-мішанку й закладав у жолоби для худоби. Дрібненький, наче немовлям ніколи не нюхав материнського молока, з блакитною оксамитовою шапочкою на голові, що скидалась на цурку для гри в скраклі, цей академік світив злими золотавими очима, що нагадували монети царської чеканки. Маститий Мастодонтов-Рапальський пошепки сказав старшому куди пошлють, що золотоокий в оксамитовій шапочці — знаменитий сходознавець, часто виїжджає в арабські країни, брав участь у якихось древніх розкопках на бе-

регах Мертвого моря, написав цінні праці про унікальні й рідкісні монети династій Саманидів, Тимуридів і Шейбанидів, здатен годинами аналізувати традиційні версії сюжету про Юсуфа й Заліха в пуштунській літературі, може в самозабутті напам'ять цитувати Османські судові документи будь-якого століття. Авжеж, вико-мішанка з його рук розсипається, авжеж, він не годен пройти як слід по корівнику, але нехай старший куди пошлють не сумнівається, що золотоокогого в блакитній шапочці знають майже всі тюркологи. Мабуть, в очах Хоми невірною і лукавою майнув сумнів чи недовіра до почутого, бо маститий Мастонон-Репальський проворно скочив до знаменитого сходознавця, щось шепнув на вухо — і в того від обурення побільшало золота в кожному оці принаймні унцій на тридцять-сорок. Заплітаючись тоненькими ніжками в підстилку, він підійшов до грибка маслючка й відрекомендувався: Йона Ісайович Корогли. Рука, яку потиснув грибок маслючок, була тверда, маленька й кругла, наче мідна фельса, себто монета. А потім став мало не виспівувати арабською мовою, химерно округлюючи або витягуючи рум'яні, мов персики, губи. Коли Йона Ісайович Корогли вмовк, старший куди пошлють сказав із усмішкою:

— Даруйте, що я трохи засумнівався у вашій ученості, але після того, як ви майстерно продекламували газель із паризького рукопису Дивана, що належить незрівнянному Бабуру, я більше нітрохи не сумніваюсь у вашій ерудиції.

У бідного Корогли від здивування обличчя стало таке, наче він тільки щойно втямив, що приїхав до Яблунівки у великому чоботі на лівій нозі, а малий чобіт забув удома під лавкою, і гордий погляд золотих очей став прямий, як свинячий хвіст. А грибок маслючок оту газель Бабура, що прозвучала арабською мовою, відразу ж переклав на українську. Його сухий, мов перець, голос арабською тривогою звучав на яблунівському корівнику:

— *З тих пір, як це обличчя й ці коси заповнили моє серце, вдень немає мені спокою, вночі немає мені сну.*

В яку сторононьку я не піду, поряд зі мною йде страждання, куди б я не повернувся, назустріч мені йде горе. Сотні мук і кривд звідавши, тисячі страждань і печалей звідавши, спокою мало звідавши — такий, як я, є ще хто-небудь? Розлука з цією сонцеликою, біль від цієї непоправної біди запалили в моєму серці

вогонь, затопили мою душу водою. Хоч би й як було тяжко, не кажи людям про свій біль, бо твій плач, о Бабур, для людей — сміх.

Академік Мастодонтов-Рапальський, якого старший куди пошлють уже встиг зачарувати раніше, дивився йому прями́нічко в рот, поки з того рота вилітали всі бейти — від першого до останнього. Академік Корогли ще не здогадувався, що за оцим грибок маслючком водиться сила, здатна й мертвого з могили підняти, тому лиш ошелешено кліпав повіками, вислухавши газель по-українськи.

— Цю газель Бабур написав метром хазадж-і мусаман-і ахраб,— сказав Йона Ісайович, отямлюючись, та ще не відаючи, що з грибок маслючком водиться — як з лихою годиною.— У першому бейті слова-антоніми “день” і “ніч” надають антитетичності висловлювання...

— Еге ж, Йоно Ісайовичу,— не дуже ввічливо перебив старший куди пошлють, якому досі не випадало так близько спілкуватися з академіками на корівнику.— А вже в п'ятому бейті, який завершує газель, Бабур виразив антитезу словами-антонімами “твій плач” і “сміх”...

Сплателичений Корогли (язичок його, либонь, любив скочити, перескочити і хвостика не замочити) шпарко заговорив про ряд семантичних протиставлень у цій газелі, що вони притаманні для багатьох дуалістичних міфологій, характерних для архаїчних періодів розвитку суспільних структур. А Хома невірний і лукавий з великою впевненістю того, що на вечерні був і в кадило дув, не зостався в боргу перед академіком: шпарко заговорив про бінарну логіку мислення на основі тотемічних уявлень, про рунічне письмо, про парні антитетичні словосполучення задля стилістичного прийому.

Слухаючи тонкі, кваліфіковані міркування старшого куди пошлють про перший бейт п'ятої газелі Бабура з його паризького рукопису Дивана, посилення на авторитетні імена Алішера Навої, Самойловича, Благого, Мелетинського, Золотарьова та інших, академік Йона Ісайович то синів, то зеленів од нападу несподіваних заздрощів і від бажання, щоб грибок маслючок послався й на його ім'я. Проте Хома невірний і лукавий не квапився посилатись на ім'я Корогли, з яким оце вів учену бесіду на яблунівському корівнику, не намагався навіть стати з ним на спільну дошку, а вперто підкреслював свою більшу обізнаність, ширшу ерудицію.

Либонь, цей турнір двох любомудрів тривав би й далі, та на корівнику появилась похмура постать зоотехніка Трохима Невечері.

— А чого ви, хлопці, тіснитесь, немов хліб у печі?— поспитав зоотехнік Невечеря.— А чого ви бали-теревені точите, а свині в ріпі? А чого ви мнете роботу, як сліпий торбу? По академіях своїх на одне слово відказуватимете сто, а тут працювати треба. Які позбирались: навіть Хома через вас позбувся ума, а досі ж на ньому вся ферма трималась. Та ви, бачу, такі славні шефи, що якби виглянули з вікна, то яблунівські собаки три дні гвалтували б!

Мастодонтов-Рапальський хутенько за вила-згрілі схопився. Йона Ісайович побіг по вико-мішанку, а для Хоми теж робота знайшлася: здійснюючи загальне керівництво академіками, він то руки засував до кишень, то чвиркав кризь зуби.

Слава про грибка маслючка, який розумом перевершив Мастодонтова-Рапальського й Корогли (хоч вони були спеціалістами із різних галузей знань), хутко поширилася серед приїжджих шефів. Очевидно, цю славу поширив не так Корогли, котрого публічно осоромили, як Мастодонтов-Рапальський, який знайшов собі рівного по плечу в благословенній Яблунівці. Й коли наморений грибок маслючок, ухоркавшись коло худоби, вийшов із ферми на колгоспне дворище, тут на нього чекали цікавим гуртом найвидатніші уми зі столиці.

Академіки дивились на старшого куди пошлють так, наче знайшли п'ятака, та не відають, як поділити знахідку. В їхньому гурті золотоокий Йона Ісайович був схожий на оту славнозвісну руду мишу, котра, вважай, загинула. Мастодонтов-Рапальський скидався на Ганну без солі, хоча й джанджурився, й очі його грали двома осінніми заде-рикуватими півниками. Дехто кривився так, наче позаторік вимокнув як хлющ, дехто сутулився, немов у дитинстві обмерз як качка, дехто супився, наче йому ще сьогодні вранці на засіданні якоїсь вченої ради втерли носа. Грибок маслючок веселим зизом оглянув оторопілу компанію академіків і зразу відчув їхню глибоку недовіру до себе — таку глибоку, що жабі по око.

— Чого ви, хлопці, поставали тут як опарені?— щиро поцікавився Хома невірний і лукавий.— Може, не гідні набрести на свою стежку?

А що академікам заціпило від радості так близько бачити старшого куди пошлють, то він узяв нитку балачки в свої руки, став підбадьорювати:

— Хрестійбо, як сироти! Як сироти, на яких світ стоїть, бо вони тільки народжуються, а не мруть. Як сироти, що горбаті, й череваті, і їдять багато. Не журіться, хлопці, бо з яблунівської хати по нитці — ось уже одній сиротині сорочка, а коли сорочка біла, то відразу сиротині й Великдень!

Академіки слухали, пороззявлявши роти, наче грибок маслячок вправно обертав перед ними kota назад хвостом.

А був у їхній компанії Аполлон Кіндратович Козак-Мамариго, великий спец із технічних наук. Пізнавши в технічних науках геть усе, Козак-Мамариго взявся за хобі: цікавився медициною, генетикою, архітектурою, живописом, музикою, історією народності майя, кримінальним правом, японськими віялами з рисової соломки, горловим співом, так званими виходами людини в астрал, древньоєгипетськими папірусами, жаргонною лексикою одеських биндюжників і так далі. Аполлон Кіндратович Козак-Мамариго зодягався у вишивану сорочку, носив полотняні штани, фарбовані бузиновим чорнилом, а також французький слуховий апарат. Еге ж, Козак-Мамариго трохи недочував, і слуховий апарат він одержав у подарунок від марсельських докерів... себто не зовсім від марсельських докерів, а від позашлюбного сина своєї другої дружини, з якою перебував у громадянському шлюбі. Позашлюбний син, будучи знаменитим футболістом, купив цей слуховий апарат у Марселі, куди їздив на матч у рамках офіційного європейського турніру, й купив не для когось, а для глухуватого вітчима, котрий начебто доводився йому й не вітчимом, а отим родичем, із яким спільно сушили онучі на одному сонці. Але ж не міг Аполлон Кіндратович сказати своїм високолобим колегам, що дістав іноземний слуховий апарат саме таким шляхом, ось тому й заявляв гордо, що апарат йому подарували марсельські докери, хоча вперто мовчав, де саме й коли зустрічався з ними...

Наділений мегатоннами вродженого й набутого в академічному середовищі апломбу, Аполлон Кіндратович Козак-Мамариго дивився на грибка маслячка так, наче побачив злодія, котрий украв, та ще й кінці поховав. Хома невірний і лукавий, упіймавши з натовпу шефів-академіків саме той погляд, доброзичливо підморгнув ученому в полотняній вишиванці і в полотняних штанах, фарбованих бузиною.

— А чого ви, дядьку, так дивитесь, наче угледіли десяту воду на киселі?

Лишенько, як від того невинного запитання завівся академік Аполлон Кіндратович Козак-Мамаріго! Потемнівши на лиці так, наче ось тут, біля яблунівського корівника, з його кишені вкрадено спасибі, він запрагнув змішати грибка маслечка з болотом, а тому й засипав колгоспника градом запитань. Еге ж, коли такий велемудрий, коли зажив такої слави серед моїх колег, то відповідай! Що буде, коли коротконогого смугастого півня схрестити з коротконовою чорною куркою? Які вродяться курчата від чорного темношкірого півня з листовидним гребенем та від курки смугастої, білошкірої, теж із листовидним гребенем? Коли в нормальної жінки є брат-дальтонік, то чи може бути в неї син із кольоровою сліпотою? Якщо одружаться здоровий чоловік і здорова жінка, то чи може в них народитися син-гемофілік? Якщо батько й син у сім'ї гемофіліки й карооки, а мати має нормальне згортання крові й голубоока, то чи передалися синові прикмети від батька? А коли схрестити білооку сіротілу самку дрозоділи з червонооким чорнотілим самцем?..

Вечірнє сонце сміялось у скалочках зіниць старшого куди пошлють.

— Говоріть хоч до скромного Спаси! — весело озвався Хома невірний і лукавий, потішений тим, що до нього звертаються з такими мудрими проблемами.— Говоріть, поки я ще не запитав, скільки яйцеклітин утворюється у вас, Аполлоне Кіндратовичу, з одного оогонія!

Почувши веселу відповідь старшого куди пошлють, академік Корогли сіпнувся, неначе приску на нього кинули, академік Мастонон-Репальський зрадив, ніби ховався від смерті, та смерть усе-таки знайшла, академік Аполлон Кіндратович Козак-Мамаріго зморщився, немов згадав про своїх далеких предків, які повмирали від редьки. Та, либонь, він удався з отих, хто уповатиме на поміч воскової свічки, яку встромлять між пальців, коли покладуть на мари та понесуть до ями. Отож, вірячи, що подужає грибка маслечка, він знову сіпнув запитаннями, наче зі скрині Пандори. Мовляв, ти, яблунівський Хома, чоловік темний і не вчений, храму Сивілли в Тіволі не бачив, через міст Фабриція в Римі не ходив, акведуків поблизу Німа не оглядав, у дім Веттіїв у Помпеях не навідувався й розписом стін не милувався, навколо Колізею не вештався, під аркою Тіта не шпаціював, до колони Трояна тебе не водили, Пантеон тобі не показували, тінь від кінної статуї Марка Аврелія на Капітолії на тебе не падала...

Слухаючи академіка Козака-Мамариго, який, здавалося, здатен собі рота роздерти, коли той перестане вихвалитись, грибок маслючок поблажливо й великодушно всміхався. Зрештою Аполлон Кіндратович свою річ уклав, як сіно в годину, а Хома невірний і лукавий сказав:

— Е-е, видать, що ви не дурак, а наче отой буряк: на дорозі не росте, а все на городі. А знаєте, хлопці, що Плутарх казав про протилежність розуму й матерії? Перше для нього — Озіріс, друге — Ізіда. Від їхнього шлюбу, від цієї єдності протилежностей, спочатку появилась докосмічна єдність, яку Плутарх назвав Аполлоном, чи не так, шановний Аполлоне Кіндратовичу?.. А далі ця докосмічна єдність обертається й на космічну, так що космос виявляється найбільшою красою буття взагалі, правда ж бо, дорогий Аполлоне Кіндратовичу?..

Слухаючи грибка маслючка, який говорив і говорив, наче дрова під казан із киплячою смолою в печці підкладав, академіки лагідно всміхалися. За винятком хіба що єдиного Корогли, котрий ніяк не міг перейнятися симпатією до яблунівського любомудра, та заповзятого й самозакоханого Козака-Мамариго. Щоправда, поки грибок маслючок проводив тонкі історичні паралелі між Аполлоном і Аполлоном Кіндратовичем, у академіка випадково самовимкнувся французький слуховий апарат, подарований начебто марсельськими докерами, тому-то Козак-Мамариго й не оцінив по достоїнству сказаного, тому-то, знову ввімкнувши французьку слухавку, він ще раз кинувся вперед зі своєю ерудицією, мов індик на червоне. З його рота сипнули якісь еліпси, циклоїди, епіциклоїди, гіпоциклоїди, параболі, гіперболі, параболоїди...

В академічній компанії незворушний, самовдоволенний грибок маслючок скидався на оте українське дерево, про яке говорять: “Дарма верба, що груш нема, аби зеленіла!” Звідки-бо академікам, які начебто все знали, та й було знати, що він не тільки бачить справжні срібні німби над їхніми головами, не тільки бачить з’їдені ними сніданки та обіди, не тільки внутрішні болячки, а й кожну думку їхню читає! І хай ти будеш хоч семи вершків у лобі, і хай би ти любив їздити — і не любив саночки возити, і хоч би ти хотів багато мати — і ще більше спати, однаково від грибка маслючка ні з чим не сховаєшся.

І коли з рота академіка Аполлона Кіндратовича Козака-Мамариго, нарешті, в запашне яблунівське повітря літнього вечора перестали сіятись усякі там теореми Де-

зарга й Паскаля, Хома невірний і лукавий ступив якийсь крок по споришу до академіка Козака-Мамариго й сказав:

— Еге ж, чули ми про мильні плівки на контурах, чули й про формулу Лапласа про поверхню рідини в капілярі. Як то мовиться, козел в огороді, а п'яниця ключник! А скажіть, шановний Аполлоне Кіндратовичу, глухота вам не заважає?

Академікові Козакові-Мамариго від несподіваного запитання заціпило, і в його запальних речах не стало браги, а на обличчі відваги.

— У диспуті мені допомагає французький слуховий апарат, подарований марсельськими докерами!

— Апарат, може, помагає, зате глухота заважає,— не без афористичної влучності відповів грибок маслючок.— А чи не хочете ви позбутись французького слухового апарата?

— Але ж це подарунок марсельських докерів!

— Еге ж, від дідового сусіда молотників!— усміхнувся грибок маслючок так, що академік Козак-Мамариго зблід, зрозумівши: цей скотар знає і про його другу жінку, з якою він живе у громадянському шлюбі, й про її сина-футболіста, якому доводиться чи то вітчимом, чи то й ні.— Давайте лишень слухавку, а я вам вуха полікую!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

де Хома раптово обертається на народного голкотерапевта,
вправно лікуючи від глухоти академіка
Аполлона Кіндратовича Козака-Мамариго,
а інших світил науки також рятує від болячок

Треба сказати, що академік Аполлон Кіндратович Козак-Мамариго звертався по медичну допомогу до кращих вітчизняних і зарубіжних вухогорлоносів. Вітчизняні вухогорлоноси заспокоювали вченого, кажучи, що буває гірше. Звісно, краще одно око своє, ніж чужі обое, звісно, сліпий сліпому стежки не вкаже, звісно, сліпий не баче, а кривий не скаче, але ж у вас, Аполлоне Кіндратовичу, зовсім не так. Для вас, мовляв, не тільки двох, а й однієї обідні правити не будуть, вам не болить — отож ваш язик і не кричить. Вам не треба, щоб баба ворожила та й головою наложила. Про вас, глухого, не скажеш, що вам ані смерті, ані попусту, щоб вам уже не милий світ, що

вам уже не топтати ряст. Глухому — скрізь добре, бо глухий — це не старий та дурний, до нього старість ще не йде й хвороб не веде, йому не треба жувати воду, коли хліба нічим.

Так заспокоювали академіка Аполлона Кіндратовича Козака-Мамариги наші внутрішні, себто вітчизняні, вухогорлоноси. Зарубіжні вухогорлоноси теж делікатно натякали, що глухота минеться, коли чоловікові умреться, що смерть не перебирає — бере також глушманів і тетер, що глухому викопають яму не вужчу й не мілкішу, ніж сліпому чи кривому.

Звісно, від таких розмов із вітчизняними та зарубіжними вухогорлоносами академік Козак-Мамариги почувався значно краще, подеколи здавалось, що може обійтись без французького слухового апарата, начебто подарованого марсельськими докерами. І потай від усіх він плекав сокровенну мрію, що смерті шукати не треба — сама прийде, а коли смерть прийде, тоді вже він напевне позбудеться глухоти!

Отож, коли в той пріснопам'ятний вечір грибок маслячок, якого нікому з академіків не пощастило подужати в стихійних інтелектуальних турнірах, та й пообіцяв полікувати слух великого спеца в галузі технічних наук, в очах колег засвітилась надія на чудо. Бо якщо хтось із них навіть усе своє свідоме в науці життя й боровся з народною медициною, то — будемо відверті! — до кінця людської подоби не втрачав, десь у неофіційному закамарку душі вірячи в цілющу силу до кінця не вбитої ним народної медицини. Аполлон Кіндратович належав саме до таких світочів нашої науки. Він подивився на грибка маслячка очима небіжчика, якому забули покласти мідні п'ятаки на повіки, й сказав:

— Авжеж, до біса всякі там фазові простори та топологічну структуру складних органічних полімерів у моєму мозку! Поки купило не притупило, купую, Хомо Хомовичу, ваш товар, бо те купуєш, без чого не пробудеш!

Гай-гай, і цей академік під впливом Хоми невірною і лукавого не зміг не черпнути зі скарбниці яблунівської народної мудрості, коли з тієї глухоти став якийсь зиск викроюватись.

— Давайте, хлопці, за курник! — скомандував старший куди пошлють. — Там народ не підглядатиме.

Шефи притьмом слухняною отарою посунули за курник слідом за грибком маслячком. У кушах дерези поспиня-

лися. На обрії сідало сонце, з поля поверталась, мукаючи, худоба. Обличчя в Хоми невірною й лукавою було червоне, мовби підмальоване вечоровою сонячною кров'ю. Й коли маститий Мастодронтов-Рапальський уже дивився на яблунівського колгоспника, як на новоявленого месію, то губи Йони Ісайовича Корогли тремтіли саркастичним усміхом.

— Роздягайтесь!— наказав старший куди пошлють видатному спецу із технічних наук.

Академік Козак-Мамаріго спершу лякливо схопився за полотняні штани, фарбовані бузиною, далі розгублено смикнув за китайку-поворотку свою вишивану сорочку.

— А може, тільки рукав сорочки закотити?— несміливо пробелькотав.

— Хто ж лікує від глухоти людину, в якій закочено тільки рукав?— заперечив грибок маслючок.

Заперечив, звертаючись до всіх присутніх за курником шефів, наче до своїх асистентів, і вони дружно та мудро кивнули головами. Бачачи, що колеги повністю підтримують Хому й розуміючи, що тут не Будинок культури, який зобов'язує до певних норм поведінки, Аполлон Кіндратович незграбно стягнув вишиванку й передав у руки колеги Корогли. За вишиванкою зняв майку і вже хотів стягувати штани, як знову обізвався старший куди пошлють:

— Хто ж лікує від глухоти людину без штанів? Ви роззуйтесь!

Роззувшись, а також вийнявши з вуха французький слуховий апарат, академік Козак-Мамаріго постав перед своїми колегами та перед грибком маслючком не тільки напівголий, а й глухий. Ще в босоногому дитинстві його тіло татуйовано всякими наколками, яких маститий Аполлон Кіндратович не соромився хіба що в присутності своєї другої дружини, з якою перебував у громадянському шлюбі.

— А ви чого смієтесь?— мовив старший куди пошлють до шефів, які іронічно розглядали свого колегу.— Не бачили голого академіка? Мовчіть, сякі, бо й ви такі! Авжеж, не бачить сова, яка сама...

Академіки слухняно позгрібали усмішки з облич, поховавши своє кепкування на господарство. Грибок маслючок дістав із-за вилоги звичайну циганську голку з ниткою, яку носив там про всяк випадок: пришити гудзик, залатати дірку чи, може, зайнятись голкотерапією.

Еге ж, зайнятися голкотерапією. Бо коли грибок маслючок дістав із-за вилоги піджака циганську голку, то

Мастодонтов-Рапальський, Корогли, Козак-Мамариго та інші приїжджі шефи відразу здогадались, що Хома невірний і лукавий неодмінно практикує з голкотерапії. Їхній згогд переріс у певність, коли той чіпкими пальцями, наче кліщами, взяв ліве вухо глухого академіка і, вибравши якусь невидну цятку в раковині вуха, заходився наколювати химерну цятку гострим кінчиком циганської голки. На посинілих від страху губах Аполлона Кіндратовича розклалась, немов турецький святий на покуті, велика зміїста усмішка. Далі кінчик циганської голки старший куди пошлють загнав у праве вухо.

Обличчя в Аполлона Кіндратовича стало таке, наче в отого кота, який знає, чие сало поїв. Потім, посадовивши спеца просто на землю, грибок маслючок загнав кінчик циганської голки в ліву п'яту свого стихійного пацієнта, переходя не з меншою вправністю — в праву п'яту. Слід сказати, що голка в п'яти йшла з великим скрипом, бо на них жовтіла чи не буйволяча шкіра.

Шефи надзвичайно пильно стежили за маніпуляціями народного голкотерапевта з Яблунівки, фіксуючи кожен його рух, вираз очей, міміку обличчя.

— От і все, зробила Гапка бісового батька!— весело вигукнув грибок маслючок, виймаючи циганську голку з буйволячої шкіри Козака-Мамариго.— Не будьте жвавими, як ведмідь за мухами, вдягайтесь і взувайтесь, щоб народ не зглядався.

— Та невже?— здивовано вигукнув Аполлон Кіндратович, і лице його розцвіло такою нестриманою усмішкою, що якби притримали, то й ледар піймав би.

— Що, ні сіло ні впало — дай, мамо, сала, еге? — тепло всміхався яблунівський голкотерапевт.

— Еге!— усміхаючись, показував kwasолини зубів Аполлон Кіндратович.

— Не сама пряла, кума помагала, правда?— тішився чужою радістю старший куди пошлють.— Думали, як уродиться лоша з лисиною, то так воно й пропаде?

— Чую!— кричав за курником Козак-Мамариго, якому, здається, зараз було не жалко втопитись у чистій воді.— Тепер я чую без французького слухового апарата, подарованого марсельськими докерами!

І татуйований спец із технічних наук кинувся обіймати й цілувати грибка маслючка, що своєю чародійною голкотерапією порятував от глухоти, від якої не могли порятувати найкращі вітчизняні й зарубіжні вухогорлоноси!

Що тут зчинилося серед приїжджих шефів-пацієнтів, людей у літах, а раз у літах — значить, із видимими чи невидимими болячками й хворобами! Декому з них здалось, що вони життя прокалатили, як у ніч уклали, що вони вік ізжили, як у ступі стовкли, що пішли їхні літа, яко вітри вкруг світа... Але не все ще втрачено на землі, раз їм пощастило в Яблунівці здобитися з народним цілителем!

— Авжеж, такий наш вік, що ниньки жиєш, а завтра гниєш!— прочитав старший куди пошлють прозорі думки в головах академіків.— Не хвилюйтесь, громадяни, підходьте по одному, та не пріться поперед батька в пекло...

І поки літнє сонце сідало за обрієм спати, старший куди пошлють займався голкотерапією за колгоспним курником. Він і без лікарняних довідок, без діагнозів медичних світил бачив, що ось в оцього ховрашкуватого з лица академіка болить голова, а зараз аж розколюється, наче клепки порозсихались чи обруч відпав. Ану, шановний, роззувайся, скидай свої імпортні замшеві туфлі, поколемо тобі голі підосви. Ну, що, перестало, голова вже не розколюється, клепки на місці?.. А ти, дорогесенький, прославився у геронтології й геріатрії, вивчав біологічні можливості подовження людського життя? Не хочеш вірити, що проти віку нема ліку, не хочеш упевнюватись, що час від часу, а до смерті ближче, не хочеш знати, що скільки не літай, а доведеться на землю падать?

І якби ж хвороба як хвороба, а то розболілися зуби на шефських роботах у колгоспі “Барвінок”. Гаразд, можеш не роззуватись і не роздягатись, а тільки наставляй своє вухо, ось ми вухо поколемо циганською голкою. Бач, уже не болять, уже не кривишся, уже знову свято віриш, що скільки не співати, а не доведеться “амінем” кінчати, та біс із тобою, людям потрібні й такі геронтологи. Хай вони, як то у вас по-вченому кажеться, міркують над онтогенезом і старінням, над конституціональними типами старіння, над збільшенням стабільності генома, над іонізуючою радіацією та вільними радикалами,— тобто над усім тим, над чим покликані міркувати наші геронтологи!

А це ж бо що за благочинний академік, який начебто позичив свою фізіономію в якогось святого на день чи два, та забув повернути й сам носить уже не перший десяток років? Можеш і не признаватись, на лобі написано, що борешся з усякими культами, що ти вже не одного боженьку взяв за ноженьку та й бабахнув об

землю, що ти й хомопоклонників зараз бив би, якби трапились, а до Хоми невірною й лукавою просишся, аби порятував од потаємного гріха. Авжеж, одних богів звергаєш із престолів привселюдно, а потайки б'єш поклони іншому богу — скляному, любиш, щоб хрін та редька живіт упушили, мед та горілка все те потушили. Від потайного алкоголізму теж циганська голка допомагає, ось тільки не кривись, наче тебе вхопило, як попа за живіт, ось не супся, наче в неживого бога не випросив хліба, та не мружся так страшно, наче задумав і в пеклі мати собі приятеля. Звісно, до пляшки-свашки легко звикнути, ось тільки голка циганська відучить від гріха, тепер ти чесно зможеш усім казати: “Гетьте з богами, станем з тютюном!”

А це чий очі такі розгублені, наче їхній хазяїн у дядька служить, а з дядини плату править? Невже спеціаліст із філософсько-методологічних проблем прогнозування? Що-правда, свій шлях у науці він також починав із сміливого проекту. В юному віці трудячись на незначному промисловому підприємстві, якому завжди бракувало води для виробничих потреб, висунув ідею транспортування антарктичних айсбергів. Цілий караван айсбергів можна б транспортувати від Землі Грейама, через море Росса, далі Індійський океан, далі Суец, Середземне море, Дарданелли, Чорне море!.. Й не страшно, що до Шпитьока (там у юному віці трудився майбутній майстер із філософсько-методологічних проблем прогнозування) немає жодної водної артерії, можна ж бо прорити канал — і айсберги з дешевою антарктичною водою причалюватимуть прямісінько в Шпитьках!.. Так від якої недуги задумали полікуватись у грибка маслючка? Від алергії, бронхіальної астми, кропивниці, судинних захворювань, больових синдромів? Господи, лише від куріння? Хутчій роззувайтесь, наставляйте свої п'яти й вуха: циганська голка в руках яблунівського голкотерапевта лікує і від зловживання нікотином. Та не сіпайся так, наче програв у карти і батька, і матір, і родину, та не здригайся, як отой, для кого великий гаман — велике свято, а трясця — велика хвороба. Рефлексотерапія старшого куди пошлють вилікує тебе від куріння, щоб надалі не заважало в найфантастичніших проєктах — скажімо, помпувати питну воду у Шпитьки з самісінького центру Землі. Або з допомогою мудро сконструйованих “сонячних пасток” черпати енергію з невичерпних космічних запасів. Або ж весь транспорт

у Шпितьках, що працює на бензині, замінити на транспорт, що працює на атомній енергії.

Гай-гай, у кожного пацієнта знайшлась болячка для грибка маслочки! Скажімо, серед приїжджих шефів Хома відразу вкмітив, навіть без пальпації, що в отого булькатенького з набряклими повіками — перша стадія збільшення щитовидної залози, скоро ходитиме з чималим висячим зобом. Ану, булькатенький, іди до моєї циганської голки, полікую, бо ти ж, либонь, займаєшся радіозв'язком між цивілізаціями, які перебувають на різних планетних системах, вивчаєш можливість здійснення міжнародного зв'язку оптичними методами, хочеш зв'язатися з інопланетними цивілізаціями з допомогою автоматичних зондів, — то нащо тобі, такому хорошому, та ще й зоб!

А цей академік тримається прямо, наче кола йому в спину загнали, дивиться винувато, наче й по смерті йому не пізно буде каятися за гріхи. Ага, та це ж визначний поліглот, котрий, спеціалізуючись на українській мові, знає бездоганно майже всі мови світу, лише в українській спотикається, наче його доглядають сто баб — сто хвороб. А ти з якою німіччю просишся до моєї циганської голки, сподіваєшся на силу моєї народної рефлексотерапії? Кажучи по-вченому, в тебе німіч славна, якраз пасує твоїй велевченості: хеда семантична афазія! Ти й сам не здогадуєшся про свою хеду семантичну афазію, про свій розкішний симптомокомплекс, що заважає розуміти смисл граматично складних фраз, співвідношень між словами, які виражаються з допомогою атрибутивних конструкцій, порівняльних конструкцій, флексій, прийменників. Значить, уражені в тебе мізки в тім'ячку, потиличці й скроні, але ж ти не здогадуєшся, ні. Ось я тебе поколю циганською голкою, полікую яблунівською голкотерапією, то, може, позбудешся своєї хеди семантичної афазії, заодно і в українській мові перестанеш спотикатись, перестанеш від неї старіти, наче від сердитої жінки, навпаки — молодітимеш, наче від доброї й веселої!

Поки грибок маслочки за курником у дерезі колов циганською голкою приїжджих шефів, сонце сіло, запала м'яка й тепла літня темрява. В цій темряві радісно світилися очі тих, кому допомогла чудодійна рефлексотерапія. Зате зеленкуваті вовчі вогники блимали в очах академіків, яким не вдалось протовпитись до народного голкотерапевта за спритнішими й дужчими. Авжеж, не пощастило, а пора вже їхати, бо на артільний двір подано автобус, шофер давить і давить клаксон, скликаючи своїх пасажирів.

Прощаючись, маститий Мастодонтов-Рапальський довго й широко тиснув мозолясту руку старшого куди пошлють. Тиснув би й тиснув, якби його не відтиснув експансивний Аполлон Кіндратович Козак-Мамариго, котрий сказав:

— Дякую, дякую... Проте я так звик до французького слухового апарата, подарованого марсельськими докерами, що носитиму подарунок і далі в нагрудній кишені.

Потім з Хоמוю невірним і лукавим прощався Корогли Йона Ісайович.

— Що ви знаєте про синдром Хойзінгера?— поспитав він у грибка маслючка.

— Ага, ви їсте землю,— нітрохи не здивувавшись, мовив той.

— Коли відчуваю циркулярну депресію,— гордовито мовив Йона Ісайович, соромлячись своїх колег.

— Не тільки при циркулярній депресії,— заперечив яблунівський голкотерапевт.— А також при нападі психопатії...

Йона Ісайович кліпав повіками, наче його несправедливо скривдили, проте мовчав.

— А також, коли загострюється ваша шизофренія!

Академік Корогли, який ще зовсім недавно так чванився своєю вченістю перед старшим куди пошлють, не став заперечувати ні нападів психопатії, ні загострення шизофренії.

— Неодмінно приїду до вас із своїм синдромом Хойзінгера,— обіцяв Йона Ісайович так, що, либонь, по його обіцянку на скорій шкапі не тра було поспішатись. Його золоті очі в темряві ледь-ледь блищали, наче там дорогоцінного металу залишилось по унції, не більше. І, подумавши велику свою гординю, нарешті похвалив: — А як ви сьогодні прекрасно читали й коментували перший бейт із п'ятої газелі Дивана златоуста Бабура: "Твоє чорне волосся стало дивним нещастям для серця, моєму розбитому серцю твоє волосся було чорною бідой..."

Нарешті, розпрощавшись із старшим куди пошлють, шефи-академіки подалися до автобуса, тяжко зітхаючи, що доля-розлучниця не дуже ласкава до них. А Хома невірний і лукавий сховав за вилогу піджака циганську голку, що сьогодні в його вправних руках повернула здоров'я стільком ученим мужам, і подався додому. Дорогою, за своєю звичкою, міркував уголос, бо, як то мовиться, що в печі — те й на стіл!

— Хіба академіки не такі люди, як усі? Як їдять та п'ють, то й кучерявчиком звуть, а як поп'ють, поїдять,— прощай, шолудай!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

у якому амстердамський
напівпорнографічний журнальчик брехливо
пише про синдроми рідні грибка маслючка,
марно намагаючись за тими синдромами побачити
коріння надлюдської сили яблунівського колгоспника

Наїзд шефів-академіків до Яблунівки, їхня посильна участь у суспільно-корисній праці, наукові диспути з грибком маслючком, а також сеанси практичної голкотерапії, які Хома невірний і лукавий дав багатьом світилам науки за колгоспним курником у дерезі,— все це не могло пройти не поміченим органами світової преси — хай то будуть органи інформації чи органи дезінформації. Англійська буржуазна газета “Дейлі міррор”, наприклад, писала про те, що постановка балету “Ікар” на яблунівському корівнику — це незначний, малопомітний успіх у налагодженні контактів мистецтва із життям. Паризька газета “Орор” удавано скрушно зітхала, що на Україні не так багато мандрівних звіринців, у кожному колгоспі їм побувати трудно, отож ближчим часом важко сподіватись на різке підвищення врожайності сільськогосподарських угідь. За кордоном не припинялися спроби з'ясувати “феномен Хоми”, коріння його надлюдської сутності. Блеф, сон рябої кобили — так можна б назвати більшість статей. Особливо яскравий такий сон рябої кобили появився в одному напівпорнографічному бульварному журнальчику, що друкувався в Амстердамі, а називався цей сон рябої кобили так: “Дослідження Хоми з Яблунівки у клінічній психології”.

Автор статті, що починалася з імені Зигмунда Фрейда, стверджував: мовляв, на генеалогічному дереві грибка маслючка не обійшлося без сучків... Для баби Явдохи, яка так любила малого Хомка, був характерний так званий симптом капюшона. Симптом капюшона виражався в тому, що, б'ючи праником шмаття на камені, баба Явдоха так закидала спідницю на спину, що спідниця навіть затуляла бабі обличчя. Крім того, в баби Явдохи був синдром Отелло. Цей синдром виражався в тому, що баба Явдоха ревнувала свого діда Харитона до кожної яблунівської спідниці. Крім того, баба Явдоха в дівочтві кілька разів переживала манію еротичного переслідування Крафта-Ебінга, їй здавалось, що в темній вулиці її перестрінуть парубки, здавалось, що чує їхні сороміцькі

балачки. Ця манія еротичного переслідування минула в баби Явдохи, коли її пошлюбив дід Харитон.

А вже в цьому напівпорнографічному амстердамському журнальчику перепало дідові Харитонові, звичайнісінькому яблунівцю! Та, либонь, не такому й звичайнісінькому, раз без нього не могло обійтись на тому генеалогічному дереві, яке увінчував Хома невірний і лукавий. В юному віці трудячись на панській економії, Харитон на восьмому й дев'ятому роках життя спізнав жак так званого акінетичного нападу Дузе: несподівано завмирав перед рябим ярчам чи безрогим телям, наче блискавкою вдарений. Тоді ж, на роботі в панській економії, він побачив локомотив, з допомогою якого молотили зерно. Сильне враження від локомотива спричинилось до синдрому Желіффа: малому яблунівцю здавалось, що його ноги обернулись на двох металевих колесах, на яких можна хутенько котитись по дорозі та бездоріжжю. Уже парубком він часто потрапляв під владу скиртоїдії Бжезицького: любив поздаватись і похизуватись перед дівками, проскакавши перед ними на дикому огиреві, міг на ярмарку захопитись волами, на які в нього не було грошей, а то раптом у розмові з учителем церковноприходської школи ввернути вчене слівце, почуте від сільського батюшки. Та чи не найяскравіше в діда Харитона в першу світову війну виявився симптом акайрії Аствацатурова. Поранений у ногу в мазурських болотах, Харитон із Яблунівки до кожного приставав із одним і тим самим запитанням: "За віщо вони мене?... За віщо вони мене?... За віщо вони мене?" Почувши чи й не почувши відповідь, розпачений, ненавидячи жорстоку несправедливість смерті, він тоді, в мазурських болотах, із цим запитанням, здається, звертався до хвойника, до морошки, до клюкви, до птахів, наче світ природи міг відповісти!

Далі в тій статті в амстердамському напівпорнографічному журналі йшлося про матір грибка маслючка, начебто Варвара з Яблунівки хоч і була молодиця при вроді та доброму здоров'ї, а все ж... Коли до революції в Яблунівці трапився недорід, то юна Варвара страждала ункусним епілептичним нападом Джексона: раптом у батьківській хаті, де й порошинки борошна не було, їй починали пахнути книші, паляниці, коржі, пундики, маторжаники, в ніздрях лоскотали пахощі ковбас, шинки, вудженини!.. Уже коли прийшли фашисти, у Варвари начебто виявились прикмети ліліпут-галюцинації, себто всі німці та

поліцаї стали їй здаватись малесенькими людьми, що їздять на малесеньких танках і машинах, тримають у руках малесеньку зброю, п'ють шнапс із малесеньких наперстків. Ліліпут-галюцинації у матері Варвари водночас дуже дивно поєднувалися з гуллівер-галюцинаціями: сама собі вона видавалась дуже великою й сильною, іноді бачила свою голову в небесах. Отож зарубіжні писаки в своїх вигадках дійшли до того, що стверджували, нібито вона одного зимового вечора з сухою соняшничиною в руках кинулась на колону німців, що марширували через Яблунівку. Авжеж, німці видавались мурашками, то чому їй, головою до хмар сягаючи, та й не змести їх одним помахом сухої соняшничини, щоб очистити землю від окупантів?..

Лишенько, а які тільки синдроми приписано в тому напівпорнографічному амстердамському виданні старшому Хомі, себто батькові грибка маслючка! Роблячи в колгоспі коло худоби, він вірив, що в кожної корови, коня, свині чи кози всередині закладено магніт. У якій тварини його більше — та краще слухається, її легше доглядати й запрягати в плуг, а в якій всередині закладено менше магніту, та тварина вредна, брикається, хвицяється, дає мало молока, не підставляє шию під хомут... Коли німці вступили в Яблунівку, майбутній батько грибка маслючка задумав спалити в полях урожай пшениці на пні, його було зловлено своїми ж таки посіпаками, бито шомполами до смерті, а в очах йому до скону стояв, не гаснучи, образ молоді Варвари, що тримає на руках малого сина Хомка, й так та картина закліла в його стуманілому погляді, що і в цій чіткості й довготривалості картини виявився начебто ейдетизм Урбанчика-Йенша.

А Мартоха! А яких тільки собак начіпляли на Мартоху! Щоправда, вона відбрехала б од будь-якої собаки в Яблунівці, але цур і пек отому напівпорнографічному амстердамському журнальчику: як такого ходу, то краще з мосту та в воду... Мовляв, чоловік і жінка одного плота коли, отож Мартошині синдроми теж не з дому, а тільки додому, отож і від них дещо перепадало Хомі. Й пере-раховувались, наче на бухгалтерській рахівниці. Синдром Пьотця, себто звуження поля зору: іноді бачить Мартоха поза собою, та не бачить перед собою. Піквікський синдром, себто сонливість: вона виспала б і коваля, і бондаря, якби поруч не спав старший куди пошлють. Синдром Стерджа-Вебера-Краббе, себто draжливість, схильність до перебільшень: говорила б, як ота покійниця балакуча, в

якої аж пуп розв'язався, брехала б, як отой владика, в якого кістка не стримить із язика, гнівалася б і мутила, як під греблею біс.

Автор статті в амстердамському напівпорнографічному журнальчику про синдром самого грибка маслючка обіцяв написати в наступній своїй статті, а в цій доходив сакраментального резюме. Бачте, казав він, на якому генеалогічному дереві виріс Хома з Яблунівки, бачте, які в нього батько й мати, які дід і баба, яка рідна жінка Мартоха. Безумовно, в своїй сукупності риси їхніх особистостей не могли не позначитись на формуванні психіки старшого куди пошлють, на особливостях біологічного поля, на незвичайній енергії його свідомості та підсвідомості.

Звичайно, ця стаття намагалась поставити все з ніг на голову, напевне, автор добре набравсь та й замислив податись у гості до довгохвостих. Якби авторові отого добра та ще хоч піввідра, то він не тільки б свій ум пропив, а й останні штани!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

де мовиться про підступний лист
академіка Йони Ісайовича Корогли до правління колгоспу,
а також про найтяжчу кару, якою намагаються
перевиховати старшого куди пошлють, а саме —
про його відлучення від ударної праці на корівнику

Авжеж, соціальні свої виразки буржуазне суспільство завжди ладне приписати й суспільству нашому, отож оцією обставиною слід пояснювати, чому на статурне українське генеалогічне древо навішано стільки синдромів. Можливо, в тих псевдонаукових викладках є факти, близькі до істини (батько грибка маслючка таки палив пшеницю в полях, матір старшого куди пошлють таки вбито німцями під час окупації), але навіщо докупи валити святе й грішне, навіщо все пов'язувати синдромами?

Та годі про синдроми, з яких толку — мов із цапа молока, а давайте перейдемо знову до трудів і днів старшого куди пошлють у колгоспі “Барвінок”.

Академік Йона Ісайович Корогли, повернувшись до столиці, на ім'я яблунівського правління колгоспу “Барвінок” написав листа, що дихав обуренням і гнівом. Послугувачись найкращими зразками вітчизняного епістолярного

красномовства, знаменитий сходознавець, якого знають і шанують усі тюркологи світу, зв'язався в своїй сердечній епістолі, що через день-другий виїжджає до Самарканда, аби взяти участь у дослідженні старовинних чавуноливарних майстерень XVI століття. Проте ремісничі майстерні-кархана він вивчатиме зі спокійною совістю лише тоді, коли виведе на чисту воду старшого куди пошлють. Так, тепер усі академіки цілком слушно визнають, що серед них не знайдеться людини, яка б у будь-якій галузі знань дорівнювалась до інтелекту грибка маслючка. Але цікаво знати, яким чином Хома невірний і лукавий, працюючи на корівнику, досяг таких необмежених знань із арабістики, медицини, генетики, живопису, вищої математики, прогнозування і т. д.? Очевидно, ці знання старший куди пошлють здобув, крадучи час у своєї роботи. А якби він не крав часу в роботи, тоді б у Яблунівку не довелося найждати шефам-академікам, аби доробити роботу, яку годилося б робити Хомі невірному і лукавому.

Проте його вина ще й у тому, що старший куди пошлють не тільки лінувався працювати в той день, він ще й збаламутив академіків, праця яких у колгоспі остаточно так і не переросла в красу. Зловживаючи цілком зрозумілим інтересом видатних умів до голкотерапії й зловживаючи необізнаністю видатних умів у галузі народної медицини, Хома невірний і лукавий з допомогою звичайної циганської голки зчинив серед приїжджих нездоровий ажіотаж, лікував їхні болячки в дерезі за курником. Звичайно, пацієнти не втнули, що старший куди пошлють вдався до грубої наруги над їхніми визнаними авторитетами, принизив їхню гідність, чого вони самі поки що не розуміють. Зате правління колгоспу "Барвінок", сподівається Йона Ісайович, не тільки зрозуміє, а й належним чином поставить грибка маслючка на місце, себто на законне місце старшого куди пошлють.

Авжеж, лист був продиктований враженням самолюбством академіка Корогли, який марно пнувся перевершити Хому невірному і лукавому в обізнаності й тлумаченні газелей незрівнянного Бабура, але правління колгоспу "Барвінок" не стало дошукуватись причини.

— Який садизм!— гримів на засіданні правління Дим, сердячись, наче навздогад спробував плести постолі — і не вдалось.— Уся Яблунівка знає, що ти мудріший за академію наук, тільки академія того не відає. То так познущатись із людей, доказавши їхнє неучтво? Та вони

в “Барвінок” приїжджали, щоб допомогти на всяких вузьких місцях, а не для того, щоб поїхати з поглумленою честю. А голкотерапія? Навіщо їх було раз-два лікувати хутенько гамузом? Та вони всеньке життя лікувалися в таких самих великих світил, як самі, хай би й далі собі лікувались, так ні!

Позачергове правління, скликане для розгляду листа академіка Корогли, дійшло спільної згоди, що за не-тактовне поводження з академіками Хому невірною й лукавого слід покарати. Ось тільки як? Гроші всюди хороші, то чи не оштрафувати, вдаривши карбованцем? Коли Хомі регочеться, а його пацієнтам не хочеться, то чи не заборонити Хомі сміятись, аби не плакав? Коли гордість грибка маслючка зводить із ума, коли академіки від старшого куди пошлють навчились, а старший куди пошлють від академіків розучився, то чи не послати рішенням колгоспу Хому у високу науку, щоб років через п'ять-шість повернувся в рідну Яблунівку точнісінько таким, як ото приїжджали шефи?

— Товариші!— урочисто сказав Дим, і очі його світилися гордістю, наче в отієї голої, що, нарешті, вилізла з болота.— Щоб Хому взяло за печінки, маємо застосувати до нього найстрашнішу кару, якої в Яблунівці ще не знали!

— Винного двома батогами не б'ють,— пролунав голос на захист грибка маслючка.

— Хай знає, чому коряк дьогтю,— пролунав голос і проти грибка маслючка.

Світячи радістю в погляді, наче заробив води до хліба, голова колгоспу Дим сказав урочисто:

— Пропоную до старшого куди пошлють Хоми Хомовича Прищепи застосувати найтяжчу міру покарання, а саме — відлучити його на місяць від ударної роботи на тваринницькій фермі!

Очі в членів правління стали раптом порожні й жалісливі: таку біду на чоловіка валити! Від такої біди Хома, звісно, не вмере, але всохне.

— Ген як воно буває,— міркувало вголос велемудре правління колгоспу “Барвінок”,— що нудьга за біду дочку віддає, а халепа на весіллі грає!

— Нашого Хому знають і в Яблунівці, й по світах, бо водиться за ним багато всяких див!— Язик у роті в Михайла Григоровича гув залізним гулом, як молот на ковадлі.— Не маємо права залишати чоловіка напри-

зволюще, наш обов'язок — перевиховати через покарання. Бо як прокинутися на старість у старшого куди пошлють муки совісті, то охляне від них, мов щеня в дощ. Отже товариші, в ім'я Хоми відлучимо Хому від ударної роботи на корівнику!

Правління розходилося з кабінету голови колгоспу похиюплене, а Михайло Григорович Дим, зоставшись сам у кабінеті, теж несподівано зажурився...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

у якому Хома відлучений,
страждаючи, з допомогою санс-удару
зупиняє своє серце, вступає в санс-контакт
із буфетницею Настею і, напившись із горя, безуспішно
намагається вдатись до санс-контакту
з чорнявою молодичкою на автобусній зупинці

Про те, як старшого куди пошлють, за рішенням правління колгоспу "Барвінок", відлучали від ударної праці на корівнику, поширилося стільки легенд, пліток і побрехеньок, що тут дуже трудно відділити грішне від праведного, відсіяти зерно від половини.

Вдосвіта до грибка маслючка додому зайшов зоотехнік Невечеря (щасливий на лиці, немов йому сьогодні вдалося взути один чобіт на дві ноги) й сказав, що Хома невірний і лукавий може спокійно цілий місяць сидіти в хаті, бо, мовляв, прийшла злісна скарга від академіка Йони Ісайовича Корогли, бо, мовляв, не можна потішатися з шефів, бо, мовляв, не слід старшому куди пошлють у робочий час займатись голкотерапією в дерезі за курником, лікуючи од усяких видимих і невидимих хвороб.

Та й подався собі з хати зоотехнік Невечеря, радий досадити грибку маслючку будь-якою досадою, а хазяїн відчув, що, либонь, пішло його щастя в ліс по пруття. Авжеж, досі оте щастя, як трясця, напало Хому та й довго не кидало, робив собі й робив коло скотиняки на корівнику вволю, а тепер йому щастя вилетіло з рук, як птиця з сіті. А все через отого золотоокого Йону Ісайовича, що має руки маленькі й круглі, наче мідні фельси, себто монети. Видать, у вченому світі не прощають, що ти краще знаєшся, скажімо, на газелях Бабура, можеш прокоментувати будь-який бейт, антоніми й антитези...

— Цілий місяць без роботи!— прошелестів язиком старший куди-пошлють і потемнів на виду, наче смерть йому стала за плечима, а біда в хаті справляла весілля.— А все через отого академіка Корогли, в якого очі-ями, а руки-граблі! Завидючий — завжди загребуший, а загребуший — і вночі завидючий!

У розпачі грибок маслючок подумав, що зараз ось серце його зупиниться. А що серце й далі билось у грудях, то він задумав його зупинити силоміць. Авжеж, чого ти стукаєш і стукаєш, коли старший куди пошлють у такому розпачі!.. Так звану сансу, себто життєву силу, грибок маслючок силою волі заходився мобілізувати в частинах свого тіла, що були найближчими до серця. Насамперед у м'язах грудної клітки — у великому грудному м'язі, у малому грудному м'язі, у малому зубчастому м'язі, у міжреберних м'язах, у м'язово-сухожилковій пластинці діафрагми. А також у м'язах живота — у прямому м'язі, у зовнішньому і внутрішньому косих м'язах, у поперековому м'язі і в м'язах спини, поверхневих і глибоких. Також заходився грибок маслючок організовувати санс-енергію в трахеї, бронхах і легенях, а ще в стравоході, шлунку, печінці, жовчному міхурі, дванадцятипалій кишці і в підшлунковій залозі, бо коли вже братися за діло, то слід братись усерйоз!

Отже, зібравши сансу, старший куди пошлють силою волі по певних каналах у своєму тілі із зони підвищеного санс-тиску направляв її в зону пониженого тиску, до серця. Рій мікрочастинок, із яких складалася санса, рухався по каналах життєвої сили, старший куди пошлють збивав із них більші й менші потоки. В розріджені частини тіла, з яких вилетіли свої мікрочастки енергії, налітали мікрочастки з сусідніх частин тіла, й вони, потрапляючи в загальний потік, ринули й ринули далі до серця. Рух видався такий голосний, що якби, скажімо, в цю пору Мартоха була не в ланці, а в хаті, то рідна жінка б почула, що Хома не просто сидить на ослоні й мовчить. Бо він хоч і мовчить, зате шумить!

А щоб санса не ринула назад, у зону пониженого санс-тиску, то Хома невірний і лукавий, звичайно, стискував тканини тіла, по яких щойно пройшла санса. Охо-хо-хо, не нам учити старшого куди пошлють, як поводитися з тканинами свого тіла, щоб вони не порвалися під натиском санси, що санс-удар можна спрямовувати будь-куди, не ті ьки в серце!.. Ось, нарешті, в серці підвищився санс-

тиск, воно б'ється в грудях усе повільніше й глухіше, ось, нарешті, зусиллям волі грибок маслючок додав іще санси, не шкодуючи,— й воно затихло, перестало битись у грудях. Якби зараз Матроха приклала вухо до чоловікових грудей, то не почула б там дзвону серця, як звикла чути вдень і вночі, а тільки легесенький, монотонний шум санси... І якби Мартоха взяла руку грибка маслючка, щоб промацати пульс, не почула б ніякого пульсу. Бо так-таки: Хома невірний і лукавий на ослоні сидить та мовчить, серце в грудях не трепече — тільки санса шумить!

Ось до чого може довести себе старший куди пошлють із колгоспу “Барвінок”, коли на його життєвій дорозі трапиться завидуючий академік Йона Ісакович Корогли та коли правління колгоспу, піддавшись інтригам, що панують у вчених сферах, відлучить рядового колгоспника на цілий місяць від роботи...

Отже, коли серце від розпачу саме не зупинилось у грудях, то грибок маслючок зупинив його своєю демонічною волею, завдавши санс-удару по серцю. Потім, зберігаючи ясну свідомість, старший куди пошлють заходився випустити з серця сконцентровану там сансу, направляючи її через праву грудну порожнину і в голову, і в черевну порожнину, а також у м'язи грудної клітки, у трахею, бронхи і легені, а також у стравохід, шлунок, печінку, жовчний міхур, дванадцятипалу кишку і в підшлункову залозу, бо коли маєш діло з сансою, себто з життєвою силою, завжди повинен повернути її на місце, де взяв. Тепер уже серце билось так, як завжди, вільно й глибоко дихалось, хоча, може, щоки порожевіли від хворобливого рум'янцю.

Після вольової зупинки серця грибок маслючок дістав із печі макітру вареників із сиром і всмак поснідав. І вже поснідавши, став картати себе, що мав би зовсім позбутись апетиту, аж нате — їсть як не в себе! І відлучений Хома хуленько, наче заряд дробу хапнувши під хвіст, подався в яблунівську лавку до потомственного лавочника Петра Кандиби.

Спитаєте, що відбулось далі?.. Розказують, начебто грибок маслючок пообіцяв лавочникові щедрого могорича тільки за те, що Петро Кандиба зважить його на отих вагах на яких важить мішки з борошном і сіллю, ящики з оселедцями й макаронами. Лавочник повів Хому в підсбок, поставив на ваги, відрегулював шкалу та й каже:

— У сандалетах, у штанах і в майці, Хомо, ти важиш шістдєсят сім кілограмів!

А Хома, ставши з лица такий, наче згадав попа, у якого піст, а в зубах курячий хвіст, і каже:

— Дивись, Петре, як я зараз перед твоїми очима стану худнути!

— З якого дива тобі худнути, Хомо? Про тебе не скажеш, що такому голодному — і вівсяник добрий.

— Так, Петре, в мене й справді не такий голодний живіт, що й камінь змеле, але я худнутиму з великого горя: мене відлучено від роботи на фермі коло худоби. На цілий місяць!

— На цілий місяць?— жажнувся лавочник.

— А коли тіло саме не хоче худнути — приневолимо! Про сансу чував?

— Про сансу чував,— озвався лавочник Петро Кандиба, хоч почув уперше оце в підсобці від грибка маслючка.

— Принцип санси знаєш?— поспитав Хома.

— Чому ж не знаю принципу санси?— наче аж образився лавочник Петро Кандиба.— Давай до діла, Хомо.

І старший куди пошлють, стоячи на вагах у підсобці яблунівської лавки, від балачок перейшов до діла. Спершу він збирав життєву силу по всьому своєму тілу. Удосталь набравши санси, Хома відлучений став хитро-мудро видавлювати її зі свого тіла, а потомствений яблунівський лавочник, вирячивши очі, тільки дивився, як-то все вдається грибку маслючку, прислухався, як-то чужа санса шумить, наче вітер перебирає сухим листом. Зібравши величезні запаси своєї життєвої сили в глибинах тіла й сконцентрувавши її під шкірою, старший куди пошлють ущільнював і ущільнював життєву силу, так що їй нічогосінько не заливалось, як випромінюватися з грішного тіла грибка маслючка в підсобку.

— Славно пішла санса!— похвалився грибок маслючок.

— Як із коня зсадив оту сансу!— підлестив і лавочник.— А як тепер позбираєш? У лантух чи в торбу?

— Де можна в лантух, там торби не треба!.. А тепер, Петре, прикинь на вагах, скільки я втратив живої ваги з великої розпуки.

Потомствений лавочник Петро Кандиба пововтузився з шаями — й раптом очі в чоловіка так від здивування окукобилися, мов ті горлички.

— Ти, Хомо, загубив три кілограми живої ваги!

— Так мало?— здивувався грибок маслючок. І дорікнув сам собі:— Значить, мало побивався за своєю роботою,

ой мало, що лише три кілограми загубив. Якби дужче журився, то й витягнув би двадцять фунтів!

— Ну, Хомо, ти за один день хочеш одразу перевестись на смик,— у голос міркував лавочник.— Дивись, до кінця тижня станеш такий, що як біжиш — то дрижиш, а як упадеш — то лежиш.

— І то правда.— Хома кивнув головою, як отой мудрий цап, котрий однак дає менше вовни, аніж дурна овечка.

Вийшовши з підсобки, грибок маслючок подався не кудись там, а до буфетниці Насті, в якій давненько не бував. Усівся в кутку за пластиковим столиком, підпер щоку мозолястою долонею й сам собі сказав: “Значить, так! Я — індуктор, а Настя — перципієнт. Ось я мобілізую свою сансу і з допомогою небувалої демонічної волі налагоджую санс-контакт із перципієнткою Настею. Хоче чи не хоче, а контакт буде! Тільки образ якої пляшки спроектувати в своїх мізках? Кальвадос, петрівську горілку, плодоягідне, лимонний лікер чи зубрівку? Гаразд, без довгих вагань проекту в своїх мізках образ пляшки із зубрівкою, а тепер такий самий образ пляшки проекту в мізках буфетниці Насті. Вона ж бо не підготовлена до санс-контактів зі мною, а тому послухається наказу взяти пляшку на полиці. Чомусь Настя не слухається... Невже я малувато набрав санси, невже не повністю перейшов на сансовий рівень сприйняття свого організму, невже я без достатньої волі притягував образ Насті до себе і в себе? Охо-хо-хо, це ж бо я не зовсім нейтралізував свою психічну діяльність!..”

Так або приблизно так мислив Хома відлучений, сидючи за пластиковим столом у буфеті і вдаючись до навіювання. Й тут, либонь, неодмінно слід сказати про те, що обличчя в грибка маслючка стало мінятись, еге ж, воно вже скидалось на обличчя буфетниці Насті; і в очах його спалахнуло карим жіночим сяйвом, хоч досі карим жіночим сяйвом очі старшого куди пошлють не спалахували; й губи його тверді, мов батоги з сириці, округлились і пом'якшали, наче ту сирицю на дощі вимочили; і навіть брови-стріли помінялися, ставши пухнасто-мітелчастими, грайливо-збабливими. Якби Хома відлучений у такому стані торкнув зараз своє коліно, то воно видалось б йому заманливим і круглим коліном буфетниці Насті!

Зрештою, ще дужче зосередившись на санс-контакті, вже скоро Хома сам собі здавався не Хомою, а буфетницею Настею, так, буфетницею, зодягненою в синю спід-

ницю й рябеньку блузочку, в цупкому бюстгальтері й шовковому тріко, з учорашнім перманентом на голові. Почуваючись у жіночому тілі, грибок маслючок водночас не втратив здатності самостійно орієнтуватися в буфеті, й думки його залишилися суто чоловічими думками, хоч, може, хтось сподівається, що думки його та бажання стали жіночими, хай збережить Господь!

Вступивши в такий санс-контакт із буфетницею Настею, відлучений Хома не просто відчував, що наче переселився в огрядне жіноче тіло, а водночас відчував і втіху тієї близькості, яку завжди відчуває чоловік із жінкою. Либонь, таку саму втіху спізнавала й Настя за буфетною стоїкою, бо лице її мінілось щасливим усміхом.

Грибок маслючок надалі так сконцентрував свою сансу, себто життєву силу, щоб у своїй голові та в голові буфетниці Насті мати образ пляшки зубрівки! Зрештою вольовий наказ дійшов до буфетниці, не міг не дійти, й жінка взяла ту пляшку на полиці і, як заведена, подалась до Хоми, що, зосереджений і похмурий, нагадував людину, яка вчора гукнула, а сьогодні чекає, що їй одгукнеться.

— Знаю, Хомо,— озвалась ласкаво,— що не відаєш, де гроші подіти,— нема за що калитки купити.

“Ну, перципієнтко Насте,— й далі подумки займався навіюванням грибок маслючок,— а тепер ось у моїх і в твоїх мізках я створив образ гранчастої склянки, тільки не засидженої мухами, а чистої”.

Перципієнтка Настя, поставивши пляшку зубрівки на столі, пішла до буфета й принесла гранчасту склянку.

— Або на, або видереш,— пожартувала жінка, що завжди рада догодити чоловікові.

“Ну, перципієнтко Насте,— подумки навіював свої накази старший куди пошлють,— тепер принеси не смаженого мороженого хека, а добрячий кусень рум'яної шинки!”

— Ти ж, Хомо, не такий хороший, як свиня у дощ, то ось тобі й закуська смачненька,— мовила невдовзі Настя, повертаючись із шинкою, яку дістала з потайного місця.

“А тепер, перципієнтко Насте, в своїх і твоїх мізках я витворюю образ сковороди, на сковороді шкварчить свиняче сало, на салі смажиться яєчня на десять яєць від курочок-легторнів!”

— Лишенько ж моє!— злякано скрикнула буфетниця Настя, й лице її стало хороше чортам на гроші, і смуток

у її очах посунувся, мов горохова копиця.— А де ж бо я візьму яечок від курочок-легторнів?

І, ставши від розпачу така велика, як скибка в руках, гайнула з буфету на роздобудьки.

Звісно, зібрався народ у буфеті, шумить, свариться, бо який би народ не сварився, очікуючи на забарну буфетницю! Але тут і Настя появилася з яечнею на сковороді, несе старшому куди пошлють і всміхається так, наче за чиеюсь головою і на її голові скоро волосся не стане. І Хома їй так само всміхається, немов дешевим конем уволу наїздився або ж за що купив, за те й продав. А народ і далі шумить, що така увага старшому куди пошлють, та ще й відлученому від колгоспної роботи, а йому, народу, якого ніхто не відлучав від колгоспної роботи, ніякісінької честі! Авжеж, якби знали, що буфетниця з грибком маслечком перебувають у санс-контакті, то, може, й не здивувались, а так...

Випивши й добряче закусивши, Хома відлучений, похитуючись, вийшов із чайної. Літнє сонце в небесах сміялося з грибка маслечка, щирячи до нього золоті зуби. Грибок маслечок і собі щирив зуби до сонця, підморгнув лукаво й запитав:

— Гуляй, душа, без кунтуша, еге ж?

Заточуючись, подався до автобусної зупинки, мугикаючи під ніс усякі нісенітниці:

— Бутум-бас, бутум-бас, а хто буде свині пас... Біла Хима Євдокима, пішла позивати: присудили Євдокиму ще Хими прохати!..

На автобусній зупинці грибок маслечок побачив чорняву молодицю, що сиділа на лаві, очікуючи на попутний транспорт. Молодиця так блимнула смолою виразистих гарячих очей, що в підпилого Хоми віднялись ноги, а серце обірвалось і впало кудись далеко в животі. “А чи не взяти її на санс-контакт?”— майнуло.

Підпивши, Хома забув, що горілка заважає при санс-контактах, що його знамениті канали життєвої сили послабшали, що свідомість не здатна ефективно контролювати рій мікрочастинок, а що вже там казати про автоматизм у досягненні певної сили й концентрації отого рою!

Отож Хома і м'язами, і волею намагався мікрочасткам надати певного руху, а вони лиш хаотично крутились, не збираючись у каналах життєвої сили,— власне, так поведуться мікрочастки в кожній підпилої людини. Гри-

бок маслючок не міг зібрати мікрочастки ні до малих, ні до великих потоків, які б циркулювали по його тілу, він не відчував розріджених зон на устях і дельтах потоків, куди б намагались ринути мікрочастки з довколишнього простору. Авжеж, від тих м'язових і вольових зусиль мікрочастки рухались і, рухаючись, творили шум, і якби вродлива чорнява молодиця прислухалась, то навіть на відстані почула б отой безладний гамір у тілі Хоми невірною і лукавою, що стовбичив неподалік. Але хоч як грибок маслючок зосереджувався на іконописному образі жагучої молодиці, хоч як вольовою напругою притягував її образ до себе і в себе, хоч як намагався нейтралізувати свою психічну діяльність,— не вдавалось, хоч плач! Уже саяк і так зосереджував свою увагу на дрібній цяті свідомості, з якої прагнув подивитись на пожежу літню Яблунівку чорними пристрасними очима контактерки, тобто звабливої молодиці, намагався якомога довше втриматись на тій цяті свідомості — не щастило, ані мур-мур!

Тут із сапкою в руках нагодилась Мартоха, що поверталася додому з ланки. Ще віддалік угледіла свого Хому, ще віддалік утямила, чого він стовбичить на автобусній зупинці.

— Що, Хомо, пошився в дурні зі своєю сансою?— поспитала Мартоха, яка знала всі гріхи, що водилися за чоловіком.— Став такий слабкий, що тільки під хвіст перцю — й тоді заворушиться твоя санса?

— Зледачіла моя санса,— зітхнув грибок маслючок, нітрохи не розкаюючись, що Мартоха заскочила його під час різностатевого санс-контакту.

— А все тому, що не шануєшся, а якби шанувався, то не прогавив би такої славної молодички, ввійшов би з нею в санс-контакт. Мені, Хомо, аж соромно пред людьми за тебе, що став нікудишній, і перед чорнявою молодичкою встид бере!..

Вони йшли додому, й по дорозі Мартоха все шпетила й шпетила свого Хому. Бо коли душа міри не знатиме, бо коли грибку маслючку й крапля буде дорога, бо коли, п'яний, свічки не ставитиме, а тільки валитиме, то санс-система взагалі вийде з ладу. Порушиться циркуляція санси, занехаяться канали, по яких вона рухається, начисто пропадатимуть усі зусилля по очистці санс-системи. А раптом санса грибка маслючка почне безконтрольно пе-

реливатись прямо на вулиці в санс-систему будь-якого стрічного яблунівця! В такому разі що може трапитися? Може трапитись, що організм Хоми невірною і лукавою весь час страждатиме від постійної нестачі санси, зате організм отого яблунівця потерпатиме від її надлишків, і грибок маслючок навіть не відатиме, що, сам страждаючи, водночас завдав негаданих страждань іншому колгоспнику чи трудовому інтелігенту.

Отож, Хомонько дорогий, гомоніла дорогою додому сердешна Мартоха, негоже брататися із зеленим змієм, бо споганиш свою санс-систему, атрофуються канали, а в магазині не купиш, із-під поли не придбаєш. А твоя санса, Хомонько золотий, ой ще як знадобиться і вдома на хазяйстві, і в колгоспі, коли мине твій строк відлучення від роботи. Добре, Хомонько ненаглядний, подумай, із чим повернешся на корівник!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

де зі сльозами на очах автор змальовує неймовірний випадок на корівнику, коли народний контроль дає зрозуміти Хомі відлученому, що він таки справді Хома відлучений

Усе життя проробивши в колгоспі, Хома відати не відав, яке то нещастя, коли тобі закрито доступ на артільний корівник і вирвано вила-згрелі з рук. Здавалося б, розкошуй волею, вступи в такі лінощі, щоб тебе називали ледащом з цілого світу, щоб був день свят, а діла сплять, щоб казав "нехай, нехай" — та й зовсім занехаяв, але ж не такий Хома, другого такого в світі нема!

Після того дня, коли на автобусній зупинці з причини великого перепою грибку маслючку не вдалось увійти в санс-контакт із вродливою молодичкою, він так-сяк перекапарів нічку. Діждавшись ранку, Хома почувався наче попеченим, на якому не заживе ні до весілля, ні після весілля. Знаючи, що від раптових немочей є ліки, які ще не пропали навіки, грибок маслючок із хати своєї скочив і Яблунівку перескочив. А як Яблунівку перескочив, то опинився вдосвіта не десть, а якраз біля колгоспного корівника. Радіючи, що зараз дорветься до вил-згрель, Хома став на лиці такий гарний, що був би ще кращий, та вже нікуди.

Та передчасно Хома відлучений у передчутті праці так повродливішав на лиці! Бо тільки грибок маслючок переступив поріг корівника, тільки жилавими руками вхопився за держак вил-згрель, як рипнули немашені двері куточка відпочинку. Еге ж, рипнули двері, а з їхнього війстя ступило четверо, зашарудівши підстеленою жовтою соломою. У Хоми й вила-згрелі випали з рук, коли вгледів зоотехніка Невечерю (ниньки була в нього рожа, та не така кожа), листоношу Горбатюка (луб — лице, очі — тріски), діда Бенерю (пика як гречаник порепаний) і довгожителя Гапличка (худенький, як різницький стовпчик).

— На роботу прибіг, Хомо Хомовичу? Згадала баба дівера, що добрий був?— поспитав зоотехнік Невечеря, і в голосі забринів хміль, наче вдосвіта чоловік брався за вино, чи не скисло воно.— А ми думали, що ти й дня без роботи не витримаєш, ще вчора тебе чекали, забарився.

— Знаємо, що ти майстер язиком і так, і сьак, а ділом ти майстер ого-го-го як!— пробубонів листоноша Федір Горбатюк так, як бубонять оті, що звикли самі в хаті бубоніти, бо ні з ким.

— Знаємо, що ти губами говориш, а руками робиш,— озвався дідок Бенеря, що на старість став схожий на оту бабину дівку, якій усе недогода.

— Знаємо, що в тебе багато слів, а ще більше діла,— озвався й довгожитель Гапличок, що на старість став так курити, аж жінчина рідня чманіла.

— Хлопці!— сполотнів на лиці грибок маслючок.— Хлопці, та я ж не звик, щоб словами і туди й сюди, а руками нікуди, не вмію думками за горами, а ділом у запічку!

— Авжеж, кортить до роботи, мов голому женитися!— зловтішно насміхався зоотехнік Невечеря.— Але ж спеціально по тобі є рішення правління колгоспу “Барвінок”, і це рішення ще не скасовано.

— Хлопці, та я ж бо вмираю без роботи, я хочу не словом сіяти, а ділом діяти!

— Хомо, Хомовичу, тут по твою душу зібрались представники народного контролю Яблуніки, а народного контролю ще ніхто не переступив!— пихато мовив листоноша Горбатюк, немов учений шпак, що говорить усяк.

— А все через отого академіка Йону Ісаковича Корогли!— кричав у розпачі грибок маслючок.

— Було б не водитися з академіками,— дорікнув дідок Бенеря,— то не мав би лиха з розуму.

— Вік буду каятися за свій розум! Хлопці, хочте, я перед вами на коліна стану, тільки не виганяйте з ферми!

— Ні, Хомо, рівно місяць тобі тут появлятися заборонено,— стояв на своєму зоотехнік Невечеря.

— Та ви ж такі лихі, аж іскри вам із очей скачуть!

— Закон є закон,— муркнув листоноша Горбатюк, схожий на оте погане дерево, яке в сучки росте.

— А ви, дідуню?— благально мовив до довгожителя Гапличка.— Хіба забулось, що я вас од вірної смерті врятував? Із мертвих воскресив так надійно, що ви й по нинішній день скрипите й рипите.

А довгожитель Гапличок:

— Еге ж, Хомо, знаємо, що робота для тебе — наче ота баба, що ладна без єдваба. Але ми не хто-небудь, а народний контроль, ото ж маєш слухатись.

— Ваші слова, дідуню, лисі, мов макогоні!

— Може, наші слова й хороші, мов рідке сито,— напридився дідок Бенеря,— але в колгоспі в усьому має бути лад. Раз тебе, Хомо, відлучено, то гайда з корівника.

— Та нема такої сили, яка б мене від ферми відлучила!— заревів грибок маслючок, мов поранений звір.— Та я з діда-прадіда старший куди пошлють, і ніхто з мене цього звання не зніме!

— Так, Хомо, звання в тебе й справді високе, а по званню й честь,— мовив зоотехнік Невечеря.— Тільки не забувай, що зараз ти не старший куди пошлють, а Хома відлучений. Потерпи якийсь місяць — і знову тобі повернуть високе звання.

— Господи, й нащо було ниньки вмиватись, коли немає з ким цілуватись!— стогнав грибок маслючок, якого, виявляється, було не тільки відлучено, а й позбавлено високого звання старшого куди пошлють.

— Чи так, чи не так, а не буде з риби рак!— муркнув довгожитель Гапличок.

— Хоч ви й народний контроль, тільки нема такої сили, щоб до роботи не підпустила!

— Дивись, Хомо, лучатимеш корову, а попадеш у ворону,— застеріг дідок Бенеря.

Група контролерів стояла на корівнику перед Хомою, наче стіна, й здавалось, що вже ніколи нашому теляті та й вовка не піймати.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ,

у якому відтворено подиву гідні пригоди
грибка маслючка на корівнику, коли, рвучись до ударної
праці, Хома проходить крізь стіну куточка відпочинку,
визволяється з-під замків і з гамівної сорочки

Власне, з появою на корівнику групи контролю й починаються найфантастичніші пригоди з Хомою відлученим. Оскільки ми свідками тих пригод не були, розповідаємо з чужих слів, то не можемо поручитися за їхню достовірність, як не могла поручитися баба за оте куповане поросля, яке їй завдало стільки клопоту.

Начебто грибок маслючок, упевнений, що всякий двір хазяйським оком держиться, того ранку намислив удатись не до вмовлянь, а до своєї сили, і, прорвавши глуху стіну контролю, таки допався до вил-згрель. Проте гурт контролерів, пильнуючи, як ока, постанови правління колгоспу, вхопив у восьмеро рук Хому відлученого й запроторив до куточка відпочинку, начепивши на двері важкий замок. Мовляв, посидь під замком, почуваячись таким господарем, як із лика батіг. І зоотехнік Невечеря вдоволено потирав долоні, коли глядь — а грибок маслючок із вилами-згрелями вже товчється на корівнику коло гною, наче його, відлученого, й не замикали в куточку відпочинку. Зоотехнік Невечеря, звісно, оторопів, бо замок на дверях висить як і висів, підкопу ніякого на волю нема, шибки у вікнах цілі, а в Хоми від колгоспних клопотів голова ну тріщить!

Не інакше, як крізь стіну пройшов чоловік, бо від нього всього сподівайся! До чого додумався клятий Невечеря? Згребли грибка маслючка у вісім рук і понесли вже не в куточок відпочинку, а до кімнатки зоотехніка. Там зв'язали Хому налігачами, так що не міг ворухнути руками й ногами, тільки лежав на вівсяній підстилці й кректав.

— Хома, ти крадеш собі роботу, — дорікнув довгожитель Гапличок, — а краденим добром не забагатієш

— Еге ж, Хома, — підтакнув і дідок Бенеря, — коли хочеш пропасти, то почни роботу красти.

— А крадена на фермі робота однаково випадком випадє, — погрозово прорік листоноша Горбатюк.

Погомоніли між собою про всяку всячину, вже й по ділах намірились розходитись, аж глядь — ману їм на очі наслано чи не ману: грибок маслючок допався до

вил-згрель і в превелику охоту бабрається в гною на корівнику! Хіба ж не диво, коли замок на кімнатці зоотехніка висить, як і висів, коли ніякого підкопу не видно?

Але де ж це видано, щоб пильний контроль та й не проконтролював рішення правління колгоспу “Барвінок” про примусове відлучення Хоми від роботи строком на місяць! Отож, почуваячись невдахою, якому не первина з порожнім мішком до млина, втомлений контроль тяжко зітхнув. Зітхнувши хором, у восьмеро чоловічих рук ухопили грибка маслючка й наділи на нього гамівну сорочку. Спитаєте, де на фермі взялась гамівна сорочка? Принесли яблунівці, серед яких хутко поширилась чутка про те, що ніяк не можуть приборкати Хому відлученого. Сорочка вдалась на славу, хоч, може, шилась у “Барвінку” вперше і востаннє задля такої нагоди, і грибок маслючок у гамівній сорочці не міг, звичайно, й руками ворухнутися, бо довгі рукава міцно зав’язано. Крім того, одягненого в гамівну сорочку грибка маслючка запхали до ящика з піском, що стояв на корівнику на випадок пожежі, а ящик замкнули на замок. Ну, здавалось, хоч би й як свербіло Хомі відлученому дорватись до ударної праці, без якої життя здавалось прісним животінням, проте не дорвешся, амба!

Витираючи мокрі лоби, змучений контроль почувався таким ухорканим і зголоднілим, що їв би не тільки на молоці, а й на сироватці. Вже й хотів по хатах порозходитись, аж глядь — Хома з вилами-згрелями бабрається в гною, наче й не зодягали його в гамівну сорочку із зав’язаними рукавами, наче й не кидали до ящика з піском, а ящик не замикали на замок, що звідти, здавалось, і дух не годен вислизнути, не те що колгоспник!

— Тьху! — спересердя сплюнув зоотехнік Невечеря, наче грибок маслючок улучив його в лоб, бо зоотехнік не знав, куди собі.

— Ура! — вигукнув листоноша Федір Горбатюк, і його очі спалахнули, мов у тієї кішки, яка почула, де сало лежить. — Знаю, що слід зробити: Хому треба зашити в мішок!

— Викрутиться, як в’юн, — крутнув головою зоотехнік Невечеря.

— А перед тим закувати в наручники, — тішився своїм розумом листоноша, — а мішок із Хомою почепити на карнизі висо-о-чезно-о-ого хмарочоса!

— Здорово!— тільки й мовив зоотехнік Невечеря.

— Ось тільки я не подумав над тим,— досадливо сказав листоноша Федір Горбатюк,— що в нашій Яблунівці поки що нема хмарочосів...

Та до чого додумався хитрий контроль? Силоміць роздягнули грибка маслючка, хоч він і брикався, як отой карась, якому згадалась щука в морі, zostавили в тому, в чому мати народила, під замком у куточку відпочинку, а одяг заперли в кімнатці зоотехніка. Не визволишся, чоловіче, навіть якщо третій півень прокукуріче.

Та не встигли ще й відхекатись, як Хома, не маючи ключів ні від одного замка, ні від другого, якимсь побитом визволився, у свій-таки одяг нарядився і за вила-згрієлі схопився!

— Хома наварив, Хома і пожив,— сам себе грибок маслючок похвалив. І поглузував із невдах-контролерів: — Бачу, ви, хлопці, дуже вчені, що й кобили не запряжете.

— Скажи, Хомо, чесно, чи є на тебе яка управа?— у безсилій злості поспитав зоотехнік Невечеря.— Бо ти такий учений, що за тебе маю дати десяток невчених.

— І вчений, і товчений,— загадково сказав грибок маслючок,— бо аз — били мене раз, буки — набравсь я муки. А тільки ніякої сили нема, щоб відлучити мене від ударної праці.

А впертий контроль як затявся, бо виходить, що навіть до топіння в нього нема уміння, що він не годен Хому вченого навчити їсти хліба печеного. Може, викликати телефоном самого начальника районної міліції товариша Венеційського, щоб узяти Хому під варту кількох найпильніших стражів порядку?

Нарешті Хома відлучений упорався з гноєм на корівнику, витер долонею рясний піт на лобі та й каже:

— Ви, хлопці, хоч і народний контроль, а чужому лиху не радуйтеся. Бо немає злішої кари в світі, аніж без роботи сидіти. Я з тих, що рикють, поки живуть, а по смерті мене зарикють... Ви таки народний контроль і мусите мене контролювати, розвеселю я ще вас ниньки!

Дістав грибок маслючок із однієї кишені катушку ниток — і ковтнув перед здивованим народним контролем. Далі з другої кишені дістав пакет голок, висипав у пригірш, а з пригорщі сипнув у рот, наче то конопляне сім'я, й ковтнув.

— Хомо!— злякано скрикнув довгожитель Гапличок, колись порятований грибком маслючком од вірної смерті.—

Авжеж, твій рот — не хлів, не зачиниш, губ твоїх не заткаєш, але ти не відаєш, чим обідаєш!

А Хома відлучений спритним рухом уже діставав із рота свого довгу-предовгу нитку, на яку було насилено всі ті голки, які він щойно ковтнув привселюдно.

— Втнули, хлопці, що яка прядка, така й нитка?— мовив грибок маслючок до народного контролю, якому заціпило від здивування.— Ви звикли до того, що від лося — лосята, а від свині — поросята, тільки я не вашого поля ягода, от, мене від роботи ніяким побитом не відлучите!

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ,

де західні буржуазні органи дезінформації
вбачають у відлученні Хоми від
колгоспної роботи причину багатьох своїх
соціальних нещасть і водночас наголошують
на тому, до яких земних курйозів спричиняється
здуманий грибком маслючком парад планет

Буржуазний Захід, що не переставав пильно стежити за трудами й днями Хоми Прищепи з Яблунівки, сенсацийно роздув примусове відлучення грибка маслючка від ударної праці. Забувши про мільйони власних безробітних, які в умовах капіталістичного визиску не можуть знайти діла для рук, забувши про нескінченні черги на біржах праці, буржуазні пропагандисти щодуху дули в свою криву дудку. Мовляв, ще ніколи й ніде так не топтались по правах людини, як у колгоспі “Барвінок”. І, мовляв, чи не варто питання про відлучення старшого куди пошлють терміново поставити на одному із засідань Організації Об’єднаних Націй?

У всяких інсинуаціях та вигадках буржуазна преса так низько впала, що нижче впасти не можна. Стверджувалось, наче Хому замикано до тюремних камер, проте з усіх тюремних камер він таки визволявся й тікав на корівник. Наче грибка маслючка взяли в залізні наручники, запроторили до мішка, а мішок прив’язали до черева вертольота. І що? Вертолїт знявся в повітря, здавалось, уже ніякою ціною Хомі не визволитися з пастки, бо щось схоже вдавалось лише знаменитому магу й ілюзіоністу Гаррі Гудіні, він же Еріх Вейс (1874—1926), що

доводився близьким товаришем автору “Шерлока Холмса”. Так, Гаррі Гудіні вмів виплутатися з найскладнішої ситуації (знамените його “гудінайз”!), він міг напролом пройти через цегляну стіну, перед очима здивованих гаволовів велетенського слона обернути на слона-невидимку. І хоч Хома — не Гаррі Гудіні, але ж і Гаррі Гудіні — не Хома з Яблунівки! Хома теж по-своєму неперевершений, отож і він зумів визволитися з наручників та з мішка, підвішеного до черева вертольота, зумів визволитись не на землі, а в повітрі, в польоті, й потрапив-таки знову на корівник, ухопився за вила-зрілі!

На Заході пащекували також про те, що примусове відлучення Хоми від колгоспної роботи неминуче спричинилось до багатьох катаклізмів як у світовій політиці й моралі, так і в сфері економічній. Мовляв, грибок маслючок пообіцяв організувати парад планет, а слово в нього ніколи не розходилося з ділом. Звичайно, парад планет — справа непроста, тут потрібні особиста мужність, енциклопедична вченість і філігранна точність. І якби Хому не вибили з душевної рівноваги відлученням від роботи, парад планет відбувся б спокійно й точно в призначений грибком маслючком час, але ж де та душевна рівновага!... Отож, бачте, й передують параді планет усякі аномалії.

Які аномалії? Авжеж, із буржуазної пропагандистської пісні слова теж не викинеш, отож назвемо бодай деякі, щоб продемонструвати їхню курйозну брехливість.

У яких тільки гріхах звинувачувався Хома відлучений! Мовляв, знамениті в усьому світі дельфіни Фріско і Марі ефектно виконували трюк у басейні: злагоджено стрибали з води через обручі, розташовані один над одним. Спільний трюк дельфінам удавався тому, що Фріско був закоханий у Марі, а Марі закохана у Фріско. Проте в той день, коли Хому відлучили від роботи, спільний трюк дельфінам більше не вдавався, бо дельфіни втратили сентименти одне до одного...

Мовляв, французькі собаки породи лабрадор були натреновані вишукувати такі наркотики, як героїн і морфій, навіть під землею й під водою, не те що в пластмасових пакетах чи згортках, посипаних нафталіном. Та ось ці вірні друзі людини породи лабрадор у день відлучення Хоми від роботи втратили своє натреноване вміння, торговці наркотиками відразу цим скористались — і різко зросла наркоманія серед молоді, особливо серед школярів...

Мовляв, у день відлучення Хоми від роботи в провінційному французькому містечку Сен-Дені-де-Кабан, в департаменті Луара, робітники-будівельники на обійсті старого будинку під кам'яною плитою натрапили на криївку, а в тій криївці знайшли два металеві ящики, а в тих металевих ящиках — близько трьохсот золотих наполеондорів. Скарб золотих монет, безумовно, належав до неспокійної епохи Наполеона, й нічого в цій знахідці не було дивного, якби той скарб несподівано не пропав. Щоправда, zostалися два металеві ящики, але в металевих ящиках не залишилось жодного золотого наполеондора!..

Рука Хоми!.. Зловісну руку Хоми відлученого бачили в усьому, що відбувалось у світі від дня відлучення. В Італії в м'ясних консервах для дітей виявили високий вміст гормонів, які завдавали непоправної шкоди дитячому здоров'ю. Здавалося б, треба звинуватити хазяїв підприємств харчової промисловості, що погналися за прибутками, погребувавши здоров'ям юних італійців, проте деякі газети і в цьому скандалі зуміли чомусь побачити руку Хоми...

Зловісну руку Хоми побачили і в тому, що різко зросло так зване мистецтво підробки. Авжеж, мистецтво підробки не нове, ще в Древньому Римі підроблялись грецькі скульптури, на які тоді пішла мода, але ж подивіться, що твориться тепер! Молоді художники та скульптори, не маючи змоги збувати свою мистецьку продукцію, бо їхні імена не роздуті спекулянтською рекламою, вдаються до фальсифікацій античних майстрів та майстрів середньовіччя, підробляють картини Гогена, Мане, Сезанна, Ренуара, Дега. З шестисот картин Рембрандта, розкиданих по музеях і приватних колекціях, лише половина — справжні, а решта — талановиті підробки усіляких шахраїв від мистецтва...

Руку Хоми дехто бачив і в публікації журналу "Солдат фортуни", який випускає відставний полковник армії США Роберт Браун. У публікації говорилось: "Ставайте найманцем! Це дасть вам змогу поїхати до екзотичної країни, помилуватись її природою, познайомитися з цікавою людиною і вбити її. 1000 доларів на місяць! Ніяких податків. Безкоштовний проїзд до місця служби. Безкоштовна квартира та медичне обслуговування. Щорічна двомісячна відпустка. Страхування життя в розмірі 20 тисяч доларів". Скажете, що тут насамперед видно руку відставного полковника Роберта Брауна, ніж руку відставного старшого

куди пошлють Хоми Прищепи? Та річ у тому, що начебто деякі примірники журналу “Солдат фортуни” в країнах Африканського континенту продавалися з припискою, в якій пізнавали почерк грибка маслючка: “Маленький акуратний отвір у вашій голові обійдеться цілком безкоштовно, бо вогнепальна зброя в руках чорношкірих працює лише на войовничому ентузіазмі”.

Гай-гай, на бідного Хому всі шишки падали... Є між Австралією й Тасманією острів Фліндерс. В дні, коли грибок маслючок не працював у колгоспі, більше ста китів викинулись на мілини цього острова й загинули. Причина масової загибелі океанських велетнів? Та сама причина — рука Хоми... Космічний апарат “Вояджер-1” передав інформацію, що викликала переполох серед учених. Із тієї унікальної інформації стало зрозуміло, що кільця довкола планети з'єднані загадковими відростками! Звичайно, це суперечило уявленням, що кільця довкола Сатурна не з'єднуються між собою. Загадкове явище коментували так і ськ, аж поки вчені із лабораторії реактивного руху в Пасадені (штат Каліфорнія) заявили, що загадкові відростки між кільцями помічено в період, коли Хома не працював у колгоспі “Барвінок”, отож чи не тут слід шукати причину їхньої появи?.. В австрійській столиці Відні у ці ж самі дні організувався “клуб повністю емансипованих чоловіків”, які, щоб не залежати від жінок, самі прали білизну та дитячі пелюшки, в'язали панчохи й гаптували серветки, готували їсти й виконували іншу так звану специфічну жіночу роботу. На противагу Клубу повністю емансипованих чоловіків у тому ж Відні став діяти Клуб повністю емансипованих жінок, завсідниці якого виконували так звану специфічну чоловічу роботу. І що ж? Протримавшись лише кілька днів, обидва клуби розпались, чоловіки відмовились від своєї емансипації, а жінки від своєї, обопільно визнавши над собою владу протилежної статі. Звісно, в цій віденській оказії побачили руку Хоми, наче йому мало клопоту в своїй Яблунівці!

Та чи не годі оказій, які нібито доводять, що зловісна рука Хоми відлученого — це об'єктивний фактор уже навіть не часу, а всієї нашої епохи? Йі що цей фактор уже тепер дуже помітний, коли грибок маслючок тільки пообіцяв парад планет, коли, так би мовити, ще в космосі йде підготовка до майбутнього параду планет? А на які катаклізми слід чекати, коли парад планет відбуватиметься

насправді? А що рука Хоми ще покаже себе під час параду планет, у цьому можна не сумніватись, як негоже сумніватись і в тому, що кий на кий вадить, а хліб на хліб — ні, що в роті й сало потане, а ковбасам лихо стане, що чим собака закусить, того покинути не мусить!

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ,

у якому по-дилетантському невміло
розказано про те, як Хома відлучений,
остерігаючись можливих захворювань і прагнучи
омолодитись, віддає перевагу східній кухні
перед яблунівською і п'є чай банча-жень-шень,
їсть водорості ламінарія японіка та сливи умебосі

Хома з Мартохою, про яких розповідається в цій книзі, хоч і не належали до мудреців Сходу, а, як відомо, були рядовими колгоспниками з “Барвінку”, проте й вони добре знали, в чому криється людське щастя. Вони вважали, що для щастя треба жити довгим життям і ні до чого не втрачати цікавості, навіть тоді, коли ви думали попити й поїсти, а вас примусили танцювати. Крім того, не піклуватись про гроші, навіть коли у голові пусто, а грошей то й зовсім не густо. Крім того, слід уміти підсвідомо уникати нещасних випадків чи труднощів, які можуть призвести до передчасної смерті, навіть тоді, коли твою біду біда породила, а біди й чорт не візьме, коли отакі ваші вжитки — ні кожуха, ні свитки!.. Крім того, усвідомлювати й не забувати, що лад має бути завжди не тільки в хаті, не тільки на землі й під землею, а й на небесах, хай там навіть спаруються двоє — одне дурне, а друге нерозумне...

Звичайно, крім цих мудрощів, Хома з Мартохою сповідали й інші, які навіть на воловій шкурі не спишеш, наприклад: уже коли рвати, то рви не смикавши; далеко сховавши, ближче знайдеш; не треба все на ніжки ставити; не все те переймай, що на воді пливе; нічим нічого не одбудеш; одні очі плачуть і сміються. Та ще, повторюємо, багато-багато інших яблунівських філософських мудрощів, проте тут ми наголосити тільки на тих, що ріднять їх із мудрецьями Сходу.

Прагнучи щастя, Хома з Мартохою, очевидно, були обізнані з макробіотикою, себто з технікою довгого життя,

і, зневажаючи всякі фармацевтичні продукти й складні хірургічні операції, більше покладались на таке благо для свого тіла, якого можна досягнути піклуванням про здоров'я, гармонією між тілом, розумом і душею...

Після того як Хому відлучили від ударної праці на корівнику, Мартоха й каже своєму чоловікові:

— Авжеж, Хомо, щастя й здоров'я твоє в праці. Ото як не можна боронити козі лісу — най гложе, так най усі відають і видять, що ти й робота — близнята.

— Моя рука — в роботі владика, — згодився грибок маслючок, снідаючи локшиною, і хоч відлучений, та про корівник колгоспний думаючи. — Бо свій зароблений хліб кращий чужого книша.

— Але ж за тою роботою за здоров'я забуваєш, — дорікнула Мартоха, пораючись коло печі.

— Чим більше роблю — тим дужчий, а чим дужчий — тим більше роблю!

— Кажи, кажи! — буркнула Мартоха. — Та вже коли маєш від колгоспу отой примусовий місяць, то, може, подумав би про своє тіло, щоб у ньому дух високий не переводився.

— А може, й справді в оцей примусовий місяць добряче попідкуватись про своє здоров'я? Щоб потім із ще більшою силою взятись до вил-згрьель? Авжеж, душа рветься до колгоспної худоби, душі моїй не можна без артільної скотиняки, але чом і душу не примусити, щоб не рвалась?

І хоч грибок маслючок був начебто здоровий, але ж завтра всякі хвороби могли напасти, їх просити не треба, самі наскочать. Хому аж тіпати починало, коли поміркував, що в білому світі на нього чигає ревматизм, сифіліс, склероз, слонова хвороба, правець, тиф, трахома, флєбіт, цинга, цистит, паранойя, шизофренія, екзема, епілепсія, рак...

— Лишенько, скільки хвороб — і всі мої! — жахався грибок маслючок.

І Хома заходився шануватись! Щоб не причепилась шизофренія, він споживав натуральний зелений чай і соєвий соус съобан. А побоюючись екземи, він відразу старався пити того самого натурального зеленого чаю якомога менше. Остерігаючись ревматизму, він ще менше пив натурального зеленого чаю, споживаючи підсмажений рис, а також місо і сезамову олію. Щоб не пристали глисти, особливо круглі, грибок маслючок готував відвари

з хризантеми, а також зажарку, беручи листя хризантем і борошно та смажачи їх на сезамовій олії.

А як грибок маслючок лікувався від запалення легень! Щоправда, запалення легень у нього ніколи не було, а була лиш Мартошина підозра на те, але ж чому не вдатись до профілактики? Зловив грибок маслючок у яблунівському ставку здоровенного дзеркального коропа, відрізав ножем голову, зібрав у кухоль холодну риб'ячу кров і, поки риб'яча кров не згорнулась, хутенько випив. Мартоха взяла макогона, потовкла того коропа в макітрі, величаючись при тому, мов куций бик у череді, потім потовченого коропа наклала на груди грибка маслючка, міряючи його температуру через кожних півгодини. І що? А те, що випита риб'яча кров і пластир із коропа дуже допомогли Хомі, він так і не захворів на запалення легень!

Остерігаючись грипу, грибок маслючок пив японський чай кахон, який, звичайно, купував у яблунівській лавці в продавця з діда-прадіда Петра Кандиби. А ще проти кашлю не цурався ренкону, себто лотосового чаю, який готував за таким рецептом: давив корінь сирого лотоса довжиною близько шести сантиметрів, до видушеного соку додавав трохи імбиру й трохи солі. Проти нежитю вживав чай хару.

Щоб очистити свою кров, побоюючись неврастенії й гонореї, ревматизму, нефриту й сифілісу та ще болів у шлунку, він смакував сью-бан, себто натуральний зелений чай із соєвим соусом. Ви чули про чай янь-янь? А Хома не тільки чув, а й пив. Ви чули про чай банча-жень-шень? Старший куди пошлють споживав саме банча-жень-шень як прекрасний тонізатор. Він, хитромудрий, брав натуральний зелений чай, смажив кілька хвилин, потім додавав кілька шматочків кореня жень-шеню, досипав трохи імбиру, далі заварював. Заварюючи, ніколи не брав посуд із заліза чи з алюмінію, бо тоді б йому вдався не банча-жень-шень, а казна-що, від якого могла напасти швидка настя.

Отак грибок маслючок піклувався про своє здоров'я, щоб міцніше стискувати вила-згрілі в руках, коли, на решті, повернеться на колгоспну ферму. Отак Хома дотримувався принципів макробіотичного дзену, себто мистецтва омолодження й довголіття, занехавши споконвічні яблунівські безпринципні принципи. Які саме? Душа не упир, того хоче, чого й мир; нема в світі, як той борщ:

хоч поганий, та до біса; насипай, жінко, перцю, нехай нам хоч раз на віку гірко буде.

До Хоминого раціону увійшли водорості конбу, себто ламінарія японіка. Мартоха десь там діставала цю ламінарію японіку, нарізала шматочками, варила, солила, випарювала воду — яка прекрасна страва вдавалась! А то до ламінарії японіки додавала накришеної моркви, коріння лопухів і лотоса, зв'язувала все це до купи гарбузовим стеблом, варила, солила, додавала соєвого соусу. А то вже давала своєму чоловікові цю саму ламінарію японіку, смажену на соняшниковій олії. А то зв'язувала довгими смужками завтовшки з мізинець і смажила. А то варила юшку з ламінарії японіки. А то готувала голову сома в ламінарії японіці, додаючи трохи підливи Осава. Не будемо вже згадувати докладно про те, що меню грибка маслючка не обходилося без водоростей хідзюкі, які готувалися з лотосовим корінням на рослинній олії і подавалися з сиром і смаженою соєю...

Ланка, полуднаючи в полі, розпитувала в Мартохи, як-то вона готує для свого Хоми відлученого всякі найдки та напої, бо жінки завжди гомонять про такі речі. Інша, може б, і крилася зі своїми секретами, тільки чого було критись Мартосі, коли ділилась усім із усіма?

— Питаєте, жіночки, як я готую уме-сьо-бан? Та нічого тут такого нема, щоб ви не зуміли. Ото підсмажую на пательні чай трирічної витримки, себто чай, що руки до нього три роки не доходили. Додавляю води й тільки однесеньку сливу умебосі.

— Еге ж, одненьку сливу умебосі, — підтакувала ланка на буряках чи на кукурудзі.

— Заварюю в макітрі. До питва додаю трохи традиційного соусу сьойю, себто тамарі.

— Еге ж, традиційний соус сьойю, — запам'ятовувала ланка.

— Цей чай уме-сьо-бан дуже славно очищає кров мого Хоми Хомовича.

— А як ти, Мартохо, готуєш уме-сьо-кудзу?

— Беру одненьку сливу умебосі, столову ложку борошна з маранти, себто кудзу, три ложки соєвого соусу, беру імбир та воду, потім даблю умебосі у воді... Ото мій Хома ніколи й не простуджується, що п'є уме-сьо-кудзу.

Допитливе яблунівське жіноцтво, до всього в світі є йому діло, ото Мартоха мусила розказувати, як готує

вустриці, видавлюючи з них усю рідину й солячи їх, вмочаючи в борошно, а потім збите куряче яйце з крихтами хліба, як смажить вустриці у глибокій пательні з накривкою. Ще не встигли про вустриці до пуття розпитати, як уже цікавляться рапанами. А що рапани? Треба дістати молюска з мушлі й помити, порізати на дрібненькі шматочки й посмажити разом із морквою й цибулею. Потім усе це слід покласти назад у мушлю, налити туди підливи, що зветься бешамель, і пекти в духовці. І ще не встигла Мартоха розповісти про вустриці й рапани, як уже подавай своїм подругам із ланки секрети приготування оладок із креветок! Або: як смажити червону дораду і подавати її з тушкованим кресом чи з капустою? А оладки з кальмара? Як подавати сиру дораду, як дораду смажити, солити чи запікати? А що таке рагу з доради? Бульйон із доради? Суп із мідіями? Нітуке з кальмара?

— Скажи, Мартохо, а чому в твого Хоми такі чисті та білі зуби?— допитувались жінки.

— Бо як? Беру посолений і висушений баклажан, спалюю, а з попелу маю зубну пасту.

— І не лисий Хома, чуб на голові густий, як у молодого...

— Помагає сезамова олія,— хвалилась Мартоха.

— І параліча в Хоми ще не було...

— Помагають кульбаба й чортополох! А ще помагає, жіночки, жменя насіння круглого гарбуза з острова Хоккайдо! Але, жіночки, ще й річ у гречці!

— У гречці завжди річ, ще й велика!— усміхались молодіці, наче їм служба — в дружбу, та дружба — ніколи в службу.— За життя визнаєш гречки з семи печей!

— Е-е, вам завжди одне на умі,— дорікнула без серця Мартоха.— Нехай Господь нас милує від пропавших панів, свинячих постолів і вербових днів, тільки не від гречки.

Ні для кого не було секретом, що Хома Хомович Прищепа, з діда-прадіда гречкосій із гречкосіїв, кохається в гречці, але щоб так кохався! Можна сказати, що храм для гречки він спорудив прямісінько в своїй душі, щоб далеко не ходити. А спорудивши, не тільки не бив її поклони, набиваючи гульмахи на лобі та мозолячи коліна, а й найдався гречкою від пуза. Й кашу гречану, й пампушки з гречаного борошна, й кашу-запіканку споживав. Скажете, ці страви їли і їдять чи не всі яблунівці, нема нічого дивного. А дивне в тому, що Мартоха для свого Хоми готувала й готує гречку не тільки по-яб-

лунівському, а й по-японському. Скажімо, тільки він смакував гречаною кашею “морі”, до якої Мартоха сікла ножем-сікачем цибулю-шалот, тушковану в одненькій ложці соняшникової олії, доливала три чашки води, дванадцять сантиметрів сухих конбу, себто довгих водоростей, що добуваються з океанської чи морської глибини тільки в двадцять метрів, а потім заварювала в окропі. Вийнявши конбу, добавляла чайну ложку солі й п’ять столових ложок соєвої підливки. Як тільки суміш закипала, знімала з вогню.

— А ще ж, подекують, Хома їсть у тебе “анкаке”!— кинула ланка заздрісне слівце.

— “Анкаке” готувати просто! Підігрійте гречану кашу, що зветься “теучі”, й давайте своїм чоловікам у чашках. А ще не забудьте на олії підсмажити цибулю, моркву й капусту, а потім гречаної підливи. До цього тіста долийте води й варіть, поки тісто стане консистеннтним...

— Яким-яким?— спитала котрась із молодичь, не втямивши.

— Ну, консистеннтним!— пояснила їй тямковитіша молодичця.

— Ага, консистеннтним!— нарешті втямила нетямковита молодичця.

— А потім оцим варивом помийте гречану лапшу — ось вам і “анкаке”!

— Як просто! — дивувалась ланка.

— Ой жіночки, чим смачніше Хома їсть, тим ніжніший і солодший зі мною. Отож я й не шкодую для нього надавити соку адзуки, себто з дрібної червоної квасолі, чи сушених водоростей хідзікі. А що вже тоді казати про насіння з гарбуза “Хоккайдо”!

Котрась із жінок поцікавилась, а де ж то Мартоха дістає і насіння з гарбуза “Хоккайдо”, і адзуку, і хідзікі, й лотос, і жень-шень. Ланка подивилась на недотепу так, наче та з неба звалилась і на буряхах опинилась. Мовляв, чи ти не знаєш, як усе дістають? І Мартоха дістає так, як усі люди, а саме воно до рук не припливе, коли на печі лежати і в стелю плювати, тут не можна так робить, як чорт летить і ноги звів!

— Еге ж, не можна так,— згодились Мартоха.— Ото я й кажу Хомі: “Або ти, Хомо, їдь у ліс по жень-шень, а я зостанусь удома, або я буду вдома, а ти їдь у ліс по жень-шень!”

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ,

де широко й правдиво розповідається про макробіотичний дзен, котрий омолодив довгожителю Гапличка й дідка Бенерю, а також розказано про зловживання лавочника Петра Кандиби, якого на путь правопорядку навернула колишня пройдисвітка й спекулянтка Одарка Дармограїха

Чутка про те, що в пору відлучення від колгоспної роботи грибок маслючок ударився в макробіотичний дзен, себто в мистецтво омолодження й довголіття, хутко поширилась по Яблунівці. Макробіотичний дзен!

Ну, раз грибок маслючок ударився в мистецтво омолодження й довголіття, то в нього знайшлися послідовники, що захотіли нагуляти молодості й здоров'я для роботи. А що Хома з Мартохою не ховалися зі своїм дзеном, як кіт із салом, то послідовники росли й росли, як гриби після дощу. Інший би, посіявши рожу, поставив би сторужу, тільки не Хома з Мартохою. Отож із Яблунівки макробіотичний дзен перекинувся на Чудви, Сухолужжя, Велике Вербче та інші села району й навіть області, знайшлися послідовники в самій Вінниці! Гаразд, дзен так дзен, мало які кампанії траплялись на нашому віку. Але ж як ти її переживеш чи пересидиш, коли тут почалися усякі химерні непорозуміння...

Спочатку в лавці в яблунівського з діда-прадіда лавочника Петра Кандиби можна було дістати все, що заманеться. Скажімо, заманулось тобі веретенистих маленьких чорних водоростей хідзікі, замандюрилось пасти із японської туберози конняку, приспічило умебосі, себто японської сливи, яку засолюють і зберігають три роки,— приходить до Петра Кандиби, винесе з підсобки й не обважить, хоч, здавалось, який лавочник не обважає. Купують у чоловіка — й він такий щасливий, аж пика в нього стає солодким медом, що, дивись, мухи заїдять. Вам, довгожителю Гапличку, потрібен кунжутний сир гома тофу? Беріть кунжутний сир, ніде такого свіженького не знайдете, як у мене! А ви, дідуню Бенеря, хочете поласувати тофу, себто сиром із білих соєвих бобів? Беріть, дідуню, наїдайтесь від пуза й походжайте поважно не тільки там, де маленькі вікна! А чого треба вам, колишня самогоннице Вівде Оберемок? Трохи кинпіри, себто суміші лопуха з морквою? Авжеж, можна й самій зготувати кинпіру, дурне діло не хитре, але беріть готовеньку, бо за роботою в ланці нема коли лопухів нарвати й моркви

начистити, їжте кинпіру й величайтесь, як попада на весілі...

Та коли в яблунівському колгоспі “Барвінок” зчинився ажіотаж із отим макробіотичним дзеном, в лавці стали відбуватись усякі дива. Які, наприклад? Скажімо, приходять зоотехнік Невечеря і просять у лавочника Петра Кандиби чану, себто турецький горох. Мовляв, оцей турецький горох із зародками й шкуркою підсмажуватиме в піску і їстиме по пригорщі в день...

Ще не встиг зоотехнік Невечеря вийти з лавки, як поріг переступив листоноша Федір Горбатюк, надимаючись на лиці так, наче колись був волом, а тепер хоче здаватись конем.

— Петре, всип турецького гороху трохи,— попросив і запишався, як попович у гостях.

— Велено турецький горох відпускати з навантаженням. Додається рубана петрушка, нітуке з моркви, коріння кульбаби в соєвій підливі, нітуке з креса, натуральний зелений чай банча.

— Схаменися, Петре! — вигукнув листоноша й заметушився по лавці, як отой заєць від радості, що Бог його надарив таким хвостом.— Але ж я прийшов до тебе лікувати не курячу сліпоту! Нема в мене курячої сліпоти!

— Кажеш, нема в тебе курячої сліпоти?— прикро з-за прилавка питає Петро Кандиба, й очі в нього такі горді, наче в отієї панської свині, що об тин почухалась.— Нема, то буде, значить, бери, що дають!

І, либонь, листоноші Федору Горбатюку так припекло мати турецький горох, що взяв чоловік рубаної петрушки, нітуке з креса, коріння кульбаби в соєвій підливі та натуральний зелений чай банча, щоб лікуватись від курячої сліпоти, хоч її ніколи не було ні в нього, ні в родичів, ні в сусідів!

З діда-прадіда лавочник Петро Кандиба, либонь, не був би лавочником із діда-прадіда, якби деякі товари відпускав не тільки з навантаженням, а й з-під прилавка. Якщо ти йому доводишся небожем чи небогою, то не пошкодує кілька банок джему з червоних бобів, так званого ену, чи кілька пучків дайко, себто довгого білого японського редису, чи кілька в'язанок морських крупних водоростей кобу і комбу, знайдених на глибоких місцях.

Зловживання ніколи до добра не доводить, а тут зловживання — ще й яке! Наче й продуктами став менджувати лавочник Петро Кандиба, а поміркуйте, що стоїть за тими продуктами? За ними стоять невилікувані болячки, а ще ж молодість і довголіття яблунівців!

Гадаєте, не діяв макробіотичний дзен? Діяв, ще й як! Довгожитель Гапличок скинув із своїх плечей років із двадцять, ходив по селу півником, так і жди, що закукурікає. Навіть на дівчат знову став задивлятися, як у молодості, і встрявав із парубками в ті сварки, в яких один одного не цілують, а малюють.

— Моя баба вмерла, — гомонів у чоловічому гурті коло буфету. — Либонь, пристану до жінки здорової, а до тещі багатой, хай би були мені послухачами, а я для них був би постукачем.

А дідок Бенеря? Либонь, цьому зарадили такі страви, як юшка з мідіями, бульйон із червоної доради, сирий тунець, з якого здерто шкіру, порізаний на дрібні шматочки. І, либонь, в омолодженні діда Бенері неабияк прислужилась так звана сидяча хлорвінілова ванна, яку він майстерно готував сам для себе. Заварював дві-три пригорщі сухого листя білої японської редиски в чотирьох літрах води, додавав трохи солі. Тепленько накрившись рядном, дідок Бенеря сідав у ночви й подеколи доливав іще гарячий відвар туї. Приймавши цю ванну, він випивав чашку чаю з соєвою підливою.

І хоч макробіотичний дзен стверджував, що хлорвінілова ванна — чудовий засіб проти всіх хвороб саме жіночих органів, дідка Бенерю це твердження макробіотичного дзену зупинити не могло, бо він усі його положення своїм міцним вузлуватим розумом освоював творчо. Й добився того, що так скинув із своїх плечей не менше двох десятків років.

— Кажуть, що жінка не черевик, із ноги не скинеш, — розмірковував омолоджений дідок Бенеря в чоловічому гурті коло буфету. — А я б так щодня тепер по такому черевiku скидав!

— Вам, дідуню, може, краще вдома чорта тримать, а не жінку? — жартівливо допитувались. — Щоб вона вам удома не співала пісеньки: “Поки кисіль укипів — уже милий одубів!”

— Та я!.. Та в мене!.. Та зі мною!..

Бачте, як нахвалялись Гапличок і Бенеря, самотужки досягнувши мистецтво омолодження й довголіття!

Інші яблунівці теж гав не ловили, хоч, може, на перших порах і не вповні досягнули секретів макробіотичного дзену. Чому? А тому, що коли на їхній стіл потрапляли вермішель огура, коріння лотоса чи пиріжки з сезамом, то за давнім звичаєм їли ці екзоти так, як не того тіста книш, чи як галушки, які дзьобом сіли, чи оте що-небудь, аби

вареники. Отож і не було ніякої користі ні від підливи бешамель, ні від осітасі, ні від кави з кульбаби...

Саме в ту пору пишним цвітом розцвів у благословенній Яблунівці хаос... Та й як було не розквітнути хаосу, коли якась тітка має з лавки ліонську підливу і янних, себто каву Осави, може омолодитись і скинути з плечей років десять-п'ятнадцять, а її сусідка через дорогу як носила на плечах свій вік, так і носить, бо не годна в лавочника Петра Кандиби дістати ні ліонської підливи, ні каву Осави, ні кокко, ні чай міу, ні банча-жень-шень. Поглянеш на якого механізатора чи шофера — не тільки сам чоловік омолодився, походжає лебедем, а й жінку свою омолодив, і та походжає лебідкою, а й своїх молоденьких діток омолодив, хоч, звичайно, дівворі те омолодження зовсім не потрібне!.. А на деяких яблунівських бабів подивилися б ви (звісно, на тих бабів, у яких якщо не син при ділі, то зять, якщо не дочка, то невістка)! Ще вчора була отією бабою, якою двір наживається і зживається, яка сиділа на печі й не кукала, яка всіх жаліла, а її ніхто не жалів, зате сьогодні... Зате сьогодні вона вже спростувала оту споконвічну яблунівську мудрість — і стала таки дівкою. Та ще такою дівкою, що якби її дід на торг вивіз, то ту бабу кожен би купив, що якби дід їй говорив о хлібі, то вона б йому тільки о фіалках!

А кашу заварила колишня спекулянтка й пройдисвітка Одарка Дармограїха, навернена грибком маслячком до сумлінної колгоспної праці. Коли вона зайшла в лавку по-гожого літнього дня, то очі в Петра Кандиби стали такі, наче в їхніх зіницях міль молю гризе, а молі чорт не бере. Задумавши й собі омолодитись, попросила молодича гречки й пшона, помідорів і картоплі, квасолі й шавлю, буряків і грибів, часнику й чечевиці, редьки й цибулі та іншого надібку, без якого яблунівці тепер не омолоджуються. Лавочник із лица став такий, наче йому краще б відьму zobачити, а не Одарку Дармограїху.

— Може, тобі ще й реп'яхів дати?— поспитав крізь зуби їдко.

— Ї реп'яхів, і гарбузів, і капусти...

— Ї молоденьких пагонів бамбука?— поспитав, наче глека розбив пополам.

— Ї пагонів бамбука, й сельдерею, й зеленого горошку, й спаржі...

— Оливок зелених і чорних, куропаток, ячок із зародками, анчоусів, лангуст, форелі, жабок?— допитувався таким притиском, наче ось-ось на кутні засміється.

— І жабок, Петре, аякже, бо коли омолоджуватись, то омолоджуватись, бо коли дбати про довголіття, то дбати. Все візьму, навіть напій із білого полину!

— Навіть такі спеції, як василіон і кервель?— Петро Кандиба кидав слова, наче маслаки для скаженого пса.— І морську нерафіновану сіль?

— Еге ж! Бо коли всі скидають літа, то чом би й мені якийсь десяток-другий не скинути, чом би знову в молодість не повернутись!

— Не дам! Так що пора тобі гладити дорогу з лавки,— сказав Петро Кандиба голосом людини, що вчора перепила, а сьогодні ще ніяк не похмелиться.

— Але ж іншим відпускаєш...

— Тобі не дам, щоб знову не схибнулася з правильною дороги й не вдарилася у спекуляцію та шахрайство. Бо, чує моя душа, не доведе до добра оте добро, яке ти хочеш узяти в лавці. Та й де стільки грошей набрала, щоб закупити чи не всі макробіотичні харчі? Видать, zostалися запаси від колишніх нетрудових доходів?

Одарка Дармограїха доказувала, що, звичайно, могла б нарвати реп'яхів по бур'янах і гарбузів і капусти дістати для макробіотичного дзену, але ж роботи стільки, що вгору ніколи глянути. От якби вона ледарювала, як перше, то в лавку не навідалася б, усі ці макробіотичні харчі мала б якщо не зі свого саду чи городу, то з чужих пройдисвітських рук.

— Остання в попа жінка, та й то неправда,— стояв на своєму лавочник Петро Кандиба, сердячись на покупця так, як сердилась на попа три роки ота проскурниця, а піп і не знав.

То до чого подумалась Одарка Дармограїха? Надумала скаржитись голові колгоспу Диму. І ще не встигла поскаржитись, як отой вредний лавочник Петро Кандиба, що намислив собі потішитися з бідної колишньої спекулянтки й пройдисвітки, а тепер свідомої трудівниці, вирішив замаслити Одарку Дармограїху. Він їй посеред ночі на автомобілі "Запорожець" повнісінький багажник чого тільки не припер — тільки з риби були там вустриці, спрути, вугрі, судаки, мерлани, форель, щука, тунець, дорада, камбала, соми, лангусти, креветки, омари, оселедці, сардини, анчоуси... Бери, Одарко Дармограїхо, їж, омолоджуйся, дбай про довголіття, як інші яблунівці дбають, тільки не ходи зі своїми заявами до голови колгоспу Дима.

Од гніву обличчя в Одарки Дармограїхи стало червоне, мов круглий місяць над сільським обрієм.

— Щоб тебе живцем земля пожерла! Та тобі забожить-ся, як собаці муху з'їсти!— полетіли їй із рота прокльони.— Та чи Хома Хомович для того наvertsав мене на путь істини, путь правди й добра, щоб ти мене знову збивав на криву стежку? Та кучче мені ходити мара марою, нечупарою, ніж я руку простягну до твоїх харків!

— Дурна клятва господаря шука,— буркнув роздосадуваний лавочник Петро Кандиба.— Та ні один чесний чоловік не відмовився б від оцих макробіотичних харків, бо розумний.

То до чого їще додумалась молодиця? Сіла за кермо “Запорожця”, завезла оту рибу до яблунівського ставу й випустила у воду. От саме з тих пір, коли хочете знати, й розбагатів колгосп “Барвінок” на вугрів, судаків, спрутів, щук і сомів, бо стало водитись тієї риби в Яблунівці тьма-тьмуша, вистачало не тільки для своїх споживачів. Та це вже випереджаємо події...

Не збивши з путі праведного колишню спекулянтку і пройдисвітку, лавочник Петро Кандиба змушений був покаятись і сам із кривої стежки вернутись на путь істини й правопорядку. Відтепер уже він цурався всяких родинних стосунків чи блату, відтепер відпускав макробіотичні продукти в порядку живої черги. Так що навіть Одарка Дармограїха навезла собі стільки макробіотичних продуктів, скільки хотіла, навіть запас, який біди не чинить, зібрала в коморі й на горищі, в погребі й погрібнику, в хліві і в курнику.

Тепер уже ніщо не перешкоджало Яблунівці всерйоз і надовго зайнятись мистецтвом омолодження й довголіття, і вже ніхто не прагнув того довголіття на дурницю.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому правління колгоспу “Барвінок” знову одержує лист від золотоокого академіка Йони Ісайовича Корогли, котрий намагається вивести на чисту воду Хому з його макробіотичним дзеном, а також мовлено про зустріч грибка маслючка з головою колгоспу

Видать, отой клятий золотоокий Йона Ісайович Корогли не був би сам собою, якби забув про грибка маслючка з Яблунівки. Грибка маслючка, який зажив слави народного голкотерапевта, а тепер, ударившись у макробіотичний

дзен, своїм прикладом заразив усю Яблунівку, що захопилась мистецтвом омолодження й довголіття. Еге ж, якимось чином стало відомо в'їдливому й заздрісному світилу науки, що діється в колгоспі "Барвінок".

І знову — лист на ім'я правління! А в листі — про східну медицину, а також про так звану двополюсність у природі: день — ніч, чоловік — жінка, війна — мир. А також про інь-янь. Про лікування харчами, повітрям, думкою. Авжеж, не треба здирати шкіру з рослин. Авжеж, треба їсти тільки ті харчі, які не тікають від вас, — рослини, водорості, молюски. Авжеж, можна вилікуватись від будь-якої хвороби, не виходячи за поріг свого будинку. А який закон всесвіту? Те, що має лицьову сторону, має й зворотну. Те, що має початок, має й кінець. Нема нічого однакового у всесвіті. Чим більша лицьова сторона, тим більша й зворотна. Всі протилежності взаємодоповнюються! Інь і янь — дві руки Безмежжя, Абсолютної Самосутності, Бога або Нескінченної Пустки.

Звертаючись до правління колгоспу "Барвінок", академік Йона Ісайович Корогли писав про те, що Хома невірний і лукавий стихійно, підсвідомо сповідає східну філософію та вульгарно схиляється перед східною медициною. Якщо він виходить із так званих дванадцяти теорем загального принципу, в основі якого лежить інь і янь, то, безперечно, Хома — це янь, а Мартоха — це інь. Себто Хома з Мартохою є двома полюсами безмежної Пустки в благословенній Яблунівці. Відтак Хома з Мартохою, будучи янь та інь, творяться на подільському чорноземному ґрунті нескінченно, постійно й вічно самі з нескінченно чистого вільного простору, якого в Яблунівці не позичати й не купувати. Звичайно, Мартоха, як інь, відцентрова, а Хома, як янь, доцентровий, відтак інь творить тінь та холод, а янь творить вагу, тепло, світло. Дивися, інь Мартошине витісняє янь Хомине, а то вже янь Хомине витісняє інь Мартошине, бо, коли виходить з дванадцяти теорем загального принципу, неодмінно хтось когось спершу витісняє і вдень, і вночі, а потім уже витісняє когось хтось. Крім того, всі речі і явища складаються з інь і янь у різних співвідношеннях, так що, дивися, у сварці то Мартоха бере гору, а Хома піддається, а то вже Хома піддається, а Мартоха бере гору.

Крім того, все таке непостійне, що речі і явища постійно міняють інь та янь, із яких складаються, отож і виходить у Хоми та Мартохи: "Де ти був?" — "Через річку

переходив".— "А чому ж ти сухий?" — "Бо немає чого їсти". Крім того, немає нічого такого, що було б повністю інь або повністю янь, все дуже відносно, отож і виходить, що Мартоха схожа на Хома так, як свиня на великий піст, макогін — на ночви, колесо — на оцет, цуценя — на пиріг, хвіст — на панахиду, олія — на дзвіницю. Крім того, нема нічого нейтрального, завжди інь або янь у надлишку багатому, як ото колись у Мартохи був багатий халат — сімдесят сім лат, можна було ще латать, та ніде було голкою хватать. Крім того, привабливість чи сила тяжіння між Хомою та Мартохою пропорційна відміні в них інь і янь, отож як Мартоха молодиця, то цілують хлопці в лица, а як стане стара баба, то не поцілують, хоч би й рада, а Хома вміє діяти, діяти, іде в поле сіяти, бере Мартоху волочить, та не нам його учить. Крім того, інь витісняє інь, янь витісняє янь, відштовхування чи тяжіння двох об'єктів інь чи двох янь перебуває в обернено пропорційній залежності від різниці в них сил інь чи янь, отож у Мартохи з Хомою й виходить подеколи, що свій на свого, щоб чужий духу боявся, а то вже в них і Хома, як ведмідь, реве, і Мартоха, як корова, реве, а хто кого дере — і сам чорт не розбере! Крім того, інь народжує янь, янь народжує інь у надзвичайній мірі, отож або Мартоха впіймає Бога за бороду, або Хома опариться, як муха в окропі, а тільки так не буває, щоб Мартоха не впіймала й Хома не опарився. Й, незважаючи на всі вищеперелічені пункти, усе-таки янь у центрі, а інь на периферії!..

Ох і смакував академік Йона Ісайович Корогли цю останню з дванадцяти теорем! Змішуючи праведне з грішним, себто свій академічний стиль із стилем яблунівського народного голкотерапевта, він усмак потішався, що янь Хоми завжди бере гору над інь Мартохи. Мовляв, грибок маслючок упав у своє янь, як у тісто, що він із свого янь не зробить ковальський пшик, що йому янь не тільки по бороді тече, а й у рот попадає... Авжеж, коли ти справедливо відлучений від ударної праці на корівнику, то можеш удатись і до сумнівної філософії, тим більше до такої, яка утверджує твоє, Хоми відлученого, янь над Мартошиним інь!

У своєму листі до правління колгоспу "Барвінок" золотоокий академік Йона Ісайович Корогли висловлював здивування, що, справедливо відлучивши старшого куди пошлють від роботи, громадськість водночас не тільки не

полбала про його дозвілля, а й про філософські захоплення, відтак появився на яблунівській арені макробіотичний дзен! Йона Ісайович застерігав від шкідливих наслідків, до яких може призвести начебто таке невинне мистецтво, як мистецтво омолодження й довголіття, коли розглядати його в народногосподарському аспекті. В якому саме? А в тому, що в яблунівців може підупасти гастрономічний патріотизм, вони, захоплюючись усякими там чапаті, данго, гобо, гомоку, курі, тофу, дзосі та іншими стравами, забуватимуть про споконвічні яблунівські, це може призвести до різкого падіння врожаю жита і пшениці, буряків кормових і цукрових, вишень і смородини, квасцю і кропу...

Голова колгоспу Михайло Григорович Дим, одержавши нового листа-скаргу, впав у тяжку задуму. Аж до столиці дійшло, пишуть, а на листи трудящих годиться реагувати. Може, Хомі вже так допоможе, як умерлому кадило, але!..

Грибок, якого покликав черговий виконавець, зайшов до кабінету голови колгоспу, як ота людина, що держить голову в холоді, а ноги в теплі — буде жити вік на землі.

— Ой Хомо Хомовичу,— тяжко зітхнув голова колгоспу, й те зітхання прозвучало повзком, де низько, тишком, де слизько.— Якби так малось, як не мається, то що б то було! Почитай ось листа...

Грибок маслючок читав листа від академіка Корогли, й лице його дедалі більше ставало таке, наче чоловік побачив яму й намірився відступити назад, щоб гаразд її перескочити.

— Бачиш, Хомо, в нього злості повні кості. Й чорти ж тебе мордували, коли заходився доказувати, що ти мудріший за всіх академіків! Ми з тобою, Хомо, ворохобились і воловодились так і сяк, а виходить усе наперекосяк, не дорікнеш, що дивились крізь пальці на твої витребеньки. Навіть вдались до найсуворішої міри покарання — відлучили від роботи на певний термін. А ти — у філософію вдарився! Ну, хоч би філософствував мовчки, а то й людей за собою потягнув, хоч, може, їм той макробіотичний дзен і не потрібен, коли поміркувати... Та оце така думка в голові моїй крутиться.

А грибок маслючок, звісно, вже прочитав тую думку в голові у голови Михайла Григоровича Дима, й лице його так скривилось, що й чорт так скривитись не придумає.

— Невже й зовсім замислили вивести з колгоспу? Й таке загальне рішення прийняти?

— Ну, правління ще такого загального рішення не прийняло,— знову зітхнув Дим, немов шкодуючи за тим, що звідки прийшло, туди й пішло.— А тільки таке загальне рішення можна підготувати!

— Але, Михайле Григоровичу, якась доля й вашої вини є в тому, що я впав у філософствування, як в'юн у болото. Бо якби не відлучали від роботи, хіба я мав би час, щоб мізки сушити?

— Ні вини, ні відповідальності я, як керівник, із себе не знімаю!

— Прошу вас, Михайле Григоровичу, не приймати загального рішення про моє вигнання з колгоспу. Бо руки до роботи на фермі аж сверблять!.. Ну, пофілософствували трохи з Мартохою, з ким не буває. Та вже ж омолодилися з жінкою!

— Омолодились!— не без заздрості сказав голова колгоспу.— Ну, гаразд... Тільки дивись, щоб академік Корогли більше не писав до колгоспу...

— На те Йона Ісайович і мудрагель, щоб писати кляузи, — буркнув грибок маслючок, топчучись у порозі кабінету.— Гаразд, омолодились — і годі, щоб до дитячого розуму не докотитись, обіцяю вам, Михайле Григоровичу, забути, якщо вдасться, і закон всесвіту, і дванадцять теорем загального принципу. Воно, звичайно, живому чоловікові все потреба, але негоже розхитувати човна, щоб не вивернутись...

— Гарний гусак пером, а наш Хома умом! — похвалив голова колгоспу. — Бачили, як тепер славно живемо? Й балет на корівнику, й звіринець у ланці на буряках, і шефи-академіки!..

— Та вже ліпше амурський тигр із звіринця, ніж шеф-академік Йона Ісайович! — вигукнув Хома відлучений, беручись за клямку дверей, щоб іти.

— Еге ж, тямиш ти, як ідять, та тобі не дають,— тиснув йому руку на прощання Михайло Григорович.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ,

де не без жалощів мовлено про замріяного Хому

“Он як буває!— скрушно міркував грибок маслючок після чергових відвідин кабінету голови колгоспу.— Я граду-тучі увійшов, а злих рук Йони Ісайовича Корогли не увійшов. Такому ворогу все оддай, а сам зостанься —

аби далі від лиха, такого ворога хлібом та сіллю годилося б покарати, але ж, бачу, Йона Ісайович такий ворог, що ти його напій і нагодуй, а він ворогом таки буде. І баран буцне, як зачепиш, а тим паче — академік! Сидить у Києві, а в Яблунівці бачить, либонь, із тих мудрагелів, що, буває, має чим думати, та немає об чім, або і є об чім, та немає чим! Горе ж мені, відлученому від ударної роботи! Здається, й омолодився по-людськи, й віку собі доточив після отого макробіотичного дзену, а куди моя молодість теперішня судна й кому вік мій судний, коли на корівник нема доступу? Горе мені, народному умільцю з Яблунівки, але й голову колгоспу можна зрозуміти, має реагувати й вживати заходів, раз пише писака, що не розбере собака, має виховувати й перевиховувати, а як це тяжко йому, сердечному, ох тяжко! Либонь, жартувати з ним негоже, бо що, коли справді з колгоспу наженуть? Інші колгоспники як колгоспники, тільки я — мов горбатий коло стіни, і сміх, і гріх!"

Від страху, що можуть нагнати з колгоспу, стихійний макробіотик Хома почувався так, наче за шкіру снігом сипнуло й волос шапку підсував. Омолоджений і забезпечений довголіттям, був не радий ні омолодженню, ні довголіттю. Вештався без діла по хаті й по обійстю, наче шукав добра, а біда сама прийшла, наче й не кликав біди до себе, а вона сама знайшла.

"А може, помріяти?!" — раптом осяяла грибка маслючка щаслива думка. Хома відлучений улігся за хатою в затишку груші. Лежить горизнак, пташки щебечуть, лопухи пахнуть, небо вгорі синіє волошково, а грибок маслючок наказує собі мріяти...

Може, помріяти, щоб ота он ворона, яка замолоду попід небом не літала, та й полетіла туди під старість?.. От якби наших білих яблунівських курочок та підгодовувати червоним перцем день у день, то вони б поставали рожевими й не було б таких рожевих курочок ні в Сухолужжі, ні в Чудвах, ні у Великому Вербчому...

Ось такі мрії снувалися у голові грибка маслючка, але з тими мріями почувався Хома — як із-за вугла мішком прибитий: бо зумисне гнав од себе найсокровенніші мрії. А які? Та мріяв про колгоспний корівник і вила-згрелі!

Грибок маслючок відати не відав, що так трудно в білому світі мріяти. Адже який той білий світ широкий для мрій, еге ж, як ота свита, що на Савку шита, а вони водно — на корівник.

Де скоком, де боком, де рачки побігли в Хоми відлученого сльози з очей від великої розпуки, хоч і намагався чоловік узяти себе в руки. Сльози хоч рідкі — та їдкі, й сільський стихійний макробіотик киснув, як кваша. Хтось інший, може, не журився б і не ходив, як тума, бо якого дідька журитись, бо все те перетовчеться та перемелеться, тільки не Хома відлучений, котрий почувався так, наче журба та горе його з ніг звалили, а біда землею převалила.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ,

у якому розказано не тільки про те, як Мартоха масажувала Хому, а й про те, як грибок маслючок удався до лікувального сорокаденного голодування, й благословенна Яблунівка за його прикладом також голодувала, очищалась від шлаків, харчувалась повітрям, здоровшала й дужчала

“Гаразд,— міркувалось Хомі під грушею,— раз академік Йона Ісайович Корогли наврипився на мою душу, раз голова колгоспу Дим дме в одну дудку з академіком, то пора мені піддати анафемі й східну філософію, й макробіотичний дзен. Віднині я не тільки не споживатиму макробіотичних харчів, а й взагалі нічогоїсінько не їстиму. А дзусь тобі, Хомо, холодцю їсти, навіть хріння в руки не братиму, навіть не кластиму до рота й того, що кіт наплаче”.

Так собі намислив Хома відлучений, якого досі ніхто за їжу не лаяв, а за роботу й поготів у вічі ніколи не плювали.

— Хомонько, це ти чи не ти?— скрикнула Мартоха за обідом, бачачи, що Хома за стіл не сідає й до страви не береться.— Чи ти согрішив, що навіть крихти хліба собі не вкришив?

— Вгамуйся, Мартохо, я чмеля не вхопив, так що не треба тобі надвоє ворожити: або вмеру, або буду живий,— заспокоював грибок маслючок свою рідну жінку.— Перше ми як діяли? Перше ми їли, щоб жити, й жили, щоб їсти. Навіть отой макробіотичний дзен був нам потрібен, щоб не зійшли наші літа зі світа. А тепер, Мартохо, я голодуватиму, то, дивись, і не захворію на жодну з тих хвороб, яких у мене нема. При макробіотичному дзені я

харчувався, а тепер не харчуватимуся зовсім і результат матиму якщо не той самий, то ліпший. Гарантія від усіх болячок! Ніяких витрат на ліки й операції, ніяких ін'єкцій, ніяких ескулапів! Омолоджуся ще більше, і мій природний магнетизм буде завжди в нормі.

Мартоха дивилась на свого Хому, як на великомученика. Звісно, якби не відлучали від роботи, грибок маслючок не подався б ні у великомученики, ні в макробіотики, зоставався б собі й далі невірним і лукавим, але ж!..

Значить, перестав грибок маслючок їсти, тільки ходить і дивиться. В коморі дивиться на сало й ковбаси, в саду — на яблука й груші, в хаті — на хліб і молоко. Йй води вип'є, щоб тільки закропитись. І — дихав! Побачили б ви, як Хома дихав! Дихав так, наче перед смертю боявся не надихатись, але не через рот, а через ніс — от у чому заковика. Спочатку хитрий грибок маслючок наповнював повітрям нижню частину своїх легень, далі середню частину, потім уже самісінький верх. Затримував повітря у легенях, наче отой дурний, що допався до мила, а потім видихав, наче нечистого духа виганяв. А ще ж не тільки при голодуванні Хома не їв, не тільки славно дихав, а й...

А й вдався до масажу, до якого раніше не вдавався! І якби уранці чи вдень, а то взяв собі за моду посеред ночі. Лежить у ліжку, в чому його мати породила, й вовтузиться на простирадлі так, наче його нечиста сила мордує. Руки й ноги, живіт і крижі розтирає собі сам, аж крекчучи від вдовolenня й приказуючи: "Лиха твар усе переможе!.. І пес за моїми болячками не витиме!.. Чумак чумака таранею допіка, а сам у нього з воза потягує чабака!.." А вже масажувати спину й шию кличе грибок маслючок свою рідну жінку Мартоху. Ну, раз таке діло, то Мартоха хіба відмовлятиметься? Тре йому спину ще й приказує:

— Муку сію, крупу товчу, люблю Хому, аж муркочу!

— Бо не гоже, що гоже, а те гоже, що миле? — аж млів у ліжку грибок маслючок під вправними руками жінки.

Та як не міг Хома сховатись від Яблунівки зі своєю східною філософією та макробіотичним дзенем, так, звісно, не сховався і з голодуванням, бо Яблуніка — це українське село, а не було й немає такого українського села, яке б спало й нічого не бачило, не чуло, не відало.

Довідавшись, що грибок маслючок голодує і лікується, село дружно заходилося міркувати над тим, від якої хвороби не допоміг йому макробіотичний дзен, що чоловік одразу ж ударився в мистецтво голодування. Може, хоче порятуватись від базедової хвороби? Але базедової хвороби немає ні в Хоми, ні в Мартохи, то чого б йому, скажіть, лікуватись від неї? А коли не від базедової, то, може, від слонячої, га? Хоч, здається, й про слонячу не чували не тільки в Яблунівці, а й у самому Великому Вербчому... Може, від грижі? Й на старшого куди пошлють у відставці позирали так, наче він досі таїв свою грижу від громадськості.

А раз лікується, то чи не заразна в нього хвороба, чи не треба остерігатись, щоб потім самому не довелося лікуватись голодуванням, не припусти Господи? І почали грибка маслючка обходити, наче остерігались підлесливого потайного собаки, який вкусить і зуби похова.

Але неспроста Хома голодує, міркувала Яблунівка, неспроста лікується так хитро, що під золою і жару не знати. І Яблунівка, в якої ніколи не були слова маснії, а пироги пісні, заходила і собі голодувати. Звісно, заходила голодувати не тому, що кожному свого харчу стало жалько, чи завелось у них таке м'ясо, що тільки псам його їсти, чи жінки стали так варити, що їхні страви тільки надвір викидати. Зовсім ні, бо село й досі любило всякий борщ, аби з м'ясом, а жінки варили все, що в горщик улазило, і всякого добра вистачало, що його б і свині не захотіли. А тому замислила поголодувати Яблунівка, що в її велику колективну голову закралась велика колективна думка: "Треба про всяк випадок поголодувати й полікуватись, та й профілактика — велике діло!"

Яблунівці по-всякому випадало на довгому віку — й надголодь за кріпаччини жити, й очкура затягувати тугіше перед революцією, й останнім куснем хліба ділитись в окупацію. Але щоб на старшого куди пошлють у відставці дивлячись, голодувати й пропадати так, як ото через одну паршиву вівцю вся отара пропадає?!

Голодуючи, кожен лікувався від якоїсь хвороби, але якби в яблунівця чи в яблунівки запитали, від якої саме хвороби вони лікуються, то ніхто не відповів би з певністю. Бо й не відали до пуття, від хвороби справжньої чи тільки передбачуваної, уявної. Зате в цей час пішло селом багато всяких чуток. Начебто отой-о, голодуючи,

лікується від хвороби Кофуса, себто від пізньої амавротичної ідіотії, що виявилась у людини в тому віці, як і слід, а саме — в зрілому, й начебто прикмети вказують амавротичну ідіотію, бо помічено пігментний ретиніт з атрофією зорових нервів, органічний психосиндром, прогресуючу деменцію. А начебто отой-о, голодуючи, хоче полікуватись від синдрому де Ланге, себто від розумової недорозвинутості, бачте, він і народився передчасно, й худенький, і куценький, і на бридкому лиці брови позростались густо, й вуха глибоко позападали, наче оті зайчики, що повтікали і лапки склали...

Підозрюючи одне одного в усяких смертних хворобах, звичайно, називали й імена, щоправда — не в очі, а позаочі. До слова, за довгожителем Гапличком підозрювали синдром Марчіафава — Біньямі, причому підозрював не хтось, а дід Бенеря, і його підозри виливались приблизно отаким внутрішнім монологом. Еге ж, міркував дід Бенеря, нехай довгожитель Гапличок прикидається, що він не мимутья, що він буває і вдома, і тута, а насправді він таки бемул, а якби не бемул, то не приховував би своєї алкогольної енцефалопатії! Енцефалопатія в нього не мала, а велика, тільки, може, змалилась. А від яблунівських сорок доводилось чувати, що в довгожителя Гапличка розвивається деменція, хай би Господь кинув оту деменцію, де її не треба... Ще мені снилось, що в нашого довгожителя відбувається зміна особистості, його переслідують апатія і депресія, так що він подеколи зі своєю паршивою головою та в тин прямісінько лізе, дивись, ще унадиться в тин, як свиня в моркву, та й стане тим, що моркву риє. А хіба нема в нього слухових та зорових галюцинацій? Інколи йому бачаться по Яблунівці ангельські волоса на чортових головах, або ж салом змащені, або ж коти, що граються з мишами, або ті, що без мила в душу лізуть. Та інколи йому чуються голоси, мов сурмоньки, та не чуються чортові думоньки. А ще, либонь, у довгожителя Гапличка негаразди з неврологією: тремор рук такий, що з тим тремором він таки старший, а не менший, дизартрія така, що про ту дизартрію в добрий час сказати, а в лихий помовчати; порушення ходи таке, що не відає чоловік, радіти йому чи смутитись; гіперрефлексія така, що більшому більше й не треба; зіничні реакції так послабшали, що хоч стрижи їх — не оббирай чи хоч оббирай їх — не стрижи. Зрештою, чекає на довгожителя Гапличка таке затуманення свідомості,

що він і не відатиме: спершу треба розсудити, а вже потім робити чи спочатку пошукати, де глибше, а вже потім, де лучче. А ще чекає на славного односельця псевдопараліч, так що він не зможе й на чотирьох спіткнутись, навіть якби став конем...

Так або приблизно так ставив дід Бенеря діагноз довгожителю Гапличку, а що при цьому змішував стилі (себто до високого яблунівського стилю безбожно додавав грубу й низьку медичну термінологію), так даруйте йому, неосвіченому: може, здалось, що термінологія з маком — ось і захотів пожувати!

Отож, лікувались у селі голодуванням від усяких болячок, які в собі мали чи й не мали, на які сподівались чи й не сподівались, і це лікування було поставлено так здорово, що поступово зникали в яблунівців не тільки ті болячки, які вони мали, а й ті, яких не було і яких вони тільки остерігались. А тому тільки йолоп не зрозумів би отакої розмови двох сільських молодичок, що здибались коло криниці та й гомонять собі.

— Як ти славно схудла, Галю, ну мара марою, якби трапилась мені вночі — і в очах потемніло б із переляку! Ну така, наче коване поросся, ну така дріпа, мов червива ріпа!

— А ти, Оксано, схудла ще більше, ніж я. Десь набралось ряботиння на лице, стало немов сороче яйце. Така ти ладна, що послухай лишень, як пси на тебе гавкають. Ну така гарна, як свиня в дощ, ну й потвора, що побий тебе сила Божа. Не допоможе ні мило, ні вода, коли така врода.

— Ти вже, Галю, так виголодалась, аж зуби поприїдала!

— А ти, Оксано, виголодалась так, що дивлюсь на тебе та й думаю: “Одна мати тебе народила, одну й смерть дала”.

— А на які хвороби, Галю, голодуючи, ти не захворіла? Признайся, як на духу.

— Чом не признатись, Оксано? Не захворіла на синдром Піка, ось!

— Значить, не бачила крізь стіни й не бачиш?

— Еге ж, як не бачила крізь стіни, то й не бачу, видать, голодування помогло. А ти на яку болячку не захворіла, коли не секрет?

— А в мене як не було галюциноїдів Попова, так і нема!

— А ти часом не з тих, що як не брехнуть, то й не дихнуть?

— Оксано, собака б тебе слухав, коли не віриш. А я правду кажу, що не було й нема галюциноїдів Попова! Як не чула своїх думок, щоб у голові звучали, так і не чую. Й чужих не чую — значить, добряче допомогло голодування.

— А я, Галю, й далі голодуватиму, щоб, сохрани Господь, милував мене симптом Раншбурга!

— А я, Оксано, голодуватиму, щоб милували мене стереогностичні галюцинації Равкіна!

Розійдуться жіночки з відрами від криниці, а хитра Галя думатиме: “Еге, так я тобі всю правду й скажу. Дзуськи признаюсь, що я голодую й від інших болячок, яких не було і яких мати не хочу, а саме: боюся хворою лежати і без пам’яті хліб їсти, боюся в Петрівку на льоду розчахнутись, боюся бути такою щедрою, щоб аж за копійкою труситись, а ще боюся розстаратись на синдром Жиль де ла Туретта, себто не хочу, щоб у мене сіпались лице й тулуб, вертілись очі, морщився ніс, крутилась голова, смикались плечі!” А не менш хитра Оксана, йдучи з відром од криниці, теж голубитиме лукаві думки в голові: “Я — не ота Одарка, що ні Богу свічка, ні чортові угарка, я не дурна признаватись, що, може, не хочу бути отією нечупарою, що поки прибереться, то бояри й мед поп’ють, що не хочу бути лежачим каменем, який мохом обростає, не хочу бути отією роззявлякою, що на базар ходила та зівак ловила, а з базару прийшла, то аж двоєх принесла, а ще не хочу нав’язливих ламентаций, себто симптому Турсо, коли раптом потраплю в лікарню й буду сто разів на день тими самими словами розказувати лікареві, що в мене не болить те, що ніколи й не боліло!..”

Коли Яблунівка голодувала, у неї пропав голос. От іще недавно співала й бесідувала, виступала з трибуни й шептала в саду, сміялась і журилась, бо до всяких настроїв надавався її голос, чистий і мелодійний, а тут упав той голос, мов лихо. Які оказії траплялись, як то мовиться, двісті — та не в однім місті! Скажімо, голова колгоспу Дим ранесенько в конторі занаряджує своїх бригадирів, а голосу в чоловіка нема — геть сів. Але бригадири такі бестії, що розуміють своє начальство без голосу — тільки з міміки обличчя. А коли бригадири самі вже занаряджують своїх підлеглих, то і їхніх голосів не чути, проте рядові колгоспники розуміють їхні накази і вмиль кидаються виконувати. Диво, та й годі. Бо вчителі

в школі ведуть уроки без голосів, а діти однаково засвоюють нові уроки, та так славно, що, відповідаючи освоєний матеріал без слів, одержують тільки відмінні оцінки за високі знання. Буфетниця Настя в яблунівській чайній тямковито обслуговує свою постійну клієнтуру, в якій сів голос, бо розуміє клієнтуру без звуку, лише по скупуватому красномовному жесту. Самогонниця Вівдя Оберемок півдня сварила зі своєю сусідкою через курей, що грабаються на грядках, в обох молодиць посідали голоси, проте, либонь, ще ніколи вони так не ображали й не розуміли одна одну, як тепер, без голосів! А як Мартоха, пораючись на городі, виспівувала без голосу — ну ж бо так чисто й задушевно, що вся Яблунівка слухала зачаровано й хвалила...

Заглядаючи наперед, скажемо, що багато всяких пригод відбувалося з голосами. До прикладу, в зоотехніка Невечері був звичайнісінький голос, у якому ні сталь не дзвеніла, ні мідь, а коли Трохим Трохимович закінчив голодування, коли очистив од шлаків не тільки весь свій могутній організм, а й голосові зв'язки, то вже був у зоотехніка не звичайнісінький голос, а прекрасний баритон! Доярка Христя Борозенна несподівано розжилась на таке контральто, яке не снилось найвидатнішим світовим співачкам. У довгожителя Гапличка зненацька прорізався громовий бас, і далеко чулось у вечірньому повітрі, коли довгожитель, за звичкою, висловлював сентенцію на кшталт: "Пий пиво — та не лий, люби жінку — та не бий!" Голова сільради Перекучеренко, поголодувавши, остаточно перестав заїкатись, тепер у нього появилася тужавого тембру тенор, від якого не одна яблунівська жінка раптом починала солодко й тривожно тремтіти всіма жижками. У фуражирі Ілька Дзюньки чоловічий суворий голос обернувся на м'який жіночий, звабливий, так що в нічних сутінках не один яблунівський залицяльник обманувся тим голосом, хапонувши добрячого ляща від фуражиря, в якого була дуже груба рука від грубих кормів для скотини. Авжеж, не без того, щоб у якоїсь баби на старість після тривалого лікування голодуванням та й не зажебонів із грудей дівочий голос, але, але, але...

Забігаючи наперед, іще додамо, що голоси в яблунівських дівчат завжди звучали закличними золотими сурмоньками, проте кутю медом не зіпсуєш, отож після голодування в їхніх голосах і справді немов побільшало того меду, тепер кожна щебетала якщо не ластівкою, то

озивалась лебідкою, а парубки їм відповідали якщо не солов'ями, то лебедями. Тепер у Яблунівці вечорами не можна було людського голосу почути, такий стояв пташиний ярмарок: тьох-тьох-тьох, курли-курли-курли, фіть-фіть-фіть, цвірінь, кар-р-р!..

Поголодувавши, яблунівський люд став зіркіше бачити, бо й очі почистились від зайвих шлаків. І коли вже хтось клав коло чужої жінки кілок — тепер цей кілок бачили, могли б ним і печінки перебити кому слід. Бачили тих, що роблять — як собі на лихо, й тих синів, що ростуть хоч дурні, зате великі, й тих, що надолужували як не на спанні, то на взуванні.

Гріх не сказати, що голодування прислужилось також і лисим. У кого волосся падало з голови, наче листя з осіннього дерева, — тепер не випадало, а стало рости густою щіткою. В кого волосся сивіло — тому повертався його природний колір: чорний, рудий чи білий. У кого взагалі не було жодної волосинки — тепер теж пішов у ріст густий поріст. Свідки бачили, що дід Бенеря поламав пластмасового гребінця на своїй недавній лисині, яка заврунилась гусячим пушком, хоч досі такий пластмасовий гребінець ламався тільки від доторку пучкою!

Яблунівці, що хропли уві сні так, аж вібрували вікна в сусідів, перестали зовсім хропти і тепер спали, як після маківки.

Разючі зміни відбулися з почерком: він став рівний і прямий навіть у тих, хто мав за плечима один чи два класи церковноприходської школи, навіть у тих, хто не знав ніякої грамоти і взагалі не вмів розписуватись. Голова тепер не боліла не тільки в тих, у кого вона раніше ні за що не боліла, а й у тих, у кого б вона повинна боліти за адміністративним становищем. Хто по ночах мерзнув і не міг угрітись під ковдрою, хто часто простуджувався, — тепер спав без ковдри, міг босоніж ходити по снігу без шкоди для здоров'я. Зуби з жовтих обернулися на білі — здається, навіть у тих, у кого від старості давно повипадали. Тепер вони стали тверді й міцні, що вгризли б не тільки дерево, а й залізо. Директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський нормалізував свій підвищений тиск крові. Любителі тютюну так зненавиділи цигарки, сигарети й люльки, що тепер за версту оббігали будь-якого стрічного курця.

Дуже зросла чоловіча й жіноча снага. Авжеж, і раніше в яблунівських чоловіків та жінок ця снага була не ма-

ленька (принагідно згадаймо грибка маслючка, що зажив слави по світах), але ж після голодування вона зросла неабияк. Отож у Яблунівці й закипіло оте кохання, що, неначе добрий кінь, носило людей. Той дядько, дивився, ходить, немов пожежа, ніякою водою не погасиш. А ген тому чубатому шоферюзі, либонь, уп'ялись чорні брови, як п'явки, в душу. А на оту тітку подивився й подумаш, що якби в її серці та були дверці, то всі люди його бачили б. А отому юному механізатору, видно, хоч до дівки далеко, та ходить легко, а до сусідки близько, та ходить слизько.

Завжди знайдеться скептик, який із кривою усмішкою прочитає, як то Яблунівка добровільно голодує, виводить із організму всяке сміття й шлаки, іржу та плісняву, мотлох та попіл, що накопичилися за довге життя пращурів і нині суших поколінь, та й каже: "Ви й під столом не вибрешетесь! Щоб ото Яблунівка нічогісінько не вкинула до свого пащекуватого рота? І це в той час, коли у кожного таке багатство, що вітер хату мете, сонечко хліб пече, вода сама летється — все гаразд ведеться?! Та це могло бути тільки в отієї голоти, що ночувала біля болота, що мотузком хліб різали, бо ножа не мали, до кого чужа воша як не залазила, то вони й не багатіли. А яблунівці щось-таки мали споживати, бо позивали і пишно, й затишно!"

Знаєте, отой скептик таки має рацію, коли звикнеш жити, як нирка в салі, коли ото хіба пташиного молока нема, то вже потім не дуже кортить жити на зелах-лободах, або — як сорока на тину. Авжеж, яблунівці харчувались! По-перше, після спазм підшлункова залоза та інші залози виливали свій сік у шлунок, так що не скажеш, наче кругом було чуже, а всередині не наше. А ще Яблунівка під час голодування ох і любила поласувати! І не чимось там, а найсмачнішим делікатесом — повітрям!

Коли ідеш на день, то харчів бери на три дні, а тут у всіх повелось так славно, що краще й не придумаєш, бо харчів повнісінько, не переводяться. Й не треба сіном чи комбікормами запасатись, й не треба землю орати й засівати, й не треба вудкою чи ятером ловити. А ще не треба варити чи смажити, солити чи в'ялити, тушкувати чи пряжити. Й не треба ложку брати чи виделку, ножа чи чашку. Й ніхто в рота не заглядає, наче ти їси чуже повітря, а не своє, й ніхто з рук не видирає. Харчуєшся собі повітрям удень і вночі, в полі і в лузі, на роботі й

на безділлі. Сам ситий, жінка сита, діти ситі. Лишенько, й чому раніше Яблунівка не бралась до голодування і не навчилася харчуватися з повітря?

Яблунівські гурмани так при звичаїлись харчуватися з повітря, що, здавалось, назавжди занехають дідівські секрети української кухні. Авжеж, нащо берегти секрети кулінарії, коли, скажімо, вийшов у садочок, дихнув разочок — і вже ти такий ситий, наче змегелив макітру вареників із сиром та в сметані. А коло ставка подихав — і вже наче вустрицями наївся, а дихнув у байраці — і вже ніякі краби не замінять тобі тих подихів. Дехто з дядьків-пияків навіть ухитрявся п'яніти від повітря так, як від мелясівки чи цукрівки, від хлібної та бурячихи, а дехто, демонструючи витончений смак, — наче від грузинських вин, інші — немов од бургундського, ще інші — наче від токаю, а вже найзатятіші пияки таким чином добирались навіть до вірменських коньяків. Директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський у своїх запоях перевершив геть-чисто всіх: споживаючи алкоголь із повітря, ходив під добрячою мухою, проте ця муха була дуже високого польоту, пахла французьким коньяком "Наполеон", бо яблунівський директор міг дозволити собі таку розкіш, чи не так?

Після сорокаденного голодування старший куди пошлють у відставці вранці пожував трохи хліба, випив морквяного соку навіплі із молоком, до якого додав ложку меду. Потім злизав блюдечко манної каші. За обідом їв юшку, зварену з цибулини, спеченої без олії просто на сковороді, а також із морквини, кількох корінчиків петрушки, сельдерей, картоплинки, солі. Ще не встигла та юшка зваритись, Хома вже з'їв гарячу страву, додавши лимонного соку. За вечерею обережненько пожував свіжого картопляного пюре з молоком, додавши кілька пелюсточок дрібно посіченого часнику, випив яблучного соку, потім гарячої води з молоком та медом.

На другий день після голодування грибок-маслючок жував не тільки хліб, а й помідори, не відмовив собі в гречаній каші, в салаті зі свіжої капусти, редиски й цибулі. За обідом — салат із сирих овочів, юшку, варену картоплю з помідорною підливою, смакував груші та яблука, пив молоко з медом.

На третій день уже мав більше сили, щоб їсти, отож не відмовив собі в тому, що їв у перший та другий дні, а ще додав сиру з часником, картоплі смаженої та со-

няшниковій олії, салату з печених буряків, макаронів у томатній підливі, усяких фруктів і всякого питва. І хай ніхто не дивується, коли почує, що грибок маслючок уникав споживати м'ясо, коров'яче масло, сіль, оцет; замість цукру їв мед; на перець і не дивився. Бо Хома невірний і лукавий знав, що зловживання сіллю може призвести до туберкульозу, коров'яче масло — до подагри, цукор — до кислотності шлунка й неврастенії, оцет — до хвороб печінки й нирок. Та й не дійшла ще черга до м'яса...

Щоб не погіршити проти правди, скажемо, що після голодування грибок маслючок, як і вся Яблунівка, їв не гала та бала, себто без резону, а навпаки — з дуже великим резонансом. Коли вже кидав до рота щось, то жував і пережовував так, наче цвяхи залізні гриз.

— Правду кажуть, що коли багацько знатимеш — менше спатимеш, — гомонів після голодування старший куди пошлють у відставці.— Коли голодував, Мартохо, то звідав таке блаженство, якого раніше ніколи не відав. Але як-бо я чудно зшитий-збитий, що якби не поголодував, то й не втямив би...

— Не тільки, ти Хомо, порозумнішав, а й Яблунівка, з тобою голодуючи, теж набралась тями. Ось Хома таки винуват, таки не можна Хому минувати! — підхвалювала Мартоха, що вміла пошуткувати, але знала, коли перестати.— Ми з тобою не дурні і в дурного не зимували! Бачиш, поголодував — і маєш велику користь аж в обидві руки.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ,

у якому йдеться про те, що Хомі рішенням правління колгоспу нарешті повернуто статус дійсного старшого куди пошлють, а також мовлено про рясні плоди науково-технічної революції, котра не оминула корівника

Незабаром після тих подій відбулось екстрене засідання правління колгоспу "Барвінок". Правління скликане на прохання ветерана праці довгожителя Гапличка, який поклопотався про те, щоб Хомі відлученому повернути статус дійсного старшого куди пошлють. Мовляв, грибка маслючка покарано з усією адміністративною строгістю, він глибоко пережив, глибоко усвідомив, глибоко визнав і перетерпів, попутно омолодившись і подбавши про довголіття. Отож чи не пора переглянути рішення?

Правління колгоспу, визнавши слухність клопотання ветерана праці довгожителя Гапличка, що колись ударно трудився коло артільних бугаїв, одноголосно повернуло Хоми статус дійсного старшого куди пошлють. Почувши цю новину, грибок-маслючок запишався так, наче на ногах сап'ян рипить, а в кишені трясця кипить.

— Тепер ти, Хома, й десятому закажеш загризатися з отим Йоною Ісайовичем Корогли, — гомоніла Мартоха. — Ген ти який у мене, а й тобі кільце в губу вправили, наче ведмедеві.

Як Хома того дня йшов на роботу! Його ходу можна порівняти з писанням картини, тому що то була не просто хода яблунівського колгоспника, а живопис. Хома не йшов, а клав сміливі мазки, геніально відчував пропорції, інтуїтивно вловлював перспективу! На жаль, хоч би й як ми розказали про дерзновенну ходу грибка маслючка на корівник, наша сіра розповідь і на йоту не відтворить животрепетну магію його ходи...

— Знати звіра по тропі, а Хому по ході! — чулося захоплене від криниці.

— Хто не має худоби, не знає хвороби, а для Хоми хвороба — бути без худоби! — шелестіло в повітрі.

— Тепер Хома знову старший куди пошлють, а не убогий за порогом! — гукали звідусіль.

Грибок маслючок над головою кожного яблунівця бачив срібно-золотавий німб. Верхівки дерев палахкотили в саяві, наче в ореолі. Всяке живе зело грало йому своєю музикою й співало своїм голосом. Він прозирав кожну людину наскрізь — хвора чи здорова, чим учора вечеряла й сьогодні снідала, які думки розкладено в головах на полицках. Так само наскрізь він бачив мотори стрічних машин із їхніми сущими чи завтрашніми дефектами.

Крім того, по дорозі на корівник Хома не забував творити чудеса, бо в цей день почувався таким чудотворцем, як ніколи. Так, для зарюманого дитяти він дістав із своєї порожньої пазухи живого сизого голуба — й дитя засіяло радістю, мов краплина роси на сонці... Йшла дівчина вулицею, несла в руці червонобоке яблуко, то Хома вихопив у дівчини достиглий плід, розламав руками навіпіл — і з яблука вилетіло раптом два рожеві метелики, пурхнули над головою враженої дівчини... У проїжджого незнайомого шофера на автобусній зупинці попросив кишенькову хустинку, проте не став собі чи комусь витирати носа, а дістав коробку сірників — і спалив, сказавши

пришадимоненому шоферові дістати хусточку з кишені,— й той поліз до кишені, дістав звідти свого носовичка, тільки вже не брудного, а сніжно-чистого, накрохмаленого!

Геній чудотворення не полишав грибка маслючка й на хвилю, бо як то багато важить щасливе усвідомлення, що ти не якийсь там Хома відлучений, а справді-таки старший куди пошлють.

Ще через міст до корівника йдучи, грибок маслючок зупинився й протер очі. Далі вдруге протер очі і втретє, наче хотів побачити калача, а побачив бича. Наче попереду корівник — і наче не корівник. “Як там не мед, так там не масло!— чудно міркувалось Хомі невірному й лукавому. — А чи не доведеться мені на тому корівнику живши-живши та й піти завивши?”

Нарешті ступив чудотворець Хома на ферму — й не впізнав ферми! Все не так, як до відлучення від ударної праці. Билась думка про вила-згрелі, а де ж ти знайдеш ті вила-згрелі, коли тут таке діється, твориться, чвориться... Ошелешений грибок маслючок дивиться кругом і не відає, що він бачить. Не відає, що бачить на корівнику новісіньку техніку, і як тільки ця техніка не називається: і причіпний роздавач кормів, із якого роздають корми по годівницях, і роздавач меляси, що роздає в годівниці мелясу з карбамідом... А які автонапувалки! А яка доїльна установка типу “Тандем”! А ось охолодник-очисник, а ось молочний сепаратор, а ось паровий пастеризатор! Холодильна фреонова установка для охолодження холодної води, охолодник молока...

— Це раніше тягнули рядно на двох одно, а тепер!.. — вражено прошепотів Хома.— А може, сниться? Бо що думаєш, те й сниться...

Грибок маслючок заплющився, боляче ушипнув себе за руку — й розплющився: механізований корівник не зсезнув, як наслання, а саяв, наче заводський цех.

Підійшов зоотехнік Невечеря, схожий на отого пугача, якому не треба показувати дзеркала, бо він знає, що й так красний.

— Очам не віриш, Хомо? — поспитав зоотехнік.— Бач, як ферма обновилась, поки тебе відлучали!

І яких тільки див напоказував зоотехнік Невечеря чудотворцю Хомі на тваринницькому комплексі колгоспу “Барвінок”! І косарки-подрібнювачі, які скошують, подрібнюють і навантажують траву. Й соломосилосорізку, яка подрібнює грубі корми, силос та зелену масу. Й агрегат

комбікормовий, що подрібнює зерно й готує зернову суміш. Грибок маслочки надовго закам'янів перед дробаркою, що подрібнює зерно й сіно на борошно, а також зелену масу й коренеплоди. Витрішівся на мийку-коренерізку, що миє й ріже коренебульбоплоди. Мало не заплакав від розчулення, коли перед очима постав змішувач меляси і карбаміду, що змішує рідкі корми; електричний водонагрівник для підігрівання води; казан-пароутворювач, що дає пару для запарювання кормів та обігрівання приміщень; агрегат, що готує рідкі кормові суміші для випоювання телят; навантажувач силосу і грубих кормів; пломбіратор ПК-1, що таврує тварин; фуражир ФН-1,2 продуктивністю 3,5—6 т/год.

В пологовому відділенні й на телятнику старший куди пошлють побачив небачені доїльні установки, напувалки для корів і напувалки для телят, ручні безрейкові візки, електроводонагрівники, станки для випоювання телят... На відгодівельній фермі вразили навантажувачі-подрібнювачі силосу й сінажу, бункер-дозатор концкормів, бункер-живильник кормів, головний розподільний транспортер, стаціонарний роздавач кормів, автонапувалки, стійлове обладнання.

— А хто ж це таке нагнав, як буря вітри? — поспитав Хома.

— Науково-технічна революція, — відказав зоотехнік Невечера, запишавшись так, наче вскочив у чужу гречку — й вискочив.

— Господи, таку революцію прогавив! — мало не заволав чудотворець Хома. — Сам усякі чудеса витворяв і витворяю, а до такого не додумався.

— Еге ж, ти один не додумався, а ми гуртом додумались. І поки ти там відлучався, то ми гуртом революцію почали — й хутенько довели до пуття.

— Значить, я наче не революціонер? Значить, я тихше води, ніжче трави?

— Коли пристаєш до нашого гурту, то революціонер.

Старший куди пошлють не втримався: пішов і на свиноферму, аби подивитись, які блага науково-технічна революція принесла для свиней та свинарів. А ще ж не оминув і пташарні, де розглядав напувалки жолобкові підвісні, самогодівниці для мінеральних кормів, механізовані гнізда, жолобкові годівниці з ланцюговим транспортером, бункер ланцюгових роздавачів, поперечний ланцюговий транспортер, вивантажувальний транспортер...

А з яким натхненням завзяттям (хоч чорт неси яйця, аби яйця!) зоотехнік Невечеря, коли з пташника повертались на корівник, став розхвалювати автонапувалки. Мовляв, раніше корова пила воду з дерев'яного жолоба чи з відра, а тепер із автонапувалки, а в тій хитрій автонапувалці що тільки передбачено науково-технічною революцією для колгоспної корови: і стоячок, і хомутик, і гумова прокладочка, й сидельце, й решіточка, й пружинка, й клапан, і клапанна коробочка, і вісь, і важіль, і чаша.

— Поміркуй лишень, Хомо, коли зіпсується якась дрібничка — хомутик чи сидельце! Вже автонапувалка ні к чорту не годна, вже корова непеєна! Хай хоч скільки корова тицяє мордою у той важіль, а в чаші водою й не бризне.

— А як наша худоба до такої техніки звикла? По технікумах яких посиляли стадо чи на місці здобула освіту, без відриву від стійлового утримання?

— Без відриву од стійлового утримання. Тицьнула мордою — ось і вся грамота.

— Значить, мудріша тепер скотина, ніж до технічної революції?

— Куди к чорту мудріша! — згодився зоотехнік. — У тебе ж у хаті такої техніки нема? Щоб тицьнув мордою — і вода, щоб тицьнув — і борщ, щоб тицьнув — і узвар?

— Таки нема, — пошкріб потилицю старший куди пошлють.

— Отож-бо, що нема, що наша скотина, можна сказати, забезпечена технікою краще, ніж людина. Як погляну на яку Маньку чи Зозулю, то бачу — в неї на лобі написано гонор та бундючність, що доскочили до таких технічних плодів революції. Біля такої скотини іноді таким чуєшся дурним, що хоч об вугол бийся.

Опинившись на корівнику, старший куди пошлють уже не так злякано роззирається кругом і питає:

— Трохиме Трохимовичу, правління знову допустило мене до роботи, то чи не скажеш, де мої вила-згрелі? Бо ніяк очима не знайду.

Зоотехнік Невечеря гримнув сміхом, наче залізними ціпами вдарив.

— Дав би тобі вила-згрелі, дав би! — ледь вичахали від сміху щокі в зоотехніка. — Як то мовиться, рука даючого не оскудіє, а берушого ніколи не відсохне. Але нема їх на корівнику.

— Як то нема? — зблід на лиці грибок-маслючок так, наче необачно таки зазирнув у зуби дарованому коневі.— А з яким же струментом я до гною стану?

— Ти, Хомо Хомовичу, як отой, що сорочку викупив, а сукман залишив. Себто безнадійно відстав од науково-технічної революції. Вона, революція, ген як далеко вперед пішла, а ти залишся там, де й був. Зашкарублі думки маєш, а із зашкарубленими думками революцію не здоженеш.

— В мене, Трохиме Трохимовичу, долоні зашкарублі! — гордо мовив грибок маслючок і показав свої поцвяховані мозолями долоні.— Ї якби не мої вила-згрілі, то, може, й науково-технічної революції не було б.

— А що, Хомо Хомовичу, діло речеш,— згодився зоотехнік Невечеря.— Але хоч і як твоя душа болить за вилами-згрієлями, та, либонь, віддадуть їх тобі на безрік.

—Та вони для мене, як мама рідна! Нема того краму, щоб купити маму...

— Ось давай лишень, Хомо Хомовичу, поглянемо, яка техніка замінила твої вила-згрілі.

Й зоотехнік Невечеря став показувати старшому куди пошлють техніку, що замінила на фермі вила-згрілі, які здавались незамінними. Ось, мовляв, тобі, Хомонько, начипний бульдозер БН-1 до трактора "Беларусь", щоб вивозити гній із вигульних майданчиків. Про всяк випадок колгосп "Барвінок" запасся навіть бульдозером Д-149П до гусеничного трактора (запас біди не чинить!), щоб вивозити гній із корівника при безприв'язному утриманні. Ось тобі, Хомонько, транспортер скребковий, що працює від електродвигуна на п'ять з половиною кіловат,— цей транспортер видаляє гній із корівника. Ось шнековий насос, щоб забирати й навантажувати гноївку. Ось гноївкорозкидач, щоб навантажувати, перевозити на поле і вносити у ґрунт гноївку. Ось причіп тракторний 2ПТС-4 для перевезення гною...

Зоотехнік Невечеря показував і розказував, квітнучи щоками. Коли показував шибєр гнойового каналу, то голос його задзвенів, наче забряжчали золоті монети! Й коли зоотехнік розказував про будову скребкового транспортера, то голос був солодкий, наче бджоли меду наносили в горло чоловікові!

Грибок-маслючок слухав, приглядався, мацав руками і, здається, навіть на зуб узяв би отой похилий транспортер чи поворотний пристрій, щоб перевірити, чи надійну техніку прислано на яблунівський корівник, якому віддано кращі

роки чудотворного життя. Проте очі в нього залишалися сумні, як в отого вовка, про якого сказано: носив вовк овець — понесли вже й вовка.

— Ніде правди діти, славна техніка,— зітхнув.— І все-таки моя журба не сонце, сушить добре.

— Хомо Хомовичу, що буває, те й минає.

— Знаю, що миле, так і те запостило, а що я вдію зі своєю журбою, коли вона дужча від мене?

— Ставай, Хомо Хомовичу, до транспортера. Ну, вилились вила-згрілі в тебе за царя Тимка, як була земля тонка. А тепер — транспортер!

— Та я ж на вилах-згрілях грав, як на сопілці!

— А на транспортері гратимеш, наче на телевізорі!

— Та я ж у вилах-згрілі душу вкладав! Нащо мені жар-птиця, коли я звик до синиці?

— Хомо Хомовичу, побійся Бога, коли не боїшся науково-технічної революції! Нащо тобі та допотопна синиця в небі, коли маєш модерну жар-птицю в жмені? Твої зашкарублі мізки не втямлять, що тепер на фермі робимо лиш я, Христа моя, фуражир Дзюнька й ти. Інтенсифікація праці космічної доби, а ти за старим журишся.

— Журюсь? Та я не знаю, радіти мені чи плакати, танцювати чи сміятись, бо душа роздвоєна. Гадаєш, не до вподоби всі ці плоди науково-технічної революції? Ще й як до вподоби! А тільки, Трохиме Трохимовичу, душі не накажеш...

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

де переказано пасталакання заокеанського
хіроманта Майкла Макговерна, котрий, намагаючись зрозуміти
природу надлюдської сили грибка масличка,
пильно розглядає трудову руку яблунівського
колгоспника, бачачи на ній винятково рідкісне кільце
Венери, а також називає Хому рабом планети Меркурій

Ми так захопились великими діями чудотворця Хоми на рідному терені, себто в Яблунівці, що на якийсь час забули — йдеться про людину всепланетарного масштабу. Про людину виняткову в своїй звичайності і звичайну у своїй винятковості. Про людину, з якої не спускали зацікавленого ока за морями-океанами й на хвилику, бо вже коли йдеться не менше й не більше, як про парад планет, оголошений старшим куди пошлють, то тут не

заплющиш очей ні в Пекіні, ні в Токію, ні в Лондоні, ні у Вашингтоні, ні в інших світових столицях.

Усі доскіпувались його надлюдських можливостей, рівних яким не бачили в століттях минулих за всю багатотраждальну й прекрасну людську історію. У спеціальній літературі проводились аналогії між Хомою та іншими надлюдьми, чиї імена гриміли в різний час, та оті інші надлюди гасли перед старшим куди пошлють так, як зорі в нічному небі гаснуть перед ранковим сонцем.

Розмірковуючи про грибка маслючка, вдавались до теософії, магії, кабали, спиритизму, френології, фізіогноміки, графології, хіромантії. Знаменитий американський рукогадальник Майкл Макговерн присвятив яблунівському колгоспнику велику статтю, яку передрукували з журналу "Ньюсуїк" найпопулярніші тижневики світу. Стаття починалася словами: "Рука — це жест; жест — це видиме слово; слово — це душа; душа — це людина. Отже, вся душа людини в її руці".

Лишенько, трудові руки Хоми лукавого й невірною стали предметом пильної уваги рукогадальника Майкла Макговерна! Звісно, якби воля правління колгоспу "Барвінок", чи воля самого Хоми, чи воля його рідної жінки Мартохи, такого б ніколи не сталось, але як багато в цьому світі не залежить від нашої волі, а залежить від волі чужої!

Якби в грибка маслючка, розп'якував Майл Макговерн, була коротенька рука, себто кисть, то це свідчило б про погану вдачу, якої й лихому сусідові не побажаєш. Якби він мав довгу кисть, то це теж було б не краще; при довгій кисті грибок маслючок удався б дріб'язковим, метушливим, схильним до хворобливих маній... Маленькі й тоненькі пальці грибка маслючка заявляли б про його слабенький розум, а пальці широко розчепірені — про пустомолотство й великий егоїзм, а також про ворожість до будь-якого жанру мистецтва; а пальці гнучкі, що легко загинаються назад, казали б про спритність та хитрість...

Якби грибок маслючок мав покручені, зігнуті, нерівні нігті — це б казало про його самодурство і хижацький норів. Якби грибок маслючок мав худючі пальці із загнутими, покрученими нігтями — це виказувало б у ньому натуру злісну й пристрасну, та ще б наводило на думку, що він хворіє легенями. Гай-гай, а якби мав чорні чи бліді — особливо ж круглі! — нігті, то його повинен би остерігатись кожен, бо небезпечнішого знайти трудно...

Білий, матовий колір шкіри виказував би не тільки кепське здоров'я, а й байдужість та апатію, немічність духовної сили. Та ще, не дай Боже, водночас мати загострені пальці — такого Хому слід обходити десятою дорогою...

Але не такі руки в грибка маслючка! Вони в нього — середньої величини, пропорційні до розмірів усього тіла, що свідчить про рівновагу особистості. Його добра натура вгадується в гарно складених, пропорційної будови пальцях. Про твердість і постійність Хоми кажуть нігті чистого рожевого кольору. Білі плямки, які цвітуть на його нігтях, віщують йому неабияке щастя, хоч даватиметься воно з труднощами.

Хіромант Майкл Макговерн у своєму псевдонауковому опусі теревенив і теревенив про руку шановного Хоми Хомовича. Мовляв, п'ять трудових мозолястих його пальців перебували й перебувають під впливом п'яти планет: на великий палець впливає Венера, на вказівний — Юпітер, на середній — Сатурн, на безіменний — Сонце, на мізинець — Меркурій. Може, запитував американський хіромант, на грибка маслючка з однаковою силою впливають ці планети? Венера — любов, Юпітер — влада й сила, Сатурн — час, доля, фатум, Сонце — обдарування й таланти, Меркурій — практична діяльність по хазяйству і в колгоспі, торговельні здібності? Чи, може, старший куди пошлють зазнає переважного впливу якоїсь однієї з планет, і ця планета вносить у його вдачу визначальну прикмету?

Поставивши ці запитання, рукогадальник Майкл Макговерн вдався до такого аналізу, якому ще не піддавався жоден колгоспник у благословенній Яблунівці, не кажучи вже про Чудви чи Кривошії. Так, стверджував рукогадальник Майкл Макговерн, у подільській Яблунівці за всіх часів можна здибати особистостей, що перебувають під впливом Юпітера. Вони, юпітерці з Яблунівки, можуть похвалитись гордовитою поставою, високо піднесеною головою; вони дужі, широкоплечі, рославі, мають каштанове волосся, міцні зуби, серед яких виділяються два середні — лопатками — різці... Очевидно, саме від юпітерців старший куди пошлють перейняв їхнє вміння добре пожити й смачно поїсти, їхні веселощі, балакучість, привітність і непослабну цікавість до жінок будь-якого віку.

Звичайно, в Яблунівці чимало люду, залежного від Сатурна. Кістляві, худі, високі, похмурі, з землистим кольо-

ром обличчя, з бляклими очима й трухлявими зубами. Здається, їх знаходять у капусті вже постарілими й нудними. Вони люблять тишу, замкнутість, самотність, схильність до наук, вони сумніваються й не довіряють, обережні й помірковані... Можна здогадуватись, що старший куди пошлють узав од них працелюбство, терплячість, любов до землі й непогамоване бажання обробляти її.

Авжеж, Яблунівка знала й знає тих, чия доля залежна від Сонця, себто від бога Аполлона. Вродливі, поставні, середнього зросту, вони переважно світло-русяві чи біляві. Доля ласкава до них, вони щасливчики. Але Сонце — гаряче, вогненне, тому вогонь в їхньому житті часто має фатальне значення... Старший куди пошлють, звичайно, теж щасливчик, доля ласкава з ним, проте він і не білявий, і не світло-русявий, сьогодні не можна сказати, яку саме роль відіграє в його житті Сонце.

Так, у Яблунівці водились і водяться сини Марса, народ міцненький і важкенький, короткошій і червонолиций. Переважно руді, зуби — як пилки, гачкуваті носи, що мало не впинаються в підборіддя. Їхня вдача — це два протилежні полюси. З Північного полюса вони, либонь, мстиві, злопам'ятні, нетерплячі та безсоромні... Звичайно, старший куди пошлють узав од них із Південного полюса їхню відвертість, щирість, хоробрість і великодушність.

А самого грибка маслючка заокеанський рукогадальник Майкл Макговерн із властивою йому категоричністю причислив до клану рабів Меркурія. Як планетний тип людської натури, Хома невірний і лукавий бачився самовпевненому рукогадальнику і маленьким, як грибок маслючок, і хитрим: зробив Хома, та й вдома нема; і кмітливим: хоч би як він коли хворів, а вмере добре; і розумний: розумом надточує, де сила не бере; і проворний: бувало, лупить яйце по цілому на день; і тямковитий у ремеслах: не зробить того нікому, що самому не миле; і неперевершений старший куди пошлють: не живе сам для себе, бо не вродився сам для себе; і геніальний брехун та базіка: брехнею увесь світ перейде — й назад повернеться.

Ніде не знайдеш такого гостроокого й доскоцького, такого спритного й шустрого сина планети Меркурій, як Хома невірний і лукавий із подільської Яблунівки!

Далі рукогадальник Майкл Макговерн, упавши в ложний пафос красномовства, звеличував великий палець старшого куди пошлють. Мовляв, це перст у грибка маслючка свідчить

про глибкий розум і залізну волю!.. Рукогадальник Майкл Макговерн радів, що в Хоми Хомовича нігтевий суглоб великого пальця не грудкуватий, як колобок,— із такою хіромантичною прикметою грибок маслючок по-звірячому поводився б не тільки з Мартохою чи Одаркою, а й з колгоспною худобою, не було б віроломнішого скотаря в “Барвінку”. Якби суглоб розуму, навіть довгий, та трохи розплющився, то де й подівся б увесь геній чудотворця Хоми!.. Далі рукогадальник Майкл Макговерн міркував про значення горбочка в основі великого пальця старшого куди пошлють, який начебто виказує натуру багатолубну, з невичерпними запасами почуттєвої любові, і якби розвинувся хоч трохи більше — був би Хома Хомович розбещений, розпушений, ненажерливий у любові.

Розглядаючи долоню яблунівського колгоспника, заморський хіромант казав, що лінія життя в нього бездоганна: рівна, різка, хоч і тонка, не дуже глибока, безперервна, без усяких знаків на ній, рожева... Далі Майкл Макговерн хвалив лінію розуму, що починалася в одній точці з лінією життя,— рівна й різка риса, довга, яка, на щастя, не закінчується зірочкою, бо якби закінчувалася зірочкою, то це, безперечно, свідчило б лише про одне: старший куди пошлють неодмінно збожеволіє!.. Третю важливу лінію, лінію серця, рукогадальник Майкл Макговерн бачив у грибка маслючка навіть не з двома гілочками, що свідчили б про успіх у житті й благополуччя, а з трьома, й ці три гілочки на лінії серця вказували його добре й чесне серце, розвинуте естетичне почуття, чесність, правдивість. Він любить підсолоджувати свої почуття, особливо ж погомоніти з молодичками.

Далі заморський хіромант переходив до лінії Сатурна в шановного Хоми Хомовича, вказуючи, що в яблунівського колгоспника лінія Сатурна починається не в проміжку між горбиком Венери й Місяця, не поблизу рівнини Марса, не на самому горбі Марса (це було б прикметою життя, сповненого жорстокої боротьби з долею, але боротьби переможної), а лінія Сатурна в грибка маслючка починається з горбика Місяця, себто з нижнього краю ребра долоні. А тому-то чудотворець Хома є неперевершеним фантазером, тому-то він завжди натхненний, завжди спізнає раптові осяяння великих і малих думок, йому завжди щастить навіть за тих ситуацій, із яких ніхто б не знайшов виходу. І як добре, вигукував Майкл Макговерн, що лінія Сатурна в грибка маслючка тягнеться

до сонячного, себто безіменного пальця,— така особливість свідчить про його вроджений потяг до мистецтва!

Лінія щастя, тобто лінія сонячна, в Хоми була рівна, ясна, чиста, пряма, без сторонніх знаків і гілок, що йдуть униз. Починається вона від лінії життя і горбика Місяця, йдучи до пальця Сонця. Старший куди пошлють — дитя Меркурія! — тому-то й процвітає в колгоспі “Барвінок”, утверджуючи труд як мистецтво, що в нього така виразна лінія щастя. Маючи лінію щастя, яка йде з горбика Місяця, грибок маслючок своєю буйною фантазією, звичайно, міг би сягнути вершин в оперному чи балетному мистецтві, в мистецтві еквілібристики чи ексцентрики, але хіба на яблунівському корівнику він подеколи не виступає як неперевершений ексцентрик, як видатний еквілібрист, як майстер оригінального жанру?!

Лінія печінки, або здоров’я, в грибка маслючка тягнеться, звісно, до мізинця, до пальця Меркурія. В Хоми ця лінія рівна, виразна, без обривів і знаків, значить, чоловік він міцного здоров’я, має добре травлення. І якби з такою лінією грибок маслючок за покликанням не вступив до колгоспу “Барвінок”, то міг би домогтись видатних успіхів на терені ораторського мистецтва, а також зайнятись адвокатською практикою.

І — Кільце Венери!

Заморський рукогадальник Майкл Макговерн докладно замалював специфіку розташування Кільця Венери на долоні в яблунівського колгоспника, як воно тягнеться крутою дугою від проміжка між вказівним і середнім пальцями до проміжка між безіменним та мізинцем. Древні хіроманти таку дугу називали поясом Венери, бачили за нею розбещеність і розгульність у почуттях, що ведуть до злочинів. Проте в грибка маслючка це рідкісне Кільце Венери свідчить про чудову будову тіла й незгасне здоров’я, яке, звісно, прагне виходу в тісному спілкуванні з жінками.

Скрупульозний педант Майкл Макговерн докладно розглядав кожну цятку на руці колгоспного трудівника, чотирикутник, трикутник, зірку, кружечок, острів, хрест, які щось означали й щось віщували. Помітивши на горбі Сатурна трикутник, він захоплено казав про схильність Хоми до магії і чаклування, до спиритизму, гіпнотизму, магнетизму. І як добре, втішався заокеанський рукогадальник, що на горбику під мізинцем у грибка маслючка нема хреста, бо він же — дитя Меркурія, а Меркурій,

як відомо, бог злодіїв, і хрест на його бугрі неминуче спричинився б до злодійства...

В одному з прикінцевих абзаців рукогадальник Майкл Макговерн знову нагадував свій постулат: “Рука — це жест; жест — це видиме слово; слово — це душа; душа — це людина. Отже, вся душа людини в її руці”. І, звісно, доля старшого куди пошлуть — у його руці, написана чітко, тільки читай!..

Хома Хомович Прищепа краєм ока передивився цю статтю в журналі “Ньюсуїк”, який йому принесли разом із районною газетою, й сказав Мартосі за сніданком:

— Отой Майкл виріс, та ума не виніс. Авжеж, маю вдосталь сонячної енергії, ще не переживаю енергетичної кризи, як ото вони переживають. Гм, доказує, що моя доля — в моїй руці.. Авжеж, свою долю міцно тримаю в своїй руці, нікому не віддам!

— Бачиш, назвав тебе дитям Меркурія,— образилась рідна жінка Мартоха, погортавши той “Ньюсуїк”.— Досі ж ти був Хомовичем, мав батька Хому, а цей рукогадальник бач, на що натякає! Та не було чеснішої жінки на всю Яблунівку, ніж твоя мати Явдоха! Де вона могла доп’ясти того Меркурія?!

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ’ЯТИЙ,

у якому старший куди пошлуть, відчуваючи жажливу роздвоєність особистості, звідую цефалогічні психози Мінгаззіні й жахи маячні еротичного переслідування, а також успішно навіює собі любов до скребкового транспортера

Неспроста, звичайно, зоотехнік Невечеря дорікав чудотворцю Хомі, що той своїми зашкарубленими мізками відстав від стрімкого поступу науково-технічної революції, яка вторгнута на яблунівський корівник. Може, грибок маслячок і не відстав би, якби сам взяв активну участь у прогресивних змінах, якби вчасно пристав до гуртка таких технічних революціонерів, як доярка Христя Борозенна, фуражир Ілько Дзюнька, зоотехнік Трохим Невечеря. Але якби ж не отой золотоокий академік Йона Ісайович Корогли!

Можливо, в практиці науково-технічної революції комусь там у Великому Вербчому чи в Сухолужжі легко вдавалось розпрощатися з вилами-згрелями й чистити гній

на корівнику скребковим транспортером чи шнековим насосом збирати й навантажувати гноївку. Можливо, отой хтось мав ясну свідомість, молодесенькі мізки, не журився за вчорашнім днем, бо жив днем завтрашнім. Можливо!

А в старшого куди пошлють Хоми Прищепи з Яблунівки раптом сталось роздвоєння душі й роздвоєння особистості... Начебто його навідало так зване антагоністичне марення Сегла, грибку маслючку здавалось, що він опинився в центрі протиборства двох антагоністичних сил, його єство стало ареною їхньої смертельної сутички, й сам він — лише пасивним полем бою.

В пору роздвоєння особистості (вила-згрілі ще не розлюблено, а скребковий транспортер іще не полюблено) старший куди пошлють звідав хворобу, яку можна назвати як цефалогічні психози Мінгаззіні. Голова боліла так, наче їй забракло кількох дубових клепок, а в сутінковій свідомості спалахували дикі зорові й слухові галюцинації, які дивно б, здається, спізнавати рядовому яблунівському колгоспнику. Ввижались Хомі барвисті спалахи, зміїсті блискавки в хаті й на подвір'ї, а коли йшов вулицею, то марилося, що ось-ось із попутної вантажівки на ходу вискочить шофер, щоб кинутись на чудотворця з ножем...

Може, й не слід казати, а говорити слід, що в пору роздвоєння особистості жорстока доля послала старшому куди пошлють іще одне суворе випробування: він звідав жахи маячні еротичного переслідування. Якби від рідної жінки Мартохи, то можна б і не згадувати, а то ж... Варто йому вийти за ворота, як увижалося, що молода сусідка зі скромними очима шепоче: "Хомо Хомовичу, я така гарна, хоч із лица води напиться, і ви ще хлопець молодий, як барвінок. Давайте з вами підемо за хлівець та й з моєї пшениці напечемо паляниці, а з вашої пряжі натчемо полотна!" Грибку маслючку від тих слів солодких пекло солодко в усьому тілі, але чоловік мусить тікати від баби, щоб уникнути непроханої зваби.

Утік недалечко, десь у левади, а в левадах між верболозів іде самогонниця Вівдя Оберемок, череслата й клубаста, і начебто так промовляє до старшого куди пошлють: "Горе людям із дітьми, горе ж мені без дітей, але мені хотілося б насіння навіть без весілля. То чи не посприяв би ти, Хомо Хомовичу, хоч оденьким маленьким, що не понесе ложки за вухо?"

Спантелечений чудотворець дременує далі від гріха, дійшов до мосту через ставок, а тут на мосту йде вчи-

тілька молодших класів їхньої школи Ганна Ксаверівна, яка, либонь, уже вдруге чи втретє молода, й так озивається: "Ви, Хомо Хомовичу, не будьте гірший торішнього: прийдете звечора, а підете ранком,— ніхто й не збреше, що ночували. Дайте ж обнятися й дайте поцілуватися, любите мене вбрану — полкобїть й невбрану!"

Чудотворець накивав п'ятами й від учительки молодших класів Ганни Ксаверівни! А тільки в той день чомусь ну кожнісінька жінка липла до нього, мов шевська смола до кожуха. Гаразд, що мудрий Хома зі своєю роздвоєною душею в роздвоєній особистості знав гаразд про ту маячню еротичного переслідування, яка з ним приключилась. А якби відати не відав? Добре, що поморочила Хому ота маячня еротичного переслідування — й відпустила, цю хворобу якась інша хвороба вхопила.

Куди його, роздвоєного чудотворця Хому, в цей час тільки заносило!.. Сів за столом снідати, взяв ложку в руку — й завмер у позі імператора Наполеона, що розмірковує про битву під Аустерліцом: зіниці розширились, не реагують на світло чи якусь там акомодацию й конвергенцію. Дивиться на нього Мартоха й лише головою співчутливо похитус: "Хай старший куди пошлють хоч раз у житті посидить так, як імператор, бо не тільки ж імператорам сидіти по-імператорськи. Гаразд, що манія величі, а не якась там астазія-абазія, що бідному Хомі ні лягти, ні сісти, ні спати, ні встати".

— Хомо,— казала рідна жінка Мартоха,— коли так страждаєш за вилами-згрелями, то краще не страждати!

— Авжеж, краще не страждати,— згоджувався Хома,— але ніяк не вийму їх із серця!

— Та взяв би до серця отой скребковий транспортер — і горя не знав би!

— Мартохо, чи я кажу, що не хочу взяти? Може, й візьму. Але так зріднився зі згрелями!

— Зріднишся з транспортером! Ось раніше ми в колгоспі теж не бачили ні балета на фермі, ні звіринця на буряках, ні шефів-академіків, а довелось, бо науково-технічна революція. Без цього тепер ні хліб не виродить, ні сало на свині не наросте. Не такий транспортер страшний, як ти його малюєш. Геть перевівся нінащо! Марно пропало й голодування, й макробіотичний дзен.

— Знаєш, як на душі? Наче одна рука тягнеться за вилами, а друга вже простягається до гноетранспортера.

— Та сам себе вдар по руці, що тягнеться до вил, і перестанеш страждати. Бо й перед людьми совісно, що так побиваєшся. Дивись, щоб той Корогли знову не при-слав якого листа до правління за твою роздвоєну душу.

— Може бути... Не все ж балакати про буряки та яйця, скільки там вродило жита на сто гектарів землі... А затіють балачку, що там родить на ста гектарах моєї душі!

Грибок маслючок, снідаючи гречаними галушками на салі, мляво жував і тужно міркував: “Може, вдатись до системи Станіславського? Навчитись командувати своєю увагою — значить, навчитись командувати самим собою! Коли прийду на корівник, весь Простір Уваги поділю на три частки. Велика частка — весь корівник із новітньою технікою й худобою. Середня частка — скребковий транспортер і корівчина, біля якої підчишаю. Мала частка — скребковий транспортер і я сам, душа моя, чорноземні гектари, на яких маю плекати дорідні колоски ударної праці. Та коли я ще до великої, середньої й малої часток Простору Уваги за системою Станіславського додам частку четверту, тобто внутрішню, щоб прислухатись до серця, душі й голови, тоді неминуче навернусь до транспортера, відкинувшись від вил-згрель!”

То до чого вдався чудотворець Хома? Всмач наївшись гречаних галушок на салі, він, за порадою мудрої рідної жінки Мартохи, що навчилась читати його думки, вдався до самонавіювання! Хома набурмосився й навіював сам собі:

— Я дуже хочу, щоб мої трудові руки ніколи в світі не торкалися вил-згрель!.. Дуже хочу, щоб мої руки ніколи не торкались вил-згрель!.. Мої руки ніколи не торкнуться вил-згрель!.. Мої руки не торкаються вил-згрель!.. Руки не торкаються вил-згрель!

Важко передихнувши, наче гору з плечей скинув, грибок маслючок витер піт на чолі й сказав:

— Либонь, одхрестився, хай їм трясця!

— А тепер навій собі любов до скребкового транспортера,— порадила Мартоха.

Чудотворець Хома став на лиці такий, наче сови йому з очей повилітали, натомість в очах соколи позвивали гнізда.

— Я дуже хочу, щоб у моєму серці запалала любов до скребкового транспортера,— проказав грибок маслючок, і щоби йому цвіли, мов півонії, на які ось зараз по-прилітають бджоли.

— Е-е, Хомо, в тебе, либонь, на язиці медок, а на душі льодок,— дорікнула Мартоха.

— Дуже хочу, щоб у серце запала любов до скребкового транспортера,— уже зі щирішим натхненням навіював собі сентимент до нової техніки старший куди пошлють.

— Е-е, в тебе слова ласкаві, та думки лукаві,— вгадувала Мартоха роздвоєну душу свого стражденного макробиотика.

— Хочу, щоб у серце запала любов до скребкового транспортера,— ще завзятіше, мало не зі стогоном проказав чоловік.

— О, вже не скажеш, що на словах милості просиш, а за халявою ніж носиш,— похвалила жінка.

— Щоб у серце запала любов до скребкового транспортера! — скрикнув Хома, наче йому віл на ногу наступив.

— О, вже не граєшся, як кіт із мишею!

— У серце запала любов до скребкового транспортера!

— Славно, Хомо!

— Запала любов до скребкового транспортера! — самонавіювався грибок-маслючок хоробро.

— О, твоя відвага мед п'є й кайдани тре!

— Люблю скребковий транспортер! — мовив старший куди пошлють голосом людини, що їсть хліб із сіллю, з водою, живе правдою святою.

— Виля-згрілі були милі, тепер найкрасніший транспортер!

— Люблю транспортер! — упевнено повторив чудотворець Хома.

— І впертий же ти! — мовила Мартоха.— Як прив'язався душею до вил-згріель, так і відгризся.

— Тепер ти мені хоч слово про виля-згрілі, то я тобі сто слів про транспортер.

Бачили, як постраждав чудотворець Хома од науково-технічної революції? Бр-р, роздвоєння особистості — і не в кого-небудь, а в законного дитяти планети Меркурій, як визначив заморський рукогадальник Майкл Макговерн. А ще ж бо цефалогічні психози Мінгаззіні! А ще маячня еротичного переслідування!..

Та велика й щира дяка самонавіюванню, яке оновило зашкарублі мізки старшого куди пошлють!

Подався чудотворець Хома на корівник — і як улип біля скребкового транспортера!

РОЗДІЛ СОРОКОВИЙ,

де змальовано деяких представників летючого загону роботів, котрі прибули в колгосп “Барвінок”, а також наголошується на тому, що ніщо людське не чуже будь-якому чуду маніпуляційної техніки

Як бачимо, чудотворцю Хомі в пору науково-технічного прогресу не так легко вдалось пристати до таких технічних революціонерів, як зоотехнік Невечеря, доярка Христя Борозенна, фуражир Дзюнька. Проте він ніколи не був би старшим куди пошлють у колгоспі “Барвінок”, якби від прогресу відстав, а до революціонерів не пристав.

Кожен день науково-технічного оновлення в колгоспі “Барвінок” приносив небувалі гостинці, а коли дозрів сьогорічний урожай, у село хмарою нагрянув летючий загін роботів!

Пригадуєте, коли старший куди пошлють на лайнері літав до Америки, його на фермі підміняв робот Вася? Робот Вася належав іще до перших моделей, експериментальних, багато в чому недосконалих, тому-то й психіку мав неврівноважену, під впливом заїжджого гіпнотизера-шарлатана забавляв його стати пляшкою горілки, з якої окочена не убуває,— й пропав безслідно робот Вася у світах...

Гай-гай, новітні моделі роботів із летючого загону, що прибув до Яблунівки, відрізнялись від робота Васи так, як сучасний колгоспник відрізняється від якогось печерного пітекантропа чи австралопітека. Роботи бігали по селу, снували в полях, на фермах, і ніхто з яблунівців не остерігався гостей, бо добре засвоїли так звані закони робототехніки, нещодавно введені до колгоспного статуту. Перший закон запевняв, що робот не завдасть яблунівському колгоспнику шкоди й неодмінно втрутиться, якщо хтось намірється завдати шкоди тому колгоспнику. Другий закон запевняв, що роботи виконуватимуть усі накази, які їм даватимуть яблунівські колгоспники, за винятком тих випадків, коли вони вестимуть до порушення закону першого. Третій закон запевняв, що роботи захищатимуть своє існування, за винятком тих випадків, коли такий захист може призвести до порушення закону першого й закону другого.

Роботи, що прибули в Яблунівку, мали руки з кистями; були самохідні й самокеровані; мали системи енергопостачання й керування; мали невеличкий обчислювач із

пам'яттю для видачі інструкцій і прийняття рішень; мали датчики — тактильні, шерехатостей, твердості, позиційні, маси, крайньої теплопровідності, температури, наближення, форми, розміру, зорові, кольорові, дистанційні, слухові й ті, що визначають положення кінцівок.

Хай ніхто не сприйме за образу, коли скажемо, що кожен із роботів мав прекрасні електронні мізки, які працювали з надзвичайною точністю й безвідмовністю. Тому, звичайно, прибулих роботів можна було використати на будь-яких роботах. Скажімо, ніхто не здивувався, коли замість листоноші Федора Горбатюка, що відбув на курси по підвищенню кваліфікації, пошту по селу став розносити робот, прозваний Кіндратом.

Яблунівці милувались і намилюватись не могли віртуозністю, з якою робот Кіндрат діставав кореспонденцію з поштарської цератової сумки! Ще б пак не бути йому віртуозом, коли конструктори навчили його робити захват долонею порівняно крупних предметів, таких, як журнали “Дніпро” й “Вітчизна”, — тоді пучка великого пальця протистояла в нього пучці вказівного пальця з вишуканою граційністю. Коли робот Кіндрат брав порівняно тонкий об'єкт, такий, як лист чи переказ на гроші, — тоді великий палець протистояв пучкам інших пальців. А як йому вдавався так званий пір'євий захват, коли брав олівець чи ручку! Міцний боковий захват робот Кіндрат демонстрував, затискаючи районну газету між кінчиком великого пальця і боковою стороною вказівного пальця. А ще ж бо стрижневий захват, коли робот Кіндрат складав пальці на олівці в протилежних напрямках, а ще ж бо кульовий захват, коли його пальці замикались довкола круглої речі, а ще ж бо круговий захват!

Лишенько, та такому листоноші, як робот Кіндрат, не страшні були морози й негода — він сяяв пластиками й гумою, натуральною й штучною шкірами! А про його педантизм можна розповідати анекдоти — Кіндрат тричі на день у точно визначену годину приходив на обійстя яблунівця з кореспонденцією навіть тоді, коли для того яблунівця не було в сумці ніякої кореспонденції...

Замість буфетниці Насті за буфетною стойкою в чайній появилась грізна постать робота Полікарпа. Подивитись на Полікарпа збирались не тільки завсідники, а й прибігали діти, навіть старі баби навідувались. Річ у тому, що грізний робот Полікарп мав не п'ятипалу, а семипалу руку! Семипалою рукою електронний буфетник водночас

хапав не тільки пляшку "Сонцедару", від якого б трава вигоріла, наче від американського напалму — в'єтнамські джунглі, а й чарку, а й смажену сарданелу під томатним соусом, а й пачку цигарок, а й коробку сірників. І хоч рука в робота Полікарпа не нагадувала руку буфетниці Насті, все ж це була досконала рука, на якій сім пальців поводитись незалежно й протистояли фіксованому великому пальцю.

Вдаючись до так званих модульованих сигналів радіочастот, використовуючи пряме візуальне відображення вихідних сигналів за допомогою електронно-променевої трубки, а також виводячи сигнали в інфрачервоній і ультрафіолетовій сферах, або на ультразвукових частотах, електронний буфетник Полікарп увічливо казав:

— Сердечно прошу, шановний довгожителю Гапличок, приємного апетиту й довгих років життя!

Розчулений повагою, довгожитель Гапличок пускав сіру, як тля, пекучу сльозу:

— Робот Полікарп мене поважає! Лучче тепер, ніж у четвер, дождатися з моря погоди! Та його б устами мед пити, та хай би його казанню кінця не було.

— Та я такий, що й батога з піску вплету!— похвалився робот Полікарп, котрого, либонь, сконструювали не тільки любомудром, а й задавакою.

— Видно, Полікарпе, що ти господар не кепський, а лепський!— підхвалював довгожитель Гапличок, якому дедалі дужче подобався компанійський балакучий робот.— Еге ж, не сито з собачого хвоста!

А в яблунівський лавці замість лавочника з діда-прадіда Петра Кандиби появилoся за прилавком чудо маніпуляційної техніки робот Василь Васильович, який зовні мало чим відрізнявся від людини. Статечний, імпозантний у рухах, він сяяв матовою білизнаю продовгастих щік і сферичною опуклістю блідого чола, а губи мав аскетично худі. Взагалі, губи своїм малюнком виказували в його натурі якщо не приховану похитливість, то глибоку зацікавленість протилежною статтю, себто грайливим яблунівським жіноцтвом, котре так і сипнуло в лавку, щоб помилуватися симпатичним роботом, схожим на кіноактора Матрoяні. І хоч якійсь вертихвістці товару ніякого купувати не треба, однак крутиться перед вродливим роботом, лупає й лупає на нього лукавими очима. Повірте, якби на вас так лупали, ваша душа співала б солов'єм, тож і робот, не лопуцьком роблений, мав почувати щось!

— Василь Васильович! — щебетала яка-небудь яблунівська звабниця. — А відпустить-то мені кульок солодких горішків, бо щось на солодке потягнуло.

І, вже одержавши від спритного робота Василя Васильовича кульок горішків, звабниця загравала:

— Пригощайтесь моїми горішками, Василю Васильовичу, ох і смачні!

— Ми не вживаємо, — чемно відказував робот.

Проте навриплива колгоспна звабниця так насадала на робота Василя Васильовича, що де й дівався його стрим! Це чудо маніпуляційної техніки клало до рота цукровані смажені горішки й жерло так, що ніхто не засумнівався б: еге, він робот добрий — од хліба, од солі чорт його не віджене! А що молодичка підсміювалась до робота Василя Васильовича, то й він відповідав їй добре відрегульованим соковитим баритоном, блимав зіницями очей, і ніхто не осмілювався б сказати, що цьому симпатичному Василеві Васильовичу, може, знамените чудовисько Франкенштейна доводиться пращуром по батьківській лінії.

Як ото в людській сім'ї не без виродка, так, буває, один паршивий робот усе стадо псує. Кіндрат, Полікарп, Василь Васильович — славні роботи, зажили пошани в яблунівців, хоч їхні портрети чіпляй на Дошку пошани біля колгоспної контори. Посадили в бухгалтерію “Барвінка” Модеста Олексійовича Недригайла, модель типу “Астарта”, ціна якому не більша, ніж кольоровому телевізору в базарний день. Не так уже й багато операцій від нього вимагалось — сиди за рахівницею, кладай кісточками, підраховуй колгоспні прибутки, знай своє сальдо-бульдо, так ні ж!

Він, андроїд (себто робот екстремальної форми зі шкіряним покриттям — гладеньким, еластичним, ніжним, яке не відрізниш від людського), не хотів знати своє сальдо-бульдо, а тільки розхвалював сам себе, наче хворий на нарцисизм. Розвалившись у кріслі, як отой, що ладен із неба зорі хапати, а під носом нічого не бачить, Модест Олексійович Недригайло так казав про себе рахівникам та економістам:

— Та ні в кого з роботів нема таких блоків мажоритарної логіки, як у мене! А операція настройки перцептрона для мене — просто тьху! Та куди там системі “Адалін” чи “Мадалін” проти моєї системи “Астарта”. Ось зачекайте лишень, скоро використають інтегральну схемотехніку, мініатюризують мій перцептрон — я тоді не такої заспіваю!

— А ви, Модесте Олексійовичу, знайомі з методом тіньової маски?— запитував котрийсь із колгоспних економістів, який теж був не ликом шитий у робототехніці.

— Ха-ха, ще б пак!— погордно відказував робот Недригайло і, ще важніше розкидаючись у кріслі, закладав ногу за ногу.— Знаємо так звані позитивні й негативні суми, й суму-помилку!

— Тямите на позитивній і негативній кореляціях?

— Ха! Авжеж!.. А хто з вас може похвалитись такими конденсаторами, як у мене? — І робот Недригайло бив себе кулаком у груди, наче якийсь яблунівський дядько.— А фотоелементами? А кодово-імпульсивними модуляціями? А мажоритарними логічними елементами?

Ввійшовши в раж, марнославний робот Модест Олексійович Недригайло хвалився, як ото хвалилася сова своїми дітьми, гудячи все людське,— хай то артерії великого кола кровообігу чи особливості капілярного кровообігу в яблунівців. Хто б то відати відав, що вітер віє та й стихає, а як робот почне — не переслухаєш. Модест Олексійович базікав про якісь свої рефлекторні дії і позиційний зворотний зв'язок, про методи акумулювання енергії й соленоїди!

— Я не без роду-племени! — бундючився й бундючився робот Недригайло.— Я маю родичів не десь, а в Америці. Система “Роботаг” трудиться на транспортері. Там мої родичі роблять не тільки на фермах, а й на заводах коло конвейєрів! “Сервейор-3” літав до Місяця! І в Японії теж маю родича на прізвище “Хівіп”, знали б ви, які в нього підсистеми “око”, “мозок”, “рука”, який у нього магнітний барабан для програми!

Як бачимо, робот Модест Олексійович Недригайло вдався не тільки базікою, що користувався своїм штучним інтелектом, як мельник путнім вітром, а й хвальком, що хвалиться, йдучи на торг, а не з торгу, а й ледарем, якому аби день до вечора. Та цур йому! Пек!..

Як не сказати про те, що голову колгоспу Михайла Григоровича Дима на якийсь час замінив робот Леонардо Явтухович Датунашвілі. Очевидно, враховуючи те, що Леонардо Явтухович покликаний працювати в середовищі, потенційно небезпечному для людини, конструктори наділили його лівою рукою й кистю лівої руки з дистанційним управлінням. Зате в праву руку й кисть правої руки робота Леонардо Явтуховича вмонтовано систему автоматичного самоуправління. Хтось би подумав, що з

такої причини ліва рука робота Леонардо Явтуховича подеколи не відає, що чинить права,— й помилились. Бо коли працювала ліва, то не працювала права, й навпаки — коли працювала права, то не працювала ліва. “Справжнє моє місце за покликанням — у атомній промисловості,— міркував у Яблунівці робот Леонардо Явтухович.— Але де, коли не в селі, я повинен розширити обсяг своєї робочої зони, як маніпулятор?! Де, як не в селі, підвищувати швидкість функціонування?!

Мабуть, до вищесказаного годиться додати, що робот Леонардо Явтухович Датунашвілі, працюючи деякий час на посту голови колгоспу “Барвінок”, привертав загальну увагу не так своїми прикметними руками, як тим, що пересувався не на ногах і не на колесах, а на... гусеницях!

Кабінет — обмежений простір, і в цьому обмеженому просторі робот Леонардо Явтухович показував високі зразки максимального маневрування. Прилаштували б йому, скажімо, троє коліс із незалежним управлінням — і вже б він не домігся такого ефекту за столом, чи біля сейфа, чи біля діаграми економічних показників, що висять на стіні. Звичайно, паркетна підлога в кабінеті дуже й дуже потерпала б від гусеничних шасі, якби не шини. Треба сказати, що шина в робота Леонардо Явтуховича на гусеницях була з окремих часток-брикетиків, її сконструювали з рояльних струн, так що Датунашвілі пересувався під звуки приємної фортепіанної музики. На протектор шини пішли титанові смужки, розташовані ялинкою, в шину також вмонтовано амортизаційні кільця, які зменшували прогинання, дозволяли наїжджати на камінці, пеньки, пляшки. Зайве захоплюватись такими шинами на гусеницях у робота Леонардо Явтуховича, адже кожному зрозуміло, що, коли ти підміняєш голову колгоспу “Барвінок”, шини оптимальної конструкції дають тобі змогу вільно пересуватись не тільки в кабінеті, не тільки в полях і на фермі, а й незамінні біля законної жінки, з котрою мусиш теж неабияк крутитись.

І як тут не згадати робота-красеня Едика, який вразив увагу яблунівських жінок та дівчат! Хай і не в лавці за прилавком стояв, хай і не в кабінеті голови колгоспу гримів рояльною музикою гусениць, а звичайний механізатор — зате який механізатор! Споконвіку в яблунівських дядьків та парубків водилось на господарстві по дві ноги, і в майбутньому, не припусти Господь, мати менше чи більше...

Робот Едик мав чотири ноги!

Ставний, крутоплечий, груди — колесом, щоки — кров із молоком, він грав червоними вогнями очей, наче стоп-сигналами. Коли вдосвіта йшов у поле до трактора, ноги в робота Едика ступали по черзі й не квапились одна поперед одної, й не відставала якась у такому великому гурті. Траплялось, одна з численних ніг (тут не скажеш — ліва чи права!) псувалась, тоді Едик спокійно втягував її в тулуб і далі йшов на трьох ногах. Траплялось, що вранці вродливий робот ішов у поле до трактора на чотирьох ногах, а з поля повертався лише на двох, бо — правди ніде не сховаєш — техніка безпеки роботів у “Барвінку” ще накульгує на обидві ноги, отож як добре, що Едику приробили аж чотири ноги!

Вечорами вродливий робот Едик, що квартирував у сільської самогонниці Вівді Оберемок, виходив у яблуневий сад із електрогітарою, звуки якої чимось нагадували звуки гавайської гітари.

— Ходи-но сюди, Векло, бо ще не смеркло!— лунав палкий спів робота Едика по всій Яблунівці.— Поквапся, Тетяно, бо ще рано! У всякої Федорки свої одговорки!

Прекрасна яблунівська стать мліла від мук кохання до звабливого робота, котрий розмовляв із нею щирим золотом яблунівських-таки приповідок.

— Хто вийде заміж за Пилипа — буде голий, наче липа!.. Дурного Кирила і Химка побила!.. Який Яків, стільки й дяки!

Отак-о вродливий Едик на чотирьох ногах залицявся до Векли, Тетяни чи Федорки, водночас ганячи й збиткуючись із їхніх Пилипа, Кирила чи Якова. Та ще під музику електрогітари, що ридала гавайськими звуками! Не один яблунівець спалахував злістю й ревнощаним, не один хотів побити електрогітару на залізних крижах, заодно потрошивши Едику всякі гідравлічні циліндри, зубчасті коліщатка й зубчасті рейки, вертикальний вал та програмний барабан. Еге ж, поспівав би, якби добряче стукнули по програмному барабану! Хоч ти й на чотирьох ногах, але добре спотикався б!

Але ніхто з яблунівців так і не зважився по-чоловічому чи по-парубоцькому поговорити з роботом Едиком. Знаменита яблунівська гостинність не дозволила. Адже прислала роботів у село науково-технічна революція, хоч, може, не всі вони й достойні відстоювати її позиції.

РОЗДІЛ СОРОК ПЕРШИЙ,

у якому на авансцену роману виступає робот
Мафусаїл Шерстюк, обладнаний протипожежними засобами,
а також докладно змальовано стосунки між
грибком масличком і роботом, котрий зазіхнув
і на скребковий транспортер, і на серце Мартохи

Коли того літа в колгоспі трудилися роботи, “Барвінок”
цвів і зеленів!

Робот Кіндрат, педант із педантів, розносив пошту;
робот Полікарп велично стояв за буфетною стойкою, за-
вжди доливаючи й не обраховуючи; чудо маніпуляційної
техніки Василь Васильович відпускав товари із лавки,
наче з рогу достатку; робот Модест Олексійович Недри-
гайло, не перестаючи орудувати язиком, наче ковшем
екскаватора, клацав рахівницею в бухгалтерії. Робот Ле-
онардо Явтухович Датунашвілі на посту голови колгоспу
тільки й знай що гримів рояльною музикою своїх гусениць
не тільки в кабінеті, а й по артільних об'єктах. Робот
Едик інколи йшов у поле до трактора на чотирьох ногах,
а повертався на двох, і його електрогітара не переставала
дзвеніти вечорами в яблунівському саду самогонниці Вівді
Оберемок.

“А як там Хома з Мартохою?— запитаєте ви.— Дійшов
бодай один із летючого загону роботів на корівник чи не
дійшов, перечепився по дорозі?”

Кумедна okazія приключилася з Хомою, бо дурному
дурне в голові, а старшому куди пошлють — робота!

Щойно Хома одного ранку впорався на фермі, підчис-
тивши гній і вибравши всю гноївку, щойно вимкнув скреб-
ковий транспортер і помив руки, як приходить зоотехнік
Невечера й каже:

— Познайомся, Хома Хомовичу, з роботом Мафусаїлом
Шерстюком!

Грибок масличок неквапливо — ударники справжню ціну
собі знають!— витер руки рушником, почепив на цвяшок
над рукомийником, а вже тоді обернувся до гостя.

Робот Мафусаїл Шерстюк теж був на гусеничному ході,
як і робот Леонардо, який у хмарі куряви і з рояльною
музикою щодня літав по тваринницькому комплексу. Про-
те, на відміну від Леонардо, робот Мафусаїл був облад-
наний протипожежними засобами, які захищають від по-
лум'я. Датчик вогню виглядав у нього з нагрудної ки-
шеньки — цей датчик виготовлено у вигляді кулькової
авторучки на шість різнокольорових стрижнів.

— Щоб ви були такі веселі, як весна! — привітався грибок маслючок, тиснувши руку робота, зодягнену в лайкову рукавичку.

— А щоб ви, Хомо Хомовичу, були багаті, як земля! — не поліз робот Мафусаїл по слово в кишеню.

— Чув, Хомо, що в нас об'явилися роботи?— озвався зоотехнік Невечеря.— Помагають, аж гай гуде. Ось робот Мафусаїл і постоїть замість тебе коло скребкового транспортера.

— Як це — постоїть робот Мафусаїл?— тіпнуло грибком маслючком.— А хіба не я наставлений старшим куди пошлють коло транспортера? Та я від гною ані ногою! Та мені без гною хоч у вир головою? Та мені без гноївки не захочеться ні жінки, ні дівки!

І розгніваний чудотворець Хома так подивився на новоявленого робота Мафусаїла, що якби того не обладнали протипожежними засобами — згорів би маніпулятор від пекельного погляду яблунівського колгоспника. В усякому разі, датчик вогню автоматично ввімкнувся у нагрудній кишенці — й не вимикався, зумерив із погрозовою тривоною. Фотоелектрична оптична система (заміняла роботу Мафусаїлу очі й справді виготовлена у формі блакитних сливовидних очей) під тим вогненним поглядом вимкнулась, бо спрацював затвор, що оберігав зір Мафусаїла від яскравого світла й механічних пошкоджень.

— Хомо!— злякано скрикнув зоотехнік Невечеря, який усякої всячини набачився за грибком маслючком.— Обламай свій норів і не чіпай робота! Чи закортіло, щоб правління назавжди відлучило тебе від скребкового транспортера?

Чудотворець Хома згадав, як після доносу золотоокого академіка Йони Ісайовича Корогли його відлучили від вил-згрель, згадав, як упав у макробіотичний дзен, як сорок днів голодував, омолоджуючи й доточуючи собі віку для роботи в корівнику,— й погроза зоотехніка Невечері вмить отямила його.

— Гаразд, — тільки й мовив похнюплено і відвів пекельний погляд убік.

І щойно відвів полум'яний зір, як датчик вогню в нагрудній кишенці робота Мафусаїла автоматично вимкнувся й перестав зумерити, фотоелектрична оптична система блимнула осмисленими блакитними сливовидними очима.

— Ось щоб я почервонів, коли оце збрешу!— вигукнув Мафусайл Шерстюк.— А тільки б круть-верть — була б мені в черепочку смерть, якби в моїй автоматичній швидкодійчій системі захисту та й не використовувались властивості різних суспензій у рідинах!

Став робот Мафусайл до скребкового транспортера й тільки ввімкнув та вимкнув, бо старший куди пошлють уже поправ на корівнику. Й коли чудо маніпуляційної техніки торкалось до транспортера, то в чудотворця Хоми так заболіло серце, наче за мамою рідною: хоч би й що ви казали, а недарма самонавіюванням вбивав у душі любов до вил-згрель і прищеплював любов до скребкового транспортера, законного дітища науково-технічної революції!

— Отож дивись, Хомо,— застеріг зоотехнік Невечеря,— щоб і муха-говоруха об твоїх фокусах не буркнула!

Гай-гай, що людина — то не робот, і що робот — то не колгоспник...

Поміркуйте лишень, як учені мозолили собі мізки, щоб явити на світ Мафусайла Шерстюка! Як дбали про його рефлекторні дії й регулювання температури з використанням термісторів, про датчики силового зворотного зв'язку й резистивні тензодатчики, як піклувались про муфти й гальма, про пневматичний та гідравлічний приводи! Озброюючи робота Мафусайла зором, ішли від простих способів розпізнавання символів, розвивали ті прості способи, підсилювали контраст у скануючій системі й підсилювали контур шляхом накладання! А як привчали слух Мафусайла сприймати мову, розуміти структуру слів,— тут тобі й вокодер із пасивними фільтрами, й активні фільтри для вокодера, й механічні фільтри у вокодерах, й індуктивні дистанційні детектори! Та ще багато всякої всячини, що не злічити.

А чи може Хома Прищепа з яблунівського колгоспу "Барвінок" навіть в епоху науково-технічної революції похвалитись, що батько з матір'ю, зачинаючи свою дитину, обладнали її бодай кисневим аналізатором, фототранзисторами чи повітряною подушкою? І на війні грибок маслючок не розжився ні тобі гідростатичним манометром, ні пневматичним приводом, ні індуктивним дистанційним детектором, хоч, може, для організму все знадобилося б. А хіба в героїчний післявоєнний час у колгоспі на трудодні видавали мультівібратори, потенціометри, напівпровідникові діоди, хіба в той час було до

моторних теорій і до так званих “муарового образу” та “муарового ефекту”?

Що ні, то ні!

Отож і довелося старшому куди пошлють викручуватися своїм розумом, а не позиченим чи прикупленим, а не вкутим на ковадлі чи сконструйованим у заводських лабораторіях...

Робот Мафусаїл Шерстюк, маючи дистанційне управління, пришелестів увечері на гусеницях до корівника точнісінько у визначену пору. Бачили б ви, як сяяли його очі — себто пристрої, де клітини сітківки утворювались рядами сірчано-кадмієвих фотоелектричних елементів! Мафусаїл, увімкнувши скребковий транспортер, пустив машину по корівнику, щоб підчищати гній, а коли згодом вимкнув, то транспортер хоч би навильник гною нагріб!

— Не тепер по гриби ходити, а восени, як будуть родити!

Так мовив фуражир Ілько Дзюнька до ошелешеного робота Мафусаїла Шерстюка. А доярка Христя Борозенна, проходячи по корівнику, проказала із загадковою усмішкою:

— Як не вмієш, то й не знайдеш!

Наступного ранку повторилась та сама історія. Зашелестіли по соломі гусениці, і в точно призначену годину робот Мафусаїл, підвладний дистанційному управлінню, появився біля скребкового транспортера. Й знову роботу не пощастило зібрати й на пучку гною чи бодай краплину гноївки, бо на фермі було чисто-чистісінько, як у лікарняній палаті. Здавалося, сірчано-кадмієві фотоелектричні елементи в Мафусаїла зараз ось задимляться — й згорить од здивування оце чудо маніпуляційної техніки, не допоможуть і протипожежні засоби.

— Прийшов ні за чим, пішов ні з чим, шкода й питать, тільки ноги болять, — проказав фуражир Ілько Дзюнька, що за звичаєм не міг не кинути дошкульне слівце.

— Ярьома, Ярьома, посидь лучче дома, — додала й свій глечик на капусту доярка Христя Борозенна, яка з допомогою доїльної установки, Молокопровід-100, сама-самісінька вже встигла подоїти всю колгоспну череду.

Увечері повторилась та сама приклучка, наступного ранку — теж, а що фуражир Дзюнька та доярка Борозенна не втримувались від глузів, то, здавалось, робот Мафусаїл Шерстюк ось-ось сподобиться діждати своє серце на шматки рвати, що заплаче — ще й ухне!

Проте, либонь, про робота Мафусаїла не сказав би, що дурень, що був би більший, то вже нікуди. Бо знагла, наче якийсь рядовий яблунівський колгоспник, вдався на фермі до самонавіювання.

— На корівнику ось-ось появиться гній,— бубонів Мафусаїл коло скребкового транспортера, і його сірчано-кадмієві фотоелектричні елементи іскристо пульсували.— Появиться багато гною, вже появляється гній, багато-багато гною на корівнику!

— Й де ти спав, що такого великого, як ти, не вкрали?— дорікнула доярка Христя Борозенна.— Де ж тобі той гній візьметься, коли череда в лузі?

Знетямлений, робот Мафусаїл Шерстюк знов увімкнув транспортер, але й самонавіювання справді не зарадило.

Зашелестівши гусеницями по соломі, робот Мафусаїл у великому розпачі прямо з механізованого корівника подався до чайної. За старих часів тут би його зустріла буфетниця Настя, а за нових — зустрів електронний буфетник Полікарп.

— Два по сто, пляшку пива й солоний огірок,— замовив робот Мафусаїл, примостившись за столиком.

— Мафусаїле, а чи не порушуєш ти третій закон робототехніки?— сухо запитав електронний буфетник.

— Який там третій закон?— закричав Мафусаїл голосом, що нагадував голос розгніваної людини, а не голос робота.— Коли біля худоби я зазнав такого свавільного беззаконня!..

Старший куди пошлють появився в буфеті тоді, коли перед роботом Мафусаїлом на столику стояла батарея порожніх пляшок із-під пива. Підперши залізне підборіддя зодягнутою в лайкову рукавичку рукою, Мафусаїл співав печальну пісню:

$$- [L_{n-1} - (L_n + L_{n-2})] k + L_{n-1}.$$

Уславлений своєю семипалістю, компанійський електронний буфетник Полікарп, сяючи хромовими деталями, підспівував за стойкою:

$$- kL_n + (1 - k)L_{n-1} - kL_{n-2}.$$

А то спів робота Мафусаїла й робота Полікарпа зливався до купи, вражаючи суголоссям, якого могли домогтись тільки талановиті маніпулятори:

$$- A (1 - A) = A - A^2.$$

Яблунівка здавен славилася співочими голосами, які брали за живе, проте такої задушевної злагожденості, такої сердечної ширості, з якою співали два роботи, Хома Хомович за своє життя не чував не тільки вдома, а й за кордоном. Біль і страждання співали вустами Полікарпа й Мафусаїла, розпач і сльози лунали в отому їхньому:

$$A(1 - A) = A - A^2.$$

І грибок маслючок, що заглянув до буфету закропитись пивом, спізнав пекельні муки каяття: адже робот Мафусаїл побивався за роботою на корівнику не менше, ніж побивався колись він, старший куди пошлють. Ударивши себе кулаком у груди так, що аж загули вісім шийних, дванадцять грудних, п'ять поперекових, п'ять крижових і один куприковий спинномозкові нерви, роздосадуваний чудотворець Хома підступив до робота Мафусаїла.

— Прости, брате Мафусаїле!— проказав устами, що запеклись від смаги.

А що розпачу Мафусаїла Ізраїлевича не було меж, робот співав далі:

$$- \frac{A}{A_{\max}} - \frac{A^2}{A^2_{\max}} = \frac{A}{A_{\max}} \left(1 - \frac{A}{A_{\max}}\right).$$

Старший куди пошлють підсів до робота Мафусаїла, що завмер із заплісненими сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами, і, схлипнувши та набравши в легені повітря, підтягнув:

$$- \left(\frac{A - A_{\min}}{A_{\max}}\right) - \left(\frac{A - A_{\min}}{A_{\max}}\right).$$

Грибку маслючку ще ніколи не випадало співати з роботом, та ще й поділяючи його невтішне горе, до якого сам спричинився своїм махровим егоїзмом. Отямлений людським голосом, Мафусаїл розплющив сірчано-кадмієві фотоелектричні елементи, про всяк випадок помацав у нагрудній кишенці датчик вогню, бо згадалось, що мало не згорів на фермі під пекельним поглядом старшого куди пошлють.

— Прости, брате Мафусаїле!— повторив чудотворець Хома.— Завжди чесне діло роблю сміло, всяке діло починаю з голови, й нема для мене над ширую працю мозольованую. Нема горя більшого, коли від роботи силоміць відлучають, а тут іще холера ясна принесла тебе на ферму, щоб став до транспортера.

— У роботів — як і в людей,— схлипнув Мафусаїл.— Праця робота годує, а лінь марнує.

— Ви, роботи, як? Сказано до роботи на шість — ви на шість, сказано з роботи о сьомій — ви о сьомій. А ми, колгоспники, звикли по-всякому... Ось я й приходив цілий тиждень удосвіта на корівник, хутенько діло робив і гав не ловив, так що тобі й навильника не зоставалось. Бо не міг якомусь приїжджому роботу віддати свою роботу, без якої я не старший куди пошлють, а казна-що!

Від почутого Мафусаїл, либонь, самозайнявся б, напустивши чаду повнісіньку чайну та зіпсувавши настрої деяким засвідникам, які тут відпочивали, поки роботи за них трудились. Та добре, що самоввімкнулась протипожежна захисна система, якою обладнали Шерстюка. А коли небезпека минула й досконала протипожежна захисна система відключилась, робот Мафусаїл Шерстюк здивовано сказав:

— Значить, Хомо Хомовичу, ти не з отих, що коли люди жать, то вони на межі лежать?

— Авжеж, не з тих, Мафусаїле! Мокрого поліна вогонь не лиже.

— І я не з отих роботів, що лежать, аби сало зав'язалось або для яких добра річ — попоїв, та й на піч!

Отак порозумівшись, грибок маслючок став на свої довгі ноги, а робот Мафусаїл на всюдихідні гусениці — й подались на колгоспний корівник. А на корівнику цієї вечірньої години як допались удвох до скребкового транспортера, то за якихось півгодинки кругом панувала стерильна чистота.

Попоравши худобу, старший куди пошлють повів робота Мафусаїла Шерстюка не кудись, а додому, й познайомив із рідною жінкою Мартохою. Звичайно, молодиця зраділа гостеві і, походжаючи по хаті, мов пава, та поглядаючи, мов ясочка, проворно зготувала вечерю на стіл. Авжеж, поглядаючи на Мартоху, робот Мафусаїл хотів би вигнути брови дугою, а де їх візьмеш? Так хотілось бути повнолицим, як місяць, але ж не судилось. Отож гість тільки блискав сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами та під столом човгав гусеницями так, що шини весь час озивалися солодкою фортепіанною музикою.

— Ну, брате Мафусаїле,— припрошував грибок маслючок, наче йому не первина пригощати отаких модерних маніпуляторів,— чим багаті, тим і раді, не цурайся хліба-солі.

Мафусаїла довго впрошувати не довелося, він випив добру чарку горілки, аж у голові пискнув голосно датчик рівноваги, що коригував усі його дії, й сказав чемно:

— Еге ж, призволятимусь, не сидітиму, як сваха в гостях.

І так допався до найдків та напоїв, що Мартоха подумала: “Видать, робот не простого роду — п’є горілку, як воду”.

Горілка не тільки людей до добра не доводить... Скоро в сірчано-кадмієвих фотоелектричних елементах Мафусаїла стояв густий посоловілий туман. Вокодер, що забезпечував введення мовних сигналів в асоціативні пристрої, почав заплітатись, бо яка вже там фільтрація сигналів! “Гай-гай,— міркувала співчутливо Мартоха,— а що станеться з його фотодетектором, фотодіодом і фототранзисторами! Жаль мені його чутливості до інфрачервоного випромінювання, а ще візуального й позиційного зв’язків, а ще й насоса з радіальною віссю обертання, ой жаль!”

А Хома, радий такій дружбі, знай пригощає Мафусаїла. Звісно, затягнули й пісню, бо, либонь, коли колгоспник та робот вип’ють, їм завжди прагнутиметься вилити свої душі як не в веснянках і гаївках, так у риндзівках чи русальних піснях, у петрівчаних чи косарських.

— Ой на горі вогонь горить, під горою козак лежить,— сидячи за щедрим столом, співав старший куди пошлють, а в зіницях його очей тремтіли срібні мурахи від електричного світла.

— Порубаний, постріляний, китайкою покриваний!— підтягував робот Мафусаїл Шерстюк, а що човгав гусеницями під столом, то на всю хату лунала фортепіанна музика шин.

— Накрив очі осокою, а ніженьки китайкою,— виводив старший куди пошлють.

— А в головах ворон кряче, а в ніженьках коник плаче,— підтягував робот Мафусаїл, і в його посоловілих сірчано-кадмієвих фотоелектричних елементах стояли сльози.

Хома з роботом доспівали пісню про козака, який узяв собі паняночку — в чистім полі земляночку, а по тому, зсуваючи руками посуд і пляшки, обнялися за столом, гірко заплакали на плечі один в одного, й сльози Хоми змішувалися зі сльозами Мафусаїла.

Потім вони ще співали пісень про кохання — і про те, як летіла пава, на воротях упала, й про те, що

зірочка по хмарочці як бродить, так бродить, і про те, що пора тобі, вербонько, розвиваться. Наспівавшись і охлявши, грибок маслючок заснув, уткнувши свою буйну голівоньку в курячий холодець, а робот Мафусаїл ні додому не йшов, ні кнопку під пахвою не натискував, щоб самовимкнутись до ранку. Мартоха щось там шила на лежанці. Хома спав чубом у холодець, а гість знай мугикав пісні про кохання — й про черевички з роґожі, й про соснову кладочку, й про калину коло тину. Якби ото не горілка та не любовні пісні, які не одного з розуму зводили...

Підвела Мартоха голову від шиття, а робот Мафусаїл Шерстюк уже не співає — й чудно так дивиться на неї своїми посоловілими сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами.

— Заспівали б іще “Ой на татарській границі”, — попросила Мартоха не своїм голосом, бо що не кажіть, Хома хропе, а вона ще ніколи не zostавалася з роботом віч-на-віч.

— Проведіть мене, Мартохо, бо засидівся, пора, — мовив Мафусаїл, зводячись із-за столу й п'яно похитуючись на гусеницях.

Щойно вийшли на ганок під зоряне погоже небо, як робот Мафусаїл дихнув сапко, наче загнаний кінь. І, либонь, після випитого йому відмовили в голові не тільки датчик рівноваги, а й датчик кутової швидкості та датчик крутого прискорення. Бо, потупцявшись на гусеницях довкола Мартохи, він іще раз дихнув сапко — й раптом яблунівська молодиця відчула, що невідома могутня сила відриває її від землі й підносить у повітря.

— Ой! — злякано скрикнула Мартоха, бо так би скрикнула будь-яка жінка.

Тулячи залізні губи до м'якого жіночого вуха й лоскочучи її теплу щоку своєю залізною щокою, робот Мафусаїл шепотів:

— Ти ж така хороша, як калина!

Як медом не зіпсуєш куті, так і улесливим словом не зіпсуєш жінці настрою. І Мартоха, що вже хотіла закричати і вдарити робота по руках, мовила несподівано для себе самої:

— А вас, Мафусаїле, не краса красить, а розум!

— З твоєї краси можна напиться води, — шепотів робот Шерстюк, і його сірчано-кадмієві фотоелектричні елементи світили Мартосі прямісінько в душу.

Мартоха, може, й відштовхнула б робота, але як ти відштовхнеш, коли так красно говорить, коли від нього так тривожно пахне корівником, наче від рідного Хоми!

Згадавши про свого коханого грибка маслючка, Мартоха вмить розгнівалася на робота і, засунувши йому під пахву руку, проворно натиснула кнопку. Робот Мафусаїл вимкнувся, й тепер непорушно, мов стовп, стояв на ганку, тримаючи на руках жінку. Тепер, здавалося б, можна зіскочити додолю, та як ти зіскочиш, коли руки могутні завмерли й не випускають. Еге ж, завмерли черв'ячна передача й система шатунів, не рухаються мініатюрні роликові ланцюжки, що імітують сухожилля людини, міцно вцепились у Мартоху п'ять пальців, які, мабуть, теж перебувають під впливом п'яти планет — Венери, Юпітера, Сатурна, Сонця і Меркурія.

Застогнавши від розпачу, Мартоха ввімкнула кнопку під пахвою й попросила:

— Мафусаїле, майте совість, відпустіть, бо що сусіди скажуть, як нас побачать удвох?

Та що там закоханому роботу якісь сусіди! Щойно ввімкнувшись, він ще міцніше пригорнув до грудей знадливу молодицю, шепочучи їй на вухо:

— Моя дорога до твого порога, моя стежечка до твого сердечка!

— Мафусаїле, та не пустуйте! Хіба в нашій Яблунівці мало для нас дівчат? І молодші за мене, і вродливіші, тільки моргнуть і кивнуть! Хлопці їхні чи в армії, чи на ударних будовах. То хіба їм не краще ближній чоботар, ніж далекий рабин?

Ну, вона спересердя візьми й знову натисни йому кнопку під пахвою. Та хіба порятуєшся із залізних обіймів? Ухопив, мов чорт грішну душу. Звісно, якій жінці не кортить, щоб на руках поносили, та ще в таку зоряну нічку, та ще коли голова чамріє від пахошів саду й городу! Але ж Яблунівка не без очей чи в язика, завтра плескатиме, що п'яний робот носив Мартоху по обійстю, а вона горнулась до нього, мов барвінок.

— Та відпусти, люципере вражий! — гнівно скрикнула, знову натискаючи кнопку. — Чи я можу з тобою отак стояти до ранку, коли завтра в ланку?

— Мартохо, як жаль, що не я розчесав вам косу до вінця, — белькотав робот.

І тут рипнули сінешні двері — на ганок, голосно позіхаючи, ступив сонний грибок маслючок. Полупавши очі-

ма, він застеріг, нарешті, припишклу й скоцюрблену свою жінку на гандрабатиx руках остовпiлого робота Мафусаїла Шерстюка. Ну, подумала Мартоха, зараз Хома кине́ться в бiйку за мою честь, зараз не тільки полатає одяг на негостинному гостеві, а й потрощить йому фотодетектори, фотодіоди й фототранзистори, де й подінеться його чутливість до інфрачервоного випромінювання.

— Це ти, Мафусаїле?— поспитав глухим голосом грибок маслючок.— Ну, поносив трохи на руках мою Мартоху — і годі, віддавай, бо ще звикнеш.

І, мирний та лагідний за вдачею, легко перехопив пружне жіноче тіло.

Робот Мафусаїл спустився з ганку, гримлячи гусеницями, і вже коло воріт заспiвав на всю свою луджену горлянку:

Ой, мамуню, горох кочу,
горох кочу,
чорнявую дівку хочу
чорнявую дівку хочу!..

А грибок маслючок ще довго стояв на ганку, дивлячись на високі зорі й горнучи до грудей вірну Мартоху, наче найдорощчу земну зорю.

РОЗДІЛ СОРОК ДРУГИЙ,

де знову явлено образи роботів
Василя Васильовича, Полікарпа,
Кіндрата, Едика, Модеста Олексійовича
Недригайла, Леонардо Явтуховича Датунашвілі,
Мафусаїла Шерстюка, а ще згадано про прощальний
концерт художньої самодіяльності, даний силами
талановитих роботів та обдарованих колгоспників

Гаразд, що, працюючи й далі спільно коло скребкового транспортера на корівнику, старший куди пошлють не випоминав роботів Мафусаїлу його п'яного залицяння до Мартохи. Бо кого не поведе в блуд алкогольний чад, кому не замакітрить мізки, навіть якщо вони електронні!

Летючий загін роботів трудився незгірше за яблунівців, виконуючи й перевиконуючи. Але й з ними траплялись усякі придибенції, які могли статись тільки з живими людьми, а деякі придибенції живим людям і не снились, бо куди їм до механічних маніпуляторів!

Пам'ятаєте про чудо маніпуляційної техніки робота Василя Васильовича, що за прилавком у крамниці замінив лавочника з діда-прадіда Петра Кандибу? Такого статечного, імпозантного в рухах, із сяйливою матовою білиною продовгастих щік, що на нього збігалось помилюватись яблунівське жіноцтво?.. Отож за короткий час у лавці побувало кілька ревізій. Покупці розсудили так: якби робот Василь Васильович, схожий на італійського кіноактера Мastroяні, та й не запускав свою руку в касу, якби не перепродавав дефіцитні товари з-під прилавка, якби не мав недостачі, то не перевіряли б так часто.

Ждали, що робот Василь Васильович ось-ось попадеться на зловживаннях і загримить туди, куди всі гримлять у таких випадках. Адже неспроста знамените чудовисько Франкенштейна доводиться йому, либонь прашуром по батьківській лінії, а гени в наш час є гени, це не те що в догенетичні часи! Де й подінеться твій добре відрегульований баритон, яким базикаєш із молодичками, що самі до тебе підсипаються, стривай лишень. Ще не було такого продавця, який не попався б, коли вже під нього почнуть підкопуватись.

Так ждали, так ждали... Не подивуйте, що чимало яблунівських покупців були прикро вражені: робот Василь Васильович нікуди не загримів, матова білина його продовгастих щік не потьмарилась, імпозантні рухи zostались імпозантними, добре відрегульований баритон і далі вражав сільське жіноцтво соковитим тембром. Всякі там ревізії з'ясували, що робот Василь Васильович не тільки не зловживав, а навіть у думках собі не клав зловживати, що він чистий, мов материнська сльоза. А комісії так часто навідувались тому, що їм і належить навідуватись та перевіряти.

— Не інакше, як у нього є блат! — мовила в гурті сільських плетух самогонниця Вівдя Оберемок. — Тепер без блату ніде не обходиться, ось і замели його гріхи. Вони, роботи, мають знайомих не тільки в районі чи області, а й по всьому світу. Ге-ге, може, не одного кабанчика заколов і відтарабанив потрібному роботу, тільки не попався, а не попався — значить, не винуватий.

А хіба не точились балачки про грізного з вигляду робота Полікарпа, що мав семипалу руку й заміняв буфетницю Настю? Бо так уже заведено: раз ти робот на видноті — перемиватимуть тобі не тільки кісточки, а й усякі твої електролітичні прилади, електромагнітні датчики,

піддадуть сумніву твої фільтри — активні, механічні, низькочастотні, пасивні, вузькополосні... Тож казали, що, мовляв, робот Полікарп — не дурний півень, у якого й дурна пісня, таких маніпуляторів по сім на цибулю не знайдеш, він теж цуп-луп та й до кишені. Ниньки він стоїть за буфетною стойкою у Яблунівці чи у Великому Вербочому, а завтра він — десь в Америці недоливає тамтешнім пиякам віскі з содовою чи джин із тоніком. У нього ж на квадратній пиці написано, що космополіт, та в його генеалогічному дереві має бути якщо не італійський маніпулятор “Маскот” (електрогідравлічний привід, стереотелевізійна камера, для кожної руки — ідентичне модульне сервоуправління, кабелі з нержавіючої сталі, корозійно-стійкий алюміній і антирадіаційне мастило), то робот “Юнімейт” (рука повертається у вертикальній площині відносно центру руху, гідравлічний циліндр фірми “Паркет Ханіфан”, сервоклапани, сервопідсилювач, магнітний барабан, кодуєчий пристрій, цифровий компаратор). А вже коли в тебе така космополітична пика, а вже коли в тебе таке генеалогічне древо, то, вельмишанований роботе Полікарпе, тобі легко сьогодні своєю семипалою рукою недоливати “Червоне міцне” в колгоспі “Барвінок”, а завтра недоливати гавайський ром десь у Гонолулу.

Але — bestia з bestій! — не попався ні разу, а раз не попався — значить, не злодій...

Для новітньої історії Яблунівки не забудьмо, що робот Кіндрат, який заміняв листоношу Федора Горбатюка, нічим і не прославився. Хіба що мав хобі — сяде під кущиком бузини чи в затінку липи й неодмінно прочитає районну газету від першої літери до останньої. Особливо ж цікавився всякими зведеннями статистичного управління — скільки який колгосп продав хліба державі, про надобі молока, так що міг тими цифрами сипати навіть спрощення.

Робот Едик, що мав чотири ноги й прославився грою на електрогітарі в яблуневому саду самогонниці Вівді Оберемок, теж потрапив на язика. Видно, дуже йому кортіло подобатись дівчатам, бо кому з чоловічої статі не кортить! Ось він і додумався татувувати всю свою поставну статуру. Чого тільки не доможешся голкою та чорною тушшю! Перетерпівши танталові страждання, робот Едик самотужки розмалював своє біле фабричне тіло всілякими гаслами: “Дав слово — дотримай його!”, “Час — вирішальний фактор!”, “Літайте на літаках Аерофлоту!”, “Не стовбич

під стрілою!" тощо. Крім того, ліворуч на грудях, себто коло серця, він викинув напис, схожий на бухгалтерський звіт: "Едик плюс Валя плюс Галя плюс Ніна плюс Леся плюс Оля плюс Оксана плюс Рая плюс Іра плюс Світлана плюс Таня плюс Алла плюс Аза плюс Олена плюс Маргіт плюс Жень".

— Стільки плюсів — і жодного мінуса! — завжди дивувався директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський, зустрічаючи на вулицях татуйованого робота.

А робот-бухгалтер Модест Олексійович Недригайло, модель типу "Астарта", хворий на нарцисизм, марнослашний базіка, що так вихваляв свої блоки мажоритарної логіки і хвалився родинними зв'язками з американською системою "Роботаг"? Велемовний Модест Олексійович до того довеличався, що свідомо зайнявся приписками в звітах! У районі, одержуючи фальшиві цифри з колгоспу "Барвінок", багатьох підозрювали в окомиллюванні, тільки не робота, бо де це видано, щоб чудо маніпуляційної техніки брехало так, наче якийсь бухгалтер із тридцятилітнім стажем. Тому-то не так легко було викрити злісного зловмисника, а коли викрили, то — хоч у тебе й чудові блоки мажоритарної логіки! — таки відлучили від рахівниці...

А як там голова колгоспу робот Леонардо Явтухович Датунашвілі?

Шановний Леонардо Явтухович, як вище мовилось, покликаний працювати в потенційно небезпечному для людини середовищі. Тому його наділили лівою рукою з дистанційним управлінням, а в праву вмонтували систему автоматичного самоуправління. На перших порах ліва й права працювали узгоджено, та коли збирання урожаю дійшло апогею, то часом права рука, наділена автоматичним самоуправлінням, не відала, що чинить ліва з дистанційним управлінням, і навпаки! Звісно, шановного Леонардо Явтуховича викликали до району, суворо попередили. Справедлива критика пішла на користь, тепер уже ліва рука знала, що чинить права, й навпаки. Леонардо Явтухович, як і колись, робив фантастичні антраша в кабінеті, гасав по господарству, й далеко лунала рояльна музика його шин. Інший робот на посаді голови колгоспу їздив би на легковому автомобілі, а йому, давньому ентузіастові й заспівувачеві колгоспного руху, й гусениць досить...

А робот Мафусаїл Шерстюк?

Гай-гай, якби його не обладнано системою протипожежних заходів та датчиком вогню, давно б згорів цей витвір маніпуляційної техніки. По-перше, біля скребкового транспортера на корівнику допомагав грибку масличку так, що, здавалося, ось-ось задимить і прахом стане. Тоді автоматично спрацювала система протипожежних заходів. По-друге, міг згоріти в яблунівській чайній, куди часто навідувався до електронного буфетника робота Полікарпа. Тут у критичних випадках (коли деякі деталі аж плюскались у горілці, коли з деяких блоків аж через краї лилось, коли деякі елементи губились під стіл) теж рятувала надійна система протипожежних заходів, що вмикалась, бувало, по кілька разів на вечір.

А по-третє... Таки вдався з робота Мафусаїла хоч і палкий, та невдатливий залицяльник. Ото втелюються на вулиці в якусь молодицю, й ні людей не соромиться, ні роботів. І, видно, душа починає так палати, що глядь — спрацював датчик вогню, увімкнулася система протипожежних заходів, щоб порятувати нерозумне кібернетичне диво. Але навіть по сірчано-магнієвих фотоелектричних елементах видно, що в нього вітер свистить у голові. Бо ще автоматична безвідмовна система не встигла порятувати від одної катастрофи, як Мафусаїл здибав іншу вродливу молодичку, вже в цю відьомську звабу втелюючись, душа спалахнула — й знову увімкнулась протипожежна система.

А ще Мафусаїл Шерстюк (після тієї пам'ятної пригоди з Мартохою на ганку її хати, коли нічні небеса мерехтіли зорями) набув капосну звичку: заходити до яблунівських молодниць іззаду й хапати їх на руки. Загледівши робота Мафусаїла, дівчата й жінки кидались навтіки, навіть старенькі бабусі тюпали геть від нього. Але ж не всі були такі обережні чи проворні. То вже ніхто з чоловіків і не дивувався, коли посеред білого дня здибав робота Мафусаїла, який ніс на руках його рідну жінку. Добродушно так поплескував маніпулятора по плечу, спокійно зсаджував жінку на землю — та й подружжя йшло своєю дорогою, гомонячи про химерні витівки приїжджих кіберів.

Подейкували, що дехто з дівчат і молодниць самі бігали до робота Мафусаїла, щоб трохи поносив на руках. Але тут, либонь, винуваті їхні женихи та чоловіки: бо якщо ви не носите на руках своїх наречених і благовірних, то має ж їх носити хтось інший, чому б не робот?.. Дівчата яблунівські ще любили гратися з отією кнопкою під пах-

вою в Мафусаїла. Коли підносив їх високо вгору, то вимикали, бо кортіло в солодкій знеможі завмерти над землею в могутніх руках. Ввімкнуть — і вимкнуть, увімкнуть — і вимкнуть, а роботу Мафусаїлу Шерстюку, напевне, тільки тієї гри з дівчатами й треба, а, зрештою, хто тих роботів зрозуміє до пуття...

Все на світі має свій початок і свій кінець: приїхав у Яблунівку летючий загін роботів — має й від'їхати. Прощальний вечір відбувся у сільському Будинку культури, де влаштували концерт художньої самодіяльності силами обдарованих колгоспників і талановитих роботів. Задля цієї нагоди кожен із електронних маніпуляторів озвучив червоні чобітки, надів барвисту вишиванку, а широкі, мов Чорне море, шаровари підперезав шовковим поясом.

Перед переповненим залом виступив робот Леонардо Явтухович Датунашвілі — він грав на лірі. Причому цю ліру ніхто з яблунівців не назвав би ні лерою, ні релею, ні рилом, ні коліскою лірою, бо не було в ній ні дерев'яного корпусу, схожого на корпус гітари з дерев'яним пристроєм для натягування струн, не було колеса й ручки, важеля й жодної клавіші... Натхнений і урочистий, невіпізнанно помолоділий, наче юний бог Гермес, робот Леонардо Явтухович Датунашвілі тримав у руках щит велетенської черепахи, до якої прикріплено три вербові гілки, а до гілок — солодкозвучні струни.

Лишенько, як Леонардо Явтухович грав на черепаховій лірі, граційно пересуваючись по сцені на гусеницях, причому так, що фортепіанна музика шин мовчала!..

Робот-листоноша Кіндрат здивував не менше. Він вийшов на сцену з флейтою, проте не з дерев'яною чи сучасною оркестровою, а з кістяною. Так, так, граючи на кістяній флейті, робот Кіндрат спершу чарував яблунівських меломанів звуками ніжними й м'якими, а далі це вже були звуки не просто ніжні й м'які, а голоси птахів!.. Еге ж, голоси птахів пролунали — спершу вдарив соловей, сипнув колінцями, спалахнув шалом вогненної пристрасті, далі озався закоханий турман, затріщав пихатий дрозд, защебетала ластівочка, тенькнула синиця, заспівала вивільга!.. Які тільки пташині голоси линули з кістяної старовинної флейти в руках робота Кіндрата!

А як вигравало на тамтамі чудо маніпуляційної техніки робот Василь Васильович! Почепивши легендарний барабан через ліве плече, він вправно орудував ліктем і пальцями лівої руки, в холеричному темпі тиснув і тиснув

на шкіряні струни, а правою рукою схопив кривий дрючок і лупцював по шкіряній мембрані барабана. Василь Васильович послаблював чи підтягував шкіряні струни, барабан підвищував чи знижував тон, і африканською тривогою віяло в яблунівському Будинку культури, й не одному войовничому молодому колгоспнику хотілося схопитися з крісла, кинутись під ті звуки в дикий ритуальний танок довкола вогнища — ось тільки шкода, що роботи не здогадалися запалити вогнище на сцені...

Робот Мафусаїл Шерстюк зіграв соло на скрипці для Мартохи.

Хто відас, можливо, тримав він у руках не простий музичний інструмент, що має чотири струни, а творіння якщо не самого Страдіварі, то Нікколо Амати чи Гварнері. Робот Мафусаїл клав свій смуток на музику, а Мартоха, присутня в залі, чула той смуток то в червоній тональності, то в білій, то в інших барвах, бо виконавська майстерність Мафусаїла була демонічна! Еге ж, демонічна, бо не тільки розчулена Мартоха, а й інші колгоспні меломани та меломанки не просто чули музику, а ще й бачили ноти-звуки: “до” вони сприймали червоного кольору, “ре” — фіолетового, “мі” — синього, “фа” — блакитного, “соль” — зеленого, “ля” — жовтого, “сі” — оранжевого. В яких тільки барвах-світлофарбах заграла й засвітилась печаль робота Мафусаїла Шерстюка в передчутті близької розлуки з Мартохою, та й не тільки з нею одною... Розчулене сумною барвомузикою, яблунівське жіноцтво й дівоцтво схлипувало в тверді кулаки.

Робот Модест Олексійович Недригайло, модель типу “Астарта”, власник унікальних блоків мажоритарної логіки, базіка й хвалько, несподівано для всіх зіграв на старовинній українській кобзі, добуваючи з допомогою плектра такі звуки, які міг добути хіба що робот — і не скромний та ніяковий, а задавака із задавак, що похваляється родинними зв'язками з американською системою “Роботаґ” чи японським “Хівіном”, отож не станемо докладно зупинятись на його грі.

Зате де б узяти нечіпаних слів і достойного пафосу, щоб бодай коротко сказати про виступ вродливого робота Едика! І не тому, що до великого бухгалтерського списку на його металевих грудях додалось іще: “...плюс Юля плюс Наталка плюс Ляля плюс Ліда”. Й не тому, що його поставна статура була татуйована додатковими гаслами: “П'яниця за кермом — злочинець” і “Ліс — народне

багатство, бережить його від вогню!". Й не тому, що вийшов на сцену з електрогітарою, яка всім уже в'їлась у печінки.

А тому, що, віртуозно граючи на електрогітарі, робот Едик танцював гопак!

Ви ще не забули, що цей симпатичний маніпулятор-механізатор мав чотири ноги? Кожна зодягнена в широченну шароварину блакитного шовку, кожна озута в червоний хромовий чобіток, довкола стрункого стану палахкотить язиками полум'я золотаво-червоний пояс!.. Зала зойкнула від захвату, коли робот Едик підскочив до самої стелі й там зависнув, наче орел сизокрилий у польоті. Зала знеможено стогнала, коли він, сам собі граючи на електрогітарі, йшов навприсядки, викидаючи вперед не ліву й праву ноги по чергово, як міг би викидати будь-який яблунівський парубок, а відразу чотири. Й чотири його ноги творили метелицю, якусь дивовижну вальпургієву ніч, якийсь шабаш екстазу й шаленства!.. Зала ревла від захоплення, коли робот Едик пішов перевертом по сцені і його ноги утворили млинок. А далі, вибиваючи дрібушки озутими в хромові чобітки ногами, втягнув одну ногу в тулуб, танцюючи на трьох, далі другу, танцюючи на двох, далі третю, танцюючи на одній... далі одною ногою відштовхнувся від сцени, снарядом злетів до стелі і, граючи на електрогітарі, опустився вже на чотири ноги, причому на коліна, бо ноги зумів підігнути під себе!

Завершуючи музичну програму, виступив електронний буфетник Полікарп. Гай-гай, маючи семипалі руки, він вийшов на сцену з трьома інструментами, наче він сам — ціле тріо, наче він — український народний музичний ансамбль. І як йому вдавалось водночас грати на скрипці, на басолі й на бубоні? Проте грав! Скрипка в його руках плакала чайкою так, як, либонь, ніколи не плакала в Ойстраха чи Козолупової: віолончельної форми басоля ридала басом у чотири струни; а бубон гримів під паличками-стукачками туго натягнутою шкірою, брязкотів бубонцями, які, немов срібні дукачі, розсипали по сцені.

Можна б ще розказувати про те, як молоді роботи з летючого загону танцювали танок маленьких лебедів, як Мартоха й робот Леонардо Явтухович виконували дует Одарки й Карася зі славнозвісної опери Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм"; як один із дотепних роботів виступив у оригінальному жанрі — імітував голоси старшого куди пошлють Хоми Хомовича, колишньої пройдисвітки й шахрайки Одарки Дармограїхи, листоноші

Федора Горбатюка; як роботи фехтували на шпагах, ходили по канату, тримаючи в руках жердину для рівноваги, як діставали з порожнього капелюха живих голубів, барвисті стрічки, склянки з водою... І як яблунівські колгоспники в другому відділенні концерту віддячили талановитим роботам-аматорам сюрпризами не меншої художньої вартості, а саме: поставили цікаву оперету з життя роботів. Гротескна й іронічна, оперета розповідала про те, як роботи живуть і працюють, як любляться й виходять заміж, як народжують дітей і мріють про щастя. Авжеж, можна розповідати, але немає слів, які б уповні передали мистецький блиск того концерту, поставленого роботами й колгоспниками.

А вже вранці в гогу осінню годину чи не вся Яблунівка висипала на околицю — за лавою срібнолистих яворів прощалися з летючим загоном роботів. Сміялись, обнімалися, цілувались. А потім роботи, збившись натовпом, заплакали. Рясні сльози котились по їхніх щоках, по грудях, скапували на прижовклу траву. Аж заходився від ридань робот Леонардо Явтухович Датунашвілі, якому, либонь, і за чином випадало найдужче побиватись у час розлуки.

— Так плачуть, наче з рук не наробились у нашому “Барвінку”, з ніг не находились і з очей не нагляділись,— глибокомудро мовив довгожитель Гапличок.

— Ну, хлопці, поплакали перед дорогою — й годі! — скомандував робот Леонардо Явтухович. І коли великий гурт електронних маніпуляторів за його наказом перестав плакати, прибравши статечного вигляду, звернувся до яблунівців: — Спасибі, що ви подарували нам ці гіркі сльози! Ми, роботи, рідко плачемо, тільки з великого горя,— вів далі Леонардо Явтухович, човгаючи гусеницями по траві.— А коли плачемо, то з наших механізмів вилучаються шкідливі хімічні речовини, які вкорочують нам віку. Чим більше плачемо — тим більше вилучається, отож ми стаємо кріпші, здоровші й молодші. Спасибі ж вам за ці гіркі сльози розлуки, що додали нам сили й молодості!

І, здіймаючи хмару куряви, летючий загін роботів посунув од Яблунівки, віддаляючись, танучи в блакитному серпанку осіннього дня...

— Ти ж гляди, — вголос міркував чудотворець Хома, повертаючись із Мартохою додому.— У кожного своє мистецтво доволіття й омолодження. У нас із тобою макробіотичний дзен і сорокаденне голодування, а в роботів — сльози!

— Як поплакав Мафусаїл — і справді помолодшав на кілька літ,— зітхнула Мартоха.

— Може, й нам треба частіше з горя плакати? Навчитись у роботів молодшати й дужчати від сліз? — і далі міркував грибок маслючок.— Роботи б у нас перехопили макробіотичний дзен чи голодування, бо маємо ж їм віддячити за науку. Добре жити в злагоді: роботи — нам, а ми — роботам.

І старший куди пошлють заспівав оту пісню, яку перейняв у робота Мафусаїла Шестюка:

$$- [L_{n-1} - (L_n + L_{n-2})] k + L_{n-1}.$$

Мартоха, ступаючи поряд, мимоволі засунула руку під пахву грибка маслючку, марно шукаючи там кнопку, яку зоряної ночі надибала під пахвою в залицяльника Мафусаїла...

А сам робот Мафусаїл посувався в гурті електронних маніпуляторів до іншого колгоспу і, звичайно, солодко згадував Мартоху та решту яблунівських молодниць, згадував найдки й хмільні напої, від яких його рятувала хіба що система протипожежних заходів та безвідмовний датчик вогню, і співав тієї пісні, якої навчився в старшого куди пошлють, і його палкий спів підхоплював весь летючий загін роботів, котячи луну по осінніх полях:

Ой на горі вогонь горить, під горою козак лежить,
Порубаний, постреляний, китайкою покриваний.
Накрив очі осокою, а ніженьки китайкою,
А в головах ворон кричє, а в ніженьках коник плаче...

РОЗДІЛ СОРОК ТРЕТІЙ,

у якому буржуазна пропаганда намагається погріти брудні свої руки на стосунках робота

Мафусаїла Шерстюка й Мартохи, згадано про рок-опери “Хома-суперзірка” та “Любов утръох” і коротко переказано зміст небаченого порнографічного суперкінобойовика, що обійшовся постановнику Бобу Гуччоне в сімнадцять мільйонів доларів

Наша яблунівська Мартоха недарма потерпала, коли не зі своєї волі в чудову зоряну ніч опинилась на руках робота Мафусаїла Шерстюка. Адже літали й літають над колгоспом “Барвінок” не тільки наші штучні космічні супутники, а й чужі. Ото з тих штучних космічних

супутників-зловорожа буржуазна пропаганда підглядає, чи вже вквасилась закваска в самогонниці Вівді Оберемок, чи завіз на ферму корми фуражир Ілько Дзюнька, чи сходив до вітру довгожитель Гапличок. Найдосконаліша їхня фотоапаратура не дрімала на штучних супутниках і тієї пам'ятної ночі...

Уже наступного ранку найкрупніші газети Америки та Європи у відділах світської хроніки вмістили скандальний знімок. Так, так, пересиченій усякими сенсаціями з походеньок модних секс-бомб і підтоптаних мільярдерів пресі забаглося здивувати своїх читачів сенсацією з Яблунівки — й органи буржуазної пропаганди, либонь, свого домоглись... На скандальному фотознімку чітко видно просторий ганок української хати, над якою мерехтіли нічні зорі, на ганку стояв статурний, клепаний із заліза робот, щасливо світячи закоханими сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами, а на руках у Мафусаїла в спокусливій позі сиділа Мартоха.

Космічне фотооко, яке важко звинуватити в упередженості чи в смакуванні деякими подробицями туалету яблунівської колгоспниці, зафіксувало Мартоху саме в ту мить, коли її щойно піднесено в повітря: спідниця, задержись, оголила дзеркало колін, біліють ноги точеного родоського мармуру, з розпанаханої блузки магнієвим спалахом горять півкулі грудей, прекрасне й спокусливе обличчя вабить солодкою раною усміхнених уст і злякано чарівних, як у сполоханої сарни, продовгастих очей,— і все це оповито розвихреною, бунтівною, протуберанцевою стихією живого смолянистого Мартошиного волосся!..

Чи варто наголошувати на тому, що порнографічні журнали "Плейбой", де хазяїном Х'ю Хефнер, і "Пентхауз", де хазяїном Боб Гуччоне, вмістили на глянцевиx обкладинках своїх видань один і той самий знімок: нітрохи не нітячись, робот Мафусаїл Шерстюк спокійнісінько віддає Мартоху з рук в руки напівсонному й легковажному грибку маслючку. На цьому знімку обличчя в яблунівської колгоспниці таке, наче їй дуже кортіло поласувати кислицями, пообіцяними роботом Мафусаїлом, та в оцій дво-значній ситуації вона мусить удавати, що їй набили оскому кислиці законного Хоми.

"Примхи сексуальної революції у Яблунівці!" — кричав заголовок у "Нью-Йорк таймс", що любить похвалитися своєю респектабельністю й незалежністю. "Гримаси науково-технічного прогресу в колгоспі "Барвінок"! — в ту саму дудку дула "Вашінгтон пост". Римська газета "Мес-

саджеро" запитувала: "Норма чи потворне збоченство?" І тон статті в цій газеті переконував у тому, що, звісно, потворне збоченство, яке стало нормою. Навіть Калігула, жорстокий і порочний імператор Древнього Риму, що вславився своїм печерним садизмом і звірячою філософією, не зважав тих почуттів, які начебто випало звідати роботу Мафусаїлу Шерстюку в компанії з Мартохою й Хоמוю.

Мільйонами примірників продавались два музикальні диски з рок-операми "Хома-суперзірка" та "Любов утрюх". У чергу по диски ставали ще ввечері, спали на тротуарах, підстеливши ковдри, підкріплювались кавою з термосів. У рок-опері "Любов утрюх" колгоспниця Мартоха зверталась до робота Мафусаїла Шерстюка так, як зверталась прекрасна Суламіф до царя Соломона: "Мій коханий для мене — мов китиця мирри: спочиває між персами в мене! Мій коханий для мене — мов кипрове гроно в ен-гедських садах-виноградах!" Робот Мафусаїл їй відповідав: "Яка ти прекрасна, моя ти подруженько, яка ти хороша! Твої очі немов голубині!" Колгоспниця Мартоха: "Який ти прекрасний, о мій ти коханий, який ти приємний! А ложе нам — зелені! Бруси наших домів — то кедрини, стелі в нас — кипариси!"

Перелицювавши біблійну "Пісню пісень" на свій лад, автори цього музичного шлягера вкладали слова царя Соломона — немов якоїсь холеричної роздвоєної особистості! — не тільки в уста робота Мафусаїла, а й в уста старшого куди пошлють Хоми. Він голосив за рідною жінкою: "Вернися, вернись, Мартошко! Вернися, вернися — нехай ми на тебе надивимось! Заокруглення стегон твоїх — мов намисто, руками мистецькими виточене! Твоє лоно — немов круглотовчена чаша, в якій не забракне вина запашного! Твій живіт — сніп пшениці, оточений тими лілями! Твоя шия — як башта із кості слонової, твої очі — озерця..."

На екрани вийшов суперкінобойовик, знятий на кошти власника порнографічного журналу "Пентхауз" Боба Гуччоне, він виклав на цей фільм сімнадцять мільйонів доларів. Сценарій написав знаменитий американський письменник Гор Відал. На роль Хоми запросили Малколма Макдоуелла, що виконував головну роль у "Механічному апельсині". Пітер О'Тул грав робота Мафусаїла Шерстюка, а чарівна Елен Міррен грала роль яблунівської колгоспниці Мартохи.

Електронний маніпулятор Мафусаїл в цьому фільмі зовсім не скидався на свій життєвий прототип. Лютий деспот, він не хотів трудитись на корівнику біля скребкового транспортера пліч-о-пліч зі старшим куди пошлють Хо-мою, а, відзначаючись фантастичною похитливістю, запрограмованою на заводі електронних маніпуляторів, знай тільки те й чинив, що по всьому тваринницькому комплексу переслідував доярок і телятниць.

Цинічне чудовисько, робот Мафусаїл у виконанні Малколма Макдоуелла був особливо небезпечний тим, що мимоволі викликав цікавість, а то й захват деякої частини публіки. Мужній з лиця, афористично красномовний і навіть подеколи ширий у своїх найтваринніших почуттях, він хоча й працював спільно зі старшим куди пошлють на скребковому транспортері, все ж підступно домагався взаємності від Мартохи... У фільмі вражала сцена, в якій Малколм Макдоуелл, себто робот Мафусаїл Шерстюк, блимаючи жаскими сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами, на гусеницях-всюдиходах пер за бідолашною Мартохою, що тікала від чудовиська по плантації буряків. Ревнивий Хома на тракторі гнався за знівислим механічним маніпулятором, і це була страшна гонитва: робот Мафусаїл ось-ось наздожене Мартоху, а грибок маслючок ось-ось підімне робота трактором!.. Зрештою підім'яв — і вже так товкся гусеницями по жертві, що від неї мали б зостатися самі потрошені деталі. Та, цілий і неушкоджений, робот Мафусаїл Шерстюк проворно вибрався з-під трактора і, розшалілий від сатанинської пристрасті, знову рвонув за Мартохою, чия постать уже ледь-ледь бовваніла між тополями на сільській околиці.

Чудні діла твої, Господи, а ще чудніші діла кіноділків від порнобізнесу!.. По вулицях Яблунівки ходили потворні монстри, яких колгоспниці в любовному гріху зачинили від роботів. Напівроботи-напівлюди, ці покручі, жадібно дудлячи горілку, щоденно з ранку до вечора по всіх дванадцяти каналах телебачення дивились тільки футбол і хоккей...

На робота Мафусаїла Шерстюка в фіналі фільму чекає страшна помста Хоми. Вдавшись до своєї надлюдської феноменальної сили, старший куди пошлють навіює Мафусаїлу небувале еротичне захворювання. Збожеволілий і знепам'янений, з посоловілими сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами робот вривається на механізоване господарство колгоспу "Барвінок". Перелякані механізатори в паніці розбігаються, а робот, наче смерч,

кинувся до симпатичної жатки — ще свіжої й молодої, недавно з фабрики. Валкова, широкозахватна, напівнавісна, двосекційна з планчатим п'ятилопатевим мотовилом жатка стояла беззахисно, й робот Мафусаїл став безцеремонно торсати її руками в лайкових рукавичках... Побіснувавши коло широкозахватної жатки, він метнувся до силосозбиральної машини платформного типу — нею в колгоспі “Барвінок” збирали на силос кукурудзу, соняшник та силосні культури. Як він жадібно дивився на її робочі органи, а потім заходився цілувати металевими губами й мотовило, й подрібнювач, і силосопровід із вивантажувальним транспортером, і ходову частину, рами й механізм приводу!..

Далі кінобойовик зображував, як несамовитий робот Мафусаїл Шерстюк накинувся на лушильник, допався до зернотукової причіпної комбінованої сівалки, до кукурудзяної комбінованої та до бурякової навісної односекційної шестирядної сівалок... У фіналі стрічки робот Мафусаїл з виряченими сірчано-кадмієвими фотоелектричними елементами, на одній гусениці (другу загубив в обіймах картоплесаджалки) корчиться в полум'ї бензосховища, що раптово спалахнуло, проте, як завжди, його рятує система протипожежних заходів, і, йдучи геть із машинного руковиська-пожариська, він усміхається мертвою усмішкою чудовиська Франкенштейна, мовби обіцяючи благословенній Яблунівці нові, ще потворніші злодіяння в майбутньому...

Чи варто казати про те, яку хвилю злочинів пробудив цей фільм серед молоді на Заході? Піддавшись владі низьких підсвідомих інстинктів, вони влаштовували дикі оргії, накидаючись на машини в центрах найбільших міст, били, трошили, ламали, й поліцейські загони, озброєні гумовими кийками та бомбами зі сльозоточивим газом, були безсилі...

Як добре, що музичні диски з рок-операми “Хома-суперзірка” та “Любов утрюх” так ніколи й не потрапили не тільки в Яблунівку, а й у Чудви чи Велике Вербче. Як добре, що супербойовик, знятий на кошти Боба Гуччоне, наш кінопрокат не закупив, тому-то Хома з Мартохою не побачили в кривому кінодзеркалі своїх пригод на екрані, не жакнулись від “розпутства” робота Мафусаїла Шерстюка. А якби все-таки побачили (скажімо, відпочиваючи десь на Лазурному березі чи на Гаваях, бо доля спроможна закинути всюди), то сказали б в один голос:

— Нема того дерева, щоб на ньому яка птиця не сиділа, нема такої людини в Яблунівці, щоб її заради долара та й не оббрехали за океаном!

РОЗДІЛ СОРОК ЧЕТВЕРТИЙ,

де грибок маслючок мало не з металообробку складає
першу в новітній історії Яблунівки справжню машину часу,
на котрій відправляє рідну жінку Мартоху
в її дівочьку молодість, а також про напад
ревнощів, несподівано звіданих народним умільцем

Можна, звісно, сказати, що Хомі так між ворогами, як тій криниці між дорогами, та чи не забагато честі, щоб старший куди пошлють звертав увагу на якогось там Боба Гуччоне? Щоб він шанував кодекс: дай хліба і солі ворогові — хоч як скаженому псові?.. Хтось інший, може, так і повівся б, тримаючись між попами — попом, між дяками — дяком, між вовками виючи по-вовчому, між свинями хрюкаючи по-свинськи, а тільки старший куди пошлють завжди залишався старшим куди пошлють, ніколи не зраджуючи свого кодексу честі.

Тепер, в епоху науково-технічної революції, стоячи коло скребкового транспортера на корівнику, чудотворець Хома вдосталь мав часу для думок, а коли в голові є думки, то чому б і не подумати, правда? Товклися там усякі раціоналізаторські пропозиції, сміливі проєкти, відчайдушні новації, технічні й філософські ідеї. А що грибок маслючок удався не рожевим мрійником, який зводить повітряні замки, то він скрізь підбирав розгублені поламані пружини, болти, гайки, крани, трубки, ланцюжки, гальма, колеса, клапани, катушки та іншу всячину, зносив на обійстя до своєї хати, й тут, під ясенем, у вільні хвилини мудрував над якоюсь мудрацією.

Незабаром під ясенами постала змайстрована грибком маслючком чудернацька машина — такої б ви не побачили на жодному підприємстві. Заввишки в людський зріст, вона складалася з великої металевої рами, до якої кріплено безліч конструкцій і деталей. Либонь, на її виготовлення пішла й слонова кістка, й нікель, і філігранно оброблений гірський кришталь, і кварц. Привертали увагу масивні лампи-діоди й лампи-тріоди, що сяяли не склом, а шліфованим білим мармуром. Біля кожної лампи в раму вмонтовано сидіння, схожі на довгоногі дзиглики в барі.

— Чого не вчився, того й не вмітиму, — бубонів сам до себе Хома, задоволено оглядаючи свій фантастичний витвір. — Еге ж, побачимо, хто відстав од науково-технічної революції, а хто біжить попереду.

Мартоха в той пам'ятний день йшла по обійстю й до-вкола неї гуртом сокорили голодні кури.

— Мартохо! — покликав Хома, стираючи долонею піт із чола.— А йди-но покатаю!

— Та вона ж без коліс!— засміялась Мартоха, бо машина й справді стояла без коліс.

— А йди-но покатаєшся без коліс.

— Видать, Хомо, ти цурався науки тому, що наука — не пиво: в рот не ввіллеш.

— Чи ти не бачиш, що це не проста машина, щоб дрова пиляти чи дерть дерти, а машина часу, на якій можна мандрувати в часі туди-сюди, уперед-назад, у минуле й майбутнє? Так що на цій машині покатаю без коліс, гайда сідай.

— Завжди ти щось придумаєш, Хомо!— дорікнула Мартоха, розглядаючи машину.— Без діла не сидиш, наче тобі найбільше треба.

— Якщо не я, то хто?— слушно заперечив грибок маслячок.— Краще вже я зладнаю таку машину, аніж якийсь Герберт Уеллс за кордоном, хай пріоритет буде за колгоспом “Барвінок”.

— Ну, хіба що пріоритет... — згодилась Мартоха, яка теж ставила понад усе пріоритет яблунівського колгоспу.

Підкасавши спідницю, Мартоха спершу стала на металеву приступку, далі проворно вмостилась на сидінні коло мармурової лампи-діода. Карі очі її сяяли, наче все життя на свій млин воду обертала. Хома поклав мотузовану жилами руку на важіль, що блищав перламутром.

— Тобі кортить, Мартохо, вперед чи назад — у майбутнє чи в минуле? Бо, як то мовиться, у полі дві волі.

— Уперед страшно, бо хіба вгадаєш, яке те майбутнє? А раптом війна та мор?

— Отямся, Мартохо, хіба наш колгосп “Барвінок” іде до війни чи мору?

— Йти не йде, а хто віда, що там! Коли вже подорожувати, Хомо, то спробую в минуле: якось певніше на душі, коли знаєш, що траплялося колись...

— Ну, з Богом, Парасю, поки люди трапляються!

І чудотворець Хома рішуче повернув уліво таємничий перламутровий важіль.

Листя на ясені тривожно зашелестіло, злякано заскрекотала сорока на груші, вилягла на подвір’ї трава, наче од вітру. Молочним сяйвом спалахнули мармурові лампи, рухались численні деталі, шелестіли шківки й трансмісії, дзенькали ланцюжки, вібрували криві кришталеві пруті. Машина, з катастрофічною швидкістю міняючи свою по-

добизну, загойдалась, наче на повітряній подушці, гзиво крутнулась — і це вже була начебто не машина часу, сконструйована старшим куди пошлють, а розпечена страшна примара, що погрозливо мерехтіла залізом, слоновою кісткою, гумою, перламутром, мармуром, гірським кришталем і кварцом.

Вона щезла разом із Мартохою, розтанула в прозорому осінньому повітрі, наче щойно й не стояла під ясенем. Грибок маслючок задоволено потер долоні:

— На те й голова моя, щоб у ній розум був!

Тут на подвір'я ступив довгожитель Гапличок — борода в старого така розкішна, що куди тому графу Льву Толстому, а в руці костур незвичайний. Цей костур змонтували юні техніки з яблунівської школи, щоб водночас правив і за портативний транзистор. Так що вишневий сучкуватий костур то останні вісті передавав, то прогноз погоди, то музичну увертюру — хай то дід по багнюці брьохався, хай із бабою через пліт сварився, хай свині товчу ніс.

— Хомо, це правда?— поспитав довгожитель Гапличок.— Уся Яблунівка язиками плеще!

— Від Яблунівки не сховаєшся, раз плеще — значить, правда,— зізнався грибок маслючок.

— Куди ж ти Мартоху послав? Далеко?— бідкався старий.

— І як ви, дідуню, могли подумати так на мене? Послав недалечко, вже додому жду.

Сиділи на колодках під вишнею, з костура-транзистора соталась цівка симфонічної музики, а вони гомоніли про принципи, на яких тримається машина. Мовляв, старший куди пошлють ламавав усі канони теперішньої геометрії, він використав математичну лінію завтовшки в нуль, сміливо обійшовся без математичної площини, зате широко послугувався миттьовим кубом. Авжеж, миттьовим кубом, який має не тільки довжину, ширину й висоту, як усі звичайні куби, а ще й тривалість у часі. Між першими трьома вимірами в просторі й четвертим виміром у часі нема протиріччя, вони взаємозв'язані і взаємообумовлені, а якщо зважити, що наша свідомість усе життя посувається в одному напрямку — у четвертому вимірі часу, то...

— Еге ж, еге ж,— стверджував довгожитель Гапличок, постукуючи по землі костуром-транзистором, що потріскував атмосферними розрядами.— Значить, за принципа-

ми чотиривимірної геометрії, значить, ти, Хомо, опанував перспективу тіла...

— І зумів відійти від сучасного моменту, дідуню! — вигукнув старший куди пошлють. — Тепер від сучасного моменту я можу піти вперед або назад.

— Але ж і сучасний момент, Хомо, не стоїть на місці, — мудро проказав довгожитель Гапличок. — Підеш із сучасного моменту вперед чи назад, а в той самий сучасний момент уже, гляди, й не повернешся, муситимеш пристати до іншого моменту.

— Ха-ха-ха! — засміявся старший куди пошлють, сидячи на колоді. — А чи я так ладнав свою машину часу, що тільки стук-грюк, аби з рук? Та я в такій машині під'їду до того моменту, до якого захочу, бо, як то мовиться, своя стріха — своя втіха.

— Десь твоя Мартоха бариться, чи не заблукала там по всяких моментах?

— Чи, ви, дідуню, жінок не знаєте? Знайшла вчорашній день, а в учорапшньому дні вчорашні клопоти непопорані, ось і порається з ними... Я машину завів так, що скоро жінка має бути додому.

— Хіба що, — згодився довгожитель Гапличок, постукуючи по землі костуром-транзистором, що співав голосом Алли Пугачової.

Тут листя на деревах тривожно зашелестіло, зляканою хмарою пролетіли горобці, трава на подвір'ї вилягла, наче од вітру, — й Хома з довгожителем Гапличком побачили під ясеню машину часу з Мартохою. Гаряче пахтіння йшло від залізних деталей, ткнуло гумою, віяло сухим теплом від слонової кістки, мармуру, кришталю й кварцу. Обличчя в Мартохи горіло пластівцями яскравого рум'янцю, карі очі прискали присками золоті втіхи, а губи ледь-ледь припухли. Обдивилась подвір'я, наче не вірила собі, й вигукнула:

— Думала, що не втраплю в нинішній день!.. Що на якийсь день відстану чи на якийсь день випереджу. Як би нам тоді, Хомо, бути? Коли жінка в завтрапшньому дні, а чоловік в сьогодніпшньому? Ні посваритись, ні помилуватись, горенько!

— Ти де була? — звівшись із колодок, поспитав Хома, і в голосі його почулась крига.

— Як то де? — здивувалась Мартоха, по-дівочому легко зістрибуючи з машини часу. — Дорікає так, наче сам і не посилав мене в минуле.

— Питаю, де вешталась?— надимався сичем.— Зізнавайся, хай і дідуньо Гапличок послухають!

— Та в молодості своїй була, Хомонько!

— Бачу, що не в старості своїй, шкода, що не послав я тебе в майбутнє...

— У молодості, Хомонько,— солодко повторила Мартоха.— Бачила нашу довоєнну Яблунівку, хотіла здибати з батьком і матір'ю, та не застала в хаті, чи не в область на базар подались, бо якраз неділя трапилась...

— А моїх батька-матір не бачила?— похмуро допитувався чоловік.

— Одарка Дармограїха стрілась, геть зовсім дівчинка, в биндах ішла, бо за світилку попросили її на весілля.— І враз Мартоха сказала не без серця:— Але ж, Хомо, дав ти мені й не так багато часу на мою молодість! Не вспіла туди-сюди обкрутитись, як машина хуркнула — й назад ось!

— Тобі тільки дай більше часу на молодість, я тебе знаю!— сичав Хома.

— Чого ти насипався? Радів би, що з молодості додому повернулась, до тебе, старого квача,— і собі розгнівалась Мартоха.— Скупій, пожалкував часу на мою молодість...

— Тобі тільки дозволь, тільки пусти в молодість!..— гримів старший куди пошлють.

— І чого ти, Хомо, такий, наче люльку запалив не з того боку?

І тоді грибок маслючок, ставши на лиці такий, наче не тільки запалив люльку не з того боку, а й допалив до ріпички, мовив зловісно:

— Кажеш, мало часу на молодість дав! Та ти й за трохи вспіла багато. На лиці написано, що цілувалась, та й губи покусані. Прокатаю тебе в молодість, стривай, хай дід Гапличок піде...

— Стріло-брело, здоров їхав!— зареготала Мартоха, мало не до сліз втішена ревностями чоловіка.— Та то я й справді поцілувалась, ти вгадав.

— Із ким?— ледь повернув змертвілим язиком Хома.

— Забула сказати тобі... Вийшла з рідної оселі, кваплюсь на машину часу, щоб не опізнитись, а тут на дворіще нашої хати заходить... І славний, і молоденький, і веселий!

— Хто?— нетерпеливилось грибку маслючку.

— Я хутенько до машини, вже сіла, а він злякався, що втечу, наздогнав — і ну цілувати в машині!

— Хто?— поспитав, перевернувши в роті жорнову ваготу язика.

— Та не хто, Хомо, а ти сам, забулася сказати. А тут машина завелась — я й вирвалася! Ти ж бо знаєш, що в молодості своїй ні з ким не цілувалася, тільки з тобою.

— Х-ху-у! Наче з хреста зняли мене,— мовив Хома, стаючи на лиці такий, немов ніколи й не брався запалювати люльку не з того боку.— А й справді, наче мої зуби видно на твоїх губах...

РОЗДІЛ СОРОК П'ЯТИЙ,

у якому розповідається про подорожі
яблунівських колгоспників на машині часу у стародавню Трою,
Єрусалим, Ієрихон, Віфлеєм, Содом і Гоморру,
про їхні зустрічі з Гектором, Ахіллою, Агамемноном,
про читання клинописних табличок у бібліотеці
царя Ашшурбанапала й про те, як не без вказівки
голови колгоспу машина часу полетіла під три чорти

Хома в гордині великій думав, що йде попереду прогресу, себто зухвало показав п'яти науково-технічній революції: ще б пак, із утилю, використовуючи внутрішні резерви, змудрував машину часу, досі нечувану й небачену!

Наш люд за роки народної влади на всяких транспортних засобах наїздився — хай тобі кінь чи віл, автомобіль чи трактор, човен підводний чи надводний, вертоліт чи літак. Учені обіцяють, що незабаром космічні кораблі стануть таким самим буденним транспортом, як пошарпаний автобус від Яблунівки до району, що надзвукові й надшвидкісні фототрони в двадцять першому столітті не дивуватимуть навіть мальованих стовпів.

Але гемонська машина часу змудрована просто з утилю геніальними руками старшого куди пошлють!..

На машині часу їздити не випадало, а кому не закортить! А кому не засвербить помандрувати не просто від Яблунівки до Сухолужжя чи Великого Вербчого, а в часі, в якому, виявляється, можна їздити так само, наче від свого села до сусіднього!

Ну, тут і сипнули до чудотворця Хоми, щоб дав покататись. Всідались на зручному сидінні за мармуровою лампою-діодом, грибок маслячок крутив перламутрового важеля, тривожно шуміло листя на деревах, вилягала

трава — й машина часу зникала з мандрівником, наче їх не було від ясеню!

Видать, той кустарний витвір ще був багато в чому недосконалий, бо раптом машина почала возити цікавих яблунівців із колгоспу “Барвінок”, із нашого кипучого сьогодення в часи античні!.. Так, повернувшись із мандрівки в часі, директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський розповідав на уроках у школі, що побував у стародавній Трої, оспіваній Гомером. І, звичайно, яблунівські учні — єдині в світі! — вірили своєму директору. Вірили, що він там зустрічався з Гектором, Ахіллом та Агамемноном, бачив могутні фортечні стіни міста, неприступні башти, палаци, а також начебто зустрічався з царем Пріамом. Цар Пріам, приймаючи в пишному палаці директора яблунівської школи, похвалився перед гостем своїми знаменитими скарбами. Він, Діодор Дормидонтович, тримав у руках золоті персні, золоті діадеми, золоті пластинки серцевидної форми. А ще зображення богів — і ці зображення також із чистого золота. А ще жіночі прикраси, гудзики, голки, а ще великі золоті чаші й кубки та інший золотий посуд, а ще посуд срібний, посуд мідний!..

Почувши про золоті гори, побачені Діодором Дормидонтовичем у античній Трої, колишня спекулянтка і проїдисвітка Одарка Дармограїха відчула в собі рецидив шахрайської сверблячки. На грошах нема знаку, ким вони нажиті, міркувала вона потай, то чи не звідати оту напасть, що чорт мені часом гроші дасть? Та й теж упростилося в Хоми помандрувати в машині часу. Помандрувала вранці, а повернулась увечері, зла й роздосадована, що так не поталанило. Розповідала молодицям, що потрапила в пустелю, а в тій пустелі — на руїни міста, а в тому місті — на руїні палацу. Лишенько, смалить сонце, спека, обвалились гранітні балки; на кам'яних барельєфах вибито, як полюють на биків, як б'ються лев і бик, а ще чоловік і бик; на одному камені вибито дерево, що схоже на Молочний Шлях, а коло нього два місячні серпи. А ще великі, виточені з каменю звірі — бик, обіч бика два леви, а віддалік — два сфінкси з жіночими очима. Здибалось на руїнах палацу двоє людей, але теж кам'яні й німі, як бовдури. В нанесеному смерчами піску валялись амулети із зображеннями зміїв, що звиваються. Важка плита кам'яна страхала зображенням химери, що мала людську голову, тулуб у химери знизу переходив у риб'ячий хвіст, а в руках у химери — велетенська змія, що звивається дужим тілом.

— Людоньки!— бідкалась Одарка Дармограїха.— Авжеж, хотіла щось прихопити, коли без хазяїна лежить у пустелі, але не було що й брати! Який зиск на хазяйстві із кам'яних зміїв та кам'яних биків, який толк із кам'яного чоловіка?

Значить, колгоспний люд із Яблунівки їздив по всіх усядах, а потім скільки балачок точилось про ті поїздки і всякі чудні придибенції в часі з видатними й менш видатними героями історії!.. Фуражир Ілько Дзюнька хвалявся, що побував у Єрусалимі, в долині річки Йордан, милувався розкішними пальмами, вдихав запахуще благовонне повітря, відвідав Ієрихон. І начебто йому, яблунівському фуражиру Ількові Дзюньці, своїми очима вдалось побачити великі біблійні чудеса. Еге ж, бачив, як Господь Бог висувив води річки Йордан, як довкола Ієрихона носили “ковчег Господній”, як дули в священні труби, від звуків яких розсипались на прах могутні стіни, й суремний звук священних ієрихонських труб і досі чується у вухах фуражиру Ільку Дзюньці.

Гай-гай, де тільки випало яблунівцям побувати на машині часу... На корівнику, запаливши цигарку, зоотехнік Невечеря не міг нарозповідатись не комусь, а грибку маслючку, як ниньки, гей, і в далекі часи забрався на тому химерному транспорті. На чужині, біля міста, що зветься Віфсаїда, зібралось кілька тисяч голодного люду. Мали вони у вечірню годину, коли день став схилатись, лише п'ять буханців хліба й дві риби. Зоотехнік Невечеря, подорожуючи в часі, своїми очима бачив, як порозсїдався той голодний люд рядами, як смиренний чоловік із бунтівними пророчими очима взяв тих п'ять хлібів та дві риби...

— І повіриш, Хомо, чи не повіриш?— оповідав зоотехнік, блимаючи цигаркою.— Споглянув той чоловік на небо, благословив п'ять хлібів та дві риби, і поламав, і дав учням, щоб клали народові. І всі їли й наситились!

Носило яблунівців у тих подорожах не тільки від Трої до Мертвого моря, побували вони не тільки на Голгофі, де розп'ято Ісуса Христа, а й у славному Віфлеємі, де нова зоря стала, себто народився Ісус. Декотрі з яблунівців, жодного разу не побувавши в сільській бібліотеці, відвідали бібліотеку царя Ашшурбанапала, що розмістилась у розкішному палаці, який вразив їхню уяву могутніми алебастровими стінами й крилатими кам'яними велетнями з людськими головами. Ці яблунівці, що про читали унікальні клинописні таблички, потім ніяк не могли

нахвалитися своєю ерудицією, наввипередки одне перед одним цитуючи власноручний напис царя Ашшурбанаша: "Я, Ашшурбанаш, досягнув мудрість Набу, все мистецтво переписувачів, засвоїв знання всіх майстрів, скільки їх є, навчився стріляти з лука, їздити на коні й колісниці, тримати віжки... Я досягнув ремесло мудрого Адапа, досягнув приховані таємниці мистецтва письма, я читав про небесні й земні будівлі й міркував над ними. Я був присутній на зібраннях царських переписувачів. Я стежив за знаменнями, я тлумачив явину небес із ученими жерцями, я розв'язував складні задачі з множенням і діленням, які не зразу зрозумілі... І в той же час я вивчав і те, що треба знати владиці; і пішов своєю царською дорогою".

Старенька й суха, мов очеретина, жіночка, що самотиною вік вікувала неподалік од колгоспного дворища, не один день зважувалася сісти на машину часу. Зрештою таки сіла, пополотнівши на безкровному виду, таки зникла з машиною, мовби наслання. Як поїхала без лиця мандрувати в часі, так і повернулась без лиця.

— Хомо Хомовичу, я ж тебе просила показати Содом і Гоморру!— мовила докірливо.

— А я вам, Дарино, показав не той Содом і не ту Гоморру?— здивувався грибок маслючок.— А що ж ви там бачили?

— Ой, бачила, бачила... Й велику зірку, а вона світить червоним і чорним промінням... А ще багато зміїв посплітались клубком, а з того клубка дивиться велике око... А ще кременні сокири й черепки, а ще попіл і голівешки... А ще бачила, як сонце зійшло над землею, як дощем проллялись вогонь і сірка й пропали міста... І як жінка Лотова оглянулась на страшні румовиська — й стала соляним стовпом.

— Значить, Дарино, таки побували в Содомі й Гоморрі, як і просили!

— Ой Хомо Хомовичу, не в тому Содомі і не в тій Гоморрі я хотіла побувати, а на війні, що мого сина Миколу вбила. Та ще в той день я хотіла втрапити, коли його вбити мало, я ж бо ту кулю хотіла відвести руками від нього...

— Так ви ж не Божа Мати, Дарино...

— Кожна мати для своєї дитини — це Божа Мати!..

Значить, усякий люд просився в грибка маслючка на машину часу, щоб навідатись у день завтрашній чи позавтрашній, у минуле чи давноминуле. Той яблунівець,

гляди, хотів попроситися й поговорити з рідною матір'ю, бо нагло вмерла й на той світ переставилась, навіть слова не сказавши; той щось забув прихопити, то хотів знайти сокиру під лавкою; та баба не досварилася з сусідкою за межу чи за курей, то нині хотіла допомнитися свого. Якби грибок маслючок давав кожному свою машину, щоб із дня нинішнього в день учорашній їздили, то розпалася б вона від частого вжитку, як розпалися могутні оборонні стіни Ієрихона від звуку священних сурем, пізніше прозваних ієрихонськими... Гаразд, що конструкція була недосконала, тому старший куди пошлють відказував прохачам:

— Можу завезти в старовинний Вавілон, можу показати вам царя Навуходоносора, познайомити з біблійним Авраамом, коли він залишає легендарне місто Ур... А яке диво — місячні глиняні бики з Урука!.. Хто бажає посидіти під дубом Авраама?.. Напитись води з колодязів у Беер-Шеві?

Згодом уже тільки дітлахи катались на машині часу. А дорослий люд, по-перше, оскільки збив од тих подорожей, по-друге, жінка чи теща зизом дивляться на ті вештання в часі, коли чоловік хати не тримається, по-третє, робота в полі чи на механізованому стані сама не зробиться, коли ти, скажімо, помандруєш і підпряжешся будувати піраміду Хеопса чи пересипати з пригорщі в пригірщ пісок у Сінайській пустелі...

Машина часу мала й іншу істотну ваду. Чудотворець Хома наобіцяв, що на цьому транспорті-всюдиході можна мандрувати в часі не тільки в минуле, а й у майбутнє. Яке те минуле — ми вже знаємо: Троя, древні Вавілон та Ассірія, Голгофа в Єрусалимі, єгипетські фараони, володіння цариці Савської, яка, за свідченням однієї допитливої молодиці, таки справді мала козячі ноги. А майбутнє?

Звісно, кому не кортить заглянути в завтрашній день? Та ще так, щоб не покласти в ім'я майбутнього все своє життя, а сів на машину — і вже там! І вже ти подивився й знаєш, із ким візьмеш шлюб, якщо зараз холостякуєш; і яке підвищення в посаді матимеш, якщо в тебе міцна кар'єристська жилка; і довідаєшся, в яку халепу вскочив не твій ворог, а близький друг, який подеколи здається тобі лютішим від ворога. Охо-хо-хо, скільки цікавого можна підглянути в майбутньому вже сьогодні, коли те майбутнє ще тільки брунькує і в пуп'янок убивається!

Але в старшого куди пошлють один конфуз траплявся за другим. Ото сяде чоловік у машину часу, щоб у майбутнє летіти, Хома крутне перламутровий важіль різко праворуч, а машина чомусь не заводиться — й край. Вже за той перламутровий важіль брались не тільки найдужчі чоловіки, а й найвправніші механізатори, проте, як на зло, машина стояла на місці, хоч важіль і рухався. Ну, звісно, дехто потай вважав, що Хома хитрує, що грибок маслючок жаліє майбутнього для яблунівців. Мовляв, у минуле — будь ласка, а в майбутнє — зась, бо з майбутнього хочемо вдвох із Мартохою покористати так, щоб аж із горла лізло...

Зрештою, балачки про машину часу не могли не дійти до голови колгоспу, і Михайло Григорович Дим, вибравши вільну хвилинку, завітав на дворище до старшого куди пошлють. Уже посивілий, із покропленими сивиною скронями, з протуберанцями зморщок під очима, він розважливо оглядав машину часу, що замерла на своїй звичній стоянці під ясенем.

— Значить, надумав іти попереду прогресу, Хомо?— поспитав, світаючи мудрим поглядом.

— Ініціатива моя!— похвалився той.— Нате й моє горнятко, щоб і я була Химка!

— Складної еволюції зазнав твій геній, Хомо. Сам поміркуй: від ясновидючості, вентрології, магії, ілюзіонізму, знахарства та всяких забобонів із макробіотичним дзеном та сорокаденним голодуванням ти перейшов у лави борців за технічний прогрес!

— Не без вашої допомоги,— нагадав грибок маслючок, ніяково переступаючи з ноги на ногу,— я додумався до такої машини!

— Кажуть, ти й парад планет обіцяєш організувати?

— Дурне діло не хитре,— не став критися з творчими задумами народний умілець.

— Сам упораеться?

— Спробую сам, а в разі чого — й перед колгоспом поклопочуся за поміч.

— Авжеж, гуртом і батька легше бити, а парад планет — починання хоч і цікаве, але нове... То що я тобі скажу за машину, Хомо. Добре, що ти, народний умілець, не стоїш осторонь прогресу, дерзаєш. Та чи не здається, що дерзаєш ти без належної відповідальності? Ну поміркуй. Та тітка з твоєю поміччю подалась до ассірійських царів у древню Ніневію, вештається по па-

лацах, зачитується клинописними табличками в бібліотеці Ашшурбанапала. Той дядько потеліпався хтозна в яке століття, опинився в Єрусалимі, поплуганився на Голгофу подивитись, як там розпинають Ісуса Христа. Ще там хтось додумався податись у Єгипет, помагає зводити піраміду Хеопса, наче там рабів мало, наче там піраміду не зведуть без яблунівського колгоспника. Хіба всіх колгоспників наших проконтролюєш, як вони в часі подорожують? Дивись, наш Іван чи Степан пристане до фанатичних жерців у Вавілоні, дивись, Василь чи Микола очолять бунт рабів у древньому Єгипті... Та вони ж, наші хлопці, всю історію догори ногами поставлять! А хто відповідатиме? Михайло Григорович Дим! Бо відпустив своїх людей байдикувати в часі. Ну поміркуй!.. Та й роботи в колгоспі доста, земля рук просить, а ті руки повіялись у Содом і Гоморру, а ті очі видивляються, чи в цариці Савської часом не козячі ноги! Бачиш, як обертається твоя самодіяльність для колгоспу, для загального добробуту. А для мого авторитету?.. Що б про мене казали у Сухолужжі чи у Великому Вербчому, якби довідались, що я кинув гарячі діла в колгоспі — й теж гайнув у гості до пророка Мойсея чи до пророка Іезекиїля? Та з мене голови колгоспів усієї України сміялися б, та після цього вже ніколи мені головою не бути.

— Я ж хотів як краще,— прошепотів грибок маслючок, мов громом небесним прибитий.— Та не така ця машина кепська, в колгоспі знадобилася б на якійсь роботі.

— На якій роботі? Щоб по чужій історії кататись?

— Підчитаю літературу, відрегулюю важіль, то й у майбутнє пойдуть люди, знайдуться охочі.

— Ой Хомо, хоч ти й замірився на парад планет, і цю твою ініціативу я підтримую, але хіба на отакій машині часу наш колгосп “Барвінок” збирається їхати в майбутнє? Гай-гай, Хомо, наша філософія — це не машина часу, а ударний труд. І кому пам'ятати про це, як не старшому куди пошлють? Чим більше й краще працюємо — тим ближче наше майбутнє, так що не треба наш люд роззброювати такими утопіями, як твоя машина часу.

— Та чи не маю я права на помилку?— пробурмотів Хома, якому ой як полестило, що голова колгоспу наголосив на його високому званні страшого куди пошлють.

— А чи не здається, Хомо, що всю твою дорогу в майбутнє вистелено помилками, наче трояндами?

. — Я весь у гріхах, як у реп'яхах,— згодився грибок маслючок, і лице його стало пісне, мовби проміння чоловік бики на воли, аби вдома не були.— А що ж мені з цією машиною діяти?

— Відправ її в таке далеке минуле, щоб вона звідти ніколи не повернулась і не зривала трудової дисципліни в колгоспі, бо за дисципліну тепер суворо питають.

Ех, бачили б ви, як завзято грибок маслючок крутнув уліво перламутровий важіль! Машина часу, мерехтячи слоновою кісткою й нікелем, гірським кришталем і кварцом, а ще шліфованим білим мармуром, залізом, гумою (а все це — утиль, знайдений під ногами), завібрувала, зажахтіла теплом — і враз її не стало під ясенем, наче й не було ніколи, тільки листя зашелестіло грозовою тривогою, зашаруділо на городі сухе бадилля соняшників, хрипко скрикнули молоді півники біля хліва.

— Та хай летить під три чорти, раз таке діло! — з серцем сказав грибок маслючок.— Бо на старість від своєї Мартохи всього можу сподіватись. Тільки я в колгосп до скребкового транспортера, а вона — в машину часу й гайда в довоєнну Яблунівку цілуватися з довоєнними парубками.

— Маєш глузд!— хвалив голова колгоспу Дим, тиснувши на прощання руку чудотворцю Хомі.— А з організацією парад у планет обіцяю тобі свою підтримку!

РОЗДІЛ СОРОК ШОСТИЙ,

де відверто мовлено про зворотний бік медалі науково-технічної революції, що спричинилась до надлишків протиприродних статичних зарядів у організамах яблунівських колгоспників, змусивши їх заземлятись і розряджатися з метою оздоровлення

Мабуть, усяка науково-технічна революція, крім лицьової сторони, має ще й зворотну. Ось хоча б один штришок, який, звісно, всієї картини не змазує, зате додає характерний нюанс.

Тільки ото за велінням старшого куди пошлють машина часу зникла у нетрах минулого, якимось переступає Мартоха поріг хати — й очам не вірить. І не тому не вірить, що Хома сидить за столом, напівроздягнений до пояса, наче кошовий отаман Сірко, й пише листа чи не турецькому

султанові, як у старовину писали запорожці. А не вірить Мартоха тому, що якась нечиста сила прикувала Хома до батареї парового опалення (за великими подіями забуто про те, що навесні грибок маслячок обладнав своє родинне гніздо системою парового опалення).

— Хомо!— ще з порога ревниво скрикнула Мартоха.— Хто тебе до батареї прикував? Чи не Одарка Дармограїха, поки я в полі на буряках? Адже саджала колись ота пройда тебе на ланцюг!

Чудотворець Хома відірвався від писання й подивився так, наче горе в нього ввійшло пудами, а тепер виходить золотниками.

— Тобі, Мартохо, завжди одне ув мислях, хай би вони тобі одквисли!

— А який чоловік із доброго дива сам себе прикує?

— Може, мене боги прикували?— пожартував грибок маслячок.— Як отого Прометея...

— Боги?— наче повірила й не повірила Мартоха, позирнувши у вікна.— Дивись, ще й орел налетить, щоб твою печінку клювати?

— Хай налітає, хай клює, раз я записався в Прометей! — і далі жартував старший куди пошлють.

— Але наче ж ти людям вогонь не дарував,— міркувала Мартоха,— то навіщо тебе кувати?

— Суща правда, жінко! Вогонь таки не я дарував,— мовив Хома прикутий,— але ось тепер, може, я той вогонь знімаю із себе.

— Який вогонь? — мовила Мартоха, оглядаючи роздягненого до пояса грибка маслячка, наче той і справді горів невидимим полум'ям.— А чому немає диму?

Мартоха острашливо розглядала голий металевий дріт, який одним кінцем припаяно до секції батареї опалення, а другим кінцем — через пластинку з нержавіючої сталі — прикріплено до босої ступні лівої ноги. Мартоха простягла руку до дрота, наче до змії, проте Хома grimнув:

— Ні чіпай, бо може струм ударити, як я тебе тоді порятую?

Мартоха, не кажучи й слова, сіла віддалік на ослоні й зажурилася, здається, за отими чортами, яких у давнину бідного чоловіка діти з'їли.

— Раніше було не так, а тепер інак! — гомонів грибок маслячок.— До революції ми ходили без зарядів, а тепер тільки те й знаємо, що заряджаємось. Чи на ко-

рівнику, де така техніка, де мій скребковий транспортер. Чи коли поспілкуєшся трохи із запальним робітником Мафусайлом Шерстюком. Чи просто коли в ліжку накриваєшся ковдрою! Накрився ковдрою — і вже хапонував отак у своє тіло вредного й неприродного заряду вольтів на шістсот чи сімсот!.. А недавно я зайшов додому до фуражира Ілька Дзюньки. В нього дім — як грім: під бляхою, парове опалення, підлогу застелено лінолеумом. Як поздоровкалися з Ільком, то таке скоїлось, що крий Мати Божа! Він ходить по лінолеуму, то в ньому накопичилось того позитивного заряду вольтів на тисячу, не менше, а я ж до нього поткнувся з негативним зарядом, бо з вулиці, бо нагулявся. Як поздоровкався його позитивний заряд із моїм негативним — іскри посипались, мов костриця, руки нам пообсмалювало!

— Господи святий та Божий, сохрани й помилуй! — прошепотіла Мартоха.

— Так ось тепер я надумав заземлятись. Бачиш цей дріт від п'яти до батареї? Хай хоч скільки вольтів заряду назбираю за день, я той заряд — у землю, у землю! Позаземляюсь трохи — і вже я здоровий чоловік.

Дописавши листа, старший куди пошлють звівся з-за столу й відключився від батареї, тепер уже був не заземлений. Проте, щоб не спрорити собі зайві вольти заряду, він, переглядаючи на лежанці районну газету й іноземну пресу, тримав у лівій руці металеву кульку... Мартоха не без здивування помітила, що ввечері, лігши спати, грибок масличок накрився теплою ковдрою, а поверх простирадла поклав щось в'юнке й довге...

— Хомонько,— прошепотіла,— то ти вже не зі мною спатимеш, а з отою химерою?

— Ой, відстаєш ти, Мартохо, від науково-технічної революції! Яка ж то химера? Тоненький голий дріт кинув на простирадло, щоб заземлятись і вночі, щоб і вночі з нас виходила електрика.

— Не тільки з тебе, а й з мене також? — зраділа Мартоха, пригортаючись до Хоми.— Та коли зайвина електрики в моєму тілі, хай виходить. А коли були молодші з тобою, то електрика нам не заважала, не заземлялись дротами.

— Ой Мартохо, що ти тямиш? Заземлялись! Людина всьє своє життя те й робить, що заземляється, щоб вольти з неї переходили в землю...

Вже давно помічено: тільки старший куди почне — за ним уся Яблунівка! Так сталося не тільки з макробіотичним дзенем чи сорокаденним голодуванням, а й з виведенням електричних зарядів із тіла. Всі хотіли позбутись шкідливих протиприродних статичних позитивних зарядів, а найбільше, либонь, учителі яблунівської десятирічки. Директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський, сидячи за столом у кабінеті, щоправда, не роздягався до пояса, зате з лівої ноги знімав черевик і шкарпетку, а до босої п'яти прилаштував голий дріт, через який струм із тіла виходив до секції батареї парового опалення. Діодор Дормидонтович розряджався й тоді, коли розмовляв з педагогами, й тоді, коли знімав стружку з бешкетника. Учні на уроках, розв'язуючи задачі з алгебри чи геометрії, в правій руці тримали авторучки, а в лівій — металеві кульки. Та що там казати про старшокласників, коли й першокласники, осягаючи ази науки, теж полегшували собі розумову працю, неодмінно в кулачку лівої руки затискуючи якщо не залізну кульку, то будь-який інший залізний предмет!

Чимало колгоспників позаземлювали не тільки підлоги в своїй будинках, а й ліжка, тапчани, стільці, ослони. Дехто додумався підбивати своє взуття такими підощвами, щоб із них струм виходив прямісінько в землю. Шофери самотужки переобладнували автомобілі, механізатори вдосконалювали трактори, сівалки й комбайни, щоб техніка не заряджала їх шкідливими вольтами... Бухгалтери та економісти, сидячи в своїй канцелярії, роззували дружно ліві ноги, заземлялись, виводячи статичні позитивні заряди з організмів, тому-то в канцелярії була така плутанина дротів, що й озуютою ногою не ступиш. Працездатність бухгалтерів і економістів помітно зросла, здоров'я значно покращало, а сон так зміцнів, що подеколи, засинаючи за рахівницями й арифмометрами, вони спали — й не добудишся...

Значить, на зворотній стороні медалі науково-технічної революції в Яблунівці появився отакий штришок, як шкідливі позитивні електрзаряди. Але нема такого зла, якого не можна обернути на благо. Отож за прикладом народного умільця й чудотворця Хоми люд активно заземлявся на всіх ввірених йому об'єктах, позбавлявся електричних вольтів, лікуючись від неврозів, головного болю, серцево-судинних захворювань, draжливості, кепського сну та швидкої втомлюваності.

РОЗДІЛ СОРОК СЬОМИЙ,

у якому Хома, не стомлюючись експериментувати, й далі йде попереду науково-технічного прогресу, вражаючи уяву звиклої до чудес Яблунівки, й наводиться розмова голови колгоспу "Барвінок" зі старшим куди пошлють про невидимців, про видиме й невидиме в нашому житті

Подеколи науково-технічна революція в Яблунівці викидала такі несподівані колінця, що, скажімо, куди тим допотопним часам, коли з доброї рибки та варили погану юшку чи коли за добре ніщо брали добрі гроші, як за перець.

Голова колгоспу "Барвінок" у той день золотої осені у своєму кабінеті розмовляв по телефону з районом. За вікном поривчастий вітер зривав із дерев жовте й вишневе листя, котив полум'яними кругляками по землі, ворухив цілі замети під парканом. У відхилену квартиру віяло терпкими оцтовими пахощами зів'ялого зела, як раптом двері кабінету рипнули й відчинились. Михайло Григорович, дивлячись в осіннє вирування за вікном, по якійсь хвилі обернувся, сподіваючись, що зайшов хтось із відвідувачів, проте нікого не побачив. "Протяг у коридорі, та ще такий вітруган біснується",— подумав, і далі розмовляючи з районом.

Двері так само обережно зачинились, як і відчинились. Голова колгоспу, тримаючи телефонну трубку біля вуха, несподівано сам для себе звівся за столом. Ти ж гляди, який вітер!..

Тонесенько скрипнула дошка підлоги біля порога, далі скрипнула дошка біля обкладеної кахлями грубки, де стояв стілець. І начебто прогнулось дерматинове, поцятковане жовтими капелюшками цвяхів сидіння стільця. Михайло Григорович, відчувши раптовий холодок у спині, сказав собі подумки, що не вірить ні в яку нечисту силу, а тому розмовлятиме з районом скільки схоче і не панікуватиме, наче хлопчисько.

Так затявшись, Дим гомонів і гомонів у трубку. Зі стільця, на якому під кимось невидимим прогнулось дерматинове сидіння, почувся сухий кашель!..

Той кашель, звісно, на будь-кого нагнав би страху, тільки Михайло Григорович був не з таких. Хоч волосся й заворушилось на голові, від телефонної трубки не відірвався.

Стілець біля грубки хитнувся, далі спокійно завмер на чотирьох ніжках. Щось човгнуло по підлозі, далі відчинились і зачинились двері. Вибалушивши очі, голова колгоспу поглянув у вікно, за яким веселився осінній вітер-гультіпака. Протяг чи не протяг? Але ж не могло від протягу прогнутись дерматинове сидіння стільця, не міг протяг кашлянути, навіть якщо він одчинив і зачинив двері!

Нарешті, скінчивши розмову з районом, поклав телефонну трубку на важіль і сторожко пройшовся по кабінету. Наче остерігався, що наткнеться на рожен, який вигулькне з-за шафи чи з-за грубки. Боязко відчинив двері, немов за ними таки чигала небезпека. Цементованою долівкою незатишного коридора йшов колгоспний економіст, несучи в руках електрочайник.

— До мене хтось приходив?— озвався голова колгоспу.

— Та наче ніхто,— відказав подивований економіст і, озирнувшись на голову колгоспу, зник у бухгалтерії.

Повертатись у кабінет уже не хотілось, і Михайло Григорович подався до машини. Завівши мотор, подумав про те, що перепрацював у цьому році, годилося б і відпочити, бо оті слухові та зорові галюцинації — не до добра. Й раптом жижки затрусились — а чи нікого нема на задньому сидінні? Й хоч бачив, що нема, але, не довіряючи очам, різко раз і вдруге вдарив кулаком назад себе, наче повітря молотив. Далі зірвав машину з місця й шпарко полинув по вітряній Яблунівці, немов тікав.

У той буденний день науково-технічної революції в Яблунівці коїлося щось неймовірне!..

Здивовані гаволови бачили, як, за своїм звичаєм, довозитель Гапличок сидів у буфеті й чаркувався... з порожнім місцем. Тільки те порожнє місце навпроти довгожителя Гапличка було не звичайне порожнє місце, а незвичайне. Це незвичайне порожнє місце, уявіть собі, таки піднесло догори чарку з горілкою, перекинуло й випило, наче то було зовсім і не порожнє місце. Очі на лоба лізли в гаволовів, і вже тими очима на лобі вони бачили, як із чарки, яку начебто ніхто не тримав, зникала горілка, проте хоч би тобі краплинка проллялась! Наче її справді випило порожнє місце...

Розказували, начебто по Яблунівці котився велосипед, на якому ніхто не їхав. Обертались педалі, блищали шпичі, порипувало сидло, як воно порипує під добрячим гузом, струнно прогинались пружини. Велосипед обминав

стрічний люд, звертав перед транспортом, підскакував на вибоях... Може, на ньому їхало оте порожнє місце, з яким чаркувався довгожитель Гапличок? Але хіба в старого допитається, коли набрався так, що двох слів ликом до купи не зв'яже.

А то в осінніх прижовклих левадах над яблунівськими ставками чулась пісня, яку, звісно, хтось мав співати, раз вона чулась, але ж нікогісінько не бачили між вербами над сизою водою. Нікогісінько, а пісня павутиною бабиного літа сріблилась у ясному свіжому повітрі:

— Ой ішли козаченьки з України та й вели кониченьки воронії... Та пускали пасти по долині, а самі посідали на могили... Та викресали вогню з оружини, соловейкове гніздо підпалили!..

А ще дехто бачив два буханці хліба-житняка, що від яблунівської лавки повільно пливли над землею, начебто хтось ніс їх під пахвами. Трапився пес, що хотів поласувати крилатим хлібом, уже скочив до буханців, як раптом сама собою з землі знялася замашна хворостина й так шмагнула пса по хребтині, що той дременув, скавулячи й завиваючи, а крилатий хліб полинув далі.

Директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський, хворий на нежить, чхнув у безлюдному місці, бо такий інтелігент старого заквасу не став би чхати привселюдно, а тут йому хтось і каже:

— Будьте здорові, Діодоре Дормидонтовичу!

— Красно дякую,— поспішно вихопилось у директора школи.

Подякував, а вже потім озирнувся — ніде нікого, вулиця порожня, горобці лящать на бузині. Й хоч Діодорові Дормидонтовичу хотілося іще раз чхнути, проте стримався, як інтелігентна людина, бо яке ж це безлюдне місце, коли невідь-хто бажає тобі доброго здоров'я!..

У старої баби, що на цьому світі жила, а про той світ гадки пряла, сама собою сокира рубала дрова. Весело злітала догори і з хижим сяянням залізного чола опускалась на колоду, розколюючи її на цурпалки. Сусіди позирали з обійсть і садків, очам своїм не вірячи, бо які очі й де коли бачили, щоб сокира рубала дрова! Й не одному закралась у голову думка, що не доведи Господь, коли ота сокира-саморуб вирветься з бабиного обійстя й гулятиме по Яблунівці, майне по інших селах і не тільки добро творитиме, а й зло, бо сокира є сокира...

А то начебто заходився хтось цілувати яблунівських дівчат і молодиць у губи та в щоки. І не потай, а привселюдно. Горе дівчатам і молодицям, та й годі, бо поцілунок завжди солодкий, але ж дивно: де той цілувальник? Поцілунок не наснився, а цілувальника не видно. Та й яка дівка вийде заміж за цілувальника, який цілуватись цілується, а рукам волі не дає, женитись не обіцяє?

Гай-гай, скребковий транспортер на корівнику сам вмикався й вимикався, сам підчищав гній і збирав гноївку. Ну, раз скребковий транспортер не простоює, значить, десь там повинен бути старший куди пошлють, який став такий малопомітний, що його ну зовсім не видно.

Зоотехнік Невечеря, щоправда, погукав од червоного кутка:

— Хомо, ти там є чи тебе нема?

— Та ніяка лизя ще не злизала,— почувся голос грибка маслячка від скребкового транспортера.— Хіба мене в труді не видно?

— В труді тебе видно,— мусив визнати зоотехнік Невечеря.

В цей час на корівнику появився голова колгоспу Дим, такий заклопотаний із вигляду, наче весь урожай іще в полі, а метеослужба пообіцяла всесвітній потоп уже на завтрашній день.

— Старший куди пошлють Хома Прищепка на посту?— запитав у зоотехніка Невечері, що трапився назустріч.

— Ген коло скребкового транспортера!

Голова колгоспу йшов так, наче мав під ногами розплавлену магму, а перед собою вглядався з пильністю мисливця, на якого ось-ось має скочити тигр. Коло скребкового транспортера, що рухався в проході, Михайло Григорович зупинився. Його лице ще лукавішим стало, бо коло транспортера Хоמוю й не пахло, тільки гноєм. Сардонічний усміх пойняв обличчя голови колгоспу, а вуста затремтіли тонким езуїтським усміхом.

— Хомо Хомовичу!— озвався Михайло Григорович у пустку перед собою.— Добрий вечір!..

І з іскорками-хитринками в зіницях очікував на відповідь.

— Добрий вечір, Михайле Григоровичу,— мовлено зовсім близько хрипкуватим голосом грибка маслячка, хоч його не було ні перед транспортером, ні за транспортером.

— Ану вимикай свою техніку та й підемо побалакаємо.

Хтось невидимий натиснув червону кнопку, й транспортер заглух.

— Я ж бо сьогодні заходив до вас, щоб побалакати по ділу, та хіба вас одірвеш від телефонної трубки?— докірливо прозвучав голос грибка маслючка.— Ну, здрастуйте, чи що...

Доярка Христя Борозенна, проходячи мимо скребкового транспортера, бачила, як голова колгоспу Дим простягнув перед собою правицю, наче для привітання, і як його долоня з вузлуватими пальцями склалась так, наче невидима рука міцно відповідала на потиск. Колишня комсомолка Христя Борозенна вже ладна була перехреститись, бо голова колгоспу ще й своєю лівицею начебто когось поплескав по плечу,— але ж кого поплескав? І ще всміхнувся комусь — але кому?

Зоотехнік Невечеря не менше подивувався, коли повз нього пройшов голова колгоспу Дим, розмовляючи сам із собою, але підморгував так, наче мав і співрозмовника.

— Даруй, що не побалакали зранку, аж тепер знайшов вільну хвилинку.

Далеке небо цвіло зірками, поміж яких світляною цяткою посувався штучний супутник, наче краплина живого срібла. Зупинившись коло ставу, що дихав холодною водою, куширем і лепехою, Михайло Григорович поглянув на електричні вогні в селі, яке розляглося на горбистому протилежному березі.

— Правда ж бо, славно жити на цьому світі, Хомо?— замріяно озвався голова колгоспу.

— Славно,— почулось поряд у голубуватій темряві. І вже скоромовкою, навіть вибачливо: — Я до вас навідувався зранку, хотів побалакати, але ж у вас клопоту стільки. Ну, я й подався геть. Знаєте, раз науково-технічна революція, то не можна сидіти склавши руки, правда? Ось ще одну ідею свою на практиці перевіряю, себто на собі.

— Ідею, кажеш? Надумав невидимцем стати, Хомо?

— Еге ж, невидимцем, Михайле Григоровичу,— пролунав винуватий голос невидимця Хоми.— Бо хтось же має спробувати в нашому колгоспі "Барвінок" на своїй шкурі, як то живеться невидимцеві, а то, глядіть, ще випередять нас отам, за океаном.

— Значить, за пріоритет колгоспу "Барвінок" дбаєш?

— Еге, за пріоритет! — відказав невидимець Хома й навіть в атаку кинувся на голову колгоспу: — Хоч я й невидимець, а працюю незгірше, ніж видимець. А деякі наші видимці то й гірше трудяться за Хому-невидимця!

— За роботу я мовчу, Хомо, тут претензій нема. Але навіщо ти цілуєш яблунівських дівчат і молодиць?

— Ну, поцілував одну-другу, але ж рукам волі не давав! Та й хто стримався б, щоб не поцілувати?

— Таки й справді не знаєш, чого від тебе чекати за хвилину. Значить, кажеш, до такого спонукає науково-технічна революція? А яка реальна віддача твого експерименту?

— Реальна віддача?.. Ну, хоча б економлю на одязі!— Голос невидимого грибка маслючка пожвавішав, як в'юн на гарячій сковороді.— Бо навіщо невидимцю одяг?

— Значить, ти, Хомо Хомовичу, роздягнений?— спантеличено поспитав голова колгоспу, вглядаючись у порожнісіньку темряву перед собою, звідки линув голос невидимого чудотворця. — По Яблунівці та по корівнику ходиш без штанів?

— Михайле Григоровичу, а хто бачить, що я роздягнений, раз я невидимець? Кому яке діло?

Голова колгоспу, стоячи над ставом, надовго задумався. Неподалік на воді скинулась риба, розбивши сторожку тишу. Смутно й ніжно пахло м'ятою та водоперицею.

— Чортівня якась,— глухо озвався Дим.— Тепер ти вже невидимець... А якщо інші колгоспники стануть невидимцями? Бо за тобою, Хомо Хомовичу, люд піде! Ох і перепаде ж мені в районі, що, мовляв, у "Барвінку" невидимці роблять по всіх ударних об'єктах.

— Може, не перепаде, Михайле Григоровичу?— почувся благальний, провинний голос старшого куди пошлють.— По-перше, економія на одязі... Ще якісь вигоди мають бути від невидимців, наука дослідить!

— Наука дослідить!— передражнив роздосадуваний голова колгоспу Дим.— Добре, як наші колгоспні невидимці не цуратимуться роботи, а як ледарюватимуть? Хіба я з них суворо питаю, коли вони хоч і люди, а все-таки невидимці? Яка відповідальність із невидимців? Та для невидимців ще не писано жодного закону, то хто для них поскладає закони?

— Михайле Григоровичу! — пролунав палкий голос Хоми.— Невидимці самі для себе складуть закони.

— Що?! Невидимці самі складуть закони? І які це будуть закони — теж невидимі?— Гнів почав тіпати могутньою постаттю голови колгоспу, якому доводилось вскакувати з однієї халепи в іншу.— Гаразд, коли чесний невидимець — такий, як ти, Хомо! А коли розведуться

невидимці з ділами невидимими? Добре, коли невидиме діло хороше, а коли невидиме діло погане? Коли видимий урожай, то він таки видимий, а коли невидимий урожай?

— Та поміркуйте, Михайле Григоровичу! — почувся хоч і доброзичливий, а все-таки лукавий голос старшого куди пошлють. — Коли видимий неврожай — це погано, а коли невидимий неврожай, то краще, бо ніхто не бачить, з невидимого неврожаю та вигода, що до відповідальності не притягнуть!

— Що? Вигода з невидимого неврожаю?

— А ще з невидимих неполадок вигода чи з невидимих недоглядів, так що не скажіть, Михайле Григоровичу!

— А ти, Хомо, бестія,— засміявся голова колгоспу, й сміх його істеричний покотився над водою споночілого ставка. — Тільки з путі істини не збивай людей... Народ наш хоче бути видимцем! Ось я — видимець, так? Приходжу в свій кабінет — і мене всі бачать. А якби я став невидимцем — і з трибуни виступав, що сказали б про такого голову? Чи потрібен був би я, невидимець, своїй жінці? А які б у неї діти народились, якби її чоловік обернувся ще в парубоцтві на невидимця? Теж немовлята-невидимці? Та хіба дитину-невидимця так побавиш, як дитину-видимця?.. Значить, так, Хомо! Поставив експеримент на своїй шкурі — й годі, не спокушай яблунівських колгоспників, бо діло це темне й зовсім не вивчене. Авжеж, якомусь аліментникові чи ледареві закортити стати невидимцем! Або злодієві чи казнокрадові... Гляди, не видавай секретів, як ти став невидимцем, бо хоч ти зараз і невидимець, а начальник міліції сам товариш Венеційський управу на тебе знайде.

— Як став невидимцем? — почувся провинний голос грибка маслючка. — Дурне діло нехитре. Наковтався всякої всячини — ось і все.

— А видимцем стати годен?

— Та годен, Михайле Григоровичу, тільки не тут, бо я ж без штанів, геть роздягнений.

— Ну, бувай здоровий, Хомо, завтра виходь на корівник у штанях. Може, ти на одязі й зекономиш, а я таки втрачу посаду... Від сорому тоді доведеться обернутись на невидимця!

В пустку осінньої ночі голова колгоспу Дим простягнув руку на прощання й відчув міцний потиск невидимої руки невидимого чудотворця Хоми.

— Може, й правда ваша,— почувся його сумний голос. — Бо справді не вгадаєш, що творилося б у "Барвінку", якби всі стали невидимцями й жили за невидимими законами.

“З біса талановитий наш народ!— захоплено міркував голова колгоспу Дим, викермовуючи машину з осіннього темного луку на дорогу, що від артільного господарства вела через гатку до Яблунівки.— Якийсь тобі рядовий колгоспник Хома, наприклад. Як неспізнанно змінила людину науково-технічна революція! Виля-згрелі поміняв на скребковий транспортер! Лише з самого брукхту сконструював машину часу! Хоча та машина часу не в усьому досконала, а все ж таки! Пріоритет — за “Барвінком”. А тепер ось наковтався всякої всячини, яку, звісно, взяв не в аптеці, а сам виготовив,— і, будь ласка, він уже невидимець. Наковтавшись усякої гидоти й ставши невидимцем, він не зганьбив свого високого звання старшого куди пошлють, береже з честю. Авжеж, хотілося б, щоб на деяких об’єктах у колгоспі трудилися невидимці, бо тепер із робочими руками сутужно, але діло це не тільки відповідальне, а й небезпечне... Так, небезпечне! К приміру, як ти з невидимцем обмінюватимешся передовим досвідом чи змагатимешся? Хай у Чудвах чи в Сухолужжі почнеться рух невидимців, а вже потім і Яблунівка пристане, бо не все ж Яблунівці бути попереду, можна й задніх попасти задля діла”.

РОЗДІЛ СОРОК ВОСЬМИЙ,

у якому сказано про захоплення Хоми афоризмами
йога-патанджалі, про виходи старшого куди пошлють
в астрал, про врятування під час авіаційної
катастрофи дванадцятирічної Джоан, а також
про зустріч із прекрасною метискою з острова Трінідад

Є всі підстави гадати, що саме в цей період свого життя Хома скрізь — і вдома, і на корівнику, і в чайній — трудно та вперто міркував над суттю афоризмів йога-патанджалі. Доходило до смішного, бо часто-густо мислив не по-українському! Матерія всесвіту, поширена скрізь, була для нього аказа, найвищий надсвідомий стан — асампрайната, свідомість — манас, світовий розум — махат, вся світова енергія, життєві сили в тілі — прана, природа — прадхана, повне знання — сіддханта. Матерію своєї свідомості він відчував як читту, розумовий простір — як читаказу, зосереджений стан матерії свідомості — як снагру.

— В-тебе є пуруша чи нема пуруші?— запитував у Мартохи, коли гнівався.

Мартосі від того гнівного запитання, може, й не заціплювало б, якби вона знала, що пуруша — це душа.

— Мартохо, в мене зараз оджас! — застерігав подеколи грибок маслючок.

І Мартоха замовкала, бо хоч і не знала, та не могла не здогадуватись, як мудра яблунівська молодиця, що раз Хома сказав про оджас, значить, він зараз усю енергію тіла й свідомості обернув на духовну силу й зосередив у мозку. “Е-е!— потай міркувала Мартоха.— Я не ота кума, що без ума, а в її кума й того нема, я бачу, що мій Хома взявся до великого ума!”

Подеколи старшого куди пошлють облягали такі тяжкі думки, що він несподівано сам для себе виходив у астрал. Як це йому вдавалось? А вдавалось так, що видиме тіло Хоми, взуте й одягнене, чи в хаті сиділо й сьорбало борщ, чи морочилося коло скребкового транспортера на корівнику, а в цей час так зване астральне тіло старшого куди пошлють виходило в астрал. Еге ж, ніхто б не сказав, що зараз Хома прогулює на роботі чи не сповняє біля Мартохи того, що повинен сповняти законний чоловік біля своєї законної жінки, а насправді все було зовсім не так, тільки хто ж тямив, що не так!

Виходячи в астрал, грибок маслючок у нападі дрібного марнославства якусь мить-другу дозволяв собі помилуватися своїм фізичним тілом, відданим пристрастям земним, а тоді вже зі швидкістю думки зринав у небеса над Яблунівкою. Тут, у прозорих хвилях ефіру, грибок маслючок почувався істотою неземною, він почувався богом, який скрізь — і водночас ніде, який вмістив у собі весь мислимий і немислимий світ і все мислиме й немислиме в світі, який є живою природою і водночас жива природа є ним самим, у якого форма є змістом і водночас зміст є формою.

Перебуваючи в астралі в небесах над Яблунівкою, грибок маслючок із ким тільки здивався тут! Авжеж здивався з тими, хто також вийшов в астрал, бо вже тут заведено споконвіку, що віл знається з волом, а астральне тіло знається з астральним тілом... Йому цікаво було зустрічатися з астральними тілами людей ще з печерних віків, яких легко розпізнавав по одягу зі звірячих шкур і кремінних сокирах у лівиці чи правиці. Астральні тіла скіфів здавалися легшими й прозорішими, ніж виходців із палеоліту, й Хома навіть вітався з деякими, бо легко сходився не тільки з людьми, а й з їхніми астральними

тілами. А вже козацькі астральні тіла, що заникували в небеса над Яблунівкою, то й зовсім грибка маслючка мали за свого...

Не думайте, що астральне тіло Хоми весь час витало над Яблунівкою та землями колгоспу "Барвінок". Зі швидкістю мислі він переносив своє слухняне астральне тіло то до білих ведмедів, що ховались від полярної хуги поміж крижаних торосів, то на тихоокеанські рожеві коралові рифи, об які билась шовкова лазурова хвиля, то в сахарську оазу, де на сухих вітрах тропіків шелестіли пальми. Полюбляючи гострі відчуття, Хома в астралі вдався до того, до чого б він ніколи не вдався на колгоспному корівнику: неодмінно вишукував над планетою грозу, щоб атмосферними розрядами полоскотати собі нерви. І хоч блискавка в небесах лине з неблаганною апокаліптичною швидкістю покари, проте астральне тіло старшого куди пошлють завжди бігло попереду блискавки, завжди встигало втекти, — й після таких ігрищ із блискавкою Хома почувався наелектризованим, високовольтні його почуття віяли озоном!

Крім того, перебуваючи в так званих гарячих точках планети, він узяв собі за звичку наздоганяти в повітрі кулі, хапати в пригорщі, — і таким чином рятувати жертви од вірної загибелі. Над джунглями в басейні ріки Оріноко зазнав катастрофи лайнер іноземної компанії, екіпаж і пасажир загинули, проте зуміла врятуватись дванадцятирічна дівчинка Джоан, мулатка з міста Сан-Паулу. Впавши з висоти в три тисячі метрів, юна Джоан не те що не покалічилась — не мала навіть жодної подряпинки і, харчуючись ягодами, корінцями та молюсками, на дев'ятий день своєї фантастичної подорожі по непрохідних джунглях дісталась до напівдикого людського племені. Для Джоан та її батьків, що подумки вже поховали дитину, зосталося загадкою її казкове врятування, коли навіть від літака зуміли знайти тільки частину фюзеляжа. І лише для нас не є таємницею, що юну мулатку Джоан урятував Хома, який, будучи в астралі, в цей час пролітав над басейном ріки Оріноко, став мимовільним свідком авіакатастрофи, підхопив у повітрі дівчинку і з батьківською ласкою опустив на землю, встелену листям ліан.

Не виповіси всіх пригод, що сталися з Хомою в астралі, але нехай ніхто не сумнівається, що старший куди пошлють жодного разу не порушив кодексу честі, не зганьбив ім'я колгоспника з "Барвінку".

Як уже мовилося, Хома виходив в астрал не з якоюсь егоїстичною чи корисливою метою, скажімо, щоб одним

прихпцем привезти вінок цибулі з Єгипту чи авоську апельсинів із Марокко. Хома в астралі переливав золотоносну породу своїх думок, щоб видобути думку-самородок: чим він може прислужитись науково-технічній революції у Яблунівці, щоб його подвиг засяяв у віках? І чи пролітав Хома над Ейфелевою вежею та Єлісейськими полями, чи астральна доля закидала того в князівство Ліхтенштейн, чи опинявся над Гонконгом — повірте, нашого грибка маслючка не цікавили екзотичні зваби ні Парижа, ні Ліхтенштейну, ні Гонконга, бо в голові плекав одну й ту саму нав'язливу думку.

На перших порах зі старшим куди пошлють пробували загравати деякі астральні жіночі тіла — оливкові та шоколадні на колір, перикові та помаранчеві, бо якому жіночому астральному тілу не сподобається гармонійно розвинуте астральне тіло яблунівського колгоспника! Одна метиска з острова Трінідад, що навіть в астралі звабливо пахла корицею, мускатним горіхом і гвоздиками, довго переслідувала Хому й над Трінідадом, і над озером Байкал, і навіть над благословенною Яблунівкою, але й вона, як і всі інші астральні жіночі тіла, мусила дати Хомі спокій, бо переконалась, що той клопочеться науково-технічним прогресом у колгоспі — й край. І ця легковажна метиска з острова Трінідад цілком широко позаздрила простій колгоспниці Мартосі, що не боїться пускати свого Хому в білий світ, бо серед усіх спокус усього білого світу старший куди пошлють свято зберігає її вірність.

І, як ми розуміємо, коли вже вірний лицар науково-технічної революції так самовіддано задумався, то мусив до чогось і додуматись, адже так не буває, щоб наш колгоспник думав — і не додумався!

РОЗДІЛ СОРОК ДЕВ'ЯТИЙ,

де знову дає про себе знати золотоокий академік Йона Ісайович Корогли, який широко сумнівається в можливості виготовлення машини часу і в невидимості Хоми, а ще застерігає від майбутніх чудес яблунівського колгоспника

Ще не забули про новоспечених отих шефів, які навідувались до Яблунівки?

Може, ви й забули, тільки ж отой золотоокий академік Йона Ісайович Корогли не забув. Написавши донос, за яким Хому було відлучено від ударної праці на корівнику

й тимчасово позбавлено високого звання старшого куди пошлють, цей “знаменитий сходознавець, якого знали всі тюркологи світу”, не заспокоївся. Злопам’ятний і заздрісний, він знову надіслав листа на ім’я правління колгоспу “Барвінок”, а в цьому листі що тільки понаписував своєю велевченою рукою! Мовляв, досі ніхто з найвидатніших умів планети не збудував машини часу, досі ніхто ще не став невидимцем,— ось і Хома не міг збудувати машини часу, ось і Хома не міг стати невидимцем, у такі теревені може повірити лиш людина вкрай забобонна або ж така, що молода була — дурна була, а стара стала — ще дурніша стала.

Далі якими тільки термінами цей видатний тюрколог оперував у листі! Детермінізм і передбачення у класичній філософії, міра й межа прогнозу, закон заперечення заперечення, співвідношення формальної та абстрактної можливості, значення філософських принципів для аналізу формально можливого, зв’язок абстрактної можливості з формою й змістом при прогнозуванні, застосування математичних методів при дослідженні абстрактного можливого в прогнозуванні, реальна можливість і суперечливість матеріальних процесів, побудова прогностичної моделі, горизонт прогнозування, взаємодія прогнозу й об’єкта прогнозування... І вся ця наукова термінологія мала довести, що Хома не створив не тільки фантастичної машини часу, а й не створить інших чудес, на які, можливо, дехто сподівається від чудотворця.

Еге ж, казав золотоокий академік Йона Ісайович Корогли, дехто сподівається від Хоми такого небувалого рибного дощу над Яблунівкою, коли з хмари падатимуть разом із краплями води й коропи та лини, й сазани та в’язі, й раки та в’юни, й шуки та карасі, так що живу рибу ловитимуть руками поміж корчів картоплі та кущів кропиви. А ще начебто грибок маслючок хвалився, що кожен яблунівець на свій день народження матиме від нього на подарунок якнайбарвистішу веселку в небі, що сяятиме сімома кольорами на совість, а не задля годиться. І, мовляв, у небесах над селом він збирається вичарувати силою своєї магії таку Яблунівку, як і на землі, тільки небесна Яблунівка буде набагато краща й люди в ній житимуть набагато кращі, бо то хоч будуть і звичайні яблунівці, нині суші, та все ж таки з небесними ділами й небесними помислами. Гніваючись, старший куди пошлють за власною примхою затемнюватиме то Сонце, то Місяць, а то раптом якомусь невгодному яблунівцю погрожуватиме кометою, котру прикличе з сузір’їв Діви і Во-

лопаса, бо він і з кометами вміє порядкувати — то він її послав у сузір'я Овна, то перегнав у сузір'я Тільця, далі — в сузір'я Близнят, потім — Рака, Лева, Діви...

Не вірте Хомі, закликав золотоокий академік, що той зуміє позбавити колгосп "Барвінок" од вірусу мозаїки кукурудзи чи од вірусу бронзовості помідорів, од вірусу жовтої мозаїки гороху чи од вірусу зеленої крапчастої мозаїки огірків. Не вірте, що він здатен у майбутньому берегти яблунівців від симптому психологічної подушки Дюпре і змішаних психозів Гауппа — Мауца, від еротичної зоофілії Крафта — Ебінга й артеріосклеротичного хронічного галюцинозу Суханова. Не вірте, що йому до снаги подолати функціональні зміни сітківки ока при старінні, що застосуванням біологічно активних речовин він продовжить вік літніх людей, що впливом іонізуючої радіації він продовжуватиме життя біологічних об'єктів.

Не вірте, закликав золотоокий академік Йона Ісайович Корогли, який з лихої амбітності й зоологічної заздрості став злим генієм старшого куди пошлють. Кожне слово в листі дибки ставало, розділові знаки наче гедзь покусав, а думки такі, немов чорт із них ніколи й не зсїдав.

— Дивись, Йона Ісайович так рябцем і хапає аж із самого Києва!— вражено мовив голова колгоспу Дим, покрутивши листа в руках.— Либонь, із тих великих учених, у яких недосол на столі, а пересол на спині. Але ж від Хоми й справді всякої всячини сподівайся, може, він всерйоз замислив порятувати Яблунівку від еротичної зоофілії Крафта — Ебінга?.. Досі не чував про таку, хай їй грець!

Оперативно реагуючи на лист, голова колгоспу Дим поїхав на корівник. Старший куди пошлють у поті чола трудився біля скребкового транспортера, усе честь честю, як і належить. Може, й справді мізкує над симптомом психічної подушки Дюпре, хіба вгадаєш, але з яких це пір заказано мізкувати? Крякнувши досадливо, голова колгоспу Михайло Григорович війнувся геть із корівника.

Може б, і не війнувся так безпечно, якби знав, що біля скребкового транспортера трудиться фізичне тіло старшого куди пошлють, а в цей час астральне тіло Хоми ой як далеко залетіло від колгоспу "Барвінок", непорушно повисло зараз над сірим від спеки ярмарковим майданом гватемальського містечка Демокрасія, а цей майдан обставлено загадковими магнітними бовванами, рубаними з граніту стародавніми ольмекськими майстрами, й лице в Хоми — загадкове, наче в магнітного боввана...

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТИЙ,

у якому старший куди пошлють вибігає наперед
науково-технічного прогресу ще далі, ніж досі,
вкрай дивуючи свою рідну жінку Мартоху,
котра не може змиритися з Хомою-тракторозавром
і з його жаскими машинно-людськими пристрастями

Фук на фук як піде, то з того нічого не буде, але Хома не тільки фуків надбав і в фуках розкошував, Хома вмів готувати — вмів і подавати, не накладав батька свого лисого, а матір голомозу... Отож і з цього фортеля, який закономірно викинула науково-технічна революція у Яблунівці, дивуватись негоже, щоб не скидатись на того Семена, який очкур зав'язав — та й думає, що порозумнішав...

Стояла прозора, сонячна осінь. По садах світилися достиглі пізні яблука, ясне павутиння бабиного літа пливло над селом, наче беззвучні срібні струни. Коло школи дитячі голоси на перервах палахкотіли, наче фейерверки. Пахло присохлим канупером, зів'ялою м'ятою, пасльоном. У полях орали на зяб, і механічна тракторна музика хвилями напливала на село.

Мартоха пополудні шаткувала капусту в сінях, і все їй не йшов із голови Хома, котрий як подався зранку на корівник, то й досі. Авжеж, не пропаде, а як раптом у яку халепу впаде?.. З вулиці долинуло глухе гортанне рокотання трактора, далі вже той трактор гомонів коло воріт, загуркотів на обійсті. Виглянула жінка з сіней, кого це там хвороба принесла, аж на тракторі — Хома благочинний, усмішка телесується на вустах, наче голий на їжаку.

— Радуйся, Хвесе, кіт сало несе, радуйся вельми, бо вже перед дверми!— дорікнула Мартоха, бо яка б це жінка не дорікнула, коли її чоловік вештається десь.

— Трактор вибивав у колгоспі, щоб городець свій зорати!— провинно крикнув Хома з кабіни.

— А чи не бігав часом твій бичок без вірьовочки?

— А, Мартохо, ти шпетиш, а сонце світить!— буркнув грибок маслючок та й в'їхав на город.

Поки він там орав, то Мартоха шаткувала капусту на шатківниці, а потім, одтерпнувши серцем, заходилась готувати вечерю для чоловіка, бо хоч і волоцюга, хоч, може, його бичок усю ніч і гасав без вірьовочки, але ж трудівник, але ж і трактора припер на обійстя але ж і

замість тракториста сів у кабіну, бо, видать, усі механізатори зараз коло колгоспного ґрунту пораються.

Хома доорав латку городу, бо скільки там орати, коли в руках не заступ і навіть не кінь, а машина, що вергає землю за багатьох коней.

— А йди-но вечеряти!— поклікала Мартоха, коли чоловік зупинився з трактором коло хліва.

Хома сидів у кабіні і всміхався так, наче виграв по грошово-речовій лотереї електробритву “Харків”.

— Давай сюди, на трактор,— сказав грибок маслючок.

— На трактор?— здивувалась Мартоха, й від здивування її ліве око стало наче к лісу, а праве наче ні к бісу.— Може, ти така вже важна птиця — чи шпак, чи хом’як, чи перепелиця?

— Та встати не годен,— нітився Хома в кабіні.— Так що вечерю сюди неси...

— Га? Побраталася свиня з пастухом, еге?— розгнівалась Мартоха.— Десь цмулив горілку цілу ніч, що ламаєшся ото на макарони? Ось я тебе погодую, стривай!

І Мартоха, випускаючи злих шершнів із розсерджених очей, відчинила дверцята кабіни, смикнула чоловіка за руку так, аж мало з плеча не вирвала. Грибок маслючок скривився від болю, наче отой виграш по грошово-речовій лотереї йому лиш приснився, проте до сидіння трактора як приріс. Жінка, гніваючись, уже й за поперек ухопила, а Хома сидів, мов скеля, непорушний. Лиш розгойдувався трактор на колесах, наче нечиста сила ним тіпала.

— Та не я буду, п’янице, коли на оберемку в хату не занесу тебе. Ич, як налюрився!

— Мартохо!— молитовним голосом сказав грибок маслючок, наче до самої Божої Матері звертався.— Та не зрушиш із місця, бо я приріс до трактора, а трактор приріс до мене!

— Бачу, ти не навчишся розуму ні до старості, ні до смерті!— пасіювала жінка, намагаючись вирвати чоловіка з кабіни.— Бачу, не купиш ума, як нема!

— Мартохо, вгамуйся!— благав роздосадуваний грибок маслючок.— У старовину колись у Яблунівці водились динозаври, а я, може, записався в перші тракторозаври!

— Куди, куди?

— В тракторозаври!

Мартоха зів’яла на виду, як згасає шпаркий вогонь, залитий водою.

— Динозаври...— шепотіла з жахом в очах.— Тракторозаври...

— Ну, колись на землі водились кентаври,— поклавши руку на кермо, заспокійливо мовив старший куди пошлють.— Звиняй, до половини чоловік, а до половини кінь.

— З якої половини чоловік, а з якої половини кінь?— прошепотіла.

— Згори до пояса чоловік, а нижче пояса кінь.

— Лишенько!— зойкнула.— Нижче пояса — кінь...

— Та не бійся, Мартохо,— заспокоював Хома,— бо я нижче пояса зовсім не кінь.

— А хто ж ти нижче пояса?

— До пояса я людина, а нижче пояса — трактор.

— Лишенько!— знову зойкнула Мартоха, й серце їй у грудях гуркнуло, наче йорданська крижина під залізним ломом.— Нижче пояса — трактор!..

Хома на тракторі скидався на отого винуватого ведмедя, що корову з'їв, а Мартоха коло трактора скидалась на оту винувату корову, що в ліс зайшла, тому-то й зі світу зійшла.

— Не журись, Мартохо, ще не в таких бувальцях бували, не первина!

Й тоді Мартоха, ламаючи руки і кусаючи губи, тихесенько заголосила, клянучи на чому світ і долю свою, й науково-технічну революцію, й чоловіка. Бо в інших яблунівських жінок чоловіки як чоловіки, попереду прогресу не біжать і від прогресу не відстають, а цьому прищипимоненому Хомі найбільше треба. Від динозаврів і кентаврів — прямісінькою дорогою в тракторозаври! Вона кляла той день, коли Хома, прокинувшись уранці, побачив саяво над її головою, кляла його захоплення магією, і зловживання санс-енергією, і макробіотичний дзен, і сорокаденне голодування, й шефів-роботів (особливо ж того волоцюгу Мафусаїла Шерстюка!), й машину часу, й невидимого грибка маслючка. Мартоха навіть кляла виходи старшого куди пошлють в астрал, про які лише інтуїтивно здогадувалась, бо вже коли він виходив в астрал, то не марно, Хома не з тих, що виходитимуть марно.

Хома слухав із філософським спокоєм, а коли Мартоха вмовкла, новоявлений тракторозавр озвався:

— Мартохо, не шукай винних, бо, либонь, сама найдужче винувата. Еге ж, якби ото колись давно не позичала мене за телицю спекулянтці Одарці Дармограїсі, то не було б такого гармидеру. І ніколи б я не став тракторозавром, от!

І тільки Хома перейшов у наступ, Мартоха вмовкла, бо жінки люблять відчувати над собою тверду чоловічу руку. І хоч, може, сьогодні це була рука тракторозавра Хоми, але ж!..

— А як тепер тобі на душі чується?— поспитала примирливо.— Чи й душі немає?

— Душа була, душа є,— оговтуючись, заспокоїв грибок маслячок, себто тракторозавр Хома.— Замість кричати взяла б та роздивилась мене краще.

Либонь, він хотів ще й похвалитись!

— Не в кожного яблунівця є очі та ще отакі фари, як у мене,— вів розсудливо.— А поглянь на колеса на гумовому ході! Дідунь Бенеря похвалиться такими колесами? Навіть у директора школи немає й не скоро будуть.

Залоскотана погордними словами тракторозавра Хоми, відтерпла душею Мартоха, цікавіше стала приглядатись до явленого перед її очі науково-технічного дива. А те диво, оговтуючись і набундючуючись, гомоніло:

— Маю такий передній міст, що ніхто з чоловіків у Яблунівці не має!

— Еге ж, маєш доброго моста, хай би він тобі запався...

— А бак для пального? Знаєш, скільки заливаю літрів?..

— Знаю, як ти позаливаєш собі фари...

— А коробка передач — безвідмовна!

— Спробуй тобі відмовити...

Усім хвалився Хома, чого в інших катма. Й гідропідсилювачем рульового керування, й повітроочисником, й водним радіатором, і генератором. Натискав на педалі керування гальмами, але якось чудно так, що вони самі в нього натискалися, адже Хоми вже знизу не було, знизу була заводська машина! Й так само не міг нахвалитись важелем ручного керування, регулятором паливного насоса й важелем переключення передач. Заінтригована Мартоха навіть до мотора позаглядала — мотор був теплий, пахло від нього бензином, соляркою, мастилом. Посмілівшавши, вона вказівним пальцем поторкала муфту зчеплення — й раптом тракторозавр Хома зареготав:

— Та не лоскочись, Мартохо!

А вона, лукава, щоб досадити чоловікові, який ото надумав випередити науково-технічний прогрес, не тільки однією рукою лоскотала йому муфту зчеплення, а й другою лоскотала генератор. Звісно, тут сміхи взяли б і трактор, а що вже тоді казати про тракторозавра Хома, який

навіть звичайнісінькою людиною любив пускати смішки з гречаної лемішки! Отож він і реготав, граючи карими очима, здригаючись тулубом і дригонячи колесами.

— Облиш, Мартохо,— благав,— бо кольки штрикають аж в основний циліндр гідравлічної системи! Годі, бо щось булькає аж у масляному насосі!

— Я тобі зла не кою, а тільки веселю рукою,— підсміювалась капосна жінка.

А в тракторозавра Хоми від сміху виступили сльози не тільки на очах, а й на фарах.

— Мартохо, ти не русалка, а я не парубок, я тракторозавр, у мене від твоїх лоскотів судомить педаль ногожного керування регулятором паливного насоса. Як стану від сміху калікою, то хто мене такого відремонтує, чи подумала?

— А ти про мене думав, коли на тракторозавра обертався, га? Ти зі мною радився? А як ти тепер у паспорті писатимешся? А за статтю ким будеш? А за національністю? Тебе мати такого не народжувала, зроду-віку таких українців у світі не знано. Хіба пісні чи казки для отаких тракторозаврів складено? Одарка Дармограїха не взяла б такого тракторозавра в позичку!

— За Одарку не ручайся,— буркнув Хома.— І не сердься, як спасівська муха, бо тепер яблунівські жінки ще більше накидатимуть на мене очима, ніж колись.

— Та куди ти такий судний?!

— Не скажи, бо коли тут тобі відразу чоловік і трактор — не одна подумає про такого хазяїна!

Мартоха, сплюнувши через ліве плече, почувалала до хати, а Хома тим часом засвітив фари, бо надворі посу-теніло, Яблунівку облягала ніч. І снувалась йому під великими осінніми зорями в голові думка про Еклезіяста, сина Давидового, царя в Єрусалимі. Казав цей проповідник, що марнота усе, що немає нічого нового під сонцем, покоління відходить, і покоління приходить, а земля віковічно стоїть. І мудрість — то ловлення вітру, при многості мудрості множитьс я клопіт, хто ж пізнання побільшує, той побільшує й біль. Не лишається пам'яті про мудрого, як і про нерозумного, на вічні віки,— в днях наступних зовсім все забудеться, і мудрий вмирає так само, як і нерозумний. Краще добре ім'я від оливи хорошої, а день смерті людини — від дня її вродження. Пірша від смерті — то жінка, бо пастка вона, її ж серце —

тетета, а руки її — то кайдани. Завжди тішся, але пам'ятай про дні темряви. І мигдаль зацвіте, й обтяжیه кобилка, і загине бажання, бо людина відходить до вічного дому свого, а по вулиці будуть ходити довкола голо-сільники, аж доки не пірветься срібний шнурок, і не зломиться кругла посудина з золота, і при джерелі не розіб'ється глек, і не зламається коло, й не кане в криницю... І вернеться порох у землю, як був, а дух вернеться знову до Бога, що дав був його! Наймарніша марнота, марнота — усе!..

Отож наринули в голові ці думки в зоряну осінню ніч, проте, звісно, тракторозавр Хома ой як був не згоден із проповідником Еклезіястом! Бо мудрість — таки не ловлення вітру, бо Мартоха — таки не пастка, бо хіба вже був колись під сонцем хоч однісінький попередник тракторозавра? Були іхтіозаври, динозаври, кентаври, але ще не бачив світ отакого саморобного й самочинного тракторозавра, як Хома, й хоч вертається вітер на круг свій, проте є нове в епоху науково-технічної революції, і мудрість — то не ловлення вітру!

Невдовзі Мартоха принесла макітру вареників із сиром і, залізши в кабінку, пригощала Хому. Виробившись за цілий день, тракторозавр наминав із таким вовчим апетитом, аж за вухами лящало, аж у повітроочиснику схлипувало, аж в основному циліндрі гідравлічної системи плямкало.

— Як же ми тепер житимемо?— поспитала Мартоха, пучками пальців ніжно торкаючись до рульового колеса, наче то була тепла чоловіча рука.

— Як їздила на мені, так і їздитимеш!— запевнив тракторозавр Хома.— Тільки тепер із більшою швидкістю, ніж на моїй шії.

— А не любитимемось так, як кішка з собакою?

— Мартохо, не бив я тебе кулаками й ногами, не битиму важелями й колесами!

— Може, тепер ти станеш як отой, що не б'є, не лає і нічим не дбає?

— Мартохо, що маю робити, те зроблю сьогодні, а що маю з'їсти, те з'їм завтра!

— Не дай Бог коня лінивого, а тракторозавра ревнивого!

— Мартохо, мої серце й мотор до тебе летітимуть, мої очі й фари на тебе глядітимуть!

— Співай, Хомо, вона довга...

— Мартохо, жила зі мною у платтячку і в щастячку, еге ж? Хоч я й тракторозавр, але ти й далі матимеш і долю, і льолю.

Мартоху тішило, що тракторозавр Хома не відцурався яблунівської народної мудрості, як ото подеколи трапляється з деким, що йому ще ой як далеко до справжнього тракторозавра, а він уже не тільки від своєї мудрості відбіг, а й до чужої не добіг.

Мліючи серцем, наче в дівочтві, Мартоха горнулась до законного свого тракторозавра Хоми, й запах бензину та солярки бентежив її не менше, ніж колись запах тютюну й здорового поту. Тракторозавр Хома так само горнувся до Мартохи, бо, ставши науково-технічним чудом, він любив свою рідну жінку не менше, ніж колись, а може, й більше. Еге ж, більше, бо, маючи потужність двигуна в багато кінських сил, він тепер і любив Мартоху всіма цими кінськими силами, а не тільки своєю. Від доторку лагідної жіночої руки до керма Хома відчував блаженство не тільки в двигуні чи в генераторі, а й в диференціалі, й у педалі ногожного керування регулятором паливного насоса, а й у вихлопній трубі. Й коли Мартоха наступила внизу кабіни ногою на педаль керування гальмами, то тракторозавр Хома аж застогнав од задоволення, аж завібрував капотом і колесами, а фари в нього то приплюшувались, то розплюшувались.

— Ой Мартохо,— прошепотів,— хто кого любить, той того й голубить.

Зрештою Мартоха так палко пригорнулась до тракторозавра Хоми, що його наскрізь наче солодким струмом пронизало — й від того струму став працювати двигун внутрішнього згорання, потривоживши тишу ночі голосним гуркотом.

— Самозапалювання від нашого стиску!— скрикнув Хома, який багато чого звідав од жіноцтва, але такого ще звідувати не доводилось.— У мене тремтить уся ходова частина.

— Й моя ходова частина тремтить,— зізналась Мартоха.

— А що коїться з муфтою зчеплення!.. Як не полапаєш, то не визнаєш.

Але муфта зчеплення була так далеко, що з кабіни рукою не дістати й не помацати, тому-то, звісна річ, Мартоха повірила своєму Хомі на слово, що й справді з муфтою зчеплення діється щось небувале. Не владаючи

собою, припала до вуст коханого тракторозавра, той відповів таким довгим і знетямленим поцілунком, що жінці страшно стало. Авжеж, стало страшно, бо мотор аж заревів, та й ніколи ще Мартоха не цілувалася з жодним тракторозавром у світі, не відала, до якої халепи можуть призвести такі поцілunki. Отож відштовхнулась ліктями від його грудей — і геть шаснула з кабіни!

— Жінко!— озвався Хома чи то голосом людським своїм, чи то ревом двигуна, бо вони злились воєдино, вичарувавши тембр не земного, а потойбічного звучання.— Чого втекла, а йди-но сюди...

— Страшно, Хомо, я наче та миша, для якої й кішка звір.

А що Мартоха справді боялась підступитись до Хоми, то вражений любов'ю тракторозавр, хвацько крутнувши кермом, посунув на жінку. Осяяна яскравим світлом фар, вона якусь мить стояла сполотніла й закам'яніла, потім злякано позадкувала, не спускаючи сполоханого погляду з грізного тракторозавра.

— Жінко, якого врага бояться!— рокітливим машинним тембром гримів Хома.— Хіба ти за моєю головою запропастила вік молодую? Обійму і поцілую — до стовпа не приревную.

Мартоха, облита тремтким електричним світлом фар, уже до самого ганку відступила, вже й на східці скочила, вже й за поріг, уже й двері зачинила зсередини.

— Мартохо!— ревнув тракторозавр Хома, аж шибки забряжчали у вікнах.— А чого ти від чоловіка зачиняєшся? Чому до хати не пускаєш?

— А хай Господь милує, щоб я такого на поріг пустила!— долинуло з-за дверей.

— Мартохо, не гніви мене, до сказу не доведь, бо чи головна передача ламається, чи вал відбору потужності не витримає. Я хоч і залізний, та не весь!

Проте, злякавшись, клята Мартоха й не думала відчиняти. Тракторозавр Хома погрожував і двері висадити, й вікна вибити, їздив із одного причілка до другого, присвічував жаским світлом фар, чадив задушливим димом із вихлопної труби, потрошив черепок, із якого кури пили воду, обчухрав стовбур вишні, проте Мартоха як затялась! Сусіди й уваги не звернули на той гамір у дворі грибка маслячка, міркуючи, що тракторозавр добряче пере-

пився, як то, либонь, із тракторозаврами водиться, отож Мартоха й злякалась його кулаків, не пускає до хати.

Зрештою, відчаєний і вбитий горем, тракторозавр Хома спинився в дворі під ясенем і, гірко схлипнувши, завмер під високими осінніми зорями. Мабуть, думалось йому, що в епоху науково-технічної революції свідомість жінки — навіть такої, як Мартоха! — ще відстає від загального поступу, з цієї причини він і повинен спати не під теплим жіночим боком, а на обійсті під ясенем. І коли задрімав, то в підсвідомості майнуло: звісно, пророк Еклезіяст багато в чому помилявся, бо ж не зумів передбачити тракторозавра, але як у воду дивився, коли про жінок висловлювався непоштиво...

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ПЕРШИЙ,

де новоявлений тракторозавр Хома в самозабутті демонструє зразки трудового героїзму,
не цураючись ні плугів, ні лушильників,
ні борін, ні котків, водить дружбу
з тракторами К-701, К-700, Т-150К, МТЗ-80,
дурнуватو заглядається на сівалки й співає
еротичні пісні, яких Яблунівка досі ніколи не чула

Звісно, серце в Мартохи краялось від гіркого смутку, звісно, відслоняла фіранку й дивилась у вікно, як там тракторозавр Хома куняє в дворі під ясенем і фари в нього вві сні кліпають, мерехтять. Задрімавши самотою в холодному ліжку, не почула, як опівночі загурчав мотор, не побачила, як тракторозавр Хома через відчинені ворота рушив на вулицю, освітлюючи собі путь.

З цієї пам'ятної ночі починаються легендарні трудові подвиги тракторозавра Хоми.

Поєднання казкової працьовитості старшого куди пошлють із кінськими силами сучасного трактора дало феноменальний трудовий ефект. Викинувши з пам'яті скребковий транспортер на корівнику, наче ніколи й не прикипав до нього душею, колісний тракторозавр Хома Хомович Прищєпа не перебирав плугами. Дев'ятикорпусний чи восьмикорпусний, п'ятикорпусний чи чотирикорпусний, трикорпусний чи однокорпусний — всі ці плуги були тракторозавру Хомі до снаги, з усіма вмів дати раду. Господи, як тракторозавр Хома орав! Рівнесенькі, як струна, клав

борозни, без огріхів, на потрібну глибину. Орав не тільки під зернові та технічні культури, а й міжряддя в колгоспному саду, а й заболочені мінеральні землі, порослі кущами. Якби в колгоспі “Барвінок” знали виноград, то, звісно, обробляв би й міжряддя виноградників!

А ще тракторозавр Хома не цурався лушильників. Із яким натхненням лушив стерню причіпним лемішним лушильником із гідравлічним управлінням! Із якою вправністю орудував садовим лушильником!.. А борони? А дискові борони зі сферичними дисками, зібраними в батареї? А зубові борони з вертикально прикріпленими до рами зубами, що мають квадратне січення? А навісні шарнірні борони з двосторонніми зубами, скребками і шлейфом? А сітчасті борони? Та тракторозавр Хома цими боронами розрихлював ґрунт, боронував посіви, знищував бур'яни, вирівнював поверхню поля, розривав кротячі ями й завжди мікрорельєф землі копіював так, як слід!

Гай-гай, знався він із усякими котками, з якими тільки зводила доля: кільчasto-шпоровим і причіпним водоналивним, навісним універсальним борончастим і причіпним односекційним кільчasto-зубчатим. Славно трудився з широкозахватним гідрофікованим культиватором-плоскорізом, а ще зі штанговим гідрофікованим культиватором, а ще з протиерозійним, а ще з причіпним висококліренсним, а ще з фрезерним, а ще з культиватором-рослинопідготовувачем-глибокорозрихлювачем!

Треба сказати, що коли вже тракторозавр Хома Хомович трудився коло колгоспної землі, то трудився. Орючи, він чув того плуга так, як чув своє серце, і передплужник на рамі плуга чув, і хомут на грядилі рами, і обмежувальний болт висоти, і державку, й дисковий ніж. І так само, як свою душу, чув у культиваторі всі його робочі органи — планку, передній і задній кронштейни, транспортний ланцюг, накладку з призмою, стрижень з боковим тримачем, болт...

Тепер, ставши тракторозавром, Хома Хомович і компанію іншу водив, ніж перше. Раніше його завжди бачили як не з довгожителем Гапличком та листоношею Горбатуком, то з фуражиром Дзюнькою й зоотехніком Неве-черею, а тепер він водив дружбу з потужними тракторами К-701, К-700, Т-150К, МТЗ-80, часто встрявав до розумних господарських балачок із зернозбиральними комбайнами “Нива” і “Колос”. І, сказати б, нездорову цікавість

у тракторозавра Хоми пробуджували сівалки. Ото як заглядить зернотукову причіпну комбіновану сівалку — то годину стояв би й витріщався фарами на неї, голубив би поглядом її ходові колеса, зернотуковий ящик, то їв би поїдом сошники, механізми передачі, насіннепроводи й загортачі. А то, траплялося, задумався глибоко про щось своє, сокровенно тракторозаврове, та й поплентав услід за навісною комбінованою шестирядною сівалкою, хоч тій сівалці одна дорога, а йому — зовсім інша!

Ніде правди діти, подобались Хомі й легкові машини, але хіба йому, тракторозавру, вгнатися за якоюсь вертихвісткою “Ладою”? Ото, завмерши на хвилю в полі, сумний тракторозавр Хома дивився, як елегантні й темпераментні машини пробігають асфальтованою трасою, зникаючи за обрієм, і в його фарах світилась невимовна печаль, і линуло гамоване зітхання з мотора.

Оскільки ж тепер Хома був нижньою частиною трактор, а верхньою частиною чоловік, то, відома річ, цікавився не тільки прекрасною технікою, а й прекрасною половиною роду людського. Полишений наляканою Мартохою, він кидав палкі погляди на яблунівських дівчат і молодичок, чуючи, як думки змішуються в голові, й бензин мало не закипає в баку для пального, й зараз ось відмовлять педалі керування гальмами, але мусив стримуватись, ото що хіба за старою звичкою мовить комплімент:

— Краля така, що тільки гм!— та й годі.

Або:

— Як проти сонця води не напиться, так із чужою жоною тракторозавру Хомі не налюбиться.

А чи:

— Хочу не грушку, а вкусити оту дівку Марушку.

Чи Хома не співав у цей час? Та був би він не тракторозавр, якби не співав! Орючи землю, чи лущачи стерню, чи боронуючи поле, співав так, що далеко чулись пісні, які рвалися з могутніх грудей та ще потужнішого двигуна. Тільки якісь це чудні були пісні, де змішувались до купи людські пристрасті й пристрасті машинні, біль серця і біль мотора, музика тонко натягнутих нервів і музика грубо натягнутих електрокабелів.

— Сади мої, сади процвітали, та сади процвітали, рано опадали,— гуркотів співочим своїм голосом.— Ой змашу я, змашу я тавотом двох типів ходовую частину свою!

А як тракторозавр Хома виводив пісні про кохання!

— Хіба ж бо ти, Одарочко, воском ворожила, що ти своєму хлопчику любощ гуложила?.. Карбюратор двигуна треба перевірити та ще рівень гасу відрегулювати!.. Хіба ж бо ти Одарочко, із рути та м'яти,— як стояла, говорила — підківочки знати... Заболів мені компресор, болить генератор, шків колінчатого вала болить, як проклятий... Хіба ж бо ти, Одарочко, з рожевого цвіту? Як стояла, говорила — до білого світу... Задрижали мої гвинти, задрижав і дросель, за тією контргайкою я журюся й досі! Маю шуп такий як треба, прокладок доволі, маю пробки і пружини, та не маю долі! Маю фільтри і кронштейни, патрубок для пилу, та без масляної ванни світ мені не милий...

Лірники й кобзарі, трубадури та менестрелі, барди й скальди, акини й ашуги! Даруйте тракторозавру Хомі Хомовичу, вчорашньому старшому куди пошлють у колгоспі "Барвінок", таку пісенну еклектику! Як умів, так і виражав свої щирі почуття. За вами, лірники й кобзарі, тисячолітні народні традиції мелосу та співу, а які традиції за Хомою Хомовичем, коли він — найперший тракторозавр у білому світі? Ось тому він, першопроходець науково-технічної революції, мішав докупив сивого коня, синє море, чисте поле, зелену руту, хрещатий барвінок — і аерометри, маслянки, картер підшипників ведучої шестірні, дренажний отвір, гвинт-ексцентрик, сферичну гайку, пневматичний підсилювач... та ще інше всяке добро, без якого йому, тракторозавру, не жити, не любити й не тужити.

Він і працю звеличував у своїх піснях, цей тракторозавр Хома, але, знову ж таки, в піснях його, що гриміли над яблунівськими полями, було багато не тільки впертого слонячого пафосу, а й плакатної інформації.

Звісно, поки Хома перебував у високому ранзі старшого куди пошлють, то він таких пісень не співав ніколи, навіть із роботом Мафусаїлом Шерстюком не співав, але тепер, ставши тракторозавром, звеличував у піснях труди й дні тракторозавра.

Диво дивне, яблунівські механізатори перехоплювали ті пісні, бо їхні душі тягнулись до нового й незвичайного. А тому-то, проводжаючи кохану дівчину з кіно, в зоряній темряві не один, траплялось, наспівував їй модний шлягер, почутий від Хоми:

— Ой, ой, ой! Весною у квітні проведу передпосівну культивацію, сівбу ярих зернових і боронування. Восени

зберу пізні сорти картоплі, закінчу збирання силосних культур, виконаю зяблеву оранку, зберу цукрові буряки, закінчу сівбу озимих. Ой, ой, ой!

Тракторозавр Хома жив у тракторному парку колгоспу “Барвінок”, де механіки проводили йому технічний огляд, змащували деталі, заливали в бак пальне. Був задоволений, хоч ніяк не міг звикнути, коли цвяхом чи яким залізним гостриком проколював собі шину. Тоді, здавалось, починав боліти навіть диск колеса, всякі там гайки, шпильки, камера, протекторні кільця. А ще коли ремонтували двигун, лізли до диференціала чи до муфти зчеплення, то, чуючи в своїх механічних нутрошах доторк будь-якого чужорідного інструмента, Хома переймався лоскотами, він дригонів не тільки всім своїм машинним корпусом, а й людським тулубом, і сміх йому ринув не тільки з грудей, а й із двигуна, й корчилися у нього не тільки руки, а й радіатор і основний циліндр гідравлічної системи.

В снах, що навідували тракторозавра Хому, фігурували вали відбору потужності з незалежним приводом, кабіни з кондиційованим повітрям, безступінчаста гідравлічна трансмісія, газотурбинні двигуни. Часто снилось, що відмовило рульове колесо — й тоді Хома плакав уві сні, й сльози текли і з фар його, і з очей... Залізним зусиллям волі струснувши нічні кошмари, отямлювався, й тоді з чистою свідомістю мріяв — і в мріях знаходив розраду. Мріяв тракторозавр Хома про весняну, літню й осінню трудові кампанії в колгоспі “Барвінок”, про ігри в полі з найрізноманітнішими агрегатами. А що фантазії не бракувало, то в цих мріях бачив біля себе причіпний прес-підбирач, що підбирає валки сіна чи соломи, пресує їх у паки й зв'язує синтетичним шпагатом. А то вже в іншій сміливій візії за ним ішов підбирач-копнувач, що з підібраних валків соломи викладав на полі циліндричні копиці. А то ще бачились йому волокуші начіпні, волокуші тросово-рамочні універсальні, копицевози універсальні начіпні, навантажувачі стогоклади фронтальні начіпні, скирторізи начіпні тракторні...

Еге ж, у цей складний період буття, коли Яблунівку облягали тумани й мжичив надтоїдливий дощик, тракторозавр Хома Хомович жив суворим і складним внутрішнім життям, високим биттям серця й мотора, які працювали в унісон.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ДРУГИЙ,

у якому спробовано досягнути свідомість і підсвідомість тракторозавра Хоми, що відчуває свою єдність із органічною й неограничною матерією, а також засвідчено безсилу розгубленість перед безмежністю, невичерпністю й загадковістю феномена, поименованого старшим куди пошлють

Конституційна специфіка Хоми — аякже, тракторозавр, перша у світі напівлюдина й напівтрактор! — не могла не спричинитись до подальшого накопичення феноменальних здібностей його особистості. Власне, експериментуючи на своїй шкурі й намагаючись іти попереду науково-технічного прогресу, щоб таким сумнівним побитом не відстати від нього, грибок маслючок навіть не міг уявити всіх наслідків...

Лишенько, ота його надлюдська працьовитість, оте його безголов'я з власною головою, оте його невидимство коло скребкового транспортера на корівнику, а ще ж бо виходив астрал, а ще ж не піддався на спокусливі зальоти метиски з острова Трінідад, яка й в астралі пахла корицею, мускатними горіхами та гвоздиками!

Тепер його психіка якісь химерні підсвідомі імпульси перетворювала на матеріальні фізичні тіла, які давались Хомі у відчуттях. Хому не полишало відчуття, що, перебуваючи тут, він водночас перебуває скрізь у світі, куди може сягнути чи й не сягнути його уява. Крім того, він мав певність, що його форма свідомості є водночас формою свідомості всієї органічної й неорганічної матерії, і, навпаки, багатолика форма свідомості всієї органічної й неорганічної матерії є формою свідомості його, тракторозавра Хоми, вчорашнього старшого куди пошлють...

Хтось інший, можливо, не впорався б із такими перевтіленнями, тільки не грибок маслючок, та й, очевидно, хтось інший і не спізнав би таких перевтілень, судились вони Хомі на роду...

Якщо механіки лізли до двигуна, перевіряючи роботу форсунок (коли раптом темнішали вихлопні гази чи збільшувалась витрата палива й втрачалась потужність), тоді тракторозавр Хома був певен, що його механічні нутрощі заповнили кліщі. Не тільки чув, а й бачив, як вони ворухаться в моментоскопі — у скляній трубці, в гумовій трубці, у трубці високого тиску. Тракторозавр Хома відчував гостро й draжливо, як примітивний акариформний кліш

надсімейства Endeostigmata торкає його чутливе залізо сегментами ніг, животиком, медіальним оком, боковими очима, хеліцерами, педіпальпами, статевими кришками, коксальними органами, анальними клапанами. Тракторозавр Хома тішився, що ці акариформні кліщі не загрожують йому якимось інфекційним захворюванням, проте й журився, що вони здатні завдати шкоди сільськогосподарським рослинам у “Барвінку”, адже він трудиться коло землі.

Крім прикритих відчуттів, звідував у цей період тракторозавр Хома й відчуття приємні, коли барвисті метелики, спершу появляючись у галюцинаціях, матеріалізувались, і він їх бачив, милувався — хай то під діявим накриттям тракторного стану, куди задував холодний осінній вітер, чи на колгоспному подвір’ї, коли доставляв силос на корівник... Метелики творили феєричне видовище, що налаштовувало тракторозавра Хому на святковий лад, і він милувався мінливою пістрянкою, таволловою пістрянкою, звичайною лишайницею, совкою мома, очкастою зубчаткою, звичайною ведмедицею, сріблястою лункою і стяжівками — голубою, жовтою, червоною!

Це були найкращі хвилини в житті тракторозавра Хоми Хомовича Прищепи, коли він бачив довкола безліч метеликів, яких ніхто не бачив, але, звичайно, не можна сказати, що в нього були метелики в голові, раз їх не було в природі в таку осінню непогідь.

Коли в тракторозавра Хоми нагрівалась коробка передач, або самоперемикалась передача, або вмикалось дві передачі одночасно — тоді він спізнавав геть дивний стан: начебто він полуниця з вусами та з червоними ягодами, яку хочуть схрестити з безвусою полуницею, що має білі ягоди... що він обернувся на графік залежності коефіцієнта завантаження технологічного комплексу машин від площі посіву культури кукурудзи... А ще — ніби він обернувся на пісню, яку співано колись, а вона й досі звучить у повітрі: гей, гук, мати, гук, де козаки п’ють, і веселая та доріженька, куди вони йдуть...

Глибокі надра підсвідомості тракторозавра Хоми, космічні провалля його психіки — з допомогою яких унормованих закономірностей можна їх осягнути? Тут безсилі як яблунівський механік першої руки, так і доктор Фрейд із його суб’єктивно-ідеалістичним ученням. Бо який механік, бо який Фрейд пояснить явище — коли вузли й деталі тракторозавра Хоми змашували в’язким трансмісійним мас-

лом, він почувався географічним парадоксом, себто озером Балхаш, яке, розташоване в краю із сухим континентальним кліматом, одну половину має прісної води, а другу — солоної? Як, виходячи з постійної боротьби між свідомим і підсвідомим, доктор Фрейд зумів би пояснити відсутність розжарювання в лампах освітлення тракторозавра Хоми, несправність проводів, запобіжників,— за такої ситуації він сам собі здавався дерев'яною скульптурою Христа скорботного з Молчинського монастиря XVII століття в Путивлі?

Не тільки доктор Фрейд, не тільки його послідовники Фромм і Хорні, не тільки заповзятий механік із колгоспу “Барвінок” нездатні збагнути цей самодіяльний і, можливо, рукотворний феномен, поименований тракторозавром Хоמוю. Не годен до кінця збагнути й сам автор, котрий, здається, повинен знати грибка маслючка як своїх п'ять пальців. Але не знає! Тому-то автор страждає й мучиться від безмежності свого героя, від його невичерпності, від його невбуквної загадковості, якої з часом не меншає, а більшає, й абсолютна істина про Хома відсувається все далі й далі, підтверджуючи справедливую думку, що до досягнення абсолютної істини можна лише прагнути — й ніколи не досягнути.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ТРЕТІЙ,

де мовлено про загадкову душу Мартохи, яка завжди
зостається жінкою, тому-то подавай їй хоч тракторозавра,
а також про несподівані метаморфози, що відбулися з Хомою
від магічного чару українських пісень
і поцілунків жіночих уст

А рідна жінка Мартоха?..

А та Мартоха, якій у молодості не треба було запаски, коли і в плахті гарна, про яку ніхто не казав, що лінива дівка — в неї не метена долівка, яка і воза не возила, а двір Хомі украсила, себто віддалася за грибка маслючка цнотливою? Еге ж, як ота Мартоха, яка ходила в нездоланному поясі цнотливості, поки старший куди пошлють літав до Америки?

Ну, сваряться жінки з чоловіками, коли їх горілка з ніг збиває, якщо були колись хазаями, а тепер бовкунами їздять, які знають своє діло мірошницьке — запустять та

й мовчать. Але ж потім хіба якась не помириться, хіба не пригорне до грудей отямленого ледаря чи п'яницю, бо хоч ледар чи п'яниця, але свій! А Хома, в тракторозаври записавшись, не став ні ловкачем, ні вайлуватим, ні марнотратом, не скалічився й не постарів, і Мартоху не розлюбив, то чого б їй гзитись? То чого б їй гзитись, коли він як був трудівник із трудівників, то й зостався, коли він навіть попереду прогресу випхався далеко, ставши лицарем науково-технічної революції?

Гай-гай, у жіночій вдачі сам чорт роги ламав ще тоді, коли наші пращури їздили в Крим по сіль на чумацьких мажах, ламають чорти роги й тепер, коли, дивись, новітні чумаки в скафандрах возитимуть корисні мінерали аж із-за Персея, Кассіопеї, Цефеї, причому як транспортний засіб використовуватимуть не космічні літальні апарати, а навчатись експлуатувати комети — хай та комета Цицзіньшань І із сімейства Юпітера, комета Джакобіні — Ціннера чи комета Джикласа.

“Може, й справді почалося з того, що я позичала колись Хому отій пройдисвітці Одарці Дармограїсі за породисту телицю?— снувались думки в Мартошиній голові.— Мала чоловіка, а тепер — тракторозавра!” Здавалось, від маркітних думок Мартоха не бачить світу, як сліпа курка зерна. Й скрізь, де ногою ступить, снувалась їй із душі русальна пісня, тільки без голосу, самим сухим пошептом: “Сиділа русалка на білій березі, просила русалка в жінок намітки: “Жіночки, сестрички, дайте мені намітки, хоч не тоненької, аби біленької”.

Яблунівські дівчата й молодичі, дивлячись на сновиду Мартоху, перешіптувались докірливо між собою:

— От тобі, бабо, й Юрія!.. Може, хоче знайти молодшого від Хоми, закортіло їй молодій хмільної браги?.. Налилось від жінки Хомі добра аж через вуха, й куди тільки голова сільради й голова колгоспу дивляться, що грибок маслячок тиняється, мов старець попідтинню. І наші чоловіки на машинах роблять, але ж ночують удома, знають наш догляд. Ну що з того, що Хома вже тільки до пояса людина, а від пояса машина? Може, він перший, але не останній, і наші хазяї такої долі колись не минуть, то що, виганяти їх із хати, дітей сиротити? Неспроста подейкують, що Мартоха жила з лебедем, коли Хома літав до Америки, либонь, той лебідь закрутив їй мізки.

Так гомоніло яблунівське жіноцтво, в якого завжди на чуже горе озивалося серце чулістю й співчуттям. Либонь,

не одна б уже приманила Хома в прийми, щоб скуштувати ласки обійденого долею тракторозавра, тільки побоювались Мартохи, яка не розривала шлюб у з ним...

Пізньої нічної години, коли в таку хвищу добрий господар і пса на вулицю не вижене, тракторозавр Хома капцанів од холоду під дірявим накриттям тракторного стану поміж інших агрегатів. Сьогодні доставляв бурякову гичку з поля до корівника, ввечері йому перевіряли й регулювали зазор у підшипниках передніх коліс, і тепер колишній старший куди пошлють почувався так, наче йому в механічних нутрощах ворухатись рівноногі ракоподібні, а ще різноногі ракоподібні, а ще коренеголові ракоподібні, а ще різнобарвно розмальовані креветки й що скоро вони з механічних нутрощів переберуться аж до серця!

Наче від вітру скрипнули вхідні двері, й тракторозавр Хома, що перебував у полоні такого кошмару, лише згодом відчув, що хтось торкається до його правого переднього колеса. Отямлюючись, він закліпав підсліпуватими фарами, заморгав намореними очима — й злякано скрикнув. Еге ж, злякано скрикнув, бо поряд із ним на цементованій долівці стояла людська постать, озута в заболочені гумові чоботи, з яких стікала брудна вода, й так само краплі води скапували з брезентового дощовика, мерехтіли на терновій хустці, якою обвірено голову.

— Мартохо!— впізнаючи свою рідну жінку, прошепотів тракторозавр Хома, й щось йому жалібно схлипнуло — і в грудях, і в радіаторі.

Мартоха, осяяна світлом фар, кліпала повіками, й карі її очі горіли нелюдським стражданням. Її мережана синіми жилками ліва рука тремтіла на рубцюватій шині переднього колеса, до якого пристав польовий розквашений ґрунт, стебло мишійки, клаптик бурякового листка.

— Хомо!— прошелестіли її уста так, як шелестить самотній пожовклий листок на гілці.

— Це ти, Мартохо?— не вірив тракторозавр.

— Це ти, Хомо?— не вірила Мартоха.

Й тракторозавр Хома відчув, що непритомніє. Глуха млюсть пронизала його машинно-людську структуру, у вухах почувся дразливий віддалений шум, а в механізмі повороту затремтів важіль гальма, завібрувала регульовальна гайка, задеренчала тяга муфти повороту, конвульсійно сіпалась педаль гальма головної муфти зчеплення. Йому здавалось, начебто летить по довгому й

темному коридору, далі начебто з коридора винесло на стернисте незоране поле й лемеші плуга, не заглиблюючись у землю, лише збивають їдку й задущливу куряву.

Раптом Хома відчув себе начебто зовні свого фізичного тіла, тобто він уже не був тракторозавром, вийшов із своєї верхньої людської й нижньої машинної частини, тепер тракторозавр стояв на осінньому сивому полі під низькими повстяними хмарами, іскрився мокрою кабіною і дивувався завмерлим людським тулубом у кабіні, а Хома навіть погладив долонею фару, наче не вірив...

І тут його оточили добрі істоти, які раптом стали не просто добрими істотами, бо він поміж їхнього натовпу в осінньому яблунівському полі, пропахлому полином і зів'ялою травою, впізнав свого батька Хому, що всміхався з-під споловілих брів жолудевими очима, баба Явдоха всміхалася беззубими яснами, коло баби Явдохи дід Захар стояв босоногий у полотняних штанах, по кошавих шоках зміїлись жмури буйної радості, що знову пощастило побачити внука Хому. А де ж мати Варвара? Й побачив матір, що світилась німбом ясного обличчя, а за матір'ю стояли односельці, які повмирали раніше, а також родичі із сусідніх сіл, а також фронтові побратими, з котрими випало у війну спізнати крутої солдатської долі. А ще поміж химерних доброзичливих істот, поміж рідних та знайомих побачив він трактори всяких марок, які випадало бачити по війні й до війни не тільки в Яблунівці, а й по світах, і його осяяв здогад, що це ж його родичі по лінії трактора, що ці механічні родичі давно чи недавно теж повмирали й тепер зустрічають у потойбічному світі, мов рідного...

Й тут, у полі, ступаючи босоніж по колючій стерні, засяяв не так чоловік із плоті, як чоловік, зітканий з тонкого струмування світла. Це навіть був не чоловік, а добрий дух, кожен рух якого іскрився відчутною, наче літнє сонячне проміння, ласкою й любов'ю. Від його сяйва спалахнув натовп довкола, старі марки тракторів спалахнули, й Хома почув голос, що видався йому голосом небесним. Добрий дух просив Хому згадати все найсуттєвіше, що сталось у його житті, й не просто згадати, а відтворити й показати отут, у полі, перед добрим духом та перед людьми, що відійшли в небуття й тепер дивились на грибка масличка з того небуття. Й щойно Хома намірився скоритись ласкавій владності доброго духу, зітканого зі струмування світла, як відчув, що весь цей

час перебував у польоті й тепер наблизився до якоїсь оглушливо-незбагненної для свідомості грані, до стіни, і все ж таки збагнув, що саме тут і пролягає межа між життям і смертю — і не так поміж життям і смертю, як поміж життям земним і життям потойбічним. Грань вабила, наче жаска магія провалля, Хома вже ось-ось мав пройти крізь стіну, проте животворна сила в естві боролась, і свідомість підказувала, що йому не треба переходити жаску грань, що йому ще не наспіла пора вмирати. Й Хома відчув, як оглушливо-незбагненна стіна віддаляється, як у далекий морок осіннього яблунівського поля відступає добрий дух, зітканий зі світла, відступають обличчя рідних і знайомих, пошарпані трактори старих моделей, як він повертається по довгому й темному коридору,— й він отямився, й розплющив очі...

Отямившись, розплющивши очі й покліпуючи жовтуватомолочним світлом фар, Хома знову почувся тракторозавром, що стоїть у похмурому й вогкому приміщенні поміж непорушних агрегатів. Проте він був тракторозавром, який знепритомнів од несподіваної зустрічі з рідною жінкою Мартохою, й тому втішився кволою радістю, що не вмер, що бачить її коло себе.

Тим часом вона, вточивши у відро води з колонки, змивала йому колеса, металеві боки, хлюпала на скло в кабіні, приказуючи:

— Куди не кинься, то по вуха в смолі!

— Еге ж, Мартохо,— зітхнув Хома,— став я невмивака, наче попава собака.

— Видно, що руки мав ще тоді, як мати в кориті купала,— бубоніла Мартоха, протираючи ганчіркою заляпані фари.— Чи механіки ходять за тобою такі, що не здаються ні до чого: ні за ними, ні перед ними.

Пообдиравши масний чорнозем з металу, гуми та скла, з яких складалась нижня ходова частина тракторозавра, Мартоха — розпашіла, з щасливим блиском у медових очах, із помолоділими від рум'янцю щоками — стала обережно протирати ручку кабіни. А що до Хоми стала повертатись його чутливість, а що доторк жіночих пальців пробудив лоскоти, грибок маслячок в усмішці розімкнув уста.

— Сміялись мого батька діти, та й з ними я,— пожартував тракторозавр Хома, до якого поволі повертались дотепність і споконвічне яблунівське любомудріє.

Нарешті Мартоха відчинила дверцята і, нітячись поглядом, обережно вместила на сидінні. Тракторозавру Хомі

перехопило подих від її присутності і, вчепившись кощавими пальцями в рульове колесо, він заплакав. Бо який тракторозавр у наш час не заплакав би, почувши не просто запах жіночого тіла, а й звабливе віяння домашнього затишку, від якого давно відвик.

— Не плач,— шепотіла Мартоха, гладячи долонею по його шкарубкій неголеній щоці.

В Хоми серце билось, як синичка в сильці, і в двигуні чи погуркувало, чи схлипувало. І щось неймовірне творилося з електродами свічки, з магнето, з колінчастим валом... Здавалось, ще один доторк жіночої пучки — і він, тракторозавр Хома, знову самозаведеться, як колись! Самозаведеться від щастя й ніжності до Мартохи, яка повернулась до нього, прийшла опівночі до напівагрегата й напівлюдини, хоч виходила заміж за здорову людину в повному комплекті.

— Хомонько, як я за тобою скучила,— тихесенько шепотіла Мартоха йому на вухо.— Даруй, що відцуралась, та на моєму місці кожна б відцуралась.

— Либонь, я в макогонову юшку вбрів, раз ти напалась. А як там удома, як господарство?

— Пораюсь по хазяйству, бо з чужого добра не построїш двора... А в тебе робота не міряна,— поспівчувала Мартоха.— Як годують? Чи спиш удоволь?

— Добре годують. Дизельне паливо маю з малосірчистих нафт. Цетанове число в нормі, і кінематична в'язкість, і кислотність, і сірка. Не скажусь ні на масло, ні на консистентне мастило — хай то мастило графітне чи тавот жировий. Вистачає, так що не мотаю і не хватаю, мов собака стерво.

— Лишенько ти моє! — прошепотіла Мартоха.— А болячки не обсіли, не хворієш?

— Чи не хворію? — розсудливо перепитав тракторозавр Хома.— Хто ж при нашій роботі не хворіє! Там, дивись, обрив фази генератора, чи акумуляторна батарея постійно недозаряджається, чи начіпне знаряддя не піднімається або не опускається... Ремонтують — і масла в бак заллють, і натягнуть приводний пас, коли пробуксовує, і потурбуються про реле-регулятор...

— Лишенько ти моє! — знову прошепестіло з жіночих уст.— А чи не осліп так, що тобі й світити не треба?

— Як із лампою там щось, коли запобіжник псується чи немає контакту в патроні, то замінюють несправні деталі, підгинають контакт у патроні.

— А голос твій?

— Трісне мембрана чи поганий контакт кнопки — не страшно для механіків, так що завжди при голосі.

Й тракторозавр Хома натиснув кнопку, порушивши нічну тишу пронизливим сигналом.

— Лишенько ти моє! — прошепотіла вкрай спантеличена Мартоха, злякано горнучись до Хоми та обіймаючи його за шию обома руками.— Чи не набувся в тракторозаврах, чи не скучив додому?

— Додому? А хто за мене доведе до пуття експеримент, який ставлю на своїй шкурі? Що мені скаже науково-технічна революція? Скаже, що не злякався вовка, а втік од сови?

— Значить, тобі дорожча науково-технічна революція? Дорожчий експеримент, ніж я?

— Й ти дорога, та чи можна так, що показався — та й сховався?

Знята млена Мартоха, міцно обіймаючи Хому, стала обсіпати поцілунками щоки, чоло, потилицю...

Що поцілунки коять із чоловіками — всім відомо, а що коять із тракторозаврами — тепер ось довідаємось. Поцілунки, в які вкладено вогонь невтоленої жіночої любові, обпікали Хому так, що дригонів генератор, сіпався стартер двигуна, спалахував електричний струм у свічці розжарювання, появлялися й гасли іскри в магнето, а лампочка, що освітлювала номерний знак, миготіла, наче збожеволіла. Відповідаючи на жіночі поцілунки, тракторозавр Хома, зголоднілий за любов'ю, лівою тремтячою рукою гладив Мартоху по спині, а правою марно намагався розстебнути їй пазуху.

— Норма висіву сівалки... кількість комірок на висівному диску,— нашіптував Мартосі палкі слова своєї тракторозаврячої любовної пісні.— Передаточне число... діаметр приводного колеса!..

— Не співай мені сеї пісні,— благала Мартоха, пручаючись у його обіймах.

— Маю гвинт регульовальний вищого гатунку,— слухняно заспівав іншої пісні розпашілий Хома,— та до мого максиметра потрібна форсунка!

— Не співай мені й сеї пісні! Чи геть-чисто позабував людські?

— А летіло помело через наше село. Стовпом дим, стовпом дим. Сіло спочивати у Хоми на хаті. Стовпом дим, стовпом дим,— затагнув нарешті людської пісні тракторозавр Хома.

Коли співав, то генетична його пам'ять востаннє явила перед зором усяких там кліщів, метеликів, ракоподібних, полуницю з вусами та червоною ягодою, озеро Балхаш із солоною й прісною водою та іншу всячину, з якою тракторозавр Хома у далекому історичному минулому перебував у тісних родинних зв'язках. А потім від людської пісні — “у Хоми хата запалилася, стовпом дим, стовпом дим, у Хоми голова засмарилася, стовпом дим, стовпом дим!” — нижня ходова частина, з якою так міцно з'єднався, стала наче відмирати. Йй що дужче цілувала Мартоха, то тракторна частина чужішала й чужішала, бо хіба зоставатимешся трактором нижче пояса, коли тебе так солодко й знетямлено цілує рідна жінка?

Е-е, тут агрегатом бути не годиться, а тільки чоловіком, та ще й при доброму здоров'ї!

— А Мартоха з radoщами носить воду пригорщами, стовпом дим, стовпом дим,— в унісон заспівали Хома з Мартохою, себто тракторозавр і жінка в законі.— Що залиє, то займеться, то й Мартоха засміється, стовпом дим, стовпом дим!

І тут Хома відчув, що відділяється від трактора його людська частина, що він уже ніякий не тракторозавр, не самодіяльне чудо науково-технічного прогресу, а той самий грибок маслючок, що й місяць тому, славнозвісний старший куди пошлють.

— Мартохо!— закричав на всю горлянку.— Я вже не агрегат! Можеш помацати...

Сердешна Мартоха злякалась, що її Хома уже не тракторозавр, бо де ж це видано, щоб агрегат був не агрегатом? Але чарівні українські пісні спільно з чарівними поцілунками українських жінок ще не такі чудеса творили на предковичній українській землі! Вірячи й не вірячи, вона стала обмацувати Хому невірною й лукавою, бо від нього всього сподівалася.

— Справді,— прошепотіла, обмацавши.— Ні одної залізочки в тебе, все живе-живісіньке. Ти ж, мабуть, зголоднів, ходімо додому, погодую. Йй галушками гречаними з вишкварками, й грибами... Лишенько, де це чувано, щоб на самому дизельному паливі стільки триматись!

Вони вилізли з кабіни трактора, Хома хряпнув дверцятами, аж злякано пискнула машина в кутку за мотормим пересувним обприскувачем.

— Славно ти його вимила,— сказав, похитуючись на непевних ногах.

— Як рідного! А ти, Хомо, всю свою душу звідси забрав чи йому частку залишив?

— Хто відає,— загадково сказав грибок маслячок.

У дверях, за якими темніла холодна беззоряна ніч, він обернувся. Трактор, котрий щойно був живим тракторозавром, який співав і печалився, який тяжко працював і тяжко замислювався над смыслом земного буття, тепер дивився їм услід невимкнутими фарами, на склі яких застигли чи то краплини води, чи то сльози...

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому оповідається про курйозну поведінку Хоми, котрий від тракторозаврів одстав і до людей пристав, а також мовлено про зустріч Мартохи з головою колгоспу, котрий за всякими клопотами й не помітив, що старший куди пошлють знову бігав попереду науково-технічного прогресу

Мартоха потім не раз у запізнілому розпачі хапалася за голову:

— Гаразд, Хомо, що тепер усяких запасних деталей у колгоспі вдосталь! А якби так, як раніше? Ну, спрацювалась втулка стартера, а чим замінити, коли нема? Чи механік напився і спить у бур'яні? Віддав би ти Богові душу ні за цапову душу...

А грибок маслячок (ох, і безпечний: йому до обіду ложка, а після обіду не треба) посміювався:

— Було б мені тоді: рости псу, трава, коли кобила здохла.

— А завелось б каміння в нирках чи голубий апендицит розбушувався б? Який би лікар знайшов у полі, де ти ореш чи гичку возиш? Довелось б думати про смерть, а труна всякому готова.

Ліве око в Хоми лукавого й невірною сміялось так, як отой карбованець, що другого карбованця до компанії кличе, а правий печалився, як у коровки, котрій довелося звикати до житньої соломки:

— Доллють масла в бак, замінять конденсатор, відрегулюють запобіжний клапан — ось я знову й здоровий. Навіть не чхнув ні разу, хіба що через вихлопну трубу.

Еге, видать, добряче звик Хома, тракторозавром будучи, до харчів таких, як дизельне паливо певної кінематичної

в'язкості й кислотності, до консистентних мастил та до їхніх ароматів. Бо як поставить Мартоха на стіл миску борщу з м'ясом чи курячої смажені, то грибок маслячок носом крутить.

— Що, закортіло консталину жирового? Щоб змащувати підшипники та всякі вузли тертя?— гнівалась Мартоха.— Вже не тракторозавр, то пора відвикнути. Не жди, я тобі на стіл не поставлю мастила графітного чи тавоту. Наминай те, що люди наминають. І чого ото хліб у пальцях качаєш? Не з'їсть собака калача, як не покача, еге?.. Випий для апетиту, коли такий...

Грибок маслячок охоче випивав для апетиту чарку-другу, брався до ложки.

— О, випив, о, їсть!— гомоніла сердешна Мартоха.— Бо всяке дизельне паливо й консистентні мастила з чого? З нафтопродуктів! І оцю прокляту сивуху, подекують люди, тепер женуть із нафтопродуктів, ось вона тобі й до смаку, ось і закусюєш.

— Хіба в нашої Вівді Оберемок уже не з буряків чи цукру?

— О, бач! Сам захотів бігти попереду прогресу, записався в тракторозаври, то чого Вівдя має відставати? Раз хоче йти в ногу з прогресом, то жене з нафти для таких ротів, як твій... І вишкварки з сала не лізуть у рот? Може, кортить червоної й чорної ікри з нафти? А білого хліба з газу?

Жінка завжди знайде, за що шпетити чоловіка, навіть коли немає за що шпетити... Ото йдуть удвох по вулиці, тільки Хома лупнув мимоволі очима на яку машину чи цистерну, що просунула по в'язкій осінній багнюці, а Мартоха відразу ставала сердита, наче на обидві кована, наче єгипетська мума. Аж у стані тоншала через свій гнів:

— І досі тобі всякі сівалки та машини тримаються голови? Хай би тобі добро, коли ти їм під колеса заглядаєш! Коли такий ненажер напав, то хоч на дівок дивись, не так обидно. Бо що про мене люди скажуть, як ти на залізні мотори ладен кинутись, що тобі й досі техніка на умі!

Отак не могла Мартоха довго заспокоїтись, пнула до Хоми, як жаба до гусяти. А що грибок маслячок? Наче подеколи й не бачив Мартохи, бо впам'ятку трималось недавнє життя тракторозавра, а тракторозаври не так поведуться, як чоловіки. Ото іноді загурчить на Мартоху, наче мотор йому в грудях озвався, ну сердито блимне

очима, як блимав фарами, та ще з рота йому звук клаксона вирветься, та ще почується мелодія, наче з вихлопної труби, а так більше нічого. А так більше нічого, хоч ізбоку могло здаватись, що, слухаючи пашекувату жінку, Хома побіля неї не на двох ногах огинається, а прокочується чотирма колесами на гумовому ходу.

І тут маємо зізнатись у найдивнішому, найхімернішому...

Тепер, коли Хома надумав випередити прогрес і став самодіяльним тракторозавром, здавалося, зоря його слави має зійти так високо, як ніколи не сходила. Щоправда, за простотою душевною він ніякої слави не бажав, але ж Мартоха... Але ж Мартоха, котра стільки звідала злигоднів, коли Хома обернувся на тракторозавра, аж поки магічний чар української пісні та ще її закохані поцілунки знову обернули його на чоловіка!..

Мартоха не могла втямити людської байдужості, наче грибок маслючок і не був тракторозавром, а вона — з його лихोї волі дружиною тракторозавра. А тому кожному стрічному сокоріла:

— Як без діла сидіти, то можна одубіти, а мій Хома без діла не сидів, тому-то й не одубів. У тракторозаврах він поза хахольками-заулками не тинявся, а землю орав і землю засівав, буряки збирав і в бурти складав, картоплю копав і в ями клав, сінаж набирав і на ферму доставляв... Тракторозавр Хома ні дня ні ночі не відав, не вечеряв, ні снідав і не обідав, ще й від мене зазнав гіркої обиди!

Якось їй здибався голова колгоспу Дим у машині, запросив сідати, ось вона й сіла, зрадівши, бо хотілося швидше додому втрапити.

— Мартохо,— мовив голова колгоспу,— про яких тракторозаврів ти всім розказуєш, вуха протуркотіла?

— Та з Хомою ношуся, як дурень із писаною торбою,— похвалилась.— Чи ви й не примітили, що він ходив у тракторозаврах?

— У яких тракторозаврах?— розсміявся чудно, як отой, що його пізнають по реготу.

— Не примітили? Ну, його машина часу в колгоспі не знадобилась, еге?

— Техніки маємо доволі, поки що обійдемося без машини часу.

— То Хома що придумав? Тракторозавра такого, що ні трактор, ні людина... Брешу, бо до пояса людина, а

вже від пояса трактор. Два тижні в колгоспі на різних роботах крутився, поки я його додому забрала.

Голова колгоспу Дим чудно так подивився на Мартоху, наче аж нині пошкодував, що колись у май оженився — й тепер мається.

— Ну, пособив Хома трохи, не все ж на корівнику біля гною, подихав свіжим повітрям. Та яблунівські механізатори хіба по два тижні з трактора не злазять? Трапляється, місяцями трудяться, раз трудовий фронт вимагає. Ні жінок, ні дітей не бачать!.. Заскучала — й додому забрала?

— Та я його поцілунками до тям вернула... Та ще пісня допомогла!

— Поцілунками всякого тракторозавра знімеш із машини, відірвеш від робочого місця.

— Михайле Григоровичу, та я ж не про тракториста, а про свого тракторозавра Хому!

— Не один чорт? — здивувався голова колгоспу, ведучи машину по розкислому баговинню дороги, що примарно блищала під промінням низького сонця.— В нашому колгоспі всі професії почесні.

— Та він — до пояса людина, а від пояса трактор, ось як!

— Не дорікай, Мартохо, за тимчасові труднощі. Еге ж, кожен механізатор іще так трудиться. Але скоро самі тільки машини в колгоспі робитимуть, от згадаєш моє слово. А Хомі спасибі, що поміг на тракторі, бо в нас із лядьми завжди запарка... Ну, виходь, ось і твоя хата.

— Не повірив, бо не бачив своїми очима,— проказала, вийшовши з машини.— Звісно, осіння пора, в голови колгоспу стільки клопоту, що за кожною людиною не впильнуєш.

Переступивши хатній поріг, Мартоха завважила, що її грибок маслючок із довгожителем Гапличком сидять за столом і підвечірюють. Ї стоїть перед чоловіками пляшка міцної казьонки, а не від Вівді Оберемок напій із нафтопродуктів. А що раптовий гнів поиняв запальну Мартоху, то схопила недопиту пляшку зі столу й розкричалась, як на пуп:

— Бач, як при звичаївся до цього оковитого нафтопродукту! Ну, поробив трохи тракторозавром, то хіба інші трактористи менше роблять? Роблять не менше, хоч вони люди до пояса й від пояса, а ти не перетрудився, бо нижче пояса був трактором, нижче пояса трактор за тебе трудився. Так що годі горювати й пити!

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ П'ЯТИЙ,

де автор марно намагається перерахувати всі спекуляції так званого вільного світу на чудотворних діяннях яблунівського колгоспника, а також побіжно згадано колишнього радника вашінгтонської адміністрації, котрий, наче вуж, присмоктався до всепланетарної слави грибка маслючка

Чи варто розповідати про те, що білий світ наче здурів, стежачи за тракторозавром Хомою? Авжеж, голова колгоспу "Барвінок" Михайло Григорович Дим помітив чи й не помітив сміливий експеримент старшого куди пошлють. Як він сказав Мартосі? Сказав: "А Хоми спасибі, що поміг на тракторі, бо в нас із людьми завжди запарка". Голову колгоспу легко зрозуміти, бо в Яблунівці стільки всяких чудес творилось і твориться, що на кожне чудо й не надивитися, й не надивуєшся. Але білий світ — це вам не Михайло Григорович Дим, білому світу тільки дай, щоб позахоплюватися з грибка маслючка, примовляючи: "В Хоми життя не звелось на бугаї, себто не пішло по-дурному, він усьому людству довів, що без хвоста і редька не родиться".

Власник порнографічного журналу Боб Гуччоне залишився вірним собі, випустивши на екрани в рекордно короткі строки новий суперкінобойовик про тракторозавра Хоми. Постановка фільму обійшлася в двадцять п'ять мільйонів доларів, тут знімалися кращі актори США, Західної Європи, Японії. Ще до того як фільм надійшов у прокат, виконавець головної ролі тракторозавра Хоми якийсь Джон Маккінлі став знаменитістю, його ім'я не сходило зі сторінок газет.

Не станемо переповідати епізодів цього шедеву масової культури, від якого божеволіли в захваті по обидва боки Атлантичного океану. Скажемо тільки, що фільм подивилось понад мільярд глядачів, він приніс Бобу Гуччоне нечувані прибутки, викликавши чорну заздрість у конкуруючих ділків кінобізнесу. Крім того, цей фільм спричинився до масового каліцтва серед західної молоді. Вбачаючи в тракторозаврі Хоми новітнього ідола, якому слід поклонятись, безвусі молодики, здурманілі від наркотиків, прагнули стати машино-людьми, причім за машинну частину своєї квазісубстанції вибирали моделі автомобілів найновіших марок. А що нікому з них не пощастило повністю зростися з автомобілем так, як грибку маслючку

з трактором, то поліклініки й госпіталі переповнились травмованими безумцями, яким доводилось ампутувати обидві ноги, а автомайстерні — пошкодженими автомобілями, що потребували серйозного ремонту.

Хомопоклонники всіх мастей, вбачаючи в тракторозаврі Хомі великомученика, й далі творили його культ: різали, рубали, тесали, стругали, ліпили його погруддя з будь-якого матеріалу, котрий тільки надавався до цієї мети. Проте витвори своїх рук у Яблунівку не надсилали, як перше, бо знали про те велике побиття бовванів у колгоспі “Барвінок”, коли з потрошених уламків звели не тільки корівник, а й інші господарські будівлі. Хомопоклонники знали, що й сам Хома брав участь у побитті бовванів, проте, звичайно, в цю акцію старшого куди пошлють не вірили. Не вірили, вважаючи, що не було й нема людини, яка ще за свого життя не хотіла б собі звести храм, де схилялися б перед її іменем. А коли вже й справді Хома побивав бовванів, міркували найцінніші хомопоклонники, то лише з примусу правління колгоспу “Барвінок”, остерігаючись відлучення від роботи, бо найстрашніша кара для старшого куди пошлють — не працювати на корівнику.

Й хомопоклонники, й магістри всяких окультних наук, і майстри оригінального жанру, навіть політики — фокусники й дипломати-жонглери на Заході не переставали гомоніти про феномен людського духу, явлений Хомою із Яблунівки. В моду ввійшли інтелектуальні балачки про біологічне поле грибка маслючка. Наче гриби після дощу, поз’являлись шарлатани, котрі стверджували, що вони бачать людину наскрізь. Ілюзійністи всього світу з меншим чи більшим успіхом намагались повторити декотрі з чудес старшого куди пошлють, які він іще стихійно творив до періоду науково-технічної революції у Яблунівці. У дипломатів, що теж наслідували Хому, ввійшло в моду переведення стрілок на чужому годиннику. Тут вони досягли віртуозної майстерності, і, траплялось, де-небудь на велилюдному зібранні не знайдеш двох дипломатів, чії б годинники показували однаковий час...

Уже мовилось про те, що на Україні появився не один лже-Хома. Ці авантюристи своїми чи то аферами, чи то фокусами спричинились, на жаль, як до популяризації діянь справжнього старшого куди пошлють, так і до компрометації його імені. Правду казав начальник районної міліції сам товарищ Венеційський, що жоден лже-

Хома не уникне органів правопорядку, й жоден із них таки не уник. Проте руки навіть у самого товариша Венеційського вирости короткі, щоб дістати бодай одне-ного того лже-Хому, що гастролював за кордоном, ганьблячи ім'я яблунівського колгоспника.

У світі визиску й капіталу не кожен лже-Хома, звісно, відзначався благородством намірів. Не один товстосум, траплялось, розплачувався з найманою робочою силою начебто справжньою дзвінкою монетою, яка в кишені тієї найманої робочої сили несподівано оберталась на жменю гудзиків чи на інший дріб'язок. Пригадуєте, грибок маслочки, хизуючись перед головою колгоспу, порізав ножом собі руку, аж кров цебеніла, та вже за якусь хвилю не було ні крові, ні ран? Не один зарубіжний лже-Хома, десь у Мозамбіку чи в Сальвадорі, холодною зброєю калічив не собі, а мирному населенню руки й ноги, що рани так і не загоювалися в тілі.

Ота шапка-невидимка, в якій Хома не ходив, і пізніше — уже в епоху науково-технічної революції — невидимство грибка маслочки стало притчею во язицех. Мовляв, не галопуюча інфляція, а Хома-невидимець винен у тому, що різко зменшується реальна заробітна платня трудящих, що зростають ціни на товари першої необхідності, що збільшуються асигнування на потреби військово-промислового комплексу, що підскочила злочинність... Рука Хоми! Невидима рука Хоми-невидимця! Якби ж видима, то можна б схопити, вдарити, але ж невидимої руки не схопиш, не вдариш, отож вона призведе й до подальшої інфляції, безробіття, росту цін. І, щоб відвернути штучно роздуту загрозу руки Хоми з Яблунівки, збільшували видатки на військові приготування, на модернізацію стратегічних крилатих ракет із ядерними боеголовками...

Здається, саме правителі расистського режиму ПАР, наслідуючи яблунівського старшого куди пошлють, першими в світі стали носити свої власні голови під пахвами. Здавалося б, вільно можна носити чужу голову — ну хоча б негра, вбитого під час демонстрації в Соуето! — але пошесть наслідування й мавпування всесильна, ця пошесть вимагає, щоб носили тільки свою. Стали носити свої голови під пахвами і генерал Стреснер у Парагваї, і Дювальє на острові Гаїті, й генерали правлячої хунти в Уругваї.

А мільйонні армії безробітних на Заході? Гадаєте, буржуазна пропаганда, захищаючи його величність капітал,

не посилалась на приклад із відлученням Хоми від ударної колгоспної праці? Мовляв, безробітний у буржуазному суспільстві й відлучений від роботи в “Барвінку”— ягоди одного поля, а колгоспна ягода навіть гіркіша. Авжеж, Хома з Мартохою сказали б на таке: “Пес бреше, бо співати не вміє, пес як не збреше, то йому нудно”.

Великий вереск зчинився навколо машини часу, сконструйованої старшим куди пошлють мало не з металобрухту. Пригадуєте, за порадою голови колгоспу грибок маслючок, рішуче крутнувши вліво перламутровий важіль, відправив свою першу експериментальну модель у далеке минуле, щоб вона звідти не поверталась і не зривала трудової дисципліни в колгоспі? Так от, усяке казна-що верзли про машину часу. Начебто опинилась вона не в далекому минулому, а в часі теперішньому, хоча й далеко від України. Якийсь мандрівник бачив машину часу в африканських горах Високого Атласу, там довкола неї вовтузились кагалою берберські мавпи, невміло туди-сюди смикали за перламутрову ручку, сподіваючись, очевидно, на подорож у часі — ще в ту епоху, коли на землі панував ранній палеоліт, коли Земля знала тільки мавп'яче царство, коли до сучасної людини було ой як далеко, бо мавпа ще тільки мріяла обернутись на людину, складний і довгий шлях її еволюції ще тільки починався!

А на ту машину часу точили зуби любителі всяких прожектів та авантур. Активізувалась група неофашистів у Бонні, шкодуючи, що витвір грибка маслючка досі не потрапив до їхніх рук, а якби потрапив, то чом би не спробувати повернути назад колесо історії? Еге ж, чом би не сісти в машину часу й не гайнути під Сталінград, бо колесо новітньої історії поверталось саме під час другої світової війни... Авантюристи іншого толку мріяли повернути зовсім інше колесо історії — під Ватерлоо. Знаходились такі, що з допомогою машини часу збирались повертати колесо історії під Бородіном чи на полі Куликовому!.. Дехто мав наміри скромніші, скажімо, хотів зустрітись з царицею Нефертіті, не відаючи до пуття, чим така зустріч може йому загрожувати...

Всіх тих курйозних бажань не перелічити. Деякі соціальні утопісти наївно шкодували, що перша модель машини часу, сконструйована старшим куди пошлють, украй недосконала, що на ній можна подорожувати тільки в минуле. А їм, звичайно, прагнулось у майбутнє, кортіло бодай одним оком зазирнути на кілька десятків років

уперед, у третє тисячоліття нашої ери. Й чи на отій машині часу не можна — одне за одним — переїхати в майбутнє відразу всьому людству, так щоб оте славне майбутнє стало реальним, об'єктивним сьогоденням? Мовляв, щоб прийти на все готове, без затрати фізичних і розумових сил одержати завтрашні блага, завтрашні здобутки техніки, науки, мистецтва, демократії. Що можна сказати на такі бажання? Тільки те, що утопісти завжди зостаються утопістами — хай то буде епоха Оуена чи Фур'є, хай то буде епоха старшого куди пошлють Хоми Хомовича.

В американському журналі “Ньюсуїк” появилася стаття колишнього радника вашінгтонської адміністрації, з яким старший куди пошлють зустрічався під час своєї поїздки за океан. Зазнавши поразки на виборах, він несподівано розжився на сенсаційне хобі. Радник не став писати мемуари про безглузду внутрішню й зовнішню політику свого уряду, бо навряд чи така писанина знайшла б попит, а захопився колекціонуванням усіляких придибенцій і чудес Хоми Хомовича Прищепи з колгоспу “Барвінок”. У статті, вміщеній у журналі, колишній радник скрупульозно перерахував усі факти, що свідчили про унікальність біологічного поля яблунівського колгоспника. Чомусь особливо наголошувалось на тому, що голова сільради Перекучеренко фактично покривав і заохочував стихійну діяльність чудотворця, бо лікувався в нього від заїкуватості. Також акцентувалося здитиніння Хоми й Мартохи, коли вони випадково буцнулися лобами в темних сінях. Саме тоді старший куди пошлють уперше мовив про парад планет.

Парад планет!

Колишній радник вашінгтонської адміністрації нагадував, що грибок маслючок ніколи не кидав слів на вітер, що слова в нього ніколи не розходилися з ділом. Тому всі його великі й малі дива та чудеса слід розглядати лише в плані підготовки до коронної цілі, яку він поставив у житті, а саме — організація й проведення парад планет.

Отож, резюмував колишній радник вашінгтонської адміністрації, парад планет, обіцяний старшим куди пошлють, — не вигадка, не міф і не сон рябої кобили, як не є вигадкою, міфом чи сном рябої кобили всі попередні фантастичні діяння чудотворця Хоми. Парад планет може спричинитись до непередбачених катаклізмів у вільному світі, взагалі здатен поставити під сумнів існування вільного

світу з усіма його суспільними цінностями. Зловісна, мов невідворотний фатум, рука Хоми! Дбаючи про виживання, вільний світ повинен мати за священний обов'язок непримиренну боротьбу з рукою Хоми, повинен так дестабілізувати становище, щоб парад планет, обіцяний старшим куди пошлють, не відбувся ніколи. Очевидно, найдужче можуть зарадити нові зразки тактичного й стратегічного озброєння, нові бойові ракети, нові бомбардувальники, нові авіаносці, нові підводні човни, нова бактеріологічна й хімічна зброя. Колишній радник вашінгтонської адміністрації закликав озброюватись і озброюватись, щоб гідно боротися з рукою Хоми, щоб відвернути грізний парад планет, який для вільного світу страшніший за інфляцію, безробіття, голод, наркоманію, розпусту й злочинність.

Авжеж, парад планет має увінчувати чудотворство Хоми, проте парад планет не є конечною мрією старшого куди пошлють, а тільки засобом... А тільки засобом домогтися безсмертя, яке судилось лише богорівним! Бо тільки богорівним до снаги таке грандіозне космічне явище, як задуманий на ближчий час грибок масличком парад планет!

Коли в Хоми завелись по світах хомопоклонники, що поклоняються його імені, що тешуть, рубають, ліплять, виплавляють схожих на нього бовванів, бо коли вже Хома колись у сільському Будинку культури прочитав атеїстичну лекцію, де, ведучи з яблунівськими колгоспниками мову про древню єгипетську релігію, руками й ногами відхрещувався від усяких богів, то неспроста в цьому житті й боввани, й оте зятате відхрещування. Авжеж, мусив лицемірити й лицемірив перед правлінням колгоспу "Барвінок", щоб йому передчасно не скрутили рогів, а сам плекав і плекає мрію про обожнювання свого імені, про безсмертя. Насправді він у гордині своїй замірився так високо, як не замірявся ні Тамерлан, ні Чінгісхан, ні Александр Македонський, ні Наполеон. Старший куди пошлють, організовуючи парад планет і в близькому майбутньому бачачи себе богорівним, замислив підкорити весь світ, причому не тільки в часі теперішньому, як то прагнули видатні полководці й воєначальники, а й у часі майбутньому, як то вдавалось лише основоположникам великих релігій — православ'я, каталіцизму, ісламу.

Отже, старший куди пошлють Хома Хомович Прищепка з яблунівського колгоспу "Барвінок" із його невсипущою

роботою на корівнику, з його невичерпною афористичною мудрістю, зітканою з прислів'їв, приказок, нісенітниць і каламбурів, із його незчисленними дивами й чудесами — це не що інше, як нова світова релігія, що завтра посперечається з православ'ям, католицизмом, ісламом.

І вже всоте чи вдохсоте колишній радник вашінгтонської адміністрації закликав озброюватись і переозброюватись, щоб не спасувати перед могутньою рукою чудотворця Хоми.

Звісно, у кого совісті нема — нема й сорому. Колишньому радникові страх як заздрісно, що його народ американський не переобрав на новий строк, а Хома Хомович як був у високому званні старшого куди пошлють, так і зостався. Отож від заздрощів і почав наклепи зводити на грибка маслючка, отож і заходився роздебендювати про страшну руку чудотворця Хоми, щоб та істерія допомогла вибити асигнування на потреби Пентагону.

Якби журнал "Ньюсуїк" із тією мілітаристською зловорожою маячнею потрапив до Хоми з Мартохою, то вони, почитавши статтю, в один голос мовили б так:

— У них там брехня на столі, а правда під порогом, але ж у Яблунівці правда та кривда — як вогонь та вода, ми тут добре робимо — добро й буде, а доброму скрізь і завжди добре!

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ШОСТИЙ,

де йдеться про покайний лист
академіка Йони Ісайовича Корогли

Слушно споконвічна яблунівська мудрість стверджує, що хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить. Золотоокий академік Йона Ісайович Корогли спершу й справді спішив, тому-то Хому не тільки гнівив, а й смішив, а недавно тихо пішов — і на великий ум найшов!..

По осені гожей настала гожа зима, війнуло сніжком, задзвеніло музикою морозу. Полетіли птахи до вирію, а разом із ними наче повідлітали мрії, почуття людські, щоб напровесні повернутись разом із птахами. Яблунівка, вчасно впоравшись із польовими роботами, грала весіллями, так що голові сільради Перекучеренку Василю Гнатовичу клопотів не бракувало. Листоноші Федору Горба-

тюку взимку теж добавилось мороки, бо хлопці, місяців зо два тому призвані до армії, скучаючи за селом, густо писали розчулені листи матерям і нареченим..

Якось Хома — у засніженому кожусі, у скрипучих битих валянках, почервонілий із холоду — весело вва-лився до хати, принісши хмару білого морозу.

— Мартохо!— крикнув ще з порога радісно, мовби жар-птицю зловив.— Маємо листа від академіка Йони Ісайовича Корогли!

Мартосі від здивування й шитво з рук випало, стала біліша за сніг, бо від того академіка вічно сподівайся якоїсь халепи.

Може, Йона мав послати, за звичаєм, свого листа на правління колгоспу, та переплутав?..

— Йона має таку пам'ять, що не переплутає! — гримів срібною сурмою дзвінкого голосу старший куди пошлють, дістаючи з великого конверта цупкі аркуші паперу й читаючи урочисто:— “Дорогий і шановний Хомо Хомовичу, добрий день!”

— Дорогий і шановний Хомо Хомовичу... — злякано повторила Мартоха, яка вже того академіка боялась, наче скаженого пса.— Звертається, наче не перед добром...

Того зимового вечора вони читали й перечитували листа від золотоокого Корогли, якого Хома з Мартохою між собою називали просто Йоною. У перших рядках свого послання передавши щире вітання від колег по шефству маститих Мастодонтова-Рапальського й Козака-Мамариги, знаменитий тюрколог в улесливій манері сповіщав грибка маслючка, що вже, либонь, так і не приїде в Яблунівку, аби лікувати синдром Хойзінгера. Справа в тому, що пам'ятного літнього вечора Йону Ісайовича до глибини душі потрясло, як просто й ефектно в дерезі за курником старший куди пошлють із допомогою звичайної циганської голки полікував чималий гурт академіків. Славно прислу-жившись народною рефлексотерапією, старший куди по-шлють мимохіть прищепив йому, Йоні Ісайовичу Корогли, дерзновенну думку, що він може позбутися свого трик-лятого синдрому Хойзінгера.

А що їхати в Яблунівку до грибка маслючка не дозво-ляла гіпертрофована гординя, то він сам вдався до ви-вчення голкотерапії, домігшись тут значних успіхів. І якщо Хома лікував і лікує академічну чи колгоспну публіку лише циганською голкою, то Йона Ісайович пішов далі, розширивши свій інструментарій. Наприклад, лікуючи ра-

дикуліт, вельми поширений у вченому світі, він нагрітим металевим стрижнем припалює колегам частину вуха. Також вельми поширений у вченому світі головний біль, то Йона Ісайович, наслідуючи деякі дикі бразильські племена, крихитними стрілами коле колегам п'яти — хай то під час міжнародного симпозіуму чи на захисті докторської дисертації. Беручи приклад із ескімосів, Йона Ісайович успішно практикує навіть із загостреними камінчиками, колючи тими камінчиками і вуха, і п'яти, й інші частини тіла, де є так звані активні точки. Гай-гай, він став неабияким магом акупунктури, себто голковколювання, він знає близько семисот точок на людському організмі, досконало вивчив усі канали, якими ці точки зв'язуються, він утямив механізм дії точок стабілізуючих, тонізуючих, заспокійливих, точок-глашатаїв. Тепер Йона Ісайович освоює електропунктуру, себто лікування з допомогою електричного струму. А ще використовує кібернетику. Підпрямже лазерний промінь!

Синдрому Хойзінгера наче й не було в мене, коли я захопився самолікуванням із допомогою голковколювання, хвалився Йона Ісайович Корогли. Пропало бажання їсти землю, що переслідувало з дитинства, не відчуваю циркулярної депресії, забув про напади психопатії, нема шизофренії. І все дякуючи вам, Хомо Хомовичу, великий голкотерапевте з Яблунівки, дякуючи акупунктурі, перехоплений у вас.

Далі під великим секретом золотоокий академік Йона Ісайович Корогли зізнавався, що, навчаючись сміливого мислення в грибка маслючка в ім'я зрослих запитів науково-технічної революції, мріє про широке застосування голковколювання в сільському господарстві. Так, так, палко доводив видатний тюрколог нашої сучасності, і акупунктура, й електропунктура, й психотерапія, й навіювання в тваринництві можуть дати великий народногосподарський ефект. Сміливо експериментуючи в приміському радгоспі, він у групи корів, що давали низькі надої, познаходив активні точки, тривалий час голковколював їх — і тепер ця група корів дає найбільші надої молока в усьому радгоспі!

Позбувшись синдрому Хойзінгера, золотоокий академік Йона Ісайович Корогли обіцяв повністю віддатись лише тюркології та голкотерапії, за якою він бачив велике майбутнє, обіцяв не затівати ніяких чвар і в листах до правління колгоспу "Барвінок" не те що не сумніватись

у конгеніальності старшого куди пошлють, а, навпаки, невсипущо доводити його винятковість.

В кінці листа Йона Ісайович Корогли писав про газель із паризького рукопису Дивана, що належить незрівнянному Бабурі, захоплюючись останнім бейтом: “хоч би й як було тяжко, не кажи людям про свій біль, бо твій плач, о Бабур, для людей — сміх”. Він визнавав, що хоча Хома й не займався все життя тюркологією, проте отоді на корівнику таки кваліфіковано проаналізував цю перлину арабської поезії, бо, видать, із молоком матері увібрав тонке розуміння поетичного метра муджтасс-і мусамман-і махбун-і махзуф-і макту, а також виняткове розуміння бінарної символічної класифікації в древніх пам’ятках рунічної писемності й дуалістичної міфології.

— Йона став із тобою, як риба з водою: він на лід, а ти під спід,— мовила вражена Мартоха, коли дочитали листа.— Дивись, Хомо, якої заспіває той Йона, коли прочує про парад планет. Щоб лиха не знати, треба до того парад планет рано вставати.

— Авжеж, Мартохо, до парад планет треба вставати на порі, як ще не ходять кури на дворі.

Отак вони тишком-нишком гомоніли про майбутній парад планет, бо звикли в усьому радитись, бо жили душа в душу, бо жінка чоловікові ніколи поганого не порадить!

РОЗДІЛ П’ЯТДЕСЯТ СЬОМИЙ,

у якому розказано про те, як Мартоха з Хомою сумлінно готувались до парад планет

Отже, Хома радився з Мартохою про майбутній парад планет, бо вже мали квапитись, бо не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий, а діло ждати не любить. Та й у цьому ділі не можна не порадитись, бо з парадом планет краще сім разів одміряти й лише раз відрізати, бо парад планет — це вам не скребковий транспортер на корівнику чи макробіотичний дзен, це вам не машина часу чи історія з тракторозавром, бо парад планет — це й справді вінець титанічних зусиль старшого куди пошлють в ім’я науково-технічної революції, космічний гімн творчому генію Хоми Хомовича з яблунівського колгоспу “Барвінок”!

Гаразд поміркувавши, Хома з Мартохою спочатку замислили провести затемнення Сонця. Авжеж, хай Місяць заступить Сонце посеред білого дня. Довгими зимовими вечорами, коли надворі завивав вітер, б'ючи сніговою крупкою в шибки, вони вдвох знай гомоніли про сонячні плями та хромосферу, про фотосферну грануляцію та сонячну корону в максимумі і в мінімумі сонячних плям. Із їхніх мов так і злітали протуберанці спокійні й активні, іонізація верхніх шарів земної атмосфери, небесний екватор і точка весняного рівнодення, екваторіальні координати Сонця й нахил земної осі. Перебиваючи одне одного, гомоніли про Місяць у фазі першої чверті й про різкі тіні на місячній поверхні, про місячну орбіту й місячну дорогу, про геоцентричну й геліоцентричну швидкість Місяця, про зміну місячних фаз і місячні кратери. Опівночі, попивши холодного узвару, щоб трохи остудити розпашілі від балачок язика, вони від руки креслили докладні схеми повного сонячного затемнення, малювали фази сонячного затемнення в Яблунівці в різні моменти московського часу, а також схеми для Тихого океану, для Південної і Центральної Америки, для Філіппінських островів, для міста Жданова і міста Єйська.

Міркуючи над рухом Місяця й над рухом Землі, що відбуваються в одному напрямку, Хома підраховував швидкість пересування місячної тіні по земній поверхні і — завжди педантично точний біля скребкового транспортера на корівнику! — щось там наплутав із геоцентричного швидкістю Місяця і лінійною швидкістю точок земної поверхні в напрямку руху місячної тіні. Завжди метка на око Мартоха, без якої Хома був завжди як без рук, дала опівночі своєму чоловікові таких чортів, що побудила всіх собак на кутку.

— З тобою наведеш на Сонце місячну тінь, еге ж! Коли вже стали робити, то байдки не можна бити. Дивись, не наплутай із періодом зміни місячних фаз, бо люди скажуть, що ми з тобою працюємо гірше теляти. Та щоб із кільцевидною фазою сонячного затемнення впорався в розрахунках, запланував як слід, щоб не сказали, що з тебе коваль холодний!

Так шпетила Мартоха свого старшого куди пошлють, який трохи наплутав із плануванням сонячного затемнення, але то трапилась чи не єдина помилка, далі вони вже трудилися рука в руку й душа в душу. Мали передбачити тьму-тьмушу всяких подробиць, яких за них ніхто б

інший не зумів передбачити. Наприклад, умовились, що повне сонячне затемнення спостерігатиметься на території нашої держави від Чорного моря до Курильських островів. Тінь Місяця має торкнутися землі о 5-й годині 17-й хвилині 7-й секунді за московським часом у точці зі східною довготою $39^{\circ} 46'$ і північною широтою $42^{\circ} 02'$, це неподалік від міста Сухумі. Швидкість місячної тіні в Грузії має відповідати бурхливому темпераменту її експансивних жителів — два кілометри на секунду!

Хома з Мартохою від того лиха не мали, що свій розум мали, отож, у центрі всесвіту сидючи, себто в своїй хаті у Яблунівці, передбачали, як і де посуватиметься тінь Місяця в день задуманого ними сонячного затемнення. У смузії повної фази опиняться абхазькі міста Галі, Зугдіді, Очамчіра, Ткварчелі... Долина річки Інгури, Головний Кавказький хребет, далі місячна тінь перетне Целенджиху, Цицхварі, Порі, Местію. Її не зупинять високі піднебесні вершини Лайла, Ушба, Дим-Тай!.. Кабардино-Балкарія, Чечено-Інгушетія, ріка Терек, Ставропольщина, Дагестан, Каспійське море!..

Здається, ще ніколи Хома з Мартохою не почувались на такій силі, як тоді, коли планували сонячне затемнення, намагаючись передбачити кожную подробицю. Натхненними ясновидючими очима вони, либонь, уже бачили, як місячна тінь посувається далі й далі, долаючи піски Каракумів, долину ріки Емби, Каратон, Кульсари, Кулакші, Тобуксен, Копбулак, гори Чушкакуль і Мугоджари... Далі, далі! Над рікою Об місячна тінь пробігатиме вже півтора кілометра на секунду, матиме форму еліпса... Вперед, вперед! Салаїрський гірський кряж, Кузнецький Алатау, ріки Середня Терсь і Нижня Терсь, Білий Іюс, озеро Шира, Солгонський кряж... Далі, далі! Над Амуром місячна тінь уже котитиметься повільніше, зі швидкістю сімсот двадцять метрів на секунду. Місто Тинда, хребет Джасли, гора Город-Макіт, Татарська протока, острів Сахалін, Охотське море, Курильська гряда — й тоді місячна тінь має покинути територію нашої держави.

За все своє життя Хома з Мартохою ще не мислили такими масштабами!

— Як ми ловко впоралися з отим сонячним затемненням! — хвалилась Мартоха, бо яка жінка на її місці не хвалилася б. — Ми з тобою по два рази дражнити собак не станемо.

Упоравшись із плануванням сонячного затемнення, що мало відбутись наступного року, Хома з Мархотою відчувли неабияку снагу до успішного проведення параду планет. А щоб ви не подумали, що в цей час голови їм боліли тільки парадом планет, то скажемо, що взимку для обох роботи вистачало в колгоспі, їй і віддавались до останку, а вже вечорами й ночами гомоніли та гомоніли про речі не менш важливі, наприклад, про перемінні зірки. Авжеж, про їхні радіуси, спектральну класифікацію, про зміну періодів затінених перемінних зірок, про карликові цефеїди, про явища при спаласі нової зірки, про рентгенівські пульсари в подвійних зоряних системах та деякі пульсаційні теорії, якими тепер цікавляться колгоспники в Яблунівці, Сухолужжі, Чудвах, Кривошихах, Великому Вербочому...

Та хоч би й чим вони клопотались, усе ж їхні думки повертались до найголовнішого — до парад планет, який слід провести довкола Сонця в небі, себто довкола отого знаменитого дуба-вертолуба, на якому сидить птиця-вертолиця: ніхто її не дістане — ні цар, ні цариця, ні красна дівича, ні попи, ні дяки, ні ми, дураки.

— Хоч би дві чи три планети,— гомоніла запечалена Мартоха,— а то стільки!

— Може, скажеш, не виводити Венеру на парад, бо вона жінка?— гнівався Хома, й очі його блищали, мов кипляча смола.

— А без Марса не можна? Хай без тої страшної планети, що війну віщує.

— Ну, Мартохо, поміркуй. Парад планет, так? А як можна провести парад планет, коли там не буде Венери чи Марса? Чи твій Хома коли халтурив? А що люди казатимуть?..

— Суща правда, Хомо. Твоя любов до всякого діла — сліпа, значить, і з парадом планет не станеш халтурити. Але ж який непосильний труд завдали собі на плечі! Берем до парад Меркурія, Венеру,— загинала Мартоха пальці на лівій руці,— Землю...

— Марс!— владно підказав грибок маслючок, бо рідна жінка затнулася.

— Марс, Юпітер, Сатурн,— загинала Мартоха пальці вже на правій руці.

— Уран!— твердо мовив старший куди пошлють, наче запідозрив Мартоху, що пропустить.

— Хомонько, та чи я проти Урана щось маю? Уран то й Уран, раз ти на всяких колгоспних роботах звик.

щоб усе було честь по честі... А ще Нептун і Плутон, так? Чи, може, яку планету пропустила ненавмисне, ти підкажи, Хомонько.

— Та всі дев'ять на місці.

— То й слава Богу, раз усі дев'ять на місці, раз усі дев'ять ми з тобою допускаємо до параду. Бо, звісно, який то парад планет, коли якомусь Плутону не так лень, як не хочеться на парад, а того Сатурна як на парад гнать, то в нього й п'яти болять, а той Меркурій таке ледащо, не хоче на парад ходити нізашо.

Вриваючи час від сну й п'ючи для бадьорості гарячий грушевий узвар, у темні зимові ночі Хома з Мартохою клопотались кожною дрібницею, яку слід передбачити. Визначили насамперед точний час — весну наступного року. А також точний порядок, за яким супутники небесного світила вилаштуються один за одним, бо тут не можна, щоб від Плутона, скажімо, було користі лише два шаги, та й ті шербаті. А ще не забути за силу тяжіння планет, щоб не була їхня сила воляча, а ум курячий чи, скажімо, раз Юпітер дужчий, то він уже й луччий. А ще двома хозяйновитими головами Хома з Мартохою не могли не міркувати про сонячний вітер, себто корпускулярне випромінювання Сонця, бо для всієї велетенської небесної механіки корпускулярне випромінювання завжди ой як багато важить!

Либонь, тільки в яблунівському колгоспі “Барвінок” так ґрунтовно могли попіклуватись про майбутню передислокацію планет, щоб їхнє протистояння на небосхилі відбулось так, як і має відбуватись протистояння планет. Цим самим, звісно, ми не хочемо кинути тінь на Кривошії, Чудви, Сухолужжя чи Велике Вербче. Авжеж, будь-яке українське село успішно впоралося б із такою роботою, бо коли в нас беруться до чогось, то доводять до пуття. Хоча, цілком можливо, комусь іншому й забрало б у цьому ділі такого артистизму, якого не забрало Хомі та його рідній жінці Мартосі.

Проте ми погрішили б проти істини, якби стверджували, що вони лише вдвох бились над цією космічною проблемою. Гуртом, як то мовиться, і батька легко бити, а що вже тоді казати про такий важливий захід, як парад планет!

Директор школи Діодор Дормидонтович Кастальський, здибавшись із Хомою на вулиці, настійливо радив не забувати під час параду планет про кільця Юпітера, щоб

там усе гаразд було з вибухами, з виверженнями, з кометами, метеоритними масами й хмарами.

Ще не встиг розпрощатися з Кастальським, як тут із костуром наближається довгожитель Гапличок і, гадаєте, про Боже й святе з грибком маслечком затіває балачку? Затіває балачку про короткоперіодичні комети Юпітера, Сатурна, Урана й Нептуна, бо, видать, комети цікавлять і непокоять довгожителів Гапличка більше, ніж Боже й святе на схилі віку.

Ще не розкланявся з довгожителем Гапличком, як тут назустріч іде листоноша Федір Горбатюк із важкою поштарською сумкою і, звісно, гомонить зі старшим куди пошлють не про статистичне зведення в останньому номері районної газети, а про газову атмосферу Титана, себто супутника Сатурна.

А яблунівське жіноцтво, якому до всього є діло, якому тільки дай язика почесати? Ото здибас Мартоху коло криниці самогонниці Вівдя Оберемок — і знай гомонить про те, що ой як їй приспічило поїхати в Пулково та побувати в обсерваторії, щоб обдивитись небо в найпотужніші телескопи. А колишня пройдисвітка й спекулянтка Одарка Дармограїха, що тепер вибилась у знатні й передові, деє біля автобусної зупинки просить Мартоху крутити з тим парадом планет, та не перекручувати, бо, гляди, ще Дніпро пересохне біля Києва так, що вбрід перебрешеш легендарну ріку... Й доярка Христя Борозенна також застерігала Мартоху, бо, мовляв, хай собі вдвох із Хомою проводять парад планет, раз замислили, парад завжди парад, але ж хай усе буде по-людськи і з толком, хай жито й пшениця родять під час параду, хай бджоли мають взяток меду, а в Яблунівці цвітуть і плодоносять яблуні, бо яка ж то благословенна Яблунівка, якщо в ній захирлявіло й змертвіло її коронне дерево!

Поспитаєте, як до космічної затії старшого куди пошлють ставилося сільське начальство? Ще навесні голова колгоспу "Барвінок" Михайло Григорович Дим обіцяв йому всебічну підтримку, розуміючи, що хочеш чи не хочеш, а від протистояння сонячних супутників не відкрутишся. Авжеж, всебічної підтримки за всякими клопотами надати не міг, але що не заважав, то не заважав, і на тому спасибі. Так само голова яблунівської сільради Василь Гнатович Перекучеренко не встрявав у організацію параду планет, бо, скажіть, де й коли яка сільрада брала на себе таку відповідальність? Раз там Хома з Мартохою

морочаться, то хай морочаться, людина без клопоту ніколи не може, а в сільради й так не до всього руки доходять, то хай там славна яблунівська сімейка поорудує з Меркурієм, Венерою та Марсом...

І так само — начальник районної міліції сам товариш Венеційський. Звісно, доходило до міліції, що Хома Хомович затіяв парад планет, уже поволеньки міняє їхнє розташування на небосхилі, за якихось років півтора таки вишикує їх на одній лінії, стоятимуть і справді, мов на параді. А хіба не можна? Не було й нема такого циркуляра, щоб заборонити колгоспникам організовувати парад планет. Права людини є права людини, вони гарантуються конституцією, а в конституції й слова немає про парад планет. Отож хай передислоковує планети, хай проводить їхнє протистояння, хай і в цьому ділі пріоритет закріпиться за старшим куди пошлють із Яблунівки, раз він такий любитель пріоритетів!

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ВОСЬМИЙ,

де зафіксовано могутні природні катаклізми,
пов'язані з майбутнім парадом планет

Ще де той день, та година й та хвилина, коли Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун і Плутон витягнуться струною перед Сонцем, звершуючи помпезний парад планет, затіяний старшим куди пошлють Хоמוю Хомовичем Прищепою та його рідною жінкою Мартохою, а прикмети майбутнього космічного протистояння великих і малих сонячних супутників із кожним днем виявлялись усе помітніше. Вони свідчили про те, що передислокація небесних тіл уже почалась, успішно триває і, звісно, відбудеться, засвідчивши безмежний творчий геній і необмежені фізичні можливості яблунівського колгоспника.

Про всі симптоми, що свідчили про наближення параду планет, розказати немає змоги, бо як вогню вогнем не погасиш, так не обіймеш те, що не обіймається...

В Індійському океані на острові Реюньйон озвався вулкан Фурнез, розпечена лава потекла по крутих схилах... У південній частині Тихого океану в районі острова Санта-Крус відбувся сильний землетрус на вісім балів за шкалою Ріхтера... Ураганні вітри з швидкістю до ста кілометрів

на годину впали на Лівійське узбережжя Середземного моря, принісши сніг і град, зруйнувавши мости й автостради, пошкодивши лінії електропередач, а в порту Тріполі викинувши на берег грецьке судно... Ураганні вітри в бразильських штатах Мінас-Жерайс і Еспіріту-Санту спричинились до руйнацій людських жител та інших стихійних лих... На мілинах острова Фліндерс, розташованого між Австралією й Тасманією, загинуло понад сто китів, дружно викинувшись на берег... Сильна лісова пожежа спалахнула в американському штаті Нью-Мексіко, неподалік від міста Мора, знищивши кілька сотень акрів лісового масиву... Небаченої сили злива впала на Лібревіль, столицю Габонської Республіки, вода залила будинки, по вулицях можна було пересуватись тільки на пірогах... У Тунісі вперше за двадцять останніх років випав сніг... У Швейцарії випало стільки снігу, що замети покрили землю заввишки на два метри, з гір посунули грізні лавини, блокуючи транспортні магістралі, зокрема припинився автомобільний і залізничний рух через знаменитий перевал Сен-Готард... Пожежа спалахнула на нафтопереробному заводі, що належить англійській компанії "Брітш петролеум" у Південному Уельсі... Зазнав аварії й розбився в густому тумані неподалік від американського міста Спокан, штат Вашингтон, літак "Бікрафт-99"... Тропічні зливи призвели до небаченої повені в південних районах Філіппін...

Виконуючи волю старшого куди пошлють Хоми Хомовича Прищепи з колгоспу "Барвінок", передислоковувались у небесах планети, і їхня передислокація призводила до нечуваного раніше розгулу земної стихії.

Щодня газети всього світу знай тільки й писали про численні погодні катаклізми та кліматичні курйози, за якими бачили руку всемогутнього грибка маслячка. У повідомленні, яке надрукувала, звичайно, не тільки районна газета, котру з великим інтересом читають у Яблунівці, йшлося про те, що неймовірно цікаве астрономічне явище — протозірку, себто майбутню зорю в процесі її формування, виявила група австралійських учених. Учені вже давно висловлювали думку, що існування протозірок цілком можливе, однак зафіксувати їх раніше ніяк не вдавалось. Нове небесне тіло, незважаючи на хмари пилу й газу, в кілька тисяч разів яскравіше від Сонця. Воно міститься за межами Молочного Шляху, однак, за сприйняттям астрономів, є близьким сусідом

нашої галактики, тому що перебуває всього за сто п'ятдесят тисяч світлових років від неї.

Напевне, ви вже здогадуєтесь, як учені пояснювали природу несподіваної появи гігантської протозірки. Еге ж, вони стверджували, що тут не обійшлося без могутнього генія старшого куди пошлють. Затіявши парад планет, він замислив продемонструвати свій невичерпний творчий потенціал і небачену силу, тому-то й заходився формувати оту протозірку. А щоб не чути ніяких нарікань від голови колгоспу Дима, голови сільради Перекучеренка й начальника районної міліції самого товариша Венеційського, грибок маслючок замислив формувати майбутню зірку якомога далі від Яблунівки, отож і подався за межі галактики, отож і чкурнув за сто п'ятдесят тисяч світлових років від нашої системи.

От хоч і розумний цей чудотворець Хома, а все ж таки й наївний, як дитина. Бо де ж це видано, щоб він сховався з тією протозіркою якщо не в галактиці, то в метагалактиці? Та не схватись йому ні в часі, ні в просторі, бо скрізь упізнають руку старшого куди пошлють, бо немає такої руки ні в кого!

Дехто з учених слушно міркував, що цією протозіркою вірний лицар науково-технічної революції Хома не просто демонструє творчий геній чи необмежену силу. Що, мовляв, ця протозірка йому знадобиться для успішного парад планет, якого хоч і не довго ждати, а все-таки слід почекати. Проте ніхто не сумнівався, що парад планет не за горами, що коли вже яблунівський колгоспник узявся до діла, то робитиме його сміло.

РОЗДІЛ П'ЯТДЕСЯТ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому співається панегірик феномену старшого куди пошлють із колгоспу "Барвінок" Хомі Хомовичу

О Хомо всемогутній, о старший куди пошлють із яблунівського колгоспу "Барвінок", незрівнянний грибок маслючок, рівного якому немає поміж численних грибів рідної України!

О вірний лицарю науково-технічної революції, лицарю без докорів сумління і совісті, бо полюбив ти науково-технічну революцію не менше, ніж рідну жінку Мартоху, а може, ще більше й палкіше!

О великий богоборцю, що вірою й правдою утверджував і таки утвердив свій всеосяжний людський геній, досі ніде не бачений, а тільки вперше побачений в благословенній Яблунівці!

Все до снаги тобі, Хомо Хомовичу. Чи хтось до тебе, чи хтось при тобі трошив бовванів, створених за образом і подобою його? А ти власноручно розбивав голови бовванам, присланим до Яблунівки хомопоклонниками з усіх кінців світу, а ті друзки-уламки пішли на будівництво корівника та інших приміщень колгоспного тваринницького комплексу. Чи ще хтось інший спромігся б повести таку войовничу атеїстичну пропаганду? А Хома Хомович спромігся, таки повів серед односельців безкомпромісну атеїстичну пропаганду, виступив перед трудящими з лекцією про древні релігії, домігся, що поміж колгоспників ніхто не схилявся перед ним, як перед божеством. Зате низько схилялись перед ним як перед старшим куди пошлють, бо на землі не може бути вищого й почеснішого звання для людини.

Володіючи унікальним біологічним полем, він побачив золотавий німб не тільки над головою рідної жінки Мартохи та інших славних і менш славних яблунівців, а й срібне свічення над верхами дерев. Грибок маслячок побачив наскрізь не тільки зоотехніка Трохима Невечерю, не тільки зазирнув на полицки в голову до директора школи Діодора Дормидонтовича Кастальського, а й побачив наскрізь самохідний комбайн і цистерну, з якої у полях розкидають органічні добрива. А хто зумів би поговорити з німцею й чистотілом, хто своїм музичним слухом вловив би у вербах над ставом живий голос видатного співака Федора Шаляпіна, хто б іще косив у лузі з косарями не траву, а оперу Гулака-Артемовського “Запорожець за Дунаєм”?

Не станемо тут розкривати секретів усіх його чудотворень, бо розкритий секрет — уже не секрет, бо навіть знаменитий ілюзіоніст-ексцентрик Гаррі Гудіні забрав із собою в могилу таємниці своїх секретів, що так вражали уяву його сучасників на початку нашого століття.

На скрижалях навітньої історії благославної Яблунівки золотими літерами завжди горітимуть легенди та міфи про старшого куди пошлють, який воскресив із мертвих довгожителя Гапличка чи силою неповторного українського слова навернув до ударної колгоспної праці колишню пройдисвітку й спекулянтку Одарку Дармограйху. Гідне

місце на скрижальях історії посяде притчова пригода грибка маслючка, котрий ходив по селу з власною головою під пахвою, вів із нею мудрі бесіди, хотів продати чи за безцінь віддати, проте, на жаль, не знайшлось охочих придбати розумну голову.

А може, й на краще, га, що Хома Хомович таки zostався зі своєю головою? Бо чи міг би він, безголовий, сприйняти й по достоїнству оцінити балет “Ікар”, із яким на яблунівському корівнику звітували митці перед тваринниками? Чи міг би він, безголовий, заприятелювати з маститим вченим Мастодонтовим-Рапальським, перевершити в словесному турнірі тюрколога Йону Ісайовича Корогли, порятувати з допомогою народної голкотерапії шефа-спеца Аполлона Кіндратовича Козака-Мамариги? Та й ніхто, либонь, не сумнівається в тому, що дуже й дуже знадобилася старшому куди пошлуть голова тоді, коли він із роботом Мафусайлом Шерстюком співав задушевних пісень; коли, відмовившись від такого технічного нонсенсу, як вила-здрелі, в самозабутті навіював собі ширу любов до новинки технічного прогресу, себто до скребкового транспортера. Гай-гай, не могло обійтись без голови й тоді, коли Хома став невидимцем, і тоді, коли конструював машину часу, й тоді, коли виходив в астрал. А що вже тоді казати про час, коли Хома став тракторозавром! Хоч би й що там балакали про грибка маслючка, то в жодному ділі невірний цей і лукавий чоловік не обходився без голови.

Справді, звідки така сила в старшого куди пошлуть, звідки таке всевладдя над собою, над людьми, над роботою й словом, над природою? Звідки така могутність розуму, якому скоряються всі науки, всі знання, всі ремесла і всі жанри мистецтва? Звідки така всепроникливість у заповідні таємниці буття, в сфери свідомості й підсвідомості?

Авжеж, по-всякому пояснювали такий феномен, як старший куди пошлуть Хома Хомович Прищепи з яблунівського колгоспу “Барвінок”. Безумовно, є слухність у тому, щоб коріння його феноменальності вбачати в надлюдській залюбленості в роботу на корівнику,— при такій залюбленості примусове відлучення грибка маслючка від роботи не могло не стати трагедією. Є смисл не забувати про закоханість його в красу й силу українського слова. Є резон пам’ятати, що жив чоловік не тільки за московським, київським і місцевим часом, а й за декретним, ефемеридним і місцевим зоряним часом. Авжеж, напився

чародійної сили з молоком матері, але ж і з народної пісні він зачерпнув стільки, що не виміряєш. Та й багато інших чинників, на які з більшою чи меншою справедливістю вказувала районна газета і на які вдруге тут посиляться немає потреби.

Звісно, слід відмести всякі сенсаційні здогади, які висловлювались у західній буржуазній пресі. Слід рішуче відмести пасталакання заокеанського хіроманта Майкла Макговерна, котрий на трудовій руці яблунівського колгоспника зумів роздивитись винятково рідкісне Кільце Венери й назвав старшого куди пошлють рабом планети Меркурій. Необхідно рішуче засудити і варнякання амстердамського напівпорнографічного журнальчика, який намагався за вигаданими синдромами рідні старшого куди пошлють роздивитись коріння надлюдської сили Хоми невірною і лукавою. Автор тієї статті обіцяв написати не тільки про синдроми рідні, а й про синдроми самого грибка-маслючка, та, слава Богу, обіцяна стаття так і не появилась, бо чи то журнал перестав існувати, чи то автора вхопив правець.

Славен Хома Хомович! За якусь мить спроможний із Яблунівки перенестись у будь-яку частину земної кулі — хай то аляскинський льодовик Колумбія, що спускається до морської затоки, чи засніжена вершина Евересту, хай то буде Національна бібліотека Франції, заснована королем Франціском I ще на початку XVI століття, чи Білий дім у Вашингтоні. Проектуючи свій дух у заданий район земної кулі й подумки перетинаючи колосальні відстані, старший куди пошлють, либонь, уже сьогодні може не тільки все там бачити своїми живісінькими очима, а й чути своїми вухами!

Надсвідомий стан свідомості дозволяє розуму Хоми опанувати найвищі істини, яких би він до науково-технічної революції опанувати не зумів. Вічність природи, вічність буття він сконцентсував у роки свого життя свідомими зусиллями своїх епохальних вчинків і своїх епохальних думок, зумівши перекинути міст над безмежними провалами часу. Й домігся він успіху тому, що думав не абияк чи будь про що, а тільки в руслі вимог науково-технічного прогресу, й усі його вчинки так само підпорядковано науково-технічному прогресу навіть тоді, коли випадало помилятись. Нескінченні знання, нескінченна могутність, нескінченний спокій, нескінченне блаженство — ось чого досягнув старший куди пошлють у своєму житті. Звісно,

досягнув не без сприяння голови колгоспу Михайла Григоровича Дима, не без зацікавленості голови сільради Василя Гнатовича Перекучеренка, не без пильного контролю начальника районної міліції самого товариша Венещійського. І, звичайно, за ласкавої допомоги рідної жінки Мартохи та всіх інших яблунівців, яким випало щастя бути сучасниками грибка-маслючка, коли ото він перекидав міст над безмежними проваллями часу, здобуваючи безсмертя.

Слався ж нині й прісно, великий організаторе параду планет Хомо Хомовичу з яблунівського колгоспу "Барвінок"! Явивши свій безмежний геній у невсипущих думаннях і невсипущих чудотвореннях, ти в своїй особі утвердив безсмертя колгоспників не тільки з Яблунівки, а й з Сухолужжя, Великого Вербчого, Кривошиїв, Чудв, Липівки, а й з усієї України, а й з усієї нашої неосяжної держави. І, звичайно, утвердив безсмертя всього роду людського, який, очевидно, чекав на твоє пришестя, сам до пуття не відаючи, що чекає саме на твоє пришестя, що вже непомітно дочекався, що має щастя жити з тобою в одну епоху, дивуючись і вражаючись із твоїх думок і твоїх діянь.

Слався ж нині й прісно, Хомо Хомовичу, слався, слався!

З М І С Т

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ФЕНОМЕНА. Роман.	5
ПАРАД ПЛАНЕТ. Роман	395

Літературно-художнє видання

**ЄВГЕН ПИЛИПОВИЧ
ГУЦАЛО**

**Твори в п'яти томах
Том четвертий
РОМАНИ**

Художнє оформлення І. М. Гаврилюка
Художній редактор О. Д. Назаренко
Технічний редактор Л. М. Смоляннюк
Коректори В. М. Барташ, Т. Г. Білецька

Здано до складання 24.06.97.
Підписано до друку 03.09.97.
Формат 84x108 1/32. Папір друкарський.
Гарнітура Таймс. Друк високій.
Умовн. друк. арк. 36,12. Умовн. фарбовідб. 36,12.
Обл.-вид. арк. 41,28. Тираж 3000 пр. Зам. 7—140.

Державне спеціалізоване
видавництво художньої літератури "Дніпро".
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Свідцтво № 02473116 від 23.11.95.

АТ "Київська книжкова фабрика".
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Гуцало Є. П.
Г97 Твори в п'яти т. Т. 4. Романи.— К.: Дніпро,
1997.— 686 с.
ISBN 5-308-01672-0

До четвертого тому творів визначного українського письменника, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка, увійшли його романи “Приватне життя феномена” та “Парад планет” — друга і третя частини самотньої “химерної” трилогії, об’єднаної образом “позиченого чоловіка” — Хоми Прищепи.

Г 4702640201-011 Без оголош.
205-97

ББК 84Укр6

